

ISSN 0042-8426 ■ UDK 355/359

О П Ш Т Е В О Ј Н И Н А У Ч Н О - Т Е О Р И Ј С К И Ч А С О П И С

ВОЈНО

ДЕЛО

ПРОЛЕЋЕ
2011

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

ВОЈНО ДЕЛО

ОПШТЕВОЈНИ
НАУЧНО-ТЕОРИЈСКИ ЧАСОПИС

ПРОЛЕЋЕ/2011 ГОДИНА LXIII

УДК 355/359 YU ISSN 0042-8426

МИНИСТАРСТВО ОДБРАНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

ДИРЕКТОР

Славољуб М. Марковић, потпуковник

ОДСЕК ЗА ИЗДАВАЧКУ ДЕЛАТНОСТ

ГЛАВНА УРЕДНИЦА

Драгана Марковић

ОДГОВОРНИ УРЕДНИК ВОЈНОГ ДЕЛА

потпуковник

Милан Тепшић, дипл. инж.

milan.tepsic@mod.gov.rs

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Проф. др *Митар* Ковач, генерал-мајор (председник); проф. др *Зоран* Килибарда (заменик председника); проф. др *Божидар* Форца, генерал-мајор; доц. др *Младен* Вуруна, бригадни генерал; проф. др *Јан* Марчек, пуковник; проф. др *Младен* Пантић, пуковник; проф. др *Јоже* Сивачек, пуковник у пензији; проф. др *Владимир* Грујић, пуковник у пензији; проф. др *Драган* Симеуновић; проф. др *Владан* Јончић; проф. др *Зоран* Драгишић; потпуковник *Милан* Тепшић, одговорни уредник (секретар).

Адреса: Часопис Војно дело, (ВЕ) 11002 Београд, Браће Југовића 19 *
vojno.delo@mod.gov.rs * Одговорни уредник: 3349-497 * Претплата:
pretplata@odbrana.mod.gov.rs, тел./факс: 011/3241-009 * Текући-рачун РЦ МО
Републике Србије 840-312849-56 * Појединачна цена примерка 400,00 динара.

Рукописи се не враћају

Часопис излази тромесечно

Штампа: Војна штампарија – Београд, Ресавска 40б

МЕЂУНАРОДНО ОКРУЖЕЊЕ

- Данијела Спасић*
Слађана Ђурић
 Нови институционални механизам Уједињених нација
 за родну равноправност и оснаживање жена – оснивање,
 значај и историјска мисија 9–23

ВОЈНОПОЛИТИЧКИ САВЕЗИ

- Мирослав Младеновић*
Зоран Килибарда
 Шангајска организација за сарадњу 24–40

НАЦИОНАЛНА БЕЗБЕДНОСТ

- Драган Татомир*
 Процена изазова, ризика и претњи безбедности Републике
 Србије у функцији планирања употребе Војске Србије 41–55
- Иван Јоксић*
 Приватна безбедност у светлу нацрта Закона о приватном
 обезбеђењу у Србији 56–69
- Драган Јовашевић*
 Злочин геноцида у теорији и пракси – међународно
 и домаће кривично право 70–87
- Никола Петровић*
Славолуб Вујовић
Драгана Петровић
 Инфлација – горући проблем националних економија,
 Никола Петровић 88–107

СИСТЕМ ОДБРАНЕ

- Јованка Шарановић*
 Родна равноправност у Војсци Србије – између диктата
 прошлости и изазова будућности 108–135
- Вања Роквић*
Кристина Радојевић
 Изградња интегритета у систему одбране и сузбијање ризика
 од корупције – Искуства НАТО и земаља Партнерства за мир 136–150
- Зоран Папић*
Маја Крга
 Планирање и уређење простора за потребе одбране у оквиру
 просторног плана Републике Србије и заштита војних комплекса 151–171

<i>Марин Маркош</i> Учење енглеског језика у контексту припрема припадника Војске Србије за учешће у операцијама подршке миру	172–193
<i>Милан С. Канкараш</i> <i>Ранко Л. Лојић</i> <i>Ненад Ђурић</i> Утицај регрутовања и селекције људских ресурса на персонал као елемент функционалне способности	194–209
<i>Драгомир Ђурић</i> Контрола и оцењивање усаглашености са законима, правилима и прописима у Војсци Србије	210–241
<i>Срђан Старчевић</i> Самоконтрола као вид демократске цивилне контроле војске ..	242–255
<i>Хелена Милошевић</i> Комуникациона стратегија за попуну Војске Србије професионалним војницима	256–276
<i>Милољуб Сретеновић</i> Променљивост физиономије рата	277–294
<i>Милош Милетић</i> Коментар одредаба Закона о пензијском и инвалидском осигурању које се односе на професионална војна лица	295–306

УПРАВЉАЊЕ КРИЗАМА И ОРГАНИЗАЦИЈАМА

<i>Ранко Лојић</i> <i>Ненад Ђурић</i> Управљање организационим променама	306–328
<i>Бранко Бабић</i> Стрес и последице стреса на радном месту	329–345
<i>Младен Милошевић</i> <i>Зоран Кековић</i> Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања – опасности од противправног деловања и непостојања адекватне нормативне регулативе	346–360

ТЕРОРИЗАМ

<i>Радослав Гађиновић</i> Методологија проглашења неке организације терористичком ..	361–370
---	---------

ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

- Марија Ђорић*
Екстремизам у име животињских права 371–387

ИСКУСТВА И ПОУКЕ ИЗ ПРОШЛОСТИ

- Мирјана Јовановић*
Државни суверенитет и безбедност државе од вестфалског система до глобализације 388–397
- Јован Глигорић*
Грађански рат у Србији и Црној Гори од 1941. до 1945. у светлу верске парадигме – односа два антифашистичка покрета, партизанског и четничког, према религији и цркви 398–416

ПОЛЕМИКА

- Андреја Савић*
Критички осврт или „критизерски инжењеринг“ 417–423
- Предраг Илић*
Крстарење интернетом и спиновање 424–432

ПРЕДЛОГ ЗА ЧИТАЊЕ

- Раша Лазовић*
Приказ књиге Блаже М. Радовића „Моћ и немоћ преговарања“ 433–436

INTERNATIONAL ENVIRONMENT

- Danijela Spasić*
Sladana Đurić
New United Nations' Institutional Mechanism for Gender Equality and the Empowerment of Women – Establishment, Importance and Historical Mission 9–23

MILITARY-POLITICAL ALLIANCES

- Miroslav Mladenović*
Zoran Kilibarda
Shanghai Cooperation Organization 24–40

NATIONAL SECURITY

- Dragan Tatomir*
Assessment of Challenges, Risks and Threats to the Security of the Republic of Serbia in Support of Planning the Use of the Army of Serbia 41–55

<i>Ivan Joksić</i> Private Security in the Light of the Draft Law on Private Security in Serbia	56–69
<i>Dragan Jovašević</i> Crime of Genocide in Theory and Practice – International and National Criminal Law	70–87
<i>Nikola Petrović</i> <i>Slavoljub Vujović</i> <i>Dragana Petrović</i> Inflation – Burning Problem of National Economies	88–107

DEFENSE SYSTEM

<i>Jovanka Šaranović</i> Gender Equality in the Army of Serbia – Between Dictates of the Past and Challenges of the Future	108–135
<i>Vanja Rokvić</i> <i>Kristina Radojević</i> Defense System Integrity Building and Corruption Risk Combating – Experiences of NATO and Partnership for Peace Member Countries	136–150
<i>Zoran Papić</i> <i>Maja Krga</i> Space Planning and Development for Defense Purposes Under the Republic of Serbia Spatial Plan and Protection of Military Complexes	151–171
<i>Marin Markoš</i> English Language Learning in the Context of Preparing the Army of Serbia Members to Take Part in Peace Support Operations ..	172–193
<i>Milan S. Kankaraš</i> <i>Ranko L. Lojić</i> <i>Nenad Đurić</i> Impact of Human Resources Recruiting and Selection on Personnel as an Element of Functional Capability	194–209
<i>Dragomir Đurić</i> Control and Assessment of Compliance with Laws, Rules and Regulations in the Army of Serbia	210–241
<i>Srđan Starčević</i> Self-control as a Form of Democratic Civilian Control of the Military ...	242–255

<i>Helena Milošević</i>	
Communication Strategy for Manning the Army of Serbia with Professional Soldiers	256–276
<i>Miloljub Sretenović</i>	
Changing Physiognomy of War	277–294
<i>Miloš Miletić</i>	
Comments of Provisions of the Law on Pension and Disability Insurance Referring to Professional Military Members	295–306

MANAGEMENT OF CRISES AND ORGANIZATIONS

<i>Ranko Lojić</i>	
<i>Nenad Đurić</i>	
Organizational Change Management	307–328
<i>Branko Babić</i>	
Stress and Consequences of Stress in the Workplace	329–345
<i>Mladen Milošević</i>	
<i>Zoran Keković</i>	
Risk Assessment in Protection of Persons, Property and Business Affairs – Risks of Illegal Behavior and Lack of Adequate Normative Regulations	346–360

TERRORISM

<i>Radoslav Gaćinović</i>	
Methodology of Declaring An Organization as Terrorist	361–370

ENVIRONMENTAL PROTECTION

<i>Marija Đorić</i>	
Animal Rights Extremism	371–387

EXPERIENCES AND LESSONS OF THE PAST

<i>Mirjana Jovanović</i>	
Phenomenon of Hunger Strike as Self-Destructive Protest Behavior in Politics	388–397
<i>Jovan Gligorić</i>	
Civil War in Serbia and Montenegro from 1941 to 1945 in the Light of Religious Paradigm – Relation of Two Antifascist Movements, of Partisans and Chetniks, Towards Religion and Church	398–416

POLEMIC

Andreja Savić

Critical Review of "Condemnatory Engineering" 417–423

READING SUGGESTION

Raša Lazović

Review of the book by Blažo M. Radović "*Power and Powerlessness of Negotiation*" 433–436

НОВИ ИНСТИТУЦИОНАЛНИ МЕХАНИЗАМ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА ЗА РОДНУ РАВНОПРАВНОСТ И ОСНАЖИВАЊЕ ЖЕНА – ОСНИВАЊЕ, ЗНАЧАЈ И ИСТОРИЈСКА МИСИЈА*

Данијела Спасић**
Криминалистичко-полицијска академија, Београд
Слађана Ђурић**
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

У раду се анализира систем агенција Уједињених нација које су формиране са циљем заштите и унапређења права и положаја жена и промоције родне равноправности, са посебним акцентом на њихове активности које промовишу положај и улогу жена у сектору безбедности. Разматрају се модели, начела и стандарди њиховог функционисања, указује на практичне проблеме, недостатке и слабости у њиховом вишедесетничком постојању и интерпретирају објективне околности које су довеле до формирања нове агенције – *UN Women*. 2. јула 2010. године, као институционалног механизма Уједињених нација за родну равноправност и оснаживање жена. Ова агенција ће повезати четири система УН који су се у прошлости на различите начине бавили питањима рода и положаја жена – *DAW* (*Одељење за унапређење положаја жена*), *INSTRAW* (*Међународни истраживачки институт за обuku и унапређење положаја жена*), *OSAGI* (*Канцеларија специјалног саветника за питања полова и унапређење положаја жена*) и *UNIFEM* (*Развојни фонд Уједињених нација за жене*) – и фокусираће свој рад искључиво на проблеме постизања родне равноправности и оснаживање жена у свим аспектима њиховог живота и рада. Функционално, овај УН ентитет постаје оперативан од 1. јануара 2011. године. У раду се анализирају правни документи који регулишу оснивање и функционисање ове институције, а посебно одредбе *Резолуције А/64/Л.56* о формирању агенције.

Кључне речи: *Уједињене нације, жене, родна равноправност, UN WOMEN.*

* Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом *Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција*. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

Овај текст представља део резултата рада на пројекту *Конфликти и кризе – сарадња и развој у Србији и региону у 19. и 20. веку*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (ев. бр. 47030).

** Асистент на Криминалистичко-полицијској академији.

*** Ванредни професор на Факултету безбедности Универзитета у Београду.

...„У промовисању равноправности, ми треба да оснажимо жене тако да имају више аутономије да воде своје животе. Да би се постигли ови циљеви, неопходно је да радимо заједно на промоцији женских људских права и постизању одрживог развоја“.¹

Увод

Институционално решавање питања родне равноправности и оснаживања жена базирано је на вишедеценијској, скоро једновековној борби за (ре)дефинисање комплекса људских права, као и људских права жена. Почев од формирања Лиге народа, 1919. године, па све до актуелног тренутка у којем се на највишој светској правној инстанци – Уједињеним нацијама (УН) реализује концепт међународног права људских права, настоји се доказати постојање раскорака између стања *de iure* и *de facto*, односно разлике између садржине женских људских права и њихове примене.² У временском интервалу од доношења Универзалне декларације о људским правима, која је свим појединцима и појединкама гарантовала: *право на једнакост* (чл. 1), *слободу од дискриминације* (чл. 2), *право на живот, слободу и личну сигурност* (чл. 3), *слободу од мучења и суровог, нехуманог и понижавајућег третмана* (чл. 5), *право на признавање правног субјективитета* (чл. 6), **право на једнакост пред законом** (чл. 7), *право на правни лек одговарајућег суда* (чл. 8), *право на једнакост унутар породице* (чл. 16), *право на највиши доступни стандард менталног и физичког здравља* (чл. 25) и друга права, па све до данас, Плава књига Уједињених нација о напретку жена дели рад УН фокусиран на једнакост и унапређење положаја жена у четири различита периода: обезбеђивање правне основе једнакости (од 1945. до 1962); признавање улоге жена у развоју (од 1963. до 1975); УН Декада жена (од 1976. до 1985) и „Ка једнакости, развоју и миру“ (од 1986. па надаље).³

Институционални механизми УН за промоцију родне равноправности

До 70-их година прошлог века постојао је само један мали институционални део у оквиру система УН фокусиран на интересе жена у свету и њихове потребе.⁴ Овај проблем делимично је решен 1974. године формирањем Сервиса за промоцију рав-

¹ Из говора *Sheikha Heja Rašed Al Kalifa*, председавајућег 61. заседања Генералне скупштине УН, 12. септембра 2006.

² Докмановић, М., Николић-Ристановић, В., *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западном Балкану*, Прометеј, Београд, 2006.

³ United Nations (1996a). *United Nations and the Advancement of Women 1945-1996*. The United Nations Blue Book Series, Volume VI. Revised Edition. United Nations: New York.

⁴ Pietilä, H., *Engendering the global agenda: the story of women and the United Nations*, Geneva: UN Non-Governmental Liaison Service, 2002.

ноправности између мушкараца и жена. Током конференције у Мексико Ситију наглашено је да се оваква ситуација сматра неадекватном и истакнута је потреба да се ојачају институционалне структуре посвећене женама у оквиру система УН. Након конференције овај сервис преименован је у Сервис за унапређење положаја жена, који је касније прерастао у Одељење за унапређење положаја жена (*Division for the Advancement of Women – DAW*) 1988. године, а сада је део Одељења за економска и социјална питања (*Department of Economic and Social Affairs – DESA*) у Њујорку.

У време одржавања Конференције у Мексико Ситију постојале су две аутономне агенције у оквиру система УН које су се бавиле питањима родне равноправности и унапређења положаја жена – Развојни фонд Уједињених нација за жене (*United Nations Development Fund for Women – UNIFEM*), који је у сарадњи са Фондом за развој УН (*United Nations Development Programme – UNDP*) предузимао конкретне мере у различитим областима напретка и оснаживања жена и пратио родна питања.

За разматрање питања оснивања и будућег функционисања *UN Women*, као тела Уједињених нација за родну равноправност и оснаживање жена, као кровне, јединствене агенције, од посебне важности је анализа мисије, активности и резултата институција УН чијим спајањем је *UN Women* настала – *DAW*, *INSTRAW* (*International Research and Training Institute for the Advancement of Women*), *OSAGI* (*Office of the Special Adviser on Gender Issues and the Advancement of Women*) и *UNIFEM*.

DAW – Одељење за унапређење положаја жена

Мисија

Делатност овог тела заснивала се на визији равноправности и Повељи Уједињених нација. Одељење за унапређење положаја жена (*DAW*) заговарало је побољшање положаја жена у свету, као и остваривање њихове равноправности са мушкарцима, као равноправних актера, партнера и корисника одрживог развоја, људских права, мира и безбедности. Заједно са владама, осталим субјектима система Уједињених нација, као и организацијама цивилног друштва, укључујући и невладине организације, *DAW* је активно радио на унапређењу глобалног система женских права, родне равноправности и оснаживања жена, као и промоцији политичких женских права.⁵

Одговорности

Одговорности овог тела могу се сумирати кроз следеће активности:

- да подржи формулисање политике, светских стандарда и норми о родној равноправности и оснаживању жена на глобалном нивоу, укључујући анализу и истраживања;
- да промовише, подржава и надгледа спровођење међународних споразума о родној равноправности и оснаживању жена, укључујући и платформу за акцију, на међународном и националном нивоу;

⁵ Pietilä, H., *The Unfinished Story of Women and the United Nations*, Geneva: UN Non-Governmental Liaison Service (NGLS), 2007, p. 80.

- да пружи подршку имплементацији Конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена⁶ и њеног Опционог протокола;⁷
- да промовише равноправност и родне перспективе у свим секторима, како унутар, тако и ван система Уједињених нација.

Кључне области деловања

Области деловања овог тела широко су дефинисане и тичу се:

- спровођења анализа и истраживања;
- пружања суштинске подршке Комисији за статус жена, као и другим међувладиним агенцијама Уједињених нација у процесима фокусираним на родну равноправност и оснаживање жена у Економском и социјалном савету и Генералној скупштини;
- подршке спровођењу Пекиншке декларације и Платформе за акцију (1995), закључцима 23. посебне седнице Генералне скупштине (2000), као и другим глобалним конференцијама и релевантним одлукама донетим од међувладиних органа Уједињених нација, као што су оне о насиљу над женама, укључујући и преглед, праћење и спровођење процеса у међувладиним телима кроз дизање свести и размену добре праксе у спровођењу политике;
- пружања информација владиним агенцијама и организацијама цивилног друштва широм света о делатностима УН на промоцији родне равноправности и оснаживању жена кроз публикације, програме и презентације;
- помагања активног учешћа невладиних организација на седницама Комисије о статусу жена, за изградњу стратешких партнерских односа између Уједињених нација и цивилног друштва и подстицање веће сарадње и интеракције између влада и цивилног друштва;
- пружања техничке помоћи земљама у развоју у њиховим захтевима да се унапреди имплементација Пекиншке декларације и Платформе за акцију, закључака 23. посебне седнице Генералне скупштине и Конвенције о елиминацији свих облика дискриминације жена и Опционог протокола.

INSTRAW – Међународни истраживачки институт за обуку и унапређење положаја жена

На првој светској конференцији жена, 1975. године, препоручено је покретање истраживања и обуке посвећене унапређењу положаја жена. Наредне године Савет Уједињених нација за економска и социјална питања (ECOSOC) фор-

⁶ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), усвојена 18. децембра у Њујорку, на седници Генералне скупштине УН. Она се данас примењује у 186 држава света. СФРЈ је ратификовала Конвенцију Законом о ратификацији конвенције о елиминисању свих облика дискриминације жена (Сл. лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 11/81).

⁷ Optional Protocol to the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women усвојен је 6. октобра 1999. године у Њујорку, на седници Генералне скупштине УН, а ступио је на снагу 22. децембра 2000. године. СРЈ је усвојила Закон о потврђивању Опционог протокола уз Конвенцију о елиминисању свих облика дискриминације жена (Сл. лист СРЈ – Међународни уговори, 13/2002). Он важи од 28. децембра 2002. године.

мирао је Међународни истраживачки институт за обуку и унапређење положаја жена (UN INSTRAW).⁸ Савет је, 1979. године, предложио да се седиште INSTRAW налази у земљи у развоју, тако да је 1983. године његово седиште званично отворено у Санта Домингу, у Доминиканској Републици.

Мисија

Међународни истраживачки институт за обуку и унапређење положаја жена на међународном нивоу промовише и предузима истраживања и програме обуке који треба да допринесу напретку жена и родној равноправности у свету. Његове активности обухватају све државе чланице УН, како индустријски развијене, тако и земље у развоју. INSTRAW промовише студије које се баве ефектима глобализације у процесима као што су миграције, утицајима на структурно прилагођавање, питањем једнаког приступа жена раду, здравству и образовању, као и истраживањем насиља над старијим женама. Теме истраживачких пројеката односе се на људска права, питања родне равноправности, на насиље и улогу жена у процесима мира и њихово учешће у мировним мисијама. INSTRAW се финансира искључиво путем добровољних прилога држава чланица, међувладиних и невладиних организација, фондација и из приватних извора.⁹

Визија

Од свог оснивања, INSTRAW је инсистирао на артикулисању истраживања капацитета и управљања знањем кроз непрекидан циклус анализе, учења и деловања, тако да се резултати истраживања партиципативно користе у дизајну обуке и изградњи капацитета, програма, као и формулисању политике. Овај приступ омогућава флексибилност у реаговању на изазове постојећих и нових питања која се тичу положаја жена.

Међу својим истраживачким активностима током протеклих година INSTRAW је развио концептуални оквир истраживања и методологије за мерење и вредновање женске производње у домаћинству, укључујући њен допринос систему националног дохотка, за праћење миграција жена, родне димензије локалног и руралног развоја, за посматрање приступа жена кредитима у Африци, Азији и Латинској Америци, као и за процену политичког учешћа жена у управљању и политичким процесима на локалном, националном, регионалном и међународном нивоу, као и њиховог ангажмана у сектору безбедности.

INSTRAW тренутно спроводи обуку за изградњу капацитета политичког учешћа жена у управљању на локалном нивоу, учешћа жена у мировним и безбедносним процесима, укључујући и потпуну примену Резолуције Савета безбедности 1325 „Жене, мир и безбедност“, бавећи се истовремено и питањима пола, миграција и питањима развоја. У децембру 2003. године INSTRAW је покренуо процес институционалне ревитализације, пројектован тако да:

- поново изгради поверење у Институт и његове капацитете;

⁸ Резолуција 1998 од 12. маја 1976. године.

⁹ Pietilä, *исто*, стр. 79.

- генерише признавање вредности истраживања INSTRAW и обуке унутар УН система и екстерно, кроз програме и производе који су поуздани, иновативни;
- побољша финансијско стање Института обезбеђењем основних и ванбюджетских финансијских и других ресурса;
- успостави кооперативно партнерство са другим ентитетима УН у циљу јачања кохерентности Института у систему УН институција.

OSAGI – Канцеларија специјалног саветника генералног секретара за питања полова и унапређење положаја жена

Канцеларија специјалног саветника генералног секретара за питања полова и унапређење положаја жена (OSAGI) формирана је 1. марта 1997. године.

Мисија

Канцеларија има за циљ промовисање и јачање ефикасне примене Миленијумске декларације, Пекиншке декларације и Платформе за акцију усвојене на Четвртој светској конференцији о женама која је одржана у Пекингу 1995. године, као и закључног документа Пекинг +5.¹⁰

OSAGI има обавезу праћења имплементације Платформе за акцију и Пекинг +5, кроз обезбеђење надзора и политичких смерница Одељења за унапређење положаја жена, кроз „сервисирање“ Генералне скупштине, ECOSOC, Комисије о статусу жена, кроз спровођење родне анализе и увођење родне перспективе у саветовања, програме и активности локалних форума, субјеката система Уједињених нација, других међувладиних органа и држава чланица.¹¹ Он треба да допринесе развоју међудржавних оквира за реализацију пројекта „Жене, мир и безбедност“, развоју стратегије и политике за остваривање циља 50/50 жена и мушкараца на свим нивоима у оквиру Секретаријата и система УН, повећању ефикасности и ефективности међуагенцијске сарадње у вези са равноправности полова и интегрисању родне перспективе у све програме и политике. То се остварује кроз:

- саветовање генералног секретара о родним питањима на такав начин да она могу бити у потпуности интегрисана у укупну политику Уједињених нација, скрећући му пажњу на питања од посебне важности за жене широм света и помажући Секретаријату у доношењу глобалних одлука и одговора на родна питања;

- олакшавање, праћење и саветовање о стратешким циљевима у погледу родне анализе и равноправности полова у свим активностима Уједињених нација, обезбеђивање заступања за родна питања и равноправност полова кроз систем Уједињених нација, пружање савета и подршке вишим руководиоцима у родним питањима у свим областима одговорности;

¹⁰ United Nations (2006). *The Millennium Development Goals Report 2006*. United Nations: New York. Online: (<http://www.un.org/millenniumgoals>).

¹¹ Pietilä, *ucmo*, стр. 81.

- пружање помоћи у креирању политика и стратегија за побољшање положаја жена у Секретаријату и систему Уједињених нација, укључујући и стварање радног амбијента у којем ће жене имати једнаке могућности као мушкарци, те праћење напретка у Канцеларији за управљање људским ресурсима.

UNIFEM – Развојни фонд УН за жене

Мисија

UNIFEM је фонд за жене при Уједињеним нацијама посвећен унапређењу положаја жена, социјалних и економских права и постизању родне равноправности. Пружа финансијску и техничку помоћ иновативним програмима и стратегијама које подстичу јачање положаја жена. UNIFEM функционише на претпоставци да је фундаментално право сваке жене да живи живот без дискриминације и насиља, те да је равноправност полова од суштинске важности за постизање развоја и за саму изградњу друштва.

Основан 1976. године, UNIFEM је важан за животе жена и девојака широм света. UNIFEM одржава јаке везе са организацијама и владама, повезујући их са системом УН кроз националне и интернационалне политичке акције и стварање импулса за промену.

UNIFEM фокусира своје активности на подржавање имплементације на националном нивоу предузетих међународних обавеза према питању равноправности полова. С тим циљем, он је ангажован у следећим тематским областима:

- побољшање положаја жена, остваривање економске сигурности и женских људских права;

- спречавање насиља над женама;
- смањење преваленције ХИВ-а/AIDS-а међу женама и девојкама;
- унапређење родне правде и демократске власти у земљама у развоју.

Активности UNIFEM-а у свим областима и на различитим нивоима предузимају се са циљем да се у свим земљама формулишу и спроводе закони и политика за елиминисање дискриминације и промовисање равноправности полова у областима као што су: право власништва и наследна права, пристојан посао за жене и спречавање насиља над женама. UNIFEM има за циљ да трансформише компетентне институције у одговору на питања родне равноправности и положаја жена, економских и социјалних права, јачања капацитета и политичког утицаја жена и на промени штетне и дискриминационе праксе у друштву.

Два међународна споразума представљају оквир за рад UNIFEM-а: Пекиншка платформа за акцију, донета на Четвртој светској конференцији о женама 1995. године и Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (CEDAW), позната као Повеља о женским правима.¹² Дух ових споразума афирмисала је Миленијумска декларација и осам Миленијумских циљева развоја до 2015, у бор-

¹² Schöpp-Schilling, H.B., Flinterman, C. (ed.), *The circle of empowerment: twenty-five years of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women*, New York: Feminist Press at the City University of New York, 2007.

би против сиромаштва, глади, болести, неписмености и неправедности полова и за изградњу партнерства за развој. Поред тога, *Резолуција Савета безбедности УН 1325 (2000) о женама, миру и безбедности*¹³ и 1820 (2008) *о сексуалном насиљу у сукобима*¹⁴ од кључног су значаја за референце UNIFEM-а, као знак подршке женама у конфликтним и постконфликтним ситуацијама.

Тешкоће и проблеми у функционисању

Институционални систем УН који делује у области равноправности полова суочава се са недостатком средстава и сматра се недовољно приоритетним делом комплетне организације УН. Принуђен је да се константно бори са проблемом свог ниског места у организационој хијерархији, ограниченог мандата, као и недостатком аутономије и веза са кључним изборним јединицама. Тренутно неколико агенција УН чији је рад фокусиран на питања жена суочава се са тешкоћама око недостатка средстава (UNIFEM, INSTRAW, OSAGI, DAW). На пример, UNIFEM је само фонд са ограниченом присутношћу на терену, на чијем се челу налази управник, који извештава UNDP (Развојни програм Уједињених нација), а не независна оперативна агенција, што значи да нема директан утицај на високом нивоу доношења одлука. OSAGI има ограничене могућности да обезбеди повратне информације или критичке одговоре на перформансе равноправности полова; превише често користи се у УН да брани status quo уместо да нешто промени.

Неефикасности ових институционалних механизма доприносе: њихови ограничени буџети, ограничен приступ доношењу одлука и њихове ограничене позиције у процесима решавања кључних питања из области равноправности полова и унапређења положаја жена. У покушају да се превазиђу ове концептуалне тешкоће предложена су различита решења: апсорпција UNIFEM-а у веће агенције, као што је UNDP, или једноставно комбиновање активности и буџета UNIFEM-а, INSTRAW, OSAGI, DAW. Неприхватљивост ових решења условила је фокусирање на приступе који имају највећи потенцијал да донесу позитивне, кохерентне и системске промене. Објективност у анализи и циљевима водила је ка прикупљању ресурса за формирање независног ентитета са нормативним, оперативним и надзорним капацитетима, специјалног координационог тела са ширим комуникационим потенцијалима, које ће ојачати колективни одговор на глобалне изазове у сфери равноправности полова и унапређења положаја жена и допринети ревитализацији капацитета УН.

Формирање UN Women

Усвајањем Резолуције Генералне скупштине А/64/Л.56, 2. јула 2010. године, на 64. заседању формирано је ново, јединствено тело УН за родну равноправност и оснаживање жена – *UN Women*.¹⁵

¹³ Усвојена на 4213. седници Савета безбедности, 31. октобра 2000. године.

¹⁴ Усвојена на 5916. седници Савета безбедности, 19. јуна 2008. године.

¹⁵ „Формирањем *UN Women* Уједињене нације су признале једноставну истину: остваривање равноправности није само питање основних људских права, већ социјални и економски импера-

Овај институционални механизам спојиће четири дела система УН који су се у претходном периоду на различите начине бавили питањима равноправности и положајем жена – UNIFEM, INSTRAW, OSAGI, DAW – и фокусираће свој рад искључиво на проблеме остваривања родне равноправности и оснаживања жена, односно, унапређења њиховог положаја у свим аспектима. Он настаје као резултат вишегодишњих преговора између држава чланица УН и заступања од стране глобалног покрета жена. Функционално, овај ентитет УН постаје оперативан од 1. јануара 2011. године.¹⁶

Као приоритетни циљеви *UN Women* постављени су:

- пружање подршке међувладиним телима, као што је Комисија за статус жена, у формулисању политике, светских стандарда и норми;
- пружање помоћи државама чланицама у примени ових стандарда, пружање одговарајуће техничке и финансијске подршке земљама које то траже и јачање одговорног партнерства са цивилним друштвом;
- пружање могућности државама чланицама да у оквиру система УН одговорно спроводе преузете обавезе о родној равноправности, укључујући и редовно праћење напретка у том спровођењу.

Одредбе Резолуције А/64/Л.56 о формирању UN Women

(Јачање институционалних аранжмана за подршку родној равноправности и оснаживању жена)

Формирање ентитета за родну равноправност и оснаживање жена

UN Women се формира Резолуцијом Генералне скупштине УН као композитни ентитет–тело, преносом мандата и функција Канцеларије специјалног саветника за питања полова и унапређење положаја жена, као и Одељења за унапређење положаја жена, Развојног фонда Уједињених нација за жене и Међународног истраживачког института за обуку и унапређење положаја жена, са почетком оперативних активности 1. јануара 2011 (чл. 49).

тив. Где су жене образоване и оснажене, економија је продуктивнија и јака. Где су жене заступљене у свим областима, друштва су мирна и стабилна. То је разлог због којег сам као један од мојих приоритета поставио – заустављање насиља над женама, именовање већег броја жена на високим положајима и предузимање напора да се смањи mortalитет мајки." (Из говора Бан Ки-Муна, генералног секретара УН, на 64. заседању Генералне скупштине, 2. јула 2010. године)

¹⁶ „*UN Women* ће бити снажна и кохерентна институција, која ће генерисати јачи одговор у сфери јавне политике и питањима женских људских права, решавање проблема насиља над женама, и која ће омогућити повећање политичке партиципације жена и њихово лидерство у изградњи мира и безбедности." (Изјава Инес Алберди, извршне директорке UNIFEM-а, поводом усвајања Резолуције А/64/Л.56 2. јула 2010 године).

На овај начин потврђује се глобални и универзални карактер нове агенције, односно композитног тела на нивоу УН који ће објединити све активности на плану промоције родне равноправности и унапређења положаја жена у свим аспектима.

Као орган управљања успоставља се Извршни одбор, који ће имати међу-владину подршку и који ће вршити надзор оперативних активности (чл. 50).

Општи принципи

Према чл. 51:

– *Повеља Уједињених нација, Пекиншка декларација и Платформа за акцију, укључујући и 12 критичних области, закључци двадесет треће посебне седнице Генералне скупштине Уједињених нација и важећи инструменти, стандарди и резолуције које подржавају и доприносе равноправности полова, оснаживању и унапређењу положаја жена, представљаће оквир за рад ентитета;*

– *на основу принципа универзалности, равноправности полова, оснаживања и поштовања права жена, ентитет ће пружити, кроз нормативну подршку, функције и оперативне активности, упутства и техничку подршку свим државама чланицама, на свим нивоима развоја и у свим регионима, на њихов захтев;*

– *ентитет ће радити у сарадњи са одговарајућим националним организацијама жена које одреди држава чланица;*

– *подаци који се користе од стране ентитета морају бити проверљиви, тачни, поуздани и класификовани по старости и полу, укључујући информације из националних званичних извора.*

Општи принципи деловања нове агенције заснивају се на иницијалним документима и закључцима релевантних конференција посвећених положају жена и кумулативно су преузети као оквир њеног деловања. Нагласак се, при томе, ставља на предузимање свеобухватних активности на плану помоћи и подршке свим чланицама УН у остваривању принципа универзалности женских људских права и равноправности.

Према чл. 52, *Успостављање ентитета треба да доведе до ефикасније координације, кохерентности и остваривања равноправности полова преко система Уједињених нација.*

Новоформиран ентитет УН треба да превазиђе све недостатке претходног система агенција УН на плану промоције равноправности и унапређења положаја жена, кроз остваривање принципа ефикасне координације и кохерентности.

Према чл. 54 и 55, *Организације цивилног друштва, нарочито женске организације, играју виталну улогу у промовисању женских права, родне равноправности и оснаживању жена. Руководство ентитета треба да настави постојећу праксу ефикасних консултација са организацијама цивилног друштва и подстиче њихов значајан допринос раду ентитета.*

UN Women признаје и потврђује неизмерни значај деловања и активности организација цивилног друштва, пре свега женских организација, и намеће обавезу државама чланицама да подстичу, развијају и унапређују сарадњу и координацију рада са овим сектором цивилног деловања.

Управљање

Према чл. 57, *Генерална скупштина, Економски и социјални савет и Комисија о статусу жена представљају највиши ниво међувладине структуре управљања, који треба да обезбеди нормативну подршку функцији и нормативне смернице политици ентитета*. То истовремено значи да ће Генерална скупштина, Економски и социјални савет и Извршни одбор ентитета представљати највиши ниво међувладине управне структуре за оперативне активности ентитета и обезбедиће оперативне смернице његове политике.

Подршка једнакости полова преко система Уједињених нација представљаће саставни део рада ентитета (чл. 58), при чему ће Извршни одбор обављати функције као што је наведено у Анексу I резолуције са 85. пленарног заседања Генералне скупштине, 48/126 од 20. децембра 1993. године,¹⁷ узимајући у обзир одредбе ове резолуције (чл. 59).

Извршни одбор ће имати 41 члана, према следећем распореду:

- десет чланова из групе афричких држава;
- десет из групе азијских држава;
- четири из групе источноевропских држава;
- шест из групе држава Латинске Америке и Кариба;
- пет из групе западноевропских и других држава;
- шест из групе земаља донатора, од којих ће четири места бити додељена највећим донаторима добровољних прилога, а два места ће се доделити земљама у развоју које нису чланице развојне помоћи одбора Организације за сарадњу и развој која обезбеђује добровољни допринос ентитету (чл. 60 и чл. 61).

Приоритет је дат неразвијеним, слабо развијеним или земљама чланицама у развоју, као и земљама које почетком новог миленијума пролазе кроз фазу транзиционих промена и којима недостају или су тек у развоју стабилни демократски капацитети.

При томе државе чланице могу бити изабране само из једне категорије, у било ком тренутку (чл. 63).

Према чл. 64, Економски и социјални савет бираће чланове Управног одбора на период од три године, у складу са установљеном праксом, при чему се од Савета захтева да спроведе прве изборе најкасније до 31. децембра 2010. године.

Извршни одбор подносиће годишње извештаје о свом програму и својим активностима Генералној скупштини, преко Економског и социјалног савета (чл. 65), а поред тога биће укључен у заједнички састанак извршних одбора UNDP, Фонда УН за становништво, UNICEF-а и Светског програма за храну, у циљу промовисања ефикасне координације и кохерентности оперативних активности на плану равноправности полова и оснаживања жена (чл. 66), али и успостављања ефикасног механизма извештавања и конзистентности између нормативних и оперативних аспеката рада ентитета (чл. 67).

¹⁷ A/RES/48/126, објављена 14. фебруара 1994. Овом резолуцијом успостављена је тзв. "УН година толеранције", а први пут је 1995. година проглашена годином толеранције.

У области руковођења овим телом УН и одговорности (чл. 69 до чл. 74), предвиђено је да се на чело Генералног секретаријата постави генерални секретар, уз консултације са државама чланицама, на период од четири године, са могућношћу продужења тог периода за још један мандат, у статусу који се финансира из редовног буџета, у складу са релевантним одредбама чл. 101 Повеље УН. Предвиђено је и да генерални секретар именује подсекретара, који ће бити пуноправни члан Одбора за координацију УН. Подсекретар ће бити задужен за именовање и управљање особљем ентитета, укључујући његове оперативне активности, односно биће одговоран за персонална питања, при чему ће се, генерално, састав и избор руководства ентитета заснивати на одредбама чл. 101 Повеље, с дужним поштовањем географске заступљености и равноправности полова. При томе ентитет треба да буде одговоран државама чланицама, у складу са важећим прописима и стандардима. На тај начин успоставља се принцип симетричне одговорности на релацији *UN Women – државе чланице*.

Резолуцијом се од руководства ентитета захтева да успостави одговарајуће механизме помоћи и подршке реализацији свих стратешких циљева и активности договорених Пекиншком декларацијом и Платформом за акцију, као и националних и међународних обавеза предвиђених завршним документом двадесет треће посебне седнице Генералне скупштине.

Финансирање

Према чл. 75. предвиђено је да се сервис нормативних међувладиних активности финансира из редовног буџета и одобри од Генералне скупштине, а сервис оперативних међувладиних процеса и активности на свим нивоима треба да буде финансиран из добровољних прилога и да буде одобрен од Извршног одбора. У вези са тим, чланом 76 од генералног секретара се захтева да Генералној скупштини поднесе на усвајање извештај који садржи нови предлог за коришћење редовних буџетских средстава одобрених за двогодиште 2010–2011, за реализацију нормативне функције новог ентитета, а у складу са свим релевантним правилима и процедурама УН, укључујући и детаљни органограм ентитета и опције за административне аранжмане из редовног буџета ентитета.¹⁸ Такође, од генералног секретара се тражи да поднесе ревидирани нацрт стратешког плана и предлог за коришћење добровољних средстава за подршку буџета за двогодиште 2010–2011.

Оперативне активности ентитета засниваће се на финансијским прописима и правилима, усвојеним од Извршног одбора, слично другим фондовима и програмима УН и у складу са општим финансијским прописима и правилима УН. Извештавање о финансирању треба да буде транспарентно и лако доступно државама чланицама, укључујући и стварање он-лајн регистра који садржи такве финансијске информације.

¹⁸ На 65. седници (прим. аутора)

Прелазне одредбе

Прелазни период, у складу са чл. 49, почиње даном усвајања ове резолуције и траје до 31. децембра 2010. године. Све активности DAW, INSTRAW, OSAGI и UNIFEM, укључујући програме обуке и истраживања, наставиће се у складу са оперативним аранжманима започетим пре датума усвајања ове резолуције, док не буду замењени новим аранжманима. У току прелазног периода биће извршен пренос њихових мандата, функција, имовине, укључујући и објекте и инфраструктуру, као и обавеза, укључујући и уговорне обавезе, на новоформираном ентитету УН. У вези са тим активностима предлаже се именовање подсекретара већ на следећој, 65. седници, како би он надгледао операционализацију прелазних аранжмана.

Предложено је и распуштање UNIFEM-а и Међународног истраживачког института за обуку и за унапређење положаја жена, од датума усвајања ове резолуције.

Извештавање о реализацији

Резолуцијом се од генералног секретара тражи да поднесе извештај о напретку у спровођењу активности под називом „Јачање институционалних аранжмана за подршку родној равноправности и оснаживању жена” у Генералној скупштини, на њеној 66. и 67. седници. Захтева се и да се преиспита рад тела за родну равноправност и оснаживање жена, на основу свеобухватног извештаја генералног секретара, на 68. седници Генералне скупштине (чл. 90).

На овај начин омогућава се комплетна спољашња и унутрашња контрола рада ентитета, али и пружа могућност да се све уочене слабости и недостаци на самом почетку рада отклоне и(ли) превазиђу.

Закључак

Формирањем *UN Women* Уједињене нације објединиле су напоре, средства, кадрове и потенцијале за свеобухватну, светску кампању за родну равноправност и оснаживање жена у свету.

UN Women ће бити финансиран углавном од добровољних прилога и редовног буџета УН. Најмање 500 милиона америчких долара – двоструко већи износ од збирног буџета DAW, INSTRAW, OSAGI и UNIFEM – признато је од држава чланица као минимална инвестиција потребна за рад новоформираног тела за родну равноправност и оснаживање жена.

Овај ентитет градиће ефикасно партнерство са цивилним друштвом и мобилисати подршку, и политичку и финансијску, за остваривање међународних циљева за жене. *UN Women* ће обезбедити суштинску подршку органа УН у свим аспектима питања родне равноправности. Сарађиваће са УН-партнерима на регионалном и националном нивоу, и пружаће сву техничку и финансијску подршку националним партнерима, јачаће и координисати њихове акције за равноправност полова.

UN Women ће у том смислу повећати, а не заменити, напоре других делова система Уједињених нација (као што су UNICEF, UNDP и UNFPA – *United Nations Population Fund*), који ће наставити да раде одговорно на свим питањима родне равноправности и оснаживања жена у својим стручним областима. Он ће промовисати добре праксе и подстицати размену искустава између земаља, пружаће програмску и оперативну подршку земљама у развоју и тражити техничку подршку и савете развијених земаља у свим регионима.

Пре формирања овог тела УН нису имале капацитете да испуне све захтеве држава за подршку и експертизу у вези родне равноправности и оснаживања жена. UNIFEM је, на пример, тренутно присутан у 80 земаља и *UN Women* ће на почетку наставити да ради у тим земљама, а приоритет ће бити пружање подршке свакој земљи која затражи помоћ. Постизање тог циља, међутим, зависиће од расположивости људских и финансијских ресурса.

Један од главних циљева стварања *UN Women* је да се ојача способност УН да обезбеди кохерентан и благовремен одговор на захтеве држава чланица Уједињених нација у њиховим напорима да остваре једнакост за све жене и девојке.

Главни инструмент у стварању овог тела биле су године заступања и заговарања од стране глобалног покрета жена. Цивилно друштво, а нарочито женске организације, имају виталну улогу у промовисању родне равноправности и оснаживању жена, због чега ће динамичне везе између *UN Women* и организација цивилног друштва као партнера у свим деловима света бити од кључног значаја у раду ка постизању тих циљева. Невладине организације ће имати снажан глас у дефинисању политике и приоритетних програма за жене у оквиру Уједињених нација, које ће, заузврат, пружити снажну подршку женским организацијама и мрежама. Посебну улогу *UN Women* ће имати у сфери јачања капацитета, улоге и значаја учешћа жена у сектору безбедности, њиховог појачаног ангажмана у домену одлучивања и дефинисања безбедносне политике, едукације и сигурног и равноправног учешћа у мировним мисијама и свим глобалним операцијама изградње мира и безбедности.

Литература

1. Carreiras, D., *Gender and the Military: Women in the Armed Forces of Western Democracies*, Abingdon, UK : Routledge, 2006.
2. Докмановић, М., Николић-Ристановић, В., *Међународни стандарди о насиљу у породици и њихова примена на Западном Балкану*, Прометеј, Београд, 2006.
3. Ellina, C., *Promoting Women's Right: The Politics of Gender in the European Union*, New York, London: Routledge, 2003.
4. Inglehart, R., Norris, P., *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*, Cambridge: University Press, 2003.
5. Mazurana, D., Raven-Roberts, A., Parpart, J. L., *Gender, Conflict, and Peacekeeping*. Lanham, MD : Rowman & Littlefield, 2005.
6. Olonisakin, F., Barnes, K., Ikpe, E. (ed.), *Women, Peace and Security: Translating Policy into Practice*, Routledge, Taylor and Francis Group, 2010.
7. Pietilä, H., *Engendering the global agenda: the story of women and the United Nations*, Geneva: UN Non-Governmental Liaison Service, 2002.

8. Pietilä, H., *The Unfinished Story of Women and the United Nations*. Geneva: UN Non-Governmental Liaison Service (NGLS), 2007, p. 80.

9. Schöpp-Schilling, H. B., Flinterman, C. (ed.), *The circle of empowerment: twenty-five years of the UN Committee on the Elimination of Discrimination against Women*, New York: Feminist Press at the City University of New York, 2007.

10. United Nations (1996a), *United Nations and the Advancement of Women 1945–1996*. The United Nations Blue Book Series, Volume VI. Revised Edition. United Nations: New York.

11. United Nations, *The Millennium Development Goals Report 2006*, United Nations: New York, 2006. Online: (<http://www.un.org/millenniumgoals>)

12. Vleuten, A., *The Price of Gender Equality*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2007.

ШАНГАЈСКА ОРГАНИЗАЦИЈА
ЗА САРАДЊУ*

Мирослав Младеновић и Зоран Килибарда
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Шангајска организација за сарадњу формирана је 2001. године, Декларацијом коју су потписали председници пет самосталних држава са простора бившег совјетског савеза и председник Народне Републике Кине. Према Повељи, коју су чланице ове организације усвојиле као свој основни документ, истакнута је њихова опредељеност да учвршћују међусобно поверење и добросуседску сарадњу, да одржавају и јачају мир, стабилност и безбедност у региону, као и да се заједнички боре против тероризма, сепаратизма и екстремизма свих облика.

Иако међу државама чланицама постоје значајне разлике по скоро свим питањима друштвеног и државног устројства, Шангајска организација је за десет година постојања доказала своју виталност и постала респективни субјект, не само регионалне, већ и међународне сарадње у целини. Последњих година сви главни фактори савремених међународних односа настоје да успоставе и развијају сарадњу са овом значајном међудржавном асоцијацијом.

Какав ће бити даљи развој Шангајске организације за сарадњу и где ће се она позиционирати у оквиру будућег светског поретка, тешко је једнозначно одредити. Поред улоге водећих земаља ове организације – Русије и Кине, на крајњи исход тог њеног положаја умногоме ће утицати и други значајни међународни фактори којима, у ери нестабилне енергетске и других облика безбедности, простор Централне Азије постаје све значајнији и примамљивији.

Кључне речи: *организација, сарадња, партнерство, безбедност, тероризам, екстремизам, регион.*

Увод

Када се у једној регионалној организацији, каква је Шангајска организација за сарадњу (ШОС), поред већине земаља централне Азије (Казахстан, Узбекистан, Киргистан, Таџикистан), нађу две нуклеарне силе, уједно и сталне чланице Савета безбедности УН (Кина и Русија); када је једна од њих најмногољуднија земља света и истовремено власник највећих девизних резерви, а друга земља са највећом територијом и огромним природним ресурсима (укључујући највеће ре-

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта број 47029, под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку“. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије у периоду 2011–2014. Руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић.

зерве пијаће воде, као перспективно најдефицитарнијег ресурса); када су у тој организацији земље чији се извори енергената виде као респективно средство геополитичког и геоекономског надметања; када интерес за интензивнију сарадњу са том организацијом, па и жељу за чланство у њој искажу земље битно различитог културно-историјског наслеђа, различитих политичких опредељења и различитих позиција у међународној заједници (Иран, Пакистан, Монголија), онда је разумљиво да она (таква организација), и када се о њој превише не говори, заслужује реноме „објекта посебне пажње“, можда не толико по ономе што у датом тренутку јесте, колико по ономе што би могла, или што се претпоставља да би могла постати. Њу, вероватно, није могуће опсервирати а да се при томе не учине значајни превиди, стекну погрешне слике и изведу непоуздани закључци. Зато и не чуде евидентно опречна мишљења о улози коју она има, односно може да има у обликовању постхладноратовског геополитичког амбијента, од тога да је она, с обзиром на удружену снагу Кине и Русије, моћан антиамерички бастион у централној Азији (ЦА), до тога да је непомирљивост интереса Кине и Русије, као главних чланица организације, управо оно што јој онемогућава да постане довољно јединствена и моћна да би представљала озбиљну препреку америчком утицају на том простору.

Шта је, у ствари, Шангајска организација за сарадњу?

Шангајска организација за сарадњу је регионална међународна организација, коју чине: Кина, Руска Федерација (РФ), Казахстан, Таџикистан, Киргистан и Узбекистан. Главни задаци ШОС су: учвршћивање стабилности и безбедности на широком простору који захватају државе чланице, борба против тероризма, сепаратизма, екстремизма, наркотрафикаинга, развој економске сарадње, енергетско партнерство, као и научна и културна сарадња. О потенцијалним ефектима регионалне сарадње у оквиру ове организације довољно говори податак да земље чланице покривају територију од 30 милиона квадратних километара, што је око 60% територије Евроазије, и да њихово становништво (1 милијарда и 455 милиона становника) чини четвртину становника света. У њеном саставу су две силе у успону, Кина и Русија, земље са респективном нуклеарном и конвенционалном снагом и огромним људским и материјалним ресурсима, „геостратешки играчи“ на „великој шаховској табли“ (Бжежински, 1999). За њих, као главне чланице и кандидате за статус регионалног лидера, односно „регионалног хегемона“ (Миршајмер, 2010), формирање ШОС био је добар начин да се спречи јачање других сила у централној Азији.

Настанак, циљеви и принципи функционисања

Претеча ШОС је тзв. Шангајска петорка, организација коју су, 1996. године, формирале Кина, Русија, Казахстан, Киргистан и Таџикистан, првенствено са циљем демилитаризације границе између Кине и њених суседа – новостворених држава на простору бившег Совјетског Савеза.¹ У том духу, током 1996–1997. године, између земаља „петорке“ потписани су документи којима је верификована сагласност о учвршћивању поверења у војној сфери и о смањењу оружаних снага у граничном појасу.

¹ Scheinson, A., The Shanghai Cooperation Organization, <http://www.cfr.org/publication/10883/> (4. 2010)

Под садашњим називом организација постоји од 2001. године, када се петочлавној асоцијацији придружио Узбекистан, што је озваничено оснивачким актом – Декларацијом о оснивању – коју су 15. јуна те године потписали шефови (председници) свих шест држава чланица.² На првом наредном састанку шефова држава чланица, 7. јуна 2002. године у Санкт Петербургу, усвојена је Повеља ШОС којом су дефинисани њени циљеви и принципи; подручја сарадње; радна тела и начин функционисања.³ После московског самита, маја 2003. године, формиран су Секретаријат ШОС са седиштем у Пекингу и Регионална антитерористичка структура.

Повељом је назначено да је Организација отворена за пријем других земаља из региона које прихватају њене циљеве и принципе и поштују одредбе међународних уговора и инструмената усвојених у оквиру ШОС (чл. 13). Исто тако, предвиђено је да земља чланица може да изгуби тај статус уколико крши одредбе Повеље, односно ако систематски не испуњава обавезе из уговора и инструмената закључених у оквиру Организације. Ипак, за протеклих десет година постојања организација није мењала свој састав. У пуноправно чланство није примљена ниједна нова земља нити је ико од чланова самовољно иступио из организације, или је на то био приморан одлуком за то надлежног тела (чл. 13 Повеље). Једини облик „проширења“ остварен је давањем статуса посматрача неким земљама из окружења, и то: Монголији 2004. и Ирану, Индији и Пакистану 2005. године.

Усвајањем Повеље, земље чланице обавезале су се да: 1) учвршћују међусобно поверење и добросуседске односе; 2) унапређују мултидисциплинарну сарадњу у интересу одржавања и јачања мира, безбедности и стабилности у региону и у интересу промоције новог, демократског, поштеног (фер) и рационалног политичког и економског међународног поретка; 3) заједнички се боре против тероризма, сепаратизма и екстремизма свих облика, против илегалне трговине наркотицима и оружјем и других видова криминалних активности транснационалног карактера, као и против илегалне миграције; 4) удруженим деловањем, на бази равноправног партнерства, помажу свеобухватан и уравнотежен економски раст, друштвени и културни развој у региону, у интересу повећања животног стандарда и унапређивања услова живота у земљама чланицама; 5) усаглашавају приступе укључивања у глобалну економију; 6) промовишу слободу и основна људска права, у складу са међународним обавезама земаља чланица и њиховим националним законодавством; 7) одржавају и развијају односе са другим државама и међународним организацијама; 8) сарађују у превенцији међународних конфликта и у интересу њиховог мирољубивог решавања и 9) заједнички трагају за решењима проблема који ће се појавити у 21. веку (чл. 2. Повеље ШОС).

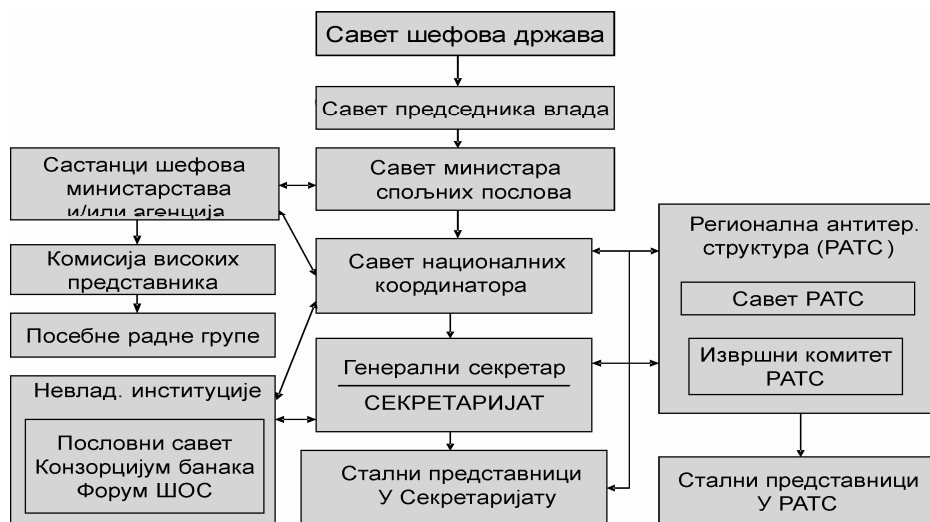
Повеља Организације обавезује земље чланице да се у остваривању наведених циљева придржавају следећих *принципа*: 1) узајамно поштовање суверените-

² Declaration on establishment of the Shanghai Cooperation Organization, <http://missions.itu.int/~kazaks/eng/sco/sco02.htm> (14. 12. 2007)

³ Shanghai Cooperation Organisation Charter, http://www.chinadaily.com.cn/china/2006-6/12/content_614628.htm

та, независности, територијалног интегритета држава и неповредивости државних граница; немешање у унутрашње послове других држава и уздржавање од употребе силе и претње силом у међународним односима; 2) једнакост свих држава чланица и изналажење заједничких ставова на бази узајамног разумевања и респектовања мишљења сваке чланице; 3) постепена имплементација здружених активности у областима од заједничког интереса; 4) решавање спорова између земаља чланица мирним путем; 5) неугрожавање других држава и међународних организација; 6) превенција сваког нелегитимног акта упереног против интереса Организације и 7) имплементација обавеза које проистичу из актуелне Повеље и других докумената усвојених у оквиру Организације (чл. 2 Повеље ШОС).

Повеља предвиђа постојање две врсте радних тела – *сталне органе* (standing body) и *савете и сусрете* представника различитог нивоа, односно различитог подручја деловања, са претежно управном или координишућом улогом. Стални органи су: 1) Секретаријат и 2) Регионална противтерористичка инфраструктура. За разлику од њих, савети и сусрети су радна тела или институције типа форума. Они се састају периодично (по устаљеној шеми или по потреби) ради разматрања актуелних питања из своје надлежности. То су: 1) Савет шефова држава, 2) Савет шефова влада (премијера), 3) Савет министара спољних послова, 4) сусрети шефова министарстава и/или агенција и 5) Савет националних координатора (чл. 4 Повеље). Повељом организације, Савет шефова држава овлашћен је да доноси одлуке о формирању и других радних тела, што се потврђује усвајањем додатних протокола, по процедури предвиђеној чл. 21 постојеће повеље. У складу са тим, у функцији унапређивања економске сарадње, 2006. године основан је Конзорцијум банака и Пословни савет ШОС-а (шема 1).

Шема 1 – Структура шангајске организације за сарадњу

Главна подручја и облици сарадње – амбиције, домети и ограничења

Остваривање наведених циљева Организације подразумева успостављање и константно неговање, односно обогаћивање сарадње између земаља чланица у различитим областима. Према члану 3 Повеље, главна подручја сарадње у оквиру Организације су: 1) одржавање мира и јачање безбедности и поверења у региону; 2) изналагање заједничких ставова у спољној политици по питањима од заједничког интереса; 3) креирање и имплементација мера удруженог деловања против тероризма, сепаратизма и екстремизма, илегалне трговине наркотицима и оружјем и других облика организованог криминала, као и против илегалних миграција; 4) координација напора у области разоружања и контроле оружја; 5) промоција различитих облика регионалне економске сарадње и подршка тој сарадњи стварањем повољног амбијента за трговину и инвестирање, уз настојање да се постепено оствари слободан проток робе, капитала, услуга и технологија; 6) ефикасно коришћење расположиве транспортне и комуникацијске инфраструктуре, унапређење транспортних могућности земаља чланица и развој енергетског система; 7) амбијентални менаџмент, укључујући менаџмент ресурсима воде у региону, и имплементација посебних заједничких програма и пројеката из области животне средине; 8) узајамно помагање у превенцији природних и вештачких (Човеком узрокованих) несрећа и у уклањању њихових последица; 9) размена информација из области законодавства у интересу развоја и сарадње унутар Организације и 10) интензивирање интеракција у областима као што су наука и технологија, образовање, здравствена заштита, спорт и туризам. Поред тога, Повеља оставља могућност земаља чланицама да узајамним споразумима проширују подручја сарадње.

Разматрајући различита усмерења интереса земаља чланица ШОС, може се закључити да је један од елемената њихове кохезије одсуство жеље земаља ЦА, а посебно Кине и РФ, да прихвате политику коју намеће америчка администрација. Такође, њихова активна економска и политичка експанзија у значајној мери ремети реализацију америчких интереса у региону централне Азије. У суштини, један од разлога за сарадњу јесте схватање по коме ШОС може да буде инструмент противдејства америчком војном присуству у региону.

Међутим, без обзира на релативну спољашњу монолитност, постоји низ питања по којима се може уочити противречност политике чланица ШОС. Најозбиљнија је свакако разлика по питању економских и политичких интереса РФ и Кине. НР Кина гледа на ШОС као на перспективно тржиште и стабилан извор сировина, док Русија настоји да усмери активност ШОС у области борбе против „три зла“: тероризам, екстремизам, сепаратизам.

За разлику од Русије и земаља ЦА, Кина није много заинтересована за нарастање војне и антитерористичке компоненте, јер она свој главни проблем те врсте (ујгурски тероризам) углавном држи под контролом. За Кину већи значај има очување територијалне целовитости земље, за шта јој је потребнија подршка (немешање) САД него помоћ ШОС. Другачије речено, Пекинг се залаже за употребу „руске карте“, али није заинтересован за ширење руског политичког утицаја у Азијско-тихоокеанском региону.

Економска сарадња. Посебно место у економским односима земаља ШОС има Кина, која из године у годину све више утиче на укупну економску ситуацију у региону. Залаже се за стварање слободне трговинске зоне, као и за изградњу инфраструктуре ради олакшавања трговинске размене и стварања повољнијих услова за инвестирање. Увлачећи земље ШОС у своју економску орбиту, Кина их превасходно третира као поуздана тржишта за своју робу. У том смислу, она активно подржава улазак земаља ШОС у Светску трговинску организацију. Кина посебно стимулише економску сарадњу са земљама централне Азије. Као израз тог настојања, ниво трговинске размене Кине и ових земаља, из године у годину расте.

По питању економске интеграције, Москва се залаже за одвојене субрегионалне интеграционе пројекте између две-три земље са компатибилним економијама, док је Кина присталица стварања јединственог економског пространства у оквиру ШОС. Скидање трговинских баријера обезбедило би добре услове за пласман кинеских производа и створило ситуацију у којој би земље ЦА брзо постале додатак кинеске економије.

Једно од кључних питања у области економске сарадње јесу дугорочни енергетски аранжмани. На московском самиту ШОС, октобра 2005. године, покренуто је питање заједничких пројеката у домену експлоатације нафте и гаса, истраживања у области угљоводоника и заједничког коришћења водених ресурса. Већ следеће године, на самиту у Шангају, тадашњи руски председник Путин предложио је формирање Енергетског клуба ШОС као механизма који обједињује произвођаче, потрошаче и транзисторе енергоресурса. Конкретна решења на реализацији ове идеје донета су на састанку председника влада земаља ШОС у Душанабеу (Тацикистан). Поред Русије и Кине, за овај пројекат посебно је заинтересован Казахстан. Не искључује се могућност укључивања и Ирана у овај клуб, чиме би гасно тржиште ШОС пребацило половину светског обима трговине гасом. По завршетку самита у Јекатеринбургу (2009. године), Русија и Кина постигле су сагласност за реализацију послова у области енергетике, вредних сто милијарди долара. У вези с тим, председници РФ и НРК договорили су се да се разради механизам међусобног разрачунавања у рубљама и јуанима, избацујући долар као досадашње обрачунско средство. Ако се ова идеја уведе у праксу, она може суштински да утиче не само на руско-кинеске односе већ и на укупну светску трговину. Идеја Москве и Пекинга о замени долара рубљом и јуаном у оптицају је већ неколико година, што значи да се о њој озбиљно размишља.

Сарадња у области безбедности. Делатност ШОС, од самог њеног оснивања, обухватала је активности усмерене на изналагање заједничког одговора на актуелне безбедносне изазове у региону. Међу првим документима које су земље чланице потписале 2001. године била је Шангајска конвенција о борби против тероризма, сепаратизма и екстремизма.⁴ Она је прва, на међународном плану, дефинисала сепаратизам и екстремизам као насилне методе које пред-

⁴ The Shanghai Convention on combating terrorism, separatism and extremism, http://eurasiangroup.org/files/documents/conventions_eng/The_20Shanghai_20Convention.pdf

стављају кривично дело. Од тада земље чланице посебну пажњу посвећују питањима регулација унутрашњих конфликта и постизању консензуса у борби против екстремизма и наркотрафика. На основу тога формирана је Регионална антитерористичка структура (РАТС), касније је потписан и Уговор о дугорочном добросуседству и сарадњи.

Основни задаци и функције Извршног комитета РАТС ШОС одређени су у три приоритетна правца: 1) координационо-оперативни правац (координација и сарадња компетентних органа земаља чланица у борби с тероризмом, екстремизмом, провођење антитерористичких вежби и др.); 2) међународно-правно усмерење (учешће у припреми међународних докумената по питањима борбе с тероризмом, укључујући и ону у оквиру ОУН, сарадња са Саветом безбедности итд.) и 3) информационо-аналитички правац (формирање и попуњавање базе података РАТС, прикупљање и анализа информација по питању борбе с тероризмом и др).

По подацима званичних лица, само у периоду 2006–2007. године, као резултат деловања РАТС, на територији ШОС било је спречено преко 450 терористичких аката, а 15 вођа терористичких организација било је ликвидирано или ухапшено од специјалних служби земаља чланица.

Од момента формирања организације проведено је неколико заједничких антитерористичких вежби. Вежбе се обично изводе у фазама, од којих је свака на територији неке друге земље чланице. Од августа 2005. године устаљена је и годишња пракса провођења заједничких вежби кинеских и руских ОС, под називом „Мирна мисија“.

Сарадња у области културе. Један од речитих показатеља високих аспирација када је реч о културној и хуманитарној сарадњи јесте формирање Универзитета ШОС, 2008. године, уз учешће 53 универзитета из 5 земаља чланица. Истакнуто је, при томе, да његов рад треба да буде у функцији: јачања међусобног поверења и добросуседских односа; развоја интегративних процеса у области образовања, науке и технологије; обезбеђивања нових подстицаја ширењу мултилатералне образовне, научне и културне сарадње; повећања могућности да млади стекну квалитетно модерно образовање и да наставници и научни радници успостављају научне контакте; промовисања ефикасне сарадње земаља чланица у области политичке, економске, научно-технолошке и културне сарадње.⁵ Планом рада Универзитета за период 2010–2012. предвиђено је: покретање школовања по систему „Мастер плус Бечелор“ за подручја образовања где се примењује последипломско усавршавање нивоа магистеријума; успостављање мреже информационих „залиха“ и наставе на даљину у оквиру Универзитета; проширивање листе подручја и специјалности у оквиру образовних садржаја – објављивање научних билтена и других публикација Универзитета и провођење активности усмерених на шире међународно признање Универзитета ШОС и његових диплома, као и међународна акредитација студијских програма Бечелор и Мастер у циљу повећања његове компетитивности.

⁵ SCO University – Concept, http://www.eduweek.ru/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=2&Itemid=2&lang=en

Односи ШОС са другим државама и организацијама

Односи са организацијама на постсовјетском простору. С обзиром на чињеницу да су, осим Кине, све чланице ШОС истовремено и чланице Заједнице независних држава (ЗНД) и чланице Организације уговора о колективној безбедности (ОУКБ),⁶ логично је да оне (те организације) међусобно препознају једна другу као незаобилазно (непосредно или посредно) „умешану страну“ у решавању неког за њих приоритетног питања. У складу с тим, ШОС је 2005. године потписала са ЗНД меморандум о разумевању;⁷ 2006. године покренута је иницијатива за одржавање заједничких војних вежби са ОУКБ; 2007. године потписан је споразум са овом организацијом о проширивању сарадње из области безбедности по питањима организованог криминала и кријумчарења наркотика.⁸

О томе какав безбедносни проблем представља кријумчарење наркотика (опијума) из суседног Авганистана и колико је ургентна потреба сузбијања те врсте илегалне трговине довољно убедљиво говоре подаци из годишњег извештаја Канцеларије УН за дрогу и криминал.⁹ Према овом извору, у 2007. години у Авганистану је под маком било 193.000 хектара. Произведено је укупно 8.200 милиона тона опијума (основне сировине за производњу хероина), што је 93 одсто укупне светске производње. Узгајањем мака бавило се 509.000 домаћинстава. Извозна вредност произведеног опијума, морфијума и хероина (на простору суседних држава) процењена је на 4 милијарде долара.¹⁰

Нема сумње да се знатан део профита од илегалне трговине опијумом слива у фондове за финансирање терористичких организација.¹¹ Због тога је разу-

⁶ Земље оснивачи ОУКБ су Русија, Белорусија, Јерменија, Казахстан, Киргистан и Таџикистан. Оснивачки акт потписали су председници ових држава 7. октобра 2002. године. Прво проширење уследило је 23. јуна 2006. године, када је Узбекистан примљен за пуноправног члана. Од 2004. године ОУКБ је посматрач у Генералној скупштини ОУН.

⁷ Scheineson, A., The Shanghai Cooperation Organization, <http://www.cfr.org/publication/10883/>

⁸ Marat, Erica and Murzakulova, Asel, The CSTO Seeks to Build New Sub-structures, <http://www.cacianalys.org/?q=node/4708>

⁹ *Afghanistan Opium Survey 2008*, United Nations, Office on Drugs and Crime, Novembar 2008.

¹⁰ Највеће површине под маком из којег се добија опијум налазе се на простору тзв. „Златног троугла“ (Мјанмар, Тајланд, Лаос) и „Златног полумесеца“ (Авганистан, Иран, Пакистан). Највећи произвођач опијума до почетка деведесетих био је Мјанмар, када је примат у томе убедљиво преузео Авганистан. Истина, у погледу површина под маком Мјанмар је био водећа земља све до 2003. године, али су, захваљујући већим приносима, произвођачи у Авганистану одавно обезбеђивали већу количину опијума. Изузетак је само 2001. година, када су талибани забранили узгајање мака као културе која, с обзиром на то чему служи, није у складу са Кураном. Доласком коалиционих снага, површине под маком и количина произведеног опијума вишеструко су повећани. Тек у 2008. години забележен је изванредан пад производње. Иначе, до највећег смањења површина под овом културом у односу на 2007. годину дошло је, по правилу, тамо где су сељаци финансијски на то подстицани (добили практично обештећење за „штету“ коју трпе преласком на мање профитабилну пољопривредну производњу (*Afghanistan Opium Winter Assessment, United Nations Office on Drugs and Crime* Januar, 2009).

¹¹ Истовремено, процват илегалне трговине опијумом, уз присуство међународних снага, рађа сумњу у решеност предводника противтерористичке коалиције да сузбијањем те трговине спречи финансирање терориста. Чосудовски, професор економије на универзитету у Отави, тврди да управо „окупационе снаге у Авганистану подржавају трговину наркотицима која организованом криминалу,

мљиво што су и ОУКБ и ШОС сузбијање шверца наркотика сврстале у своје приоритетне задатке и што једна другу виде као природне савезнике на фронту борбе против тероризма, која у знатној мери опредељује њихову укупну сарадњу у области безбедности.

Као доминантне чланице ових организација, Кина и Русија су у позицији да, појединачно и у оквиру удружених настојања, значајније утичу на дешавања у ЦА и њеном непосредном окружењу, како у домену борбе против тероризма, тако и у погледу економских, војних, па и политичких аранжмана, што се већ приметно одражава на промену правила игре у односима између великих сила традиционално заинтересованих за тај простор. То је, можда, управо она промена коју неки аналитичари препознају као замену правила „велике игре“ правилима „велике нагодбе“, где се неће нужно оперисати са „нултом сумом“.¹²

Изгледа да су и Русија и Кина, свака на свој начин, препознале прилику да у тој „великој нагодби“ играју једну од значајних улога и да би ОУКБ и ШОС могле да представљају битан инструмент у остваривању те улоге. Такав развој догађаја могао би се препознати као производ онога што Бжежински, парафразирајући Макијавелија, назива „мистериозном интеракцијом судбине и шансе“.¹³ „Прст судбине“ у тој интеракцији свакако је географска блискост и положај земаља чланица ових организација, али и њихова наглашена економска међузависност, што, као препознатљив амбијентални оквир, има значење својеврсне геополитичке константе.

„Шанса“, као други елемент „мистериозне интеракције“ производ је више чинилаца. С једне стране то су околности које су допринеле економском опоравку Русије, пре свега велики приходи од извоза енергената остварени последњих година, у време рекордно високих цена, као и вишегодишњи убрзани привредни раст Кине. С друге стране, то је смањење надмоћности и пољуљан углед Америке у свету због њене арогантне спољне политике и неуспеха Бушове администрације у „Глобалном рату против тероризма“.

Разумљиво је да тенденција опадања угледа најмоћније земље света представља шансу за испољавање иницијативе осталих геополитичких играча на „великој шаховској табли“. Русија је то демонстрирала форсирањем одлуке о стварању Колективних снага за оперативно реаговање на нивоу ОУКБ, уз иновирање финансијских аранжмана и војне сарадње за земаљама чланицама. Кина је свој реноме силе у успону додатно учврстила експанзијом економског утицаја широм света, пре свега својом конкурентном извозном робом и смелим инвестиционим подухватима без политичких условљавања својственим инвеститорима са Запада. Све то допринело је побољшању позиције Русије и Кине на међународној сцени, али и повољно утицало на консолидацију организација у којима оне имају водећу улогу и на побољшање изгледа за унапређивање њихове сарадње.

обавештајним агенцијама и западним финансијским институцијама доноси зараду од 120 до 190 милијарди долара“. Као један од доказа за то он подсећа да је управо НАТО емитовао поруку да „неће угрожавати сетву мака која је у току“ (*Коалиционе снаге подржавају производњу дроге*, <http://www.Ntvhayat.com/home/vijesti/index.php?sta=3&pid=31741>). (29. 5. 2007)

¹² Rubin, V. and Rashid, A., „From Great Game to Grand Bargain“, *Foreign Affairs*, November/December, 2008.

¹³ Бжежински, З., *Друга шанса Америке*, Службени гласник и Факултет безбедности, Београд, 2009, стр. 11.

Осим порастом угледа доминантних чланица, актуелно стање и перспектива односа између ШОС и ОУКБ, бар када је реч о оним димензијама односа који су опредељени присуством земаља ЦА у једној и другој организацији, условљени су и ограниченим дометом америчког деловања у том региону, где наметљиви „удварачи“ са Запада имају посла са прилично ћудљивим „удавачама“, што је, изгледа неминуовно, имало за резултат проблематичне „бракове из рачуна“, са ограниченим веком трајања.¹⁴

Односи са Асоцијацијом нација Југоисточне Азије (АСЕАН). На листи организација с којима ШОС настоји да изграђује односе сарадње налази се и АСЕАН. Осим заједничких интереса, оно што иде у прилог том настојању и што га подстиче јесте, између осталог, евидентна сличност неких од њихових основних принципа, као што је, на пример, принцип немешања у унутрашње послове земаља чланица. Поред тога, повољна околност за унапређење сарадње са АСЕАН-ом је и то што је Кина, која је, иначе, најагилнија чланица ШОС, већ стекла статус АСЕАН-овог партнера партиципацијом у форумима АСЕАН + 1 (АСЕАН + Кина) и АСЕАН + 3 (АСЕАН + Кина, Јапан и Јужна Кореја). Почетак сарадње ШОС са АСЕАН-ом озваничен је потписивањем меморандума о разумевању, 2005. године.¹⁵ При томе су као главна подручја сарадње (фокус заједничког деловања) означени: борба против међународног криминала, а у оквиру тога борба против тероризма, илегалне трговине наркотицима, прања новца и трговине људима. Осим тога, Меморандум предвиђа сарадњу у области економије и финансија, туризма, социјалног развоја и енергетике, заштите животне средине и управљања природним ресурсима.

Односи са САД. Са војним буџетом од преко 600 милијарди долара, САД са око 45 одсто учествују у укупним издвајањима за одбрану у свету. Сума коју Аме-

¹⁴ Дobar пример за то су Киргистан и Узбекистан. Први, који након „обојене револуције“ није испунио очекивања спонзора и други, који је избегао да буде „револуцијом офарбан“. Узбекистан је, иначе, једно време на Западу уживао глас перспективног партнера. Повод за преиспитивање таквог односа био је обрачун снага безбедности те земље са демонстрантима у граду Андијану, маја 2005. године. Тада је, по свој прилици, у Узбекистану требало да догоди „колор револуција“, попут оних и Украјини, Грузији и Киргистану. Међутим, реакција Ташкента била је врло жестока и преврат није успео. Према информацијама организација за људска права, приликом гушења демонстрација убијено је више стотина демонстраната. Режим председника Каримова нашао се тада под паљбом тешких оптужби за брутално кршење људских права. Иза једногласне осуде са Запада уследило је завођење санкција Узбекистану. Као одговор на то, Каримов је отказао гостопримство америчким снагама које су ту стациониране са почетком интервенције САД у Авганистану 2001. године. Па ипак, Запад овога пута није дуго љутовао и „тренирао строгоћу“ према анатемисаном режиму у Ташкенту. Наиме, већ у новембру следеће године Немачка и још неколико чланица Уније покренуле су иницијативу за ублажавање санкција, уз образложење да оне нису дале очекиване резултате и да је „*потребан истински дијалог са том ресурсима богатом земљом*“. У вези с тим Рој Алисон, стручњак за централну Азију у Лондонској школи економије, оцењује да, осим што поседује кључне енергетске ресурсе који би могли да допринесу да се смањи зависност Европе од Русије, Узбекистан је такође значајан и за очување добрих односа са осталим земљама централне Азије. Због тога су и ЕУ и САД разапете између две противуречне жеље – настојања да искажу своје незадовољство догађајима у Андијану из 2005. Године, док, истовремено, покушавају да зауставе приближавање Узбекистана Русији (Europe's Uzbekistan dilemma, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/6136138.stm>).

¹⁵ ASEAN and SCO Secretariats Sign Agreement for Substantive Cooperation, <http://www.aseansec.org/17442.htm>.

риканци троше у ту сврху већа је чак 12,5 пута од оне у Русији и већа од збира војних буџета Кине, Француске, Велике Британије, Русије, Јапана, Немачке, Саудијске Арабије, Индије и Италије – земаља које после САД заузимају водећа места на ранг-листи по висини издвајања за одбрану.¹⁶ Са таквом финансијском основом своје „тврде моћи“, САД су у прилици да у односима са другим субјектима међународне заједнице обезбеде себи статус привилеговане стране. Истовремено, упорношћу којом штите инсталиране односе исказују тежиште свог спољнополитичког деловања. У којој мери то важи и за њихове односе са ШОС?

Може се рећи да до распада СССР-а ЦА није имала значајнију улогу у спољној политици САД. После 1991. године, када је САД остала као једина суперсила, природно је било да су, на овај или онај начин, сви региони, некада у саставу СССР-а или под његовим утицајем, па тако и ЦА, постали предмет њеног посебног интересовања. Америчка администрација у почетку је тешко могла да одреди своје тачне приоритете у овом региону јер је Вашингтон био забринут због могућности комунистичке реставрације на постсовјетском простору. Због тога се донекле уздржавао од отвореног угрожавања руског утицаја на земље „ближег иностранства“. Изузетак су биле балтичке државе, у којима је Русија, практично одмах по стицању њихове независности, изгубила дотадашњи утицај.

Промена америчке политике у региону ЦА наступила је 1997. године. Тада је овај простор означен као дугорочни стратегијски интерес САД. Марта 1999. године Конгрес је донео стратегију „Пут свиле“, у којој се говори о потреби подршке економске и политичке независности земаља ЦА, с обзиром на то да оне могу да умање енергетску зависност САД од нестабилног Персијског залива.¹⁷ Ангажујући се на пољу билатералне сарадње са овим земљама, САД се нису много занимале за стварање „Шангајске петорке“ 1996. године – претече ШОС.

У суштини, однос САД према ШОС постепено се мењао: од пасивног посматрања њене делатности, до значајне заинтересованости за њен рад, могућности и перспективе. На самом почетку Америка није видела никакву опасност од „шангајске петорке“ по своје интересе. Напротив, сматрало се да је то доказ губитка улоге Москве у Централној Азији и, што је још значајније, ова организација доживљавана је као својеврсна брана од исламског екстремизма и фактор ублажавања конфликтног потенцијала у том региону. Међутим, како је процес зближавања Русије и Кине напредовао, по основу делатности ШОС, забринутост америчке администрације је расла. У последње време међу западним истраживачима широко је распрострањено уверење да је ШОС антиамерички оријентисана и да је створена као покушај обезбеђивања противтеже НАТО-у на овом простору. Поред бојазни да се међусобним договором у оквиру ШОС могу осујетити америчке тежње везане за контролу енергоресурса у овом региону, ту су и страхови везани за реализацију циљева борбе против тероризма. Наиме, има мишљења да ја-

¹⁶ SIPRI yearbook, 2010, <http://www.sipri.org/yearbook/2010>.

¹⁷ Видети опширније: Starr, S. F., *In Defense of Greater Central Asia*, September 2008, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, A Joint Transatlantic Research and Policy Center Johns Hopkins University-SAIS, 1619 Massachusetts Ave. NW, Washington, D.C. 20036 Institute for Security and Development Policy, V. Finnbodav. 2, Stockholm-Nacka 13130, Sweden www.silkroadstudies.org

чањем антитерористичке компоненте у оквиру ШОС и консолидацијом њене укупне „специфичне тежине“ може да се створи ситуација у којој ова организација може да стави у други план напоре НАТО (САД), као дефакто недовољно ефикасног механизма за регулисање ситуације у региону.

У прилог овим „страховима“ говори доношење америчког плана за одбрану Велике Централне Азије (видети поменути материјал „In Defense of Greater Central Asia“), као и декларација ШОС са самита у Астани 2005. Године, којом се Америка позива да затвори своје базе у ЦА (Киргистан и Узбекистан), формиране ради подршке борби у Авганистану. На ову декларацију Доњи дом америчког Конгреса одговорио је својом резолуцијом (19. јула 2005), у којој се изражава забринутост због „јавног покушаја Кине и Русије да потисну САД из тог региона“.¹⁸ Убрзо после тога, Узбекистан је упутио захтев Американцима да у року од шест месеци напусте базу Карши-Ханбад на његовој територији. Уследила је серија међусобних оптужби између високих представника САД и земаља ШОС. Тако је тадашњи министар одбране САД Доналд Рамсфелд критиковао спољну политику Русије, Кине и Северне Кореје као сметњу развоју сарадње у сфери безбедности међу државама Југоисточне Азије. У том смислу, посебно су коришћени аргументи везани за „покушаје Русије да ограничи слободу судских земаља, недовољну транспарентност војних расхода Кине као и опасност од Северно-корејског нуклеарног програма“.¹⁹ Такође, често је помињан и проблем сарадње ШОС са Техераном, јер је, по речима Рамсфелда, Иран „најтерористичкија држава у свету“. После присуства иранског председника Махмуда Ахмадинежада самиту ШОС у Шангају, амерички министар одбране изјавио је: „Несхватљиво је да организација која декларише себе као антитерористичку, позива на своје заседање водећег спонзора тероризма у свету“.²⁰

Решавајући проблем америчких база у региону, октобра 2005. године, тадашњи амерички државни секретар Кондолиза Рајс посетила је Киргистан и договорила се о пребацивању америчког контингента из Узбекистана на авио-базу Ганси у Киргистану. Међутим, добрим делом под утицајем руске спољне политике, фебруара 2009. године, киргиско руководство затражило је затварање друге америчке базе на својој територији (Манас). Током марта 2009. године забрана коришћења ове базе проширена је на још 11 других држава, америчких савезника.

У позадини овакве одлуке киргиског руководства без сумње је договор руског председника Медведева и председника Киргистана Бакијева, по којем је Русија, као компензацију за губитке услед одсуства америчке накнаде за коришћење базе, одлучила да: поклони Киргизији 150 милиона долара, одобри кредит од 300 милиона долара са каматом од само 0,75% и са роком отплате на 40 година, уз 7 година одлагања почетка отплате, опрости киргиски дуг у износу од 180 милиона долара, као и да инвестира 2 милијарде долара у привреду ове земље. Колики значај има овај регион у борби за геополитичке позиције великих међународних субјеката најбоље говори америчка реакција на руску „понуду“ председнику Баки-

¹⁸ А. Дубнов – Узбекские интересы пролоббировуют в Вашингтоне – <http://www.freeas.org/?nid=4802&print=1>

¹⁹ <http://vzglyd.ru/politics/2006/6/3/36080.html>

²⁰ Исто.

јеву. Поред повећања накнаде за коришћење базе са првобитна два на 60 милиона долара, договорена је и сума од 110 милиона долара као америчко учешће у заједничким економским пројектима. Такође, америчка администрација ангажовала је и значајне киргиске partnere (Турску и Авганистан) да помогну око преиначења одлуке о затварању базе. У ту сврху, турски председник Абдулах Гул обећао је инвестиције у вредности од милијарду долара у киргиску привреду, а авганистански председник Хамид Карзај још једном је упозорио Бакијева на опасност од напада Талибана уколико се база затвори.²¹

Према оцени руских аналитичара, скори одлазак Бакијева са места шефа државе умногоме је „потпомогнут“ од Америке, која је желела да на власт доведе људе преко којих ће поузданије обезбеђивати своје интересе на том простору.²²

Односи са Европском унијом (ЕУ). У односима између ЕУ и ШОС посебан значај имају две компоненте. Прво, то је зависност енергетске стабилности ЕУ од издашности и услова експлоатације извора нафте и гаса на територији земаља чланица ШОС (Русија, Казахстан, Узбекистан) и безбедности енергетских путева који са тог простора воде ка европским потрошачима. Позиција Кине, као економски најјаче чланице ШОС и перспективно све већег потраживача и поузданог купца енергената из истих тих извора, чини ЕУ додатно заинтересованом да, осим земаља испоручилаца енергената и земаља транзитора, као партнера у пословима од интереса за своју енергетску стабилност има и ШОС. Друга важна компонента у односима ЕУ и ШОС базира се на очекивању ЕУ да друга страна, кроз остваривање својих основних циљева, одигра улогу својеврсног „филтера“ који би смањио опасност од ширења тероризма, исламског екстремизма, наркотрафика и неконтролисане миграције из централне Азије ка простору ЕУ.

У складу са обостраним интересом за сарадњу у наведеним областима, у Берлину је, априла 2007. године, одржана конференција на тему „ШОС – могућности партнерства са ЕУ“. Поред заједничког разматрања актуелног стања, могућности и перспектива, истакнута је и потреба кооперације ШОС са другим међународним асоцијацијама, укључујући и ЕУ. У смислу могућег унапређења сарадње, немачка страна посебно је истакла значај идеје о формирању Енергетског клуба ШОС, као полазне основе за ширење интересантног и узајамно корисног дијалога.

²¹ «Манас» сменил вывеску, *Независимая газета*, 26. 6. 2009.

²² Јула 2009. године, на председничким изборима Бакијев је добио око 90% гласова бирача. Опозиција није признала резултате гласова, сматрајући их нерегуларним, па су кренули жестоки протести против актуелног режима. Априла 2010. године сукоб полиције са демонстрантима претворио се у праву револуцију, у оквиру које је формирана привремена влада која је покренула кривичну одговорност против бившег председника Бакијева и неколико чланова његове породице за злоупотребу власти и корупцију. После потврде Привремене владе да ће гарантовати безбедност бившем председнику, Бакијев је (15. априла 2010) потписао оставку, а затим напустио земљу. Тренутно живи у Белорусији, где му је председник Лукашенко обезбедио азил. Већина руских извора наводи да је „плишана револуција“ у Киргизији била иницирана са стране и да су на власт дошли људи који су потпуно „по мери“ САД јер су главни носиоци функција амерички „џаци“ или људи који су по другим основама боравили у тој земљи.

У јуну је донет нов устав државе, којим је успостављен парламентарни систем (са јачом улогом владе), а у октобру су одржани парламентарни избори пошто је бивши законодавни орган распуштен. На челу државе, до председничких избора планираних за почетак 2012. године, остаје Роза Отумбајева (шеф Привремене владе).

У Европској унији посебно значајним елементом у структури ШОС сматра се Регионална антитерористичка структура. У њеном постојању, односно надлежностима, препознаје се димензија компатибилности безбедносних функција две организације. Посвећеност ЕУ безбедносној проблематици, која у ширем смислу обухвата и питања енергетске безбедности, те препознавање ШОС као актера са сличним прекупацијама, има за последицу то да ЕУ већи значај придаје сарадњи са ШОС него, на пример, са ЕврАзЕсом као економском организацијом²³. Осим тога, ЕУ у сарадњи са ШОС види прилику да буде присутна у централној Азији, односно да успостави и одржава у функцији канале политичког утицаја на земље тог региона као пандан настојањима великих сила Кине, Русије, САД, па и Јапана, да то подручје, свака на свој начин и са различитом аргументацијом и капацитетима, третирају као део своје интересне сфере.

С друге стране, ЕУ се у ШОС не доживљава као нарочито монолитна, па ни као самосвојна организација. Њу на Истоку умногоме сматрају експонентом америчке политике, који се често налази у ситуацији да занемарује сопствене интересе у корист америчких. Због тога унутар ШОС преовлађује опредељење да се сарадња са ЕУ, било да је реч заједничком или појединачном наступу, приоритетно одвија у билатералном формату са водећим земљама ЕУ, пре свега са Немачком.

Перспективе организације – амбиције и ограничења

У условима формирања новог система међународних односа, изградња регионалних организација, посебно у сфери безбедности, све више добија на значају. Ако је то повезивање држава поткрепљено изузетним економским и људским потенцијалима, онда је и његов утицај несумњиво још значајнији. Посматрајући досадашњи развој ШОС, може се констатовати да је ова организација несумњиво издржала тест времена. У актуелном тренутку не постоје центрифугалне силе какве нпр. могу да се уоче у оквиру ЗНД. Напротив, може се рећи да је на постсовјетском простору ШОС постао најснажнија организација, са перспективом даљег развоја и повећања свог значаја. Велики тест за опстанак организације био је руско-грузијски конфликт 2008, као и нереди у Киргистану у лето 2010. године. По свему судећи, организација се успешно изборила са оба изазова, ако не у смислу самог решавања проблема, онда бар у виду очувања јединства у условима наглашено супротстављених ставова по том питању, не само у региону него и у глобалним размерама.

Неоспорно је, такође, да се ШОС већ афирмисала као својеврстан фактор стабилности у ЦА, која се, не без основа, сврстава у тзв. Велики или Глобални Балкан (Бжежински, 1999). Значајним индикатором стабилности тог простора може се сматрати то што данас ниједна сила појединачно, ни Русија, ни Кина, па ни САД, не може да рачуна на ексклузивно право да унилатералним потезима намеће правила понашања у духу пропозиција некадашње „Велике игре“.²⁴ Заслуга

²³ Евроазијска економска организација (ЕврАзЕс) формирана је 10. октобра 2000. године у Астани. Потписници уговора били су председници Белорусије, Казахстан, Киргизије, Русије и Таџикистана. Видети опширније на: evrazes.com

²⁴ Синтагму „Велика игра“ први је употребио Џ. В. Кај у књизи *Историја рата у Авганистану*, а додатну популарност стекла је књигом *Ким Радјара* Киплинга. Овај израз, иначе, користио се као

за то припада, свакако, и ШОС. Она је, као уосталом и ОУКБ, својим деловањем допринела да се неки нови елементи унесу у кореографију „Велике игре“ на простору централне Азије. Некадашња правила игре са „нултом сумом“, што подразумева да добитак на једној страни неминовно значи исто толики губитак на другој, супарничкој, почела су да уступају место „игри“ у којој позитиван резултат не мора да значи „бацање противника на колена“. То је, управо, она промена коју неки аналитичари препознају као замену правила „велике игре“ правилима „велике нагодбе“, где се неће нужно оперисати са „нултом сумом“.²⁵

Није спорно да међу државама ШОС постоје извесне противречности и несугласице. Па ипак, изгледа да Организација према споља делује прилично јединствено. Постоји нешто што државе чланице упућује једне на друге и држи их на окупу, иако су међусобно веома различите по многим параметрима. Повезивање и сарадња наметнули су се на неки начин као избор којим, вероватно, нико није сасвим задовољан, али су алтернативе том избору биле очигледно мање привлачне. Имајући у виду веома специфичан историјски, етнички, културолошки, религијски и традицијски амбијент на простору који покрива ШОС, чини се да облик мултилатералне сарадње и повезивања који је примењен у тој организацији представља тренутно најбоље решење за амортизовање актуелних и потенцијалних дестабилишућих импулса, чији се извори редовно препознају у унилатералним потезима респективних регионалних сила.

Самостално деловање Русије или Кине према земљама ЦА и једне према другој увек се доживљава с неком дозом неповерења и резерве. Управо због тога делатност у оквиру ШОС, где су све оне, појединачно узев, фактор тог удруживања, те сарадња, увек поприма позитиван вредносни тон, поготову када као резултат има „производе“ дугорочног зајамног интереса. Такво значење имају и заједнички пројекти у области енергетике, какав је, на пример, нафтовод између Кине и Русије, којим су прошле године потекли први барели руске нафте ка енергетски све „жеднијем“ суседу. Реч је о грани која се одваја од руског нафтовода „Источни Сибир – Тихи океан“, дужине је око 4.000 км. Према билатералном споразуму, преко руско-кинеског нафтовода у периоду 2011–2030. године допремаће се око 15 милиона тона руске сирове нафте у Кину. Нема сумње да успостављање таквог односа међузависности енергетске стабилности две земље има за резултат тенденцију јачања димензије партнерства на рачун димензије ривалства у њиховим билатералним односима и у оквиру мултилатерале на нивоу ШОС.

О перспективи сваке организације, па тако и ШОС, говори заинтересованост других да јој се придруже. Аспирације на чланство исказују се на различите начине, а један од почетних корака у правцу успостављања обостране заинтересова-

назив за ривалство у ЦА, пре свега у Авганистану, између царске Русије и Велике Британије у 19. веку. (Уместо „Великом игром“, у Русији је за означавање тог стања коришћен израз „Игра сенки“. Када се данас помиње „Велика игра“ такође се има у виду надметање великих сила за остваривање пресудног утицаја на простору ЦА. Међутим, с обзиром на то да су у то надметање, осим некадашњих ривала Русије и Британије, укључени и други регионални и ванрегионални играчи (САД, Кина, Индија, Турска, Индија, Иран, Пакистан), онда је логично да се, у складу са том њеном новом димензијом, она означи као „Нова велика игра“ (Ahrari, James Beal, *The New Great Game in Muslim Central Asia*, McNair Paper 47, 1996, <http://www.ndu.edu/inss/McNair/mcnair47/mcnair47.pdf>).

²⁵ Rubin, B. and Rashid, A., From Great Game to Grand Bargain, *Foreign Affairs*, November/December, 2008.

ности за улазак у „причу“ о кандидатури за чланство (пуноправно или придружено) јесте статус посматрача. Прва земља која је стекла тај статус (на самиту у Ташкенту, 2004. године) је Монголија. Следеће године, на самиту у Астани, придружили су јој се Пакистан, Индија и Иран. Белорусија је покушала да постане посматрач али није прихваћена, уз образложење да не припада азијском региону. Ипак, после самита 2009. године у Јекатеринбургу, одлучено је да ова земља добије статус „партнера за дијалог“, што је учињено и са Шри Ланком.

Нових кандидата за „посматраче“ за сада нема, нити се говори о скорашњем „унапређењу“ неке од земаља посматрача у пуноправног члана. Изгледа да је пријем нових чланова одложен на неодређено време. По свему судећи, „главни играчи“ прибојавају се да би тиме дошло до својеврсног „разводњавања“ организације и да би на тај начин била смањена њена „тежина“ у међународним односима. Процењује се, на пример, да би улазак Индије и Пакистана, с обзиром на суштинску разлику њихових спољнополитичких оријентација, вероватно за последицу имао смањивање ефикасности рада организације. Исто тако, улазак Ирана, с обзиром на проблеме око његовог атомског програма, могао би да позиционира ШОС као блоковску организацију, што би произвело извесно погоршање њених односа са САД и ЕУ. Иначе, за земље ШОС Иран генерално не представља објективну претњу. Напротив, он је веома привлачан као важан транспортни чвор и водећи извозник енергената.

Наравно, постоје одређени проблеми у односима између Ирана и појединих земаља ШОС, али они нису везани за ирански нуклеарни програм, већ се пре свега тичу проблема територијалног разграничења у акваторији Каспијског мора. Наиме, Иран претендује на део не мањи од 20%,²⁶ док су Русија, Казахстан и Азербејџан потписали Сагласност о линијама расподеле по коме РФ, Твркменистан и Азербејџан добијају скоро по 20%, Казахстан 29%, а Иран свега 14%.²⁷

Имајући у виду изузетан значај региона за све главне субјекте међународних односа, огромне разлике међу чланицама ШОС, као и вишеструку специфичност традиција и култура земаља укључених у ову организацију, тешко се може поуздано предвидети ток њеног даљег развоја. У суштини, могу се само, на алтернативној основи, издвојити неколико могућих модела и сценарија.

Први (мање вероватан), да се ШОС развије као отворена организација у коју ће се укључити већи број заинтересованих страна, укључујући и западне земље. Овакав сценарио временом би довео до „разводњавања“ основних циљева организације и потпуно би водио њеном прилагођавању принципима безбедносне политике Запада.

Други подразумева наставак садашње политике, где би још више (али не и без мере) дошло до развоја ШОС као, у суштини, антизападне организације. Оваква могућност је знатно већа од претходне.

Трећи модел састоји се у развоју ШОС као регионалне силе са лидерском позицијом једне од њених главних чланица – Русије или Кине.

Четврти могући модел јесте очување базичних принципа (равноправност чланица), али уз јачање укупне регионалне снаге организације, пријемом у чланство земаља посматрача.

²⁶ "Iran Strengthens its Role in the Caspian Sea and Central Asian Regions", <http://www.irandefence.net/showthread.php?t=23932>

²⁷ "Iran Strengthens its Role in the Caspian Sea and Central Asian Regions", <http://www.irandefence.net/showthread.php?t=23932>

У коју ће се страну усмерити шангајски вектор не зависи само од снага које га формирају унутар ове организације. Иако са регионалним предзнаком, на његово обликовање ће, без сумње, утицати и све друге геополитичке силе којима је простор Централне Азије нескривена инспирација.

Литература

1. Ahrari, J. B., *The New Great Game in Muslim Central Asia*, McNair Paper 47, 1996, <http://www.ndu.edu/inss/McNair/mcnair47/mcnair47.pdf>.
2. Баранов, А. Ю., *Шанхайская организация сотрудничества: становление и пути развития*, Международный институт социальных наук, Москва, 2007.
3. Бжежински, З., *Велика шаховска табла*, ЦИД, Подгорица, 1999.
4. Бжежински, З., *Амерички избор*, Политичка култура – ЦИД, Загреб–Подгорица, 2004.
5. Група аутора. *Феномен русской власти: преемственность и изменение*. Материалы постоянно действующего научного семинара, Выпуск № 3 (12), Научный эксперт, Москва, 2008.
6. *Declaration on Establishment of The Shanghai Cooperation Organisation*, 15 jun 2001, <http://missions.itu.int/~kazaks/enq/sco/sco02.html> (14. 12. 2007)
7. Зимонин, В. П., Шанхайская организация сотрудничества и евразийское измерение безопасности: *Шанхайская организация сотрудничества: к новым рубежам развития* (Материалы округлого стола Московского Института Далекого Востока РАН, 2008)
8. Лукин, А. В., Илькаева, О. Е., Тиморшина, А. М., Дальнейшее развитие ШОС: проблемы и рекомендации: Шанхайская организация сотрудничества: от становления к всестороннему развитию (материалы Третьего заседания)
9. Миршајмер, Џ., *Трагедија политике великих сила*, Удружење за студије САД у Србији, Београд, 2010.
10. Примаков, Е. Г., Политические институты и отношения в современной России, РОССПЭН, Москва, 2007.
11. Примаков, Е., *Мир без России? К чему ведет политическая близорукость*, Российская газета, Москва, 2009.
12. *Россия в глобальной политике*, том 5, № 6, ноябрь–декабрь 2007, Москва.
13. Рубан, Л. С., *Дилемма XXI века: Толерантность и конфликт*, Academia, Москва, 2006.
14. Scheineson, A., *The Shanghai Cooperation Organization*, <http://www.cfr.org/publication/10883/> (9. 4. 2010)
15. *The Shanghai Convention on combating terrorism, separatism and extremism*, http://eurasiangroup.org/files/documents/conventions_eng/The_20Shanghai_20Convention.pdf
16. *Shanghai Cooperation Organisation Charter*, 7. jun 2002. (6.10.2008).
17. Starr, S. F., *In Defense of Greater Central Asia*, September 2008, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, A Joint Transatlantic Research and Policy Center Johns Hopkins University-SAIS, 1619 Massachusetts Ave. NW, Washington, D. C. 20036 Institute for Security and Development Policy, V. Finnbodav. 2, Stockholm-Nacka 13130, Sweden www.silkroadstudies.org
18. *Форум ШОС*, Пекинг, 19–21 мая 2008. год., URL: http://www.mgimo.ru/files/37535/kb-05_shos-Lukin.pdf

ПРОЦЕНА ИЗАЗОВА, РИЗИКА И ПРЕТЊИ БЕЗБЕДНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ФУНКЦИЈИ ПЛАНИРАЊА УПОТРЕБЕ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ

Драган Татомир

Министарства одбране Републике Србије,
Сектор за политику одбране – Управа за стратегијско планирање

Садржај, обим и вероватноћа испољавања изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани Републике Србије непосредно утичу на утврђивање политике одбране и изградњу способности система одбране и Војске Србије, као његовог виталног дела, ради заштите одбрамбених интереса.

Додељене мисије Војске Србије претпостављају и могућност да се будуће активности Војске на просторима оперативног деловања могу догодити истовремено на више различитих тачака и у високом темпу, што изискује јасно и предвидљиво планирање њене употребе, при чему правовремена и објективна процена изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани Републике Србије представља основу таквог планирања.

Једно виђење садржаја процене изазова, ризика и претњи безбедности и одбране у функцији планирања употребе Војске Србије јесте предмет овог рада.

Кључне речи: *изазови, ризици, претње, безбедност, планирање одбране, планирање употребе, Војска Србије.*

Увод

Технолошки напредак, сталне и брзе промене у међународним односима, пораст укупне несигурности и дефицит безбедности условљавају да глобална безбедносна слика постаје комплексна, а сам појам безбедности добија нове димензије и стиче све већи значај у међународним односима.

У измењеним геостратегијским околностима и под утицајем глобалних кретања политика одбране Републике Србије заснована је на интегралном и мултилатералном приступу проблемима безбедности и одбране. У основи такве политике јесте јачање властитих одбрамбених капацитета, европска спољнополитичка оријентација, као и одређење Републике Србије да се активно укључи у процес сарадње и заједничког деловања са другим државама и субјектима међународних односа на изградњи глобалне, регионалне и националне безбедности.

Тако заснована политика одбране усмерена је на унапређење националне безбедности у постојећем безбедносном окружењу и у сагласности је са процесом убрзаног политичког и економског преображаја друштва у целини.

Процеси у окружењу Републике Србије, као и они унутар државних граница, испољавају утицај на стање њене безбедности. Имајући у виду да савремено поимање угрожавања безбедности државе имплицира постојање безбедносних изазова, ризика и претњи, може се рећи да се проценом стања безбедности Републике Србије идентификују и у одговарајућем контексту анализирају изазови, ризици и претње, за које се процењује да испољавају, или у одређеним околностима могу да испоље, непосредан или посредан утицај на безбедност грађана, државе, материјалних добара и животне средине.

У том контексту, праћење, анализа и процена изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани Републике Србије (у даљем тексту: процена) представљају континуирану обавезу и имају изузетан значај у изради опште процене стања безбедности, у функцији одбране и заштите безбедносних и одбрамбених интереса Републике Србије.

Процена има за циљ да својим квалитетом и објективношћу омогући и адекватно обављање послова државне управе из надлежности Министарства одбране, као носиоца активности које се односе на: политику одбране и стратегијско планирање у области одбране, планирање и припремање мобилизације грађана, државних органа, привредних друштава, других правних лица и Војске Србије, за извршавање задатака у ванредном и ратном стању.

По карактеру свог садржаја процена је нужна претпоставка и иницијални документ на основу којег се израђује План одбране Републике Србије, односно План употребе Војске Србије, као његов интегрални и најважнији део.

Садржај процене изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани Републике Србије

Проценом изазова ризика и претњи безбедности и одбрани Републике Србије исказују се ставови о актуелном стању безбедности Републике Србије, могућностима, вероватноћи, дOMETИМА и актерима њеног угрожавања, као последице континуираног или изненадног испољавања утицаја изазова, ризика и претњи, имајући у виду њихову све израженију непредвидивост. Стога, процена представља иницијални документ који опредељује садржај, како основних стратегијско-доктринарних докумената у области безбедности и одбране (Стратегија националне безбедности Републике Србије, Стратегија одбране Републике Србије и Доктрина Војске Србије), тако и планских докумената као што су: Дугорочни план развоја система одбране Републике Србије, Стратегијски преглед одбране и План одбране Републике Србије.

Непредвидивост и асиметричност савремених изазова, ризика и претњи безбедности, као и њихова способност да своје дејство могу испољити на једном или више нивоа, при чему својим потенцијалом могу да доведу до угрожавања безбедности Републике Србије, представљају факторе који се приликом израде процене морају узети у обзир.

Садржај процене има за циљ да, у зависности од значаја и карактера изазова, ризика и претњи безбедности Републике Србије, анализом њихових потенцијала, укаже и на могуће узроке, вероватноћу, домете, актере и последице испољавања њиховог утицаја на стање безбедности Републике Србије, њених грађана, материјалних и културних добара и животне средине.

Структуру садржаја процене могуће је засновати на моделу сагледавања чинилаца у оквиру следећег садржаја:

- 1.1. Идентификовање изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани;
- 1.2. Утврђивање и анализа узрока који могу довести до испољавања негативног утицаја одређене врсте изазова, ризика и претњи;
- 1.3. Утврђивање нивоа вероватноће испољавања изазова, ризика и претње;
- 1.4. Одређивање потенцијално угрожене територије;
- 1.5. Идентификација снага за које се процењује да могу бити ангажоване и/или одговорне за угрожавање безбедности применом оружаног или неоружаног насиља;
- 1.6. Предвиђање могућих последица деловања изазова, ризика и претњи;
- 1.7. Утврђивање могућег интензитета испољавања изазова, ризика и претњи;
- 1.8. Закључак о процени стања безбедности .

У односу на обухватност садржаја, процена може бити **општа** и **селективна**.

Општа процена је свеобухватна, израђује се за читаву територију Републике Србије и у њој се разматрају изазови, ризици и претње са којима Република Србија у том моменту јесте или се процењује да може бити суочена, што може имати импликације на њену безбедност и одбрану.

Селективна процена је по свом карактеру ограниченог обима, како по захвату државне територије, тако и по броју и врсти изазова, ризика и претњи, који се у њој разматрају.

На основу познавања и анализе сопствених могућности, расположивих људских и материјалних потенцијала, закључци из процене треба да омогуће сагледавање потреба развоја способности, ресурса и нивоа готовости система одбране, ради превентивног деловања и ангажовања адекватних ресурса у функцији заштите и одбране националних интереса.

Одбрана је темељна државна функција од посебне друштвене важности коју организују елементи система одбране ради реаговања на изазове, ризике и претње безбедности земље.

Политика одбране Републике Србије заснована је на интегралном и мултилатералном приступу проблемима безбедности и одбране. Самим тим, будуће активности Војске на просторима оперативног деловања могу се догодити истовремено на више различитих тачака и у високом темпу, што изискује јасна и предвидљива планирања операција.

Проценом изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани Републике Србије, долази се до закључака о потребном ангажовању снага система одбране Републике Србије, које може бити на нивоу:

– ангажовања свих расположивих снага система одбране, првенствено Војске Србије као носиоца активности у одбрани Републике Србије од оружаног угрожавања споља;

– ангажовања снага одбране, посебно Војске Србије, као садејствујуће компоненте Министарству унутрашњих послова и носиоцу активности у заштити и одбрани националних интереса, од изазова ризика и претњи унутрашњој безбедности Републике Србије и

– ангажовања снага система одбране, првенствено Војске Србије, у подршци цивилним властима, као носиоцима активности у заштити и одбрани националних интереса, угрожених евентуалним испољавањем утицаја и деловања природних непогода, техничко-технолошких и еколошких несрећа.

Квалитет и објективност процене су од изузетне важности за даље поступање у складу са ставовима и закључцима изнетим у њој и, сходно томе, могу имати далекосежне, како позитивне, тако и негативне последице по безбедност и одбрану Републике Србије.

Ради достизања потребних стандарда квалитета израде, ваљаности и употребне вредности, садржај процене треба бити заснован на критеријумима предвидљивости, правовремености, прецизности, употребљивости и објективности.

Задовољење критеријума **предвидљивости** условљава да процена својим садржајем идентификује и обухвати анализу свих информација и аспеката безбедносног окружења, који су неопходни и потенцијално релевантни за планирање и доношење одлука надлежних органа у функцији превентивног деловања ради заштите и одбране националних интереса. Задовољење критеријума **правовремености** подразумева ажурност и сталну доступност процене, у складу са захтевом органа државне управе надлежних за доношење одлука, уз уважавање приписаних мера заштите тајности информација. Такође, процена мора бити заснована на тачним и провереним подацима, разумљивог садржаја, исказаног јасном терминологијом, у форми која је прилагођена потребама корисника, чиме се задовољавају критеријуми **прецизности** и **употребљивости**. Ради достизања критеријума **објективности**, садржај процене мора бити непристрасан, без прејудуцирања и испољавања утицаја, који би „усмеравали“ извођење закључака из процене.

Идентификовање изазова, ризика и претње безбедности

На основу увида у бројна истраживања појма безбедности и његовог садржаја уочава се значајна неусаглашеност око тога шта се конкретно подразумева под безбедносним ризицима. Устаљеност у пракси да се тај појам најчешће користи истовремено с појмом изазов и претња, ствара основну дилему по питању њиховог одређења као синонима или појмова различитог нивоа општости.

Идентификовање изазова, ризика и претњи безбедности, као и анализа њихових потенцијала, врши се сходно њиховом појмовном одређењу, критеријумима идентификације и утицају који могу да испоље на стање безбедности и одбране Републике Србије.

Изазов, као појам вишег нивоа, симболизује појаву или процес који је могућ и вероватан, свеобухватан, вишесмеран и, на почетку, вредносно неутралан. Почетна неутралност може током времена добити негативно или позитивно

усмерење. Уколико преовлада негативна усмереност, изазов прераста у ризик и постепено се повећава вероватноћа штетног утицаја на одређени објект безбедности. Позитивно усмерење подразумева одређење циља који треба постићи да би се побољшало стање безбедности објекта угроженог негативном страном изазова.¹

Критеријуме за идентификацију изазова могу представљати:

- вероватноћа појављивања,
- свеобухватност,
- вишесмерност,
- негативно или позитивно усмерење,
- способност изазова, сходно свом негативном усмерењу, да прерасте у ризик, као и
- вероватноћа испољавања штетног утицаја.

Ризик је појам нижег нивоа општости од изазова и етимолошки значи опасност, излагање опасности и посао или улог скопчан с опасношћу да пропадне. У контексту неке вредности он подразумева довођење те вредности у ситуацију да буде повређена, оштећена, односно изгубљена. Када је реч о угрожавању безбедности неког објекта, ризик је по интензитету конкретнији, блискији и вероватнији од изазова. Ризик је потенцијална опасност, али не значи исто што и деструкција, већ је пре претња деструкцијом. Почиње тамо где престају поверење и сигурност.

Под ризиком се у *Оксфордском речнику* подразумевају вероватноћа или могућност опасности, губитка, озледе или неке друге штетне последице, док сходно тумачењу у *Економско-глосовној енциклопедији*, ризик значи могућност и одређени степен вероватноће да ће наступити неки догађај или дејство са неповољним последицама, односно настајање штете услед непредвиђених догађаја. Ризик може да буде изазван дејством случаја или више силе, независно од воље субјеката, а може се изазвати и поступцима самих субјеката. Према *Војној енциклопедији*, ризик је свесно излагање опасности од могућности различитих исхода. Ризик се, дакле, може одредити као могућност, односно као одређени степен вероватноће наступања неког догађаја или дејства с неповољним последицама, при чему његово отклањање или смањење зависи од нивоа познавања појаве у којој је садржан. У односу на изазов, ризик поседује већи степен опасности, односно вероватноћу доношења неке штете. Неправовремено уочавање ризика, веома брзо га претвара у јасну претњу.²

Критеријуми за идентификацију ризика могу бити:

- вероватноћа настанка одређене појаве – догађаја са штетним последицама, услед предвидивих или непредвидивих догађаја,
- настанак ризика као дејства случаја, више силе, односно као вољног или невољног поступања одређених субјеката,
- могућност отклањања или смањења утицаја ризика у зависности од нивоа појављивања и познавања појаве у којој је садржан и
- утицај ризика на стање безбедности.

¹ *Concise Oxford Dictionary*, Ninth edition, Oxford, 1997. p. 866.

² *Опћа енциклопедија*, IX том, Зарепб 1981, стр. 139.

Претња је, у најширем смислу, свесна намера да се проузрокује штета неком субјекту, својини или праву, да би се принудио објекат претње да испуни наметнуто понашање. Претња је, такође, намера да се нанесе штета или спроведе казна, као и назнака неког нежељеног и непријатног догађаја, односно могућност доношења зла. У односу на изазове и ризике, претња је снажнија по интензитету испољавања, са јасним знацима веома скорог доношења штете у случају изостанка брзог реаговања. Такође, претња је врста притиска са позиције силе којом се супротна страна жели застрашити и исцрпљивати, како би се присилила на одређене уступке, а може се дефинисати и као способност увећања намера.³ У том смислу претња садржи свесну намеру узроковања неке штете или извесност настајања штете или нежељене последице по објекат безбедности.

Критеријуме за идентификацију претње могу представљати:

– вероватноћа настанка претње као свесне намере да се проузрокује штета неком субјекту, својини или праву, ради принуде за испуњењем наметнутог понашања одређене појаве – догађаја са штетним последицама, услед предвидивих или непредвидивих догађаја и

– способности претње, као дејства случаја, више силе, односно као вољног или невољног поступања одређених субјеката, да својим дејством угрозе безбедност Републике Србије.

Утврђивање и анализа узрока који могу довести до настанка одређене врсте изазова, ризика и претњи

Након идентификације изазова, ризика и претњи неопходно је извршити утврђивање и анализу узрока који могу да доведу до њиховог појављивања.

Тај поступак је значајан са аспекта превентивног деловања ради елиминасања узрока угрожавања безбедности или, уколико се то не постигне, смањивања вероватноће да се одређени ризици и претње безбедности испоље, односно да се умањи интензитет њиховог испољавања.

Том приликом треба узети у обзир могућност очекиваног угрожавања безбедности Републике Србије, као последице деловања људског фактора, објективних околности или интеракције ова два фактора. Сходно томе, потребно је детаљно размотрити све околности и вероватноћу стварања повољних услова за деловање изазова ризика и претњи безбедности.

Утврђивање вероватноће испољавања изазова, ризика и претњи

Вероватноћу испољавања изазова, ризика и претње могуће је исказати квалитативним и квантитативним показатељима.

Квалитативни показатељи вероватноће исказују се у дескриптивној форми, док квантитативним показатељима исказујемо нумеричко (пондерисано) одређење (вредновање) вероватноће. Зависност вероватноће испољавања изазова, ризика и претњи од квалитативних и квантитативних показатеља приказана је у табели – 1.

³ *Правна енциклопедија*, Београд, 1979, стр. 1101.

Табела 1 – Утврђивање вероватноће испољавања изазова, ризика и претње

НИВО ВЕРОВАТНОЋЕ	КВАЛИТАТИВНИ ПОКАЗАТЕЉИ	КВАНТИТАТИВНИ ПОКАЗАТЕЉИ
ИЗВЕСНО	Очекивано је да се јави у највећем броју околности	5
ВЕРОВАТНО	Вероватно ће се јавити у највећем броју околности	4
МОГУЋЕ	Постоји могућност да ће се јавити	3
МАЛО ВЕРОВАТНО	Није потпуно искључена могућност да ће се јавити	2
РЕТКО	Јавља се само у изузетним околностима	1

Одређење и процена потенцијално угрожене територије

У односу на обухватност садржаја процене и очекивано деловање изазова ризика и претњи безбедности, одређење потенцијално угрожене територије може се разматрати за читаву територију или за одређени део државне територије.

У поступку одређења и процене потенцијално угрожене територије, поред анализе изазова, ризика и претњи безбедности, који остварују или се очекује остваривање њиховог утицаја, у обзир треба узети унутрашње и спољашње чиниоце геостратегијског положаја Републике Србије.

Процена унутрашњих чинилаца геостратегијског положаја Републике Србије заснована је на сагледавању математичко-географских, физичко-географских и друштвено-географских чинилаца.

Када су у питању **математичко-географски чиниоци**, својим значајем посебно место заузима сагледавање положаја простора Републике Србије у односу на регионалне целине Европе (средња Европа, јужна Европа, положај на Балканском полуострву), важне међународне комуникације, као и у односу на суседне државе.⁴ Утицај на одређење и процену потенцијално угрожене територије, такође, остварују и карактеристике граница државне територије, а пре свега њихова дужина (копном и водом) са суседнима државама (табела 2).

Табела 2 – Дужине граница Републике Србије⁵

ДРЖАВА	ВРСТА ГРАНИЦЕ (km)		УКУПНО (km)
	сувоземна	водена	
МАЂАРСКА	156,4	18	174,4
РУМУНИЈА	257,2	289,3	546,5
БУГАРСКА	340,1	27	367,0
МАКЕДОНИЈА	237,5	35,5	273
АЛБАНИЈА	108,1	3	111,1
ЦРНА ГОРА	234,1	10	244,1
БИХ	154,3	228,5	382,8
ХРВАТСКА	121,7	137,6	259,3
У К У П Н О	1609,4	748,9	2358,3
%	68,2	31,8	100

⁴ Павловић Мирослав: Регионална војна географија, СШОНИД, ВА, Београд, 1999, стр. 16.

⁵ Катедра ПМН - група наставника за Војну географију, ВА, наставни материјал, Београд, 2008.

У поступку разматрања **физичко-географских чинилаца** посебно место заузимају рељеф, клима и хидрографија.⁶

Приликом одређења и процене угрожене територије са аспекта утицаја рељефа геопростора Републике Србије (слика 1), својим карактеристикама издваја се северни део земље, као широко отворена Панонска низија на коју се надовезују брдски терени и речне долине у централном и јужном делу државне територије. Војвођански део Панонске низије има за Републику Србију карактеристичан природно-географски положај, јер је Србија преко овог простора „отворена“ према средњој Европи.

Слика 1 – Карта рељефа геопростора Републике Србије

Доминантност умереноконтиненталне климе над геопростором државне територије олакшава процену угрожене територије, када је у питању клима као физичко-географски чинилац. Процењом територије са аспекта хидрографије потребно је сагледати утицај важних водотока на територији Републике Србије, као што су реке: Дунав, Сава, Тиса, Дрина, Велика Морава (Јужна и Западна Морава) и Тимок и канали Дунав–Тиса–Дунав.⁷ Значају процене територије са аспекта хидрографије свакако доприноси и чињеница да важне комуникације

⁶ Исто.

⁷ Војвођански хидрографски чвор који је један од значајнијих у Европи, такође представља важан чинилац процене територије са аспекта хидрографије.

на територији прате правац тока реке Дунав и долине реке Мораве, која се код Ниша раздваја на два крака. Први прати Јужну Мораву и Вардарску долину до Солуна, а други реку Нишаву према Софији и Истанбулу.

Утицај рељефа, климе и хидрографије у одређењу и процени потенцијално угрожене територије посебно је изражен приликом процене угрожености безбедности од изазова, ризика и претњи, који могу довести до несрећа услед дејстава природних чинилаца.

Из групе **друштвено-географских чинилаца** на одређење и процену потенцијално угрожене територије посебан утицај остварују: становништво и саобраћај.

Анализом становништва у функцији одређења потенцијално угрожене територије потребно је доћи до показатеља о: бројности популације, старосној, полној и етничкој структури становништва, бројности и категорији становништва планираног за евакуацију, броју запослених, незапослених и пензионера, као и густини насељености.

Саобраћај и комуникацијска мрежа испољавају битан утицај на сложеност и осетљивост простора Републике Србије⁸. Приликом сагледавања саобраћаја и комуникацијске мреже, у односу на међународне комуникације, неопходно је анализирати: комуникацијско окружење простора; комуникативност простора Републике Србије; стање комуникацијске базе и инфраструктуре (саобраћајнице – укупан број километара пута по категоријама, железничких пруга и унутрашњих пловних путева, аеродроми, речне луке за међународни и домаћи саобраћај, саобраћајна чворишта, мостови, вијадукти и тунели, далеководи и трансформаторске станице, енергетски системи, телекомуникациони системи, хидротехнички системи, гасоводи, нафтоводи); степен компатибилности са европским комуникацијама у погледу квантитета и квалитета; продуктивност и ефикасност транспорта и услуга; транспортну интензивност и учесталост; као и перспективе даљег развоја саобраћаја и комуникацијске мреже.

Прикупљање и обраду података за наведене чиниоце врши Министарство одбране у сарадњи са надлежним органима државне управе и локалне самоуправе, у ширем обухвату од апострофираног.

Идентификација снага за које се процењује да могу бити ангажоване и/или одговорне за угрожавање безбедности

У процени могућег угрожавања безбедности Републике Србије, уколико се изузме угрожавање безбедности и одбране Републике Србије природним катастрофама, потребно је навести снаге које могу бити носиоци угрожавања безбедности и одбране Републике Србије.

Том приликом потребно је указати на очекивани састав, јачину, оспособљеност, вероватне циљеве, облике, објекте, правце и начине њиховог дејства.

⁸ Значајни међународни снопови комуникација 45. паралеле пресеца северни, врло осетљив део територије Републике Србије.

У зависности од очекиваног (процењеног) начина угрожавања безбедности и одбране потребно је извршити и анализу евентуалног ангажовања тих снага у претходним периодима угрожавања безбедности Републике Србије или неке од држава међународне заједнице.

Предвиђање могућих последица деловања изазова, ризика и претњи

Угрожавање безбедности и одбране Републике Србије, деловањем изазова, ризика и претњи, током одређеног периода, може довести до последица, које подразумевају настанак штете на одређеном објекту дејства. Последице се могу изразити утврђивањем:

- степена угрожености становништва,
- степена угрожености материјалних и културних добара, укључујући и објекте од посебног значаја на одређеном делу државне територије (оштећења или уништење објеката и материјалних средстава), као и
- негативног утицаја на животну средину.

Осим непосредно нанете штете, могу се разматрати и други, посредни аспекти последица. То се, пре свега, односи на економске губитке или друге врсте штете. Последице изазване посредно често могу да буду доминантне у односу на штету изазвану на самом објекту дејства, а препознају се у анализи њиховог утицаја на друштво.

У зависности од тога да ли се изазови, ризици и претње посматрају појединачно или у читавом спектру њиховог дејства, као дејства збира појединачних, обим очекиване штете може да се изрази кроз форме:

- укупне штете (као збир свих појединачних),
- парцијалног дејства (као збир две или више) или
- по врстама настале штете у односу на оштећени објекат.

С обзиром на остварене ефекте дејства, укупне последице могу се исказати квалитативно (у дескриптивној форми) као: катастрофалне, значајне, средње, мале и безначајне и квантитативно, доделом одговарајућих нумеричких вредности – пондера од 1 до 5 (табела 3).

Табела 3 – *Последице деловања изазова, ризика и претњи*

КАТАСТРОФАЛНЕ	5
ЗНАЧАЈНЕ	4
СРЕДЊЕ	3
МАЛЕ	2
БЕЗНАЧАЈНЕ	1

Сабирањем вредности додељених пондера, који се односе на **ниво вероватноће испољавања изазова, ризика и претњи** и **пондера у вези са последицама**, које могу настати њиховим деловањем, може се доћи до укупних квантитативних показатеља о последицама (табела 4).

Табела 4 – Укупни квантитативни показатељи последица

НИВО ВЕРОВАТНОЋЕ	ПОСЛЕДИЦЕ				
	КАТАСТРОФАЛНЕ (5)	ЗНАЧАЈНЕ (4)	СРЕДЊЕ (3)	МАЛЕ (2)	БЕЗНАЧАЈНЕ (1)
ИЗВЕСНО – (5)	10	9	8	7	6
ВЕРОВАТНО – (4)	9	8	7	6	5
МОГУЋЕ – (3)	8	7	6	5	4
МАЛО ВЕРОВАТНО – (2)	7	6	5	4	3
РЕТКО – (1)	6	5	4	3	2

*Утврђивање могућег интензитета
испољавања изазова, ризика и претњи*

У зависности од збира квантитативних показатеља **вероватноће испољавања** изазова, ризика и претњи безбедности, као и **могућих последица**, које могу настати угрожавањем безбедности Републике Србије, идентификовани изазови, ризици и претње могу имати различит интензитет испољавања, који се може представити следећим изразом:

$$Ии = ПНв + ПНп,$$

где је:

Ии – интензитет испољавања,

ПНв – пондер нивоа вероватноће и

ПНп – пондер нивоа последице.

У зависности од добијених вредности збира наведених пондера, интензитет испољавања изазова, ризика и претњи безбедности могуће је градирати као:

- **екстремно висок**, уколико је збир пондера у интервалу од 9 до 10;
- **висок**, уколико је збир пондера у интервалу од 7 до 8;
- **средњи**, уколико је збир пондера у интервалу од 5 до 6 и
- **низак**, уколико је збир пондера у интервалу од 2 до 4 (табела 5).

Табела 5 – Интензитет испољавања изазова, ризика и претњи

ЗБИР ПОНДЕРА	ИНТЕНЗИТЕТ ИСПОЉАВАЊА
9–10	ЕКСТРЕМНО ВИСОК
7–8	ВИСОК
5–6	СРЕДЊИ
2–4	НИЗАК

Закључак о процени стања безбедности

Закључак о процени стања безбедности Републике Србије израђује се на основу изведених закључака из појединачних процена изазова, ризика и претњи, који испољавају или се процењује да, у одређеном периоду под одређеним условима, могу испољити утицај на стање безбедности и одбране Републике Србије.

У зависности од закључака о процени стања безбедности Републике Србије, до којих се дошло у претходним фазама поступка израде процене, као и предлога мера и поступака за супротстављање угрожавању безбедности и одбране Републике Србије, надлежни органи, у складу са постојећом структуром и надлежностима управљачког и извршног дела система одбране, доносе одлуку о начину реаговања, ради супротстављања деловању изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани Републике Србије.

Носиоци израде и учесници у изради процене

Министарство одбране, сагласно одредбама члана 14. Закона о одбрани, у складу са својим функционалним надлежностима, израђује процену угрожености безбедности Републике Србије, њених грађана, материјалних и културних добара и животне средине.

Током израде процене, Министарство одбране остварује континуирану сарадњу са осталим министарствима и надлежним органима државне управе, као и другим субјектима система безбедности и одбране Републике Србије. У том смислу, посебно је значајна сарадња са Министарством спољних послова, Министарством унутрашњих послова, као и са органима који су надлежни за обавештајно-безбедносне послове (Војнообавештајна агенција, Војнобезбедносна агенција и Безбедносно-информативна агенција).

У том контексту, обезбеђење протока и заштите доступних потенцијално релевантних информација за израду процене, ради њихове размене и коришћења од стране учесника у овом процесу, од приоритетног су значаја.

Планирање употребе Војске Србије

Повећана међузависност између држава на глобалном и регионалном нивоу умањује опасност од традиционалних војних претњи. Међутим, безбедност међународне заједнице, а тиме и Републике Србије, несумњиво је условљена екстремно брзим променама и непредвидивим претњама у којима су асиметричне претње недржавних актера доминантне.

Дугорочно планирање у области безбедности и одбране засновано је на процени изазова, ризика и претњи безбедности Републике Србије која је резултат идентификовања и праћења развоја преовлађујућих трендова у динамичном и променљивом окружењу и предвиђања њихових највероватнијих исхода и последица које треба избећи, искористити или се суочити са њима на одговарајући начин.

Стратегија одбране Републике Србије представља основни стратешки документ којим се усмерава ангажовање ресурса одбране и развој доктринарних, нормативних и организацијских решења система одбране Републике Србије.

Стратегијски концепт одбране је основа за пројектовање система одбране Републике Србије, као дела система националне безбедности и представља јединствену, структурно уређену и функционалну целину снага и субјеката одбране, чији је циљ заштита одбрамбених интереса Републике Србије.

Заснована на Уставу и Стратегији националне безбедности Републике Србије, Стратегија одбране представља полазни стратегијски документ на основу којег се планира употреба Војске Србије која, као најзначајнији део система одбране, има важну улогу у заштити безбедносних и одбрамбених интереса и реализацији циљева политике одбране.

У свом садржају Стратегија одбране експлицитно исказује изазове, ризике и претње безбедности Републике Србије, којима се угрожавају њени одбрамбени интереси, као израз највиших вредности и општих потреба грађана и Републике Србије за изградњом и очувањем безбедности и стабилности ради слободног и демократског развоја друштва.

Са становишта остваривања дугорочних безбедносних интереса неопходно је да Република Србија у блиској будућности изгради способности Војске за реализацију додељених јој мисија и задатака (табела 6).

Табела 6 – Мисије и задаци Војске Србије

Мисија	Задатак
1. Одбрана Републике Србије од оружаног угрожавања споља	1.1. Одвраћање од оружаног угрожавања
	1.2. Одбрана територије
	1.3. Одбрана ваздушног простора
2. Учешће у изградњи и очувању мира у региону и свету	2.1. Учешће у међународној војној сарадњи
	2.2. Учешће у мировним операцијама
3. Подршка цивилним властима у супротстављању претњама безбедности	3.1. Помоћ цивилним властима у супротстављању унутрашњем угрожавању безбедности, тероризму, сепаратизму и организованом криминалу
	3.2. Помоћ цивилним властима у случају природних непогода и техничких, технолошких и других несрећа

Идентификација и процена ризика и претњи безбедности Републике Србије омогућили су адекватну визуелизацију садашњег безбедносног простора. Сходно томе, планирање употребе Војске Србије усмерено је на достизање способности које ће омогућити извођење операција ради одбране државне територије, учешћа Војске Србије у заједничким мисијама стварања и заштите колективне безбедности и подршке цивилним властима у супротстављању претњама безбедности.

Имајући у виду да је одбрана темељна државна функција, од посебне друштвене важности, коју организују елементи система одбране, мисија одбране Републике Србије од оружаног угрожавања споља, као претње безбедности, представља основу планирања употребе Војске Србије. Сходно томе, План употребе Војске Србије представља окосницу Плана одбране Републике Србије.

Актуелна листа безбедносних претњи захтева свеобухватне анализе и процене изазова, ризика и претњи безбедности, као и примену савремених процедура у процесу планирања употребе Војске Србије, у функцији заштите и одбране националних интереса.

Нови приступ у начину планирања, од планирања снага ка планирању способности, заснован је на политичким усмерењима и идентификованим претњама безбедности, чиме се обезбеђује јаснија видљивост планирања и контроле.

Погледом на садашњи безбедносни простор може се очекивати да ће операције бити тежишно усмерене ка одбрани државне територије, интероперабилности војних способности Војске у учествовању у заједничким мисијама стварања и заштити националне, регионалне и глобалне безбедности и помоћи цивилном становништву у евентуалним акцидентним ситуацијама.

Планирање и извођење будућих операција, ради реализације додељених мисија, изискиваће повећан степен савезништва и мултилатералног приступа процесима планирања у виду укључивања интернационалних, владиних и невладиних организација.

Планирање употребе Војске Србије за потребе учешћа у изградњи и очувању мира у региону и свету врши се на основу одлуке надлежних државних органа. Ради учешћа снага Војске Србије у мултинационалним операцијама, планирају се, организују и спроводе посебне припреме.

Припреме и планирање употребе Војске Србије за пружање помоћи цивилним властима у супротстављању претњама безбедности представљају саставни део Плана одбране Републике Србије и Плана употребе Војске Србије, као његовог интегралног дела.

У функцији реализације мисија и задатака, планирање употребе Војске Србије засновано је на интегралном и мултилатералном приступу проблемима безбедности и одбране, политичким усмерењима, идентификованим претњама безбедности, као и свеобухватној и квалитетној процени њиховог утицаја на безбедност Републике Србије.

Закључак

Глобалну и безбедност Европе све више угрожавају нови изазови, ризици и претње који су настали као последица негативних утицаја глобализације, националног и верског екстремизма, сукобљавања око територија и све израженијег дефицита природних ресурса.

Тероризам, побуне илегалних оружаних група, национални и верски екстремизам, организовани криминал и природне и индустријске катастрофе представљају безбедносне ризике и претње са високим интензитетом на глобалном, регионалном и националном нивоу угрожавања безбедности. Они могу да испоље тенденцију преливања са једног простора на други и на тај начин угрозе и безбедност Републике Србије.

Може се очекивати да оружане побуне, тероризам, етничке напетости, национални и верски екстремизам и организовани криминал егзистирају и даље, али са нешто смањеним интензитетом. У том периоду, безбедносна ситуација у региону и Републици Србији биће оптерећена изналажењем решења за будући статус Косова и Метохије, пре свега решавањем проблема опште и личне безбедности неалбанског становништва и повратка привремено расељених и прогнаних лица.

Очекује се да позитиван утицај на унапређење стања безбедности, у наредном периоду, испољи ангажовање Републике Србије у Програму Партнерство за мир, као и интензивирање сарадње са Европском унијом.

На основу анализе безбедносног окружења и осталих чинилаца безбедности (политичких, економских, материјално-енергетских, социјалних и научно-технолошких) идентификовање и процена утицаја могућих ризика и претњи на безбедност Републике Србије треба да створи претпоставке за благовремене припреме система одбране и других институција друштва за реаговање, ради њиховог неутралисања или умањивања негативних ефеката које могу да произведу.

Носиоци израде и сви учесници у изради процене изазова, ризика и претњи безбедности Републике Србије дужни су да континуирано прате, анализирају и процењују изазове, ризике и претње безбедности у контексту њиховог утицаја на промене безбедносног окружења и степен угрожавања безбедности и одбране Републике Србије.

Карактер и интензитет актуелних ризика и претњи безбедности у непосредном окружењу указују на потребу координације напора Републике Србије и осталих утицајнијих субјеката безбедности у региону, Европи и читавој међународној заједници, ради развоја и унапређења концепта интегрисане безбедности на политичком, економском, информативном, технолошком, одбрамбеном и војном плану. Због тога је неопходно да Војска Србије развија способности за ангажовање на очувању националне, али и међународне безбедности.

Такође, редовна размена информација релевантних за израду процене изазова, ризика и претњи безбедности и одбрани Републике Србије представља континуирану обавезу носиоца, као и свих учесника у изради процене.

Само у тако функционално уређеном систему националне безбедности праћење, анализа и садржајна процена утицаја изазова, ризика и претњи по безбедност државе могу послужити сврси и одређењу јасних смерница за израду и реализацију Плана употребе Војске Србије.

У условима функционисања нормативно-правне регулативе у областима надлежности, задатака и односа између политичких одлучилаца, органа, институција и Војске Србије, усклађених са принципима и начелима цивилно-демократске контроле по питању планирања њене употребе, треба очекивати потпуну реализацију свих политичко-стратегијских циљева у области безбедности и одбране Републике Србије.

Литература

1. Concise Oxford Dictionary, Ninth edition, Oxford, 1997.
2. Доктрина Војске Србије, 2010.
3. Закон о Војсци Србије, 2007.
4. Закон о министарствима, 2007.
5. Закон о одбрани, 2007.
6. Ораћа енциклопедија, IX том, Загреб, 1981.
7. Павловић, Мирослав: *Регионална војна географија*, СШОНИД, ВА, Београд, 1999.
8. Правна енциклопедија, Београд, 1979.
9. Стратегија националне безбедности Републике Србије, 2009.
10. Стратегија одбране Републике Србије, 2009.
11. Устав Републике Србије, 2006.

ПРИВАТНА БЕЗБЕДНОСТ У СВЕТЛУ НАЦРТА ЗАКОНА О ПРИВАТНОМ ОБЕЗБЕЂЕЊУ У СРБИЈИ

Иван Јоксић

Универзитет Привредна академија, Нови Сад,
Правни факултет за привреду и правосуђе

Србија је по други пут у претходној деценији израдила Нацрт закона о приватном обезбеђењу којим се настоји да се правно регулише област приватне безбедности. Предложени Нацрт закона израдили су Министарство унутрашњих послова Србије и представници Удружења правних субјекта који се баве пословима пружања услуга приватног обезбеђења – за правна и физичка лица. Иако је Нацрт закона о приватном обезбеђењу корисно посматрати са становишта безбедности, и могућности њеног остварења у садашњим условима у држави и друштву, не треба сметнути с ума да је то најпре законски акт који заслужује подробну правну анализу. У том смислу, намера аутора овога рада је да пружи правни приказ, осврт и аспект предложеног Нацрта закона, како би указао на његове правне специфичности, односно могуће мањкавости.

Део рада биће посвећен правном регулисању приватне безбедности у државама из непосредног окружења, односно република чланица бивше Југославије. Ради тога, излагање ће обухватити теоријске и практичне аспекте приватне безбедности, односно проблематику примене предметних закона у пракси. Истовремено, биће указано на специфичности правног регулисања приватне безбедности у појединим државама чланицама Европске уније. Биће размотрени и законски услови за оснивање и рад правних лица која пружају услуге приватног обезбеђења, као и прописану надлежност и процедуру надзора над њиховим радом.

Кључне речи: *приватна безбедност, јавна безбедност, физичка заштита, техничка заштита, лиценца.*

Увод

Човек је од самог формирања првобитних заједница, а касније и држава, имао потребу да заштити свој лични интегритет и имовину. Историјски посматрано, пружање заштите основних људских вредности остваривало се на два нивоа: јавном или државном и приватном. Зато, у оквиру излагања о приватној безбедности, треба разматрати целокупан безбедносни систем у једној држави.

Појам безбедности није могуће једноставно одредити, због мноштва теоријских схватања и оријентација. У сваком случају, под државном безбедношћу се подразумева „примена и коришћење метода, мера и радњи од стране органа, служби и политичких субјеката којима се спречавају, онемогућавају и чине безопасним носиоци делатности које угрожавају државу“.¹ Главне активности државних органа, на подручју државне безбедности, односе се на превенцију кривичних дела против уставног уређења и безбедности државе. Државне органе, односно агенције које обављају послове државне безбедности, можемо поделити у више група:

- Безбедносно-информативна агенција,
- Војнобезбедносна агенција,
- Служба за информације и документацију, у оквиру МИП-а,
- Полиција.

Појам јавне безбедности обухвата „стање у коме су искључени противправни акти, особито они уз употребу силе, којима се нападају основна права грађана и основни елементи јавног, тј. друштвеног поретка. Јавна безбедност је у тесној вези са законитошћу, односно са њеним остваривањем. Ако је законитост у пуној мери остварена, онда је остварена и јавна безбедност“.² Према важећем Закону о полицији Србије³ (члан 2), полиција предузима мере из надлежности Министарства ради остваривања јавне безбедности (став 1). Полиција предузима хитне мере које су неопходне за отклањање непосредне опасности за људе и имовину, када те мере не могу правовремено да предузму други надлежни органи, о чему одмах обавештава те органе (став 2). Ове послове обављају овлашћена службена лица полиције у сарадњи са јавним тужилашвом и другим надлежним државним органима.

Под организовањем послова безбедности, у најширем смислу речи, можемо подвести организацију коју спроводи држава ради заштите добара и интереса.⁴ Међутим, у теорији је присутно више схватања појма и садржине безбедности. Узимајући у обзир сличности и разлике између појединих теоријских оријентација, можемо издвојити неколико схватања појма безбедности.⁵

Према једном схватању, појам безбедности обухвата правно уређење и обезбеђење друштвених односа, успостављања, одржавања и унапређивања стања у држави, која омогућава ефективну заштићеност државе и грађана који у њој живе од свих (спољашњих и унутрашњих) противправних аката (активности) којима се угрожава уставни поредак, рад државних органа, обављање привредних и друштвених активности и остваривања слобода, права и дужности човека и грађанина.

¹ Алексић, Ж., Миловановић, З., *Лексикон криминалистике, друго, проширено и допуњено издање*, Глосаријум, Београд, 1995, стр. 67.

² Ибид., стр. 109–110.

³ Закон о полицији Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 101/05).

⁴ Бошковић, М., *Систем обезбеђења*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 11.

⁵ Према: Бошковић, М., Бошковић, А., *Основи детективске делатности - са освртом на оперативну делатност полиције*, Факултет за пословни менаџмент, Бар, 2007, стр. 13–14.

По другом схватању, безбедност се третира као функционално нераздвојни атрибут државе и подразумева послове безбедности ради заштите одређених вредности, без обзира на друштвено уређење, политички систем или облик власти.

Најзад, суштина система безбедности јесте да друштво преко ње остварује одређени циљ, који се превасходно састоји у заштити сопственог опстанка и прогресивног развитка у складу са могућностима, с тим да је функција безбедности у савременим државама данас много шира, јер делатност органа безбедности подразумева и одређену делатност друштвених субјеката којима бављење пословима безбедности није примаран задатак.

Ако се узму у обзир наведена схватања појма, места и улоге безбедности у савременој држави, можемо је поделити на више сродних грана или области: колективну безбедност, националну безбедност, државну безбедност, јавну безбедност, приватну безбедност, итд.

Србија је, октобра 2009. године, усвојила Стратегију националне безбедности, као најважнији стратешки документ у којем се утврђују основи политике безбедности у заштити националних интереса државе.⁶ У том смислу, „Стратегија националне безбедности може да се разуме: као програмско становиште за реализовање функције безбедности и као подручје практичног деловања система безбедности државе у миру и рату. У оба случаја, стратегија националне безбедности представља основ за израду стратегијских докумената у свим областима друштвеног живота и функционисања државних органа и институција, ради очувања и заштите безбедности грађана, друштва и државе“.⁷

С обзиром на то да пружање безбедности има као примарни циљ заштиту живота и тела, као и имовине, како државне тако и приватне, потребно је указати на међусобни (корелативни) однос између више набројаних облика безбедности. При томе, тежиште излагања свакако ће бити на релацији: јавне (полицијске) и приватне безбедности у светлу Нацрта закона о приватном обезбеђењу у Србији.

Основне карактеристике приватне безбедности

Познато је да је наша држава извршила својинску трансформацију, у смислу преласка друштвене у приватну својину. Оваква суштинска промена својине, која је узроковала нестанак друштвене својине, започета је 2000. године, у поступку приватизације који још увек траје. Ако изоставимо све промене које су настале посредством трансформације целокупног друштвено-економског система и привређивања у држави, сведоци смо одређених промена и у систему безбедности. Тачније, заживео је нови систем пружања заштите људи и имовине, како физичких тако и правних лица, у форми уговорног ангажовања приватних фирми за физичко- техничко обезбеђење.

⁶ Шире о томе: *Стратегија националне безбедности Републике Србије*, Министарство одбране РС, Београд, 2009.

⁷ Кековић, З., *О нацрту Стратегије националне безбедности Републике Србије – критички прилог за расправу*, Војно дело, бр. 2., Београд, 2009., стр. 92.

Седамдесетих и осамдесетих година прошлог века први пут су одшкринута врата за улазак, односно ангажовање приватне безбедности у републикама чланицама бивше Југославије. Наиме, Закон о систему друштвене самозаштите⁸ предвиђао је могућност пружања услуга од стране организација које обављају послове физичко-техничког обезбеђења. Прецизније, овим законом је регулисана читава област ангажовања тзв. приватног обезбеђења, у условима социјалистичког самоуправног модела привређивања, ради заштите имовине и добара правних лица. Међутим, деведесетих година (1993. године) у Србији је укинут наведени закон, са образложењем да је неадекватан у условима постојања више својинских облика.

У складу са наведеним тенденцијама у области безбедности и заштите грађана од њеног нарушавања било које врсте, појавила се потреба за ревидирањем односа унутар ове области, ко и прва тзв. приватна обезбеђења. Међутим, овде се сусрећемо са својеврсним парадоксом изазваним постојањем правног вакуума на терену правног, односно законског регулисања рада приватног обезбеђења, односно правних лица која пружају услуге овог типа. У складу са оваквим стањем систем организовања приватног обезбеђења у Србији функционисао је тако што су „куће“ које су нудиле услуге обезбеђења правним и физичким лицима, организоване у облику привредних друштава у форми Д. О.О. (друштва са ограниченом одговорношћу).⁹ Према томе, постојање оваквог правног вакуума у регулисању области рада приватног обезбеђења довело је до низа проблема у пракси које би требало превазићи са доношењем новог закона из ове области.¹⁰

У Србији је више десетина хиљада људи запослено на пословима приватног обезбеђења. При томе, не постоје ближи законски оквири у којима би пословале

⁸ Шире о томе: Најман, В., *Коментар Закона о систему друштвене самозаштите*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1987.

⁹ Тако, у најмању руку, чудно да се фирме које се баве услугама обезбеђења људи и имовине региструју у Агенцији за привредне регистре као привредна друштва. Не желећи да наводимо конкретне фирме, у јавности итекако познате, можемо само рећи да не може бити речи о пружању услуга обезбеђења као привредне делатности. Осим тога, приликом регистрације друштва користи се законска форма о минималном улогу капитала за регистрацију (250 евра, односно 500 евра), с тим што се у навођењу листе делатности користи шифра бр. 8010 (делатност приватног обезбеђења). Дакле, наведена „друштва“ могу склапати уговоре о пружању својих услуга у вишемилионском износу, што и чине, а при томе одговарају само својом имовином (основним улогом), јер друге имовине немају јер своје пословне просторије и пратећу опрему „углавном“ изнајмљују по основу уговора о закупу. С обзиром на то да би се даљим задирањем у много других нелогичности везаних за функционисање наведених правних субјекта удаљили од суштине ове теме, довољно је рећи да овај правни вакуум треба што пре уредити, у општем интересу, односно у интересу безбедности грађана. Види: - www.apr.gov.rs/pretragaprivrednihdrustava/, приступ сајту: 15. 02. 2011.

¹⁰ Интересантан је податак да у Србији има 40.000 људи у приватним компанијама које пружају услуге обезбеђења објеката, имовине и људи, а правни статус им је недефинисан. МУП Србије је изразио Нацрт Закона о приватном обезбеђењу којим би се правно регулисало стање у овој области. Овим нацртом се прописује лиценцирање фирми које се баве физичко-техничким - обезбеђењем и њихових запослених. Предвиђено је да лиценце, на предлог МУП-а, издаје - Агенција за послове приватног обезбеђења. Одређено је који су послови приватног обезбеђења и који услови треба да буду испуњени за добијање лиценце. Према овом нацрту, радник обезбеђења има право да задржи особу коју је ухватио у вршењу кривичног дела, да употреби средства за везивање, физичку снагу и ватрено оружје. О Нацрту закона шире видети: www.ccmr-bg.org, приступ сајту: 20. 02. 2011.

приватне фирме које се баве пружањем услуга обезбеђења људи и имовине. Пре осам година учињен је први покушај, на нивоу МУП Србије, ради доношења посебног закона који би регулисао област приватне безбедности, али се даље од тога није одмакло. Дакле, пуних осам година је прошло али, још увек, није донет посебан закон о приватном обезбеђењу у Србији. Након тога, стручни тим МУП Србије и Удружење приватног обезбеђења при Привредној комори Србије је, крајем октобра 2010. године, израдио Нацрт Закона о приватном обезбеђењу (у даљем тексту: Нацрт закона). Међутим, одмах након појављивања у јавности поменути Нацрт закона био је изложен критици, највише од стране представника приватних фирми које пружају услуге физичко-техничког обезбеђења. Такође, критички осврт, у форми коментара на Нацрт закона, дао је и невладин сектор, у оквиру Београдског центра за безбедносну политику. Главни део критике односи се на прописани начин и надлежност контроле за добијање лиценце од стране посебно формираног тела Агенције за послове приватног обезбеђења. Ипак, прво се морамо упознати са најважнијим одредбама израђеног Нацрта закона, како би смо могли одредити место и значај приватне безбедности у Србији.

Према члану 2. Нацрта закона, правна лица која имају лиценцу за обављање послова приватног обезбеђења не могу обављати послове обезбеђења лица и имовине који су у надлежности државних органа и примењивати оперативне методе и средства које ти органи примењују на основу посебних прописа. Према томе, унапред је предвиђена подела надлежности између приватне безбедности и јавне безбедности – полиције.

Нацртом закона су, терминолошки прецизно, одређени основни појмови који се односе на приватну безбедност (члан 3):

1. **приватно обезбеђење** обухвата послове обезбеђења лица и имовине физичким и техничким средствима, као и послове одржавања реда на јавним скуповима, спортским приредбама и другим местима окупљања грађана, које врше правна лица регистрована за ту делатност и чији оснивач није држава,

2. **процена ризика** је свеукупан процес идентификације, анализе и оцене ризика у заштити лица, имовине и пословања,

3. **службеник обезбеђења** је физичко лице које обавља послове физичке и техничке заштите лица и имовине и послове редара,

4. **физичка заштита** је обезбеђење лица и имовине које се првенствено обавља телесном заштитом службеника обезбеђења,

5. **техничка заштита** је обезбеђење лица и имовине које се обавља техничким средствима и уређајима, њиховим пројектовањем, уградњом и одржавањем.

6. **физичко-техничка заштита** је обезбеђење лица и имовине истовременом или комбинованом употребом физичке заштите и техничких средстава,

7. **лиценца** је: а) решење којим се **правним лицима** која испуњавају прописане услове дозвољава обављање одређених послова приватног обезбеђења; б) решење којим се **физичким лицима** која испуњавају прописане услове, дозвољава обављање одређених послова приватног обезбеђења,

8. **граница штићеног простора** је линија која обухвата непокретности и површине које припадају штићеном објекту или их он користи,

9. **самозаштитна делатност** је обезбеђење лица, имовине и пословања које организација обавља за сопствене потребе. Унутрашња служба обезбеђења (самозаштита) представља могући унутрашњи облик организовања приватног обезбеђења за сопствене потребе.

Правна лица која обављају послове приватног обезбеђења могу, под условима које прописује Нацрт закона, добити лиценцу за обављање следећих послова:

- послове процене ризика у заштити лица, имовине и пословања,
- послове заштите лица и имовине физичким и техничким средствима, као и послове одржавања реда на јавним скуповима, спортским приредбама и другим местима окупљања грађана,
- послове планирања, пројектовања, извођења и одржавања система техничке заштите,
- послове обезбеђења транспорта и преноса новца и вредносних пошиљки.

Такође, предвиђено је оснивање Агенције за послове приватног обезбеђења коју, на предлог МУП-а, формира Влада Србије. Агенција има двоструку надлежност: да издаје и одузима лиценце, као и да доноси подзаконска акта на основу закона, уз претходну сагласност министра унутрашњих послова. Увођењем Агенције писци закона су, претпостављамо, настојали да процес издавања лиценци учине независнијим и објективнијим.¹¹

У погледу услова које је потребно испунити за добијање лиценце, постоје разлике зависно од тога да ли захтев подноси физичко или правно лице. Тако, правно лице мора испуњавати опште услове за обављање послова приватног обезбеђења, као и посебне услове који се односе на одговорно лице у правном лицу. Међутим, прописани услови се не односе на власнике, односно осниваче фирми, што оставља простора да они могу бити из криминалног милјеа.¹² У погледу услова за добијање лиценци за физичка лица која обављају послове приватног обезбеђења, они одговарају условима за рад у државним органима, односно полицији (члан 14).

Министар унутрашњих послова ближе прописује услове које морају испунити правна и физичка лица, која врше послове обуке и оспособљавања лица за вршење послова приватног обезбеђења. Послови приватног обезбеђења обављају се као физичка или техничка заштита или комбинована физичко-техничка заштита лица или имовине, или као послови одржавања реда на спортским приредбама, јавним скуповима и другим местима окупљања грађана. Осим тога, правна лица могу обављати послове пратње и обезбеђења транспорта и преноса новца и вредносних пошиљака.

За време обављања послова физичке заштите прописано је да службеници обезбеђења имају одређена овлашћења. То су: провера идентитета лица, преглед лица и возила, забрана приступа у штићени објекат неовлашћеним лицима, наредба за удаљење из објекта, упозорење, задржавање лица, употреба физичке снаге и употреба ватреног оружја, итд. Нацртом је предвиђено да се наведена овлашћења могу употребити само на начин којим се не вређа достојанство, углед,

¹¹ Петровић, П., *Корупцијом до лиценце? У: Коментари на Нацрт закона о приватном обезбеђењу* (ур. Предраг Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2010, стр. 4.

¹² Ибид., стр. 5.

част или друго право. За поступање које није у складу са наведеним, прописана је прекршајна санкција, што значи да она нема само декларативно дејство.¹³

У погледу услова за добијање дозволе за ватрено оружје примењују се релевантне одредбе важећег Закона о оружју и муницији.¹⁴ Сходно овом закону, дозвола за поседовање ватреног оружја издаје се правном лицу (агенцији за обезбеђење) за службене потребе њених припадника (физичких лица). Међутим, да би МУП издао дозволу правном лицу да његови радници могу носити ватрено оружје, потребно је да испуњавају прописане услове, и то:

- да радник није осуђиван,
- да се против њега не води кривични поступак,
- да је здравствено способан за обављање дужности.

Осим тога, потребно је да кандидат заврши обуку у стрељани, која обухвата три дела:¹⁵

- правни, који садржи упознавање са релевантним законским прописима у погледу услова за коришћење ватреног оружја,
- практични, који обухвата обуку за држање и ношење ватреног оружја и
- непосредну проверу знања кандидата.

Међутим, у делу који се односи на употребу ватреног оружја и физичке снаге, постоји велика сличност са овлашћењима која има полиција. Заправо, оно што би се, уопштено, могло издвојити односи се на могућности употребе принуде. Она се своди на граничне случајеве који се поклапају са условима потребним за институте нужне одбране у кривичном праву. Тако, припадник службе обезбеђења може употребити физичку снагу само ако на други начин не може одбити: непосредни противправни напад којим се угрожава његов живот или живот лица које обезбеђује, и непосредни противправни напад усмерен на уништење, оштећење или отуђење имовине коју обезбеђује (члан 57).

Присутно је мишљење да припадници приватног сектора безбедности могу много лакше доћи до информација у вези са извршењем кривичних дела. Заправо, радници из приватног обезбеђења могу бити оперативнији у односу са грађанима и доћи до квалитетнијих информација у односу на припаднике полиције. Тако, Горан Радосављевић Гури, некадашњи командант Жандармерије у Србији, истиче: „Човек у цивилу, радник обезбеђења може да дође до информација до којих не може полицајац у униформи. Када неко види полицајца у униформи неће да прича о стварима са друге стране закона. Друго, радник обезбеђења може да уочи некога ко носи оружје или добије информације о неком планираном криминалном акту. Ко ме ће он то да јави? Ми немамо директну везу са Министарством унутрашњих послова или неком установом са којом би могао тај радник обезбеђења адекватно да комуницира. Он може да позове број 92 и да тражи да се пошаље патрола, али то није то. Дакле, мора да се успостави систем комуникације са институцијама. У

¹³ Унијат, Ј., *Овлашћења службеника обезбеђења*, У: Коментари на Нацрт закона о приватном обезбеђењу (ур. Предраг Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2010, стр. 9.

¹⁴ Закон о оружју и муницији Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 9/92 – 39/03).

¹⁵ Петровић, П., *Контрола и надзор приватног сектора безбедности*, у: Приватне безбедносне компаније у Србији – пријатељ или претња, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008, стр. 73.

једној од фирми где вршимо послове обезбеђења, на месечном нивоу ухватимо око 2.000 крађа – од чоколаде до телевизора. Ако немате другарску сарадњу са локалном станицом полиције, не можете бог зна шта да урадите“.¹⁶

Заправо, улога и утицај неполицијских органа и организација у обезбеђењу доказа у односу на поједине врсте криминалитета, са становишта приватне безбедности, све више добијају на значају у савременом друштву. При томе, ангажовање лица која припадају сектору приватне безбедности трпи одређена ограничења прописана у релевантном законодавству (ЗКП, Закон о полицији, Закон о приватном обезбеђењу), односно у важећим међународним инструментима.¹⁷

Примена Закона о приватном обезбеђењу неће бити могућа без доношења одговарајућих подзаконских аката. Осим тога, потребно је захтевати и извесне измене прописа којима се уређује рад полиције, нарочито у области међусобне сарадње између државног и приватног сектора и у области надзора. С обзиром на то да су предвиђена овлашћења широка и прилично „полицијска“, неопходно је да се што прецизније уреде и пропише свеобухватан и јасан систем контроле над радом фирми за приватно обезбеђење.¹⁸

Приватна безбедност у упоредном законодавству неких држава у непосредном окружењу

У Црној Гори је област приватног обезбеђења регулисана Законом о заштити лица и имовине из 2005. године.¹⁹ Законом су прописани услови и начин обављања послова приватног обезбеђења, тачније, вршење послова заштите лица, имовине и добара, које су изван надлежности државе, овлашћења лица која врше послове заштите, обавезно организовање службе заштите, организовање унутрашње службе заштите и надзор над обављањем ове делатности (члан 1). Послове приватног обезбеђења могу обављати привредна друштва и предузетници, уписани у Централни регистар надлежног Привредног суда.

Законом су предвиђена ограничења, у погледу одређених послова, које привредна друштва и предузетници могу обављати. Прецизније, забрана се односи на обављање послова заштите за домаће или стране одбрамбене, безбедносне или контраобавештајне службе (члан 6). Међутим, наглашава се јасна граница између овлашћења која може примењивати службено лице приватног обезбеђења и тзв. полицијских овлашћења. У том смислу, забрањено је (члан 7): праћење трећих лица; примотра на јавним местима, без или уз употребу

¹⁶ Радосављевић, Г., *Цивилно обезбеђење лакше долази до информација од полиције*, У: Зар да нам странци контролишу 50.000 наоружаних људи у Србији, Интернет Сведок, бр. 755, Београд, 2011.

¹⁷ Шире о томе: Бановић, Б., *Улога неполицијских органа и организација у обезбеђењу доказа код кривичних дела привредног криминалитета – Инострана искуства*, Зборник радова наставника ВШУП, бр. 8., Београд, 2004, стр. 39–52.

¹⁸ Унијат, Ј., *оп. цит.*, стр. 12.

¹⁹ Закон о заштити лица и имовине Црне Горе („Службени лист РЦГ“, бр. 29/05) и Закон о изменама и допунама Закона о заштити лица и имовине Црне Горе (СУ-СК број 01-68/7, од 22. априла 2010).

техничких средстава за документовање; прикупљање података о лицу без његовог одобрења; предузимање других мера, која по садржају представљају полицијска овлашћења; предузимање физичке заштите лица на начин којим се изазива узнемирење трећих лица.

У погледу добијања дозволе за рад, односно дозволе за обављање делатности заштите, привредна друштва и предузетници подносе захтев органу управе надлежном за полицијске послове. Одобрење за обављање делатности заштите престаје да важи ако: привредно друштво, односно предузетник, не отпочну са радом, у року од једне године од дана издавања одобрења, и када се делатност није обављала најмање једну годину од дана испуњења услова за почетак обављања делатности. Осим тога, законодавац је прописао облике обављања заштите, тачније, као физичку и техничку заштиту. При томе, предвиђају се механизми контроле обављања послова приватног обезбеђења и физичко-техничке заштите.

Развој и појава сектора приватне безбедности у Босни и Херцеговини условљен је бројним политичким и друштвено-економским приликама у овој држави. Наиме, ратно стање, а након тога потписивање Дејтонског споразума (1995. године), довело је стране војне снаге у БиХ. Надаље, процес приватизације условио је појављивање и потребу за развојем приватног сектора безбедности. Нове радикалне реформе војске у БиХ, са намером смањења њихове бројности, као и у полицији и безбедносним службама, допринеле су изради посебног Закона о агенцији за заштиту људи и имовине. „Приватизацијом приватног сигурносног сектора 2002. године, односно доношењем закона у Федерацији БиХ и Републици Српској, омогућено је министарствима унутрашњих послова да се усмијере на основне активности по питању надзора ПСЦ, чинећи тако овај сектор сигурности транспарентнијим, одговорнијим, исплативијим и ефективнијим“.²⁰

У Босни и Херцеговини је законодавство којим се регулише област приватне безбедности подељено, зависно од подручја односно ентитета, у више законских аката. Прецизније, постоје три закона која регулишу област приватне безбедности у БиХ: Закон о агенцијама за заштиту људи и имовине у ФБиХ,²¹ Закон о заштити људи и имовине и дјелатности приватног детектива у РС,²² и Закон о агенцијама за осигурање лица и имовине и приватној детективској дјелатности Брчко Дистрикта.²³ Наведени закони на „сличан“ начин, изузимајући присутне разлике, прописују стандарде у погледу функционисања приватне безбедности у БиХ. Тако, приватна безбедност обухвата физичко-техничко обезбеђење људи и имовине, трансфер новца и сл. При томе, постоје и ограничења

²⁰ Кржалић, А., *Стање приватне сигурности у Босни и Херцеговини*, Центар за сигурносне студије БиХ, Сарајево, 2009, стр. 16. Исти аутор, у свом истраживању приватне безбедности, уместо законског термина „Агенција за заштиту људи и имовине“, користи термин ПСЦ (Приватне сигурносне компаније).

²¹ Закон о агенцијама за заштиту људи и имовине у ФБиХ („Службене новине ФБиХ“, бр. 50/02).

²² Закон о заштити људи и имовине и дјелатности приватног детектива у РС („Службене новине РС“, бр. 50/02, 92/05 и 91/06).

²³ Закон о агенцијама за осигурање лица и имовине и приватној детективској дјелатности Брчко Дистрикта (14. јул 2004. године).

у обављању послова приватне безбедности, а односе се на пружање услуга политичким партијама, у смислу обезбеђења њихових објеката, просторија, личности итд.

У погледу набављања и употребе ватреног оружја постоји законско ограничење које се односи на могућност набављања ове врсте оружја, и то највише за једну половину запослених који врше послове физичке заштите. Међутим, поступак набављања и држања оружја и муниције од стране фирми које пружају услуге приватног обезбеђења, прописан је релевантним законодавством, али уз претходно добијање одобрења од МУП-а и подручног Центра јавне безбедности у БиХ.²⁴

У Републици Српској су законски оквири за увођење приватне безбедности успостављени са доношењем посебног закона и пратећег правилника за примену прописа. „Правна лица која се баве пружањем услуга приватне безбедности су, најчешће, заступљена у: индустрији, банкарству, невладиним организацијама, амбасадама и конзулатима, малопродаји итд. Приватни сектор безбедности се, такође, ангажује на обезбеђењу спортских и културних манифестација у РС, у кафићима, ноћним клубовима. Због индустријске базе клијената, приватни сектор безбедности је прије свега активан у већим градовима и урбаним дјеловима Републике Српске“.²⁵

На основу расположивог материјала, везано за присуство приватног сектора безбедности у укупном систему безбедности Републике Српске, могу се издвојити заједничке карактеристике овог сектора безбедности:²⁶ има мноштво подговора, конкурентан је, флексибилан и још увек потцењен.

Приватна безбедност у државама Европске уније

Познато је да у релевантним инструментима Европске уније не постоји универзална или општеусвојена дефиниција приватне безбедности. Осим тога, не постоји јединствен начин регулисања области приватне безбедности у државама чланицама. Међутим, „према већини закона, услуге приватне безбедности подразумевају обезбеђивање лица, имовине, организовање пратње превоза новца и драгоцености, постојање центара за надзор, пројектовање, уградњу и одржавање система техничке заштите, као и вођење приватне истраге. Као својеврсне изузетке, могли би смо издвојити Белгију, Немачку, Велику Британију и Словачку, у чијим законима постоје детаљније дефиниције. Једино у Шведској постоји одступање од стандардних послова обезбеђивања заступљених у већини осталих земаља. У овој земљи активности обезбеђења више су него разноврсне и подразумевају пружање медицинске услуге, превоз пацијената, контролисање саобраћаја, пружање помоћи током пожара и помоћи на путу, надзирање које се оба-

²⁴ Федерација БиХ је подручје на којем је ангажован највећи број агенција за обезбеђење (укупно 121 Агенција за обезбеђење). За потребе службених лица (чувара) ове агенције поседују 665 комада ватреног оружја. Однос броја припадника јавне сигурности (полицајаца) и припадника приватне сигурности (заштитара) је 3,6 : 1. Према: Кржалић, А., *оп. цит.*, стр. 33.

²⁵ Павловић, Г., Вејновић, Д., *Друштвени амбијент приватног сектора безбедности са тежиштем на Републици Српској*, Безбедност, полиција, грађани, бр. 1–2/10, МУП Републике Српске, Бања Лука, 2010, стр. 225–226.

²⁶ Ибид., стр. 222–223.

вља за министарство одбране, превоз новца и драгоцености, реаговање на аларме, надзирање комшилукa, као и пружање услуга на аеродромима“.²⁷

Када говоримо о условима које треба да испуни одређено лице да би се могло бавити пословима приватног обезбеђења, наилазимо на различите ситуације у појединим државама чланицама Европске уније. У Белгији се захтева да лице није, најмање пет година, радило у полицији, војсци или другим безбедносним службама. Осим тога, потребно је да су заинтересована лица психофизички способна за рад, као и да поседују одговарајуће професионално усмерене квалификације.

Међутим, постоји разлика између менаџера и осталих лица, радно ангажованих на пословима приватног обезбеђења. У Белгији и Данској власници и менаџери морају да прођу посебну обуку. Осим тога, радници обезбеђења морају испунити и додатне захтеве везане за обуку. У сваком случају, могу се издвојити заједничке карактеристике профила европског радника обезбеђења (мушкарац).²⁸

1. просечне старости 35 година,
2. носи униформу и ватрено оружје,
3. прошао је обуку и поседује дозволу за рад,
4. нема посебна овлашћења, ради од осам до дванаест сати дневно.

У погледу употребе средстава принуде, такође, постоје разлике у појединим државама чланицама Уније. Ипак, најчешће се користе класична средства за ограничење кретања, палице, службени пси итд. Употреба ватреног оружја, у државама где је она дозвољена, условљена је претходним добијањем дозволе од министарства унутрашњих послова. При томе, ватрено оружје може се употребљавати у тзв. радном окружењу, односно месту где радник обезбеђења врши службу.

Разматрање законских услова за добијање дозволе за рад, у појединим државама, своди се на добијање лиценце за обављање делатности приватног обезбеђења коју издаје полиција. При томе, потребно је испунити прописане услове за добијање лиценце, а посебно оперативну проверу власника и руководећег састава фирме. Приликом вршења провере од посебног значаја је финансијски моменат везан за фирму која подноси захтев за издавање лиценце, односно одобрења за рад. У том смислу, проверава се финансијско стање подносиоца захтева, имовина којом располаже, стање банковних рачуна, као и свеукупна финансијска слика фирме. Осим тога, запослени у сектору приватног обезбеђења имају законску могућност синдикалног удруживања и окупљања ради остваривања својих заједничких интереса. При томе, на нивоу Европске уније постоји Конфедерација европских услуга обезбеђења.

Велика Британија је законске оквире за успостављање стандарда приватног обезбеђења прописала доношењем Private Security Industry Act 2001. године. Овим законом се прецизно постављају критеријуми и услови за обављање делатности приватног обезбеђења. Законодавац је на овај начин желео да успостави потпуну контролу над радом приватног сектора безбедности. Рефлекс оваквог начина третирања целокупне области приватне заштите у држави

²⁷ Димитријевић, И., *Преглед законодавства приватне безбедности у земљама Европске уније*, Приватне безбедносне компаније у Србији – пријатељ или претња, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2008, стр. 104.

²⁸ Ибид., стр. 106.

огледа се у формирању посебног тела за издавање лиценци, контролу и надзор над радом приватних безбедносних компанија.

Наиме, постоји посебно формирано, независно и државно, тело за издавање лиценци Security Industry Authority (SIA). Оно разматра испуњеност законских претпоставки и услова за добијање лиценце на страни подносиоца захтева. Надаље, SIA врши инспекцијску контролу над компанијама које обављају послове приватне безбедности. При томе, SIA има две главне дужности: обавезно лиценцирање појединача и издавање упутстава, спровођење истраживања и других активности ради побољшања рада приватног обезбеђења.²⁹ Осим тога, SIA одржава сталне контакте са државним секретаром надлежним за област приватне безбедности и, у сарадњи с њим, предлаже одговарајућа решења.

Сумирајући целокупну законску материју у области приватне безбедности, како држава из непосредног окружења, тако и међу државама чланицама Европске уније, може се са сигурношћу констатовати постојање бројних сличности у њиховом законском регулисању. Ове сличности су резултат заједничке потребе да се прецизно уреди веома важан сектор безбедности у држави, тачније приватна безбедност. Такође, заједничко је настојање сваке државе за успостављањем потпуне контроле над радом приватних фирми/компанија које се баве пружањем услуга приватног обезбеђења. Контрола се врши на два начина, како приликом разматрања испуњености услова за добијање лиценце, тако континуираним праћењем и вршењем надзора над радом правних и физичких лица.

Закључна разматрања

Приватна безбедност представља, са безбедносног становишта посматрано, важан сегмент опште безбедности у свакој држави. У том смислу, последњих деценија је интензивирана активност на плану нормативног уређења положаја тзв. приватних безбедносних компанија, посебно у односу према полицији и другим безбедносним службама. У Србији је стање посебно алармантно због чињенице да у њој послове приватне безбедности обављају правна лица регистрована у форми привредних субјеката са великим бројем запослених. Дакле, „ван законске контроле“ налази се велики број припадника приватног обезбеђења, што представља, условно речено, велики проблем.

Други по реду Нацрт закона из области приватне безбедности (обезбеђења) у Србији поново је отворио стару/нову дебату о потреби за озакоњењем рада фирми које пружају услуге приватног обезбеђења. Анализирајући поменути Нацрт закона видели смо да је, у много чему, предложени законски текст недоречен и нејасан, што може довести до проблема у његовој практичној примени. Осим тога, према нашем мишљењу, многа важна питања (на пример, добијање дозволе за ватрено оружје, његова употреба и сл.) неоправдано су препуштена, односно упућена, на примену других закона (Закон о оружју и муницији). Такође, нису прецизно успоста-

²⁹ Више о раду и улози SIA у Великој Британији, видети брошуру: *The Security Industry Authority*, www.sia.homeoffice.gov.uk, приступ сајту: 22.02.2011.

вљени контролни механизми у делу који се односи на рад приватних фирми за обезбеђење, као и њихов однос према МУП-у и правосудним органима.

Међутим, не може се порећи значај поднетог Нацрта закона, нарочито у делу који се односи на увођење „правног реда“ у област приватне безбедности, односно у рад приватних фирми за обезбеђење у Србији. У том смислу, претходни критички осврт на сам текст Нацрта закона може послужити као добра основа за одређена побољшања пре његовог усвајања и ступања на снагу. Једном речју, важност прецизног и потпуног законског регулисања области приватне безбедности у Србији захтева доношење целовитог закона којим би се отклониле недоумице у односу на важна питања везана за рад и функционисање приватног сектора безбедности.

Литература

1. Алексић, Ж., Миловановић, З., *Лексикон криминалистике, друго, проширено и допуњено издање*, Глосаријум, Београд, 1995.
2. Бановић, Б., *Улога неполицијских органа и организација у обезбеђењу доказа код кривичних дела привредног криминалитета – Инострана искуства*, Зборник радова наставника ВШУП, бр. 8., Београд, 2004.
3. Бошковић, М., *Систем обезбеђења*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
4. Бошковић, М., Бошковић, А., *Основи детективске делатности - са освртом на оперативну делатност полиције*, Факултет за пословни менаџмент, Бар, 2007.
5. Димитријевић, И., *Преглед законодавства приватне безбедности у земљама Европске уније*, Приватне безбедносне компаније у Србији – пријатељ или претња, Центар за цивилно - војне односе, Београд, 2008.
6. Кековић, З., *О нацрту Стратегије националне безбедности Републике Србије – критички прилог за расправу*, Војно дело, бр. 2., Београд, 2009.
7. Кржалић, А., *Стање приватне сигурности у Босни и Херцеговини*, Центар за сигурносне студије БиХ, Сарајево, 2009.
8. Најман, В., *Коментар Закона о систему друштвене самозаштите*, Службени лист СФРЈ, Београд, 1987.
9. Павловић, Г., Вејновић, Д., *Друштвени амбијент приватног сектора безбедности са тежиштем на Републици Српској*, Безбедност полиција грађани, бр. 1–2/10, МУП Републике Српске, Бања Лука, 2010.
10. Петровић, П., *Контрола и надзор приватног сектора безбедности*, У: Приватне безбедносне компаније у Србији – пријатељ или претња, Центар за цивилно - војне односе, Београд, 2008.
11. Петровић, П., *Корупцијом до лиценце?*, У: Коментари на Нацрт закона о приватном обезбеђењу (ур. Предраг Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2010.
12. Радосављевић, Г., *Цивилно обезбеђење лакше долази до информација од полиције*, У: Зар да нам странци контролишу 50.000 наоружаних људи у Србији, Интернет Сведок, бр. 755., Београд, 2011.

13. Унијат, Ј., *Овлашћења службеника обезбеђења*, У: Коментари на Нацрт закона о приватном обезбеђењу (ур. Предраг Петровић), Београдски центар за безбедносну политику, Београд, 2010.

14. Закон о агенцијама за заштиту људи и имовине у ФБиХ („Службене новине ФБиХ“, бр. 50/02).

15. Закон о полицији Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 101/05).

16. Закон о оружју и муницији Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 9/92–39/03).

17. Закон о заштити лица и имовине Црне Горе („Службени лист РЦГ“, бр. 29/05), и Закон о измјенама и допунама Закона о заштити лица и имовине Црне Горе (СУ-СК број 01–68/7, од 22. априла 2010).

18. Закон о заштити људи и имовине и дјелатности приватног детектива у РС („Службене новине РС“, бр. 50/02, 92/05 и 91/06).

19. Закон о агенцијама за осигурање лица и имовине и приватној детективској дјелатности Брчко Дистрикта (14. јул 2004. године).

20. *The Security Industry Authority*, www.sia.homeoffice.gov.uk

21. www.apr.gov.rs/pretragaprivrednihdruštava

22. www.ccmr-bg.org

23. www.mup.gov.rs

ЗЛОЧИН ГЕНОЦИДА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ – МЕЂУНАРОДНО И ДОМАЋЕ КРИВИЧНО ПРАВО

Драган Јовашевић*

Универзитет у Нишу, Правни факултет

После дугог историјског развоја, коначно је у другој половини 20. века инаугурисана нова, најмлађа грана казног права – међународно кривично право које се по својој правној природи и карактеристикама налази између националног кривичног права и међународног јавног права задржавајући своју осебујност и самосталност. Основни и најзначајнији појам и институт ове гране права свакако представља међународно кривично дело.

О појму и садржини међународног кривичног дела у правној теорији постоји више различитих гледишта, али се ипак може закључити да се под тим појмом подразумева друштвено опасно, противправно дело виног човека које је прописано као кривично дело и за чијег је учиниоца прописана одређена казна. Из тако одређеног појма међународног кривичног дела произлазе његови основни елементи, а то су: 1) дело човека (које обухвата радњу пунолетног лица која се може јавити у три облика као: чињење, нечињење и пропуштање дужног надзора), последица и узрочни однос, 2) друштвена опасност, 3) противправност, 4) одређеност дела у прописима и 5) виност учиниоца. Постоји две врсте међународних кривичних дела – у ужем смислу (право или чисто) и у ширем смислу (неправо или мешовито). Најзначајнија су, свакако, међународна кривична дела у ужем смислу која су управљена на повреду или угрожавање универзалних, општецивилизацијских вредности – међународног права и човечности – што заправо и представља објекат заштите ових кривичних дела.

У оквиру тих дела по природи, карактеру и значају издваја се најтеже дело те врсте – злочин геноцида којим се ускрађује право на опстанак појединим националним, расним, верским или етничким групама. За то дело је у кривичном законодавству појединих држава прописана најтежа врста и мера казне – казна дуготрајног затвора. У основи те инкриминације налази се Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године. То кривично дело може се извршити на два начина: 1) наређивањем и 2) непосредним вршењем делатности које се предузимају у одређеној намери (геноцидна намера), намери да се у потпуности или делимично уништи национална, расна, верска или етничка група. У раду се разматрају појам, елементи и основне карактеристике злочина геноцида као најтежег кривичног дела данашњице.

Кључне речи: *међународни правни акти, кривично дело, геноцид, одговорност, суд, санкција.*

* Проф. др Драган Јовашевић је редовни професор на Правном факултету Универзитета у Нишу.

Појам и карактеристике међународних кривичних дела

Међународна кривична дела¹ су у правном систему Републике Србије предвиђена у Кривичном закону, у глави тридесет четвртој, под називом: „Кривична дела против човечности и других добара заштићених међународним правом“.² Ова кривична дела, заправо, представљају делатности којима се крше међународни уговори, споразуми и конвенције³ и нарушава или угрожава мир међу народима, безбедност човечанства, односно друге међународним правом заштићене вредности, или којим се крше ратна правила о понашању зараћених страна према ратним заробљеницима, рањеницима, болесницима и цивилном становништву.⁴ Настанак ових кривичних дела везан је за постојање међународних правила којима се регулишу односи између држава у доба рата, тј. односи између зараћених страна у погледу започињања и вођења рата.⁵ Међународно ратно право настало је као последица суровог и нечовечног поступања у току дуге историје ратова и оружаних сукоба између народа и држава са циљем да хуманизује ово најнехуманије средство за решавање међудржавних и међународних спорова.⁶

Са појавом међународног ратног права отпочео је процес постепеног ограничавања права зараћених страна и контролисања њихових поступака, не само према неборачком становништву, већ и у погледу започињања и вођења ратова. Право државе на апсолутну слободу у погледу започињања и вођења рата биће постепено ограничено тако што ће поједини поступци који представљају непотребна разарања, убијања и мучења бити забрањени. Кршењем ратних правила и обичаја настају ратна кривична дела.⁷ Прихватајући међународне обавезе на основу потписивања и ратификовања бројних међународних конвенција, у кривичном законодавству појединих држава је предвиђено више кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом. Ова кривична дела настају кршењем правила садржаних у међународним конвенцијама. Њихов је извор у постојању забрана у актима међународног права.⁸

Објекат заштите ових кривичних дела јесу човечност и друге универзалне, општецивилизацијске вредности заштићене међународним правом. Заштита човечно-

¹ В. Ђурђић, Д. Јовашевић, Међународно кривично право, Београд, 2003. године, стр. 45–47.

² С. Задник, Казнена дјела против вриједности заштићених међународним правом и новине у законодавству у свези са тим дјелима, Хрватска правна ревија, Загреб, број 12/2003. године, стр. 83.

³ Б. Јанковић, Оснивање међународног кривичног суда, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, 1957. године, стр. 47–64; З. Томић, Осврт на настанак и развој међународног кривичног права, Годишњак Правног факултета у Сарајеву, Сарајево, 1999. године, стр. 337–360.

⁴ С. Хоровић, Материјалноправне одредбе Опћег дијела Римског статута Међународног казненог суда и његова успоредба с одговарајућим одредбама Опћег дијела Казненог закона Федерације БИХ, Зборник радова Правног факултета у Мостару, Мостар, број 16/2003. године, стр. 119–137.

⁵ Д. Јовашевић, Лексикон кривичног права, Београд, 2006. године, стр. 345.

⁶ В. Казизић, Имплементација споразума међународног хуманитарног права у Босни и Херцеговини, Зборник радова Правног факултета у Мостару, Мостар, број 16/2003. године, стр. 163–175.

⁷ З. Шепаровић, Заштита жртава рата у међународном хуманитарном праву, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Загреб, број 2/1997. године, стр. 359–379.

⁸ Д. Јовашевић, Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, Ниш, 2010. године, стр. 17–28.

сти значи заштиту основних људских добара као што су: живот, телесни интегритет, част, углед и достојанство човека, основна људска права и слободе. Друге вредности физичких лица, појединих држава и целе међународне заједнице имају, такође, општи, универзални значај, па су заштићене и зајамчене међународним правом.

Највећи број међународних кривичних дела може се учинити у законом одређено време: за време рата, оружаног сукоба или окупације. По правилу, ова кривична дела се чине организовано и ради спровођења одређене политике владајуће групе или партије. Будући да спадају у организовани, плански криминалитет, ова се дела најчешће чине по наређењу претпостављених војних или политичких руководиоца. Та чињеница захтева посебно утврђивање одговорности организатора, наредбодавца и учиниоца.

Ова кривична дела могу бити учињена само с умишљајем. Поједина кривична дела из ове групе не застаревају у погледу кривичног гоњења или извршења изречених казни: геноцид, злочин против човечности, ратни злочини и друга кривична дела за која по ратификованим међународним уговорима застарелост не може да наступи.

У теорији међународног кривичног права разликује се више врста међународних кривичних дела. Уобичајена је подела на:

а) међународна кривична дела у ужем смислу (права или чиста међународна кривична дела) и

б) међународна кривична дела у ширем смислу (неправа или мешовита међународна кривична дела).⁹

Иначе, ова је подела први пут усвојена на 14. конгресу Међународног удружења за кривично право који је одржан 1989. године у Бечу.¹⁰ Критеријум за ово разликовање јесте надлежност међународних кривичних судова (судова који поступају само у случају извршених међународних кривичних дела у ужем смислу), односно историја кривичног правосуђа. Међународна кривична дела у ужем смислу чине прву врсту ових кривичних дела. Ту се ради о међународним кривичним делима којима се крше ратни закони и обичаји рата¹¹ (дакле, норме међународног ратног и хуманитарног права). То су дела садржана у нирнбершкој и токијској пресуди. Називају се још међународна кривична дела према општем међународном праву (или *crimina iuris gentium*).¹² Ту спадају следећа међународна кривична дела:

- 1) злочин против мира,
- 2) ратни злочин,
- 3) геноцид и
- 4) злочин против човечности.¹³

⁹ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Кривично (казнено) право, Посебни дио, Сарајево, 2006. године, стр. 39–40.

¹⁰ Поделу међународних кривичних дела ове врсте заступају бројни аутори : Bassiouni, Cassese, Than, Shorts и др.

¹¹ Y. Dinstein, M: Taborj, War Crimes in International Law, Dordrecht, 1996. godine, str. 145–167.

¹² F. Leon, The Law of the War, New York, 1972. godine, str. 56–68.

¹³ В. Василијевић, Међународна кривична дела у националним кривичним законима и значај таког њиховог прописивања у одсуству међународног кривичног кодекса, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 1–3/1967. године, стр. 128–138.

У правној теорији има схватања да се ова кривична дела називају међународним злочинима *stricto sensu* иза којих стоје когентне норме међународног права, нпр. хашке или женевске конвенције.¹⁴ Као основне карактеристике међународних кривичних дела у ужем смислу (*core crimes* – гнусни злочини)¹⁵ у правној теорији се наводе следеће:¹⁶

1) ови међународни злочини имају двоструку природу. Њихово извршење повлачи: а) кривичну одговорност појединаца као њихових извршилаца или саучесника, односно надређених лица (по основу командне одговорности), с једне стране и б) међународноправну одговорност државе, с друге стране,

2) међународним злочинима се крше основна (темељна) људска права и они су стога забрањени као репресалије у случају вршења исто таквих злочина друге супротстављене стране,

3) међународни злочини у погледу кривичног гоњења и кажњавања не застаревају и

4) опште међународно право намеће обавезу државама да не крше основне норме које забрањују њихово вршење као обавезу *erga omnes*.

Геноцид у кривичном праву Републике Србије

Појам и елементи дела

Кривично дело геноцида¹⁷ (као најтеже кривично дело данашњице) предвиђено је у члану 370. Кривичног законика Републике Србије¹⁸ (КЗ РС). Дело се састоји у издавању наређења да се врше или у вршењу:¹⁹ убиства, тешке повреде тела или тешког нарушавања физичког или душевног здравља чланова групе људи или у стављању чланова групе у такве животне услове који доводе до њеног потпуног или делимичног истребљења или у примени мера којима се спречава рађање између припадника групе или у принудном пресељавању деце у другу групу, а у намери да се потпуно или делимично уништи национална, етничка, расна или верска група људи.²⁰

¹⁴ Д. Радуловић, Међународно кривично право, Подгорица, 1999. године; М. Симовић, М. Благојевић, Међународно кривично право, Бања Лука, 2007. године.

¹⁵ Д. Јовашевић, Систем међународних кривичних дела, Судска пракса, Београд, број 4/2003. године, стр. 72–78.

¹⁶ В. Ђ. Деган Б. Павишић, Међународно казнено право, Загреб, 2005. године, стр. 186–187.

¹⁷ Д. Јовашевић, Злочин геноцида у међународном и кривичном праву, Избор судске праксе, Београд, број 5/1999. године, стр. 5–9.

¹⁸ Службени гласник Републике Србије број 85/2005. Више: Д. Јовашевић, Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром, Београд, 2007. године.

¹⁹ Б. Лукшић, Genocide and command responsibility, Зборник Правног факултета у Сплиту, Сплит, број 4/2001. године, стр. 283–291; M.Prince, M.A.Prince, UN genocidio impuni: L' Armenocide, op.cit. str. 78–92; Н. Цигар, С. Мештровић, Genocide in Bosnia : the politice of ethnic cleaning, op.cit. str. 43–76; F.Chalk, K. Jonassohn, The history and sociology of genocide : analyses and case studies, op.cit. str. 57–82.

²⁰ Више : V.Schabas, Genocide in International Law, Cambridge, 2000. године.

Реч „геноцид“ је кованица састављена од грчке ријечи *genos* што значи род или племе и латинске речи *caedes* што значи убиство, покољ.²¹ Буквално преведена ова реч означава убијање рода, односно племена. Резолуцијом Генералне скупштине ОУН број 96/1 од 11. децембра 1946. године геноцид је проглашен за „међународно кривично дело које је су супротности са духом и циљевима ОУН и које цивилизовани свијет осуђује“.

Иако се појавио као „подврста злочина против човечности“,²² геноцид је убрзо добио аутономан статус и садржину као једно од најтежих кривичних дела данашњице.²³ Он се данас назива „злочин над злочинима“. Геноцид као међународно кривично дело одређују три елемента:²⁴ а) објективни састојак – *actus reus*, б) субјективни састојак – *mens rea*) објект дела – скупина или група – жртва. Основ за ову инкриминацију се налази у Конвенцији о спречавању и кажњавању злочина геноцида²⁵ из 1948. године која у члану 2. одређује појам и елементе овог међународног кривичног дела.

У законодавству, теорији и пракси овај израз има шире тумачење.²⁶ Наиме, под овим изразом се подразумева не само убијање, већ уништење на било који начин одређене групе која чини једну повезану целину на националној, етничкој, расној или верској основи. Објект заштите су човечност и међународно право.

Објект напада је национална, етничка, расна или вјерска група.²⁷ Иако се дело²⁸ чини уништавањем појединаца, његов циљ није да се ти појединци ликвидирају као

²¹ И. Цифрић, Рат и оикоцид, Социјална екологија, Загреб, број 2/1992. године, стр. 143–158.

²² А. Касезе, Међународно кривично право, оп. цит. стр. 115.

²³ В. Шакић, С. Седлар, А. Тојчић, Ратни злочини и злочин геноцида у агресији Србије на Републику Хрватску 1991. године, Друштвена истраживања, Загреб, број 2-3/1993. године, стр. 407–454.

²⁴ Б. Павишић, В. Грозданић, П. Веић, Коментар Казненог закона, Загреб, 2007. године, стр. 419.

²⁵ Службени весник Президијума Народне скупштине ФНРЈ број 2/1950 и Службени лист ФНРЈ број 56/50

²⁶ Д. Јовашевић, Појам и карактеристике кривичног дела геноцида, Судска пракса, Београд, број 9–10/2001. године, стр. 59–65

²⁷ Националну групу чини скупина људи која осећају да деле правну везу заједничког држављанства попраћену реципрочним правима и обавезама. Етничку групу чине чланови које веже заједнички језик и култура, а расна група је заснована на наследним физичким обележјима која се често идентификује са одређеном географском облашћу без обзира на језичке, културне, националне или верске факторе, док верску групу чине чланови који имају исто верско убеђење, назив вере или начин вршења верских обреда. Заправо појмови националне, етничке, расне или верске групе веома се широко изучавају и за сада не постоје опште и међународно прихваћене прецизне дефиниције. Сваки од тих појмова се зато мора процењивати у светлости конкретног политичког, социјалног и културног миљеа. (А. Cassese, Међународно кривично право, оп. цит. стр. 116–117).

²⁸ Геноцид према конкретном објекту може бити национални или етнички геноцид или етноцид ако је тај објект национална или етничка скупина. О расном геноциду ради се ако је радња усмерена на одређену расну групу или на више таквих група. Верски геноцид је усмерен на припаднике одређене верске групе или више таквих група. Скупина (група) не се одређује према објективном, статичком критеријуму, већ је за појмовно одређене групе и према схватањима *ad hoc* трибунала одлучујуће како њене припаднике субјективно доживљава учинилац дела. (В. Ђ. Деган, Б. Павишић, Међународно казнено право, оп. цит. стр. 230). У правној теорији се истиче недостатак оваквих дефиниција геноцида по којима он не обухвата културни геноцид у смислу уништавања језика и културе одређене групе. (А. Cassese, Међународно кривично право, оп. цит. стр. 111–113).

одређене личности, већ као припадници групе.²⁹ Циљ овог дела је, дакле, уништење групе у целости или делимично, при чему је ликвидација појединаца само начин остваривања овог циља. Величина групе је без значаја за постојање кривичног дела. Битно је да група постоји као целина са специфичним карактеристикама и да се као таква жели уништити. Циљ инкриминације је да се осигура право на живот, тј. на постојање и развој свакој групи која има посебно национално, етничко, расно или верско својство при чему се не захтева просторно заједништво припадника групе.

Радња извршења кривичног дела геноцида се састоји из низа различитих делатности које се могу сврстати у неколико група. То су следеће делатности:³⁰ 1) убијање, наношење тешких повреда тела или тешко нарушавање физичког или душевног здравља припадницима одређене националне, етничке, расне и верске групе, 2) стављање групе људи у такве животне услове који доводе до њеног потпуног или делимичног истребљења, 3) примена мера којима се спречава рађање између припадника групе људи (тзв. биолошки геноцид) и 4) принудно пресељавање деце у другу групу људи с циљем губљења идентитета своје групе.

Све ове радње воде ка физичком и биолошком остваривању геноцида. За постојање овог дела довољно је да је учињена било која од законом таксативно наведених радњи у намери потпуног или делимичног истребљења (уништавања) групе као друштвене целине. Геноцид је типичан пример кривичног дела који почива на „деперсонализацији жртве“, што значи да жртва не представља циљ због њених индивидуалних квалитета или обележја, него само зато што је припадник одређене групе. Радња извршења се може остварити на два начина:³¹ 1) издавањем наређења и 2) непосредним предузимањем делатности.³²

Издавање наређења да се врше напред наведене делатности представља посебну и самосталну радњу извршења геноцида. Наређивање је, иначе, један облик подстрекавања, али оно овде нема карактер саучесништва, већ посебног начина извршења овог дела. Кривично дело геноцида се углавном чини организовано и по унапред утврђеном плану, где наређење претпостављеног има посебну снагу дејства, па је стога и његова одговорност самосталне природе. Наиме, наредбодавац ће бити одговоран за само издавање наређења да се изврши геноцид, чак и онда када потчињени одбије или на други начин избегне извршење таквог наређења.

Последица дела је угрожавање опстанка одређене националне, етничке, расне или верске групе.³³ Она се остварује проузроковањем мањег или већег броја појединачних последица повреде (живота, телесног интегритета, плода) и угрожавања (стављањем у неподношљиве услове живота). Број проузроковања није одлучујући за постојање дела. То значи да ће постојати једно дело ге-

²⁹ Д. Јовашевић Карактеристике кривичног дела геноцида, Војно дело, Београд, број 2–3/2002. године, стр. 80–92

³⁰ С. Хоровић, Геноцид, ратни злочини и злочин против човечности, Зборник радова Правног факултета у Мостару, Мостар, 2004. године, стр. 99–113.

³¹ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Кривично (казнено) право, Посебни дио, оп. цит. стр. 40–42.

³² Н. Schonke, Н. Schroder, Strafgesetzbuch, Kommentar, Munchen, 1997. године, стр. 1597–1601.

³³ У правној теорији се стога истиче да се овом инкриминацијом кажњавају само различити облици извршења биолошког и физичког геноцида. (Љ. Лазаревић, Б. Вучковић, В. Вучковић, Коментар Кривичног законика Црне Горе, Цетиње, 2004. године, стр. 1021).

ноцида, како онда када је учињено једно, тако и онда када је остварено више проузроковања. Већи број проузроковања од разноврсних појединачних последица је од значаја при одмеравању казне.³⁴ То указује да је суштина кривичног дела геноцида у планском и систематском уништењу људских група.

Учиниолац дела може бити свако лице, а у погледу кривице потребан је директан умишљај (*dolus coloratus*) који карактерише „геноцидна намера“. За постојање намере неопходна је искуствена оцена, а не примена теорије о намери.³⁵

За ово дело прописана је казна затвора најмање пет година или казна затвора од тридесет до четрдесет година.

Законом је изричито предвиђено да за ово дело кривично гоњење и кажњавање не застаревају.

Однос геноцида и других сличних кривичних дела

Због свог појамног садржаја, како у међународном кривичном праву, тако и у националним кривичним законодавствима, јавила се потреба у правној теорији да се кривично дело геноцида разграничи од сличних (сродних) кривичних дела³⁶ и то у првом реду од:

- 1) прогона,
- 2) истребљења,
- 3) етничког чишћења и
- 4) злочина против човечности.

1. Сличност између геноцида и прогона³⁷ огледа се у постојању дискриминаторске намере код учиниоца дела у време предузимања радње извршења. Наиме, радње извршења код оба ова кажњива понашања се предузимају према припадницима друге националне, расне, верске или етничке групе.

Две су главне разлике између ових дела. То су: а) код прогона се ради о прогону на политичкој, расној или верској основи и б) код геноцида је крајња жртва (пасивни субјект) цела група – национална, расна, верска или етничка, док су код прогона жртве сами појединци као припадници појединих „прогоњених“ група.

2. Сличност између геноцида и истребљења јесте у томе да се у оба случаја ради о делима која су управљена на извршење масовних убиства.

Разлике између ова два кажњива дела јесу следеће: а) радња извршења геноцида се предузима са намером уништења, потпуног или делимичног, групе као такве, док код истребљења оваква намера (која квалификује умишљај учиниоца као *dolus coloratus*) не постоји, б) код геноцида циљана група има заједничке на-

³⁴ Ф. Бачић, Кривично право, Загреб, 1986. године, стр. 316.

³⁵ Пресуда Међународног кривичног трибунала за бившу СФР Југославију у случају Сикирица ИЦТЈ- 95-8.

³⁶ М. Марковић, Међународна кривична дела, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 1/1965. године, стр. 39-44.

³⁷ З. Шепаровић, Заштита жртава рата у међународном хуманитарном праву, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, 2007. године, стр. 77-98.

ционалне, расне, верске или етничке карактеристике, док су код истребљења жртве дефинисане политичким опредељењем, физичким особинама или самом чињеницом да су се нашле на одређеном географском простору, ц) код истребљења радња извршења се предузима у оквиру распрострањеног или систематског напада чега је учинилац дела свестан, а кривично дело геноцида не захтева постојање таквог напада и д) код истребљења жртве су само цивили (неборачко становништво), док се геноцид може предузети и према нецивилном становништву (заточеним борцима који имају статус ратног заробљеника).

3. Однос геноцида и етничког чишћења. Иако Резолуција Генералне скупштине ОУН о ситуацији у Босни и Херцеговини из 1992. године изједначава појам геноцида са појмом етничког чишћења, ипак између ова два дела постоји квалитативна разлика. Наиме, насилно расељавање није само по себи геноцидна радња, али оно у садејству са убиствима великог броја припадника одређене групе може довести до етничког чишћења циљане групе људи. Тада протеривање у смислу „чишћења“ може бити доказ постојања „намере да се уништи цела група“.

4. И коначно, геноцид и злочин против човечности³⁸ (који се у правној теорији често изједначају, па чак и у одређеним међународним правним актима нпр. Статуту Међународног војног суда у Нирнбергу) имају низ сличности као што су:³⁹ а) у оба случаја ради се о делима која су управљена, која дакле имају за циљ извршење масовних убиства других лица, б) оба дела обухватају тешка кршења која вређају човечност и ц) оба дела не представљају изоловане случајеве, већ су обично део неке шире целине.

Али, између ових дела могу се уочити и јасне разлике које се састоје у следећем: а) код геноцида постоји тзв. „геноцидна намера“ које нема код злочина против човечности, б) код геноцида је циљана популација – група која мора да има заједничке карактеристике групе, док су код злочина против човечности жртве дефинисане политичким опредељењем, физичким особинама или самом чињеницом да су се нашле на одређеном простору у одређено време, ц) злочин против човечности је ширег опсега јер се врши у оквиру распрострањеног и систематског напада где је учинилац свестан тога напада, што се не тражи и као битан конститутивни елемент кривичног дела геноцида и д) злочин против човечности може се извршити ширим спектром различитих делатности које нису све укључене у појам геноцида.

Геноцид и нирнбершко право

Статут међународног војног суда усвојен на основу Лондонског споразума савезничких сила 8. августа 1945. године⁴⁰ у члану 6. одређује међународна кривична дела чији ће учиниоци као појединци или као чланови организације бити суђени од стране овог суда. То су:⁴¹

³⁸ З. Пајић, Злочин против човечности – проблем међународне одговорности, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 2–3/1986. године, стр. 304–316.

³⁹ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Кривично (казнено) право, Посебни дио, оп. цит. стр. 42–44.

⁴⁰ Нирнбершка пресуда, Београд, 1948. године, стр. 13–19.

⁴¹ M. Merle, Le proces de Nuremberg et le chatiment des criminels de guerre, Paris, 1949. godine, str. 56–71.

- а) злочини против мира,
- б) ратни злочини и
- в) злочини против човечности.⁴²

Поред непосредних извршилаца ових међународних кривичних дела (злочина), кривично су одговорна и лица која се јављају у својству вође, организатора, подстрекача или другог саучесника, а која су учествовала у састављању или извршењу неког заједничког плана или завере ради извршења неког од напред наведених злочина. Овде се, заправо, ради о одговорности и кажњавању саучесника за извршена дела по принципу субјективне акцесорне кривичне одговорности.⁴³ Учиниоцу ових кривичних дела у смислу одредбе чл. 27. и 28. Статута, могу се изрећи следеће врсте казни: а) смртна казна, б) друга врста казне (затвора) коју суд нађе за праведну и в) конфискација (одузимање сваке украдене) имовине.⁴⁴

Злочин против човечности⁴⁵ из члана 6. став 2. тачка ц. је по први пут дефинисан управо Статутом Међународног војног суда. Ту спадају следећи акти: 1) убиства, 2) истребљење, 3) поробљавање, 4) депортација и 5) остала нечовечна дела. За постојање злочина против човечности битно је испуњење још два елемента. То су: а) да је радња извршена против било ког цивилног становништва и б) да се радња предузима у одређено време – пре или за време трајања рата. При томе се као злочин против човечности сматра и свако прогањање на политичкој, расној или верској основи у извршењу или у вези било којег злочина у надлежности овог суда без обзира на то да ли се тиме врше или не врше повреде закона оне земље у којој су злочини извршени.⁴⁶

Овим се кривичним делом практично целим људским групама (припадницима политичке, расне или верске групе) онемогућава или отежава живљење, и то како за време рата, тако и пре рата. Иако, то овај Статут не каже, ово дело заправо представља злочин геноцида. Ово је било једино међународно кривично дело из надлежности Међународног војног суда које се могло извршити независно од рата или оружаног сукоба.⁴⁷

⁴² Љ. Прљета, Злочин против човечности и међународног права, Београд, 1992. стр. 35–46.

⁴³ W. M. A. Dijk, J. I. Hovens, Arresting war criminals, Hague, 2001. године, стр. 56–78.

⁴⁴ R. H. Jackson, The case the nazi war criminals, New York, 1946. године, стр. 18-32; М. Радојковић, Рат и међународно право, Београд, 1947. године, стр. 41-49; М. Сукијасовић, Међународна кривична одговорност за агресију, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 3/1957. године, стр. 380–392; В. Василијевић, Враћање једном раскршћу међународног кривичног права, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 3/1977. године, стр. 267-295; С. Фабијанић Гагро, Промјена квалификације оружаног сукоба, Зборник Правног факултета у Ријеци, Ријека, број 2/2008. године, стр. 1067–1092.

⁴⁵ Почетак инкриминације злочина против човечности датира из времена Првог светског рата као реакција савезничких сила на злочине које су извршиле турске власти у току 1915. године над Јерменима. Велика Британија и царска Русија су у заједничкој ноти оптужиле Порту за „злочине против човечности и цивилизације”. На Версајској мировној конференцији је 1919. године најављено установљење међународног кривичног суда који би, поред осталог, био надлежан и за „кршење закона човечности”. Тај предлог су спречиле САД са образложењем да још увек нема утврђених и универзалних стандарда човечности.

⁴⁶ М. Марковић, Ниρνбершко суђење – примена нових начела у међународном кривичном праву, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, број 2/1973. године, стр. 176–180.

⁴⁷ M. Colin, Le crime contre l' humanite, Eres, 1996. године, стр. 56–81.

Иста међународна кривична дела познаје и Закон број 10. Контролног савета за кажњавање лица одговорних за ратне злочине, злочине против мира и злочине против човечности у члану 2. с тим што, поред наведене три врсте злочина, познаје и посебно дело које се састоји у самом чланству у злочиначкој групи или организацији које је Међународни војни суд прогласио злочиначким.⁴⁸

У ставу 2. овог члана Закон је изричито одредио да се за ове злочине могу казнити следећа лица: 1) свако лице без обзира на држављанство или својство у коме је делало ако је било главни учинилац или саучесник, 2) лице које је наредило или подстицало или се сагласило са извршењем неког од ових кривичних дела, 3) лице које је било повезано са плановима или радњама које су довеле до извршења неког дела, 4) лице које је било члан организације или групе за вршење ових кривичних дела, 5) лице које је имало високи политички, грађански или војни положај у Немачкој или у некој земљи која је била њен савезник или заједно са њом ратовала или је била њен сателит и 6) лице које је имало висок положај у финансијском, индустријском или привредном животу било које од тих земаља.

Учиниоцу неког од ових кривичних дела се, према одредби става 3. овог члана, могу изрећи следеће казне: 1) смртна казна, 2) доживотни затвор или затвор на одређени број година са принудним радом или без принудног рада, 3) новчана казна и затвор са или без принудног рада у случају неплаћања новчане казне, 4) конфискација имовине, 5) повраћај неправилно стечене имовине и 6) одузимање појединих или свих грађанских права.

Геноцид према Статуту Хашког трибунала

Резолуцијом Савета безбедности Организације уједињених нација број 827 од 25. маја 1993. године усвојен је Статут Међународног трибунала за гоњење лица одговорних за озбиљне повреде међународног хуманитарног права извршене на територији бивше СФР Југославије почев од 1991. године.⁴⁹ Овај статут (познат као Статут Хашког трибунала)⁵⁰ познаје четири врсте међународних кривичних дела.⁵¹ То су:

- а) тешке повреде Женевских конвенција од 1949. године,
- б) кршење закона и обичаја ратовања,
- в) геноцид и
- г) злочини против човечности.⁵²

⁴⁸ Љ. Прљета, Злочин против човечности и међународног права, оп. цит. стр. 47–53.

⁴⁹ J. E. Ackerman, E.O. Sullivan, Practice and Procedure of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia with selected Materials from International Criminal Tribunal for Rwanda, op.cit. str. 78–92.

⁵⁰ С. М. Bassiouni, A manual on interational humanitarian law and arms control agreements, op.cit. str. 87–98.

⁵¹ И. Јосиповић, Правни и политички аспекти настанка Међународног казног суда за бившу Југославију, Зборник радова, Хрватска и Уједњени народи, Загреб, 1996. године, стр. 183–196.

⁵² Д. Јовашевић, Коментар Кривичног закона СР Југославије, Београд, 2002. године, стр. 14 и даље; В. Ђурђић, Д. Јовашевић, Међународно кривично право, оп. цит. стр. 89–93.

Учиниоцу ових кривичних дела Трибунал може, према члану 24, изрећи само једну врсту казне и то казну затвора у трајању према општој пракси судова у Југославији, при чему је судско веће обавезно да узме у обзир тежину извршеног кривичног дела (објективне околности) и лична својства оптуженог (субјективне околности). Уз казну се учиниоцу међународног кривичног дела могу изрећи и следеће санкције: а) повраћај имовине њиховим правим власницима (реституција) и б) одузимање добити која је прибављена криминалном делатношћу.⁵³

Најтеже кривично дело данашњице „злочин над злочинима“ – геноцид⁵⁴ предвиђено је у члану 4. Статута Хашког трибунала. Ово дело се састоји у намерном⁵⁵ уништењу, у целини или делимично, националне, етничке, расне или религиозне групе.⁵⁶ Пракса Хашког трибунала⁵⁷ није прихватила екстензивно тумачење појма геноцида које би укључивало намеру уништења националног, језичког, верског, културног или неког другог идентитета групе, а без њеног физичког уништења.⁵⁸ За постојање овог међународног кривичног дела битно је да је у наведеној намери⁵⁹ предузета једна од следећих више алтернативно предвиђених радњи:⁶⁰ 1) убијање чланова одређене групе, 2) проузроковање физичких или менталних повреда члановима групе, 3) намерно смештање чланова групе у услове живота који су смишљени да доведу до њеног физичког, делимичног или потпуног уништења,⁶¹ 4) спровођење мера са намером да се спречи рађање унутар групе и 5) намерно премештање деце једне групе у другу групу.

⁵³ Џ. Џоунс, С. Паулс, Међународна кривична пракса, Сарајево, 2005. године, стр. 131–147; И. Звонарек, Кршење међународног ратног и хуманитарног права од стране агресора током домовинског рата, Правни вјесник, Осиек, број 3–4/1997. године, стр. 151–169; И. Јосиповић, Хашко имплементацијско казниено право, Загреб, 2000. године, стр. 263–298.

⁵⁴ Б. Лукшић, Genocide and command responsibility, Зборник Правног факултета у Сплиту, Сплит, број 4/2001. године, стр. 283–291; М. Prince, M. A. Prince, UN genocide impuni: L' Armenocide, Beirut, 1967. године, стр. 78–92; F. Chalk, K. Jonassohn, The history and sociology of genocide: analyses and case studies, New Haven, London, 1990. године, стр. 57–82.

⁵⁵ Пресуда у случају Примена Конвенције о спречавању и кажњавању злочина геноцида у предмету Босна и Херцеговина против Србије и Црне Горе од 26. фебруара 2007. године.

⁵⁶ В. Ђ. Деган, Злочин геноцида пред међународним кривичним судиштима, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1–2/2008. године, стр. 77–95.

⁵⁷ С. Фабијанић Гагро, М. Шкорић, Злочин геноцида у пракси међународних ад хос трибунала, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 6/2008. године, стр. 1387–1419.

⁵⁸ Б. Иванишевић, Г. Илић, Т. Вишњић, В. Јањић, Водич кроз Хашки трибунал, Београд, 2007. године, стр. 65.

⁵⁹ Постојање геноцидне намере у досадашњој пракси Хашког трибунала је утврђивано путем следећих критеријума: а) општи контекст који обухвата следеће елементе: 1) ширина и распрострањеност извршених дела, 2) шира политичка доктрина из које су дела произилазила, 3) обим остварених или покушаних дела, 4) методичност у планирању убијања, 5) систематичност убијања и уклањања лешева, 6) дискриминаторски карактер дела и 7) дискриминаторска намера оптуженог; б) извршење других кривичних дела систематски усмерених против исте групе; ц) број почињених злочина; д) систематско усмеравање на цивиле због њихове припадности одређеној групи; е) понављање деструктивних и дискриминаторских дела.

⁶⁰ Џ. Џоунс, С. Паулс, Међународна кривична пракса, оп. цит. стр. 143–147.

⁶¹ У пракси Хашког трибунала овај облик геноцида је извршаван следећим делатностима : а) држањем затвореника у загушљивим и пренатрпаним просторијама, б) спавање затвореника на по-

Геноцидна намера је најзначајнија карактеристика кривичног дела геноцида. Она се мора односити на уништење значајног дела групе. Тај значајан део је довољно „значајан“ да утиче на групу у целини. Овај квантитативни критеријум је допуњен и могућношћу које су извршиоци овог кривичног дела стајале на располагању, па се тако ова намера доказује и када је испољена само у односу на групу у оквиру ограниченог географског подручја. И, коначно, геноцидна намера узима у обзир и квалитативне одлике нападнутог дела групе, дозвољавајући могућност да се као суштински део укупне групе квалификује онај део који представља њен симбол или је битан за њен опстанак. Поред непосредног предузимања наведених радњи (непосредни извршилац), као радње извршења геноцида сматрају се и следеће:⁶² а) учешће у завери ради вршења геноцида, б) директно и јавно подстицање на вршење геноцида (подстрекавање), в) покушај вршења геноцида, као и г) саучесништво у било ком облику у вршењу геноцида.⁶³

Но, Статут Хашког трибунала познаје још једно тешко међународно кривично дело које је по обележјима и карактеристикама слично злочину геноцида. То је „злочин против човечности“. Ово дело је предвиђено у члану 5. Статута Хашког трибунала. У опису бића овог међународног кривичног дела изричито је наведено да се његова радња може предузети само за време оружаног сукоба (међународног или унутрашњег карактера) према цивилном становништву ако се састоји у: 1) убиству, 2) истребљењу, 3) заробљавању, 4) депортацији, 5) затварању, 6) мучењу, 7) силовању, 8) прогону на политичкој, расној и религијској основи и 9) предузимању друге нечовечне радње.

Да би се могло радити о злочину против човечности Статутом наведене делатности морају бити извршене под следећим условима:⁶⁴ 1) мора постојати напад – који постоји и када није употребљена оружана сила али се јавља у облику злостављања цивилног становништва или у поступцима којима се припремају овакве радње, 2) дела оптуженог морају бити део тог напада, 3) напад мора бити усмерен против цивилног становништва било које категорије, 4) напад мора бити распрострањен (када је по својој природи опсежан или када је управљен против великог броја лица) или систематски (када се односи на организовану природу аката насиља, при чему постоји мала вероватноћа да се то случајно догодило) и 5) извршилац дела мора да зна (да је свестан) да његова дела улазе у оквир распрострањеног или систематског напада усмереног против цивилног становништва.

ду и без њебади, ц) ускраћивање затвореницима хране и воде, д) давање затвореницима нечисте воде која би проузроковала њихово обољевање, е) ускраћивање лекова затвореницима, ф) неукривање лекарске помоћи затвореницима и г) излагање затвореника напорном раду.

⁶² В. Шакић, С. Седлар, А. Тојчић, Ратни злочини и злочин геноцида у агресији Србије на Републику Хрватску 1991. године, Друштвена истраживања, Загреб, број 2–3/1993. године, стр. 407–454.

⁶³ В. Ђ. Деган, Злочин геноцида пред међународним судиштима, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1–2/2008. године, стр. 77–95.

⁶⁴ Б. Иванишевић, Г. Илић, Т. Вишњић, В. Јањић, Водич кроз Хашки трибунал, оп. цитр. стр. 83–108.

Геноцид према статуту трибунала за руанду

Иста међународна кривична дела,⁶⁵ као и Статут Хашког трибунала, са идентичним обележјима и карактеристикама познаје и Статут Међународног кривичног трибунала за Руанду.⁶⁶ Резолуцијом Савета безбедности Организације уједињених нација број 955 од 8. новембра 1994. године усвојен је Статут Међународног кривичног трибунала за Руанду.⁶⁷ Овај трибунал је надлежан за кажњавање лица која су одговорна за геноцид и друга тешка кршења међународног хуманитарног права која су извршена на подручју Руанде, као и њених грађана која су извршила таква дела на подручју суседних држава у току 1994. године.⁶⁸ С обзиром на то да се према правној квалификацији Савета безбедности ОУН овде није радило о међународном оружаном сукобу, то овај Трибунал и није надлежан за кривично дело које се састоји у „тешком кршењу Женевских конвенција из 1949. године“, као ни за „кршење закона и обичаја рата“.

Наиме, овај Статут (познат и као Статут трибунала за Руанду) познаје три врсте међународних кривичних дела. То су:

- 1) геноцид (члан 2),
- 2) злочин против човечности (члан 3) и
- 3) злочин који се састоји у тешком кршењу члана 3. Женевских конвенција и Другог допунског протокола из 1977. године (члан 4).⁶⁹

Учиниоцу ових кривичних дела Трибунал може изрећи само једну врсту кривичне санкције, и то казну затвора која се може јавити у два облика, и то као: 1) казна доживотног затвора и 2) казна затвора у временски одређеном трајању. При одмеравању казне учиниоцу међународног кривичног дела судско веће Трибунала за Руанду је обавезно да узме у обзир тежину извршеног кривичног дела (објективне околности) и лична својства оптуженог (субјективне околности). Уз казну се учиниоцу дела могу изрећи и две мере, и то: а) повраћај имовине њиховим правим власницима (реституција) и б) одузимање добити која је прибављена криминалном делатношћу.

Најтеже кривично дело данашњице – геноцид предвиђено је у члану 2. Стату-та трибунала за Руанду. Оно се састоји у намерном уништењу,⁷⁰ у целини или делимично, националне, етничке, расне или религиозне групе. За постојање овог међународног кривичног дела битно је да је у наведеној намери предузета једна

⁶⁵ J. E. Alvarez, Crimes of States /Crimes of Hate, Lessons from Rwanda, The Yale Journal of International Law, број 24/1999. године, стр. 365–392.

⁶⁶ J. E. Ackerman, E.O.Sullivan, Practice and Procedure of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia with selected Materials from International Criminal Tribunal for Rwanda, op.cit.str. 89.

⁶⁷ В. Ђ. Деган, Злочин геноцида пред међународним судиштима, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1–2/2008. године, стр. 77–95.

⁶⁸ С. Фабијанић Гагро, Заштита особа у немеђународном оружаном сукобу, Правни вјесник, Осиек, број 2/2008. године, стр. 115–135.

⁶⁹ D. L. Jonson, The International Tribunal for Rwanda, International Review of Penal Law, број 1–2/1996. године, стр. 211–233.

⁷⁰ Уништење групе значи физичку деструкцију, а не деструкцију њеног културног бића.

од следећих више алтернативно предвиђених радњи: 1) убијање чланова одређене групе, 2) проузроковање физичких или менталних повреда члановима групе, 3) намерно смештање чланова групе у такве услове живота смишљене да доведу до њеног физичког, делимичног или потпуног уништења, 4) спровођење мера са намером да се спречи рађање унутар групе и 5) намерно премештање деце једне групе у другу групу.⁷¹ Поред непосредног предузимања наведених радњи (непосредни извршилац), као радње извршења геноцида⁷² сматрају се и следеће:⁷³ 1) учешће у завери ради вршења геноцида, 2) директно и јавно подстицање на вршење геноцида (подстрекавање), 3) покушај вршења геноцида, као и 4) саучесништво у било ком облику у вршењу геноцида.

Друго тешко међународнокривично дело предвиђено овим Статутом јесте: „злочин против човечности“⁷⁴ (или злочин против човечје породице). Овај злочин представља међународно кривично дело које је предвиђено у члану 3. Статута трибунала за Руанду. У опису овог кривичног дела изричито је наведено да се његова радња може предузети само за време оружаног сукоба према цивилном становништву ако се састоји у:⁷⁵ 1) убиству, 2) истребљењу, 3) заробљавању, 4) депортацији, 5) затварању, 6) мучењу, 7) силовању, 8) прогону на политичкој, расној и религијској основи и 9) предузимању других нечовечних радњи.⁷⁶

Да би се могло радити о злочину против човечности Статутом наведене делатности морају бити извршене у следећим случајевима: 1) мора постојати напад – који постоји и када није употребљена оружана сила, али се јавља у облику злостављања цивилног становништва или у поступцима којима се припремају овакве радње, 2) дела оптуженог морају бити део тог напада, 3) напад мора бити усмерен против цивилног становништва било које категорије, 4) напад мора бити распрострањен или систематски. Распрострањен је када је по својој природи опсежан или када је управљен против великог броја лица, а системат-

⁷¹ С. Фабијанић Гагро, М. Шкорић, Злочин геноцида у пракси међународних *ad hoc* трибунала, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 6/2008, стр. 1387–1419.

⁷² Инкриминација геноцида не тражи у објективном смислу уништење неке етничке, односно народне групе, већ само намеру да се она у потпуности или делимично уништи. Дело мора бити усмерено против једног или више лица у својству припадника те групе. Остало је при томе нерешено, могу ли се таквим тумачењем инкриминације заштитити и политичке групе које имају стабилитет и континуитет. Намера се може доказивати коришћењем различитих индиција, тако нпр. оних које следе из општег контекста и склопа околности под којима је злочин учињен, те његове природе и мере. (пресуда Међународног трибунала за Руанду у предмету ИЦТР-96-4Т од 2. септембра 1998).

⁷³ В. Ђ. Деган, Злочин геноцида пред међународним кривичним судиштима, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1–2/2008, стр. 77–95.

⁷⁴ Правни појам злочина против човечности тражи да тај злочин буде извршен као део широког и систематског напада. Напад је широк ако је извршен снажно, масивно, колективно, са знатном озбиљношћу и усмерен против бројних жртава. Напад је систематичан ако почива на темељитој организацији и припремама, те следи образац понашања који је изведен из неке заједничке политике утемељене на јавним или приватним средствима. Та политика, додуше, не треба да буде формално државна политика, али мора бити претходно планирана. Тај напад може да буде и ненасиљан у облику наметања одређеног политичког система или положаја, нпр. апартхејда. Он мора да буде усмерен на цивилно становништво (пресуда Међународног трибунала за Руанду у предмету ИЦТР-96-4Т од 2. септембра 1998).

⁷⁵ М. Симиновић, М. Благојевић, Међународно кривично право, оп. цит. стр. 27–30.

⁷⁶ Џ. Џоунс, С. Паулс, Међународна кривична пракса, оп. цит. стр. 178–186.

ски је када се односи на организовану природу аката насиља, при чему постоји мала вероватноћа да се то случајно догодило и 5) извршилац мора да зна да његова дела улазе у оквир распрострањеног или систематског напада усмереног против цивилног становништва.⁷⁷

Геноцид према римском статуту

Римски Статут сталног Међународног кривичног суда⁷⁸ усвојен на Дипломатској конференцији ОУН у Риму 17. јула 1998. године прописује да ће се пред овим судом водити кривични поступак, утврђивати кривична одговорност и изрицати кривична санкција лицима која су учинила најозбиљније злочине које је признала међународна заједница као целина. У члану 5. овог статута проглашена је надлежност суда за следећа међународна кривична дела:⁷⁹

- 1) злочин геноцида,
- 2) злочин против човечности,
- 3) ратни злочини и
- 4) злочин агресије.

Према члану 77. учиниоцу неког од ових међународних кривичних дела суд може изрећи следеће казне: 1) затвор у одређеном трајању који не може да пређе максимум од 30 година, 2) доживотни затвор када је та казна оправдана екстремном тежином злочина и индивидуалним околностима везаним за учиниоца дела, 3) новчану казну према критеријуму који је одређен у Правилима доказивања и процедуре и 4) конфискацију прихода, власништва и добара који су директно или индиректно прибављени извршеним злочином.

Злочин геноцида⁸⁰ је предвиђен у одредби члана 6. овог статута. Ово кривично дело⁸¹ се чини у намери да се уништи у целини или делимично национална, етничка или верска заједница⁸² на један од следећих начина: 1) убијањем чланова групе,⁸³

⁷⁷ В. Ђ. Деган, Б. Павишић, Међународно казнено право, оп. цит. стр. 424–426.

⁷⁸ М. Сјекавица, Стални међународни казнени суд, Правник, Загреб, број 1/2002. године, стр. 73–87.

⁷⁹ М. Старчевић, Извори међународног хуманитарног права, Београд, 2002. године, стр. 590–608.

⁸⁰ У делу правне теорије се сматра да геноцид не представља самостално кривично дело, већ да је то само врста злочина против човечности. (П. Новоселец, Опћи дио казног права, Загреб, 2004. године, стр. 498–499.

⁸¹ Геноцид се одређује као „злочин над злочинима”. Забрана вршења или пропагирања овог кривичног дела представља *ius cogens*, тако да је противправност геноцидних активности, па и сам криминални карактер ових радњи, општеприхваћен и неспоран у међународној заједници. (H. Satzger, Internationales und Europaisches Strafrecht, Baden Baden, 2005. godine, str. 193–199).

⁸² Овом инкриминацијом заштићене су само стабилне групе, које карактерише сталност и чијим се чланом постаје на основу рођења, док су искључене несталне скупине чијим се чланом постаје на основу индивидуалне одлуке. На том становишту стоји и Међународни кривични трибунал за Руанду у случају Акајесе.

⁸³ За постојање геноцида није потребан већи број жртава. Наиме, сматра се да је довољно да учинилац убије једно или више лица. Исто тако, геноцид може учинити и изоловани појединац ако поступа са геноцидном намером и ако се његово понашање поклапа са другим сличним понашањима, а такве је природе да може довести до уништења целе скупине. (П. Новоселец, Опћи дио казног права, оп. цит. стр. 499).

2) проузроковањем тешких физичких или менталних патњи чланова групе, 3) намерном подвргавању групе животним условима који треба да доведу до њеног потпуног или делимичног уништења, 4) предузимањем мера усмерених на спречавање рађања у оквиру групе и 5) принудном премештању деце из једне у другу групу.

Дакле, овде се ради о преузимању одредби Конвенције ОУН о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године у погледу одређивања бића овог најтежег међународног кривичног дела упереног против „човечанства“.

У члану 7. Статута Међународног кривичног суда предвиђен је злочин против човечности. Римски Статут разликује ово кривично дело од дела геноцида иако је, у време када је оно било уведено у систем међународноправних инкриминација, код једног дела теоретичара преовладавало мишљење да су ова два појма садржински идентична. Злочин против човечности представља делатности извршене као део распростањеног или систематичног напада⁸⁴ упереног против било ког цивилног становништва.⁸⁵

У смислу овог кривичног дела напад подразумева следеће радње извршења: 1) убиство, 2) уништавање, 3) поробљавање – вршење овлашћења која претпостављају власништво над неким лицем, 4) депортацију или намерно премештање становништва (протеривање) – насилно премештање становништва са подручја на којем законито борави, 5) затварање или друга строга лишавања слободе нарушавањем основних правила међународног права, 6) тортuru (мучење) – наносење физичких и психичких бола, патњи, нелагодности лицу коме је одузета слобода, 7) силовања, сексуално ропство, насилне трудноће, изазивање стерилитета или било који други облик сексуалног угрожавања, 8) прогон било које групе или колектива по политичкој, верској, расној, националној, етничкој, културној или полној основи или друга поступања која су недопуштена по међународном праву – овде се ради о одузимању међународнопризнатих права некој скупуни, 9) изазивање нестанка лица (присилно нестајање лица) – свако одузимање слободе кретања које спроводи држава или нека друга организација, 10) злочин апартхејда – нечовечна поступања која су извршена у оквиру институционализованог режима и 11) остали нехумани поступци којима се намерно проузрокују тешке патње или озбиљно угрожавање физичког или менталног здравља.⁸⁶

У глави тридесет четвртој Кривичног законика Републике Србије систематизована су следећа „права“ међународна кривична дела. То су:⁸⁷ 1) геноцид (члан 370), 2) злочин против човечности (члан 371), 3) ратни злочин против цивилног становништва (члан 372), 4) ратни злочин против рањеника и болесника (члан 373), 5) ратни злочин против ратних заробљеника (члан 374) и 6) организовање и подстицање на извршење геноцида и ратних злочина (члан 375).

⁸⁴ Сматра се да се овакав напад састоји у нападу у оквиру државне политике или остварења циљева неке друге организације. Тај напад не мора бити нужно и војне природе. Ово дело може бити извршено и за време рата и за време мира. Отуда следи да изоловани појединачни напади не долазе под удар ове инкриминације. (П. Новоселец, Опћи дио казненог права, оп. цит. стр. 499–500).

⁸⁵ Код овог злочина жртва није појединац, него целокупно човечанство.

⁸⁶ R. Gutman, D. Rieff, Crimes of war : what the public should know, op.cit. str. 78–95; A. Cassese, P. Gaeta, J. R.W. Jones, The Rome Statute of the International Criminal Court, A Commentary, op.cit. str. 875–903.

⁸⁷ Б. Петровић, Д. Јовашевић, Кривично (казнено) право, Посебни дио, оп. цит. стр. 39–71.

Закључак

Међународно кривично право, као систем правних прописа садржаних у актима међународне заједнице и кривичном законодавству појединих држава, предвиђа кривичну одговорност и кажњивост за међународна кривична дела. То су дела којима се крше ратни закони и обичаји рата (међународно хуманитарно право) којима се повређује или угрожава мир међу народима и безбедност човечанства. За ова дела прописане су најтеже врсте и мере казни које уопште познаје кривично законодавство данас. За учиниоце ових дела у одређеним случајевима примарна је надлежност међународних судских (наднационалних) органа, као што су нпр. токијски и нирнбершки суд, Хашки трибунал, Римски суд, итд.

Међу међународним кривичним делима се, по свом значају, природи и карактеру издваја злочин над злочинима. То је злочин геноцида. Дело геноцида се састоји у издавању наређења да се врше или у вршењу: убиства, тешке повреде тела или тешког нарушавања физичког или душевног здравља чланова групе људи или у стављању чланова групе у такве животне услове који доводе до њеног потпуног или делимичног истребљења или у примени мера којима се спречава рађања између припадника групе или у принудном пресељавању деце у другу групу, а у намери да се потпуно или делимично уништи национална, етничка, расна или верска група људи.

Ово дело означава убијање рода, односно племена. Резолуцијом Генералне скупштине ОУН број 96/1 од 11. децембра 1946. године геноцид је проглашен за „међународно кривично дело које је су супротности са духом и циљевима ОУН и које цивилизовани свијет осуђује“. Иако се појавио као „подврста злочина против човечности“, геноцид је убрзо добио аутономан статус и садржину као једно од најтежих кривичних дела данашњице.

Геноцид као међународно кривично дело одређују три елемента: а) објективни састојак – *actus reus*, б) субјективни састојак – *mens rea* и ц) објект дела – група или група – жртва. Основ за ову инкриминацију налази се у Конвенцији о спречавању и кажњавању злочина геноцида из 1948. године која у члану 2. одређује појам и елементе овог међународног кривичног дела. У законодавству, теорији и пракси овај израз има шире тумачење. Наиме, под њим се подразумева не само убијање, већ уништење на било који начин одређене групе која чини једну повезану целину на националној, етничкој, расној или верској основи.

Литература

1. Ђурђић, В. Јовашевић, Д., Међународно кривично право, Београд, 2003.
2. Јовашевић Д., Лексикон кривичног права, Београд, 2006, стр. 345.
3. Шепаровић, З., Заштита жртава рата у међународном хуманитарном праву.
4. Д. Јовашевић, Међународна кривична дела – одговорност и кажњивост, Ниш, 2010.
5. Петровић, Б., Јовашевић, Д., Кривично (казнено) право, посебни дио, Сарајево, 2006.

6. Y. Dinstein, *M: Tabor, War Crimes in International Law*, Dordrecht, 1996. 7.F. Leon, *The Law of the War*, New York, 1972. godine, str. 56–68.
8. Василијевић, В., Међународна кривична дела у националним кривичним законима и значај таквог њиховог прописивања у одсуству међународног кривичног кодекса, Југословенска ревија за међународно право, Београд, број 1–3/1967.
9. Радуловић, Д., Међународно кривично право, Подгорица, 1999.
10. Симовић, М., Благојевић, М., Међународно кривично право, Бања Лука, 2007.
11. Деган, В. Ђ., Павишић, Б., Међународно казнено право, Загреб, 2005.
12. Службени гласник Републике Србије број 85/2005. Више : Д. Јовашевић, Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром, Београд, 2007.
13. Лукшић, Б., Genocide and command responsibility, Зборник Правног факултета у Сплиту, Сплит, број 4/2001. године, стр. 283–291; М. Prince, М. А. Prince, UN genocido impuni: L' Armenocide, op. cit. str. 78–92; Н. Цигар,
14. Павишић, Б., Грозданић, В., Веић П., Коментар Казненог закона, Загреб, 2007.
15. Шепаровић, З., Заштита жртава рата у међународном хуманитарном праву, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, 2007.
16. Марковић, М., Нирнбершко суђење – примена нових начела у међународном кривичном праву, Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, број 2/1973.
17. M. Colin, *Le crime contre l' humanite*, Eres, 1996.
18. J. E. Ackerman, E. O. Sullivan, *Practice and Procedure of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia with selected Materials from International Criminal Tribunal for Rwanda*,
19. С. М. Bassiouni, *A manual on interational humanitarian law and arms control agreements*,
20. Јосиповић, И., Правни и политички аспекти настанка Међународног казненог суда за бившу Југославију, Зборник радова, Хрватска и Уједињени народи, Загреб, 1996.
21. J. E. Ackerman, E. O. Sullivan, *Practice and Procedure of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia with selected Materials from International Criminal Tribunal for Rwanda*,
22. Деган, В. Ђ., Злочин геноцида пред међународним судиштима, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 1–2/2008.
23. Фабијанић, С. Гагро, Заштита особа у немеђународном оружаном сукобу, Правни вјесник, Осиек, број 2/2008.
24. D. L. Jonson, *The International Tribunal for Rwanda*, *International Review of Penal Law*, broj 1–2/1996.
25. Фабијанић, С. Гагро, Шкорић, М., Злочин геноцида у пракси међународних ад нос трибунала, Зборник Правног факултета у Загребу, Загреб, број 6/2008.
25. Старчевић, М., Извори међународног хуманитарног права, Београд, 2002.
27. Н. Satzger, *Internationales und Europaisches Strafrecht*, Baden Baden, 2005.
28. R. Gutman, D. Rieff, *Crimes of war : what the public should know*

ИНФЛАЦИЈА – ГОРУЋИ ПРОБЛЕМ НАЦИОНАЛНИХ ЕКОНОМИЈА

Никола Петровић, Славољуб Вујовић и Драгана Петровић
Висока пословна школа струковних студија, Чачак

Инфлација је трајан, континуиран раст општег нивоа цена. Она заокупља подједнаку пажњу економиста, привредника, грађана и државе. Често је истраживана, али никада довољно истражена тема, јер нема земље у свету која се може похвалити да је трајно искоренила узроке пораста цена. Владе и централне банке су, готово без изузетка, на испиту одговорности за успостављање контролисане инфлације и одрживог привредног раста и развоја, као битних претпоставки економске и укупне стабилности.

У раду су, осим начина изражавања, размотрени узроци инфлације. Тежиште у обради је на инфлацији тражње, у оквиру које је анализирана монетаристичка теорија инфлације, развијена на квантитативној теорији новца. У наставку рада указано је на последице инфлације, а затим на програме мера примењиване у сузбијању хиперинфлације: ортодоксног стабилизационог програма, као најпожељнијег у обарању класичне хиперинфлације и хетеродоксног програма који се потврдио у земљама са хиперинфлацијом новијег типа.

Кључне речи: *инфлација, дефлатор бруто домаћег производа, монетаристичка теорија, инфлација тражње, инфлација трошкова, комбинована инфлација, ортодоксни стабилизациони програм, хетеродоксни стабилизациони програм.*

Увод

Инфлација као појава води порекло још из античког времена, пре око 4.000 година. Ипак, велике инфлације настају тек с појавом папирног новца. Данас је инфлација пратећа појава развоја великог броја земаља у свету, како развијених, тако и неразвијених. Због тога се време у којем живимо неретко назива временом инфлације.

Кључни услов јачања независности и безбедности било које земље данас јесте остваривање макроекономске стабилности. То је стање одрживе (у дугом року) привредне стабилности или привредне равнотеже, које се остварује континуираним и динамичним привредним развојем. Међутим, привредног развоја нема уколико привредни раст (квантитативна компонента привредног развоја) није праћен одређеним квалитативним променама, пре свега смањењем нивоа инфлације. Земље у развоју карактерише остваривање привредног раста, без раз-

воја јер је пораст обима производње праћен истовременим порастом инфлације. На све успоренијем привредном расту, сиромашнијој материјалној основи и разарајућем дејству инфлације на животни стандард становништва, нереално је заштити било каква очекивања јачања макроекономске стабилности и безбедности земље. Пракса већег броја земаља потврђује да унутрашњи амбијент (економска и, из ње изведена, политичка и укупна стабилност) не само да не делује снагом одвраћања већ погодује и подстиче аспирације угрожавања безбедности земље. Независност земље на највећим искушењима је, управо, у раздобљима свеколиких напетости у друштву, генерисаних хроничном хиперинфлацијом.

Инфлација је један од најчешће коришћених индикатора стања макроекономске и укупне стабилности земље. То постаје реалност земаља са хиперинфлацијом, у којима висок раст цена може постати генератор политичке нестабилности, уз опасност избијања социјалних немира у друштву. У тим ситуацијама држава све теже проналази одговарајуће институције и механизме социјалне политике, којима би ефикасније решавала проблеме заштите егзистенцијалног минимума становништва. На драматичност стања у економији посебно указује повећање незапослености и сиромаштва све ширих слојева становништва. Услед погоршања економских прилика, повећава се учешће урбаног, у категорији укупно сиромашног становништва, јер је оно без могућности повећања натуралне потрошње. Због губитка поверења у ефикасност државе и њен међународни кредибилитет, увећавају се опасности активирања „социјалне бомбе“. Најекстремнији део угроженог становништва може бити подстакнут и на организовање акција против институција система. У следећој фази, имајући у виду оштрину социјалних диференцијација, односно чињеницу да се продубљује јаз између богатих и сиромашних, незадовољство би се могло усмерити и према свима онима који последице кризе знатно мање или уопште не осећају. Земља би, из фазе социјалних немира могла ући у хаотично стање и фазу угрожене безбедности. У једном таквом сценарију развоја догађаја, извесно је да страни фактор не би показивао равнодушност. Ово првенствено због бојазни да се колоне незадовољних и гладних не сударе са снагама екстремне деснице, које у неким развијеним земљама снажно нарастају на идејама националшовинизма и реваншизма.

Отуда потреба изучавања суштине, узрока и последица инфлације као базичне квалитативне компоненте привредног развоја и индикатора стања у привреди и друштву, укључујући и мере за њено свођење на економски допустив ниво.

Дефлатор бруто домаћег производа

Реч *инфлација* води порекло од латинског израза *inflare*, што значи надимање. Израз инфлација први пут је употребљен у доба грађанског рата у САД, 1865–1867. године, у значењу наглог скока цена. Један латинско-амерички писац дао је следећи опис инфлације: „Некада смо одлазили у трговину с новцем у џепу, а враћали се с пуном корпом намирница. Сада одлазимо с корпом новца, а враћамо се с намирницама које могу да стану у џеп“.

Инфлација је трајан, континуиран раст општег нивоа цена. Стопа инфлације означава стопу раста или процентуалну промену општег нивоа цена, у текућој, у односу на претходну годину (период). Супротно од инфлације – дефлација се јавља када се цене смањују. Она представља континуирано смањење општег нивоа цена, када је стопа инфлације негативна.

Инфлација се најчешће изражава путем индекса цена, од којих велику промену има дефлатор бруто домаћег производа. Вредност БДП може бити утврђена у номиналним и реалним величинама. У том смислу, разликујемо номинални и реални БДП.

Номинални БДП. Ако се БДП утврђује на основу стварних (текућих) тржишних цена из те године, добићемо номинални БДП или БДП у текућим ценама. Он се израчунава као производ количина произведених финалних производа и услуга и текућих цена. Мења се из године у годину, под дејством промена физичког обима производње и промена тржишних цена.

Реални БДП. Утврђује се као производ количине финалних производа и услуга, произведених у току године, и сталних цена. Обим производње се мења из године у годину, а цене остају константне. Према ценама које важе у базној години, израчунава се реални БДП у осталим годинама анализираних периода. Управо тај показатељ државни органи користе у макроекономским анализама, приликом утврђивања и корекције мера економске политике.¹

До повећања просечног нивоа цена долази уколико се остварује бржи раст номиналног од раста реалног БДП. То значи да БДП у текућој години може бити већи од БДП у некој од претходних година, иако је у текућој години смањен физички обим производње. Закључујемо да је повећање БДП резултат, искључиво, пораста цена. Уколико желимо да упоређујемо производњу у једној (нпр. текућој) у односу на било коју претходну годину (или током дужег времена), неопходно је да елиминишемо утицај раста цена, тј. да номинални БДП коригујемо за инфлаторни раст годишње производње.

N_{BDP} – номинални БДП

R_{BDP} – реални БДП

Ct – текуће цене

Cs – сталне цене (из базне године)

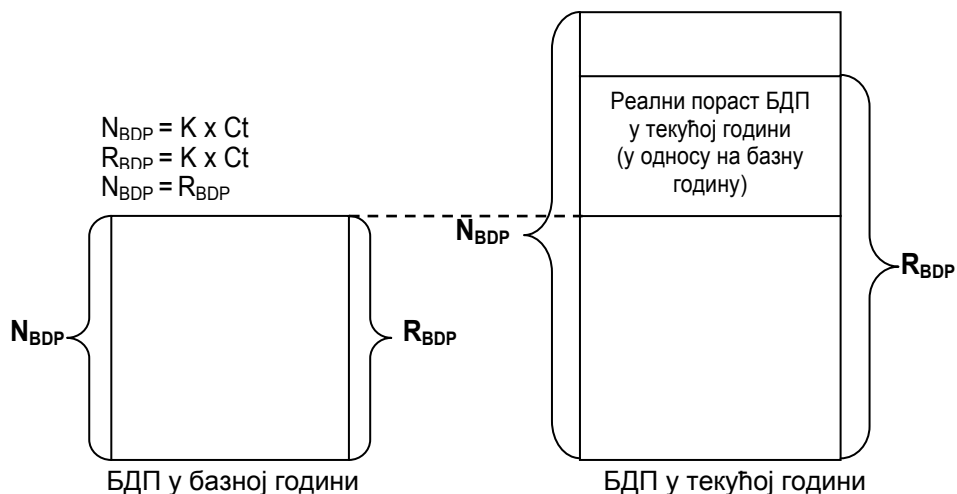
K – количина

$$N_{BDP} = K \times Ct$$

$$R_{BDP} = K \times Cs$$

$$N_{BDP} > R_{BDP}$$

¹ „Када економисти говоре о БДП неке привреде, они обично мисле на реални, а не на номинални БДП. А када говоре о расту привреде, они изражавају тај раст као процентуалну промену реалног БДП-а у једном периоду у односу на други период“. Н. Г. Манкју, Принципи економије, Економски факултет, Београд, 2007, стр. 513.

Слика 1 – Бруто домаћи производ у текућим и сталним ценама (номинални и реални БДП)

Дефлатор БДП показује просечну промену цена свих финалних добара и услуга, произведених у једној земљи, у одређеном периоду (месечно, 3, 6-месечно или годишње). Ради лакшег разумевања, израчунавање индекса цена тзв. дефлатора БДП, извршићемо на хипотетичком примеру да се у производњи једне земље појављују само три врсте производа (X, Y, Z). Сачињен је табеларни приказ производње у 2008, 2009. и 2010. години.

Табела 1 – Произведена (продата) количина, по врстама производа, и њиховим текућим (тржишним) ценама

Година	Врста производа			Текуће цене по врстама производа (новчане јединице)		
	X	Y	Z	X	Y	Z
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
2008.	10.000	15.000	35.000	2	3	1
2009.	10.000	15.000	35.000	4	4	2
2010.	12.000	17.000	40.000	3	3	1

Табела 2 – Номинални БДП (вредност производње, тј. продаје у текућим ценама)

Година	Врста производа			Укупна вредност производње у текућим ценама (номинални БДП) (новчане јединице)
	X	Y	Z	X, Y, Z
	(7=1x4)	(8=2x5)	(9=3x6)	(10=7+8+9)
2008.	20.000	45.000	35.000	100.000
2009.	40.000	60.000	70.000	170.000
2010.	36.000	51.000	40.000	127.000

Табела 3 – Реални БДП (вредност производње, тј. продаје у сталним ценама, 2008)

Година	Врста производа			Стална цена по врстама производа (новчане јединице)			Укупна вредност производње у сталним ценама (реални БДП) (новчане јединице)
	X	Y	Z	X	Y	Z	X, Y, Z
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
2008.	20.000	45.000	35.000	2	3	1	100.000
2009.	20.000	45.000	35.000	2	3	1	100.000
2010.	24.000	51.000	40.000	2	3	1	115.000

Табела 4 – Дефлатор БДП (по годинама) = $\frac{\text{Номинални БДП} \times 100}{\text{Реални БДП}}$

Година (базна 2008. година)	Начин израчунавања дефлатора БДП
2008.	$\frac{100.000}{100.000} \times 100 = 100$
2009.	$\frac{170.000}{100.000} \times 100 = 170$
2010.	$\frac{127.000}{115.000} \times 100 = 110$

Према табели 1, 2008. године произведено је и продато (небитно је да ли је произведена роба продата потрошачима, предузећима, државним органима, школама, страним туристима) 10.000 ком. производа X, по текућој (тржишној) цени од 2 новчане јединице; 15.000 ком. производа Y по цени од 3 јединице и 35.000 ком. производа Z по цени од 1 јединице. Укупна вредност произведених финалних производа и услуга, утврђена поступком множења њихових количина и тада важећих продајних цена (100.000 јед.), назива се *номинални БДП*:

$$BDP = K_1 \times C_1 + K_2 \times C_2 + \dots K_n \times C_n$$

На основу података из табеле 2 уочавамо да је вредност производње, изражена као номинални БДП, у 2009. години већа за 70% (у односу на 2008. год.), а 2010. године је мања за 25% (према претходној, 2009). Међутим, обрачун го-

дишње вредности производње у виду номиналног БДП не даје могућност поређења остварене вредности производње у различитим годинама. Текуће цене се мењају, из године у годину, под чијим дејством долази и до промене номиналног БДП. Једноставно, производња у било којој години може бити „надувана“ под утицајем пораста цена, а у стварности не само да није дошло до пораста, већ је вредност производње смањена. Односно, пораст производње је само привидно остварен, као последица пораста цена. Ми желимо да сазнамо, управо, колико је стварно повећање вредности производње у текућој у односу на претходну годину. Из чињенице да је дошло до пораста или пада производње, или да она стагнира, креатори економске политике долазе до закључка о нивоу ефикасности привреде и потреби доношења одговарајућих корективних мера. Да би искључили инфлаторни раст производње, потребно је израчунати *реални БДП* у свим годинама посматраног периода. На реални БДП не утичу промене цена, већ искључиво промене произведених количина. Реални БДП се израчунава као производ физичког обима производње и цена, али то нису цене из сваке од тих година (текуће цене), већ сталне цене. То могу бити цене из било које године, што указује на то и да би годишњи износи реалног БДП били различити, у зависности од тога из које се године текуће цене користе као сталне цене. Међутим, и тада би стопе промене реалног БДП остале непромењене.

„Додуше, не треба сматрати да је избор плод пуке случајности и да се врши насумице, већ је свако опредељење за неку годину као базну резултат одлуке произашле на основу читавог комплекса чинилаца који су такође значајни за одређење базне године (значајан заокрет у економској политици, фазе привредног развоја, економски и социјални потреси, реализација стратегијских планова [...] избор владајуће гарнитуре и промена странке на власти и слично)“.²

У нашем примеру, као сталне цене према којима је обрачунат реални БДП, узете су цене из 2008. год. Оне су коришћене за израчунавање реалног БДП у 2009. и 2010. год., па постају константне цене. Лако уочавамо да је номинални БДП у 2009. години (када је износио 170.000) повећан за 70% у односу на 2008. год. (100.000 јед.). То би било импресивно повећање, са којим би становништво било пресрећно, а влада поносна. Примећујемо да су у 2009. цене знатно порасле, а да је физички обим производње остао на нивоу из 2008. Са обрачунатим номиналним БДП у 2009. још увек не знамо колики је допринос раста цена порасту вредности производње. Зато приступамо обрачунавању реалног БДП, у тој и осталим годинама, на бази цена из 2008. године. Ако се обрачун вредности производње у свим годинама остварује на основу константних цена (из базне године), реални БДП ће у свакој од њих изражавати само произведене количине, за разлику од номиналног БДП који, поред количина, изражава још и цене производа и услуга.

Реални БДП (табела 3) у 2009. износи 100.000 јед, насупрот номиналном БДП у тој години, од 170.000 јед. Из табеле о кретању номиналног БДП (табела 2) могли смо закључити да је остварен пораст производње у 2009. од 70%, у односу на 2008. Насупрот томе, реални БДП у 2009. износи 100.000 јед, што указује да је у тој години остварена стагнација производње.

² К. Јосифидис, Ђ Ђукић, Макроекономија, Савез економиста Војводине, Нови Сад, 1994. стр. 58.

По утврђивању номиналног и реалног БДП стичу се услови за отклањање инфлације из номиналног БДП (за „дефлационирање“ БДП). То се чини израчунавањем индекса који се назива дефлатором БДП (D_{BDP}). Он се израчунава као однос номиналног и реалног БДП, помножен са 100, за сваку од анализираних година:

$$D_{\text{BDP}} = \frac{\text{Номинални БДП}}{\text{Реални БДП}} \times 100$$

Уколико је у текућој години остварен пораст обима производње, а цене су задржале ниво из претходне године, у текућој години би порастао номинални и реални БДП, док би дефлатор БДП остао непромењен. У случају да је произведена количина у текућој години остала на нивоу из претходне године, а да су цене порасле, номинални БДП ће се повећати, а реални ће остати непромењен, па ће се и дефлатор БДП у текућој години повећати. Дефлатор БДП се мења у складу са променом цена, што значи да он не одражава промене произведене количине.

У нашем примеру, дефлатор БДП за базну годину (2008) износи 100, јер номинални и реални БДП у базној години морају бити једнаки. За 2009. номинални БДП износи 170.000, а реални БД 100.000 јед., па је дефлатор БДП 170. Пошто дефлатор БДП у тој години износи 170, закључујемо да су цене у 2009. у односу на 2008. повећане за 70%.

У текућој 2010. номинални БДП износи 127.000, а реални 115.000 јед., што даје дефлатор БДП од 110. С обзиром на то да је дефлатор БДП у 2008. био 100, цене су 2010. порасле на 110, тј. просечно за 10%. То је, у ствари, општи раст цена, тј. стопа инфлације у 2010, у односу на 2008. годину. Истовремено, у 2010. остварено је смањење општег нивоа цена од 60% (негативна стопа инфлације, јер је дефлатор БДП у 2009. износио 170, а у 2010. 110).

Узроци инфлације

Широк је дијапазон узрока инфлације у различитим земљама и у различитим етапама њиховог привредног развоја. С обзиром на то, економска теорија није ни могла да изгради јединствено тумачење како узрока и последица, тако и мера за сузбијање инфлације. Ипак, она је, полазећи од главних узрока или генератора инфлације, сврстаних у одговарајуће групе, издвојила три типа инфлације:

1. Прва група фактора налази се на страни укупне тражње. Најбројнијој групи економских теоретичара припадају управо присталице ових узрока инфлације. Они су развили теорију инфлације тражње, а инфлацију су назвали *инфлацијом тражње*.

2. Друга група фактора налази се на страни укупне понуде или трошкова. Заговорници тих узрока развили су теорију инфлације понуде (трошкова), а инфлација је названа *инфлацијом понуде (трошкова)*.

3. Трећа група фактора налази се на страни како понуде, тако и тражње. Поборници комбинованог деловања фактора развили су теорију комбиноване инфлације, а инфлацију назвали *комбинованом инфлацијом*.³

Разлика између ових типова инфлације је у томе да ли се примат даје тражњи, понуди или комбинованом деловању једне и друге групе утицајних чинилаца инфлације.

Инфлација тражње

Инфлација тражње се дефинише као пораст цена изазван повећањем агрегатне новчане тражње. Узрок овог типа инфлације је у вишку тражње (куповних, новчаних фондова) у односу на обим робних фондова. Пораст тражње изазван је порастом количине новца у оптицају, тј. новчане масе,⁴ за који не постоји одговарајуће покриће у понуди робе и услуга на тржишту. У тим условима, у равнотежење агрегатне робне понуде и агрегатне новчане тражње остварује се уз пораст цена, јер је то услов реализације укупних робних фондова по текућим ценама.

Ако претпоставимо да у једном периоду имамо стабилне цене, закључили би да новчана маса одговара робној понуди. Уколико би се, у даљњем, повећала номинална новчана понуда, а упоредо с тим и реална тражња за новцем, повећала би се количина новца у промету, а да при томе није дошло до повећања робне понуде. На дуги рок пораст цена био би неминован.

Понуду одређује величина робних фондова, пре свега обим домаће производње (БДП), реално изражен. Тражњу одређује величина новчаних фондова. Номи-

³ Поред ових, у економској литератури су обрађени и други типови инфлације: структурна, психолошка, увезена, системска инфлација, итд.

⁴ Количина новца која је у промету, која служи за плаћање набавки различитих врста робе и услуга, назива се *новчана маса*. Новчана маса (M_1) јесте основни монетарни агрегат у чији састав улазе сва ликвидна средства која се тренутно могу употребити као средства плаћања: готов новац (у оптицају) и депозитни новац: $M_1 = G_N + D_N$.

Готов новац је најочигледнији део новчане масе, који обухвата папирни и метални новац. Он је првенствено у поседу становништва и служи као средство плаћања у систему готовинског плаћања. Али, куповина робе се не мора извршити само готовим новцем. Осим тога, постоји могућност губитка, па и крађе готовог новца. Готов новац не доноси ни камату, за разлику од новца који предузећа и грађани држе на свом текућем, односно чековном рачуну, у банци или пошти. Ако се пође у куповину, а не понесе се потребна количина новца, набавка се неће моћи извршити. Међутим, за куповину робе и услуга постоји и друга могућност – рачишћење депозитног новца. Депозитни новац или депозити по виђењу су средства на текућим рачунима предузећа (на које пристижу све новчане уплате по различитим основама) и чековним рачунима грађана (уплаћене зараде запослених), која се користе у систему безготовинског плаћања. Могућности да грађани набаве робу употребом чекова и чековних картица иста је као и у случају плаћања готовином, али је предност у томе што не постоји ризик од губитка или крађе, а мана је што на њих не пристиже одређена камата. Предузећа су, такође, у могућности да набавке робе и услуга плаћају преносом новца, са својих текућих рачуна, на рачуне предузећа продавца.

Између готовог новца и депозита по виђењу долази до сталног преливања (конверзије). Приликом куповине робе у малопродаји готов новац се прелива у депозите по виђењу, а при подизању зарада депозити по виђењу се преливају у готов новац. Долази до промене структуре новчане масе, тј. једног облика новца у други, док укупна новчана маса остаје непромењена.

нална количина новца у промету формира се у зависности од понуде и тражње новца, које пак резултирају из монетарне политике. Највећи утицај на понуду и тражњу новца има централна банка, јер она води монетарну политику земље. Она брине о интересима привреде, руководећи се потребом остваривања ниске стопе инфлације, а да при томе не буде остварена висока стопа незапослености. У зависности од циљева привредног развоја, али и нивоа аутономије централне банке (ЦБ) од извршне власти, монетарна политика једне земље може бити вођена као:

а) *неутрална монетарна политика*. Услов за овакав тип монетарне политике јесте једнакост стопе раста новчане масе и стопе реалног раста производње (уз услов да се брзина оптицаја новца у промету не мења).

б) *рестриктивна (дефлаторна) монетарна политика*. Ако се новчана маса увећава спорије од реалног раста производње тада нема инфлације, већ настаје дефлација, тј. пад општег нивоа цена.

ц) *експанзивна (инфлаторна) монетарна политика* настаје ако је бржи пораст номиналне новчане масе од пораста реалног БДП. Тада је стварна количина новца у оптицају већа од потребне, што узрокује пораст цена. Управо на експанзивној монетарној политици и искључиво монетарном објашњењу узрока инфлације, израсла је теорија инфлације тражње.

У опредељивању одлуке „за“ или „против“ пораста количине новца, држава се на кратак рок суочава са избором између инфлације и незапослености. Да би смањила инфлацију, ЦБ ће се определити за смањење количине новца, односно водиће рестриктивну монетарну политику. Али, да таква политика не би утицала на пораст незапослености, држава ће се определити и за вођење рестриктивне фискалне политике (надлежност владе), тј. за смањење обима буџета, путем смањења пореза и других дажбина. На тај начин неће се допустити стварање инфлационе ситуације, нити ће доћи до пораста незапослености. Смањењем пореза смањују се трошкови предузећа, због чега је логично очекивати да неће доћи до пораста инфлације. Пораста цена неће бити ни због тога што се са рестриктивном монетарном политиком не повећава маса новца. Стабилне цене су, пак, претпоставка одржања и повећања производње. Уколико би се и одржао постојећи ниво производње, не би дошло до пораста незапослености, јер привредни раст и запосленост имају исти правац кретања (позитивна корелација).

Дакле, применом инструмената монетарне и фискалне политике држава је у могућности да управља макроекономским процесима, односно да утиче на остваривање жељене комбинације економских циљева, у виду жељене стопе инфлације и жељене стопе незапослености. Узрок инфлације је монетарна експанзија, тј. повећање количине новца, па се кривица за њен настанак приписује централној банци. Ова банка има кључну улогу, јер она има искључиво право емисије примарног новца. Централна банка креира примарни новац и индиректно регулише ниво новчане масе, чинећи то одобравањем кредита пословним банкама и држави (за покривање буџетског дефицита). То значи да су у креирање, стварање, тј. повећање (као и повлачење) новчане масе укључене и пословне банке. Оне то чине одобравањем кредита предузећима и становништву, када долази до повећања количине новца у промету. Са становишта пораста цена, небитно је да ли је пораст тражње робе потекао од грађана, државе, предузећа или из иностранства. Монетарно објашњење узрока ин-

флације заснива се на ставу да пораст цена настаје као последица убризгавања у привреду веће масе новца од потребна (оптималне).

Основу развоја теорије инфлације тражње чини квантитативна теорија новца, често названа „класичном“, с обзиром на то да су је утемељили најранији, водећи економски теоретичари из 18. века, пре свих, чувени филозоф, економиста и историчар Дејвид Хјум и енглески економиста Дејвид Рикардо.

Квантитативна теорија новца отворила је пут савременој, монетаристичкој теорији инфлације, чији је изразити представник познати амерички економиста Милтон Фридман, добитник Нобелове награде за економију 1976. године. Присталице монетаристичке теорије су и даље разрадили квантитативну теорију новца, али су остали на позицијама теорије тражње.

Монетаристи Чикашке школе, предвођени Милтоном Фридманом, сматрају да је инфлација последица претераног пораста агрегатне тражње, настала претераним порастом новчане масе. Узроке инфлације они виде у експанзивној монетарној политици – монетарној експанзији. Инфлација је, каже Фридман „Увек и свуда монетарни феномен [...] и може настати једино због бржег раста новчане масе од производње“.⁵

Зато монетаристи истичу да се инфлација може оборити кресањем сувишне потрошње (тражње робе и услуга). Кривац ове инфлације (често названа монетарном инфлацијом) јесте држава која је, због немогућности да из реалних извора обезбеди средства за финансирање јавне потрошње, наложила централној банци штампање новца.

Финансирање дефицита у земљама у развоју не може се остварити на начин како то чине развијене земље (продајом државних обвезница, као начином унутрашњег задуживања), јер немају развијено финансијско тржиште. То не могу чинити ни екстерним задуживањем, због неповерења иностранства у способност враћања зајмова, као и опасности повећања степена задужености земље. У тој ситуацији држава одлучује да буџетски дефицит покрије монетарном емисијом, због чега издаје налог централној банци за штампање новца.

Узроци инфлације тражње су неконтролисана и контролисана емисија новца. Отуда, експанзивна монетарна политика може бити реализована:

На бази неконтролисане експанзије новца. У оптицају је све већа количина, све мање вредног новца, што постаје узрок неконтролисаног раста инфлације (хиперинфлације класичног типа). Инфлација постаје монетарни феномен, производ штампарije новца. У пракси већег броја земаља, до неконтролисане емисије новца долазило је у ратним годинама и у време унутрашњих нестабилности. Тада монетарну политику земље, по правилу, води држава (влада, као извршни орган власти) уместо ЦБ, када се ЦБ појављује искључиво у улози извршитеља одлука, послушника владе. У тим, за земљу тешким временима, када је смањена производна активност предузећа (због чега су смањени и изворни приходи буџета), ЦБ по диктату владе напушта борбу против инфлације и окреће се остваривању других, приоритетнијих циљева од пуког смањења инфлације. Она приступа креирању примарног новца, из којег ће одобрити краткорочне кредите:

⁵ D. E. W. Laidler, J. M. Parkin, Inflation-A Survey, The Economic Journal, Dec. 1975, p. 741.

а) држави, за покривање буџетског дефицита. У питању је краткорочни кредит којим држава настоји да премости раскорак између времена прилива и употребе новчаних средстава. Држава издаје обвезнице, које откупљује ЦБ. Банка их плаћа новцем који је креирала, да би држава користила тај новац за финансирање дефицита. Тај процес назива се *монетизацијом буџета*. То је процес којим држава може неограничено да финансира саму себе, јер се емисија новца не мора увек остваривати ни кроз задуживање код ЦБ. Она је у ситуацији да једноставно решава проблем буџетског дефицита, али тим путем она постаје генератор хиперинфлације.

Ако се буџетски дефицит финансира из примарне емисије, онда држава остварује додатне приходе, уместо изворних. Тако настали приходи државе једнаки су разлици новчане масе (ΔM) на почетку и на крају године (у условима хиперинфлације, кориснице је пратити промене новчане масе из месеца у месец).⁶ Са повећањем номиналног износа новчане масе, повећава се инфлација. На пример, ако стопа бруто домаћег производа износи 0%, а номинални раст новчане масе 10%, имали би инфлацију од 10%. Са инфлацијом се, пак, смањује реална количина новца са којом располажу грађани, предузећа и држава. Потребе државе постају све веће, експанзија новца се повећава, а инфлација добија размере хиперинфлације.⁷

Ефекти монетизације буџета изражавају се у повећању тражње, изражене од стране буџетских корисника. Очекивало се да ће се, са тренутком измирења обавезе државе према ЦБ, неутралисати инфлаторни подстицаји емисије новца. Наиме, средства у висини одобреног кредита држава би прикупила из редовних прихода, из којих би измирила своју обавезу према централној банци. Али, дешавало се да држава не прикупи новчана средства из редовних прихода и не измири своју обавезу. Тада буџетски корисници настоје да сачувају позиције утврђене годишњим буџетом, због чега се држава поново појављује као тражилац кредита. Буџетски дефицит постаје „рупа без дна“, коју ЦБ, као пуки сервис државе, континуирано попуњава средствима из примарне емисије. То је пут који води неконтролисаној емисији новца и пут за неконтролисани, експлозивни пораст цена. Уколико државни издаци не могу да се обезбеде из реалних извора финансирања (путем пореских захватања), већ из емисије, за коју нема робног покрића, природна је појава инфлације. Но, у тим условима, непримерено би било повећање пореза, као начина обезбеђења повећаних буџетских потреба. Јер, дошло би до пораста трошкова предузећа, који би узроковали пораст цена (тзв. инфлација трошкова);

б) *пословним банкама*, ради кредитирања предузећа и грађана, по ниским каматним стопама. Реч је о кредитима за финансирање личне потрошње гра-

⁶ У земљама са хиперинфлацијом примарни новац (ΔM) је првенствено коришћен за покривање буџетског дефицита, а само мањи део за инвестиције и личну потрошњу. Зато ћемо упоредити: 1. буџетски дефицит дат као проценат од бруто домаћег производа и 2. креиран новац (ΔM) изражен у виду процента од бруто домаћег производа (у литератури назван сењораж). Тако је за Бразил (1989) први податак износио 6,9%, а други 5,02%; Аргентине (1988) 5,10% и 5,17%; Перу (1989) 6,16% и 6,10% итд. Видети: Б. Димитријевић, Н. Фабрис, Економска политика, теорија и анализа, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2007, стр. 330.

⁷ Ако се жели избећи инфлаторно финансирање, буџетски дефицит не сме прећи 3 до 4% друштвеног производа. Исто, стр. 291.

Искуства других земаља које су прошле кроз хиперинфлацију, потврђују да хиперинфлација настаје при оном делу буџетског дефицита који се финансира додатном емисијом новца и који чини 10 до 12% друштвеног производа. Видети: Д. Марсенић, Економика Југославије, Економски факултет, Београд, 1996, стр. 450.

ђана (ради очувања животног стандарда и обезбеђења социјалног мира) и инвестиционе потрошње предузећа (ради пораста производње и запослености).

С обзиром на то да се поменути кредити одобравају по нижим каматним стопама, долази до пораста захтева за потрошачке и инвестиционе кредите, као и до повећања тражње потрошних и инвестиционих добара, од стране грађана, односно предузећа. Повећана тражња, пак, врши притисак на цене, како производа обичне, тако и инвестиционе потрошње, односно долази до општег раста цена.

У ратним и кризним условима, без тих кредита ЦБ, многе пословне банке би банкротирале, због масовне неликвидности предузећа и финансијске панике, што је редовна појава у таквим ситуацијама.

Битно је истаћи да се циљеви оснивања ЦБ битно разликују од циљева оснивања пословних банака. Њен циљ није максимирање профита, већ брига о интересима привреде у целини, кроз извршење следеће две најзначајније функције:

а) вођење монетарне политике, што се остварује контролисањем понуде новца. Ова функција усмерена је на остваривање ниске стопе инфлације, а да при томе не буде остварена висока стопа незапослености,

б) осигурање нормалног функционисања банкарског система, с обзиром на негативне последице евентуалног масовног банкротства банака и финансијске панике код економских субјеката, као и опасност блокаде платног промета у земљи. Зато се ЦБ појављује у улози „зајмодавца у крајњој инстанци“. Она је у могућности (због тога што има монопол над штампањем новца) да одобри кредите пословним банкама у време кризе, тј. када друге банке нису спремне да учине међусобне позајмице.

На бази контролисане експанзије новца. Суштину ове групе узрочника инфлације тражње чини, такође, емисија примарног новца, којом се последично утиче на раст цена. Али, у овом случају, емисија новца је строго контролисана од ЦБ, односно дозирана до нивоа жељеног раста цена, не дозвољавајући при томе експлозију цена. Остваривање монетарне политике на бази контролисане експанзије, ЦБ врши применом инструмената монетарне политике, кроз њихову либерализацију.

Услов за остваривање контролисане емисије новца јесте аутономија ЦБ у вођењу монетарне политике земље. Она се остварује без налога владе, по сопственој одлуци, а у складу са циљевима монетарне (економске) политике земље. Либерализацији инструмената монетарне политике ЦБ приступа у редовним (мирнодопским) условима и то уколико дође до погоршања макроекономске ефикасности (пад производње, пораст незапослености, недовољна инвестициона активност). Наиме, у привредном развоју сваке земље, погоршање и побољшање макроекономске ефикасности су редовне појаве, које се као последица робне производње, наизменично смењују. Одређеним инструментима и мерама економске политике може се не само зауставити тенденција опадања макроекономске ефикасности, већ и преокренути у супротном правцу.

Инфлација тражње, узрокована експанзивном монетарном политиком, може се оборити кроз обустављање неоправдане емисије новца (рестриктивном монетарном политиком), односно престанком монетизације буџетског дефицита. Мора се извршити и смањење сувишне буџетске потрошње, на бази смањења расхода буџетских корисника (чврстом фискалном политиком).

Инфлација трошкова

Инфлација трошкова дефинише се као пораст цена изазван повећањем трошкова производње: у случају пораста цена увозних материјала, пораста зарада без реалног економског оправдања (ако зараде запослених, под притиском синдиката, порасту изнад нивоа раста продуктивности рада), пораста пореских и других захватања, услед ниског степена искоришћености капацитета, повећања шкарта, отпадака итд. Ради неутралисања последица пораста трошкова на финансијски резултат, предузећа подижу цене својих производа и услуга, што доводи до општег раста цена.

Теорија инфлације трошкова (среће се и под називом трошкова инфлација) полази од става да се инфлација не може објаснити само прекомерном тражњом. Јер, она постоји и када је успорена привредна активност, када очигледно не постоји превисока тражња. Узроци инфлације су тада на страни трошкова производње, а не на страни тражње.

Према теорији инфлације трошкова, узрок инфлације је и смањење обима производње (а тиме и понуде), због лошијих природних услова (суше), елементарних непогода (пожари, поплаве), тешкоћа у саобраћају изазваних штрајковима, повећања извоза и стварања несташице роба на домаћем тржишту и сл. С обзиром на то да се ефекти пораста трошкова изражавају на страни понуде, ова инфлација се често назива и *инфлацијом понуде*.⁸

Сузбијање инфлације трошкова остварује се стимулативном кредитном политиком (усмеравањем инвестиција у бржи развој дефицитарних, увозно зависних сектора и рестриктивном фискалном политиком – смањењем пореза и доприноса). Уколико се мере монетарно-кредитне и фискалне политике, иначе уобичајене за заустављање инфлације, не покажу довољно ефикасним, држава прибегава примени мера политике дохотка. Она се протеже од утврђивања смерница за формирање зарада и цена, преко контроле и давања сагласности за њихово повећање, до замрзавања зарада и цена. Многи економисти се супротстављају примени мера политике дохотка, јер сматрају да се тиме доводи у питање слобода тржишног деловања и нарушавају односи цена између различитих врста производа. Истичу и да се политиком дохотка не може смањити инфлација.

Ипак, не могу се само на бази теорије инфлације тражње или теорије инфлације трошкова објаснити узроци инфлације. Јер, фактори инфлације тражње и понуде делују симултано.

Комбинована инфлација

Узроци комбиноване инфлације су у истовременом порасту тражње (потрошње) и трошкова. То је комбинација инфлације тражње и инфлације понуде, када се оба ова облика међусобно условљавају и потхрањују. Логику настанка овог типа инфлације можемо пратити кроз понашање:

– предузећа, као произвођача и понуђача роба и услуга, који су природно заинтересовани за повећање цена, јер им пораст цена, уз непромењене тро-

⁸ А. Ваџић, Економска политика Југославије, Савремена администрација, Београд, 1985, стр. 135

шкове производње, доноси повећање укупних прихода и добити. У случају, пак, пораста цена (условљеног порастом трошкова производње, финансијских расхода и сл.), предузећа ће настојати да, макар у истој сразмери повећају цене својих производа и услуга. Утркивањем трошкова и цена производа и услуга, предузећа би се благовремено заштићивала од новог раста трошкова и на тај начин обезбеђивала услове за надокнаду утрошених чинилаца производње, тј. за очување достигнутог нивоа производње у будућности;

– запослени радници ће, у условима пораста тржишних цена, захтевати пораст својих зарада, у намери очувања достигнутог нивоа животног стандарда;

– остали субјекти на страни тражње (предузећа као купци средстава за рад и предмета рада; домаћинства као купци средстава за потрошњу, итд.), због бојазни од даљег раста цена, повећаће тренутне набавке, уверени да би у случају одлагања куповине смањили обим њихове тражње у будућности.

Управо, у томе је суштина остваривања комбинованог инфлационог процеса, са различитим потезима економских субјеката, усмерених (с крајњим циљем) на прерасподелу оствареног дохотка.

Последице инфлације

За многе земље инфлација је постала прворазредна јавна опасност, јер она ремети стабилност економског и политичког система. У условима инфлације сви економски субјекти, од домаћинства до државе, настоје да повећају свој доходак, повећањем цена својих производа, односно пореза. Уколико је то повећање у висини стопе инфлације, први ће одржати постојећи ниво стандарда, а последњи ће сачувати достигнути ниво потрошње. Примера ради, у земљи са стопом инфлације од 15%, цене би порасле просечно 15% годишње. Реална зарада запосленог мери се количинама добара (уместо у динарима) које он може да купи при порасту цена од 15%. Реална зарада остала би непромењена, уколико би се остварио и раст зарада од 15%. Могао би се створити утисак да животни стандард не зависи од инфлације и да се са инфлацијом може живети једнако лагодно као и без инфлације. Ситуације у привреди, када се по мери раста општег нивоа цена остварује пропорционалан раст зарада, назива се *чистом инфлацијом*.⁹

Међутим, инфлација се готово нигде у свету не појављује у виду чисте инфлације. Са инфлацијом се не остварује идентичан раст цена свих производа, нити пропорционалан раст цена и зарада. Негативни ефекти инфлације се појачавају са повећањем инфлације, посебно ако пређе у хиперинфлацију. Негативан утицај пораста инфлације може се посматрати са неколико становишта. То су:

1) *Редистрибуција (прерасподеле) националног дохотка*. Инфлациони процес не обухвата истовремено и подједнако све производе и услуге: цене одређених производа расту брже, других спорије, а има и производа чије се цене не мењају (нпр. под контролом државе). На тој основи долази до редистрибуције дохотка између привредних грана, предузећа и региона, што доводи и до редистрибуције дохотка између различитих социјалних групација. Држава, такође, настоји да формира веће јавне приходе како би извршила преузете законске обавезе у погледу фи-

⁹ O. Blanchard, Makroekonomija, Mate, Zagreb 2005. str. 33.

нансирања буџетских корисника. Остварује се пропорционално бржи раст пореских и других захвата, од раста бруто домаћег производа, због чега се повећава учешће државе у расподели укупно остварене вредности производње. У таквим условима, уместо повећања продуктивности рада и ефикаснијег коришћења расположивих ресурса, предузећа се опредељују за повећање прихода путем пораста цена. Истовремено, расту социјалне разлике. Инфлација одговара само мањем слоју становништва. Прерасподела се остварује, од учесника са фиксним приманима (најчешће су погођени пензионери), према онима чије се плате настоје одржати у складу са инфлацијом. Убрзава се процес сиромашења становништва и њихова поларизација, чиме се стварају могућности социјалних тензија у друштву.

2) *Поверење у државу*. Са порастом инфлације губи се поверење грађана у сопствену државу. Развија се уверење у њену неспособност обуздавања инфлације, што може узроковати њихов револт и изазвати политичку нестабилност. Сувишно је истицати да се у тим условима губи кредибилитет власти и у међународној заједници. Често се указује да је немачка хиперинфлација тако снажно негативно деловала на економију те државе да је допринела успону нацизма, односно избијању Другог светског рата.

3) *Остваривање алокативне функције тржишта*. У условима инфлације долази до померања релативних цена, као односа цена производа између различитих привредних грана. Тада тржишне цене робе не указују на ниво стварних друштвених потреба, па не могу ни послужити у погледу реалокације ресурса. Предузећа не знају по којим ће ценама моћи да набаве материјал, колики ће бити трошкови транспорта, осигурања и царинења робе, који ће ниво пореза бити. Због инфлације, сви елементи калкулације трошкова постају несигурни и нестабилни. У таквим условима предузећа се суочавају са великим тешкоћама у процесу управљања, посебно доношења дугорочних инвестиционих одлука. Повећана економска нестабилност обесхрабрује инвестиције у земљи и улагања из иностранства, што додатно узрокује обарање стопе привредног раста и подиже инфлаторни притисак.

4) *Трговински биланс*. Повећање инфлације негативно делује на трговински биланс земље. Стимулисан је увоз, јер је јефтиније набавити у иностранству, него купити у земљи. Истовремено, дестимулисан је извоз пошто се роба не може продати по тим ценама у иностранству. Одатле, дефицит трговинског биланса, исцрпљивање националних девизних резерви, пораст задужења од иностранства и сл. Проблем ће се, у поменутом правцу, све више заоштравати уколико се не врши депресијација курса домаће валуте, у висини којом би се компензирале разлике у нивоу инфлације у земљи и иностранству.

5) *Лична потрошња грађана*. Из бојазни да не дође до новог повећања цена, често се купује и оно што није потребно. Свако настоји да купи раније, а плати касније, тј. да се задужи, јер сматра да ће касније лако вратити обезвређени новац. Немилице се троше новчане уштеде јер су камате на штедне улоге ниже од брзине обезвређења домаће валуте. Номинална каматна стопа знатно заостаје од стопе инфлације, због чега реална камата делује обесхрабрујуће на штедњу (реална каматна стопа = номинална каматна стопа – стопа инфлације).

6) *Поверење у домаћу валуту*. Инфлација доводи до опадања куповне снаге новца у земљи (унутрашње вредности новца), што доводи до губљења поверења у

домаћу валуту. Људи закључују да је новац вреднији данас него сутра, јер данас могу купити више робе. Са сваким даном одлагања куповине смањиће се набавке робе, због чега се не исплати држати домаћи новац. Они се тог новца желе отарасити, било гомилањем робе (у очекивању новог раста цена) или конверзијом у друге валуте. Најчешће долази до бекства из домаће у страну валуту, у коју се има поверење. Тиме се додатно погоршава положај земље у међународној размени.

Стабилизациони програми

С обзиром на последице које доноси пораст цена, све земље су принуђене да предузимају одређене мере за смањење, а затим и за коначно стабилизовање цена. Инфлација се може битно смањити, нпр. са 1.000 на 10%, и то за врло кратко време, доношењем радикалних мера економске политике. Али, цене се неће трајно стабилизovati уколико се не успостави одрживи привредни раст и развој. При томе, сузбијање хиперинфлације постаје приоритетан задатак, знатно пре „у односу на раст и незапосленост. И ту је професор Мајкл Бруно у праву, кад каже да најпре треба смањити стопу инфлације, а затим на дневни ред треба ставити питања привредног раста. То се сматра из разлога што је привредни раст илузија у условима хиперинфлације, која ремети сва мерила вредности“.¹⁰ Јер, хиперинфлација на веома груб начин омета робне произвођаче да се економски понашају, ремети нормално функционисање економије. Инфлација је знак да је привреда у стању тешке болести, јер она, макар и блага била, пре или касније доводи до успоравања привредног раста, а затим и до блокаде привредног развоја.

Смањивање и сузбијање хиперинфлације држава остварује у оквиру ширег стабилизационог програма, као скупа координираних, међусобно усаглашених мера економске политике, ради остваривања.¹¹

– дезинфлације. Овим термином означава се процес заустављања раста, а затим успостављања стабилности цена (ценовне равнотеже), као краткорочног циља. Зато су стабилизациони програми првенствено антиинфлациони програм, тј. стратегије сузбијања хиперинфлације. Њихова примена је брза и енергична, по методу шок терапије,¹² како би се моментално утицало на психолошку димензију грађана (њихова очекивања) и променило понашање предузећа у погледу формирања цена;

– трајније макроекономске равнотеже и успостављања одрживог привредног раста, као дугорочног циља. У овом делу, стабилизациони програм има карактеристике стратегије привредног развоја.

¹⁰ М. Јакшић, З. Грубишић, Макроекономија, Факултет за трговину и банкарство „Јанићије и Даница Карић“, Београд, 2006, стр. 194.

¹¹ Б. Димитријевић, Н. Фабрис, Економска политика, Теорија и анализа, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2007, стр. 275.

¹² Ниједна досадашња хиперинфлација није поступно савлађивана. Термином шок терапија „обухватају се мере које се неочекивано примењују и, као такве, производе шок дејство“. Он је преузет из медицине, а односи се на мере које, за становништво, значе изненадне и велике промене. На пример, скок камата са 20% на 100%; девалвација домаће валуте преко ноћи за 50%; повећање пореских стопа са 8, на 20% и сл. Шок терапија не подразумева примену одређеног броја или одређених мера економске политике, већ може да се односи и на било коју меру која се изненадно доноси и примењује.

Уже посматрано, стабилизациони програми су антиинфлациони програми, јер без заустављања раста инфлације (краткорочни циљ програма) привредни раст постаје неостварљив (дугорочни циљ програма).

У зависности од садржаја мера примењених у сузбијању инфлације стабилизациони програми се деле на:

– *ортодоксне* (уобичајене). Најпожељнији су у земљама са хиперинфлацијом, у којима је потребно остварити радикално и убрзано обарање инфлације. Доминантан узрочник инфлације је монетизација буџетског дефицита, остваривана прекомерном новчаном експанзијом. Ортодоксни програми су монетаристички оријентисани програми сузбијања инфлације, који акценат стављају на чврсту фискалну и рестриктивну монетарну политику, и на девалвацију националне валуте, као основне узроке хиперинфлације. Ортодоксни програм је и програм ММФ;

– *хетеродоксне* (неуобичајене). Погодни су за привреде у којима инфлација дуже траје, изазвана деловањем више фактора.

Избор стабилизационог програма зависи од карактера узрока хиперинфлације, али успешност његове примене битно зависи од кредибилитета владе, тј. степена поверења грађана у владину спремност и способност заустављања раста цена. Иако се узроци раста инфлације разликују од земље до земље, прихватљиво је разматрање примене различитих стабилизационих програма у сузбијању класичних и новијих хиперинфлација, као два различита типа инфлације, од којих пате савремене привреде.

Класичне хиперинфлације – ортодоксни стабилизациони програми

Фундаментални узрок класичних хиперинфлација је монетизација буџетског дефицита. У земљама у развоју, сопствени изворни приходи државе нису ни изблиза довољни да покрију нарасле буџетске потребе, јер се државни сектор привреде показује као тром и веома неефикасан. Захтеви за повећање зарада по стопи већој од раста продуктивности рада, пораст незапослености и сиромаштва, кулминирају отвореним незадовољством грађана. Ради „куповине социјалног мира“ формира се дефицит државе, а буџетска равнотежа успоставља прекомерном новчаном експанзијом. Централна банка врши монетизацију државног буџета, реализујући на тај начин експанзивну монетарну политику. Настаје инфлационо повећање агрегатне тражње (од стране свих корисника буџетских средстава).¹³ Досадашња искуства потврђују да класичне хиперинфлације настају у условима изражене политичке нестабилности или ратова, када се земље суочавају са знатно увећаним потребама јавне потрошње (војске, полиције, итд.). Тако формирана тражња, без реалног материјалног покрића, доводи до експлозије цена.

Основну карактеристику класичних хиперинфлација чини и појава потпуне доларизације привреде (у новијим хиперинфлацијама, доларизација је мање израже-

¹³ Прекомеран сењораж узрок је класичне хиперинфлације, за разлику од новијих хиперинфлација, где је заступљен мањи обим буџетског дефицита и сењоража.

на). Одговор привреде и грађана на погрешно вођену монетарну политику је замена домаће валуте за страну. Страна валута све више истискује домаћу валуту из унутрашњег платног промета, иако она није званично платежно средство. Због израженог неповерења у домаћу валуту, грађани своју уштеђевину „селе“ у страну валуту, као средство чувања вредности. Најчешће је то долар или евро, мада то може бити и нека друга валута. За време латинско-америчке хиперинфлације, током 80-их година прошлог века, изражен је био бег у доларе. Са овом валутом је оствариван и унутрашњи платни промет, иако се коришћењу стране валуте држава супротстављала, проглашавајући га илегалним. Појава коришћења долара за обављање унутрашњих трансакција, уместо домаће валуте, названа је доларизацијом. Термин доларизација (а не еуризација и сл.) опште је прихваћен за све земље које у унутрашњом платном промету користе било коју страну валуту.

Сузбијање класичне хиперинфлације остварује се применом ортодоксног стабилизационог програма, на једноставан начин и за врло кратко време. Елиминисање инфлационе инерције извршава се престанком монетизације буџетског дефицита (спровођењем рестриктивне монетарне политике) и успостављањем фундаменталне буџетске равнотеже (спровођењем чврсте фискалне политике). Захваљујући примени тих мера долази до наглог заустављања хиперинфлације. У прилог реализације тог концепта иде и широка подршка домаће јавности, јер људи желе да скрате период личног одрицања. Једноставно, постепено обарање инфлације, са неколико хиљада процената, на једноцифрене инфлације, било би исто што и пут у вечност. Борба са хиперинфлацијом може бити успешна само ако резултира убрзаним, спектакуларним заустављањем високог раста цена, применом оштрих мера ортодоксног шока. Те мере очекују грађани, али и привреда, јер су грађани у непрекидном страху од угрожавања њиховог биолошког опстанка, али и привреда, јер она не може да живи у условима експлозије цена. Незадовољство грађана кулминира у њихов револт на улицама, у предузећима, испред седишта државних органа, када стабилност и све темељне вредности друштва могу бити доведени у питање. У тим условима, сви субјекти друштва дају безрезервну подршку влади у радикалном сасецању инфлационе инерције. Стабилизациони програм, са таквим унутрашњим кредибилитетом, често наилази на инострану подршку влада развијених земаља, ЕУ, ММФ и др.

Решење за класичне хиперинфлације јесте редуцирање агрегатне тражње, односно смањивање фискалног дефицита државе и успоравање раста новчане масе. Редукција јавних издатака (смањењем расхода владе, са припадајућим министарствима, полиције, судства, итд.) остварује се до нивоа њиховог уравнотежења са изворним приходима. На овај начин нестаје реални основ за емисију примарног новца. Са тренутком прекида креирања новца (којим се финансира буџетски дефицит) зауставља се и хиперинфлација.

У ортодоксним програмима не примењује се политика дохотка (замрзавање цена и плата). Ова мера није ни потребна, јер са престанком монетизације буџета нестаје и инфлациона инерција.

Кредибилитет ортодоксног стабилизационог програма обезбеђује се и монетарном реформом. Она се остварује у форми замене постојеће, новом валутом, као и девалвацијом курса домаће валуте, ради повећања извоза и отклањања неравнотеже у трговинском билансу. Саставни део те реформе је и промена по-

ложаја централне банке. Она постаје независна институција: добија монопол на емисију новца, али и одговорност за стабилност цена и курса домаће валуте.

Ортодоксни стабилизациони програми, примењени у свим класичним хиперинфлацијама, били су успешни: Аустрија (1922), Немачка (1923), Мађарска (1924), Пољска (1924), Русија (1924), Кина (1949), Грчка (1944), Мађарска (1946), Боливија (1985), Аргентина (1991) и Југославија (1994).

Новије хиперинфлације – хетеродоксни стабилизациони програми

У земљама које су оптерећене хиперинфлацијом новијег типа, карактеристично је да до хиперинфлације долази тек у завршној фази дуго одрживог пораста цена. Наиме, све дотле, привреда је у стању хроничне инфлације, *нижег интензитета*, на коју су се економски субјекти прилагодили. Буџетски дефицит и његова монетизација знатно су мањи од размера у класичним хиперинфлацијама. Осим буџетског дефицита, раст цена (нижег интензитета) подстичу и сама предузећа. Заштиту од инфлације, у условима дуготрајног живота са растом цена, предузећа остварују урачунавањем будућег инфлаторног раста надница и других трошкова, у цене својих производа и услуга. Управо индексација трошкова постаје узрок нове инфлационе инерције, због чега долази до прелазна, са инфлације нижег интензитета, у *високу инфлацију*. Инфлациона инерција се тешко искорењује, јер се привреда привикла на стање инфлације.

Полазећи од чињенице да се цене могу отргнути контроли, посебно у привредама које пате од хроничне инфлације, покушаји владе да зауставе раст цена нису уверљиви, као у случају класичних хиперинфлација. Јавност и привредне субјекте је тешко убедити да се може живети без инфлације. Серија стабилизационих програма владе, усмерених на заустављање раста цена, доводи само до привременог пада цена, да би се затим поново активирала инфлација, на вишем нивоу од претходног. Парцијалне економске мере, предузимане за постепено смањивање инфлације, нису деловале довољно убедљиво на јавност да ће се цене дугорочно стабилизovati. Низак кредибилитет владе остаје кључни узрок инфлационе инерције. Потврду тога чини завршна фаза у формирању високе инфлације. Због неуспелих стабилизационих програма остварује се убрзан раст цена и прелазак, из високе, у *хиперинфлацију*.

Хиперинфлација новијег типа, дакле, развија се постепено, прелазећи из умерене, преко високе, у хиперинфлацију. Карактеристично је дугорочно присуство умерене и високе инфлације. Међутим, новије хиперинфлације су мањег интензитета и краће трају од класичне хиперинфлације, али је дужи период њиховог развоја из ниске у високу инфлацију.

У привреди са новијом хиперинфлацијом ортодоксни програм не би био најбољи пут за постизање брзе и одрживе дезинфлације, јер се инфлација доживљава као економска реалност. На новију хиперинфлацију делује више узрочника, а не један (доминантан чинилац), какав је случај са класичном хиперинфлацијом (финансирање буџетског дефицита). Због тога се ортодоксни програм не би показао успешним у

обарању хиперинфлације новијег типа. Решење је у примени хетеродоксног стабилизационог програма. Овај модел не запоставља мере ортодоксног програма, јер су и новије хиперинфлације узроковане монетизацијом буџетског дефицита, али мањег обима него у класичним хиперинфлацијама, и са мање израженом доларизацијом.

Мере ортодоксног програма чине само први део хетеродоксног програма (ортодоксни део). Други део хетеродоксног програма јесте политика дохотка (хетеродоксна компонента).

Обарање новије хиперинфлације мерама које припадају првом делу хетеродоксног програма остварује се истим мерама које се користе и за класичне хиперинфлације. Реч је о рестриктивној монетарној и чврстој фискалној политици, свакако уз мање изражену рестриктивност него у класичним хиперинфлацијама. Буџетски дефицит је мањих размера, па се и његова равнотежа лакше остварује. Ипак, примена ортодоксног дела програма је изузетно важна, јер без доследног одржавања монетарне и фискалне равнотеже нема трајне стабилности цена.

Висока инфлација, као и хиперинфлација, не може се оборити без примене шок терапије. Само оштрим економским резевима, брзо предузетим, може бити елиминисана инфлациона инерција. Хетеродоксни шок остварује се политиком дохотка: замрзавањем цена и плата и фиксирањем девизног курса. На тој основи повећава се кредибилитет стабилизационог програма и стварају услови за успостављање ценовне стабилности.

Земље са успешним хетеродоксним стабилизационим програмима су: Израел (1985), Мексико (1987), Пољска (1990), а са неуспешним: Аргентина (1985), Бразил (1986), Југославија (1989), итд.

Литература

1. Бурда, М., Виплош, Ч.: *Макроекономија*, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2004.
2. Димитријевић, Б., Фабрис, Н.: *Економска политика, теорија и анализа*, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2007.
3. Фридман, М.: *Теорија новца и монетарна политика*, Рад, Београд, 1973.
4. Herric, B., Kindlberger, Ch.: *Economic Development*, 4. ed, McGraw-Hill, 1983.
5. Јакшић, М., Грубишић, З.: *Макроекономија*, Факултет за трговину и банкарство, Београд, 2006.
6. Јосифидис, К., Ђукић, Ђ.: *Макроекономија*, Савез економиста Војводине, Нови Сад, 1994.
7. Komazec, S.: *Monetarna i finansijska ekonomija*, 1–2, Štampa, Šibenik, 1981.
8. Laidler, P.: *Inflation-A Survey*, *The Economic Journal*, Dec. 1975.
9. Манкју, Н. Г.: *Принципи економије*, Економски факултет, Београд, 2007.
10. Живковић, А., Кожетинац, Г.: *Монетарна економија*, ЦИД, Економски факултет, Београд, 2006.

РОДНА РАВНОПРАВНОСТ У ВОЈСЦИ СРБИЈЕ – ИЗМЕЂУ ДИКТАТА ПРОШЛОСТИ И ИЗАЗОВА БУДУЋНОСТИ

Јованка Шарановић*

Министарство одбране Републике Србије,
Институт за стратегијска истраживања

Прихватајући концепт родне равноправности као једно од својих стратешких опредељења, Војска Србије се обавезала да, у складу са својим могућностима, тежи достизању највиших стандарда у тој области, уважавајући сопствено искуство, специфичности наслеђеног стања и испољене трендове у земљама које у том погледу могу да служе као пример који је вредно и могуће следити. Реализовањем тог несумњиво амбициозног подухвата захтева синхронизовано деловање широког круга надлежних субјеката, што је већ на почетку изнудило концепт реализације родне равноправности у више међусобно повезаних и узајамно условљених корака. Не умањујући значај почетних корака на том путу, може се рећи да је највећи и најодлучнији искорак ка вишим стандардима родне равноправности у Војсци учињен интензивирањем пријема жена у професионалну војну службу и школовањем девојака на Војној академији. Додатни подстицај тим настојањима представља недавно усвајање Националног акционог плана за имплементацију Резолуције СБ 1325.

Кључне речи: *Војска Србије, радна равноправност, жене.*

Увод

Улога жене у војсци којом је диктирана и њена (не)равноправност у односу на мушкарца у тој радној средини, обликовала се у великој мери под утицајем некада доминантног (широко прихваћеног става) схватања да је она биолошки предодређена да буде, првенствено мајка и супруга, да подиже децу и брине о домаћинству. Када јој је било омогућено да уђе у у тај неприкосновени свет мушкарца, њено ангажовање сводило се првенствено на обављање помоћних (неборбених) дужности, углавном иза линије фронта. Зато не треба да чуди што је вековима била у сенци доминантне улоге мушкарца-војника, ратника.

* Доц. др Јованка Шарановић је директорка Института за стратегијска истраживања.

Наравно, временом се много тога променило. Други светски рат обележило је, може се рећи, за то време веома масовно присуство жена у саставу регуларних армија, а посебно у саставу ослободилачких покрета. Тачно је да се након завршетка рата велики број жена вратио својим „женским“ пословима, али, с обзиром на смањење укупне величине оружаних снага, њихова процентуална заступљеност у војсци није се битно смањила (негде се чак и повећала). Тако је временом, у првој половини двадесетог века, та, ексклузивна појава жене–војника постала у многим армијама сасвим уобичајена слика. Да није реч о случајном феномену нити о неком егзибиционистичком пројекту потврђује податак да је у протеклом веку, са мањим изузецима, присутна тенденција константног повећавања удела жена у војсци. Истовремено, проширује се и подручје њиховог радног ангажовања – њихово присуство све је запаженије, не само у тзв. Неборбеним, него и у борбеним саставима; не само у позадини него и на фронту. То је, несумњиво, наговештај стварања повољније климе за изједначавање права и обавеза мушкараца и жена из радног односа у области одбране, што је једна од битних претпоставки за остваривање родне равноправности уопше.

Прихватајући концепт родне равноправности као једно од својих стратешких опредељења, Војска Србије се обавезала да, у складу са својим могућностима, тежи достизању највиших стандарда у тој области, уважавајући, свакако, сопствено искуство, специфичности наслеђеног стања и испољене трендове у земљама које јој у том погледу могу служити као пример који је вредно и могуће следити. Реализовање тог несумњиво амбициозног подухвата захтева синхронизовано деловање широког круга надлежних субјеката, уз доследну примену принципа систематичности и поступности, што је већ на старту изнудило концепт објективизације родне равноправности у више међусобно повезаних и узајамно условљених корака. Први од тих корака, као својеврсна припремна радња за оријентисање у времену и простору, односно за одређивање сопствене „стајне тачке“ и карактеристика „полазног положаја“, био је сагледавање схватања и објективизације улоге жене у војци у прошлости.

Наслеђено стање – родна не/равноправност у духу традиционалне поделе улога између мушкараца и жена

Ради изналагања одговора на питање где се у погледу примене стандарда родне равноправности налази наша војска и, што је важније, у ком правцу постојеће стање треба мењати и у којој мери, односно којом динамиком је то могуће остварити, неопходно је да се, поред релевантних научних сазнања, имају у виду и поуке досадашње праксе јер решења која су преживела векове могу бити, ако не узор за опонашање, онда, бар, путоказ у ком правцу ваљана решења могу да се траже. Модерно које игнорише традиционално има мале изгледе да буде плодотворно.

У складу са дубоко укореним и широко распрострањеним схватањима о природној неједнакости полова, све до победе индустријске револуције улоге полова биле су строго подељене. Дужност жене сводила се на активност у кући, док је мушкарац обављао послове ван куће. То се односило нарочито на

послове који су били плаћени, па је тако мушкарац сматран јединим издржаваоцем и носиоцем благостања у породици. Дволичност таквог морала огледала се у томе што је, и када је био у питању исти посао, подела улога зависила од тога да ли се посао обавља у кући или ван ње. Касније, када је жена изашла из уског круга породице и из куће, потцењивачки став испољаван је мањим вредновањем њеног рада, без обзира на ефикасност.

Дакле, однос према питању ангажовања жена у друштвеном животу уопште, а у војсци посебно, остао је сувише дуго заробљен стереотипним схватањем природе жене, у чијој је екстремној варијанти жена осликавана као глупа, нагла, увек склона да чини супротно од онога што јој се нареди, сувише емотивна, нежна, непостојана и непромишљена, особа која ће лако издати, слагати, која не може убити, него ће пре испољити самилост. Остајање на тим позицијама неминовно је редуковало улогу жене у војсци на функције које не задиру у неприкосновени свет „мушких послова“. Наравно, то никако не значи да оне, у простору који им је био доступан, нису имале значајну улогу и када је та улога остајала у сенци много више експонираних и, по правилу, друштвено уважаванијих улога мушкарца, међу којима је, када је реч о војсци, улога ратника била синоним за узвишене дужности. Жена је при томе, свакако, била позвана да, са позиција које нису оспоравале приоритетно право мушкарца на ту дужност, даје несебичан допринос успешном обављању тих дужности. Начини на које је она то чинила веома су разноврсни и тешко се могу без остатка свести на коначан број категорија.

Ипак, нема сумње да су међу њима, као незаобилазне, јасно препознајљиве неколике функције, које конституишу традиционалну улогу жене у војсци – комплементарну улогу мушкарца: 1) *пружање моралне подршке*; 2) *неговање и васпитавање будућих ратника*; 3) *пружање прве помоћи рањенима и изнемоглима*; 4) *ублажавање душевних патњи*; 5) *опскрбљивање ратника* и 6) *садејствовање борцима на фронту*.¹

Гледано у целини, подсећање на улоге које су жене имале у рату и одбрани уопште показује да се за све то време нису десиле неке радикалне промене, односно да су неке од тих промена често биле илузорне. Додуше, жена је понекад заузимала централно место, али већином је њена улога била маргинална. Често, жене које су желеле да учествују у борби морале су да се преруше или да на други начин прикрију своју женску природу. У другим случајевима, њихови војни подвизи нису толико значили, колико ефекат пријатног узбуђења

¹ Када је реч о поукама и порукама прошлости које се тичу улоге жене у одбрани, вредно је поменути примере успешних жена у за њих нетипичним – „мушким“ улогама који (примери), сведоче о томе да, упркос дубоко укореном ставу о недораслости жене неким за мушкарце „резервисаним“ улогама постоји не само стална тежња да се оспори оправданост истрајавања на таквом ставу, него и сасвим пригодни аргументи који ту тежњу поткрепљују. Поред, добро познатих митолошких креација жена са одликама супериорног пола (богиње Атина и Минерва), као и легендарних жена прерушених у мушкарце (Дебора Самсон, Лорета Валаскез, Милунка Савић, Милосава Перуновић...), то су пре свега примери жена знаменитих војсковођа и владара, од британске краљице Боудичее, из првог века н.е., преко Јованке Орлеанке, енглеске краљице Елизабете (1533–1603), Катарине Велике, и Марије Терезије, до Голде Меир, Сиримаво Бандаранаике и Маргарет Тачер (Љубисав Милосављевић, Валерија Клем, *Жене које су мењале свет*, МК Панонија & ЦИПРИ, Нови Сад, 2005).

које су остављале на мушкарце јер, како пише Балзак: „Усуд жене и њена је-дина слава је да учини да бурније закуца срце мушкарца“. У већини случајева, оне нису непосредно учествовале у оружаном борби али су биле активне у различитим подржавајућим улогама. Жена је била та која је бодрила војнике пре одласка у рат, молила се за њих све време његовог трајања, чекала повратак ратника, грлила победнике, тешила поражене, превијала рањенике, оплакивала мртве, или пак, служила као ратни трофеј. Може се рећи да је, генерално посматрано, традиционална улога жене у војсци увек била комплементарна улози мушкарца. Никад није била супституишућа. Када је то била, ако је била, онда је то ексклузиван случај који је забележен као отклон од доминантног, преовлађујућег стања. Та улога, комплементарна улози мушкарца, била је, по својој природи, подржавајућа, у различитим аспектима садејствујућа, по друштвеном реномеу – помоћна и само индиректно експонирајућа.

Нема сумње да је Војска Србије ушла у 21. век са карактеристикама радне средине у којој је видно присутна подела улога на мушке и женске, иако не у некадашњој драстичној дискриминаторској варијанти. Зато је, имајући у виду и стандарде родне равноправности, било логично да се постави питање колико је та подела прихватљива у садашњим условима и какве промене треба, односно може да претрпи у наредном периоду. Тражење одговора на то питање подразумева, поред осталог, стицање увида у искуства других армија.

Када говоримо о искуствима других, имамо, пре свега, у виду земље са најбогатијом праксом ангажовања жена у војсци. Значај њихових искустава проистиче из чињенице да су оне биле у ситуацији да у пракси тестирају примењивост одређених решења чију ваљаност није могуће на посредан начин довољно поуздано одредити. Поред тога, земље са богатим искуством ангажовања жена у војсци су, по правилу, земље чије су оружане снаге биле ангажоване на задацима какве наша војска до скоро није била у прилици да извршава, а са којима би се, у најскоријој будућности, могла сучити, као што је, на пример, ангажовање у оквиру мировних операција под окриљем Уједињених нација, или у оквиру реализације програма типа Партнерство за мир, односно неких сличних безбедносних интеграција.

Разумљиво је да искуства других, због специфичних околности у којима су настала, не могу, бар не у потпуности, бити прихваћена као узор за опонашање, али представљају добру илустрацију разноликости решења у сфери правног утемељења и практичне реализације управљања људским ресурсима одбране и, истовремено, један од значајних индикатора трендова објективизације родне равноправности у армијама развијеног света.

Шта се, на основу доступних информација, препознаје као заједнички иметел у том погледу?

Евидентно је да је за већину земаља карактеристична тенденција повећања учешћа жена у оружаним снагама. Наравно, међу њима у том погледу постоје и видне разлике.² Оне су, очигледно, условљене специфичним околностима у којима су се

² Илустрације ради, осамдесетих година прошлог века жене су чиниле 7,7 одсто канадске војске; 2,3 одсто француске, и само један одсто норвешких и холандских снага. У то време није их било у војсци западне Немачке, не рачунајући 50 жена лекара.² До краја века процентуална заступљеност жена у свим земљама чланицама НАТО значајно се повећала. У некима чак вишеструко (Не-

поједине армије изграђивале, односно њиховим различитим улогама. Тешко је проценити који је од чинилаца на то пресудно утицао, али је сигурно да су удео у томе имали: дефицитарност мушког кадра (због масовности њиховог ангажовања у време великих ратних сукоба или због мањкања атрактивности војне професије или пак ниске стопе наталитета); повећање стопе незапослености жена и, самим тим, њихова већа заинтересованост за „мушке послове“; општа еманципација жене, а у оквиру тога и рушење табуа о непримерености војничког позива женској природи и достојанству, као и промена физиономије рата коју прати појава нових (неборбених) војноевиденционих специјалности којима су жене неоспорно дорасле.³

Евидентно је, такође, да је у већини савремених армија, осим повећања учешћа жена у њиховом саставу, присутна и тенденција повећавања броја формацијских места на које оне, без ограничења, могу да се постављају. Ипак, све могућности у том погледу очигледно још увек нису до краја искоришћене, чак ни у армијама са највећим обимом ангажовања жена, мереним њиховим процентуалном заступљеношћу у укупном саставу. У таквим околностима било је реално очекивати да наша војска видно заостаје за стандардима водећих земаља; да за то постоје објективни разлози, али не оправдање да се затечено стање конзервира. Дакле, шта смо то наследили и због чега су почетни кораци на путу објективизације родне равноправности у нашој војсци били релативно скромни?

Према законским прописима, с којима смо ушли у 21. век, жене су биле заступљене у свим категоријама лица на служби у тадашњој војсци (Војска Југославије, касније Војска Србије и Црне Горе) – међу професионалним војним лицима и међу цивилним лицима.⁴ Међутим, с обзиром на то да је један од услова за пријем у професионалну војну службу био одслужен војни рок „или на други начин регулисаана обавеза служења војног рока“, и да жене нису биле обухваћене обавезом служења војног рока, разумљиво је да је највише жена на служби у Војсци било у статусу цивилног лица. Практично, та врста службе била је основни облик ангажовања жена у Војсци. С обзиром на чињеницу да су при томе чиниле скоро половину свих цивилних лица на служби у Војсци, може се рећи су у погледу заступљености у тој структури запослених биле равноправне са мушкарцима. С друге стране, у категоријама професионалних војних лица биле су тек симболично заступљене (свега 0,82 одсто). Највише их је било у статусу војника по уговору, нешто мање од три одсто укупног броја

мачка, Француска, Норвешка, Холандија). На челној позицији, са 14 одсто жена у саставу својих оружаних снага нашле су се САД, Канада са 11,4%; Мађарска са 9,6%; Француска са 8,5%; Велика Британија са 8,1%;На зачељу су остале оружане скаге Турске и Италије са по свега 0,1 одсто жена у својим редовима (*NATO review, summer 2001*).

³ На повећање учешћа жена у оружаним снагама развијених земаља вероватно је у великој мери, ако не и пресудно, утицало то што је у тим војскама све више техничких специјалности и што се однос снага намењених за фронт и оних које их подржавају драстично мења у корист ових других. Тако се стварају услови за већу улогу жена у војсци, које ту себе виде, првенствено, као професионалци, руководиоци и менаџери, али у одређеним околностима и као команданти. У информационо-командним системима, на пример, оне подједнако успешно раде као и мушкарци. Исти је случај и са управљањем сложеним системима оружја („паметна оружја“).

⁴ Професионални војници су, према члану 7. Закона о ВЈ били: професионални официри, професионални подофицири и официри по уговору, подофицири по уговору и војници по уговору.

војника те категорије. Међу официрима и подофицирима било их је неупоредиво мање, тј. 0,20 одсто укупног броја официра, и 0,28 одсто подофицира. Тако мала заступљеност жена у старешинском кадру, била је, пре свега, последица одсуства могућности њиховог школовања у војним школама. Наиме, жене—официри у тадашњем саставу Војске стекле су тај статус по основу завршеног Факултета општенародне одбране (садашњи Факултет безбедности) и на основу неких других облика школовања који су постојали у време СФРЈ (школа за резервне официре појединих родова и служби, као и школа за санитарске официре лекаре и фармацеуте). Интересантно је да је међу женама официрима и подофицирима било и оних које нису завршиле никакву војну школу, тако да је у њиховом образовном профилу, де факто, недостајала компонента која чини нужан услов за стицање статуса професионалног војног лица тог ранга. С тог становишта, можда, има основа за тврдњу да у потпуности нису поштовани сви законом предвиђени критеријуми за произвођење у чин официра и подофицира.

Када се то има у виду, онда не изненађује податак да се мање од једне половине тадашњих жена—официра налазила на руководећим положајима, и то углавном на дужностима начелника појединих организацијских јединица у домену управно-административног ресора. Према томе, то што у то време скоро није било жена на командним дужностима није само по себи доказ дискриминације. Једноставно, већина њих није у току свог образовања била у прилици да усвоји битан фонд војностручних знања, неопходан за успешно обављање старешинских дужности и било је логично да се на њима ангажују тек у изузетним случајевима.

Слични разлози учинили су да велики број формацијских места буде практично недоступан женама иако формалних препрека за то није било, бар не директних. Наиме, одредбе закона којима је регулисано постављење професионалних војних лица на формацијска места у Војсци, нису била предвиђена никаква ограничења за ангажовање жена у било којој области војне делатности, под условом да оне имају одговарајућу стручну спрему, односно одговарајућу војноевиденциону специјалност. Међутим, с обзиром на познату чињеницу да жене нису служиле војни рок, међу њима, изузимајући оне које су својевремено добровољно завршиле војни рок у ЈНА или су завршиле Факултет општенародне одбране (сада: Факултет безбедности), практично није било оспособљених за типичне војничке дужности. Зато је сасвим разумљиво што су жене, професионална лица на служби у Војсци, првенствено обављале послове који би се могли означити као неборбени, односно помоћни. То су, углавном, послови које у мирнодопској формацији војске, поред професионалних војних лица, обављају и цивилна лица на служби у Војсци. Конкретно, од укупно 206 жена професионалних војних лица које су у то време биле на служби у Војсци, само њих 15 су биле постављене на формацијско место стрелца; 19 на место полицајца, 8 на место извиђача и по једна на место снајперисте, пушкомитраљесца и послужиоца бушилице минских бушотина. Све остале дужности на којима је ангажован већи број жена углавном су из категорије послова које и у другим професијама жене скоро равноправно обављају са мушкарцима. Тако је највише жена професионалних војних лица (укупно 26) обављало дужности медицинског особља, затим различите дужности везиста (укупно 23) и куvara (укупно 20).

Жене су биле присутне на још око тридесетак дужности, углавном административних и позадинских, али у знатно мањем броју – у већини случајева само симболично (једна до две). Када се при томе има у виду импозантна бројка формацијских места у Војсци од више стотина, онда је евидентно да су жене „покривале“ тек незнатан број дужности. То значи да је обим њиховог ангажовања у Војсци, исказан како њиховом процентуалном заступљеношћу у укупном саставу Војске тако и бројем формацијских места на којима се налазе, далеко испод нивоа који карактерише достигнути обим ангажовање жена у већини армија развијених земаља.

Наведена сазнања недвосмислено су указала на потребу корекције постојећег стања у духу савремених стандарда родне равноправности, уз истовремено поштовање принципа рационалног располагања људским ресурсима у одбрани. У складу с тим, већ у наредних неколико година учињен је видан напредак, како у погледу промене фактичког стања тако и у смислу обезбеђивања кључних предуслова за наредне искорак на путу унапређења родне равноправности.

Прикључивање савременим трендовима

Мере које су последњих године предузете у МО и Војсци Србије ради отклањања баријера за пријем жена у професионалну војну службу имале су за последицу видне промене у два битна индикатора родне равноправности. То су: 1) константно повећање процентуалне заступљености жена у укупном саставу Војске и 2) проширивање подручја радног ангажовања жена у Војсци, тј. повећање броја дужности које су им под истим условима једнако доступне као и мушкарцима.

Да би биле примљене на обуку за професионалне војнике и тако стекле квалификацију за обављање одређених послова у Војсци Србије у статусу професионалног војног лица, жене треба да: испуне опште услове конкурса; да су здравствено способне; да добију прелазну оцену на тестовима психолошке селекције и да „прођу“ одговарајућу безбедносну проверу. Према томе, оне, за разлику од мушкараца, нису обавезне да пре упућивања на обуку за професионалне војнике одслуже војни рок. Тај уступак женама учињен је због тога што оне нису биле обухваћене обавезом служења војног рока, тако да би истрајивање на том услову, које је, иначе, сасвим оправдано са становишта рационалности и економичности обуке, имало за последицу даље одржавање неједнакости полова у погледу могућности запошљавања у Војсци.

Уклањање те традиционалне баријере за улазак жена у војничке редове показало се оправданим не само у смислу формалног обрачуна са једним видом дискриминације жена, већ и са становишта рационалности располагања људским ресурсима одбране. У прилог том закључку говоре подаци о броју жена које су задовољиле критеријуме селекције за упућивање на обуку за професионалне војнике и резултатима које су постигле у савлађивању програма основне и специјалистичке обуке. Од укупно 1919 кандидата који су у 2009. години били примљени на обуку, њих 367 или 19 одсто биле су жене. Посебну пажњу при томе завређује податак да проценат кандидата који су успешно завршили обуку нешто је већи међу женама

него међу мушкарцима (99 одсто према 95 одсто). Ту врсту предности у погледу успешности савладавања програма обуке оне су сачувале у наредним циклусима обуке. Наиме, у првој половини 2010. године, кроз четири циклуса обуке за професионалне војнике, прошло је 2305 кандидата, од чега су 353 (15 одсто) биле жене. И у овом случају њихова пролазност на курсу била је изузетно велика (98 одсто) и за један одсто већа од пролазности мушкараца.⁵ Према евиденцији са обуке, жене постижу у просеку боље резултате од мушкараца при усвајању теоретских знања, на провери физичке способности (према критеријумима који важе за жене), у садржајима стручноспецијалистичке обуке (посебно у обуци занатских специјалности) и у овладавању радњама које захтевају прецизност и концентрацију. С друге стране, слабије су од мушкараца у усвајању садржаја тактичке обуке, на гађањима из пешадијског оружја и из стројење обуке.

Наведени показатељи успешности жена на обуци који су истовремено и ваљани параметри за прогнозу успешности обављања послова на дужности професионалног војника, у сагласности су са резултата истраживања, о томе на којим пословима би жене требало првенствено да се ангажују, односно према којим пословима да се усмеравају када је реч о њиховој професионалној оријентацији.⁶ Наравно, тиме се не доводи у питање њихово право да сходно сопственим преференцијама и проценама доносе одлуку за које ће слободно место у војсци да конкуришу равноправно са мушкарцима. У прилог неприкосновености тог права говори констатација из анализе обуке да нису уочени посебни проблеми у обуци жена у односу на обуку мушкараца, као и податак да главни разлог због којег поједине жене не завршавају обуку за професионалног војника нису слаби резултати на обуци. У већини случајева то се догађа због прекида обуке на лични захтев (због мањкања интересовања за стицање статуса професионалног војника) или услед неиспуњавања услова за сертификацију због дугог одсуствовања са обуке због болести, што се може, на посредан начин, довести у везу са, углавном, неспорним искуственим са знањем о већој вероватноћи повређивања жена током обуке.

Када је реч о радној ефикасности жена на формацијским местима професионалних војника, повратне информације из јединица показују да оне у извршавању задатака испољавају висок степен одговорности, па чак и већу вољу и истрајност у послу него мушкарци и да су од њих успешније на формацијским местима занатских специјалности, што их, у складу са сличним запажањима са обуке, препоручује као кандидате који би требало да имају предност при попуни радних места таквог типа.

У сваком случају, може се констатовати да је, захваљујући могућности да жене равноправно са мушкарцима могу да се јаве на конкурс за попуњу сваког слободног места у Војсци и да је за то створена одговарајућа позитивна атмосфера у самој војној средини, што све заједно повољно утиче на одзив жена на конкурс за упућивање на обуку коју (обуку), као што је претходно наведено, велика већина успешно завршава, удео жена у укупном саставу професионалног дела Војске Србије знатно се повећао последњих пет година. Подсећања ради, половином

⁵ Подаци добијени од Управе за кадрове, Сектора за људске ресурсе МО у склопу рада на Националном акционом плану за имплементацију РСБУН 1325.

⁶ Шарановић, Ј., Марчек, Ј., Килибарда, З., „Обим и модалитети ангажовања жена у савременим армијама“ (студија), Институт ратне вештине, Београд, 2005.

прве деценије овог века, у тадашњој Војсци Србије и Црне Горе и МО, било је свега око 206 жена у свим категоријама професионалних војних лица: официра, подофицира и професионалних војника. До септембра 2010. године та бројка је повећана за нешто више од три пута, при чему је њихова процентуална заступљеност нарасла са скоро занемарљивих 0,83 одсто на 2,83 одсто (табела1).⁷ Реални су изгледи да се до краја године, у складу са планом професионализације Војске и релативно великим одзивом жена на конкурс за пријем у професионалну војну службу, укупан број жена у Војсци и МО Србије знатно повећа.

Табела 1 – Процентуална заступљеност жена у Војсци и МО од 2005. до 2010. године

Година	Категорија кадра						Укупно ПВЛ	%
	официри	%	подоф.	%	проф. вој	%		
2005.	16	0,19	30	0,28	160	2,66	206	0,82
2006.	15	0,22	30	0,35	116	2,57	161	0,81
2007.	15	0,23	29	0,36	114	2,72	158	0,84
2008.	18	0,28	29	0,37	152	3,23	199	1,05
2009.	27	0,42	29	0,38	368	5,72	424	2,06
2010.	28	0,44	29	0,38	569	7,02	626	2,83

У прилог прогнозе повећања удела жена професионалних војних лица у укупном саставу Војске говоре следећи подаци: међу професионалним војницима примљеним на службу у Војсци током 2009. године било 11,39 одсто жена, а током 2010. године (закључно са августом) 13,96 одсто. На конкурсе за пријем у професионалну војну службу расписане 2010. године међу пријављеним кандидатима било је 20,54 одсто жена, од којих су 90 одсто испуњавале услове предвиђене за упућивање на основну обуку. Такав тренд одзива на конкурс (две кандидаткиње на једно упражњено формацијско место), уз очекивану високу пролазност на курсу (која је током обуке у 2009. и 2010. години била око 98% одсто) вероватно ће имати за последицу повећање процента жена професионалних војника у редовима Војске. Истовремено, са завршетком школовања прве генерације девојака на Војној академији (2011. године) почеће и константно значајно да се повећава број жена професионалних официра, чиме ће се остварити суштински напредак у погледу родне равноправности у Војсци и МО Србије.

Захваљујући новом приступу код пријема жена у професионалну војну службу, ослобођеном формалних ограничења и препрека по основу некадашњих крутих стереотипа и предрасуда о „ћудљивој женској природи“ и њеној инфериорности у односу на мушкарца, упоредо са повећањем прилива жена у војничке редове, све је видљивија пракса да се примају на радна места која су им практично била недоступна и онда када званичне забране за то није било. Истина, тај већ сасвим очигледан тренд проширивања подручја радног ангажовања жена није избрисао традиционално наглашену већу заступљеност мушкараца на пословима који захтевају велика физичка напрезања и формацијским местима

⁷ Подаци добијени од Управе за кадрове, Сектора за људске ресурсе МО, у оквиру рада на Националном акционом плану за имплементацију РСБУН 1325.

која подразумевају директну изложеност непријатељској ватри у случају извођења борбених дејстава, али је присуство жена на таквим дужностима већ престало да буде ексклузивна појава која изазива чуђење или подсмех којима би, некада, таква вест, вероватно била праћена.

Мерено укупним бројем формацијских места која су у овом периоду, не само декларативно него и практично постала доступна женама, проширење подручја њиховог радног ангажовања може се оквалификовати као удвостручавање „освојеног“ простора. То значи да је фактички значајно повећана могућност бирања врсте посла у складу са личним афинитетима и способностима жена заинтересованих за службу у Војсци.

С обзиром на велики број дужности (војноевиденционих специјалности) професионалних војника у Војсци Србије, број дужности које жене сада обављају (укупно 64) није сам по себи импресиван, али у поређењу са оним од пре пет година (35), неоспорно илуструје тренд напуштања традиционалне праксе апсолутног фаворизовања мушкараца у војној професији, установљене на стереотипном мишљењу о њиховој супериорности у односу на „слабији пол“ и оправдаване вековном, наводно природном поделом послова на „мушке“ и „женске“. Наравно, када је реч о доказима суштинског, а не само формалног проширивања радног ангажовања жена у војсци, као једног од несумњиво значајних индикатора унапређивања родне равноправности, много важнији показатељ од самог повећавања броја дужности које жене обављају јесте то које су те новопоседнуте дужности, тј. каквог је карактера проширење подручја рада жена–војника; да ли се ради само, односно првенствено, о квантитативној или истовремено о и квалитативној промени.

Ако се посматра први део ранг-листе формацијских места у Војсци састављене на основу броја жена – професионалних војника које се на њима налазе, тј. радна места на којима су жене најзаступљеније, где их има 10 и више, уочава се да међу њима има 7 „новоосвојених позиција“, од којих најмање четири припадају групи послова који су се до недавно, бар незванично, сматрали „типично мушким“. То су: послужилац на минобацачу (31), телефониста линијаш (29), пионир (17) и чувар (14).⁸ Наиме, извршавање ових послова подразумева релативно висок степен ризика по живот и здравље повезан са руковањем оружјем или минско-експлозивним средствима, или, пак, са повећаним физичким напрезањем, што се, по правилу, и по критеријумима психологије рада и индустријске психологије, генерално не препоручује особама слабије психо-физичке конституције.

Други важан податак у вези са пословима где је присуство жена највидљивије јесте да је њихов највећи прилив у редове професионалних војника за последњих пет година забележен на формацијском месту стрелац – чак 77 придошлица, чиме се њихов број повећао за нешто више од 6 пута (од 15 на 92). Наравно, дужност стрелац подразумева извршавање задатака употребом стрелачког оружја, што значи (по правилу) са најистуренијих положаја у борбеном поретку јединице, и да је, сходно томе, довољно захтевно са становишта војно-стручне компетентности и психофизичке припремљености. Када се при томе има у виду податак да је у исто време, по основу успешно завршене опште и

⁸ Бројеви у загради означавају број жена које обављају наведене послове у Војсци Србије.

специјалистичке обуке, у Војску примљено чак 30 жена на дужност послужиоца минобацача, 31 на дужност телефонисте линијаша и 8 на дужности пушкомитраљесца (где их раније уопште није било), онда заиста нема места приговору, какав се повремено, истина незванично, може чути, да жене долазе на службу у Војску Србије тек да би се звале професионалним војницима, односно прима-ле плату професионалца, а да, у ствари, раде послове „цивила“ и да „праву војску и не виде“.

У прилог оцени о квалитативној промени праксе ангажовања жена у Војсци у смислу проширивања подручја њиховог ангажовања говори, такође, и прилично богат инвентар послова на којима су оне присутне тек симболично – једна до две (највише четири), али је чак и такво присуство вредно пажње због својеврсне ексклузивности улоге коју оне при томе обављају. Реч је, наиме, о пословима који би се по свим класичним мерилима могли сврстати у групу оних непримерених женској природи – оних којих би жене требало да се клоне „за своје добро“, било због тога што су опасни, било због тога што су сувише захтевни, и због чега је до скоро било незамисливо тамо срести жену у униформи. То су, на пример, послови које жене обављају на следећим формацијским местима: послужилац реморкера (4), нишанција на оклопном транспортеру (3), послужилац амфибијског транспортера (3), противтерориста (2), возач амфибијског транспортера (1), командир амфибијског транспортера (1) механичар за муницију и МЕС (1) и послужилалац понтонског моста (1).⁹ Осим тога, међу женама које су обухваћене садашњим циклусом обуке за професионалне војнике налазе се и оне које ће бити постављене на формацијска места која су до сада била искључиво попуњавана мушкарцима, као што су: падобранац, послужилац на ракетним системима, нишанција на артиљеријским оруђима, нишанција у тенку, механичар за ракетне системе, авио-оружар.¹⁰

На основу наведених података који несумњиво указују на тренд повећања процентуалне заступљености жена у укупном саставу професионалних војника, уз проширивање подручја њиховог радног ангажовања, посебно у правцу „освајања“ послова до скоро „резервисаним“ првенствено (па и искључиво) за мушкарце, може се закључити да се пракса у Србији, када је реч о ангажовању жена у Војсци, несумњиво мења на начин који гарантује константно напредовање у духу прокламованих принципа родне равноправности. Значајан допринос остваривању тог циља учињен је променом прописа који су омогућили да се, упоредо са повећањем броја жена међу професионалним војницима, почне ефикасније да решава проблем њихове изразито мале заступљености у структурама официјерског кадра. Те промене чиниле су основ за наредни – *одлучујући корак* на путу објективизације родне равноправности.

⁹ Бројеви у загради означавају број жена које обављају наведене послове у Војсци Србије

¹⁰ Листа радних места у Војсци на којима жене имају шансу да буду запослене у статусу професионалног војника тиме није исцрпљена. Војска је, на пример, у 2010. години исказала потребу за попуњу формацијских места возача вучног воза, послужиоца дозера и утоваривача, диверзанта, лаког рониоца, механичара за возила точкаше и гуесничаре и ложаче парних котлова, али није било жена заинтересованих за пријем у службу на тим радним местима (подаци добијени од Управе за људске ресурсе).

Почетак школовања девојака на Војној академији – искорак ка вишим стандардима родне равноправности

У склопу интензивирања процеса стварања услова за значајније учешће жена у структури професионалних припадника војске најзначајнији искорак учињен је доношењем одлуке о почетку школовања девојака на Војној академији. Тим чином женама је отворен пут ка свим нивоима и облицима војнострукчног оспособљавања, захваљујући чему ће перспективно бити у прилици да равноправно са мушкарцима могу да конкуришу за све послове у Војсци, укључујући и оне на највишим нивоима руковођења. На тај начин уклоњена је последња озбиљна препрека на путу остваривања суштинске родне равноправности у Министарству одбране и Војсци Србије.

Министарским упутством из 2006. године прецизирано је да треба „обезбедити одговарајуће услове за пријем жена на школовање у војним школама за одређене специјалности“ и да школовање треба да почне у наредној школској години.¹¹ С обзиром на то да је Војна академија било искључиво резервисана за мушкарце, „обезбеђивање одговарајућих услова“ за почетак школовања девојака подразумевао је прибављање одређених информација о потенцијалним кандидатима на основу којих (информација) би се могле да благовремено предузму потребне мере за ваљану селекцију девојака, њихово мотивисање за војни позив и успешно интегрисање у војну средину. Конкретно, да би се знало како се припремити за школовање, како га започети, било је нужно знати од чега се полази. У том циљу, у првој половини 2007. године, у Институту за стратегијска истраживања реализовано је истраживање на тему „Ставови средњошколске омладине о школовању на Војној академији“.¹² Узорак испитаника чинили су ученици завршних разреда средњих школа у Србији. Истраживањем је обухваћено 67 школа у 61 граду из 25 округа Србије. Укупан број испитаника био је 2527 ученика, од чега су 1407 биле девојке. Један од задатака био је да се утврди у којој мери су ученици завршних разреда средњих школа, посебно девојке, заинтересовани за школовање на Војној академији и које смерове при томе првенствено имају у виду.

Према резултатима наведеног истраживања, 128 (9,1 одсто) матуранткиња изјавиле су да желе да студирају на Војној академији“. Интересантно је да је проценат оних које би желеле да студирају на Војној академији приближно исти у мушком и у женском подзору (табела 2). Мора се признати да су ово донекле изненађујући подаци с обзиром на чињеницу да је у Србији војни позив традиционално био, и још увек је, позив који се сматра мушким. Међутим, можда се управо у тој чињеници крије објашњење за интересовање девојака за школовање на Војној академији. Наиме, могуће је да је баш због тога што та могућност до сада није постојала, она активира мотив „драж новине“ који је, по правилу, изузетно изражен код особа склоних да се доказују у изазовним ситуацијама. Таквих особа има у једнако значајном броју и међу мушкарцима и међу

¹¹ Министарско упутство за 2006. годину, Министарство одбране, Сектор за политику одбране, 2006.

¹² Подаци су презентовани у публикацији Института за стратегијска истраживања: „Матуранти о професији официр“.

женама, а за жене је војна професија, као подручје у којем оне нису имале прилику да се доказују, типичан пример изазовне ситуације. Оне су, истовремено, с обзиром на то да нису изблиза упознате са свим тешкоћама тог позива, нити их средина на то упозорава (јер их обично не види као војна лица), углавном поштеђене деловања негативних хало ефеката везаних за тај позив.

Табела 2 – Заинтересованост средњошколаца за студирање на ВА

Питање	Одговори	Младићи		Девојке	
		број	%	број	%
Да ли желите да студирате на ВА?	желим	120	10,7	128	9,1
	неодлучан/а сам	294	26,2	322	22,8
	не желим	706	63,0	957	68,1
	Свега	1.120	100	1.407	100

Средњошколке које су заинтересоване за школовање на војној академији првенствено би желеле да се оспособљавају за дужности у авијацији. Атрактивност тог смера далеко је већа од свих осталих. За то постоје бар два разлога. Прво, вероватно да девојке виде себе у авијацији искључиво у улози пилота, што је и међу професионалним војним лицима најатрактивнија дужност. Друго, с обзиром на изузетно високу цену обуке у управљању ваздухопловима, за огромну већину оних који би желели да постану пилоти, бесплатно школовање на војној академији је једини начин да остваре ту своју жељу. Остали смерови (копнена војска, логистика и речна флотила) скоро су подједнако интересантни за девојке. Приметно је, међутим, да девојке, у поређењу са младићима, показују мање интересовање за копнену војску, а веће за логистику. Тај резултат је очекиван, с обзиром на то да, према стереотипној подели послова на „мушке“ и „женске“, послови официра у копненој војсци сврставају се у „типично мушке“. Осим тога, официрске дужности у овом виду војске су, у поређењу са дужностима у осталим видовима, неоспорно физички захтевније, што девојке вероватно имају у виду када се опредељују за смер школовања на Војној академији. Истовремено, њихово веће интересовање за смер логистике указује на то да оне, вероватно, воде рачуна не само о томе које дужности ће да обављају у војсци већ и о могућности запошљавања изван војске у случају да буду приморане да пре истека пуног радног века напусте војну професију. Диплома Војне академије стечена на смеру логистике, свакако пружа веће шансе у том погледу него диплома стечена на смеру копнене војске.

Расписивањем конкурса за школовање девојака на Војној академији завршена је припремна фаза реализације одлуке о изједначавању права мушкараца и жена у погледу могућности избора војне професије. Истовремено, тиме је започео процес верификације мотивисаности девојака за војни позив, односно тестирање претпоставки о њиховој спремности и способности да испуне захтеве васпитно-образовног процеса на Академији, у условима живота (станована) и студирања јединственим за све кадете (девојке и младиће).

У генерацији студената/кадета Војне академије која је примљена на школовање 2007. године било је резервисано 30 места за девојке. Те године на кон-

курс се јавило њих 56 или 1,8 кандидата на једно место (табела 3). Судаћи по броју пријављених у односу на број који се прима и у односу на проценат матуранткиња које су током наведеног истраживања у првој половини исте године изјавиле да су заинтересоване за школовање на Војној академији, такав одзив не би се могао оквалификовати као довољно висок. Подсећања ради, само међу анкетираним матурантима било је 128 девојака које су изјавиле да би желеле да студирају на Војној академији и 322 које су се у вези с тим двоумиле. То значи да је у укупној популацији свршених ученика средњих школа било много више заинтересованих за школовање на Војној академији него што је број оних које су се одазвале на конкурс.

Табела 3 – Одзив девојака на конкурс за школовање на Војној академији

Показатељи одзива	Школска година				Тренд
	2007/8	2008/9	2009/10	2010/11	
Број девојака које се примају	30	32	49	57	повећање
Број пријављених на једно слободно место	1,8	3,3	4,9	5,66	повећање
Просечна оцена из средње школе (свих пријављених)	4,76	4,64	4,38	4,34	смањење

Вероватно да је један од разлога за ту врсту несклада између заинтересованости за школовање и одзива на конкурс недовољна информисаност средњошколаца о условима живота и студирања на Војној академији о којој убедљиво сведоче резултати истог истраживања. Показало се да велики проценат испитаника уопште није био обавештен да постоји могућност да девојке студирају на Војној академији. Осим тога, сигурно је да се један број њих није јавио за конкурс због тога што су, будући да су биле недовољно обавештене о условима школовања, сумњале у могућност да се изборе за место на Војној академији или у могућност успешног савладавања наставног програма. У прилог том закључку говори податак да је просечан успех из средње школе свих пријављених девојака у првој генерацији био изузетно висок, чак 4,76. Практично, хроброст да се пријаве на конкурс имале су првенствено одличне ученице.

У другој генерацији, школске 2008/9. године, одзив девојака на конкурс знатно је повећан у односу на претходну годину. На само једно место више (31 уместо 30) конкурисало је скоро двоструко више девојака (укупно 106 или 3,3 на једно место). Истовремено, просечна оцена из средње школе свих пријављених била је само незнатно нижа (4,64). Већи одзив једнако квалитетних кандидата резултат је адекватног промовисања праксе школовања девојака и повратних информација о успешном старту прве генерације кадеткиња што је имало за последицу бољу информисаност средњошколаца и њихових родитеља о тој новој образовној шанси девојака и, у исто време, деловало охрабрујуће на потенцијалне кандидата да се пријаве на конкурс.¹³

¹³ У оквиру промовисања школовања девојака на Војној академији, током 2007. године публиковане су две монографије са тематиком из те области („Школовања девојака на Војној академији“ и „Матуранти о професији официр“).

Још упечатљивије повећање одзива девојака на конкурс за Војну академију забележено је наредне школске године (2009/10) када се за попуњу 49 места кадета предвиђених за девојке јавило скоро два и по пута више кандидата него претходне године (укупно 243 или 4,9 на једно место). Разумљиво је да је тако повећање одзива било праћено смањењем просечног успеха пријављених кандидата. Уосталом, познато је да оглашавање већег броја слободних места редовно има за последицу перципирање повећане проходности на конкурс, у чему додатну шансу да буду примљени виде и они са слабијим референцама и због тога се одлучују да конкуришу, што, у противном, можда не би учинили због бојазни да доживе непријатност суочавања са неуспехом. Ипак, судећи по просечном средњошколском успеху пријављених који је тек за 0,38 нижи од оног из претходне године, може се рећи да је на повећање одзива у овом случају пре утицала пораст популарности војног возива и самим тим већа мотивисаност за школовање на Војној академији, а не калкулације о повећаној проходности на конкурс по основу масовнијег пријема.

Одзив на конкурс из 2010. године недвосмислено је потврдио претходно испољену тенденцију повећања броја пријављених девојака на једно слободно место, уз задржавање релативно високог квалитета кандидата. Овога пута за 57 места конкурисале су 323 девојке чиме је број пријављених по једном месту порастао на чак 5,66. Када се при томе има у виду податак да је просечан средњошколски успех девојака кандидата (4,34) тек за нијансу, односно симболично (0,04) нижи у односу на претходну годину, сасвим је оправдано закључити да је одзив девојака за школовање на Војној академији и у овој години (четвртој по реду) наставио са тенденцијом раста у квантитативном и квалитативном смислу. То конкретно значи да, што се тиче успеха из средње школе као једног од релевантних предиктора образовне успешности на наредним нивоима школовања, Војна академија има могућност да, ако се овакав тренд одзива девојака настави, буде сигуран извор попуње Војске квалитетним официрским кадром из редова женске популације. Наравно, ваљаност ове претпоставке подразумева испуњавање низа других предуслова, почев од тога да иза средњошколског успеха исказаног високом бројчаном оценом стоји одговарајуће знање, односно радне навике, преко адекватног поступка психолошке селекције који ће гарантовати избор кандидата – жена одговарајућег профила личности, до стварања услова за потпуну интеграцију кадеткиња у војну средину.

Прилагођеност кадеткиња је, без сумње, вишедимензионална варијабла, тако да се суд о њој може дати тек на основу праћења већег броја индикатора различито доступних опажању. Неки од тих индикатора, као што су строго доследно поштовање или, пак, наглашено неуважавање, односно кршење јасно дефинисаних правила понашања, очигледно игнорисање наставних обавеза, те евидентан не/склад између прогнозиране и остварене образовне успешности, није тешко регистровати и приписати им одговарајуће мерне и вредносне атрибуте. Једноставно речено, такви индикатори не измичу опажању и одговарајућем квантификавању које оставља утисак објективности мерења опажане појаве.

Друга група индикатора односи се на латентно стање неприлагођености (оно што је у основи његовог манифестног дела, али што нужно не мора да се

транспонује у манифестне форме). Тај неекспонирани део неприлагођености није без својих „весника“ али они, често свесно и доследно маскирани на разне начине изнуђеним облицима понашања, остају донекле скривено од очију јавности, остају део интимног доживљаја и као такви доступни су само интроспективном опажању. Индикатори таквог типа који „станују“ у сфери интимног, јавно несаопштеног доживљаја сопственог статуса јесу, на пример: уверење да услови школовања нису онакви каквим су предочавани; сумња у просперитетност одабраног позива; утисак да је компетентност наставног особља проблематична; осећај да нема искреног настојања да се ствари мењају на боље; доживљај насамарености; уверење да се може стићи до циља без много труда, уз проналажење добре „стратегije изврдавања“ обавеза и „замајавања“ главних „смарача“ у лику захтевних старешина и наставника и сл. Таква перцепција сопствене позиције, и када се, боље рећи и док се, видно не манифестује (на пример, тихим бојкотом или отвореним противљењем легитимним захтевима) јесте по својој суштини неприлагођено понашање којем неминовно предстоји трансформисање у наредне споља видљиве облике. Због тога, и када манифестни део понашања одаје слику сасвим задовољавајућег нивоа прилагођености, није сувишно ту слику докомплетирати опсервацијом његовог латентног стања. Руководећи се том логиком, Војна академија и Институт за стратегијска истраживања су 2009/2010. године реализовали истраживачки пројекат „Прилагођеност студената војне академије условима школовања и обуке“, чији је један од задатака био да се, анкетањем кадета оба пола, идентификују проблеми и специфичности који прате процес прилагођавања кадета–девојака на услове живота и студирања на Војној академији, и на основу тога сугеришу мере којима би се допринело стварању повољнијих услова за пуну интеграцију жена у војну средину, као битан предуслов успешности оспособљавања будућих официра (и жена и мушкараца) за командовање мешовитим војним саставима. Наравно, подаци добијени од самих кадета не умањују значај објективних индикатора посматране појаве, као што су „осипање“ током школовања, односно несклад између прогнозиране и остварене образовне успешности.

Преко *степена „осипања“* кадета током школовања управо се исказује сумарни учинак деловања мноштва објективних и субјективних чинилаца који утичу на њихово прилагођавање условима живота и захтевима наставног процеса на војној академији. Наиме, податак о броју кадета једне генерације који прекину школовање увек је релевантан индикатор њихове прилагођености, без обзира на то да ли су школовање напустили на сопствени захтев или су на то били приморани, јер прекид школовања говори да или објективно нису имали довољно капацитета да удовоље свим захтевима, или је из неког разлога део тог капацитета остао неактиван. Дакле, и у једном и у другом случају нешто с нечим није усклађено, нешто нечему није прилагођено – или је у поступку селекције учињена погрешна процена о кандидату или захтеви којима они треба да удовоље нису онакви у односу на какве су утврђени критеријуми селекције. Већи број прекида започетог школовања из ког било од ова два разлога сугерише да нешто треба кориговати. То исто важи и за други објективни индикатор не/прилагођености – не/склад између прогнозиране и остварене образовне успешности. У ствари,

прекид школовања због неиспуњених наставних обавеза није ништа друго до драстичан несклад између прогнозиране успешности (на основу које је донета одлука о пријему кандидата) и незадовољавајућег оствареног успеха.

Полазећи од „степен осипања“ кадеткиња током школовања као генералног индикатора њихове не/прилагођености условима живота и захтевима образовног процеса на Војној академији, може се рећи да је, гледано у целини, ниво прилагођености прве генерације девојака–кадета било најблаже речено проблематично, али да се стање у том погледу из године у годину побољшава. Наиме, од 30 девојака примљених на школовање 2007. године њих 11 (36,7 одсто) није наставило школовање са својом генерацијом у наредној школској години. Једна је била принуђена да напусти школовање због болести, док чак 10 кадеткиња (33 одсто), због неположених испита у предвиђеном року, нису могле да се упишу на другу школску годину. После ванредно положених заосталих испита, 9 од њих су наставиле школовање са млађом генерацијом.

Према истом индикатору, стање у генерацији кадеткиња примљених на школовање 2008. и 2009. године знатно је повољније. Од 32 девојке које су започеле школовање 2008. године, само две су отпуштене са Академије; једна због болести и једна због слабог успеха. У генерацији девојака примљених 2009. године, такође су само две од њих укупно 49 прекинуле школовање; једна због болести и једна на сопствени захте. Вероватно да је на овако значајно смањење осипања утицао знатно бољи одзив девојака на конкурс за упис на Војну академију, чиме се осетно повећала могућност избора подобнијих кандидата.

На сличан закључак у вези са нивоом прилагођености указује и корелација између прогнозиране и остварене образовне успешности. На основу до сада доступних података може се констатовати да је та корелација позитивна, што указује на ваљаност селекције као један од битних предуслова усклађености услова школовања и адаптивног капацитета примљених кандидата. Ипак, извођење коначног закључка о прилагођености девојака условима школовања на основу до сада оствареног успеха још је преурањено, с обзиром на то да предстоји још пуно препрека до окончања образовног циклуса, па је самим тим присутна и неизвесност у погледу коначног исхода. Управо због тога неопходно је праћење осталих показатеља прилагођености, укључујући и оне који нису спољно видљиви, већ се о њима може судити на основу интроспективног увида – на основу исказа самих кадеткиња о томе шта им причињава велике тешкоће, шта им највише смета током школовања на војној академији, односно шта им помаже, а шта отежава да се прилагоде условима живота и захтевима наставног процеса. При томе је свакако интересантно да се упореде одговори кадета–девојака са одговорима кадета–мушкараца исте генерације.

Шта су у вези стим показали резултати претходно поменутог истраживања?

На првом месту међу обавезама и ограничењима које тешко падају девојкама је ограниченост изласка у град, конкретно немогућност да се изван резервисаних термина, по сопственом нахођењу (без сагласности претпостављеног старешине), напушта круг Војне академије. То ограничење за нешто више од три четвртине (77,5 одсто) девојака представља извесну тешкоћу, при чему га чак њих 40 од-

сто доживљава као „велику тешкоћу“ (табела 4). Интересантно је да је знатно мањи проценат кадета–мушкараца (51 одсто) за које то исто ограничење представља тешкоћу. Разлика између девојака и младића у перцепцији овог ограничења као тешкоће кадетског живота још је израженија када се пореде проценти испитаника једног и другог пола који у њему препознају „велику тешкоћу“. Процент таквих међу девојкама (40 одсто) чак је два и по пута већи од оног међу младићима (16,18 одсто). Супротно очекивањима, три типичне одлике интернатског војничког живота – војничка храна, јутарње вежбање и рано устајање показале су се мање проблематичним за девојке него за младиће. Док, на пример, навикавање на војничку храну представља тешкоћу за нешто више од једне трећине девојака, с тим проблемом се суочава скоро сваки други мушкарац (47,06 одсто). Када је реч о тешкоћама које им причињава рано устајање и јутарње вежбање разлике између мушкараца и девојака нису тако изражене, али су у сваком случају по свом предзнаку индикативне. На списку обавеза с којима кадети – припадници „јачег“ пола теже излазе на крај него девојке јесу још и *уређење просторија и круга* и *обављање дужности редара*. Те дужности представљају тешкоћу за сваку четврту, односно сваку пету девојку, док их као тешко прихватљиве доживљава чак 44, односно 43 одсто мушкараца. Толико различито доживљавање ових обавеза, по свој прилици има корене у некадашњој јасно препознатљивој подели послова на „мушке“ и „женске“, при чему, извршавајући наведене обавезе, кадети мушкарци виде себе на „туђем терену“. То је, уз неоспорну непријатност, односно неинтересантност дужности чистача и редара, вероватно додатни разлог што се они знатно теже него девојке прихватају те послове.

Табела 4 – Услови, обавезе и ограничења који највише сметају кадеткињама

Услови, обавезе и ограничења	Процент испитаника којима наведени услови, обавезе и ограничења представљају „тешкоћу„или „велику тешкоћу“	
	Жене	Мушкарци
Ограниченост изласка у град	77,50	51,47
Одвојеност од цивилног друштва	65,00	35,29
Поступци непосредног старешине	60,00	29,42
Војничка храна	37,50	47,06
Јутарње физичко вежбање	37,00	41,18
Рано устајање	35,00	36,76
Одвојеност од породице	30,74	13,23
Услови одржавања личне хигијене	25,00	10,29
Уређење просторија и круга	25,00	44,12
Услови смештаја	20,00	10,29
Спавање у заједничкој просторији	20,00	4,41
Обављање дужности редара	15,00	42,64

Као што се и могло претпоставити, општи услови смештаја кадета на Војној академији, које, између осталог, карактеришу спавање у заједничкој просторији, као и извесна ограничења у погледу могућности одржавања личне хигијене, ни-

су се нашли високо на ранг листи проблема прилагођавања девојака. То као тешкоћу препознаје свака пета, односно свака четврта девојка. За то треба свакако захвалити мерама које су предузете у току припрема за почетак школовања у циљу обезбеђивања услова смештаја који уважавају одређене специфичне потребе жена. Ипак, када се има у виду податак да мушкарци који станују под истим, а, по неким мерилима и мање комфорним условима, знатно ређе их доживљавају као посебну тешкоћу кадетског живота (тек сваки 20, односно сваки 10), неизоставно се намеће закључак да су у вези са овим аспектом прилагођавања потребне извесне интервенције. Оне вероватно треба да се крећу у два правца – ка објективном побољшавању услова смештаја, у складу са специфичним потребама жена и, истовремено, у правцу корекције евентуалних не-реалних очекивања чије испуњавање би генерисало неке нове проблеме.

Када се ради о физичком напрезању на обуци које се често помиње као један од разлога за резервисаност према ангажовању жена на војничким пословима, испоставило се да оно за већину кадеткиња (67,50 одсто) не представља посебну тешкоћу, уз још 20 одсто оних које не могу да се одлуче да ли да тај напор оквалификују као тежак или не. Стројева обука, радње са оружјем, као и ношења униформе још ређе се опајају као тешке обавезе. Таквим их доживљава само 5 одсто кадеткиња у чему између њих и мушкараца нема битних разлика.

Имајући у виду претходно анализирани резултате, може се рећи да се девојке, гледано у целини, релативно успешно прилагођавају условима живота и захтевима наставног процеса на Војној академији. Истовремено, евидентно је да се оне у појединим аспектима тог процеса приметно разликују од мушкараца. Вероватно да узрок томе нису само разлике између полова, већ и ексклузивност ситуације у којој су се нашле прве генерације кадеткиња Војне академије, која је (ексклузивност) с једне стране олакшавајућа околност, али истовремено и својеврсно оптерећење. Противуречност такве ситуације има за последицу већу неизвесност исхода процеса прилагођавања на коју свакако треба рачунати.

Важно питање у вези с тим јесте: шта је то што олакшава кадеткињама да се привикну на нову средину и специфичне обавезе војног васпитно-образовног процеса?

Од свих процењиваних фактора, у категорију оних који „у значајној мери олакшавају прилагођавање“ на првом месту се нашла „*могућност бављења спортским активностима*“. Ту квалификацију приписало јој је 72,50 одсто анкетираних кадеткиња. Друго место, са освојених 55 одсто „гласова“, заузело је „*другарство у колективу*“, треће „*културно-забавне активности*“ (табела 5).¹⁴ Исто место ови чиниоци заузели су и на ранг листи састављеној на основу процена мушкараца, што је додатна потврда њихове значајности за успешност прилагођавања на услове школовања на Војној академији, а самим тим и сугестија да се тим димензијама педагошког амбијента посвети посебан значај, посебно у почетном, по правилу најкритичнијем, периоду школовања. Наравно, из наведених резултата проистиче логично питање: зашто је изостао значајнији позитиван утицај осталих фактора?

¹⁴ Осталим чиниоцима квалификацију да „у значајној мери олакшавају прилагођавање“ приписало је мање од 25 одсто испитаника оба пола.

Табела 5 – Чиниоци који олакшавају кадетима да да се прилагоде условима живота и захтевима наставног процеса на војној академији

Процењивани чиниоци	Процент испитаника којима наведени чинилац „у значајној мери олакшава“ прилагођавање	
	Жене	Мушкарци
Спортске активности	72,50	82,35
Другарство у колективу	55,00	75,00
Културно-забавне активности	35,00	25,00

Поред наведених података, као својеврстан репрезентативни индикатор прилагођености девојака на услове живота и наставни процес на Војној академији јесте увереност у исправност опредељења за војни позив. Како та увереност може да се провери? За кога се може рећи да је уверен да је добро поступио када је нешто одабрао? Најкраћи одговор на то питање могао би да гласи: онај ко би то поново учинио, након свих сазнања која је у међувремену стекао о карактеристикама онога што је одабрао. Одговори на једно такво хипотетичко питање приказани су у табели 6.

Табела 6 – Увереност у оправданост опредељења за школовање на Војној академији

Питање	Одговори	Жене	Мушкарци
„Да сте знали оно што сада знате, да ли бисте се одлучили за Војну академију?“	да	51,28 %	70,59 %
	Нисам сигуран/на	20,51 %	23,53 %
	не	28,21 %	5,88 %
	свега	100 %	100 %

Шта ти одговори сугеришу?

Податак да би тек нешто више од половине кадеткиња (51,28 одсто) поновиле претходни избор, уз сва нова сазнања и утиске о Војној академији и војном позиву уопште, и да њих 20 нису сигурне како би поступиле када би се поново одлучивале за наставак школовања после средње школе, управо потврђује претходно изложен закључни став о постојању неких специфичних сметњи у процесу навикавања девојака на услове школовања за војни позив. Због тога оне, по свему судећи, знатно чешће него колеге мушкарци долазе у ситуацију да прекоревају себе због одлуке да се определе за Војну академију. То што 28 одсто анкетираних кадеткиња процењује да не би поновиле претходни избор, а да је такав одговор дало тек 6 одсто мушкараца, значи да су њихова очекивања од Војне академије била знатно другачија од онога што их је дочекало „на терену“. Из свега тога проистиче кључно питање: шта треба чинити да се те разлике, када су у питању девојке, сведу у разумне оквире?

То је, наравно, само једно од бројних питања за која је потребно пронаћи адекватне одговоре примерене датом тренутку и времену које долази – тзв. „будућности која је већ почела“. Значајне смернице за деловање у том правцу

садржане су у недавно усвојеном Националном акционом плану (НАП) за имплементацију Резолуције СБ ОУН 1325 – „О женама миру и безбедности“.¹⁵ Усвајањем НАП-а родна равноправност у српском друштву, па и у Војсци Србије као интегралном делу тог друштва, добија нову шансу. Од оних који ће Програм да имплементирају и околности у којима ће то да чине зависи у којој мери ће та додатна шанса бити искоришћена. Неки услови биће унапред задати, као више или мање повољни, односно неповољни, без могућности да се значајније мењају. На њих је нужно прилагодити се. Неке друге биће могуће стварати, односно контролисати, на начин који ће их учинити повољним за остваривање циљева дефинисаних НАП-ом. То је оно што треба да обележи наредне кораке на путу објективизације родне равноправности у Војсци Србије.

У сусрет новим изазовима

Од усвајања једног општег програмског документа, какав је НАП, до остваривања циљева које он поставља предстоји дуг пут. Колико брзо ће се тим путем ићи зависи, свакако, од објективних препрека које при томе треба савладати, али и од количине ентузијазма с којим се на тај пут креће. Наравно, ентузијазам је променљиво стање, стиче се и губи, нараста и сплашњава у зависности од перцепције значаја и перцепције остварљивости задатих циљева. Шта, дакле, ваља убудуће чинити да би било мање препрека на путу ка вишим стандардима родне равноправности у Војсци Србије и да би одлучност да се иде ка тим стандардима била израженија?

Пре свега, нужно је да се оцене, ставови, препоруке и налази изложени у НАП-у презентују и интерпретирају на начин који ће доприносити изграђивању позитивног става према том програмском документу и учинити га генерално прихватљивом полазном основом за конкретно деловање у функцији унапређења стања у сопственој средини. У том смислу, његово недавно усвајање и промовисање представља значајан моменат у процесу стварања адекватног амбијента за објективизацију родне равноправности у Војсци. Таквим га чини не само његов садржај и ауторитет институције која иза њега стоји, него и веома широк круг компетентних личности, представника струке, владиног и невладиног сектора, који су непосредно или посредно учествовали у његовом креирању. На тај начин сви они незванично су преузели на себе и обавезу да га промовишу као обавезујући програмски оквир деловања у функцији остваривања националних циљева проистеклих из препорука највишег тела светске организације. Посебну улогу у томе имају управо МО и ВС. Она им припада по два основа – као активним учесницима у изради НАП-а и као институцијама на које се односи значајан део пројектованих циљева и активности.

¹⁵ Национални акциони план је документ који обезбеђује смернице националним владама за примену Резолуције Савета безбедности УН 1325. Он је, како се истиче у самој Резолуцији, од посебног значаја у земљама које су изашле из периода сукоба (тзв. постконфликтна друштва), јер помаже да се успоставе стандарди за заштиту жена током и након сукоба; да се дефинише једнакост и обезбеди могућност њиховог равноправног учешћа на позицијама одлучивања. НАП Републике Србије усвојен је на седници Владе 23. децембра 2010. године.

У сваком случају, промовисање НАП-а јесте добра прилика за актуелизовање питања родне равноправности на начин који ће том процесу обезбедити додатне подстицаје. У ту сврху неопходно је потенцирање суштине садржаја документа и развијање свести о обавезности поштовања његових препорука, као нечега што је у интересу саме Војске, а не продукт нечијег хира – егзибиционистичког или помодарског придруживања ономе што је „ИН“ у свету „којем не припадамо“. При томе би најгора варијанта промовисања НАП-а била да се он доживи као нешто што је наметнуто споља, да је израз изнуђене сервилности која даје „право“ на багателан однос према обавезама које из њега проистичу. Ради избегавања тог ризика, поента у афирмацији препорука НАП-а треба да буде на чињеници да он није настао у једном кораку; да није преписан, односно некритички преузет од других, али да није игнорисао туђа достигнућа у овој области; да је израз уважавања резултата одговарајућих истраживања и сопствених искуствених сазнања и, коначно, да је производ усаглашених ставова и оцена представника свих релевантних институција друштва, укључујући и представнике Војске и МО који су били у прилици да утичу на његову коначну форму и на тај начин га учине прихваћивим и применљивим у конкретним условима.

Друга обавеза пред којом се непосредно налазе МО и Војска Србије када је реч о даљим активностима у функцији унапређења родне равноправности јесте да се, на основу садржаја НАП-а, дефинишу одмерени циљеви и динамика њиховог остваривања који ће уважити савремене стандарде у тој области у мери која не противуречи објективним могућностима. То подразумева уздржавање од мегаломанске амбиције да се једним кораком надокнади вишедеценијско заостајање за тзв. високо родно освешћеним армијама, али и дистанцирање од праксе површних – козметичких промена, односно „шминкања“ постојећег стања којим се ствара привид квалитативне промене док се она, практично, одлаже у недоглед.

Постављањем превише амбициозних циљева, несвесно се шаље порука да су њихови креатори и следбеници, или недовољно компетентни или недовољно одговорни – да нису дорасли улози које су се прихватили, односно да нису „у контакту са реалношћу“. Такви циљеви, сами по себи, обезбеђују покриће за пролонгирање рокова и амнестију од одговорности за недовољно ангажовање на њиховом остваривању. С друге стране, превише скромни циљеви често се доживљавају као „циљеви ради циљева“, што има за последицу кампањски однос и површно ангажовање у стилу „лако ћемо“, тј. формално одуживање постављеним захтевима – тек да се покаже да се нешто чини, чиме се додатно деградирају ионако скромна очекивања. Изналажење средњег пута („златне средине“) између та два екстремна приступа јесте битан предуслов постепеног напредовања ка вишим нивоима родне равноправности које, можда, неће деловати импресивно, али ће бити извесно и самоподстицхуће. Од тога како се (колико одмерено) учини тај први преткорак у имплементацији НАП-а у Војсци Србије зависиће у знатној мери и однос према Програму уопште и према конкретним мерама које ће у Војсци да се предузимају у духу промовисаних стандарда родне равноправности.

Трећи изазов с којим ће Војска да се сусреће на путу објективизације родне равноправности јесте дограђивање нормативних решење од којих зависи напредовање на том путу. Тачно је да су постојећим системским законима (Закон о

Војсци и Закон о одбрани), који регулишу статус и односе у служби, формално загарантована пуна равноправност између полова. У њима нема ниједне дискриминаторске одредбе, попут оних из претходних закона којима је женама била ускраћена могућност да се под истим условима као и мушкарци оспособљавају за професионалну службу у Војсци, чиме им је практично било окрњено право на рад, као једно од основних људских права. Међутим, колико брзо ће та законом загарантована равноправност да се оживотвори у пракси, да произведе истинско стање једнаких шанси и колико ће бити потребно времена да се отклоне видљиве последице некадашњих дискриминишућих нормативно-правних решења, у великој мери зависи од ваљаности прописа нижег нивоа општости, од тога како су законске одредбе разрађене, односно конкретизоване у подзаконским актима, тј. од тога у којој мери подзаконски прописи одражавају дух закона и како кореспондирају са условима дате средине. Настојање да се задовоље те две претпоставке ваљаности подзаконских прописа има за последицу то да је век њиховог трајања по правилу краћи од века трајања закона из којих су проистекли и на које се ослањају (позивају). Зато, када се говори о доградњи одређених нормативно-правних решења у функцији унапређења родне равноправности у Војсци Србије имају се у виду, пре свега, израда и корекције (измене и допуне) подзаконских аката, односно прописа нижег нивоа општости (уредбе, правилници, упутства...).

Измене и допуне правне регулативе на подзаконском нивоу прилика су да се благовремено, у краћим роковима, утиче на кориговање праксе у правцу остваривања суштинског напретка у родној равноправности, којим се на аутентичан начин исказује поштовање слова и духа општих правних норми који, углавном, ту материју сасвим коректно регулишу. У вези с тим, мора се имати у виду да форсирано напредовање ка пожељном стању, на пример, стварањем ексклузивних погодности за жене, није лишено ризика од настанка нежељених нуспродуката, када се неизоставно поставља питање легитимности нормативних решења која те погодности омогућују, чак и онда када се не може порећи да су настала из добрих намера. Као илустрација за то може да послужи залагање за прописивање тзв. квота за жене у Војсци којима би се, на пример, загарантовао одређени број места за њих приликом пријема на школовање или у професионалну војну службу, или, пак, прописивање рокова до којих би удео жена у укупном саставу Војске и појединим њеним деловима достигао одређен проценат и сл. Није спорно да квоте имају своју добру страну. Њима се за релативно кратко време могу произвести видљиве позитивне промене и то је оно што их препоручује као ефикасан механизам, бар када је реч о произвођењу напретка мереног квантитативним показатељима. То исто важи и за форсирање проширивања подручја радног ангажовања освајањем ексклузивних – типично „мушких послова“. Наиме, ако се жели послати недвосмислена порука да се војска Србије ослободила стереотипне поделе послова на „мушке“ и „женске“ и да у њој у том погледу нема дискриминације полова, онда је оправдано залагање да жене буду видљиво заступљене на дужностима у свим родовима и службама Војске, што значи да им се обезбеди да се у складу са својим опредељењима оспособљавају за те дужности. Тај разлог сугерисао је, на пример, излагање у сусрет великом интересовању девојака за школовање на смеру

авијације на Војној академији, тако да је њихова заступљеност на том смеру много изнад просека за неке смерове које школују за Војску знатно дефицитарнији кадар него што су пилоти ратног ваздухопловства. На тај начин школовање девојака као прогресивна новина добило је већи публицитет; Војска је представљена као институција која не заостаје за другим деловима друштва када је реч о пружању шанси женама да се професионално остваре у најсложенијим и најатрактивнијим занимањима и ти позитивни ефекти дају легитимитет наведеној ексклузивности. Ипак, не може се заобићи питање: има ли оправдања да се у име равноправности полова, прописивањем квота за пријем у службу или за пријем на школовање, гарантује место за одређен број жена и онда када се, због ограниченог броја оних који се примају и великог интересовања, њиховим пријемом ускраћује пријем квалитетнијих кандидата мушкараца. Није ли гарантовањем таквог ексклузивног права, у име обрачуна са дискриминацијом полова, устоличен њен нови облик, овога пута на штету мушкараца? Да ли је тиме изневерен смисао борбе за родну равноправност? Да ли је са становишта родне равноправности, односно принципа једнаких шанси за мушкарце и жене, прихватљивији јединствени или диференцирани критеријум избора? У којим границама треба да се крећу разлике у критеријумима оцене физичке способности? Да ли се и у којим конкретним случајевима определити за јединствене или посебне ранг-листе кандидата за попуњу посебно атрактивних или посебно захтевних формацијских места и за напредовање ка вишим позицијама у војној хијерархији? Колико је једно и друго решење у складу са принципом рационалног располагања људским ресурсима у одбрани и општеприхваћеним ставом о императиву предвидљивог напредовања у служби? Да ли високи стандарди родне равноправности подразумевају обезбеђивање посебних или дословно истоветних услова смештаја у касарнским и теренским условима? Да ли они (стандарди), осим обезбеђивања специфичних делова комплекта за одевање намењених женама, подразумевају и посебно дизајниране основне делове опреме у складу са специфичним антрометријским карактеристикама женске популације? Како регулисати обављање послова на формацијским дужностима које „покривају“ жене, током њиховог одсуствовања с посла због дужег породилског или трудничког боловања, а да то не повлачи за собом умањење шанси за напредовање у служби, и да истовремено не утиче неповољно на оперативну способност јединице, оптерећеност осталих припадника, а тиме и њихов став према датом решењу? Како компензовати „штету“ коју трпи брак и породица због определења жене на служби у Војсци да се ни по чему не разликује од мушкараца, што повлачи за собом ангажовање у ванрадно време и вишедневна одсуствовања од куће? На креаторима подзаконских прописа и онима који припремају њихове измене и допуне јесте да проналазе уравнотежујућа решења која неће дозвољавати да пракса осцилује од једне екстремне позиције ка другој. Искуство учи да то није нимало једноставан задатак.

Како би ваљано одговорили на све те изазове, а то подразумева да их благовремено идентификују, свеобухватно перципирају, коректно интерпретирају и објективно презентују, МО и Војска Србије имају обавезу да своју информативну и васпитно-образовну делатност обогате, односно освеже новим садржајима

и облицима и, што је посебно битно, да их утемеље на сазнањима прибављеним континуираним и систематским опсервирањем искустава других армија и одговарајућим емпиријским истраживањима у сопственој средини и непосредном социјалном окружењу. Значај информисања огледа се, пре свега, у чињеници да је оно један од инструмената којим треба да се утиче на формирање става према родној равноправности као вредносној категорији уопште и према појединим њеним манифестним димензијама, чиме се директно или индиректно утиче (подстицајно или дестимулативно) на понашање актера у процесу њеног остваривања. Наиме, с обзиром на то да сваки став има своју когнитивну, односно сазнајну компоненту, битан предуслов за развијање позитивног става према родној равноправности јесте аргументовано сведочење о њеном значају као цивилизацијској тековини и једној од претпоставки рационалног располагања људским ресурсима. Према томе, значајан део одговорности, али и заслуге за унапређење родне равноправности у војсци, иде на адресу субјеката информисања. Од њих у великој мери зависи колико ће се позитивне енергије усмерити на подршку мера у функцији унапређења стања по том питању, односно колико ће бити понуђено убедљивих доказа у исплативост инвестирања у стварање амбијента једнаких могућности за припаднике оба пола.

Адекватно информисање подразумева његову усмереност на све релевантне циљне групе: припаднике војске, њихове породице, места где се креирају одлуке којима се регулишу односи и статус у служби. Наравно, свака циљна група захтева донекле другачији садржај и облик информисања у зависности од утврђеног, односно претпостављеног информативног дефицита. Да је основана претпоставка о недовољној, односно неадекватној информисаности, показује присуство крајње супротстављених ставова о значају унапређивања родне равноправности у сектору безбедности уопште, и посебно у војсци као његовом, за жене најнеприступачнијем сегменту. Наиме, на једној страни препознатљиво је настојање да се то питање уврсти у приоритетне задатке реформе система, а на другој покушај минимизирања његовог значаја до нивоа који га квалификује као посао типа „крштавања јарића“ за које су надлежни „докони попови“. Вероватно да нема потпуног оправдања ни за једно од ових екстремних гледишта, мада би првом, по свој прилици, било лакше обезбедити пристојну подршку. Анализа садржаја неколико најчитанијих дневних листова и недељника показује да медији још увек не посвећују довољно пажње родној равноправности, нити то чине на начин који доликује његовој природи.¹⁶ Шта говори у прилог овом закључку?

У периоду од 1. јануара до 21. јула 2010. године, свих 19 анализираних медија објавило је укупно 8682 прилога о актуелним питањима у систему одбране. Међутим, жене су поменуте у само 77 прилога, што је тек 0,9 одсто, при чему се

¹⁶ Анализом су обухваћени следећи штампани медији: *Политика*, *Вечерње новости*, *Данас*, *Блиц*, *Прес*, *Курир*, *Правда*, *Ало*, *Дневник*, *Народне новине Ниш*, *Национални грађански 24 сата*, *НИН*, *Време*, *Сведок*, *Недељни телеграф*, *Печат*, *Актер*, *Арена 92*. Анализирани су садржаји издања од 1. јануара до 21. јула 2010. Анализу је извршила Управа за информисање јавности МО на захтев Института за стратегијска истраживања, а за потребе припреме међународне Конференције „Жене у сектору безбедности – Резолуција СБ УН 1325“ која је одржана у Београду од 13. до 15. октобра 2010. године.

реч „жена“ налази у само 20 наслова тих чланака.¹⁷ Већина текстова (нешто више од две трећине) у којима се помиње питање жена су прилози у којима су регистрована званична саопштења МО (27 прилога) и изјаве министра одбране (18 прилога), док су изјаве припадника ВС поменуте у само осам прилога. Интересантно је да је међу тим текстовима тек једна трећина (укупно 25) оних који експлицитно исказују позитиван став према већој заступљености жена у систему одбране; да при томе нема негативних ставова, тако да доминирају текстови неутралног усмерења – они без јасно исказаног опредељења „за“ или „против“ те тенденције. Осим самим насловом прилога, као што су: „Војска отворена за пријем жена“, „Више места за жене“, „Значајно учешће жена у пословима безбедности“ и слично, позитиван став исказан је навођењем изјава жена–кадеткиња и жена – професионалних војника у којима је наглашено да су услови у којима се школују, односно раде добри, да припадност Војсци Србије за њих представља изазов, те да их колеге мушкарци прихватају и подржавају.¹⁸

Гледано у целини, на основу броја, врсте и садржаја анализираних текстова, може се закључити да су медији коректно регистровали позитивне трендове у погледу унапређивања родне равноправности у ВС. При томе је приметно настојање да се војна професија прикаже у светлу које је чини атрактивном за жене.¹⁹ У тој доброј намери послата је порука будућим припадницама војске да их очекује релативно лагодна служба јер су углавном изостављене информације о тежини те професије. Тај пропуст је разумљив с обзиром на то шта је најчешће био повод објављивања ових прилога (војне свечаности поводом промовисања официра, конкурс за пријем на војној академији, ексклузивне ситуације у којима су се нашле жене – војници и сл.). Међутим, информисање у функцији афирмације родне равноправности има за обавезу да предочи свим будућим припадницима војске тежину посла, односно сложеност проблема с којима се суочавају у служби. У противном, то пригодно, али не сасвим објективно информисање о улози жене у војсци може да створи у јавности (у војсци и изван војске) нереалну слику жене–војника која служи првенствено као декор (тзв. „икебана“) за улепшавање „сивила“ униформне војне средине. Таква слика је за њих саме донекле понижавајућа, а за окружење може бити иритирајућа, јер уместо равноправности у правима и обавезама промовише ексклузивност позиције жене, а са-

¹⁷ Повод за објављивање највећег броја прилога у којима се помињу жене у систему одбране били су конкурси Министарства одбране за упис сутената на Војну академију и Војномедицинску академију (32 прилога) и конкурси за пријем професионалних војника (27 прилога). Разумљиво, наглашен публицитет добили су интервјуи и изјаве министра одбране дате различитим поводима, посебно интервју на Конференцији за новинаре посвећеној примени Резолуције 1325 СБ ОУН о већем укључивању жена у сектор безбедности.

¹⁸ О томе колико жена у одбрани представља предмет интересовања медија на посредан начин говори и податак да је међу фотографијама које прате текстове у којима су помињу жене (таквих је укупно 47 текстова) половина оних на којима је приказана жена у униформи.

¹⁹ Примера ради, од 77 прилога који помињу жене у одбрани, само њих осам су репортаже о женама у јединицама ВС. Остали прилози говоре о женама–војницима у неком другом контексту, углавном у околностима које су више релаксирајуће него стресне; више обећавајуће него опомињуће. Тако, на пример, кадеткиња – будући пилот има знатно више шанси да буде поменута у репортажи о условима живота и рада на Војној академији и овековечена фотографијом, него кадеткиња – будући командир пешадијске јединице.

мим тим и нову врсту дискриминације. Истрајавање на тој пракси која је била донекле прихватљива у фази доношење одлуке за почетак школовања жена на војној академији, не само да више нема оправдања него је и контрапродуктивно. Уместо тога, предност треба да имају слике из свакодневног живота припадника војске, затим прилози у којима се предочавају резултати истраживања о компетентности жена за обављање послова у војсци, као и резултати које оне постижу на обуци и у обављању формацијских дужности, што је најпоузданија основа за стварање атмосфере узајамне прихваћености и обостраног уважавања мушкараца и жена у војсци. Истовремено, то је и најбоља аргументација основаности захтева да се, према критеријуму једнаких шанси, односно под једнаким условима, на основу објективног вредновања радног учинка, женама омогући проходност до највиших положаја у Војсци, што је један о кључних индикатора високог нивоа родне равноправности.

За остваривање тог крајњег циља неопходно је да се тренутно достигнуто стање и сазнања о оређеним законитостима процеса унапређивања родне равноправности користе као платформа за наредне искораке. У ту сврху незамењиву улогу има процес едукације схваћен у најширем смислу – као формално и неформално, институционално и неинституционално васпитање и образовање, објективизирано у форми дифузног или фокусираног ширења одређених сазнања у функцији изграђивања компетентности релевантних актера тог процеса за имплементацију усвојених стратегија и за изграђивање позитивног односа према циљевима које оне постављају. У том смислу, адекватна едукација подразумева остваривање свих њених основних функција – информативне, експликативне, експлоративне и мотивационе, оријентисаних према конкретним циљним групама. Наравно, циљне групе су, пре свега, припадници војске (мушкарци и жене) и чланови њихових породица, затим актуелни и потенцијални кандидати за пријем у службу у Војсци и за школовање на Војној академији, као и припадници институција укључених у послове креирања стандарда родне равноправности и стварања амбијента погодног за њихово достизање у пракси. То значи да садржаји едукације морају бити наглашено диференцирани, а облици рада флексибилни, односно „у ходу“ прилагодљиви. Проналажење мере и за једно и за друго подразумева утврђивање стварног образовног дефицита карактеристичног за сваку циљну групу, као и познавање могућности и расположења за конзумирање садржаја који би јој с тог становишта био примерен у датом тренутку. У вези с тим постоје различите идеје: прво, да се у програме школовања будућих официра, а за почетак чак и у наставне програме на нивоу стручног последипломског усавршавања у Војсци, уведе посебан наставни предмет у оквиру којег би се изучавали различити аспекти родне равноправности; затим, укључивање тих садржаја у неке од постојећих предметних подручја (социологија, војна психологија, војна андрагогија, менаџмент у одбрани...); организовање (према процењеној потреби и могућностима) ад хок семинара и пригодних предавања о актуелним питањима из те области и, конечно, препуштање тог задатка „на савест појединца“, с препоруком да га, сходно сопственим потребама, реализују путем различитих облика самообразовног рада. По свему судећи, постојећем образовном дефициту и општем амбијенту у Војсци и друштву, најпримеренија би, за почетак, била друга варијанта, а касније, у догледном периоду, трећа. И у једном и у другом случају, садржаји едукације требало би да се дизајнирају на основу актуелних потреба, што значи да могу и да треба да се мењају „у ходу“.

Наравно, не по слободном нахођењу „не/одговорних“ већ на основу сазнања стечених из веродостојних извора. Идеално би било када би међу њима (изворима) примарно место имали резултати истраживања. Реализовањем неколико истраживачких пројеката из домена улоге жене у систему одбране, организовањем научних скупова посвећених размени искустава о тој проблематици, као и изразом одговарајућих публикација,²⁰ МО и Војска Србије показали су да преферирају такав приступ. Нема разлога да се у наредном периоду поступа другачије, тим пре што су повратне информације о ефектима те праксе несумњиво повољне и као такве довољно подстицајне за нове истраживачке подухвате.

Литература

1. Van Creveld, M., *Men, Women and War*, Cassel & Co, London, 2001.
2. Goldstein, S. J., *War and Gender*, Cambridge University Press, 2001.
3. Клајн, Ш., *Највећи злотвори – жене у историји*, Политика, Народна књига, 2004.
4. *Жене у војсци*, Зборник радова са Међународне конференције, Институт за стратегијска истраживања и Мисија ОЕБС-а у Србији, 2006.
5. Милосављевић, Љ., Клем, В., *Жене које су мењале свет*, МК Панонија & ЦИПРИ, Нови Сад, 2005.
6. *Министарско упутство за 2006. годину*, Министарство одбране, Сектор за политику одбране, 2006.
7. Фишер, Х., *Ум жене*, Народна књига – Алфа, 2005.
8. Fraser, A., *The Warrior Queens*, vintage Books, New York, 1994.
9. Coppola, N., and company, *The Female Infantryman. A Possiblility? Military Review*, Nov. Dec.. 2002.
10. Шарановић, Ј., Марчек, Ј., Килибарда, З., *Обим и модалитети ангажовања жена у савременим армијама*, Институт ратне вештине, Београд, 2005.
11. Шарановић, Ј., *Жена у одбрани – од традиционалног до савременог*, Војноиздавачки завод, Београд, 2006.
12. Шарановић, Ј. Килибарда, *Школовање девојака на Војној академији*, Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Управа за школство, Војна академија, Београд, 2007.
13. Шарановић, Ј., Миленковић, С., Ђорђевић, А., Вишацки, Т., *Матуранти о професији официр*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2008.

²⁰ Пројекти: „Обим и модалитети ангажовања жена у савременим армијама“, Институт ратне вештине, Београд, 2005; *Заинтересованост средњошколске омладине за школовање на ВА*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2007. Публикације: *Жена у одбрани - од традиционалног до савременог*, Војноиздавачки завод, Београд, 2006; *Школовање девојака на Војној академији*, Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Управа за школство, Војна академија, Београд, 2007; *Матуранти о професији официр*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, 2008.

Међународне конференције: „Жене у војсци“, (5. октобар 2006) у организацији Института за стратегијска истраживања МО и мисије ОЕБС-а у Србији и „Жене у сектору безбедности-Резолуција СБ УН 1325“ у организацији Института за стратегијска истраживања и Министарства одбране Краљевине Норвешке.

ИЗГРАДЊА ИНТЕГРИТЕТА У СИСТЕМУ ОДБРАНЕ И СУЗБИЈАЊЕ РИЗИКА ОД КОРУПЦИЈЕ – ИСКУСТВА НАТО И ЗЕМАЉА ПАРТНЕРСТВА ЗА МИР*

Вања Роквић и Кристина Радојевић
Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Корупција представља сложен социјални, политички и економски феномен, који утиче на друштво у целини. Она подрива демократске институције, успорава економски развој и доприноси дестабилизацији друштва. Корупцијом могу бити погођене све сфере друштва, а бројна истраживања су показала да сектор одбране и безбедности спада међу секторе који су најподложнији корупцији. Борба против корупције представља стварну потребу сваког демократског друштва и, уједно, предуслов је за реформске промене, изградњу транспарентних и одговорних институција. Стога су борба против корупције и изградња интегритета у сектору одбране нашли своје место у оквиру НАТО и партнерских земаља. Из тих разлога развијен је и НАТО партнерски програм који има за циљ да пронађе оптималне моделе изградње интегритета и одбрамбених институција уз минимализацију корупције, и очување или повећање ефикасности и ефективности колективне безбедности.

Кључне речи: *корупција, интегритет, сектор одбране, изградња интегритета, борба против корупције, упитник за самооцену, приручник најбоље праксе.*

Увод

Корупција представља један од значајних ризика и претњи безбедности и демократским вредностима друштва, са којим се суочавају све земље, а нарочито земље у транзицији. Борба против корупције, реформски процеси, као и изградња транспарентних и одговорних институција су услови које земље у транзицији морају да испуне ради приступања евроатлантским интеграцијама. Корупцијом могу бити погођене све сфере друштва, а бројна истраживања показала су да поред сектора за нафту и грађевинарство, сектор одбране и безбедности предста-

* Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта број 47029, под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку“. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије у периоду 2011–2014. Руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић.

вља сектор који је најподложнији корупцији. Корупција у сектору одбране има веома негативан утицај на војску, државу и друштво у целини, па је због тога неопходно користити сва расположива средства како би се она сузбила. У том циљу делује *Transparency International (TI)* – међународна невладина организација, основана 1993. године, која води борбу против корупције на глобалном нивоу. Данас та организација има више од деведесет одељења у свету, а посебан програм те организације, назван *Transparency International's Defence Against Corruption (DAC)*, специјализован је за борбу против корупције у сектору одбране и безбедности.¹ Основни циљеви тог програма су да се утиче на повећање свести о штети коју наноси корупција, сарадња са владама, индустријом и цивилним секторима друштва да би се развиле и примениле ефективне мере за сузбијање корупције.²

Поред те организације, све чешће се јављају и друге иницијативе и програми који имају за циљ да се сузбије корупција у систему одбране. Тако је борба против корупције и изградња интегритета у сектору одбране нашла своје место и у оквиру НАТО партнерских програма. Изградња интегритета у сектору одбране, промовисање добрих пракси и смањење корупције интегрални су део НАТО програма сарадње, наглашени у Оквирном документу Партнерства за мир и детаљније разрађени у Акционом плану Партнерства за изградњу институција одбране (*Partnership Action Plan on Defence Institution Building – PAP-DIB*).

Под покровитељством Директоријата за евроатлантске интеграције и партнерство (*Euro-Atlantic Integration and Partnership Directorate – EIPD*) и Одељења за политичка питања и безбедносне послове (*Political Affairs and Security Policy – PASP*), крајем 2007. године почеле су припреме за доношење планских докумената и реализацију НАТО/ПзМ програма „Изградња интегритета и смањење ризика од корупције у сектору одбране“.

Значај борбе против корупције и изградња институција одбране наглашени су и на самиту НАТО-а одржаном 2008. године у Букурешту, као и на НАТО конференцији под називом „Изградња интегритета и институција одбране“.³

На самиту НАТО-а у Букурешту шефови држава и влада чланица НАТО-а сложили су се да је неопходно дати приоритет новим практичним иницијативама, које укључују и изградњу интегритета у институцијама одбране. Напори у изградњи институција одбране подржани су и кроз НАТО Инвестициони фонд за изградњу интегритета, чија су средства намењена за израду три алата за изградњу интегритета и борбу против корупције: упитника за самопроцену, курсева и приручника најбоље праксе. На дводневној НАТО конференцији под називом „Изградња интегритета и институција одбране“,⁴ одржаној у фебруару 2009. године у Монтереју, Калифорнија, окупило се више од 170 представника из 30 земаља и 7 међународних организација, како би размотрили дотадашње успехе у остваривању поменутих програма, али и дали препоруке за њихов даљи развој.

¹ О програму 'Defence Against Corruption' видети, <http://www.defenceagainstcorruption.org/about-us>

² О Transparency International, шта је Transparency International видети http://www.transparency.org/about_us

³ О Конференцији видети више на: <http://www.defenceagainstcorruption.org/index.php/download-document/130-nato-conference-building-integrity-and-defence-institution-building>

⁴ О Конференцији видети више на: <http://www.defenceagainstcorruption.org/index.php/download-document/130-nato-conference-building-integrity-and-defence-institution-building>

Корупција у систему одбране

Корупција представља сложен социјални, политички и економски феномен који утиче на друштво у целини. Она подрива демократске институције, успорава економски развој и доприноси дестабилизацији владе. Корупција напада темеље демократских институција тако што ремети изборне процесе, искривљује владавину права и ствара сумњиве бирократске аранжмане, који постоје само ради узимања мита. Економски развој се успорава јер се укидају иностране инвестиције, док мала предузећа у земљи често не могу да финансирају „почетна улагања“, која су због корупције неоправдано висока. У *Т1* корупција се дефинише као злоупотреба поверене моћи ради прибављања сопствене користи. Подмићивање представља најпрепознатљивији облик корупције. Постоји више категорија подмићивања,⁵ али поред њега постоје и различити облици непрописног утицаја појединца ради њихове личне добити који за собом повлаче већу материјалну у односу на монетарну добит. Такође, постоји и облик политичке корупције који се односи на употребу дела корупције ради стицања политичке предности. Иако такви аранжмани неће донети стриктно финансијску корист, они утичу на продужено трајање политичке моћи. Корупција може утицати на стварање „покровитељске мреже“, што значи да се одређене особе непрописно фаворизују како би се, заузврат, добила њихова подршка. У концепт покровитељства спадају „кронизам“ – који се односи на стара познанства и пријатељства и „непотизам“ – који се односи на чланове породице. Злоупотреба поверене моћи не односи се само на политичке и државне бирократске службенике, већ се може односити и на приватне ентитете, на пример приватно-приватна корупција, која за собом повлачи да појединци непрописно обављају финансијске трансакције ради стицања личне користи. Поред тога, под корупцијом се подразумева и крађа државних или приватних ресурса од оних којима су поверени, чак иако није укључена друга страна. Врло често се као средство за корупцију користе и офсет аранжмани.

Према истраживањима *Т1*, постоје бројни разлози за разматрање корупције у сектору одбране. Како тврде у тој организацији, корупција је скупа и траћи ионако оскудне ресурсе. Било да је реч о корупцији приликом набавке, плаћању непостојећих војника или нетранспарентној приватизацији, корупција пада на терет друштвено продуктивних инвестиција, попут инвестиција у здравство и образовање. Корупција драматично утиче на оперативну ефективност војних снага, умањује поверење и утиче на прихватање војске у јавности. Цивилно и војно особље, које се поноси својом службом држави, бива значајно деградирано сазнањем о корупцији својих лидера. Корупција умањује кредибилитет националних и међународних снага које су послате у мировне мисије (слика 1).⁶

⁵ Видети: Pope, J.: *Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System*, Transparency International, Berlin, 2000.

⁶ Addressing corruption and building integrity in defence establishments, Working Paper, Transparency International, 02/07, стр. 2, www.transparency.org/.../working_paper_no_2_defence

Слика 1 – Утицај корупције у одбрани на војску, развој и управу

(Извор: *Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments – Ten - practical reforms*, Transparency International, April 2009, сmp. 1)

Корупција у сектору одбране може се посматрати кроз три основне категорије (слика 2): политички контекст и контрола, процеси у систему одбране и корупција на личном нивоу (интеракција између званичника у одбрани и друштву).

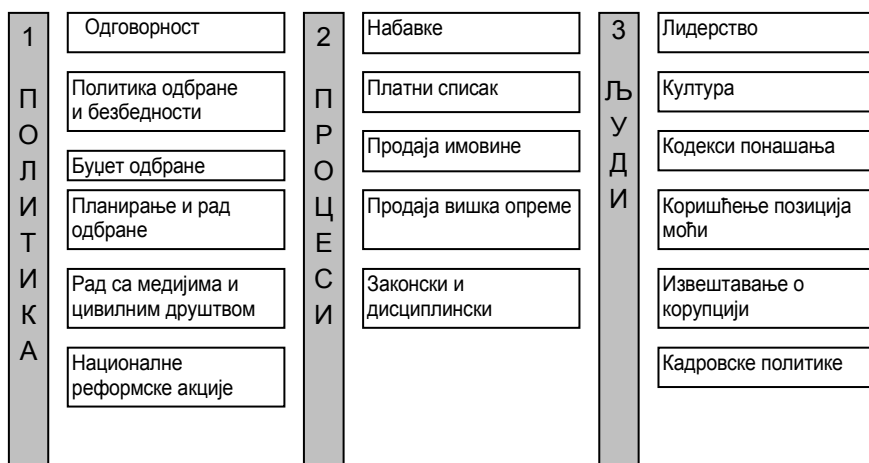
У прву категорију спадају питања која се односе на области у којима би систем одбране требало да буде под демократском контролом легитимно изабраних представника власти. Корупција у том контексту обухвата претерано разрађену политику одбране, скривене буџете одбране, непотизам на нивоу лидерства, везе са организованим криминалом, злоупотребу обавештајних информација и сл.

У оквиру друге категорије обухваћене су неравномерна расподела плата, малверзације приликом продаје половне или сувишне опреме, вођење приватног бизниса у оквиру система одбране, као и корупција приликом процеса регрутовања, награђивања и напредовања.

Конечно, на личном нивоу, општи проблем јавља се код официра и званичника који се не придржавају правила у вези са сукобом интереса, доброг вођења и осталих стандарда пословног понашања. Још је чешћа корупција *ниског нивоа*, на пример „потешкоће“ на безбедносним контролним пунктовима, мито ради избегавања регрутовања итд.⁷

⁷ Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments – Ten practical reforms, Transparency International, April 2009, сmp. 5. <http://www.defenceagainstcorruption.org/index.php/download-document/126-building-integrity-and-reducing-corruption-risk-in-defence-establishments-ten-practical-reforms>

Одбрана и безбедност

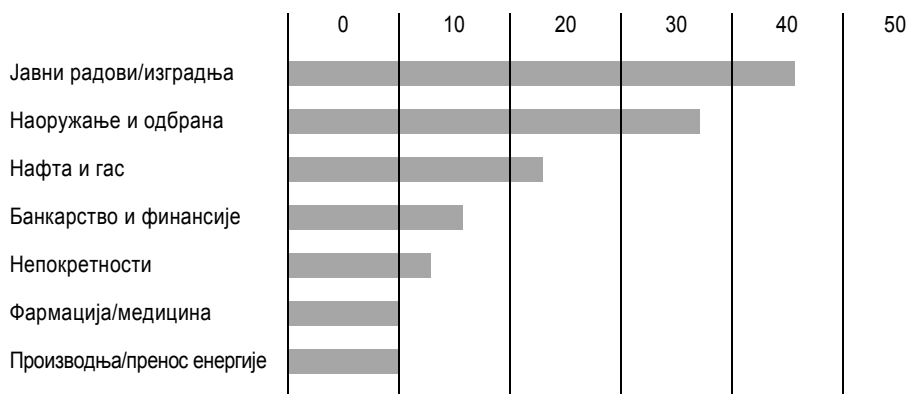

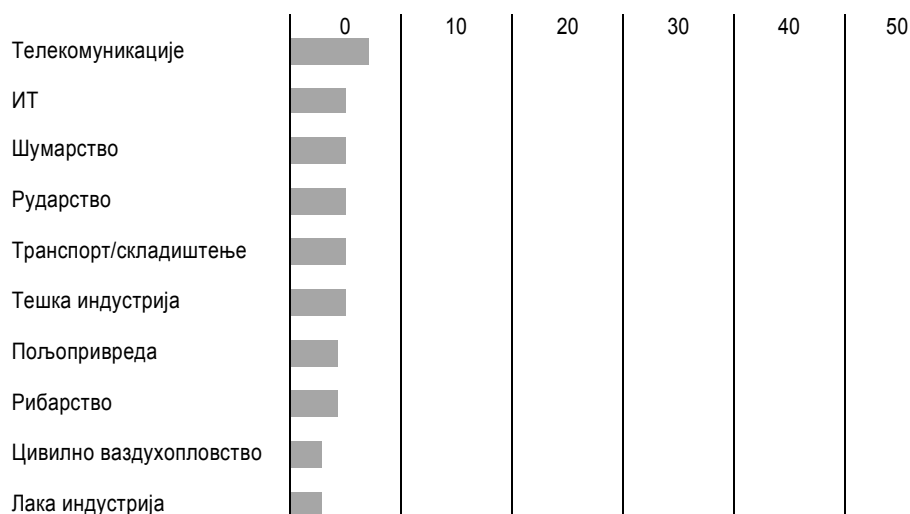
Слика 2 – Ризик од корупције у сектору одбране

(Извор: *Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments – Ten practical reforms*, Transparency International, April 2009, стр. 4)

Transparency International, преко индекса подмитљивости (BPI), као што се може видети у табели 1, рангира одбрану међу прва три најкорумпиранија сектора (заједно са нафтом и грађевинарством). Истраживања која је спровео Међународни монетарни фонд указују да је таква корупција повезана са повећаним трошковима војске и набавком оружја, што утиче како на бруто домаћи производ, тако и на укупну потрошњу владе.

Табела 1 – Индекс плаћања мита 2002. Пословни људи пореде секторе привреде одговарајући на питање: „У којој привредној грани је највећа вероватноћа плаћања мита?“

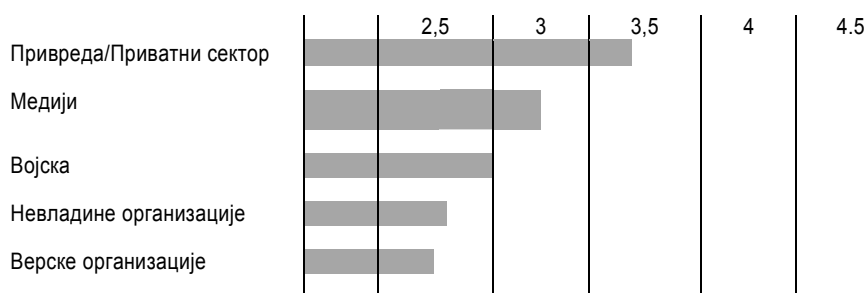
(Извор: *Transparency International, 2002, Индекс плаћања мита* Извор: *Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments – Ten practical reforms, Transparency International, April 2009, стр. 12*)

Међутим, иако је сектор одбране подложен корупцији, истраживања су показала да се у неким земљама војска сматра најмање корумпираном институцијом (табела 2). Реформски процеси у многим земљама, а нарочито земљама у транзицији, довели су до закључка да војска као потенцијални извор даљих промена може имати кључну улогу у јачању интегритета сектора одбране. Глобални барометар корупције (*GCB*) за 2007. годину показује да је војска држала виши стандард од свих осталих сектора друштва, изузев религијских група и организација цивилног друштва. Иако се перцепције могу значајно мењати од државе до државе, поверење и поштовање које друштво поверава војсци омогућавају тој институцији добру позицију за вођење антикорупцијских акција.⁸

Табела 2 – Сектори и институције који су, према перцепцији, под утицајем корупције – глобално

⁸ *Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments – Ten practical reforms, Transparency International, April 2009, стр. 13.*
<http://www.defenceagainstcorruption.org/index.php/download-document/126-building-integrity-and-reducing-corruption-risk-in-defence-establishments-ten-practical-reforms>

Перцепција корупције
 5 = изузетно корумпирани
 1 = нема корупције

(Извор: *Transparency International (2007), Глобални барометар корупције*)

Смањење ризика од корупције

Појам интегритет је латинског порекла (лат. *integritas*) и значи потпуност, поштеност, чистост, усклађеност, односно супротно од поквареност, морална перверзност, поткупљивост, корупција и сл.⁹ Интегритет значи и начин понашања институције и особа које делују поштено, независно, непристрасно, транспарентно и сл. У приручнику за самопроцену интегритета, под појмом интегритет подразумева се да:

– **појединац поседује интегритет** ако обавља свој посао компетентно, поштено и потпуно;

– **процес поседује интегритет** ако функционише као што је планирано и ако се добро уклапа у шири систем чији део представља;

– **организација поседује интегритет** ако функционише са одговарајућом одговорношћу, компетентно, до краја и без преусмеравања излазних ресурса ка корумпираним или непоштеним ентитетима.¹⁰

У сектору одбране и безбедности сиромашно и слабо управљање представљају препреку за успешно извршавање националних реформи, док су изградња интегритета и смањење ризика од корупције битан део изградње јаким, способних и доступних одбрамбених и безбедносних структура и снага.¹¹

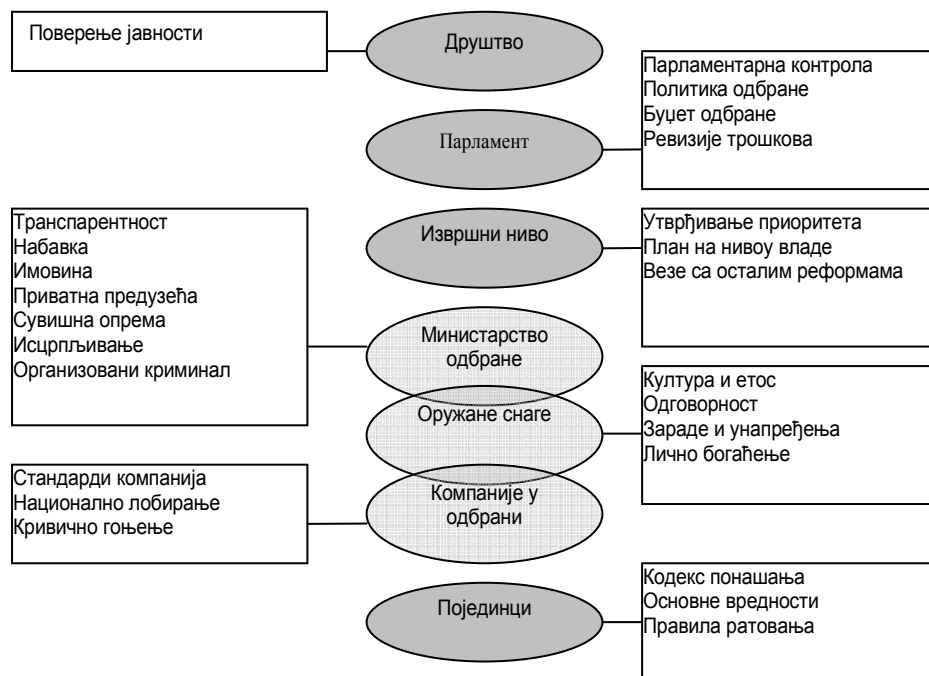
Као што је већ речено, корупција у сектору одбране може да буде на политичком нивоу, нивоу процеса и личном нивоу (слика 2). Ризик од корупције може се смањити тако што ће се преко наведених нивоа утицати на изградњу ин-

⁹ Pagon, M., Meško, G. in Lobnikar, B. (ur.): *Etika, integriteta in človekove pravice z vidika policijske dejavnosti*, Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana, 2003.

¹⁰ Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments: Integrity Self-Assessment Questionnaire – A Diagnostic Tool for National Defence Establishments, 2009, www.nps.edu/.../2009%20_Integrity_Self-Assessment_Process.pdf

¹¹ Support for implementation of PAP-DIB approaches to building integrity in defence establishments, NATO/EAPC/PFP Unclassified, 19 November 2007.

тегритета у овом сектору. У том циљу, како наводи *TI*, сектор одбране мора више да се повеже и сарађује са представницима цивилног друштва. Поверење јавности представља један од кључних елемената у изградњи интегритета и личних вредности, као и кодекса понашања, што представља темеље интегритета и, самим тим, напор у борби против корупције (слика 3).

Слика 3 – Изградња интегритета у сектору одбране

(Извор: *Payman M., Scott D., Waldron A., Voika I.: Building Integrity and Reducing Risk in Defence Establishments, The Quarterly Journal, vol. 7, no. 2, Summer 2008, стр. 30.*)

Као један од начина ангажовања експерата из цивилног друштва у процесу борбе против корупције и изградњи интегритета *TI* наводи имплементацију програма Пакт о интегритету. Пакт о интегритету је механизам који је *TI* развила 90-их година прошлог века како би помагала владама, економском и грађанском друштву који се припремају за борбу против корупције, са нагласком на јавне уговоре. Поступак склапања уговора укључује споразум између владе или владиних органа и свих купаца, тј. лицитаната, односно понуђача за уговоре са јавним сектором. Уговор садржи права и обавезе којима се потписници обавезују да ниједна страна неће платити, понудити, захтевати или прихватити

мито, или бити у тајном споразуму са својим конкурентима у циљу добијања уговора. Понуђачи се обавезују да ће обелоданити свим тендерским комисијама трошкове/износе које су платили било коме ко је повезан са уговором и да ће се приликом сваког нарушавања уговора примењивати санкције. Те мере крећу се од губитка права на уговор, сношења одговорности и плаћања казне за насталу штету, па све до стављања на црне листе понуђача за будуће уговоре, те кривичних пријава против запослених у државним институцијама. Пакт о интегритету подразумева да предузећа треба да се уздрже од давања мита, имајући у виду да ће и њихови конкуренти играти по истим правилима. Он омогућава влади да смањи високе трошкове корупције у јавним набавкама, приватизацији и издавању лиценци. Пакт о интегритету може се применити и приликом набавки у сектору одбране, као што је, на пример, био примењен у Хрватској 2007. године у циљу набавке оклопних борбених возила.¹²

Борба против корупције и изградња интегритета у сектору одбране нашле су своје место и у оквиру партнерских програма НАТО. Имајући у виду да корупција угрожава одбрамбене институције и колективну безбедност коју пружа алијанса, све већа пажња посвећује се изградњи интегритета у сектору одбране. Циљ је да се пронађу оптималне комбинације инвестиција у иницијативе изградње интегритета и изградње одбрамбених институција ради минимизирања корупције, уз очување или повећање ефикасности и ефективности колективне безбедности. Стога су изградња интегритета у систему одбране, промовисање добрих пракси и смањење корупције постали интегрални део НАТО програма сарадње, наглашени у Оквирном документу Партнерства за мир и детаљније разрађени у Акционом плану Партнерства за изградњу институција одбране (*Partnership Action Plan on Defence Institution Building – PAP-DIB*). Акциони план Партнерства за изградњу институција одбране усвојен је на самиту у Истамбулу 2004. године, када су четрдесет четири савезника и партнера у Савету евроатлантског партнерства (*EAPC*) потврдила заједничко уверење да ефикасне и транспарентне институције одбране под цивилном контролом представљају основу за стабилност и институционалну сарадњу у области безбедности. Тај план усвојен је са циљем да се потпомогну напори партнера да иницирају и спроведу реформу и реструктурирање одбрамбених институција у оквиру преузетих обавеза из докумената као што су Оквирни документ партнерства за мир и ОЕБС-ов Кодекс понашања о политичко-војним аспектима безбедности. Акциони план Партнерства за изградњу институција одбране, као интегрални део програма Партнерство за мир, има за циљ развој ефикасних институција одбране под демократском контролом, а пре свега: развој ефикасне и транспарентне демократске контроле над одбрамбеним активностима (укључујући и одговарајућу нормативну регулативу); развој ефикасних и транспарентних процедура за промовисање учешћа цивила у креирању одбрамбене и безбедносне политике; развој ефикасне и транспарентне законодавне и судске контроле над сектором одбране; развој ефикасних и транспарентних аранжмана и процедура за процену безбедносних ризика и националних одбрамбених захтева; развој

¹² Integrity Pact, <http://cvc.nic.in/vscvc/intpact.pdf>

ефикасних и транспарентних мера за оптимизацију управљања министарства одбране, агенција и оружаних снага, укључујући интерну међуагенцијску сарадњу; развој ефикасних и транспарентних аранжмана и правила која ће осигурати сагласност са развијеним међународним нормама и правилима установљеним у сектору одбране; развој ефикасних и транспарентних правила управљања људским ресурсима у сектору одбране; развој ефикасних и транспарентних процедура финансирања, планирања и алокације ресурса у сектору одбране; развој ефикасног, транспарентног и економски одрживог модела управљања одбрамбеним трошковима; развој ефикасних и транспарентних аранжмана за осигурање ефикасне међународне сарадње и добросуседских односа у питањима одбране и безбедности.¹³

Као део НАТО-а, Акциони план Партнерства за изградњу институција одбране настоји да развије практичне алате који ће помоћи државама у изградњи интегритета и смањења ризика од корупције у сектору одбране. Под покровитељством Дирекције за евроатлантске интеграције и партнерство (*Euro-Atlantic Integration and Partnership Directorate – EIPD*) и Одељења за политичка питања и послове безбедности (*Political Affairs and Security Policy – PASP*), крајем 2007. године, отпочеле су припреме на доношењу планских докумената и реализацији НАТО/ПзМ програма „Изградња интегритета и смањење ризика од корупције у одбрамбеном сектору“. Програм се односи на јачање институционалних капацитета у изградњи структуре у сектору одбране земаља чланица ПзМ. Један од темељних докумената у том програму јесте Конвенција УН о борби против корупције.

Значај борбе против корупције и изградња институција одбране наглашени су и на НАТО самиту одржаном 2008. године у Букурешту, као и на НАТО конференцији под називом „Изградња интегритета и институција одбране“.¹⁴ На НАТО самиту у Букурешту шефови држава и влада чланица НАТО-а сложили су се да је неопходно дати приоритет новим, практичним иницијативама, које укључују и изградњу интегритета у институцијама одбране. У том циљу основан је и Инвестициони фонд за изградњу интегритета, који воде Пољска, Швајцарска и Велика Британија. Средства тог фонда намењена су за израду три алата за изградњу интегритета и борбу против корупције: упитника за самопроцену, курсева и приручника најбоље праксе.

На дводневној НАТО конференцији под називом „Изградња интегритета и институција одбране“,¹⁵ одржаној у фебруару 2009. године у Монтереју, Калифорнија, окупило се више од 170 представника из 30 земаља и 7 међународних организација, како би размотрили дотадашње успехе у остваривању поменутих програма, али и дали препоруке за њихов даљи развој. Основни оквир рада конференције био је да се пронађе оптимална комбинација инвестиција у иницијативе изградње интегритета и изградње одбрамбених институција у ци-

¹³ Видети: Partnership Action Plan on Defence Institution Building, NATO Basic Texts, NATO Online library, 2004, www.nato.int/docu/basicxt/b040607e.htm

¹⁴ О Конференцији видети више на: <http://www.defenceagainstcorruption.org/index.php/download-document/130-nato-conference-building-integrity-and-defence-institution-building>

¹⁵ О Конференцији видети више на: <http://www.defenceagainstcorruption.org/index.php/download-document/130-nato-conference-building-integrity-and-defence-institution-building>

љу минимизирања корупције, уз очување или повећање ефикасности и ефикасности колективне безбедности. На крају рада конференције дате су препоруке за изградњу интегритета и сузбијање ризика од корупције кроз: образовање; сарадњу са индустријом; набавке; подизање стандарда; истраживања и анализе; НАТО подршку; ефективно партнерство са цивилним друштвом.

Практични алати за изградњу интегритета и борбу против корупције у сектору одбране

НАТО/ПЗМ програм „Изградња интегритета и смањење ризика од корупције у одбрамбеном сектору“ састоји се из три дела, тј. усмерен је ка развоју три кључна елемента:

- модул обуке;
- процес самопроцене интегритета;
- зборник најбоље праксе.

Модул обуке

Прва радионица на тему сузбијања корупције и изградње интегритета у сектору одбране одржана је у јулу 2007. године на Академији одбране Уједињеног Краљевства (у сарадњи са НАТО и TI). На основу искустава из те радионице, TI је у сарадњи са Академијом одбране Уједињеног Краљевства, Женевским центром за политику безбедности, Националном академијом одбране Шведске и Центра за обуку и операције подршке миру у Сарајеву развијен је курс обуке, а током 2008. године одржана су три пилот курса (јула 2008. у Уједињеном краљевству, септембра 2008. НАТО школи у Оберамергау, Немачкој и децембар 2008. у Сарајеву).¹⁶

Курс обуке осмишљен је тако да траје пет дана и намењен је званичницима у војсци и одбрани. Састављен је од комбинације презентација, вежби, студија случаја и дискусија. Курс обухвата: увод у изградњу интегритета, алате за борбу против корупције, управљање јавним финансијама, медије, војне операције, јавне набавке, кодексе понашања, понашање појединаца, владавину права и студије случаја које представљају бројни међународни експерти. Такође, курс промовише интеракцију на свим нивоима и ствара платформу за студенте (најчешће из 10 или више различитих земаља), на којој би изградили мреже и размењивали идеје за најбољу праксу.¹⁷

¹⁶ Building Integrity and Defence Institution Building, A NATO Conference held at the Monterey Conference Center, 25–27 February 2009, Draft Conference Report, <http://www.defenceagainstcorruption.org/index.php/download-document/130-nato-conference-building-integrity-and-defence-institution-building>, стр. 5.

¹⁷ Counter-corruption training course, Transparency International <http://www.defenceagainstcorruption.org/tools-and-techniques/training-module?task=view>

Основни циљеви модула обуке јесу да учесницима помогну да:

- разумеју шта је корупција;
- разумеју корупцију у сфери одбране;
- разумеју начине за изградњу интегритета и ухвате се у коштац са корупцијом како на политичком и функционалном нивоу, тако и кроз понашање појединаца;
- стекну уверење да се тај проблем може решити.¹⁸

Процес самопроцене интегритета

Процес самопроцене интегритета у области одбране и безбедности развијен је од *ad hoc* тима под вођством Пољске, са учешћем Норвешке, Украјине, Грузије, Босне и Херцеговине, Хрватске, Републике Македоније и Уједињеног Краљевства, као и *TI*, НАТО-а, и НАТО школе у Оберамергау. Процес самопроцене интегритета је механизам развијен у оквиру Акционог плана Партнерства за изградњу институција одбране (*Partnership Action Plan on Defence Institution Building – PAP-DIB*) и фокусиран је на практичну подршку државама у реформи система одбране. Универзално је применљив и доступан је свакој држави која жели да га примени.

Самопроцена интегритета састоји се из два елемента:

- 1) упитника који држава треба да испуни и
- 2) накнадне посете експертског тима за преглед,¹⁹ који ће се на терену сresti са представницима државе ради разматрања резултата који су добијени приликом попуњавања упитника.

Тематске области Процеса самопроцене које су обухваћене упитником одnose се на: демократску контролу и ангажмане; националне законе и политику за борбу против корупције; политику за борбу против корупције у одбрани и безбедности; кадрове – понашање, политику, обуку, дисциплину; планирање и буџетирање; операције; јавне набавке; рад са компанијама из одбрамбене индустрије и другим добављачима; питања специфична за конкретну државу.

Спровођење процеса самопроцене састоји се од неколико фаза: обезбеђење мандата за самопроцену на одговарајућем нивоу, именовање одговорног лица за самопроцену, формирање радне групе, попуњавање упитника, организовање разговора са НАТО тимом, вођење процеса на високом нивоу, праћење процеса, понављање процеса.²⁰

Након завршене самопроцене експертски тим за преглед који предводи НАТО размениће становишта о најбољој пракси, те са представницима државе размотрити како се може ојачати интегритет њених структура одбране и смањити ризик од корупције. Експертски тим НАТО-а написаће кратак извештај посете, на 3–

¹⁸ Исто.

¹⁹ Експертски тим предводи међународно особље НАТО-а и састоји се од три до четири лица, укључујући и представнике држава и експерте за дату област из организације *Transparency International* и других организација са искуством у овој области.

²⁰ *Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments: Integrity Self-Assessment Questionnaire – A Diagnostic Tool for National Defence Establishments*, 2009, стр. 5–7 www.nps.edu/.../2009%20_Integrity_Self-Assessment_Process.pdf

5 страна, који обухвата: а) запажања о добрим праксама које је држава предузела, б) запажања о слабостима интегритета система одбране и в) предлоге акција које би држава могла да предузме како би отклонила слабости.²¹

Израда компендијума – промоција најбољих практичних решења

Преглед (приручник) најбоље праксе израдио је и објавио 2010. године ЖенеВСки центар за демократску контролу оружаних снага.²² Састоји се од четири дела. У првом, уводном делу описани су ефекти корупције у систему одбране, стратегијски приступи за изградњу интегритета и смањење ризика од корупције, као и примери како националних, тако и међународних приступа у смањењу ризика од корупције у систему одбране. Други део носи назив *Слабости и ризик од корупције у систему одбране* и састоји се од девет поглавља. У том делу детаљно су разматрани извори и разлози за корупцију у систему одбране. Разматрано је и корумпирано понашање, као и добра пракса у изградњи интегритета и повећању транспарентности и одговорности у главним областима руковођења одбраном: персонална политика, буџет и финансије, набавке, приватизација, офсет аранжмани итд. Такође, у том делу разматрају се и питања интегритета у тренутним војним операцијама, као и повезаност корупције у систему одбране са нерешеним територијалним питањима и конфликтима у једној земљи.

Трећи део тог приручника носи назив *Изградња интегритета и смањење потенцијала за корупцију у систему одбране*. У том делу описани су субјекти који учествују у изградњи интегритета, пре свега улога извршне власти (са нагласком на Министарство одбране), улога Парламента, ревизорске институције, омбудсманна, одбрамбене индустрије, цивилног друштва, медија и међународних организација. У сваком поглављу представљени су принципи и добра пракса у изградњи интегритета и смањењу ризика од корупције у систему одбране.

У последњем делу – *Имплементација Програма изградње интегритета* – разматрају се практични аспекти за израду и примену програма за изградњу интегритета.

Закључак

Недостатак транспарентности и корупција у сектору одбране штете кредибилитету и доводе до претераног и непотребног трошења, што у крајњој линији може ограничити оперативност. Међутим, утицај досеже много даље од тога – корупција прети демократским вредностима друштва. Иако се корупција у сектору

²¹ Исто, стр. 6.

²² Приручник је доступан на:
http://se2.dcaf.ch/serviceengine/Files/DCAF/113983/ipublicationdocument_singledocument/2eb070fb-a656-4123-940c-58116b2c8982/en/Compendium_Building_Integrity_and_Reducing_Corruption_in_Defence.pdf

одбране може сагледавати као глобални проблем, јасно је да свака држава има своје специфичности, па се у складу са њима треба и организовати борба против корупције. Постоји низ средстава која служе изградњи интегритета у систему одбране. Ту спадају реформе, као што су: увођење транспарентног поступка за доношење буџета и компетентног судства, култура, образовање, сарадња са привредом, јавне набавке, побољшање стандарда, истраживање и анализа, сарадња са НАТО-ом и организовање низа семинара, конференција и сл. Међутим, такве реформе могу бити преобимне и трајати предуго. Зато је потребно да министарства одбране и оружане снаге саме пронађу адекватне мере које би им служиле као привремена решења, док се не спроведу потребне реформе.

Неке од тих мера су: дијагностички алати за самопроцену, анкете и мерила који служе за праћење нивоа поверења у сектор одбране, план за изградњу интегритета и сузбијање корупције, обука у погледу корупције и изградње интегритета, успостављање стандарда понашања официра и државних званичника, организовање јавних расправа, укључивање цивилног друштва и сарадња са компанијама из области одбрамбене индустрије.

Литература

1. *Addressing corruption and building integrity in defence establishments*, Working Paper, Transparency International, 02/07,
2. *Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments – Ten practical reforms*, Transparency International, April 2009, <http://www.defenceagainstcorruption.org/index.php/download-document/126-building-integrity-and-reducing-corruption-risk-in-defence-establishments-ten-practical-reforms>
3. *Building Integrity and Defence Institution Building*, A NATO Conference held at the Monterey Conference Center, 25–27 February 2009, Draft Conference Report, <http://www.defenceagainstcorruption.org/index.php/download-document/130-nato-conference-building-integrity-and-defence-institution-building>
4. *Building Integrity and Reducing Corruption in Security Sector*, Acts of the conference, RACVIAC, 18–20 May 2009, Croatia, www.racviac.org/.../acts%20of%20conference/D-03-CF_Acts%20of%20the%20Conference.pdf
5. *Building Integrity and Reducing Corruption in the Defence Sector*, Workshop Summary and Recommendations, NATO Advanced Research Workshop held at the Defence Academy of the UK, 16–19 July 2007,
6. *Building Integrity and Reducing Corruption Risk in Defence Establishments: Integrity Self-Assessment Questionnaire – A Diagnostic Tool for National Defence Establishments*, 2009, www.nps.edu/.../2009%20_Integrity_Self-Assessment_Process.pdf
7. *Building Integrity and Reducing Corruption in the Defence*, A Compendium of Best Practice, NATO & DCAF, Geneva, 2010, http://se2.dcaf.ch/serviceengine/Files/DCAF/113983/ipublicationdocument_singledocument/2eb070fb-a656-4123-940c-58116b2c8982/en/Compendium_Building_Integrity_and_Reducing_Corruption_in_Defence.pdf

8. Counter-corruption training course, Transparency International,
9. <http://www.defenceagainstcorruption.org/tools-and-techniques/training-module?task=view>
10. Fluri P., Cole E., Defence Institution Building: 2005 Partnership Action Plan on Defence Institution Building Regional Conference, Lvak, 2005, http://se2.dcaf.ch/serviceengine/Files/DCAF/19825/publicationdocument_singledocument/FCB1744E-2530-4AE8-A030-08E947CCC2CA/en/defence_institution_building.pdf
11. *Integrity Pact*, <http://cvc.nic.in/vscvc/intpact.pdf>
12. Pagon, M., Meško, G. in Lobnikar, B. (ur.): *Etika, integriteta in človekove pravice z vidika policijske dejavnosti*, Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana, 2003.
13. Payman M., Wnuk M.: *Reducing corruption, building integrity in defence and security institutions*, XII International Anti-Corruption Conference, November 2006,
14. Payman M., Scott D., Waldron A., Voika I.: „Building Integrity and Reducing Risk in Defence Establishments“, *The Quarterly Journal*, vol. 7, no. 2, Summer 2008.
15. Partnership Action Plan on Defence Institution Building, NATO Basic Texts, *NATO Online library*, 2004, www.nato.int/docu/basicxt/b040607e.htm
16. Pope, J.: *Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System*, Transparency International, Berlin, 2000.
17. Support for implementation of PAP-DIB approaches to building integrity in defence establishments, NATO/EAPC/PFP Unclassified, 19 November 2007.
18. Status Report of Ad Hock Group on Building Integrity in Defence Establishments PAP-DIB, Draft Project NATO/EPAC Unclassified, 20 February 2008.

ПЛАНИРАЊЕ И УРЕЂЕЊЕ ПРОСТОРА ЗА ПОТРЕБЕ ОДБРАНЕ У ОКВИРУ ПРОСТОРНОГ ПЛАНА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ И ЗАШТИТА ВОЈНИХ КОМПЛЕКСА

Зоран Папић

Генералштаб Војске Србије – Управа за оперативне послове

Маја Крга

Министарство одбране Републике Србије – Управа за инфраструктуру

У Просторном плану Републике Србије, основном планском документу просторног планирања и развоја, у сектору Одбрана земље обухваћено је планирање и уређење простора за потребе одбране. Исказана је потреба предузимања мера ради просторног и урбанистичког планирања за потребе развоја просторних система инфраструктуре одбране по војним комплексима. Сва планска документа морају да буду усаглашена са Просторним планом Републике Србије. У планским документима (просторним и урбанистичким плановима), ради заштите војних комплекса и обезбеђења услова за потребе савременог система одбране, сигурног функционисања у условима угрожавања безбедности, несметаног функционисања војних комплекса и објеката од посебног значаја за одбрану земље, дефинишу су зоне заштите (зона забрањене, ограничене и контролисани градње). За изградњу било каквих објеката у дефинисаним зонама обавезно је одобрење Министарства одбране за главни пројекат. Легализација објеката, у смислу Закона о планирању и изградњи, подразумева накнадно издавање грађевинске дозволе. За објекте који су нелегално изграђени у зонама заштите око војних комплекса, легализација се не може извршити уколико се не добије сагласност Министарства одбране. Војни комплекси су угрожени нелегалном градњом, али је угрожена и околина од војних комплекса, посебно у рејону складишта, стрелишта, аеродрома. Ово је веома комплексан проблем. Акциденти се могу десити у миру, а последице могу бити велике. Неопходно је донети адекватан подзаконски акт (Правилник), који би био обавезујући за све структуре које се баве задацима просторног и урбанистичког планирања. Пре доношења Правилника неопходно је извршити нову пиротехничко-балистичку процену за перспективна складишта, стрелишта, аеродроме и друге војне комплексе и дефинисати зоне заштите.

Кључне речи: *просторни план, планска документа, зоне заштите војних комплекса, легализација објеката.*

Увод

Просторни план Републике Србије, као обавезујући документ, пружа могућност и обавезу даље разраде и прилагођавања. Кроз израду Просторног плана Републике Србије, у сектору Одбрана земље обухваћено је планирање и уређење простора за потребе одбране. Исказана је потреба предузимања мера ради просторног и урбанистичког планирања за потребе развоја просторних система инфраструктуре одбране по војним комплексима. Планирање се врши непосредно за инфраструктуру коју за потребе одбране користе снаге одбране и кроз прилагођавање просторних и урбанистичких планова потребама одбране. Војни комплекс је основни елемент инфраструктуре одбране, који се састоји од земљишта са изграђеним објектима или без њих, који у функционалном и просторном смислу чине јединствену целину.

База је урбанизован и зониран војни комплекс (земљиште), са изграђеним објектима Војске и Министарства одбране и целокупном инфраструктуром у складу са просторним и урбанистичким документима и пројектом, а који у функционалном и просторном смислу чини једну целину и који се, по било ком правном основу, користи за потребе Министарства одбране, односно Војске Србије.

Одредбе Закона о планирању и изградњи не односе се на изградњу објеката који се у смислу закона сматрају војним објектима и намењени су за потребе система одбране. Истим законом уређење и коришћење простора заснива се на начелу планирања и уређења простора за потребе одбране земље и изградњу објеката од посебног значаја за одбрану земље.

Просторни план Републике Србије садржи мере уређења и припреме територије за потребе одбране земље. Мере је потребно разрадити кроз подзаконска акта, и то је пре свега обавеза Министарства одбране. Мере које прописује Министарство одбране морају се усагласити на Министарством за просторно планирање и заштиту животне средине.

Просторни план спроводи се кроз реализацију одредби стратегијско-доктринарних докумената (Стратегије националне безбедности Републике Србије, Стратегије одбране Републике Србије, Доктрине Војске Србије, Дугорочног плана развоја система одбране Републике Србије, Стратегијског прегледа одбране Републике Србије и Плана одбране Републике Србије), као и спровођењем подзаконских аката из области просторног планирања и изградње војних објеката за потребе система одбране.

Стратегијским документима проблематика је уско дефинисана. Процењени су изазови, ризици и претње одбрани Републике Србије. Један од њих су природне непогоде и индустријске и друге катастрофе. Под другим катастрофама морају се сматрати и евентуални акциденти у војним комплексима (складиштима, аеродромима, стрелиштима) који могу и те како утицати на људске и материјалне ресурсе, али и на животну средину. Овај ризик је „висок“ у краткорочном временском периоду, али ако се не предузму адекватне мере може бити „висок“ и у средњорочном, па и дугорочном периоду.

Последице акцидентата у складиштима представљају стални ризик. Последице могу бити огромне. Заштита живота и имовине грађана, као и неповредивост приватног и осталог облика својине универзалне вредности, представља национални интерес у области безбедности. Спровођењем Просторног плана Репу-

блике Србије и предузимањем мера на разради и усаглашавању планских и урбанистичких документа и пројеката треба обезбедити услове за развој ефикасног система одбране и његово стабилно функционисање у миру и евентуалном рату.

Војска Србије је основни субјект система одбране и зато има највише захтева за усаглашавање просторних и урбанистичких планова и прилагођавање потребама одбране. Уређење и припрема територије за потребе одбране остварује се у складу са Просторним планом Републике Србије и другим просторним и урбанистичким плановима и техничком документацијом великих техничких и других система, од значаја за одбрану.

Стање, проблеми и перспектива

Основни циљ усаглашавања просторног развоја са потребама одбране подразумева стварање просторних услова који ће у потпуности одговарати потребама савременог система одбране, ради сигурног функционисања у условима угрожавања безбедности, као и стварање услова за цивилну заштиту становништва, материјалних и природних ресурса у случају природних непогода, техничко-технолошких удеса, могућих негативних утицаја војних комплекса, као и обезбеђење просторних услова за несметано функционисање војних комплекса, простора за посебне намене и објеката од посебног значаја за одбрану земље.¹

Полазећи од тога да основу планирања и уређења простора за потребе одбране земље чини укупна постојећа инфраструктура на територији Републике Србије, оптимално прилагођена за извршавање додељених мисија и задатака Војске Србије, потребно је извршити одређену анализу стања инфраструктуре. Анализирајући постојеће или, боље речено, наслеђено стање, закључено је да комплекси за потребе одбране у квантитативном смислу, према расположивом броју и површини објеката и комплекса, превазилазе потребе Министарства одбране и Војске Србије. Такође, закључено је да у квалитативном смислу, према инфраструктурној опремљености не задовољавају усвојене стандарде. Урбанизацијом и просторним ширењем насеља већина комплекса се нашла у близини или у самим градским језгрима, што за последицу има отежано функционисање војних комплекса. Због бесправне градње у заштитним зонама око појединих војних комплекса нарушена је безбедност, а често је онемогућена и њихова даља наменска употреба.

На основу анализа потреба и програма развоја система одбране, војни комплекси су класификовани у четири категорије: комплекси који су дугорочно перспективни за функционисање система одбране; комплекси који нису перспективни за потребе функционисања система одбране; комплекси који су условно перспективни (локације неперспективне, али је за њихово напуштање потребно изградити нови комплекс или објекте у постојећим перспективним комплексима), те комплекси које је потребно изградити на новим локацијама.

¹ Просторни план Републике Србије.

Инфраструктура система одбране распоређена је на великом броју локација и нерационална је за потребе функционисања Министарства одбране и Војске Србије. Такво стање оптерећује простор и утиче на развој региона, општина, насеља. Велико је ангажовање и трошење људских, материјалних и финансијских ресурса. Због битно измењене структуре и организације Министарства одбране и Војске Србије, размештај војних комплекса на територији Републике Србије је неповољан. Нова организација, у складу са процењеним изазовима, ризицима и претњама, захтева и нови размештај јединица. Систем одбране је од виталног значаја за једну државу и изискује стално развијање, одржавање и унапређивање, како би могао да гарантује испуњавање постављених мисија.

Реформом система одбране настале су свеобухватне промене у свим сегментима система одбране. Такве промене захтевају промену концепције развоја просторног система за потребе одбране, са квантитативног у квалитативни. У складу са стратешким опредељењем, војна база, у организационом, функционалном и просторном смислу, треба да буде основни елемент инфраструктуре одбране у наредном периоду. Војна база омогућава размештај више јединица са свом потребном инфраструктуром и објектима за функционисање у миру и ствара услове за припреме и извршавање постављених мисија и задатака. У оквиру војне базе размештени су: команде, стамбени, технички, спортски објекти, полигони, вежбалишта, стрелишта, магацини итд. Цео простор базе подељен је по зонама (зониран), у складу са тактичко-техничким захтевима корисника и начелима изградње, организовања и функционисања савремених војних база.

Основно стратешко опредељење просторног планирања инфраструктуре одбране јесте: рационална организација, уређење и коришћење простора у складу са дугорочним потребама Министарства одбране и Војске Србије, чиме се постиже уштеда у простору и његово рационалније коришћење; постизање већег степена интегрисаности простора за потребе одбране у оквиру Просторног плана Републике Србије.

За комплексе које користи Министарство одбране и Војска Србије и који су дугорочно перспективни планирана је модернизација садржаја. Модернизацијом се желе достићи не само високи стандарди, већ и већа пиротехничко-безбедносна сигурност за околне садржаје, али и заштита животне средине.

За условно перспективне војне комплексе потребно је извршити избор нових локација за планирање, уређење и изградњу војних комплекса, тако да се омогући потпуна аутономија њиховог функционисања, довољна удаљеност од насељених места, одговарајућа саобраћајна и комунална инфраструктурна опремљеност.

Неперспективне војне комплексе потребно је продати (оне чији је власник Министарство одбране), извршити конверзију и променити намену (за цивилну намену), дати на коришћење неком другом републичком органу или вратити власнику. У сваком случају, хитно је потребно да се Министарство одбране и Војска rasterете непотребних комплекса и објеката.

Свакако, за потребе система одбране потребно је прибавити и нове комплексе. Тежња је да то буду локације ван насељених места, типа војне базе, или већи комплекси са зоном забрањене градње унутар комплекса како би

околно земљиште могло да се приведе намени. Једна база је већ изграђена, а планира се изградња бар још три, како би се велики градски центри ослободили од војних комплекса и објеката и створили услови за даљи просторно-урбанистички, привредни и други развој. За ово решење најпогодније је земљиште у јавној својини Републике Србије, аутономне покрајине, односно јединице локалне самоуправе.

Министарство одбране одредило је своје приоритете у развоју просторног система инфраструктуре за потребе система одбране: дефинисање обима непокретности и њихов будући размештај, у складу са организацијом и оперативним потребама система одбране, и даљег социјалног, економског и просторног развоја; процена могућности постојећих локација војних комплекса за даљи развој и трансформацију војних комплекса у војну базу; дефинисање потенцијалних локација за формирање нових војних комплекса–база; сагледавање утицаја локације војних комплекса на шире окружење и животну средину.

Простор Кучајских планина има посебан значај за одбрану земље, с обзиром на то да се на територији Републике не располаже другим, погодним простором за уређење полигона за потребе реализације програма борбене обуке јединица Војске Србије. Полазна основа за избор локације интервидовског полигона је коришћење већ постојећег војног комплекса „Пасуљанске ливаде“.² Министарство одбране остварује право коришћења на делу потребног простора, а део простора користи по основу закупа од ЈП „Србијашуме“. Међутим за потребе система одбране потребно је прибавити одређену површину у складу са ТТЗ и потребама јединица Војске Србије. Локација је изабрана на основу извршене процене, али и због већ изграђене инфраструктуре. Међутим, за изградњу једног интервидовског полигона за потребе Војске неопходно је испоштовати мноштво законских одредби. У току је израда планске документације како би се испоштовао закон, изградио интервидовски полигон и омогућило даље коришћење, али и заштита природних вредности и животне средине. Планским и урбанистичким документима треба јасно дефинисан простор за потребе система одбране и простор са посебним режимом уређења и коришћења. Величина овог простора условљена је тактичко-техничким захтевима корисника, врстом наоружања које ће се користити и зонама пиротехничко–балистичке безбедности које оно захтева при употреби. Зону забрањене градње обавезно уградити унутар комплекса.

Поред простора за интервидовски полигон, кроз планска документа потребно је предвидети и обезбедити простор за изградњу складишта убојних средстава. Изградњом потребног броја нових складишта, на основу процењених потреба Војске, смањило би се број постојећих, повећала безбедност и заштита објеката и људства на постојећим локацијама, а ново зграђена складишта са зонама забрањене градње унутар комплекса створила би потпуну безбедност и заштиту околних објеката и људства. Поштовањем постављених услова у зонама ограничене и контролисане градње обезбедила би се потпуна безбедност у наредном периоду. То је од интереса не само за систем одбране, већ за цело друштво.

² Просторни план Републике Србије.

Општи циљ развоја у области инфраструктуре у Дугорочном плану развоја јесте прилагођеност инфраструктуре потребама система одбране. Општи циљ је потребно остварити реализацијом специфичних циљева, а један од главних је и „израђени потребни просторни и урбанистички планови“.

Специфични циљеви развоја у области инфраструктуре реализују се извршавањем, између осталих, и следећих приоритетних задатака: „укњижити војне непокретности које користи Министарство одбране и Војска Србије; израдити неопходне просторне и урбанистичке планове за перспективне гарнизоне и ускладити их са Просторним планом Републике Србије, са ослонцем на постојеће војне комплексе, уз максималну рационализацију размештаја јединица и ангажовања простора; трансформисати перспективне касарне у војне базе; а у даљем – локације за изградњу нових војних база усагласити са просторним развојем Републике Србије; наставити са конверзијом, односно отуђењем перспективних војних комплекса; наставити са изградњом, адаптацијом, доградњом и модернизацијом објеката, у складу са потребама и приоритетима Министарства одбране и Војске Србије“.³

Реализацијом циљева и задатака развоја у области инфраструктуре извршило би се груписање јединица по извршеној процени, односно смањено број гарнизона и гарнизоних места, смањено број војних комплекса, број складишта, повећала пиротехничко-безбедносна сигурност ресурса у околини и повећао степен заштите животне средине, а умањили укупни трошкове система одбране.

Усаглашавање планских докумената и заштита војних комплекса

Просторни план Републике Србије доноси се за територију Републике Србије и основни је плански документ просторног планирања и развоја у Републици.

Остали плански документи морају да буду у складу са Просторним планом Републике Србије. Документи просторног и урбанистичког планирања морају бити усклађени, тако да документ ужег подручја мора да буде у складу са документом ширег подручја. Плански документи морају бити у складу са Просторним планом Републике Србије. Урбанистички планови морају бити у складу са просторним плановима.⁴

Ово је адекватна законска обавеза за све субјекте друштва који обављају послове из домена просторног и урбанистичког планирања.

Интердисциплинарним приступом у решавању и дефинисању будућег просторног развоја, на основу циљева који се на датом простору преплићу, поклапају и разликују, сви учесници у процесу планирања треба да постигну што већу усаглашеност у циљу општег развоја и стварања услова за развој и функционисање савременог система одбране. Просторни план Републике Србије представља основу за имплементацију система и елемената инфраструктуре одбране и усаглашава-

³ Дугорочни план развоја система одбране.

⁴ Закон о планирању и изградњи, „Службени гласник РС“, бр. 72/2009.

ње просторних и урбанистичких планова, планова развоја великих инфраструктурних система и инвестиционих објеката са потребама одбране земље.⁵

Инфраструктура система одбране треба да задовољи мирнодопске потребе и створи услове за извршавање постављених мисија и задатака. Војне базе, касарне и складишта треба да чине основни инфраструктурно уређени комплекс за размештај Војске. Овим решењем остварује се рационално коришћење простора, који би се развијао у складу са приоритетима система одбране. Неперспективни војни комплекси, због спорог решавања њиховог статуса оптерећују систем одбране, али и просторне планове и урбанистичка планска документа, јер се још увек приказују.

Законом о планирању и изградњи регулисано је да се претходном студијом оправданости утврђује, између осталог, и просторна и друштвена оправданост инвестиција. Правилником о планирању и уређењу простора за потребе одбране земље регулисана је обавеза да Претходна студија за израду просторних и урбанистичких планова садржи анализу постојећег стања, која обухвата и пиротехничку и балистичку процену о угрожености околних садржаја, са дефинисаним безбедносним зонама комплекса и објеката, што је веома значајно када су у питању војни комплекси – објекти као што су складишта и стрелишта. Без ове процене не може се пројектовати, а ни изградити објекат.

Приликом израде Програмских захтева за израду просторних и урбанистичких планова врши се анализа макролокације и микролокације свих комплекса, односно објеката, њихова повезаност са осталим војним и цивилним садржајима, мерама маскирања, зонама безбедности око комплекса, односно објеката, на основу урађених пиротехничких и балистичких процена, као и усклађеност са републичким и општинским урбанистичким плановима за уређење комплекса.

По одредбама Закона о планирању и изградњи, главни пројекат, између осталог, садржи и „услове заштите објекта и суседних објеката“. Правилником о изградњи објеката за потребе одбране земље дефинисано је да техничка документација садржи и услове заштите суседних објеката и мере за спречавање или смањење негативних утицаја на животну средину. Главни пројекат садржи, односно мора да разради мере и услове заштите објекта унутар комплекса, али и суседних објеката, односно објеката око комплекса. Недвосмислено можемо закључити да законска и подзаконска акта јесу и морају бити усаглашена.

Унапређење стања безбедности може се постићи предузимањем адекватних законом и другим актима прописаних мера. Побољшање пиротехничко-безбедносне сигурности, смањењем количине убојних средстава, али и поштовањем прописаних зона заштите око војних комплекса и објеката.

Заштитне зоне су површине земљишта, водне површине или ваздушни простор који су дефинисани планским документом и намењени за заштиту живота и здравља људи, заштиту животне средине, безбедност и функцију објеката, површина или простора, у складу са посебним прописима. Потребно је прописати критеријуме и поступак дефинисања зона заштите и безбедности војних комплекса, односно објеката. У зонама заштите и безбедности војних комплекса или објеката под-

⁵ Просторни план Републике Србије.

разумевају се подручја с посебним режимом кориштења, ради заштите интереса одбране на одређеном подручју и функционалног одржавања војног објекта, повећања његове безбедности, као и опште безбедности људи и имовине.

Зоне заштите и безбедности су зона забрањене, ограничене и контролисане градње. За сваку од зона неопходно је прописати величину и услове под којима се могу градити објекти или користити површине око војног комплекса. Дефинисане зоне заштите садрже прорачун и ситуацију војног објекта са уцртаним границама у складу с прописаним елементима и уносе се у Просторни план Републике Србије, али и у планове нижег ранга. Заштитне и безбедносне зоне уносе се у документа просторног планирања и изградње који се доносе на републичком, регионалном и локалном нивоу ради утврђивања функционалне целовитости простора и система од интереса за одбрану.

Зона забрањене, ограничене и контролисане градње усклађује се са просторним и урбанистичким решењима. Обавеза носиоца израде планског или урбанистичког документа је да прибави услове од надлежне организационе јединице Министарства одбране и да те услове испоштује. У поступку издавања локацијске дозволе и извода из просторног плана у случајевима зоне ограничене и контролиране градње, када нису осигуране документом просторног уређења, учествује надлежни орган Министарства одбране.

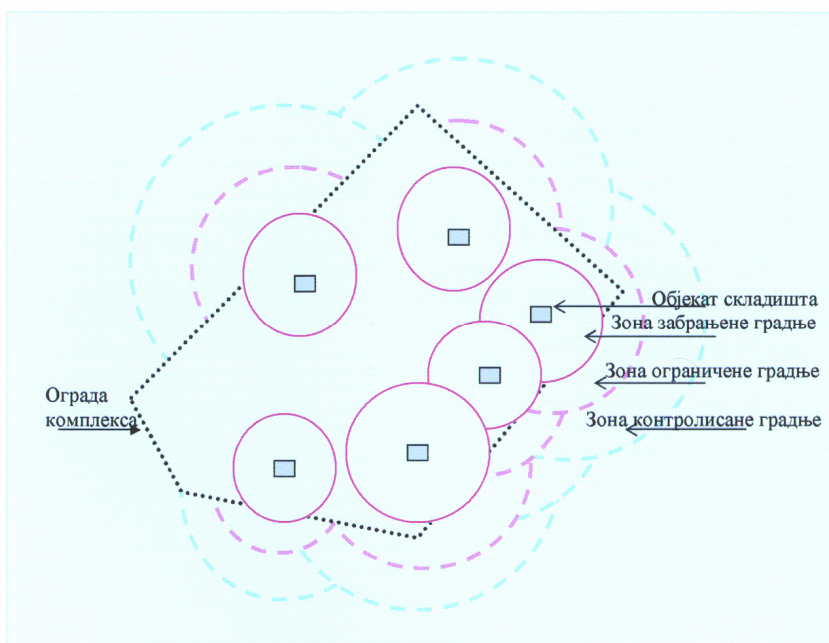
Носилац и координатор утврђивања заштитних и безбедносних зона у поступку израде документа просторног уређења и утврђивања посебних услова градње за поједину локацију у поступку издавања локацијске дозволе је Управа за инфраструктуру СМР Министарства одбране.

Основни критеријуми који се узимају у обзир при дефинирању заштитних и безбедносних зона су: намена, локација и микролокација, степен заштите и отпорности коју пружа конфигурација терена војног комплекса, врсте изградње (надземни или подземни) и степен изграђености и урбанизованости околног простора. За сваку врсту заштитне и безбедносне зоне војних комплекса одређује се величина, која зависи од: процене заштите војног објекта од спољњих утицаја, функционалности система веза, заштите цивилних објеката, људи и имовине од свих облика негативног деловања, заштите подручја око војног објекта од ратних деловања, функционалног рада радарских, обавештајних и других система, сигурности пловидбе, несметаног и сигурног коришћења војних објеката ваздухопловства. Не сме се заборавити ни стварање услова за несметано функционисање изграђених објеката уређења и припреме територије.

Од прописаних критеријума може се одступити у следећим случајевима, уз сугласност Министарства одбране: када су војни комплекс или површина дугорочно неперспективни за потребе одбране, а смањењем заштитних и безбедносних зона неће се битно реметити његова постојећа функционалност; ако заштитна зона обухвата постојећа насеља или објекте у складу с просторном планском документацијом; ако стратегијски заштитни интереси захтевају смањење зона, попут изградње значајних саобраћајница, електроенергетских објеката и слично, чиме би поскупела њихова градња. Процену могућности одступања од прописаних критеријума и услова одступања процењују стручни органи Министарства одбране и Војске Србије.

Стање зона заштите војних комплекса

Већ смо напоменули да су зоне заштите око војних комплекса зона забрањене, ограничене и контролисане градње (слика 1).

Слика 1 – Приказ зона за објекте складишта и складиште

У зонама забрањене градње неопходно је забранити било какву градњу надземних објеката. Зато код нових комплекса и база ову зону треба предвидети унутар границе комплекса.

У зонама ограничене градње забрањена је изградња објеката који својом висином надвисују војни објект и тиме представљају физичку препреку која омета рад војних уређаја. Забрањена је изградња индустријских и енергетских објеката, далеководна, антена, разних објеката металних конструкција, електронских уређаја и других објеката који емитовањем електромагнетних таласа или на неки други начин ометају рад војних уређаја, угрожавају безбедност и тајност војног комплекса или представљају „уносан циљ“ напада. Постојећа насеља и објекти раније изграђени у овим зонама могу се проширивати и дограђивати у зависности од конкретних услова, али тако да се ширење усмерава изван дефинисаних зона. Овакав став омогућио би легализацију објеката и коришћење површина од власника земљишта. Појединачна, индивидуална градња мањих објеката могућа је у зависности од конкретних услова (конфигурације терена, карактера објекта,

њихове локације, намене, могућег утицаја на рад војних уређаја, безбедност и заштиту тајности). За изградњу било каквих објеката у дефинисаној зони обавезно је одобрење Министарства одбране на главни пројект.

У зонама контролисане градње у принципу је дозвољена изградња свих објеката. За изградњу крупнијих индустријских објеката, далековада, високих антена, разних складишта, нових урбанизованих насеља, вишеспратница и сл. потребна је сагласност Министарства одбране ради евиденције и анализе њиховог утицаја на војни комплекс и уређаје које користи Војска.

Код зона заштите аеродрома забрањена је изградња објеката, инсталација и других препрека које пробијају законом прописане норме. Забрањена је изградња објеката који могу бити извор ометања рада навигационих уређаја и уређаја за инструментално летење, извор ометања за визуално летење, као и других објеката који на неки начин могу угрозити сигурност летења у зони аеродрома. Забрањена је изградња објеката који својом висином надвисују војни комплекс или објекат и тиме представљају физичку препреку која омета рад војних уређаја. Забрањена је изградња индустријских и енергетских објеката, далековада, антена, разних објеката металних конструкција, електронских уређаја и других објеката који емитовањем електромагнетних таласа или на неки други начин ометали рад војних уређаја, угрожавају сигурност и тајност војног комплекса и представљају „уносан циљ“ напада. Објекти високоградње морају бити обележени у складу са законом.

Код зона заштите око складишта забрањена је изградња касарни, индустријских објеката, стамбених зграда, болница, школа, дечјих вртића, одмаралишта, туристичких комплекса и других јавних објеката (са већим скуповима људи), магистралних саобраћајница и далековада. Поставља се питање како онда у оквиру базе изградити потребан број складишта. У базама се изграђују трупна складишта, која су мањег капацитета. У војним базама одређује се зона складишта која је удаљена од стамбене зоне и других зона где је веће кретање људства. Објекти за складиштење изграђују се по посебним стандардима, са обавезним заштитним насипима око објекта, а у објектима се ускладиштују мање количине убојних средстава. Заштитни насипи изграђују се ради заштите од евентуалне експлозије ускладиштених УБС, како би се ударни талас усмерио у висину и умањило рушилачко дејство, спречио пренос детонације на друге објекте и спречило ширење пожара. Израдом заштитних насипа објекти су делимично заштићени јер и даље постоји могућност преноса детонације. Насипи се у начелу раде са све четири стране магацина.

У зависности од типа складишта, намене и врсте објекта, може бити дозвољена изградња саобраћајница и далековада. Изградња магистралних саобраћајница, далековада, гасовода може се дозволити, али се врши процена могућег утицаја на безбедност војног комплекса, односно објекта. Постојећа насеља могу се проширивати у супротном смеру од складишног комплекса, тако да се не приближавају комплексу складишта.

Овде су наведени су само неки основни критеријуми, који морају да буду операционализовани за сваки комплекс – објекат засебно, у зависности од конкретних услова намене, изградње, локације и др.

Зоне заштите складишта убојних средстава

Зоне заштите складишта убојних средстава одређују се на основу прорачуна пиротехничко-безбедносне заштите по Упутству за рад складишта убојних средстава. Њихова величина зависи од конкретних услова (врсте убојних средстава, количине, начина иницирања, конфигурације терена око објекта, врсте и типа објекта, изграђености заштитних насипа и др.).

Зона забрањене градње – забрањена је било каква градња. Зона забрањене градње је, у ствари, зона унутрашње сигурности. Прорачунава се за сваки објекат у складишном комплексу, у зависности од врсте и типа објекта, изграђености заштитног насипа, количине и врсте убојних средстава, конфигурације терена, насељености итд. Због тога зоне заштите не могу да буду кружног облика, осим за појединачни објекат.

Зона ограничене градње – забрањена је изградња касарни, индустријских објеката, нових насеља, болница, школа, дечјих вртића, одмаралишта и других јавних објеката (са већим скуповима људи). У зависности од врсте објекта и складишта дозвољена је изградња саобраћајница и далековода, те других врста складишта. За било какву градњу у овој зони обавезно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зона контролисана градње – забрањена је изградња насеља, болница, школа, дечјих вртића, одмаралишта и других јавних објеката (са већим скуповима људи). Дозвољена је изградња магистралних саобраћајница и далековода. Постојећа насеља могу да се проширују у смеру супротном од складишног комплекса, тако да се таква насеља не приближавају складишном комплексу. За било какву градњу у овој зони обавезно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зоне се у плански документ уцртавају за сваки објекат посебно, а њиховим међусобним пресецањем и обједињавањем чине јединствену зону. Тренутно су оне одређене од границе комплекса, чиме се непотребно заузима простор.

Зоне заштите складишта погонског горива

Зона забрањене градње (100 m од границе војног комплекса) – потпуна забрана било какве градње. Забрана снимања и осматрања.

Зона ограничене градње (500 m од границе војног комплекса) – забрањена је изградња индустријских и енергетских објеката, важних саобраћајних чворова, далековода, антена, разних објеката металних конструкција, електронских уређаја и других објеката који угрожавају безбедност и тајност војног комплекса или представљају „уносан циљ“ напада.

Могућа је појединачна индивидуална изградња мањих објеката, под условом да не угрожавају безбедност и заштиту војног објекта или безбедност људи који ће у њему боравити, што зависи од конкретних услова (близине војном објекту, карактеристика терена, карактеристика објекта који се гради и др.). Постојећа насеља и објекти који су раније изграђени у овој зони могу се проширивати и дограђивати зависно од конкретних услова, али тако да се ширење

усмерава изван ове зоне. За било какву градњу у овој зони обавезно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зона контролисане градње (1.500 m од границе комплекса) – дозвољена је изградња свих објеката, у зависности од конкретних услова. Код планирања изградње великих индустријских објеката, нових урбанизованих насеља, објеката важнијих саобраћајних чворова и других објеката који представљају „уносан циљ“ напада, потребно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зоне заштите стрелишта

Зона забрањене градње – одређује се за свако стрелиште посебно. Величина зона безбедности одређује се према врсти оружја и калибру муниције која се примењује, даљине гађања, конфигурације земљишта, степена планиране заштите при изградњи стрелишта и других услова за свако стрелиште. Одређује се кроз Елаборат пиротехничко-балистичке процене и Пројекат стрелишта. У овој зони забрањена је било каква градња.

Зона ограничене градње (500 m од зоне забрањене градње) – забрањена је изградња индустријских објеката, стамбених зграда, болница, школа, дечјих вртића, одмаралишта и других објеката са већим скуповима људи. Дозвољена је изградња саобраћајница, далековода и других инфраструктурних објеката.

Зона контролисане градње (1.000–2.000 m од зоне забрањене градње у смеру гађања) – дозвољена је изградња свих објеката, у зависности од конкретних услова, конфигурације терена, врсте објекта и др. Постојећа насеља могу се проширивати у супротном смеру од стрелишта, тако да се таква насеља не приближавају стрелишту.

Зоне заштите касарне, база РФ, командних места

Зона забрањене градње (100 m од оградe, границе војног комплекса, од микролокације објекта) – потпуна забрана било какве градње.

Зоне ограничене и контролисане градње нису одређене. Међутим, уколико су објекти везе, стрелишта, складишта унутар комплекса касарне, онда се примењују заштитне зоне тих објеката.

Зоне заштите објеката везе

Зона забрањене градње (100 m од оградe, границе војног комплекса, од микролокације објекта) – потпуна забрана било какве градње.

Зона ограничене градње (круг полупречника од 500 m од антенског стуба).

Забрањена је изградња објеката који својом висином надвисују војни објекат и тиме представљају физичку препреку и ометају рад уређаја. Забрањена је изградња индустријских и енергетских објеката, далековода антена, разних обје-

ката металне конструкције, електронских уређаја и других објеката који емитовањем електромагнетних таласа или на други начин ометају рад војних уређаја, угрожавају безбедност и тајност војног објекта и престављају „уносан циљ“.

Постојећа насеља и раније израђени објекти у овој зони могу се проширивати и дограђивати у зависности од конкретних услова, али да се ширење усмерава ван зоне заштите.

Појединачна индивидуална градња мањих објеката је могућа, у зависности од конкретних услова (конфигурације терена, карактеристика објекта, локације, могућег утицаја на рад уређаја, безбедност и заштиту тајности. За изградњу било каквих објеката у овој зони потребна је сагласност МО Републике Србије.

Зона ограничене градње II (круг полупречника од 1.500 m од антенског стуба)

Забрањена је изградња објеката који својом висином надвисују војни објекат, те представљају физичку препреку која омета рад уређаја на правцима од посебног интереса за ВС. Забрањена је изградња објеката који емитовањем електромагнетних таласа или другим зрачењима ометају рад војних уређаја на смеровима од посебног интереса за ВС.

Зона контролисане градње (круг полупречника од 3.000 m од антенског стуба).

Дозвољена изградња свих објеката, осим објеката који својом висином надвисују војни објекат, представљају физичку препреку и ометају рад војних уређаја на правцима од посебног значаја за ВС, крупнијих индустријских објеката, објеката који својим техничким, технолошким и другим карактеристикама могу ометати рад војних уређаја или престављају „уносан циљ“ за напад непријатеља. За такву врсту објеката потребна је сагласност МО Републике Србије.

За одређени војни објекат, за сваки конкретан урбанистички план, дефинишу се правци од посебног значаја који су од интереса за остваривање усмерених радиорелејних веза.

Зоне заштите полигони и вежбалишта

Зона забрањене градње (500 m од границе комплекса) – потпуна забрана било какве градње. Зону ограничене и контролисане градње није потребно одређивати. Ако се на полигону или вежбалишту налази стрелиште чије безбедносне зоне или зоне заштите излазе ван границе полигона, тада се у том подручју примењују заштитне зоне за стрелиште.

Зоне заштите радио-фарови

Зона забрањене градње (круг полупречника 20 m) – потпуна забрана било какве градње.

Зона контролисане градње (круг полупречника 100 m) – дозвољена је изградња свих објеката, осим изградње великих индустријских објеката и других објеката који својим техничким, технолошким и другим карактеристикама могу ометати рад војних уређаја и представљају „уносан циљ“ напада. За такву врсту грађења потребно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зоне заштите радио гониометара

Зона забрањене градње (круг полупречника 100 m) – потпуна забрана било какве градње.

Зона контролисане градње (круг полупречника 500 m) – забрањена је изградња објеката који својом висином надвисују војни објект и тиме представљају физичку препреку која омета рад војних уређаја. Забрањена је изградња индустријских и енергетских објеката, далековода, антена, разних објеката металних конструкција, електронских уређаја и других објеката који емитурањем електромагнетних таласа или на неки други начин ометају рад војних уређаја, угрожавају безбедност и тајност војног комплекса и представљају „уносан циљ“ напада. За изградњу било каквих објеката у овој зони обавезно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зоне заштите Комплекса ПВО

Зона забрањене градње (100–500 m од ограде комплекса, зависно од микролокације размештаја и намене објеката унутар комплекса, карактеристике терена и насељености) – забрањена је било каква градња.

Зона ограничене градње (600 m од границе војног комплекса) – забрањена је изградња објеката који својом висином надвисују војни објект или комплекс и тиме представљају физичку препреку која омета рад војних уређаја. Забрањена је изградња индустријских и енергетских објеката, далековода, антена, разних објеката металних конструкција, електронских уређаја и других објеката који емитувањем електромагнетних таласа или на неки други начин ометају рад војних уређаја, угрожавају безбедност и тајност војног комплекса или представљају „уносан циљ“ напада.

Постојећа насеља и објекти раније изграђени у овој зони могу се проширивати и дограђивати, у зависности од конкретних услова, али тако да се ширење усмерава ван ове зоне.

Појединачна, индивидуална градња мањих објеката је могућа, у зависности од конкретних услова (конфигурације терена, карактера објекта, његове локације могуће последице на рад војних уређаја, безбедности и заштиту тајности). За изградњу било каквих објеката у овој зони обавезно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зона контролисане градње (круг полупречника 2.000 m за техничке положаје, а 1.500 m за ватрене положаје ракетних дивизиона) – дозвољена је изградња свих објеката, осим изградње крупних индустријских објеката и других објеката који својим техничким, технолошким и другим карактеристикама могу ометати рад војних уређаја и представљају „уносан циљ“ напада. За такву врсту градње потребно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зоне заштите објекта за електронско извиђање

Зона забрањене градње (100 m од оградe – границе комплекса) – потпуна забрана било какве градње.

Зона контролисане градње (500 m од оградe комплекса) – забрањена је изградња објекта који својом висином надвисују војни објект и тиме представљају физичку препреку која омета рад војних уређаја. Забрана изградње индустријских и енергетских објекта, далековода, антена, разних објекта металних конструкција, електронских уређаја и других објекта који емитовањем електромагнетних таласа или на неки други начин ометају рад војних уређаја, угрожавају безбедност и тајност војног комплекса или представљају „уносан циљ“ напада. Постојећа насеља и објекти раније изграђени у овој зони могу се проширивати и дограђивати у зависности од конкретних услова, али тако да се ширење усмерава изван ове зоне. Појединачна, индивидуална градња мањих објекта је могућа, у зависности од конкретних услова (конфигурације терена, карактера објекта, њихове локације, могућег утицаја на рад војних уређаја, безбедности и заштиту тајности). За изградњу било каквих објекта у овој зони обавезно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зоне заштите комплекси ВОЈИН

Зона забрањене градње (100 m од оградe комплекса) – у зависности од конкретних услова, потпуна забрана било какве градње.

Зона ограничене градње (круг полупречника од 500 m) – забрањена је изградња свих објекта који својом висином надвисују војне објекте и тиме ометају рад и употребу војних уређаја. Забрањена је изградња индустријских и енергетских постројења и објекта, далековода, антенских уређаја, складишта и других објекта који емитују електромагнетне таласе или на неки други начин ометају рад и употребу војних уређаја и/или на други начин угрожавају безбедност војног објекта. Све то зависи од конкретних случајева. Постојећа насеља и раније изграђени објекти могу се проширивати и дограђивати, у зависности од конкретних случајева, али ван ове зоне, супротно од постојећих објекта. Појединачна изградња мањих објекта могућа је у зависности од конкретних услова. За изградњу било каквих објекта у овој зони обавезно је одобрење МО Републике Србије на главни пројект.

Зона контролисане градње (круг полупречника од 1.000 m). У принципу, дозвољена је изградња свих објекта. За изградњу крупнијих објекта, далековода, високих антена, разних складишта, нових урбанистичких насеља, вишеспратница потребна је сагласност МО Републике Србије на главни пројекат.

Зоне заштите аеродрома

Локације аеродрома утврђене су у складу са урбанистичким и просторним плановима и са плановима изградње војних аеродрома и не могу бити угрожени неправном изградњом објекта. На раздаљини од 3 km не смеју бити далеководи ви-

соког напона који секу правац полетно-слетне стазе, а на раздаљини до 1 km не смеју бити такви далеководи који су паралелни са полетно-слетном стазом.

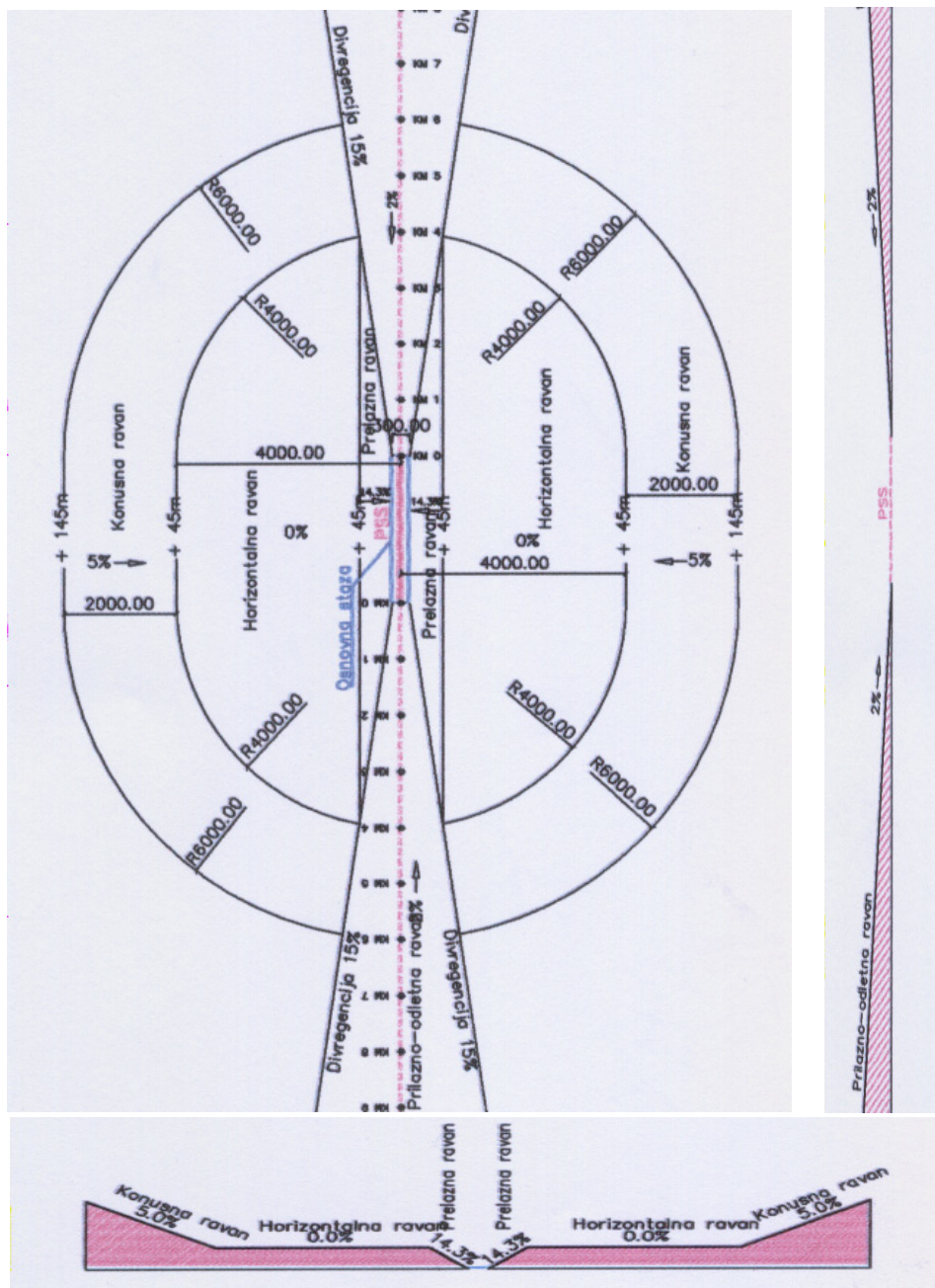
Равни за ограничавање препрека (хоризонтална и конусна) су скуп равни које дефинишу онај део ваздушног простора на аеродрому и око њега који мора да буде без препрека како би се омогућило безбедно одвијање ваздушног саобраћаја и спречило да аеродром постане неупотребљив због повећаног броја препрека. Хоризонтална раван је кружна, са центром у координатној тачки аеродрома, и одређује се код свих класа аеродрома на 45 m изнад средње коте аеродрома и са полупречником од 4.000 m. Конусна раван је кружна и простире се од хоризонталне равни под углом од 5% са полупречником од 6.000 m.

Препрека је сваки фиксни објекат или део објекта који се простире изнад површина намењених заштити ваздухоплова у лету, које су дефинисане међународним стандардима, а која може да утиче или која угрожава безбедност ваздушног саобраћаја. Стандарди су садржани у Анексу 14 Међународне организације за цивилно ваздухопловство.

Сви природни или вештачки објекти виши од коте хоризонталне равни или конусне равни сматрају се препрекама и морају бити обележени оријентационим знаковима. При издавању употребне дозволе за аеродром обавезно се контролише постојање препрека изнад равни за ограничење препрека и у близини аеродрома, што значи да се дозвола не може добити уколико постоје препреке које угрожавају или могу да угрозе безбедност летења. Изнад прилазних, хоризонталних и конусних равни не смеју се подизати нови објекти након изградње аеродрома и добијања употребне дозволе.

Ред. број	ВРСТА ЗАШТИТНЕ ЗОНЕ	ЕЛЕМЕНТИ ЗАШТИТНИХ ЗОНА					ДЕФИНИЦИЈА ЗАШТИТНЕ ЗОНЕ	
		Н а з и в	Просторне ознаке		„А“	„В“		„С“
1.	Зона забрањене градње	Основна стаза	Ширина (m)	PSS PS	300 180	300 180	210 □—	Потпуна забрана било какве изградње надземних објеката.
			Дужина испред прага PSS (m)		150	100	-	
		Прилазно-одлетна површина	Дужина (m)		1.500	1.000	500	
	Прилазно-одлетна површина	Унутрашња ширина (m)	VFR	180	180	180	Забрањена изградња објеката, инсталација и других препрека које пробијају дате површине.	
			IFR	300	300	210		
		Дужина (m)		15.000	12.000	3.000		
		Дивергенција		15 %				
		Нагиб	За нове објекте	1,6% 1:62	2 % 1:50	2 % 1:50		

2.	Зона ограничене градње		За постојеће препреке	2 % 1:50	2,5 % 1:40	3,33% 1:30	Забрањена изградња објеката који могу бити извор ометања рада навигационих уређаја и уређаја за инструментално летење, извор ометања за визуално летење, као и других објеката који на неки начин могу да угрозе безбедност летења у зони аеродрома	
			Прелазни нагиб	VFR	PSS	12,5%		12,5%
					PS	12,5%		12,5%
			IFR	PSS	15%	15%		
		Хоризонтал на раван (облик елипсе са центрима кругова изнад прагова ПСС	Висина изнад средње коте PSS	45 m				
			Полупречник кругова (m)	4.000	3.000	1.800		
		Конусна равнина	Спољњи полупречник (m)	6.000	4.000	-		
Нагиб	5% 1:20		5% 1:20	-				
Прилазна раван (до основне стазе)	Нагиб	14,3% 1:7	14,3% 1:7	-				
3.	Зона контроли сане градње	Хоризонтал на раван	Висина изнад средње коте PSS (m)	145	145	-	Дозвољена је изградња, али код изградње крупних индустријских објеката потребно одобрење МО на главни пројекат, због могућег утицаја на безбедност летења у зони аеродрома.	
			Полупречник (m)	10.000	5.100	1.800		

Графички приказ зона заштите аеродрома

Поред наведеног, потребно је зонама заштите штитити и објекте уређења и припреме територије (уређења командних места, ракетних положаја, радарских положаја, аеродрома ниже категорије). Скељска и мостна места преласка на рекама треба штитити са зоном забрањене градње објеката на копну и води од 50 m узводно и низводно.

Приказане зоне заштите војних комплекса потребно је да провере стручни органи и да их ускладе са захтевима наоружања и војне опреме и убојних средстава које користи или ће користити Војска Србије у будућности. Ово је, пре свега, потребно ради омогућавања адекватних зона заштите при изградњи нових комплекса (база, складишта, полигона, стрелишта итд.). Свакако, потребно је детаљно изучити предметну проблематику и донети Правилник којим би се прописале зоне заштите војних комплекса, чиме би се ова проблематика уредила и унапредила.

Наведене су зоне заштите само за неке објекте – комплексе. Потребно је на основу извршене анализе стања, карактеристике наоружања, врсте убојних средстава, врсте војних уређаја и система извршити одређивање зона заштите и за друге објекте. Посебно је то потребно урадити за складишта, аеродроме, стрелишта и војне базе које су специфичне и у којима су размештене различите врсте система и средстава, убојних средстава, складишта, стрелишта, полигони, ватрени положаји, хелиодроми. Зоне код базе престављају збир различитих величина зона и карактеристика. Код одређивања границе зоне заштите увек се узимају највеће.

Закључак

Легализација објеката у смислу Закона о планирању и изградњи подразумева након издавање грађевинске дозволе. Поступак легализације покреће власник подношењем захтева. За објекте који су нелегално изграђени у зонама заштите око војних комплекса, легализација се не може извршити уколико се не добије сагласност Министарства одбране. Ради легализације нелегално изграђених објеката у зонама забрањене градње све су већи захтеви за укидање зона, смањење или исељење војних комплекса на другу локацију. Војни комплекси су угрожени нелегалном градњом, али је и околина угрожена од војних комплекса, посебно у рејону складишта, стрелишта, аеродрома. Старост убојних средстава, објеката, као и чување у неадекватним условима, доводи до нестабилности, што преставља велики ризик. Вишак убојних средстава је такође велики проблем јер оптерећује складишта. Ово је веома комплексан проблем. Акциденти се могу десити у миру, а последице могу бити велике. У зонама забрањене градње изграђена су комплетна насеља. Зоне ограничене и контролисане градње покривају нека комплетна насеља, градове. Насеља нису случајно „никла“ у близини војних комплекса. Министарство одбране је при изградњи војних комплекса изградило и потребну инфраструктуру за своје потребе. Грађани су то искористили за изградњу кућа, викенд кућа, насеља и других објеката и тиме угрожавају функционисање војних комплекса али и сопствене животе и материјална добра. Неопходно је донети адекватна законска акта, која би била обавезујућа за све. Правилником би се, у складу са законом, дефинисале зоне забрањене, ограничене и контролисане градње око војних комплекса (величина зона у зависности од намене

комплекса, врсте објеката који би се могли градити, легализација изграђених објеката, поступак са заштитним зонама објеката који су у Мастер плану за отуђене, поступак са зонама објеката који су неперспективни за Министарство одбране и Војску, поступак код покушаја изградње објеката у зонама заштите и многа друга питања).

Пре доношења одређеног правилника неопходно је извршити нову пиротехничко-балистичку процену за перспективна складишта, стрелишта, аеродроме и др. Складишта, објекти у њима и заштитни насипи пројектовани су и изграђени за другу врсту убојних средстава, од других материјала, а и дотрајали су. У њима су ускладиштене веће количине убојних средстава, или чак и мање али са већом снагом и убојном моћи. Ради повећања безбедности неопходно је изградити нове објекте уместо постојећих, реконструисати заштитне насипе или изградити ново складиште, чиме ће се створити услови за напуштање постојећих.

Извршеном контролом просторних и урбанистичких планова утврдило би се чињенично стање, провера поштовања услова и могле би се предузети мере за спречавање даљег нарушавања безбедности војних комплекса, али и повећати безбедност грађана у случају акцидента. Заштитило би се Министарство одбране од обавезе надокнаде штете у случају акцидента и причињавања штете на легално/нелегално изграђеним објектима.

Извршило би се редефинисање зона у односу на врсту и количину убојних средстава у складиштима која се налазе у близини насељених места, сагледала потреба побољшања безбедности или обавезна дисперзија вишка убојних средстава.

Створила би се законска основа за заштиту простора за потребе одбране земље и заштиту војних комплекса и објеката, те створили услови за легализацију са дозволом изграђених објеката и забрану легализације бесправно изграђених објеката у заштитним зонама. Добила би се законска регулатива и регулисала надлежност за укидање заштитних зона око комплекса и објеката који се налазе у Мастер плану за отуђење, за одбрану од захтева за надокнаду штете у случају акцидента и уштедела велика финансијска средства неопходна за финансирање система одбране. Олакшало би се усаглашавање просторних и урбанистичких планова и пројеката са потребама одбране земље.

Литература

1. *Стратегија националне безбедности*, Београд, „Службени гласник РС“, бр. 88/09.
2. *Стратегија одбране Републике Србије*, Београд, „Службени гласник РС“, бр. 88/09.
3. *Стратегијски преглед одбране*, Београд, 2009.
4. *Доктрина Воске Србије*, Медија центар „Одбрана“, 2010.
5. *Закон о планирању и изградњи*, „Службени гласник РС“, бр. 72/2009.
6. *Правилник о планирању и уређењу простора за потребе одбране земље*, „Службени војни лист“, бр. 21/1996.
7. *Правилник о пројектовању, изградњи и реконструкцији аеродрома и њиховој класификацији*, „Службени лист СФРЈ“, бр. 2/1966.

8. *Правилник о издавању дозволе за коришћење аеродрома*, „Службени гласник РС“, бр. 2/11.

9. *Правилник о изградњи објеката за потребе одбране земље*, „Службени војни лист“ бр. 5/1998.

10. *Одлука о врстама инвестиционих објеката и просторних и урбанистичких планова значајних за одбрану земље*, „Службени војни лист“, бр. 16/1995.

11. *Одлука о објектима од посебног значаја за одбрану*, „Службени гласник РС“, бр. 112/2008.

12. *Правилник о заштитним и сигурносним зонама војних објеката*, Министарство одбране Р. Хрватске, сајт МОРХ.

13. *Упутству за рад складишта убојних средстава*, Генералштаб Војске Југославије, Инт. бр. 5219–1 од 23. 10. 2002.

УЧЕЊЕ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА У КОНТЕКСТУ ПРИПРЕМА ПРИПАДНИКА ВОЈСКЕ СРБИЈЕ ЗА УЧЕШЋЕ У ОПЕРАЦИЈАМА ПОДРШКЕ МИРУ

Марин Маркош

Министарство одбране Републике Србије, Војна академија

Након дефинисања учешћа у операцијама подршке миру као друге мисије Војске Србије, актуелизовано је питање достизања потребног нивоа интероперабилности припадника ВС. Како је језичка интероперабилност предуслов сваког деловања на међународном плану, неопходно је посебну пажњу посветити учењу енглеског језика, као основног медија међународне комуникације. Досадашња искуства на достизању језичке интероперабилности дала су значајне резултате, али су у светлу прерасподеле приоритета и отворила питања прецизнијег дефинисања образовних потреба и наставних садржаја ради успешног прилагођавања комплексном окружењу мировних операција. У том смислу неопходно је одредити циљне ситуације и у њима претпостављене војничке задатке превести у комуникативне задатке, за чије је извршење потребно овладати посебним знањима и вештинама. Та знања и вештине представљају или део општих компетенција или комуникативно-језичких (лингвистичких, социolingвистичких и прагматских) компетенција. Развијене компетенције омогућавају жељено језичко понашање, које се исказује кроз делотворну употребу комуникативних стратегија и језичких вештина у ограничењима оперативног контекста језичке употребе. Отуда прецизирање приоритета у развоју појединих компетенција и специфичних језичких микровештина и смештање учења језика у реално очекивани контекст мировних операција постаје интегрални део припрема за одласке у мисије. Развој језичких вештина кроз процесе образовања, усавшавања и непосредног обучавања није само себи циљ, већ припаднике ВС треба да припреми за извршење комплексних комуникацијских и језичких задатака у социо-културолошки мало познатом окружењу. Спајање професионалних војних знања и вештина са способностима комуникације и функционалне употребе језика кључ је успеха припадника ВС у будућим мировним операцијама.

Кључне речи: *мировне операције, енглески језик, интероперабилност, анализа потреба, компетенција, вештина, комуникативно-језички задаци, оперативни контекст, систем учења.*

Увод

Овај рад представља покушај да се представе основне смернице у креирању наставе енглеског језика, која би допринела постизању језичке интероперабилности и омогућила успешно укључивање припадника Војске Србије у међународне операције подршке миру у складу са другом мисијом ВС. Анализа се креће у оквирима које постављају Заједнички европски оквир и *STANAG 6001*, као међународни документи који се баве питањима језика у контексту међународне комуникације. Циљ је да се комплексна проблематика изучавања језика прикаже на начин који би био разумљив изван ускостручних кругова и да се достигнућа у лингвистици, психолошким и социолошким дисциплинама и организационим наукама интегришу и примене на конкретан случај развоја језичке интероперабилности за потребе међународних војних операција.

Анализа остаје у највећој мери општа и представља тек један корак и почетни допринос у правцу осмишљавања ефикасног и делотворног модела учења језика у светлу измењених околности и нових потреба. Конкретизација ставова и закључака, те на основу њих израда посебних наставних планова и програма, односно стратегије учења и програма обучавања, могућа је у оквиру општих напора на изградњи конзистентног система припреме припадника Војске Србије и МО за активније укључивање у међународне активности, односно свеукупног обучавања и развоја кадра способног да одговори изазовима савременог тренутка.

Језичка интероперабилност

Интероперабилност се намеће као кључни појам у свим ситуацијама када две или више страна раде на остваривању заједничког задатка, а посебно када делују као јединствен ентитет. Мировне операције, готово по дефиницији, подразумевају вишенационалне снаге, што из језичке перспективе значи постојање различитих језика на којима се обавља комуникација. Могућност неразумевања, до кога би могло доћи услед непознавања језика партнера укључених у исту операцију, мора бити сведена на најмању меру. Отуда је језичка интероперабилност друго име за познавање језика који ће сви у оквиру међународних снага моћи приближно једнако успешно, и са једнаком прецизношћу, да користе у међусобној комуникацији и у комуникацији са трећим странама.

Енглески језик се, нема сумње, у потпуности наметнуо као први језик у свим међународним контактима. Енглески је данас или једини, често први, или у најмању руку други службени језик, како у међународним организацијама, тако и у мисијама. Нема изгледа да ће се ситуација у догледно време променити. С обзиром на чињеницу да је учење енглеског у војним круговима управо доживело бум у последњих десетак година са ширењем НАТО-а и мировних операција, могло би се чак закључити да ће енглески наставити да истискује друге језика и постати дефинитивно *lingua franca* у свим међународним војним контактима и активностима.

Ове тенденције потпомогнуте су и свесним радом у оквиру НАТО-а. Познавање језика, описано кроз језичке профиле на основу дефинисаних нивоа владања језиком, стандардизовала је Агенција НАТО-а за стандардизацију. *STANAG 6001*,¹ како се овај документ о стандардизацији означава, одређује нивое опште језичке способности, ради прецизирања захтева у смислу познавања језика неопходног за обављање дужности у вишенационалним саставима, вођења евиденције о језичкој способности на међународном нивоу и, према потреби, упоређивању националних стандарда познавања језика. Из ове основне намене произашла су усклађивања у начину обучавања и тестирања језика. Иако *STANAG 6001* није везан за енглески језик, него у принципу даје општи оквир за све језике који би могли да се употребљавају у оквиру НАТО-а, дескриптори (описи језичких захтева и степена владања језиком) и с њима повезано вредновање нивоа познавања језика (тестирање) највише су развијани управо за енглески језик.

Војна логика тежи постизању ефикасности, једноставности и смањивању ризика, па је отуда избор једног језика као језика комуникације за међународне снаге и у међуармијским контактима или заједничким операцијама сасвим природан. Било је, нажалост, доста примера где је недостатак познавања језика довео до трагичних последица и могао да угрози саму операцију и мисију. Мировне мисије, које су саме по себи врло сложени низ операција, нарочито су осетљиве на пропусте у комуникацији. Способност заједничког извођења неке активности која се обезбеђује познавањем истог језика, као основног средства комуникације, у ствари је језичка интероперабилност. Отуда се, уз одређена упроштавања, језичка интероперабилност готово може изједначити са познавањем и активним владањем енглеским језиком свих припадника међународних снага.

Да би се осигурало да припадници Војске Србије, када у било ком облику буду укључени у мировне мисије или друге мултинационалне операције, не доведу себе или друге у опасност због слабог знања језика, или због слабе комуникације угрозе извршење неког задатака или успех мисије, него да буду у стању да успешно спроводе прихваћене процедуре и равноправно се укључују у све активности, односно да обезбеде језичку интероперабилност, неопходно је да постигну одређени ниво владања, односно активног коришћења енглеског језика.

Досадашња искуства на постизању језичке интероперабилности

Постизање језичке интероперабилности на међународном нивоу како би се „мултинационалним снагама које су укључене у операције подршке миру које воде НАТО, ЕУ или УН омогућило да једни са другима успешно комуницирају“,² био је један од основних циљева Пројекта учења енглеског језика за мировне операције (*Peacekeeping English Project – PEP*), који је покренут 1996. године под окриљем Британског савета. Србија се укључила у овај пројекат 2002. године, са доласком

¹ STANAG 6001 (Edition 3), NATO Standardization Agency, Brussels, 2009.

² <http://www.britishcouncil.org/learning-elt-pep-projects.htm> 14. 02. 2010 18:18.

саветника за учење енглеског језика на Војну академију. У међувремену пројекат се ширио изван свог првобитног оквира, али је интероперабилност остала у његовом центру. У Србији су активности Пројекта биле усмерене ка стварању услова за одрживо и ефикасно учење енглеског језика према прихваћеним међународним стандардима у оквиру МО и Војске, и у мањој мери Министарства унутрашњих послова. У ту сврху развијана је инфраструктура која је обухватила оснивање центара за самостално учење енглеског језика (први такав центар основан је на ВА 2003. године), набавку опреме (наставна средства, информатичка опрема) и савремене литературе прилагођене потребама учења енглеског језика у војном окружењу, обуку наставника кроз похађање семинара и укључивање у међународне пројекте и формирање тест тима за провере знања према *STANAG 6001*.

Наслањајући се у великој мери на *PEP*, „Програм оспособљавања у области енглеског језика“ (*PELT*), покренут у оквиру МО 2005. године, препознао је важност захтева за интероперабилношћу „који се односе и на владање нивоом енглеског језика према *STANAG 6001*, који је прописан као један од услова за ангажовање, односно наименовање на конкретну дужност у мултинационалном окружењу“.³ Општи циљ Програма било је обезбеђење пројектованих средњерочних потреба МО и Војске за кадром одговарајућег профила, кроз оспособљавање кадра МО и Војске за владање енглеским језиком на задатом нивоу језичке способности. У I категорију приоритета стављени су „кандидати за учешће у операцијама подршке миру, хуманитарним операцијама и међународним вежбама“.⁴ Међу посебним циљевима најпре је истакнут „допринос повећању интероперабилности кадра МО и Војске за ангажовање у мултинационалном окружењу и развој спознаје о значају владања енглеским језиком са аспекта достизања задате интероперабилности“.⁵ Програм који је амбициозно покушао да са становишта организације реши низ питања из области учења енглеског језика, није се, у основи, бавио стручним питањима садржаја, методологије и евалуације програма учења енглеског језика и постепено се усмерио на питање тестирања, као кључног елемента за међународну верификацију достигнутих нивоа владања енглеским језиком.

„Програм оспособљавања и тестирања кадра Министарства одбране и Војске Србије у области енглеског језика“ из 2009. године бавио се активностима које је требало реализовати до краја 2010, са визијом до 2015. године. Он поново дефинише „лица у саставу декларисаних снага ВС у мултинационалним операцијама“⁶ као потенцијална лица која изучавају енглески језик. Визија до 2015. предвиђа организацију интензивних курсева „за стицање потребних знања из енглеског језика за различите структуре и специјалности (типови каријере) припадника тих снага, у складу са потребним степеном знања енглеског језика и захтевима интероперабилности“.⁷

³ PELT, Министарство одбране СЦГ, Сектор за људске ресурсе, Београд, 2005., стр. 5.

⁴ Ibid, стр. 10.

⁵ Ibid, стр. 15.

⁶ Програм оспособљавања и тестирања кадра МО и ВС у области енглеског језика, Министарство одбране РС, СЛР, Управа за школство, Београд, 2009., стр. 26.

⁷ Ibid, стр. 37.

Дакле и *PEP* и *PELT* и „Програм оспособљавања“ окренути су постизању језичке интероперабилности, а у том контексту посебно задовољавању неопходних услова за учешће припадника ВС у мировним операцијама.

Упоредо са успостављањем институционалног оквира и развојем инфраструктуре за одржив систем учења и вредновања знања енглеског језика, било је и практичних искустава са организовањем курсева намењених постизању језичке интероперабилности ради извршавања задатака у мултинационалним операцијама. Још 2003. обучавани су припадници ВСЦГ за учешће у операцијама у Авганистану. Тромесечни курсеви са недељним фондом од 15 часова требало је да обезбеде достизање минимума нивоа владања енглеским језиком који би омогућио њихово ангажовање у овој мисији. Потом је у Центру за мировне мисије организован тромесечни курс (2005–2006) са фондом од 250 часова, са циљем припремања припадника ВСЦГ за учешће у мировним мисијама. На јесен 2006. актуелизовано је учешће лица из састава МО и ВС у операцијама у Авганистану. Тог пута радило се о медицинском особљу. Тромесечни курс на Војној академији имао је за циљ да их припреми за даљу обуку и рад у мултинационалном окружењу. Заједничко свим тим курсевима било је то што полазници на крају нису били упућени у мисије за које су припремани.

За разлику од ових спорадичних покушаја, који су се завршавали на једном циклусу курсирања, на Војној академији настављена је полувековна традиција курсирања енглеског језика, која је од 2004. године претрпела озбиљне измене у смислу прилагођавања новим језичким потребама припадника Војске и МО. Курсеви су са десет месеци сведени најпре на пет, па на три, а наставни планови и програми су промењени. Иако циљ ових курсева није била припрема припадника Војске за учешће у мировним операцијама, садржај и начини њиховог извођења јасно су одредили постизање језичке интероперабилности као укупни, општи циљ. Интероперабилност је сагледавана кроз дефинисање језичких профила полазника курса након полагања теста енглеског језика према *STANAG 6001*. Један мањи број полазника ових курсева био је касније укључен у посматрачке или медицинске мисије.

Као што је било предвиђено програмом *PELT*, 2007. год. покренути су и гарнизони курсеви. Они су садржајно и методолошки изведени из интензивних курсева на Војној академији. Један део полазника ових курсева верификовао је постигнуте нивое кроз језичке профиле према *STANAG 6001*.

У међувремену, мењали су се и наставни планови и програми на основним студијама на ВА. Они су, такође, изражавали нове потребе, као резултат промена у ширем окружењу, па с тим у вези и измењених мисија и пројекција Војске. И овде је потреба постизања језичке интероперабилност имплицитно уграђена у наставни процес, који треба да омогући достизање нивоа 2 према *STANAG 6001*, односно *SLP 2222*.

Може се, дакле, закључити да данас постоје институционални и правни оквир, као и одређена практична искуства која представљају темеље за даљи рад на постизању језичке интероперабилности. Због тога би се требало више посветити стручном аспекту језичког оспособљавања, односно дефинисању језичких потреба у мировним операцијама и начинима њиховог задовољења.

Дефинисање потреба

У дефинисању потреба треба поћи од утврђивања циљне ситуације. Дакле, потребно је да се знају циљеви и задаци мисије, контекст у коме ће мисија деловати, групни и индивидуални задаци, дужности и овлашћења. Ове опште чињенице дају почетну слику из које могу да се претпоставе основне активности припадника мировних снага, у којима се онда препознају кључни комуникативни задаци, односно шта би то припадник мировних снага требало да буде у стању да обави. На пример, ако је један од задатака мисије верификовање поштовања примирја, онда је готово извесно да је патролирање једна од основних активности. Та активност састоји се од низа комуникативних задатака: усменог и писменог извештавања, одржавања радио-везе, издавања упозорења и сл. У зависности од дужности, разликоваће се и степен укључености у извршење комуникативног задатка, као и непосредан контекст у коме долази до извршења задатка. Уколико су ови елементи познати, можемо утврдити онај неопходни језички минимум којим лице у датој ситуацији мора да влада. Рецимо, издавање упозорења може да подразумева наредбу, савет, забрану или упутство, што се остварује употребом специфичних граматичких форми (нпр. императив, модални глаголи), вокабулара (нпр. глаголи кретања, прилози за место и време) и захтева активирање језичких вештина говора и слушања, које се могу даље разбијати на подвештине (препознавање специфичне информације, разумевање детаља, преговарање, размена информација, циљно усмерена сарадња итд.). Трансфер војничког задатка у комуникативни задатак и према њему овако формулисан оквир даје релативно прецизне елементе на основу којих могу да се упореде постојећа знања и вештине са оним који су потребни у датој ситуацији, па тако дефинише недостатак који ће се процесом учења уклонити. Управо овај недостатак представља образовну потребу чије задовољење треба да омогући успешно функционисање у извршењу реалног задатка.

Да би оваква анализа уопште била могућа, требало би да постоји сарадња и координација различитих организационих јединица система, које су, свака на свој начин, укључене у припрему и слање припадника Војске и МО у мировне мисије. Основни задаци мисије, опис могућих операција, индивидуалних дужности или информације о месту где ће припадници бити распоређени, као и приручници или документација везана за мировне операције, вероватно нису увек у домену државних или строго поверљивих војних тајни, али није извесно да ће они бити познати онима који буду непосредно укључени у језичку припрему припадника Војске или МО који се упућују на мисију у иностранство.

Један од могућих извора корисних информација ради дефинисања оквирних језичких потреба у ситуацијама које су специфичне за мировне мултинационалне операције, било би искуство учесника. Припадници Војске и МО који су до сада на било који начин били укључени у мисије, кроз разговоре, упитнике или извештаје могли би да дају драгоцене податке о комуникативним задацима, реалним тешкоћама и присутним недостацима које су уочили или искусили током боравка у мисији.

Процес утврђивања потреба може се упроштено приказати на следећи начин:
циљна ситуација → комуникативни задаци → потребна знања и вештине

У припремној фази, у којој нису дефинисане конкретне мисије, па тако ни конкретне потребе, морамо да се ограничимо на успостављање оквира који ће помоћи у спровођењу анализе конкретних потреба, када се оне јаве. У томе ће нам помоћи одговори на следећа питања.

1. Зашто је језик потребан?

Мировне мисије су сложене операције у којима се, осим обављања радних задатака на енглеском, захтева и успостављање интерперсоналних, па и интергрупних односа, тако да је енглески и радни језик, али и језик социјализације.

2. Како ће се језик користити?

Извесно је да све четири вештине могу бити потребне, али не у једнаком степену и не за сваког исто. Комуникација ће се обављати и лицем у лице, али вероватно и радио-везом, телефоном, електронском поштом, у писменој форми, што опет највише зависи од наименовања, тј. дужности.

3. Које ће области бити покривене?

С обзиром на комплексну природу мировних операција, може се претпоставити широк распон области, који превазилази уско војни професионални домен.

4. С ким ће се језик употребљавати?

Одговор ће зависити од састава мултинационалних снага, као и где се операција изводи. Осим језичког профила треба узети у обзир и образовни, културолошки и професионални профил потенцијалних партнера у комуникацији.

5. Где ће се језик користити?

Место може бити дефинисано земљом у којој се операције изводе, али и непосредним окружењем – од канцеларије, преко касарне, до тенка. Ситуације у којима се језик користи су такође различите, нпр. састанци, преговори, дружење.

6. Када ће се језик користити?

Да ли је то одмах, у најскоријој будућности, или за годину дана? Такође, колико често се користи или ће се користити – свакодневно целог дана, пар сати дневно, повремено, у посебним ситуацијама? И у којем обиму – за кратке одговоре, дуже разговоре, презентације и сл.? Одговори су непосредно везани за конкретне дужности и задатке.

С обзиром на то да језичке потребе не постоје изван људи (јер само људи комуницирају користећи се језиком), требало би имати у виду специфичне потребе учесника и утврдити њихове жеље, мотиве и разлоге за учествовање у мисији и овладавање енглеским језиком, затим њихово искуство у учењу и коришћењу енглеског језика и индивидуална очекивања. Потенцијални учесници у мисијама имају своје индивидуалне карактеристике пола, година, образовања, занимања, регионалне и личне културе, црте личности и ставове, који сви заједно могу да утичу и на учење језика и на способност остваривања комуникације на енглеском језику и успешног функционисања у датој ситуацији.

Описи нивоа у *STANAG 6001* такође помажу у дефинисању језичких потреба за учешће у мировним мисијама. Они прецизирају „способност појединца да без претходне припреме обавља општу комуникацију на датом језику“.⁸ Већ називи нивоа указују на ниво успешности у комуникацији на датом језику и дају назнаке за могуће дужности (1. довољно за преживљавање, 2. функционалан, 3. професионалан, 4. експертски). У ствари, за највећи број постављених у мултинационалним снагама и мировним мисијама прецизиран је језички профил, који представља један од обавезних захтева. Опис нивоа по вештинама даје делимичне одговоре на питања коју су већ наведена и преко дефинисања онога што комуникатор чини (перформанса) у грубим цртама назначавача домене, теме, функције и ситуације у којима се реализује комуникативна језичка компетенција, односно препознаје оно што комуникатору омогућава да управо то чини. Међутим, ако се описи нивоа по *STANAG 6001* узму за онај претпостављени минимум владања енглеским језиком и образовна потреба утврди само на основу разлике према већ постигнутом на исти начин дефинисаном нивоу, може се превидети важан аспект језичке употребе у мировним ситуацијама. То је комплексност окружења, сложеност задатка, паралелан низ специфичних предвидивих и практично неограничених непредвидивих ситуација, које се јављају у било које доба дана и на било ком месту, као део планираних активности или изненадних околности. Другим речима, реалност потреба у мировним операцијама може лако да изађе из оквира општих стандардизованих описа. Зато у дефинисању језичких потреба нивоу *STANAG 6001*, односно тражени језички профили, представљају оквир који тек треба да добије јасан садржај.

Дефинисање садржаја

Учење језика традиционално се посматрало као низ граматичких и лексичких јединица које је потребно усвојити, при чему се контексту њихове употребе посвећивало онолико пажње колико је било неопходно за одређење ових јединица према другим јединицама исте врсте. Способности (знања и вештине) које омогућавају препознавање и усвајање ових јединица, њихово одабирање и активирање у датом тренутку и употреба у реалном контексту ради извршења датог задатка, обично нису били предмет непосредног језичког подучавања. Теоријски оквир за другачији нетрадиционални приступ, међутим, одавно постоји, и може се препознати у трендовима у настави језика у последњих тридесетак година. С обзиром на то да је језичка интероперабилност у извођењу мултинационалних операција подршке миру нов појам, на њега се не може одговорити традиционалним начинима. Отуда дефинисање садржаја наставе и учења језика који треба да допринесу увећању језичке интероперабилности треба да прати савремене тенденције у лингвистици, психологији и менаџменту.

⁸ STANAG 6001 (Edition 3), NATO Standardization Agency, Брисел, 2009, стр. 1.

Компетенције

Да би човек успешно одговорио на захтеве и задатке које одређене ситуације пред њега постављају, он се ослања на низ различитих компетенција.

Опште компетенције, према Заједничком европском оквиру (CEF),⁹ обухватају декларативно знање (*savoir*), односно знање о свету, социокултуролошка знања и интеркултуралну свест; вештине (*savoir-faire*), тј. практичне вештине и интеркултуралне вештине; егзистенцијалне вештине (*savoir-être*) и способност учења (*savoir-apprendre*).

Поједностављено речено, опште компетенције развијају се у процесу општер образовања, кроз које се упознајемо са географским, историјским, демографским, економским, политичким чињеницама и основним категоријама, класама и односима којима дефинишемо и описујемо свет око нас (нпр. конкретно насупрот апстрактног, живо наспрам неживог, просторни и временски односи, узрочно-последичне везе и сл.). Немогуће је и замислити успешну комуникацију ако потенцијални комуникатори немају никакве информације изван лингвистичког контекста о теми о којој комуницирају и ако не могу да дату ситуацију повежу ни са једном њима познатом категоријом или типом односа. Познавање друштва и културе заједница или земље у којој се дати језик користи, или из које потиче, такође је важно за делотворну комуникацију. То подразумева обавештеност, у реално могућим границама, о свакодневном животу (пиће, храна, радно време), условима живота (становање, животни стандард), интерперсоналним односима (односи међу класама, половима, генерацијама или у пословном окружењу, политички, верски и етнички односи), вредностима, уверењима и ставовима (однос према појединим институцијама, историји и традицији, култура и уметност, идентитет), говору тела (израз лица, покрети), друштвеним конвенцијама (давање поклона, облачење, табуи), ритуалима (прославе, верски обреди). Знање о свету уопште, и посебно знање о циљној култури, односно делу света, помаже нам да успоставимо однос између нашег света и света у којем се крећемо. Та свест о истовременој различитости и сличности представља интеркултуралну свест без које нема успешне комуникације на страном језику.

Знање само по себи, међутим, не доноси резултат ако није праћено вештинама које омогућавају примену тог знања. Животне, социјалне, професионалне и друге вештине, које смо развили изван радног окружења, омогућавају успостављање комуникације и боље разумевање. Појединац који не поседује ове основне вештине тешко да може да буде успешан комуникатор, без обзира на ниво његовог знања о циљном језику. У овом контексту посебно је потребно нагласити интеркултуралне вештине повезивања, посредовања, идентификовања комуникативних стратегија и превазилажења стереотипа, које олакшавају рушење баријера које се неизоставно постављају пред комуникаторе из различитих језичких и културолошких средина.

⁹ Common European Framework of Reference for Languages, Council of Europe, Cambridge University Press, 2001.

Као и у учењу и примени наученог било чега другог, тако и процес учења и овладавања новим вештинама и знањима везаним за језик у многоме зависи од ставова, мотивације, вредности, уверења и црта личности сваког појединог човека. Без мотивације нема учења. Негативан став, супротстављене вредности, сукоб уверења, неодговарајуће црте личности – све то отежава процес учења страног језика и омета комуникацију. Отуда су развој позитивног става према ширем окружењу, потискивање искључивости, охрабривање отворености, флексибилности и прилагодљивости веома важни за успешно овладавање и коришћење страног језика.

Способност учења, као фундаментална компетенција у модерном свету, пре свега значи жељу да се искуси нешто ново, да се тим новим искуством надогради постојеће знање и прихвате промене које је то ново искуство иницирало. Учење је успешно само ако доводи до релативно трајне промене понашања. То подразумева способност да се ново искуство прихвати, усвоји, повеже и пренесе у дату ситуацију. У контексту учења језика, учење се остварује само ако је ученик спреман да прихвати да сваки језик функционише у оквиру свог система, и да усвајање новог језика није претња његовом већ изграђеном систему матерњег језика. Ако постоји таква спремност, ученик ће вероватно од почетка настојати да разликује и произведе непознате гласове, препозна као смислене низове гласова, прати интонацију тих везаних низова гласова и формира структуре према новом моделу. Спремност на учење, међутим, није увек једнака са вештином учења. Вештина учења језика обухвата опште вештине као што су способност одређивања властитих потреба и циљева, способност концентрације и меморије или способност рада у групи или пару, као и специфично језичке, нпр. коришћење речника, организовање језичког материјала, препознавање законитости и сличности, разликовање и повезивање појединих елемената и сл.

За успешну комуникацију, уз опште компетенције, потребне су и специфичне компетенције непосредно везане за језик. То су тзв. комуникативне језичке компетенције, које обухватају лингвистичку (језичку) компетенцију, социолингвистичку и прагматску компетенцију.

Под лингвистичком компетенцијом подразумева се лексичка компетенција, тј. способност коришћења речи неког језика; граматичка, тј. познавање и способност коришћења граматичких ресурса датог језика; семантичка, тј. разумевање значења речи, граматичких структура и логичких односа у оквиру језичког система; фонолошка, тј. вештина перцепције и продукције звука, разликовања и повезивања фонетских јединица; ортографска и ортоелпска компетенција које су везане за писмо, тј. перцепцију и продукцију писаних симбола језика и способност коректног изговора написаних симбола.

Социолингвистичка компетенција везује се за социјалну димензију језичке употребе. У том смислу важно је уочити како се у датом језику исказују друштвени односи, како друштвене конвенције утичу на језичку употребу, који се језички варијетети везују са одређене друштвене контексте, који се различити дијалекти, изговори или сленг јављају у оквиру истог језика.

Прагматска компетенција везана је за појмове дискурса, функције и интеракције, односно за познавање принципа организације низа реченица у структурисане текстове у складу са прихваћеним конвенцијама у оквиру неке комуникативне заједнице;

коришћење одређених језичких форми за посебне функционалне намене (нпр. поздрављање, ослонљавање, исказивање вероватноће или намере итд.); способност употребе модела социјалне интеракције по којем се одвија комуникација.

Пре скоро пола века Ноам Чомски је дефинисао лингвистичку компетенцију као систем знања који омогућава говорнику да произведе и разуме неограничен број реченица у језику. Дефинисање низа компетенција има за циљ да утврди тај скуп знања, вештина и ставова који неком комуникатору омогућава да успешно комуницира на датом језику, односно извршава задатке и остварује сопствене или организационе циљеве. Тај скуп није, дакле, везан за поједине лексичке или граматичке јединице, нити за поједине теме, већ ствара способност извршења језичке комуникације у било ком, познатом или непознатом контексту, са или без претходне припреме. Развој ових побројаних компетенција требало би да резултира усавршавањем језичког испољавања, тј. перформансе. Као и у било којем другом обучавању, и у језику је, дакле, корисно полазити од компетенција, тј. способности (знања, вештина, ставова) које су утврђене као кључне за манифестацију жељеног понашања (перформансе) ради извршења задатка (оперативна употреба језика). И као и у другим областима, могуће је усредсредити се на специфичне компетенције и развијати их према потребама. Које од ових компетенција су посебно важне за успешно извршење операција подршке миру и у којој фази образовања или обучавања их је најбоље развијати, зависиће од утврђених потреба. Правило да се боље образован појединац, са ширим знањима и већим бројем развијених вештина, лакше обучава, важи и за језик. Отуда би развој компетенција, без обзира да ли ће се оне непосредно исказивати у специфичном времену, ситуацији или задатку, требало да буде важна одредница свеукупне образовне политике.

Перформанса

Компетенције омогућавају испољавање жељеног понашања. Језичко понашање испољено кроз језичке активности, односно актуелну употребу језика у датој ситуацији ради извршења задатка, можемо називати перформансом. У настави језика, уместо о перформанси, говоримо о четири језичке вештине – слушања, говора, читања и писања. Вештина је, у ствари, способност говорника да се, захваљујући развијеним потребним компетенцијама, укључује у језичке активности применом посебних комуникативних стратегија. Осим продуктивних (захтевају вештине говора и писања) и рецептивних (захтевају вештине слушање и читање) активности, језичке активности обухватају и медијацију и интеракцију.

Жељено језичко понашање (перформанса) утврђује се анализом потреба. Стандардизовани језички профил (*SLP*) показује до којег су степена развијене компетенције које омогућавају жељено језичко понашање, мерено кроз обаваљање језичких активности под дефинисаним условима и према критеријумима постављеним према *STANAG 6001*. Другим речима, *SLP* указује на перформансу, тј. на степен успешности извршења језичких задатака који захтевају примену одговарајућих језичких вештина.

Отуда је развој језичких вештина један од приоритета у савременој настави енглеског језика, посебно енглеског за посебне намене, па тако и енглеског за потребе учешћа у мировним мисијама. Како развијати језичке вештине, односно како их претворити у наставне садржаје? Пре свега, треба бити свестан да не постоји иста потреба за свим језичким вештинама или у оквиру једне језичке вештине за извршењем истих задатака или активности. Дефинисањем интензитета потреба за сваку вештину, и у оквиру ње задатака који су очекивани у оквиру активности везаних за учешће у операцијама подршке миру, формира се скица за наставне садржаје.

На пример, вештина говора подразумева и способност обраћања окупљенима или јавног саопштавања. Могуће је предвидети да ће учесници у мировним операцијама имати потребу држања брифинга или давања кратких или дужих саопштења или инструкција. Да би такво усмено обраћање било успешно, говорник треба да изговара коректно гласове и поштује интонацију реченице. Затим треба да користи речи које преносе тачно оно значење које он жели да искаже. Те речи треба да буду везане у смислене структуре, на основу граматичких и семантичких правила језика. Осим захтеване тачности, говорник треба да представи садржај који има комуникативну вредност и који они којима је упућен прихватају као релевантан. Садржај, потом, треба да буде структурисан на начин који је прихваћен од слушалаца и који им омогућава праћење саопштеног текста. Саопштавање текста треба да буде праћено одговарајућим невербалним језиком.

Шта, дакле, потенцијални учесник мировних мисија треба да научи? Први задатак је развој лингвистичке компетенције (фонетска, лексичка, граматичка, семантичка). Други је увежбавање коришћења фонетских, лексичких и граматичких елемената кроз усмено исказивање одређеног садржаја (вештина говора). Затим је неопходно знати како на одговарајући начин структурирати тај садржај (да ли је то саопштење, брифинг, инструкција) и на који га начин (уз употребу вербалног и невербалног језика) изложити. Вештина говора, осим саопштавања, подразумева и описивање, препричавање, објашњавање, излагање (става, предлога) итд. Сваки тип активности има своје особености у смислу језичке употребе (језичке форме, садржај, структура), па развој вештине говора активира онај скуп компетенција које „увежбаног“ говорника у одређеној ситуацији усмеравају на ефикасно коришћење одговарајућег репертоара.

И друга продуктивна вештина – писање – нуди читав низ активности које су свака за себе специфичне како у одабиру граматичких форми и лексичких јединица, тако и у структури текста и употреби стила. Писањем исказујемо (нпр. захвалност, потврду), усмеравамо (нпр. наредба, савет), описујемо (нпр. догађај, процес, људе), саопштавамо (нпр. одлуку, коментар), препричавамо (нпр. низ догађаја, изговорени текст), објашњавамо (нпр. разлике, мотиве), поредимо (нпр. могућности, чињенице), тражимо (нпр. информацију, објашњење), расправљамо или износимо аргументе, доказе и сл. За, рецимо, нижег подофицира расправљање, аргументација или поређење нису део неопходног репертоара у мировним мисијама, али описивање или препричавање могу да буду. Тип текста у којем се ове активности јављају ограничен је на попуњавање формулара, кратке извештаје, подсетнике или можда електронске поруке. С друге стране,

виши официри укључени у штабне активности треба да знају како да у писаној форми аргументују предлоге или ставове, како да пореде чињенице или могућности, односно да пишу извештаје, наредбе, предлоге и сл. Дакле, два битна критеријума – намеравана активност и тип текста – одредиће садржаје у развоју вештине писања. Ипак, у било ком случају остају заједничке одреднице вештине писања: знати шта пишемо (порука), коме пишемо (прималац/читалац) и зашто пишемо (намера/сврха). Техника писања (нпр. планирање, прављење концепта и кориговање) такође је примењива на све типове активности или текста. Ту треба и тражити основе за развој вештине писања, која се онда даље развија кроз обављање задатих активности у датим формама, тј. типу текста.

Што се тиче слушања, као рецептивне вештине, приметимо да она обухвата вештине слушне перцепције (распознавања и идентификовања појединих гласова или низа гласова и разликовање различитих извора звука), концентрације, предвиђања и закључивања на основу ванлингвистичког контекста или знања о свету, једнако као и језичке вештине идентификовања групе звукова којим се изражава одређено значење и обраде информације у смислу разумевања суштинне, основне теме или идеје, препознавања релевантних детаља, одређених информација или извођења значења на основу познатих речи или препознатих језичких елемената. Стратегије у слушању разликују се према типу задатка (нпр. прикупљање детаљних информација или закључивање о ставу говорника), као и типу текста (нпр. монолог, разговор, дискусија, саопштење, инструкција, приповедање, предавање, радио-веза). Развој ових стратегија, са фокусом на активности које се јављају у циљним ситуацијама типичним за међународне војне операције (нпр. слушање упутстава, радио-веза, телефонски разговор), требало би да припадницима међународних снага омогући коректно извршење нелингвистичког задатка на основу исправног разумевања саслушаног текста.

Вештина читања своди се на способност препознавања и разумевања написаних информација. У контексту мировних мисија вештина читања се развија не због уживања у уметничкој или естетској вредности написаног текста, него се текст посматра као преносник информација од значаја. Да бисмо лоцирали потребне информације, служимо се техникама брзог читања када прегледамо читав текст, па на основу изгледа текста, наслова, поднаслова и кључних речи откривамо о чему текст говори и судимо о његовој информативној вредности. Некада радимо управо обрнуто, тј. читамо само делове текста, детаљно и пажљиво да бисмо открили и разумели поједине информације од посебног интереса. Постоје и случајеви када је потребно да се пажљиво чита цели текст како бисмо утврдили начин организације и односе појединих делова текста, разумели след догађаја, узрочно-последичне везе, шири контекст или начин на који се развија одређена идеја. Вештина читања је обично добро развијена код већине одрасле популације. Трансфер низа вештина које заједно карактеришу доброг читача из матерњег у страни језик могућ је тек када се достигне одређени ниво владања страним језиком, који омогућава препознавање и повезивање кључних језичких елемената. Када се једном пређе та доња граница, развој вештине читања, односно функционалног разумевања писаног текста на страном језику, готово да прати развој ове вештине на матерњем језику. За будуће учеснике

мултинационалних операција важно је одредити врсте текстова са којима се могу срести у смислу формата и стила, као и подржати развој основних вештина идентификовања, лоцирања, препознавања, разумевања, разликовања, повезивања, тумачења и допуњавања информација, односно закључивања на основу лингвистичког и ванлингвистичког контекста.

Осим продуктивних и рецептивних језичких активности, језичко понашање испољава се и кроз медијацију и интеракцију. Код медијације, један говорник учествује у комуникацији као посредник између других говорника који не могу директно да комуницирају. Ове активности подразумевају симултано, консекутивно и ситуационо или неформално усмено превођење, затим писмено превођење са једног језика на други, као и парафразирање или сажето приказивање/препричавање у оквиру истог језика или са једног језика на други. У мултинационалном окружењу медијација је неизбежна, поготово ситуационо превођење, парафразирање и сажето препричавање, мада и повремено преводилачки задаци не могу бити потпуно искључени. Иако је савремена настава језика избацила стари модел заснован на граматички и превођењу, оспособљавање за неформално превођење и језичко посредовање не би смело да изостане у припремама за учествовање у мировним мисијама.

Интеракција је у основи комуникације. У ствари, комуникација се често изједначава са интеракцијом јер претпоставља постојање поруке која се шаље, најмање два комуникатора (једног који шаље поруку и другог који поруку прима), дефинисан медиј комуникације и повратну спрегу (реакцију). Говорна интеракција нпр. подразумева да учесник у интеракцији треба и да слуша и да говори, па се продуктивне и рецептивне стратегије наизменично користе. Интеракција се јавља код преговарања, интервјуисања, дискусије, размене информација, неформалног разговора, активности усмерене ка постизању заједничког циља. У писменој форми интеракцију представља кореспонденција, писање порука или вођење забелешки. Уз владање рецептивним и продуктивним вештинама, интеракција може да захтева и разумевање невербалне комуникације (говор тела, посебних звукова, висине, дужине или гласности тона). Интеракција, другим речима, претпоставља интеграцију различитих вештина и отуда је најближа природној употреби језика као примарног средства комуникације. Способност интеракције у настави језика развија се кроз симулацију и играње улога. Списак типичних ситуација, од упознавања, преко ћаскања, до учествовања на састанку, једнако је у сфери општег колико и енглеског за посебне намене.

На крају треба истаћи да развој појединих вештина и с њима повезаних стратегија којима ће се на најбољи начин одговорити на комуникативне/језичке задатке није само по себи циљ. Успешна интеграција вештина је кључ успешне комуникације. На пример, припадник мултинационалних снага присуствује брифингу. Прво ће активирати вештину слушања. Пошто оно што је чуо треба да пренесе у своју јединицу, водиће забелешке, на основу којих ће можда да напише извештај. Истовремено, на брифингу је подељен штампани материјал са додатним објашњењима и инструкцијама. По повратку у јединицу, на основу својих белешки и штампаног материјала, он ће усменим путем обавестити друге о основним информацијама. Дакле, уобичајена активност присуствовања

брифинзима активира све четири вештине, као и стратегије медијације (можда сви не разумеју једнако добро енглески) и интеракције (разговор са онима који присуствују брифингу, објашњења и доношење одлука у јединици на основу пренесених информација). Посматрајући овакве ситуације као типичне за мултинационалне операције, функционални развој интегрисаних језичких и комуникативних вештина и стратегија су у самом средишту припрема за учествовање у мировним мисијама.

Оперативни контекст

Већ је назначено да дефинисање потреба и садржаја полази од циљне ситуације. Та ситуација поставља оквир језичке употребе, односно одређује контекст у којем се оперализује употреба језика. Контекст се даље одражава кроз домен и теме и захтева специфичне језичке функције. Домен је шира сфера активности у којој говорник делује, док се теме јављају у оквиру одређеног домена као уже одређење специфичних области, које су предмет непосредног интереса. Функције исказују посебности језичке употребе у датој ситуацији ради извршења непосредног задатка.

За наставу језика корисно је ограничити број домена на четири: лични, јавни, пословни и образовни. Образовни домен је важан у процесу учења, али у контексту припрема за учешће у мировним операцијама можемо га занемарити. Пословни домен је, наравно, у центру пажње. У овом случају пословно би требало изједначавати са војним. Међутим, војни позив, поготово у комплексном окружењу мултинационалних операција, излази из уско одређених граница „војног енглеског“ и креће се и ка пословном енглеском, енглеском у медицини, науци, техници и сл., у зависности од постављења, односно непосредних дужности које одређено лице има. Отуда одређење пословног домена треба да искаже комплексност задатака које учесник мировних операција извршава као део свог посла. То је, наравно, у вези и са профилисањем војног позива, који је све више мултидисциплинаран и захтева способност извршења све већег броја задатака, који често излазе из традиционалног војног оквира.

С обзиром на то да је учествовање у мировним операцијама вршење јавне функције и да се активности обављају пред очима јавности и за јавност, јавни домен је такође важан сегмент у изграђивању језичке интероперабилности. Живот у другој земљи и блиски контакти изван строго радног окружења стварају потребу за сналажењем у свакодневним и личним стварима, па и лични домен има велику важност за способност адаптације и функционалног деловања у непознатом окружењу далеко од куће.

Ипак, није могуће ни знати ни учити све. У оквиру широко дефинисаних домена могу се назначити посебне теме, које се даље сужавају да би се задовољиле потребе које ће се вероватније од других јавити у комуникацији у току мировних операција. На пример, тема путовање може да се сагледава у јавном домену. Путовање може да буде: авионом, возом, аутобусом, таксијем, аутомобилом, бродом. Сваки од ових различитих врста превоза представља посебну тему.

Узмимо авионски превоз. Посебне теме су авио-агенције, аеродром (аеродромска зграда, процедуре при доласку и одласку, службена лица на аеродрому), авион (делови, инструкције, особље) и сл. Претпоставимо да учесник мировних операција неће сам резервисати авионске карте, чиме тема авио-агенција постаје нерелевантна, док ће му вероватно бити потребне аеродромске процедуре у одласку и доласку и инструкције у авиону. Путовање може да се сагледа и кроз пословни домен. У том случају говорили бисмо о војном транспорту, тј. о свим облицима превозења и процедура који се примењују у мировним операцијама. У свим случајевима бира се она подтема за коју се очекује да ће се будући учесник мировних операција њоме бавити. Овакво дефинисање тема у оквиру домена штеди време у настави и усмерава полазнике на оно што ће им бити од непосредне користи, чиме настава постаје и сврсисходна и економична.

Вратимо се опет на тему авионског превоза. Ако узмемо тему аеродрома, па у оквиру ње процедуре око доласка и одласка, видећемо да ове процедуре можемо да посматрамо као циљне ситуације којима се одређује контекст језичке употребе. Тај контекст ствара потребу за специфичним функцијама језика, или оним што се популарно зове „енглески у ситуацијама“. У овом случају, на пример, потребно је владати функцијама тражења информација, давања личних података, тражења објашњења, попуњавања образаца и сл.

Повезујући домене, теме и функције, дефинишемо специфични оперативни контекст језика за који је могуће направити оквир за наставну јединицу. Следећи пример је илустрација таквог приступа.

Тема: аеродром

Вокабулар: везан за процедуре на аеродрому (одлазак, долазак, лет, регистрација, пртљаг и сл.).

Грамматика: Постављање питања, помоћни глаголи „be“ и „do“, модални глаголи „can“ и „would“.

Функције: тражење информација, давање личних података.

Вештине: говор (обраћање, упитна интонација), слушање (разумевање детаља), писање (попуњавање формулара), читање (лоцирање информације).

Оперативни контекст у највећој мери спецификује предмет учења и сужава га на непосредно примењиво. Способност ваљаног одговора на конкретну језичку ситуацију представља „опипљив производ“ наставе језика. Нажалост, број ситуација је готово неограничен, па настава језика не може да буде ограничена само на одређени број ситуација. Ипак је корисно и оправдано дефинисати типичне ситуације и с тим у вези домене, теме и функције као садржај наставе језика, јер се на тај начин убрзава овладавање језиком у специфичном контексту, ствара осећај конкретног постигнућа и самопоуздања код ученика, те омогућава функционална и сврсисходна непосредна примена наученог.

Имплементација дефинисаних садржаја у процесу образовања, усавршавања и обучавања

Садржај и методологија наставе страног, па тако и енглеског језика, нису исти у свим фазама учења. Разликовање процеса образовања од процеса усавршавања и обучавања помоћи ће нам да ове садржаје и методе поближе одредимо.

Процес образовања обухвата процес формалног учења којим се усвајају општа знања, развија разумевање света и појава, проширују искуства и појединцу омогућава да се, на основу садржаја које је примио и усвојио у том процесу, усмери ка даљем учењу у одређеним областима и да испитује или поставља процедуре и решава проблеме у реалном свету. Тај темељ који обично добијамо у млађем добу мора бити стабилан и дубок да би подржао даљу надградњу. У војном образовању разликујемо два нивоа: средњошколски (Војна гимназија) и академски (Војна академија). Како је основна сврха Војне гимназије да припреми кандидате за Војну академију, настава енглеског у Војној гимназији и на Војној академији мора да буде компатибилна и у смислу садржаја, метода и очекиваних исхода. Пошто у процесу образовања усвајамо она знања и вештине које имају ширу употребу и за чије је усвајање потребно дужи време, и садржаји наставе енглеског треба да буду окренути том циљу. Опште компетенције, како смо их напред дефинисали, не развијају се преко ноћи. Познавање чињеница о свету око нас и шире, социокултуролошка знања, ставови и свест, практичне и интеркултуралне вештине, егзистенцијалне вештине свакодневног живота и способност учења захтевају дужи рад и развијају се не искључиво ради успешног овладавања страним језиком, него као део општег образовања које треба да створи компетентнијег појединца, којег је по потреби лакше обучавати за поједине послове или радне задатке. Развој ових општих компетенција, дакле, јесте задатак читавог низа средњошколских предмета. Можда је ово најбоље време за развој ставова који ће имати позитиван утицај на комуникацију на страном језику са људима другачијег националног и културног одређења у будућности.

Што се тиче комуникативне језичке компетенције, њен развој је делом уграђен у средњошколске програме наставе језика. Избор уџбеника из иностранства свакако помаже остваривању језичке интероперабилности, јер ученици у разним земљама уче исте садржаје, сличним или истим методама. На средњошколском нивоу потребно је развијати пре свега лингвистичку компетенцију, односно оно опште знање језика у смислу овладавања елементима језика и начинима њиховог повезивања. Отуда нема велике разлике између садржаја наставе енглеског језика у Војној гимназији и цивилним средњим школама.

Развој језичких вештина треба да иде упоредо са усвајањем језичких елемената. Ученици се од почетка навикавају на коришћење језика, сврсисходну употребу научених елемената, а не на пасивно учење о језику. Поједини типови задатка или текста, специфичности форме и структуре, могу да се уводе само онолико колико су познати у реалном искуству и одговарају потребама средњошколаца. Оперативна употреба језика је за ученике још врло далека, па је, дакле, симулирана и креће се кроз све домене у оквиру општих тема и најчешћих свакодневних функција.

Војна академија требало би да буде природан наставак средњошколског образовања. Први проблем је усклађивање почетног нивоа наставе на ВА према излазним нивоима у средњим школама (односно ВГ). Као део процеса образовања, школовање на ВА има за циљ развијање општих знања, али и увођења студената у стручна знања и изградњу вештина неопходних за успешно обављање војног позива. Зато настава на ВА, осим даљег развоја општих компетенција и лингвистичке компетенције прилагођене узрасту и образовном нивоу, може да укључи и садржаје везане за развој социолингвистичке и прагматске компетенције у мери у којој су оне потребне за успешну употребу енглеског језика у пословном војном окружењу. Рад на развијању одговарајућих ставова и вештина, у смислу позитивног односа према другим народима и културама, отворености и заинтересованости за свет изван националних граница и усмерености ка укључивању у токове и догађаје у свету, може да буде непосредно уграђен и у наставу језика. На овом нивоу могу да се изграђују и комуникативне стратегије према потребама задатака који су непосредно везани за војни контекст, па тако и војне мисије и операције подршке миру. Усклађен развој четири језичке вештине требало би да се у већој мери смести у оквир оперативне употребе језика за сврхе извршавања задатака везаних за будући позив. Другим речима, од општег енглеског, настава би требало постепено да се сужава ка настави енглеског за посебне намене. То би требало да буде видљиво у преференцијама одређених домена и у оквиру њих изабраних тема. Теме за језичку наставу морају да прате наставу на другим, посебно стручним предметима, јер без декларативних и процедуралних знања о одређеној теми не може бити ни комуникације о тој теми на страном језику. Ипак, ВА је део процеса образовања и тај сегмент „опште припреме за живот“, односно припреме за шири радни контекст, не сме да се испусти из вида. Зато и постављени језички задаци и теме треба да буду још увек довољно општи да би оставили простора за касније специјалистичко стручно усавршавање и обучавање.

Процеси тог стручног усавршавања и обучавања почињу одмах по завршетку Војне академије, односно за лица која у војну службу ступају из грађанства – одмах по пријему у војну службу. Стручно усавршавање требало би да буде процес који траје читав живот. Дакле, нема ограничено трајање и рокове. Обично је усмерен ка усвајању комплекснијих знања и вештина, која не морају увек да буду непосредно примењивана у садашњем послу, па ни у скоријој будућности, него одсликавају афинитете и жеље појединца усмерене ка одређеној области, односно типу каријере и личном развоју, али могу да буду и део дугорочнијих планова и стратегије организације, у смислу планирања каријере и припреме за преузимање одређених дужности. Примењено на учење језика, овде говоримо о самосталном учењу и организовању интензивних и полуинтензивних курсева. Ови курсеви требало би да развијају комуникативну језичку компетенцију и језичке вештине и стратегије на различитом нивоу (идеално прогресивно за појединца укљученог у овај процес), у доменима и темама и са усмерењем ка функцијама које су типичне за војно радно окружење. Потребне не могу да се уско спецификују, због природе усавршавања, па се садржаји, онако како смо претходно навели, дефинишу тако да сваки полазник курса мо-

же у широј понуди садржаја да препозна оно што је за њега релевантно. Овакви курсеви помажу у достизању нивоа исказаних кроз стандардизоване језичке профиле према *STANAG 6001*, који су и један од формалних услова за учешће у међународним операцијама. Анализа потреба пре сваког појединог курса, која би показала образовне потребе и жеље актуелних полазника курса, свакако би помогла да већи део садржаја буде релевантан за највећи део полазника, односно да курс у већој мери задовољи њихове потребе и очекивања. Ако је стратешко опредељење учествовање у мировним операцијама, онда би и ови курсеви требало неизоставно да имају садржаје који ће помоћи будућим припадницима међународних снага да успешно извршавају те задатке, па би на те курсеве требало упућивати лица за које се планира одговарајући тип каријере, односно извршавање дужности и постављења везана за ту мисију ВС. У ширем смислу, свако учење енглеског језика, како у земљи тако и у иностранству, могло би да се посматра као део усавршавања којим се одређено лице језички оспособљава за могуће учешће у мисијама у иностранству.

Завршна фаза оспособљавања било би обучавање у коме се, на основу података и анализа потреба за конкретну мисију, јасно прецизира садржај који је потребно научити да би се достигли стандарди језичке употребе у оперативном контексту дате мисије. Обучавање, по дефиницији, подразумева непосредно оспособљавање за одређени посао. Таква обучавања треба да буду концентрисана, фокусирана, интензивна и временски одређена тако да дају најбољи резултат. Концентрисана значи усмерена на прецизно дефинисану циљну групу и њене задатке (нпр. припадници одређеног рода и специјалности, који ће бити распоређени на том и том месту, на тим и тим задацима). Фокусирана значи са селектованим, уско одређеним садржајем, рецимо једна или две језичке вештине и у оквиру ње неколико типова задатака или текста, ограничен број тема и функција. Интензивна подразумева већи број часова и различите облике наставе практично целог дана у краћем временском периоду. Временски одређена значи организована непосредно пред одлазак у мисију или додатно обучавање где ће полазници користити енглески језик. Сви који долазе на оваква обучавања морају претходно да задовоље улазне критеријуме: да су заиста одређени да иду у конкретну мисију и знају због чега уче језик, те да су већ достигли одређене нивое у владању језиком.

Данас су све популарнији интегрисани тренинзи, односно обједињавање обучавања из неколико области ради успешног обављања прецизно дефинисаних радних задатака. У контексту мировних операција могло би да се размишља о интеграцији елемената језичког обучавања са елементима вештина комуникације, интеркултуралног тренинга и тзв. „меких“ вештина (лидерство, тимски рад, решавање проблема, одлучивање, суочавање са стресом и сл.), као и извођење дела војне обуке непосредно везане за процедуре у мировним операцијама на енглеском језику, с обзиром на то да су процедуре и дефинисане на енглеском језику и да се спроводе на енглеском. На тај начин остварила би се већа економичност и делотворност обуке, а свеукупна припрема вероватно скратила и добила на динамици и квалитету.

У следећој табели дат је сажети приказ наставе језика по фазама учења.

Фаза учења	Облик подучавања	Трајање	Предмет учења
Образовање (ВГ и ВА)	Редовна настава	7 до 8 година	Опште компетенције Комуникативно језичке компетенције Језичке вештине Елементи језика за посебне намене
Усавршавање	Курсеви језика Самостални рад	– од 6 до 16 недеља – у току каријере	Доградња компетенција Комуникативне стратегије и језичке вештине Језик за посебне намене
Обучавање	Курсеви језика Интегрисани тренинг	– од 1 до 6 недеља	Језик у оперативном контексту

Методолошки приступ настави енглеског језика у свим наведеним фазама није исти, с обзиром на различите садржаје, узраст ученика/ полазника и циљеве сваке од њих. Заједнички садржител би можда могао да се тражи у окренутости развоју вештина и концентрисању педагошког/ андрагошког рада и процеса учења око креирања и решавања задатака који имају ванлингвистички исход, али лингвистичка средства решавања. Приступ који подразумева симулације ситуација, анализирање, одлучивање, креирање и спровођење инструкција, увежбавање и извештавање о учињеном, део је војне праксе обучавања, па његова имплементација у наставу језика за будуће или активне припаднике војске ради употребе језика у војном окружењу (тако и у контексту мировних операција) треба да олакша учење језика, представљајући га као једну од низа области коју је потребно савладати и увежбати ради оспособљавања за вршење војног позива или специфичног задатка.

Закључак

Учење енглеског језика у контексту припрема за учешће у мировним мисијама требало би да се посматра као део укупних напора на постизању језичке интероперабилности. Досадашњи пројекти и активности усмерени ка том циљу дали су значајне резултате. Међутим, у светлу редефинисања мисије ВС, дошло је до извесних промена у приоритетима, па се језичка припрема будућих учесника мировних мисија може препознати као један од непосредних задатака. Тај значајан задатак захтева сарадњу различитих делова система и потпуније укључивање специјалиста и стручњака из области језика, комуникације и развоја људских ресурса.

У дефинисању садржаја и облика наставе енглеског језика требало би да се полази од дефинисања циљне ситуације. На основу прикупљених информација о општим и посебним условима и очекиваним задацима извели би се могући комуникативни задаци и према њима утврдиле језичке потребе. У овој фази није могуће извршити прецизну анализу потреба с обзиром на то да нису познате све појединости о томе када ће и где ће бити упућивани припадници ВС, а не постоје ни конкретни емпиријски подаци са прошлих или тренутно актуелних операција. Анализа потреба треба да узме у обзир и индивидуалне специфичности припад-

ника ВС, да би се према њима формирале образовне потребе које су основа за дефинисање садржаја наставе. У овој фази можемо само да утврдимо опште потребе које указују на могуће садржаје које би требало уградити у процес наставе.

Уважавајући комплексност задатака које учешће у мировним мисијама поставља пред припаднике ВС, потребно је да се сагледа шира перспектива процеса учења и оспособљавања како би се постепено, али систематски, организовано и усмерено радило на развијању знања, вештина и општих способности које ће одређено лице квалификовати за учешће у мисијама. Зато би требало да се већ од најранијег узраста (од уласка у систем војног школства) развијају опште и комуникативне језичке компетенције, као и посебне комуникативне стратегије које ће, упоредо са развојем језичких вештина, омогућити будућим учесницима мировних операција да у језичком смислу успешно одговоре најразличитији ситуацијама. Од нивоа Војне академије, језичка настава треба постепено да укључује и елементе енглеског за посебне намене, кроз изборе тема и овладавање посебним језичким функцијама везаним за професионални домен и задатке војног позива. Завршетак образовног циклуса на ВА представља почетак процеса усавршавања који се остварује кроз курсеве у земљи и иностранству и самостално учење. Усавршавање је део планирања каријере, која може да укључује и учешће у мисијама и постављења у иностранству. Непосредна припрема за одлазак у иностранство подразумева интензивну језичку обуку усмерену ка конкретним припадницима ВС и са уско дефинисаним прецизним садржајима. Језичка обука може да буде интегрисана са развојем нејезичких вештина и увежбавањем процедура за потребе мировних мисија. У сваком случају, припремање припадника ВС за тако комплексне задатке високог ризика треба сагледавати као дуготрајан процес, који се развија у свим фазама образовања и усавршавања, при чему је обука непосредно пред упућивање на мисију само финализација озбиљног посла.

С обзиром на то да Србија тренутно има скромна искуства у припремама за мировне операције, било би добро видети искуства других земаља. Пошто су мировне мисије по свом карактеру међународне, природно је да и у припремама постоји извесна координација кроз коју је могуће гарантовати већи степен интероперабилности.

Претварање елемената из ове анализе у наставне планове и програме обучавања је озбиљан посао који треба да буде усклађен са декларисаним стратешким циљевима. Планови и програми који буду настајали у том процесу морају да задовоље опште критеријуме усклађености по деловима и у целини, поступности и прилагођености могућностима и потребама, економичности да са најмањим утрошком ресурса остваре највећи резултат и отворености према другим облицима и областима учења. Тако би се обезбедио ефикасан, делотворан и компатибилан систем учења енглеског језика са циљем да се повећа укупна способност ВС да делује у међународном окружењу.

Учење језика није само себи сврха. Оно треба да омогући извршење војничких задатака и успешно функционисање наших јединица и појединаца у комплексном мултијезичком и мултикултуралном окружењу. Отуда је спајање професионалних војних знања и вештина са способностима комуникације и функционалне употребе језика кључ успеха припадника ВС у будућим мировним операцијама.

Литература

1. Програм оспособљавања у области енглеског језика *PELT*, Министарство одбране СЦГ, Сектор за људске ресурсе, Београд, 2005.
2. Програм оспособљавања и тестирања кадра *МО и ВС* у области енглеског језика, Министарство одбране РС, СЈР, Управа за школство, Београд, 2009.
3. *Common European Framework (CEF) of Reference for Languages*, Council of Europe, Cambridge University Press, 2001.
4. *STANAG 6001 (Edition 3)*, NATO Standardization Agency, MCJSB, Brussels, 2009.
5. Armstrong M.: *A Handbook of Human Resource Management Practice*, Kogan Page Limited, London, 2001.
6. Clark S.M.; Walden R.; Boyle C.: *Campaign TB*, Macmillan Publishers Ltd, Oxford, 2008.
7. Dudley – Evans T.; St John M. J.: *Developments in English for Specific Purposes*, Cambridge University Press, 2005.
8. Hacket P.: *Training Practice*, Chartered Institute of Personnel and Development, London, 2004.
9. Huges A.: *Testing for Language Teachers*, Cambridge University Press, 2003.
10. Hutchinson T.; Waters A.: *English for Specific Purposes*, Cambridge University Press, 2006.
11. Grellet F.: *Developing Reading Skills*, Cambridge University Press, 2002.
12. Јефтић З.; Вуруна М.: „Реформа војног образовања у Републици Србији – могућности, изазови, правци развоја“, *Војно дело*, бр. 1, 2009. стр. 155–174.
13. Milosavljević G.: *Projektovanje obuke*, FON, Beograd, 2002.
14. http://www.bilc.forces.gc.ca/stanag/doc/STANAG_6001_Edition_3-eng.pdf
15. <http://www.britishcouncil.org/learning-elt-pep-projects.htm>

УТИЦАЈ РЕГРУТОВАЊА И СЕЛЕКЦИЈЕ ЉУДСКИХ РЕСУРСА НА ПЕРСОНАЛ КАО ЕЛЕМЕНТ ФУНКЦИОНАЛНЕ СПОСОБНОСТИ

Милан Канкараш
Војска Србије, Команда за обуку
Ранко Л. Лојић
Војна академија, Катедра менаџмента
Ненад Ђурић
Војномедицинска академија

Обезбеђивање довољног броја квалификованих кандидата (регрутовање) и избор најбољих кандидата (селекција) чине полазну основу за остваривање циља – ефикасне и ефективне професионалне јединице, оспособљене за извршавање додељених мисија и задатака. С тога је истраживање утицаја регрутовања и селекције људских ресурса на квантитет, квалитет, психофизичку спремност и морално-психолошку припремљеност професионалних припадника Војске, односно нивоа персонала као елемента функционалних способности, значајно због могућности предвиђања нивоа елемента персонал и даљег планирања и развоја људских ресурса.

Регресионом и корелационом анализом добијен је одговор на питање у којој мери регрутовање и селекција људских ресурса утичу на персонал и који се ниво персонала, као елемента функционалних способности, може очекивати након реализованих процеса регрутовања и селекције.

Кључне речи: *регрутовање, селекција, персонал.*

Увод

Менаџмент људских ресурса представља теоријско-научну и наставну дисциплину, нову пословну филозофију и скуп управљачких мера и активности које у процесу анализе посла, планирања, регрутовања, селекције, социјализације, обуке и усавршавања, оцењивања радне успешности, награђивања и мотивисања, заштите здравља и безбедности запослених и примењивања

радно-правних прописа предузима менаџмент организације, ради обезбеђивања квалитетних људских ресурса и њиховог адекватног оспособљавања и мотивисања за постизање очекиваних резултата и остваривање организационих и индивидуалних циљева и интереса.¹ За остваривање организационих циљева потребни су квалификовани, адекватно награђени и потпуно задовољни запослени у организацији, што се постиже реализовањем активности менаџмента људских ресурса. У процес менаџмента људских ресурса укључени су руководиоци свих нивоа и специјалисти за људске ресурсе, груписани у организационе целине за људске ресурсе.

У организацијско-формациској структури јединица Војске Србије (у даљем тексту Војска) на свим нивоима, од стратегијског до тактичког, налазе се организационе јединице за људске ресурсе. Организационе јединице за људске ресурсе у Војсци не баве се у потпуности свим активностима менаџмента људских ресурса, што не умањује њихову улогу и значај у јединицама. Улога и значај посебно се истичу у процесима планирања, регрутовања, селекције и развоја људских ресурса.

Почетком 21. века концепт борбене готовости заменио је концепт оперативних (функционалних) способности, који је усмерен је на изградњу ефикасне и професионалне Војске оспособљене за извршавање додељених мисија и задатака. Способност команди и јединица Војске за извршавање додељених мисија и задатака реализује се оценом четири елемента (персонал, опрема, ресурси и обученост). Елемент персонал оцењује квантитет, квалитет, психофизичку спремност и морално-психолошку припремљеност професионалних припадника Војске.

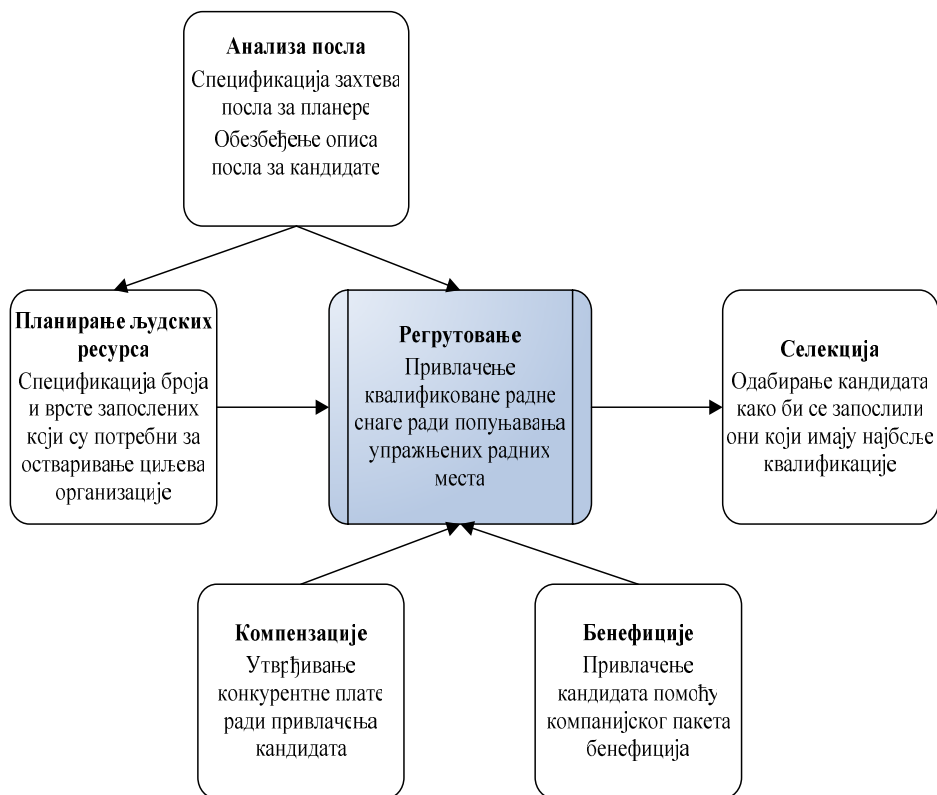
Начин управљања људским ресурсима и однос руководства према запосленима један је од основних чинилаца успешности организације. Правилним приступом и односом према сваком запосленом у Војсци могу се постићи високи резултати са постојећим ресурсима, а квалитетно регрутовање и селекција људских ресурса представљају полазну основу.

Регрутовање

Процес регрутовања уско је повезан са процесима анализе посла, планирања људских ресурса и селекције, као и активности награђивања и мотивисања запослених. Повезаност процеса регрутовања са другим активностима менаџмента људских ресурса, као и међусобни утицај, уочава се на слици број 1.

Регрутовање је сложен процес чији је основни задатак да обезбеди довољан број квалификованих кандидата, од којих могу да се изаберу они који највише одговарају организацији, односно захтевима конкретних радних места.

¹ Лојић Р., Кулић Ж., *Менаџмент људских ресурса*, ВИЗ, Београд, 2009, стр. 19.

Слика 1 – Повезаност регрутовања и других активности менаџмента људских ресурса (извор: Кулић Ж., *Управљање људским потенцијалима*, Радничка штампа, Београд, 2005, стр. 128)

Потребе за људским ресурсима, у суштини, могу се задовољити на два начина: запошљавањем нових и развојем потенцијала већ запослених. Начин на који ће се задовољити потребе за људским ресурсима зависи од више фактора, а првенствено од:

- промене организацијске структуре;
- промене структуре запослених;
- техничко-технолошких унапређења организације;
- флукуације запослених;
- процене руководства организације и слично.

У складу са поменутим факторима, а након доношења одлуке о попуњавању упражњених радних места, сагледавају се захтеви (најчешће су садржани у акту о унутрашњој организацији и систематизацији радних места) и процењују могући извори регрутовања, који могу бити:

- 1) *из интерних извора* – од запослених у организацији и
- 2) *из екстерних извора* – са тржишта рада или других организација.

Интерно регрутовање представља налажење квалификованих кандидата у самој организацији (или развојем потенцијала запослених), а екстерно налажење потенцијалних кандидата изван организације. При избору извора регрутовања потребно је уважити њихове предности и недостатке (слика 2).

ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ ИНТЕРНИХ И ЕКСТЕРНИХ ИЗВОРА РЕГРУТОВАЊА	
ИНТЕРНИ ИЗВОРИ РЕГРУТОВАЊА	
<u>Предности</u>	<u>Недостаци</u>
<ul style="list-style-type: none"> – боље познавање предности и недостатака кандидата – кандидат боље познаје организацију и њене добре и лоше стране – позитивно делује на морал и мотивацију запослених – отвара простор за напредовање добрих радника – јача представу о бризи организације о добрим запосленима – користи минула улагања у људске ресурсе – проналажење кандидата је брже и јефтиније – скраћује време социјализације и тренинга 	<ul style="list-style-type: none"> – унутрашње борбе и сукоби за напредовање могу негативно деловати на мотивацију запослених – може водити гушењу нових идеја и иновација – може учвршћивати устаљени начин деловања и тиме успоравати па и спречавати промене – кратко време провођења на радном месту, па може довести до недовољног искуства
ЕКСТЕРНИ ИЗВОРИ РЕГРУТОВАЊА	
<u>Предности</u>	<u>Недостаци</u>
<ul style="list-style-type: none"> – веће могућности за избор и долажење до најбољих кандидата – нови људи – нове идеје и погледи на организацију – смањење унутрашње напетости, сукоба и неспоразума – могућност промене унутрашњих односа, начина мишљења и начина функционисања 	<ul style="list-style-type: none"> – теже и скупље – потребно дуже прилагођавање кандидата – могућност незадовољства код запослених унутар организације који сматрају да су квалификовани за обављање упражњених послова – опасност од избора неадекватних и погрешних кандидата

Слика 2 – Предности и недостаци интерних и екстерних извора регрутовања (прилагођено: Лојиф Р., Кулић Ж., Менаџмент људских ресурса, ВИЗ, Београд, 2009, стр. 19)

Комбиновањем извора регрутовања максимизују се предности, а минимизују недостаци и једног и другог начина регрутовања.

Након пријема кандидата потребно је извршити евалуацију процеса регрутовања. У овој фази потребно је анализирати трошкове, број пријава, који је извор обезбедио највећи ефекат и слично, као и степен успеха процеса регруто-

вања, а добијени подаци унапредиће следећи процес регрутовања. Степен успеха процеса регрутовања може се утврдити на основу могућих исхода процеса регрутивања (слика 3).

МОГУЋИ ИСХОДИ ПРОЦЕСА РЕГУТОВАЊА		
успешност кандидата/запослених	Селекцијска одлука	
	одбити	примити
успешан кандидат/запослени	II лоша одлука	I добра одлука
неуспешан кандидат/запослени	III добра одлука	IV лоша одлука

Слика 3 – Могући исходи процеса регрутовања
(извор: Лојић Р., Кулић Ж., оп. цит., стр. 106)

и израчунавањем формуле (израз број 1):

$$SU = \frac{\sum O_d}{\sum O} \quad [1]$$

где је:

SU – степен успешности

O – укупан број одлука (I+II+III+IV)

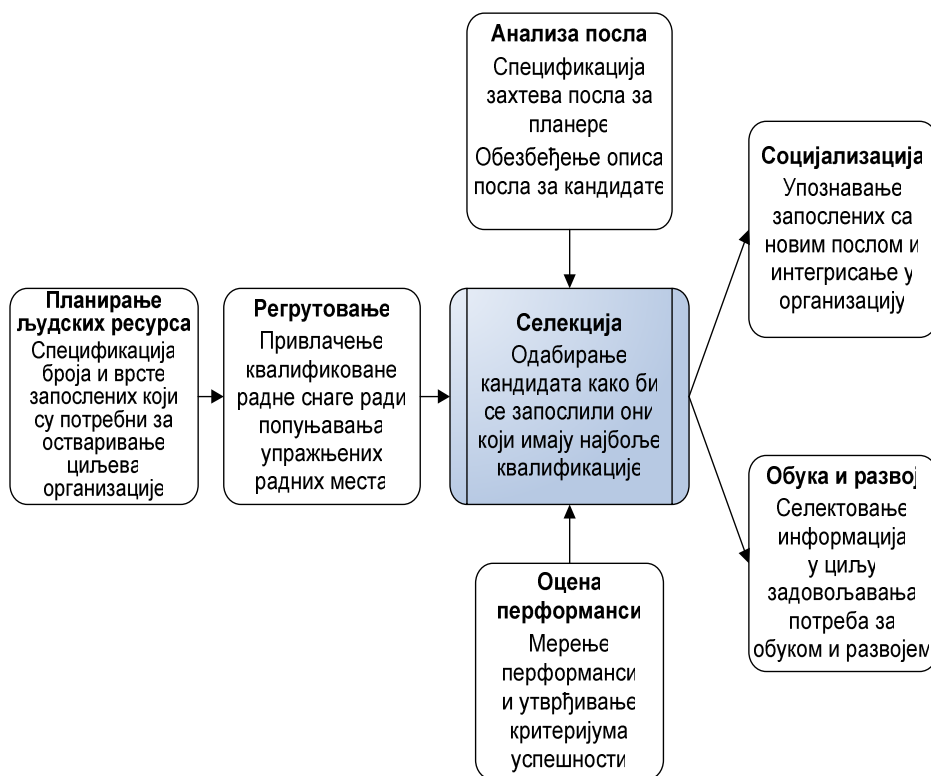
O_d – број добрих одлука (I+III)

Након реализованог процеса регрутовања следи процес селекције, односно избор кандидата и доношење одлуке о пријему кандидата.

Селекција

Процес селекције мора у потпуности бити укомпонован са другим активностима менаџмента људских ресурса како би ефекти били максимизовани. Потребна је посебна координација са процесом регрутовања, анализом посла, планирањем и развојем људских ресурса (слика 4).

Селекцијом се, према унапред утврђеним и стандардизованим методама и техникама, врши избор између више квалификованих кандидата, како би се са најбољим кандидатима засновао радни однос. Важност селекције огледа се у чињеници да све друге активности у процесу менаџмента људских ресурса и самој организацији зависе од квалитета запослених.

Слика 4 – Повезаност регрутовања и других активности менаџмента људских ресурса (извор: Кулић Ж., оп. цит., стр. 168)

Селекција у основи има два циља: прогнозирање и максимизовање радне успешности кандидата и њихов утицај на организацију, те избегавање и минимизовање грешака у одлучивању о избору кандидата. Избор квалитетних кандидата имаће позитиван, а избор неквалитетних кандидата негативан утицај на функционисање организације. Утицаји селекције могу да буду материјални и нематеријални. Материјални се директно одражавају на функционисање организације и трошкове, док се нематеријални одражавају на задовољство, флукуацију, међуљудске односе, дисциплину, мотивацију и слично (слика 5).

Утицај донетих одлука у процесу селекције на функционисање организације		
Врста утицаја	Избор квалитетних кандидата	Избор неквалитетних кандидата
	Позитиван утицај	Негативан утицај
Материјални	<ul style="list-style-type: none"> – повећање економичности и продуктивности – смањење трошкова социјализације и обуке – смањење повреда на раду – повећање резултата рада 	<ul style="list-style-type: none"> – смањење економичности и продуктивности – повећање трошкова социјализације и обуке – повећање грешака и повреда на раду – смањење резултата рада

Нематеријални	<ul style="list-style-type: none"> – смањење незадовољства код запослених – смањење флукуације – развој добрих међуљудских односа – јачање дисциплине – повећање мотивације за рад 	<ul style="list-style-type: none"> – стварање и повећање незадовољства код запослених – флукуација – нарушавање међуљудских односа – појава недисциплине и „губљење“ времена на сузбијање недисциплине – слаба мотивација за рад
---------------	---	---

Слика 5 – Утицај донетих одлука у процесу селекције на функционисање организације (прилагођено: Кулић Ж., оп. цит., стр. 166–169)

Процес селекције мора у потпуности да буде усклађен са другим активностима менаџмента људских ресурса како би ефекти били максимизовани. Потребна је посебна координација са процесом регрутовања, анализом посла, планирањем људских ресурса и развојем људских ресурса.

Током читавог процеса регрутовања и селекције усклађују се захтеви упражњених радних места и кандидата, односно њихових личних особина и способности. Кандидат који највише испуњава захтеве упражњеног радног места биће изабран. Да би се изабрао прави кандидат, морају се испунити основне претпоставке успешне селекције:²

- захтеви посла (потребна знања, способности и личности);
- утврдити разлике између кандидата;
- поред знања и способности, сагледати и развојне могућности кандидата.

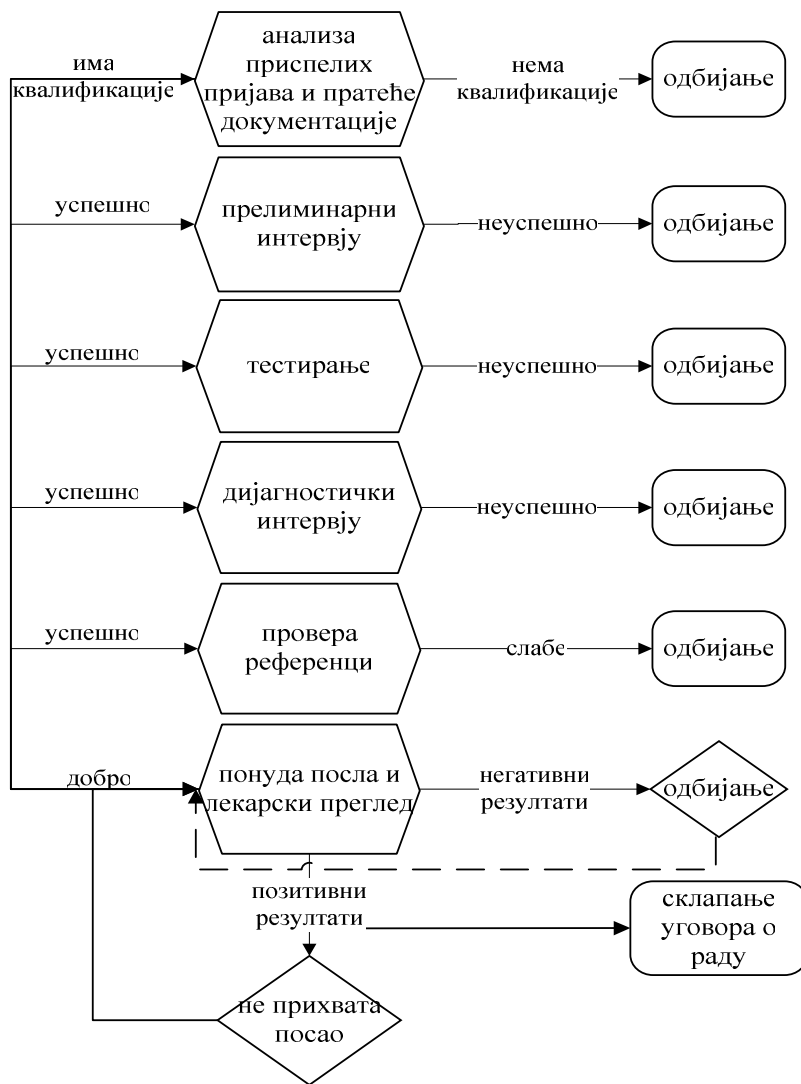
У процесу селекције морају се поштовати одређена правила и принципи како би се минимизовале грешке и изабрали најквалитетнији кандидати. Да би се изабрали најквалитетнији кандидати, потребно је водити рачуна о индивидуалним разликама кандидата и међузависности особина кандидата и захтева посла, а посебно о нумеричком исказивању особина, разлика и међузависности. Индивидуалне разлике (првенствено способности и карактеристике личности) директно утичу на адекватан одговор захтевима посла.

Као и већина процеса, а посебно процеса у менаџменту људских ресурса, и селекција је сложен и вишефазан процес. Основне фазе у процесу селекције су³ (слика 6):

- анализа приспелих пријава и пратеће документације;
- прелиминарни интервју;
- тестирање;
- дијагностички интервју;
- провера референци и
- понуда посла и лекарски преглед.

² Кулић Ж., *Управљање људским потенцијалима*, Радничка штампа, Београд 2005, стр. 169.

³ Орлић Р., *Кадровски менаџмент*, Зоран Дамњановић и синови, Београд, 2005, стр. 211. и Ж. Кулић, оп. цит., стр. 179.

Слика 6 – Процес селекције
(прилагођено: Кулић Ж., оп. цит., стр. 179–180)

У процесу селекције веома је важно понудити посао кандидату који има највећу складност између личних потенцијала и захтева радног места. У ту сврху користе се разни методи и инструменти који ће дати објективну процену. Најзначајнији су:⁴

⁴ Кулић Ж., оп. цит., стр. 182–220.

1) *стандардни извори и инструменти прикупљања информација о кандидатима* – пријава за посао, радна биографија и препоруке дају велики број података о кандидатима, који се користе од почетне до крајње фазе селекције;

2) *психолошки тестови* – један од најважнијих и најразвијенијих селекцијских инструмената, а најзначајнији су тестови интелигенције, тестови специфичних способности, тестови креативности, тестови механичких способности и тестови сензорних и психомоторних способности;

3) *интервју* – најпопуларнији селекцијски метод, а може се дефинисати као осмишљен разговор двеју или више особа и разврстава се према: облику (неструктурирани, структурирани и полуструктурирани), броју учесника (индивидуални, секвенцијални, панел-интервју и групни), основном приступу (прелиминарни, дијагностички и пријемни) и стратегији интервјуисања (искрености и пријатељства, пријатно–непријатно, решавања проблема, понашања и стреса);

4) *методи и инструменти везани за посао* – тестови узорака посла, тестови способности стицања вештина и пробни рад;

5) *неконвенционални методи селекције* – полиграфско истраживање, тестови поштења, тестирање на употребу дроге, графологија и астрологија.

Специфичност процеса селекције у Војсци огледа се у вршењу безбедносне провере кандидата. Након завршених активности у процесу селекције и избора најбољих кандидата, проверава се здравствено стање кандидата и нуди се посао, а процес селекције завршава се закључивањем уговора о раду. Постоји могућност да кандидат одустане. У том случају посао се нуди следећем кандидату на ранг-листи или се наставља регрутовање.

У односу на евалуацију процеса регрутовања, евалуацију процеса селекције није једноставно реализовати. Процес селекције верификује се праћењем и анализирањем начина укључивања новозапослених у радну средину, као и праћењем и анализирањем њихових резултата рада и напредовања у послу. Евалуација процеса селекције траје најмање три месеца и, у суштини, потврда доброг избора кандидата јесу само добри резултати рада.

Персонал

Функционална способност је могућност Војске или њених делова да извршавају додељене функције и задатке у складу с њиховим наредбама о надлежностима.

Оцењивање и извештавање о стању функционалне способности врши се по истим елементима као и за оперативне способности, уважавајући специфичности прописаних функција и задатака, а на основу четири елемента:

- персонал (П);
- опрема (С);
- ресурси (Р) и
- обученост (О).

Управљање персоналом подразумева анализу расположивог персонала, нормативну регулативу, обезбеђење централизоване попуне, школовање и усавршавање персонала. Општи циљ је професионалан, високостручан и моти-

висан персонал. Да би се то остварило потребан је квантитет, квалитет, психофизичка спремност и морално-психолошка припремљеност персонала који ће, обучен и опремљен, представљати главни чинилац функционалне способности. Персонал, као елемент функционалних способности, процењује се на основу четири питања и одређеног броја параметара:

1) Расположивост персонала (Пр) процењује се на основу пет параметара:

- проценат додељеног персонала;
- проценат расположивог персонала;
- проценат попуњености специјалностима од посебног значаја;
- проценат попуње командних дужности и
- формацијска места за која је потребна приоритетна попуна.

2) Стручна способност (Пс) процењује се на основу четири параметра:

- проценат персонала одговарајућих ВЕС-ти,
- проценат постављених у складу са чином и ВЕС-ти,
- проценат познавања енглеског језика у складу са Критеријумом и
- потребе за усавршавањем персонала.

3) Психофизичка способност (Пп) се процењује на основу три параметра:

- проценат ограничено способног персонала,
- проценат персонала који је на боловању – лечењу и
- проценат персонала који злоупотребљава психоактивне супстанце.

4) Морално-психолошка припремљеност (Пм) процењује се на основу четири параметра:

- процена морала персонала,
- регулисање финансијских и правних питања,
- здравствено-медицински третман и
- регулисање верских питања.

Способности персонала одређују се по нивоима од П-1 до П-5, према слици 7.

П-1	Команда, јединица–установа има више од 90% потребног персонала за извршење додељене мисије – задатка.
П-2	Команда, јединица–установа има између 80 и 89% потребног персонала за извршење додељене мисије – задатка.
П-3	Команда, јединица–установа има између 70 и 79% потребног персонала за извршење додељене мисије – задатка. Недостатак персонала утиче на оперативну или функционалну способност команде, јединице–установе.
П-4	Команда, јединица–установа има између 50 и 69% потребног персонала за извршење додељене мисије – задатка. Недостатак персонала битно утиче на оперативну или функционалну способност команде, јединице–установе.
П-5	Команда, јединица–установа има мање од 50% потребног персонала за извршење додељене мисије – задатка и не може да извршава наменске задатке.

Слика 7 – Нивои по којима се одређују способности персонала
(извор: Упутство за оцењивање и извештавање о стању оперативних и функционалних способности Војске Србије, Управа за оперативне послове (Ј-3) ГШ ВС, 2007, стр. 9)

Оцењивање и извештавање о стању функционалне способности по елементу персонал врши се квантитативно и квалитативно по питањима и параметрима у складу са прописаним критеријумима,⁵ попуњавањем прегледа и давањем коментара у виду закључака.

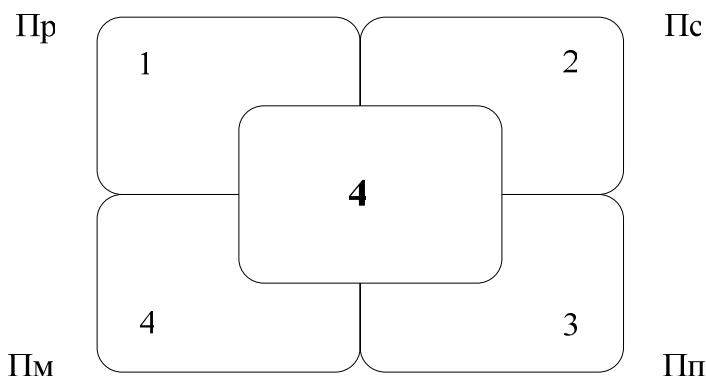
Ниво функционалне способности по елементу персонал одређује се на основу добијених нивоа по питањима, а ниво појединачних питања представља аритметичку средину нивоа параметара (израз број 2).

$$P = \frac{\sum \text{parametara}}{N} \quad [2]$$

P – ниво појединачног питања

N – укупан број параметара на основу којих се оцењује ниво питања

Најнижи ниво питања представља уједно и ниво способности по елементу персонал (слика 8).

Слика 8 – Попуњен образац за одређивање нивоа оперативне или функционалне способности по елементу персонал

(извор: Упутство за оцењивање и извештавање о стању оперативних и функционалних способности Војске Србије, Управа за оперативне послове (Ј-3) ГШ ВС, 2007, стр. 10)

На крају извештаја по елементу персонал, командант – начелник даје кратак коментар у закључку, а посебно истиче основне проблеме, узроке и захтеве за њихово решавање.

⁵ Упутство за оцењивање и извештавање о стању оперативних и функционалних способности Војске Србије, Управа за оперативне послове (Ј-3) ГШ ВС, 2007, стр. 9.

Анализа утицаја

Пре анализе утицаја регрутовања и селекције људских ресурса на персонал, као елемент функционалне способности, потребно је израчунати индексе регрутовања и селекције, ниво елемента персонал и дефинисати ниво значајности утицаја.

Индекс регрутовања⁶ представља број регрутованих кандидата и формацијских потреба (израз број 3) и креће се од 0 до $+\infty$, док индекс селекције представља број изабраних лица и формацијских потреба (израз број 4) и креће се од 0 до 1. Наведени индекси израчунавају се ради утврђивања њиховог утицаја на ниво елемента персонал.

$$IR = \frac{n_r}{n_{fp}} \quad [3]$$

где је:

IR – индекс регрутовања

n_r – број регрутованих кандидата

n_{fp} – формацијске потребе јединице

$$IS = \frac{n_s}{n_{fp}} \quad [4]$$

где је:

IS – индекс селекције

n_s – број изабраних лица

n_{fp} – формацијске потребе јединице

У статистичкој литератури не постоји слагање у погледу тумачења значења могућих вредности коефицијента корелације. Класификација коефицијента корелације креће се од 0 до 1 према појединим изворима⁷ и од 0,7 до 1 према другим изворима.⁸ Дефинисање нивоа значајности извршено је комбинацијом више извора и регрутовање и селекција људских ресурса значајно утичу на ниво елемента персонал када је коефицијент корелације $>0,7$. Вредности коефицијента корелације $\leq 0,7$ не значе одсуство утицаја регрутовања и селекције људских ресурса на ниво елемента персонал, али се тај утицај не сматра значајним за истраживање.⁹

Квалитетно истраживање утицаја регрутовања и селекције људских ресурса на ниво елемента персонал може се реализовати спровођењем регресионе и корелационе анализе расположивих података. Регресионом анализом утврђује се облик, а корелационом степен међузависности, односно утицаја.

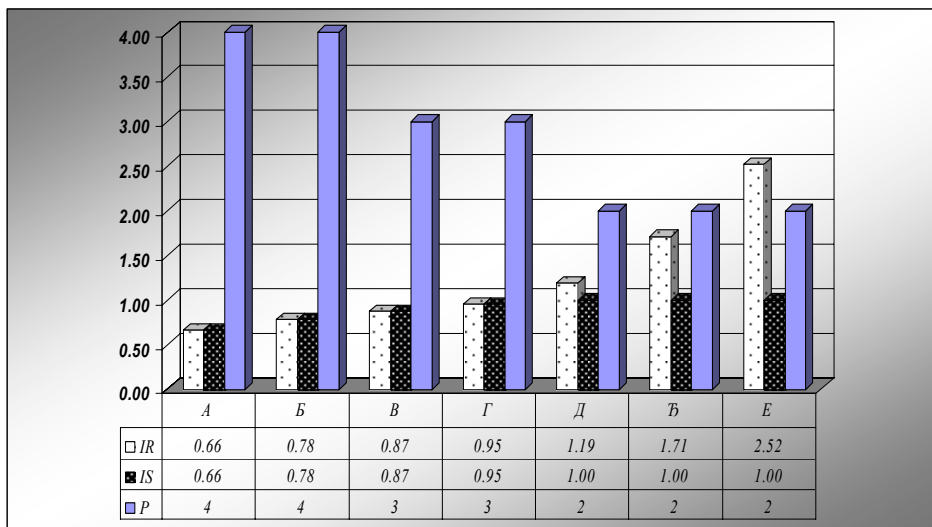
⁶ Канкараш М., *Утицај регрутовања и селекције кадрова на функционалне способности здружено-здружено-тактичких јединица*, магистарски рад, Војна академија, Београд, 2010, стр. 72.

⁷ Пец Б., *Основне статистичке методе за нематематичаре*, СНЛ, Загреб, 1985, стр. 199.

⁸ http://www.knowledge-bank1.org/poslovna_statistika_fpsvs_1_svi_07/lekcije/lekcija7.pdf

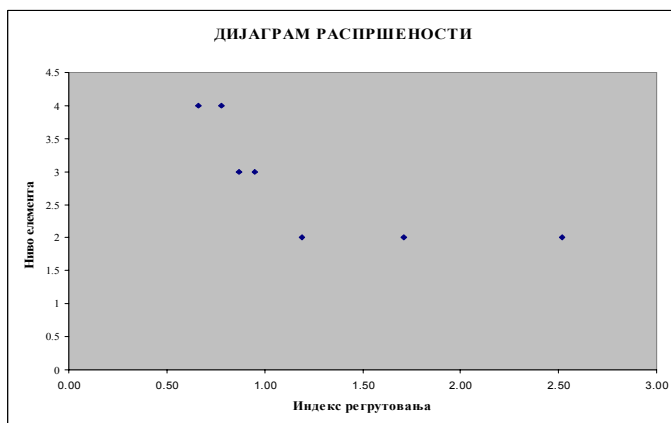
⁹ Канкараш М., *оп. цит.*, 2010, стр. 76

У конкретном примеру реализовано је истраживање утицаја у седам јединица тактичког нивоа, а расположиви подаци приказани су на дијаграму (дијаграм 1).

Дијаграм 1 – Графички приказ вредности индекса регрутовања (IR), индекса селекције (IS) и нивоа елемента персонал (P)

Графичким приказом парова података у правоуглом Декартовом координатном систему, наношењем индекса регрутовања на апсцисну осу, а нивоа елемента на ординатну осу, добија се дијаграм распршености (дијаграм 2) и утврђује облик међузависности:

Дијаграм 2 – Дијаграм распршености

Након утврђеног облика међузависности потребно је испитати репрезентативност регресионе линије израчунавањем коефицијента детерминације (r^2). Испитивање облика међузависности, који може да буде линеаран, логаритамски, експоненцијални и квадратни, битно је због израчунавања коефицијента детерминације. У зависности од облика међузависности примењују се и одговарајуће формуле.¹⁰ У конкретном случају, коефицијент детерминације израчунава се према изразу број 5 и износи 0,73:

$$r^2 = \left(\frac{n * \sum_{i=1}^n \ln x_i * y_i - \left(\sum_{i=1}^n \ln x_i \right) * \left(\sum_{i=1}^n y_i \right)}{\sqrt{n * \sum_{i=1}^n \ln x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n \ln x_i \right)^2} * \sqrt{n * \sum_{i=1}^n y_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n y_i \right)^2}} \right)^2 \quad [5]$$

где је:

Y – ниво елемента „персонал“

X – индекс регрутовања

Испитивање степена међузависности врши се израчунавањем коефицијента корелације (r) применом формуле (израз 6):

$$r = \pm \sqrt{r^2} \quad [6]$$

где је:

r – коефицијент корелације

r² – коефицијент детерминације

Коефицијент корелације износи 0,86, што је веће од 0,7, односно од дефинисаног нивоа значајности.

Истраживање међузависности индекса селекције и нивоа елемента персонал врши се на исти начин, а коефицијент корелације износи 0,93.

С обзиром на то да се анализира утицај две независне варијабле (регрутовање и селекција људских ресурса) на једну зависну (ниво елемента персонал), потребно је извршити истраживање вишеструког степена међузависности израчунавањем коефицијента мултипле корелације (r_{nrs}) према формули (израз 7):

$$r_{nrs} = \sqrt{\frac{r_{nr}^2 + r_{ns}^2 - 2r_{nr} * r_{ns} * r_{rs}}{1 - r_{rs}^2}} \quad [7]$$

где је:

r_{nrs} – коефицијент мултипле корелације,

r_{nr} – коефицијент корелације између регрутовања и нивоа елемента,

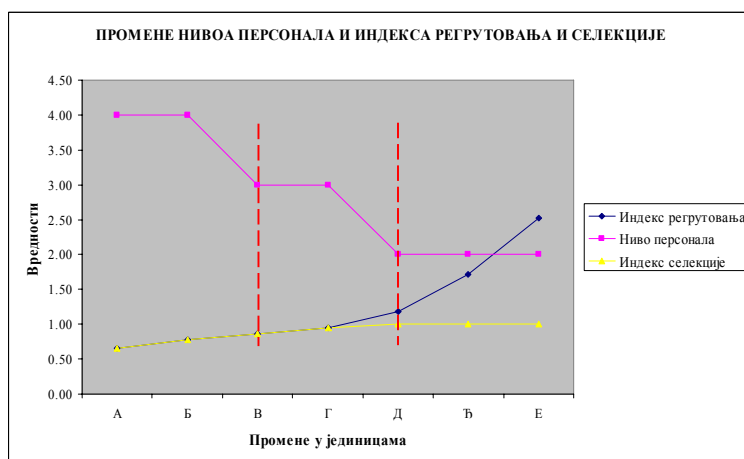
r_{ns} – коефицијент корелације између селекције и нивоа елемента,

r_{rs} – коефицијент корелације између регрутовања и селекције.

¹⁰ http://www.knowledge-bank1.org/poslovna_statistika_fpsvs_1_svi_07/lekcije/lekcija7.pdf

У конкретном примеру коефицијент мултипле корелације износи 0,94, што значи да постоји висок ниво међузависности између индекса регрутовања и селекције и нивоа елемента персонал. Како индекси регрутовања и селекције зависе од броја регрутованих кандидата, односно од броја изабраних лица, а коефицијент мултипле корелације износи 0,94, што је знатно изнад дефинисаног нивоа значајности, може се закључити да регрутовање и селекција људских ресурса значајно утичу на ниво елемента персонал.

Приказом промене нивоа елемента персонал у зависности од промене вредности индекса регрутовања и индекса селекције, могу се уочити минималне вредности индекса регрутовања и селекције за очекивање одређених нивоа елемента персонал (дијаграм 3).

Дијаграм 3 – Промена нивоа персонала у складу са променом индекса регрутовања и индекса селекције

На основу расположивих података може се закључити да је за очекивање нивоа персонала П-3, потребно обезбедити вредности индекса регрутовања и селекције веће од 0,95, а за ниво персонала П-2 индекс регрутовања мора бити већи од 1,2, а индекс селекције 1.

Закључак

Унапређењем нивоа персонала, као елемента функционалних способности, директно се унапређују и функционалне способности команди, јединица и установа. Један од предуслова за унапређење нивоа персонала јесте обезбеђивање довољног броја квалификованих кандидата (регрутовање) и избор кандидата који највише одговарају захтевима радног места (селекција).

Имајући то у виду, реализовано је истраживање степена утицаја регрутовања и селекције људских ресурса на ниво персонала као елемента функционал-

них способности и приказана је и могућност предвиђања нивоа елемента персонал након реализованих процеса регрутовања и селекције.

У овом истраживању процеси регрутовање и селекција људских ресурса дефинисани су као независни чиниоци, а зависни чинилац је ниво елемента функционалних способности, персонал, који је вреднован кроз 16 параметара.

Основна претпоставка истраживања, да регрутовање и селекција људских ресурса значајно утичу на персонал, као елемент функционалних способности, проверена је и доказана применом регресионе и корелационе анализе.

Регресионом анализом потврђено је постојање утицаја, а корелационом је потврђен степен утицаја израчунавањем коефицијента мултипле корелације. У конкретном случају, вредност коефицијента је 0,94. У складу са дефинисаним нивоом значајности (коефицијент корелације $>0,7$) и вредности коефицијента мултипле корелације, који је знатно већи од дефинисаног минимума, можемо закључити да регрутовање и селекција људских ресурса значајно утичу на персонал као елемент функционалних способности.

Регресионом и корелационом анализом добијен је одговор на питање у којој мери регрутовање и селекција људских ресурса утичу на персонал. На основу тих сазнања можемо и предвидети ниво персонал, као елемента функционалних способности. При вредности индекса регрутовања од најмање 1,2 и вредности индекса селекције 1, може се очекивати ниво персонала 2, што значи да команда, јединица или установа има између 80 и 89% потребног персонала за извршење додељене мисије—задатка након реализованих процеса регрутовања и селекције.

Резултати истраживања указују на значај процеса регрутовања и селекције и потребу за сталним унапређењем достигнутог нивоа квалитета реализовања наведених процеса изразом јединствене процедуре.

Литература

1. Вујаклија М.: *Лексикон страних речи и израза* – јубиларно издање, Просвета, Београд, 1996/97.
2. Кулић Ж.: *Управљање људским потенцијалима*, Радничка штампа, Београд, 2005.
3. Лојић Р., Кулић Ж.: *Менаџмент људских ресурса*, ВИЗ, Београд, 2009.
4. Канкараш М.: *Утицај регрутовања и селекције кадрова на функционалне способности здружено тактичких јединица*, магистарски рад, Војна академија, Београд, 2010.
5. Мићуновић Љ.: *Школски речник*, Компанија Новости, Београд, 2007.
6. Орлић Р.: *Кадровски менаџмент*, Зоран Дамљановић и синови, Београд, 2005.
7. Пец Б.: *Основне статистичке методе за нематематичаре*, СНЛ, Загреб, 1985.
8. *Упутство за оцењивање и извештавање о стању оперативних и функционалних способности Војске Србије*, нацрт, Управа за оперативне послове (Ј-3) Генералштаба Војске Србије, Београд, 2007.
9. http://www.knowledge-bank1.org/poslovna_statistika_fpsvs_1_svi_07/lekcije/lekcija7.pdf

КОНТРОЛА И ОЦЕЊИВАЊЕ УСАГЛАШЕНОСТИ СА ЗАКОНИМА, ПРАВИЛИМА И ПРОПИСИМА У ВОЈСЦИ СРБИЈЕ

Драгомир Ђурић
Министарство одбране Републике Србије,
Војна академија – Катедра менаџмента

Контрола усаглашености са законима, правилима и прописима у Војсци Србије је значајан део у реформи система одбране и уз контролу оперативних и функционалних способности обухвата све садржаје који су били обухваћени ранијом контролом борбене готовости, али прилагођене новој организацији и потребама Војске. У раду се разматра потреба постојања контроле усаглашености са законима, правилима и прописима и анализирају критеријуми и друге одредбе Правила о контроли у Војсци Србије који се односе на ову контролу. Указује се и на питања која би у наредном периоду требало решити изменама Правила о контроли у ВС, како би контрола усаглашености била што сврсисходнија, квалитетнија и објективнија.

Кључне речи: *контроле у војној организације, контрола оперативних и функционалних способности, контрола усаглашености, критеријуми контроле у војним организацијама.*

Увод

У другој половини 2007. године у Министарству одбране Републике Србије (у даљем тексту: МО) и Генералштабу Војске Србије (у даљем тексту: ГШ ВС) реализовале су се бројне активности на законодавно-нормативном уређењу реформе система одбране. Закон о одбрани и Закон о Војсци Србије, након израде и спроведене процедуре усаглашавања, налазио се пред усвајањем у Народној скупштини Републике Србије. Решења предвиђена наведеним законима нужно су наметала потребу припреме низа подзаконских аката које је требало донети по њиховом ступању на снагу, а ради обезбеђења континуитета функционисања војне организације.

Извесно је било да се у Закону о одбрани и Закону о Војсци Србије неће наћи синтагма „борбена готовост“, већ синтагма „оперативне (и функционалне) способности“. Оперативне способности представљају могућност Војске Србије

или њених делова да у предвиђеном времену и по одређеним стандардима и условима остварују жељене оперативне ефекте комбинацијом снага, средстава и начина извршења задатака. Функционалне способности представљају могућности организацијских јединица ГШ ВС, команди и јединица ВС да извршавају додељене задатке у складу са надлежностима.

Полазећи од тога, начелник ГШ ВС донео је одлуку и својим наређењем регулисао да се у првом тромесечју 2008. године у свим командама, јединицама и установама ВС и на свим нивоима од батаљона закључно са ГШ ВС, уместо анализе борбене готовости, реализују анализе оперативних и функционалних способности за 2007. годину. У том циљу, наређењем начелника ГШ ВС, формиран је радни тим који су чинили представници свих ОЈ ГШ ВС, команди оперативних састава и Гарде, са задатком да изради Упутство за оцењивање и извештавање о стању оперативних и функционалних способности ВС.¹

Радни тим ГШ ВС се, на почетку рада, сучио са проблемом недостатка доктринарних решења која се односе на дефинисање оперативних (и функционалних) способности. Покушаји да се елементи борбене готовости на погодан начин „уграде“ у ново упутство нису дали резултате.² Као прелазно решење одређени су елементи по којима се у већини земаља НАТО вредније ставе оперативних способности: Персонал (П), Опрема (С), Ресурси (Р) и Оспособљеност (О).³

Током израде Упутства за оцењивање и извештавање о стању оперативних и функционалних способности ВС, истакнуто је питање даље „судбине“ Правила о контроли и оцењивању борбене готовости у Војсци Југославије. Упрошћено речено, није постојала логика да се команде, јединице и установе оцењују и да извештавају о оперативним и функционалним способностима, а да се контролише стање њихове борбене готовости. То је био основ да начелник ГШ ВС донесе одлуку о изради Правила о контролама у ВС, истовремено са израдом Упутства за оцењивање и извештавање о стању оперативних и функционалних способности ВС. Како би се обезбедило да наведена нормативна акта међусобно буду „усаглашена“, наређењем начелника ГШ ВС је регулисано да задатак израде Правила о контролама у ВС додели радном тиму који је већ био ангажован на изради Упутства за оцењивање и извештавање о стању оперативних и функционалних способности ВС. Услед повећања обима, комплексности

¹ Министар одбране Републике Србије прописао је Упутство 28.01.2008. године и оно је на снази и сада. Колегијум начелника ГШ ВС је на седници дана 21.12.2010. године усвојио нацрт Правилника о елементима, садржају и стандардима за оцену стања, оперативних и функционалних способности ВС и рада организацијских делова МО које у завршним одредбама предвиђа да се наведено Упутство стави ван снаге.

² Могла се разматрати способност командовања и позадинског обезбеђења (логистичке подршке), делимично способност за извршење мобилизације; оспособљеност је сама по себи способност, али способност безбедности и способност морала нису имале научно утемељење.

³ Нацртом Правилника о елементима, садржају и стандардима за оцену стања, оперативних и функционалних способности ВС и рада организацијских делова МО одређени су елементи оперативних и функционалних способности. Предвиђено је да се по елементима, по којима се до сада вршено оцењивање оперативних и функционалних способности, оцењује и извештава о стању команди, јединица и установа ВС.

и кратких рокова за реализацију задатака, радни тим је повећан једним бројем лица из ГШ ВС и команди оперативних састава. Растом обима задатака у већини ОЈ ГШ ВС формиран су посебни тимови, чији је задатак био да се задаци из надлежности конкретне ОЈ ГШ ВС што квалитетније реализују.

Користећи позитивна решења из Правила о контроли и оцењивању борбене готовости у Војсци Југославије и искустава из његове примене у пракси, радни тим ГШ ВС утврдио је да један већи број питања неће бити контролисан у склопу дефинисаних елемената по којима ће се вршити контрола оперативних и функционалних способности. То је био основни разлог што се приступило тражењу решења за неку другу врсту контроле, која би по садржају била усмерена на сва питања функционисања војне организације која нису обухваћена контролом оперативних и функционалних способности. Начелник ГШ ВС прихватио је предлог радног тима о подели контрола на две врсте, као и о њиховим називима.⁴

Трогодишње искуство у примени Правила о контролама у Војсци Србије (привремено) даје довољно аргумената да се добије одговор на основно питање: „Да ли су контроле и оцењивање усаглашености са законима, правилима и прописима, као активност и средство остваривања командне функције, потребне Војсци Србије ради обезбеђења функционисања војне организације и извршавања других задатака команди, јединица и установа на законит начин“.

Како би се свеобухватно одговорило на наведено основно питање, обрађена су питања места контроле усаглашености у систему контрола, као и кључне одредбе Правила о контролама у Војсци Србије које се односе на контроле усаглашености. Такође су обрађена питања Критеријума по којима се врши контрола усаглашености са решењима из Правила о контроли и оцењивању борбене готовости у Војсци Југославије, као и поступак по коме је контрола стања заштите ресурса уз компаративну анализу уврштена у контроле усаглашености. У делу чланка који се односи на стечена искуства, поред позитивних решења, обрађена су и нека питања на којима се у наредном периоду може ангажовати како би Правило о контролама у Војсци Србије, у делу који се односи на контроле усаглашености, било квалитетније, контрола сврсисходнија, а оцењивање затеченог стања објективније.

Контроле и оцењивање усаглашености са законима, правилима и прописима су неопходне Војсци Србије како би стицала увид у стварно стање и привремено предузимала потребне мере и активности за прописно функционисање војне организације и извршење других задатака команди, јединица и установа.

⁴ Често се, истина у неформалној комуникацији, могу чути коментари да је „контрола усаглашености са ...“ синтагма која је „увезена са Запада“, наметнута, „измишљање нечег што већ постоји“, непозната у војној теорији и пракси, да није традиционална и слично.

Ради подсећања, потребно је цитирати т. 1 Правила о контроли и оцењивању заштите на раду, заштите од пожара и заштите животне средине у Војсци Југославије из 1997. године, која гласи: „Под контролом и оцењивањем стања заштите, у смислу овог правила, подразумева се контрола и оцењивање квалитета спровођења закона (савезних и републичких), војних правила и других аката које су донели ВЈ и СМО, као и техничких прописа и стандарда којима се регулише заштита и метролошка делатност у ВЈ и СМО“.

Појам и циљ контроле усаглашености

Контрола усаглашености са законима, правилима и прописима (у даљем тексту контрола усаглашености) јесте стицање увида у степен њихове примене и усклађености израђених нормативних аката, којима је регулисано функционисање војне организације и извршавање других задатака команди, јединица и установа.

Циљ контроле усаглашености је да се:

- утврди квалитет израђених нормативних докумената (наређења, упутстава и елабората) и њихова усаглашеност са законима, правилима и прописима и ажурност у вођењу прописаних планова, анализа, евиденција и др.;
- утврде узроци евентуалног одступања затеченог стања у односу на законе, прописе и стандарде:
- оствари увид у организацију и реализацију задатака који проистичу из израђених нормативних докумената и утврде узроци евентуалног непоштовања израђених нормативних докумената;
- предложи мере да се стање нормативних докумената контролисане команде, јединице и установе усклади са важећим законима и прописима;
- уоче проблеми и предложи решења која нису у надлежности контролисане команде, јединице или установе и
- утврди одговорност за укупно стање усаглашености са законима и прописима.

Страна искуства

У теорији и пракси оружаних снага земаља као што су Француска, Велика Британија, Хрватска, Румунија или Бугарска издваја се контрола и оцењивање оперативних (функционалних) способности.

У складу са стратегијским функцијама и процењеним изазовима, ризицима и претњама националној безбедности, **Француска** је у *Белој књизи* дефинисала оперативне способности и капацитете које оружане снаге морају да испуњавају у наредних 15 година.⁵

Оцењивање стања јединица врши се преко елемената: персонал, опрема, ресурси и обученост (увежбаност). Основни документи који се користе у развоју и оцењивању оперативних способности су документа НАТО.

У оружаним снагама Велике Британије, оперативне способности дефинишу се као могућност остварења жељеног циља и зависе, првенствено, од облика претњи, физичког окружења и доприноса коалиционих партнера.⁶

Суштина утврђивања оперативних способности, дакле, јесте усмерена на конкретну мисију – задатак јединице, односно састава. Оцењивање достигнутог степена захтеваних способности валоризује се по НАТО процедурама.

⁵ Defense et Securite nationale Le Livre Blanc; BOA, 2010.

⁶ Delivering Security in a Changing World – Defence White Paper; BOA, 2010.

Значајнији процес трансформације оружаних снага **Хрватске** отпочео је 2000. године и скоро у потпуности одвија се по искуствима и стандардима НАТО. Документи који ближе одређују суштинске оперативне способности оружаних снага Хрватске су Стратегијски преглед одбране, усвојен 2005. године и Дугорочни план развоја оружаних снага Хрватске, усвојен 2006. године. Оба документа су 2009. године подлегла ревизији надлежних државних органа.⁷

У оружаним снагама Хрватске усвојен је НАТО концепт за оцењивање спремности декларисаних снага за учешће у НАТО операцијама и вежбама (OCC E&F – NATO Operational Capability Concept Evaluation and Feedback).

Румунија, као прва земља из окружења која је приступила Програму Партнерство за мир и чланица НАТО, у доктринарној сфери, па и изграђивању и оцењивању оперативних способности своје армије, користи НАТО документа MC 400/2, NATO Restricted и ACO Force Standards, vol. I-VII.

У Бугарској армији (у даљем: БА) оперативне способности дефинисане су као квантитативни и квалитативни показатељи који карактеришу потенцијал и способности БА да спроводе одређене борбене и друге задатке у одређеном окружењу.

Оперативне способности БА посматрају се у контексту специфичности конкретне мисије, кроз неопходне потребе за њено успешно извршавање. У том смислу, у БА се разматрају захтеване оперативне способности (*required operational capabilities*). Тако, на пример, захтеване оперативне способности за мисију у одређеном региону и окружењу могу бити знатно другачије од мисије у другом региону и окружењу. Могуће је да неке од њих буду истоветне, као што је то случај код стратегијског ваздушног транспорта или транспорта персонала и опреме у зону операције морским путем.

Општи закључак је да је у армијама земаља у окружењу и НАТО земаља акценат на контроли оперативних способности (у овим оружаним снагама израз „функционалне способности“ се не употребљава). За армије тих земаља карактеристично је да је општи оквир оперативних способности утврђен НАТО процедурама, али да свака земља чланица за своје оружане снаге утврђује врсту и број оперативних способности. Уобичајено је да се у страним оружаним снагама издваја: сет оперативних способности који се именује као суштинске (кључне – *Essential Operational Capabilities*) и оперативне способности које се изграђују и валоризују у односу на конкретну мисију и листу тежишних задатака мисије.

Према расположивим подацима, контрола усаглашености са законима, правилима и прописима карактеристична је за неке земље у окружењу које су, по правилу, преузеле искуства и документе САД да би дефинисале и увеле ову врсту контроле у своје војске.

Према америчким документима, циљ инспекције усаглашености је да се команданту пружи независна процена у вези са усаглашавањем јединице са државним законима, владинима уредбама, као и документима Министарства одбране и армије. Овом врстом контроле процењује се усаглашеност јединице, осигурава да се мањкавости исправе, идентификује се најбоља пракса и мотивишу јединице да постигну најбоље резултате. У америчким нормативним акти-

⁷ Стратегијски преглед одбране ОС Хрватске и Дугорочни план развоја ОС Хрватске; ВОА, 2010.

ма и пракси наглашавају се два аспекта ове контроле: начин спровођења и припрема јединица. Инспекцијски органи састоје се од мешовитих тимова стручњака за поједине области и послове који раде према критеријумима датим у списковима захтева за усаглашавање и стандардизацију (C&SRL's) и који су основа за контролу усаглашености (UCI – Unit Compliance Inspection). Посебна пажња посвећује се припреми јединице за инспекцију. Она може да буде спроведена као унутрашња ревизија, односно самоинспекција, и као штабна посета помоћи. Штабне посете долазе из два извора: тимови за логистичку стандардизацију и процену (LSET) и тимови за стандардизацију и процену одржавања (MSET).⁸

Контрола усаглашености са законима, правилима и прописима у систему контрола у Војсци Србије

У бившој ЈНА није егзистирао појам „оперативне способности“, већ синтагма „борбена готовост“. За контролу и оцењивање борбене готовости, команде, јединице и установе ЈНА користиле су Правилник о контроли и оцењивању борбене готовости. Бројна су искуства стечена деценијама примене наведеног правилника у пракси ЈНА. Процес реформи система одбране и трансформације Војске, значајније започет 2006. године, обухватио је и сферу њене организације и функционисања. У тој сфери, један од принципа (начела) јесте интероперабилност. С обзиром на то да је Република Србија чланица Програма Партнерство за мир, у оквиру тог програма утврђени су и циљеви продуженог партнерства – ПАРП. Један од циљева јесте и достизање стандарда у домену изграђивања и оцењивања оперативних способности Војске.

Правило о контролама у Војсци Србије (привремено)⁹ урађено је на основу дугогодишњих сазнања и позитивних искустава стечених кроз вршење контрола.¹⁰

Правилном о контролама у Војсци Србије (у даљем тексту Правило) регулишу се:

- надлежности и рокови за контроле;
- врсте и садржај контрола;
- методе, технике и инструменти контрола;
- критеријуми за контроле и
- планирање, извештавање и поступци контролора.

Применом Правила, ГШ ВС, команде јединица (установа) на јединствен начин контролишу и оцењују стварно стање у командама, јединицама и установама. Надлежне команде, у складу са специфичностима и условима у команди,

⁸ Семинар “US Air Force Inspeccion”, одржан маја 2007, Београд.

⁹ Правило је ступило на снагу даном доношења, а контроле према истом у ВС отпочеле су од 01. фебруара 2008. године. Инспекторат одбране је, сходно наређењу председника Републике Србије, од 01. 01. 2009. године отпочео са контролама ОЈ ГШ ВС, команди, јединица и установа ВС по одредбама овог Правила.

¹⁰ Правни основ за доношење Правила од стране начелника ГШ ВС је члан 15. Закона о одбрани и члан 19. Закона о Војсци Србије.

јединици или установи и датим овлашћењима, примењују одредбе овог правила, у складу са датим критеријумима.

Сви корисници Правила дужни су да прате његову примену у пракси и своја запажања и мишљења, редовним путем, достављају ГШ ВС, Управи за ОП (Ј-3).¹¹

Контрола је процесна функција командовања чији је **садржај** утврђивање и вредновање реализације постављених (планираних) задатака.

Циљ контрола је стицање увида у стварно стање, утврђивање степена и узрока одступања од постављених (планираних) задатака ради предузимања адекватних мера за довођење стања на захтевани – прописани ниво.

Врсте контрола су:

- контрола оперативних и функционалних способности и
- **контрола усаглашености са законима, правилима и прописима.**

Контроле могу бити:

- по обиму: потпуна или делимична,
- по врсти: редовна, ванредна или повратна и
- по начину: најављена или ненајављена.

Потпуна контрола обавља се по свим, а **делимична** контрола по појединим елементима, питањима и параметрима, карактеристичним за контролисану команду, јединицу или установу.

Редовна контрола обавља се на основу одобрених планова и може бити најављена или ненајављена.

Ванредна контрола обавља се по наређењу,¹² када се процени да је потребно сагледати стање у одређеној команди, јединици или установи (пре времена одређеног за редовну контролу) и може бити потпуна или делимична, најављена или ненајављена.

Повратна контрола обавља се у командама, јединицама или установама када је у претходној контроли констатовано незадовољавајуће стање, најкасније у року од шест месеци од времена обављања претходне контроле, при чему се обавља само по елементима по којима је установљено незадовољавајуће стање. Повратна контрола може се обављати и у случају жалбе или приговора на утврђено стање, ако се процени да приликом контроле нису поштовани прописани критеријуми.

Контрола се остварује применом следећих **метода, техника и инструмената**:

- анализе, синтезе, компарације и статистике;
- провере обучености и увежбаности појединаца, екипа (група), посада (послуга), команди, јединица или установа у извођењу практичних радњи;

¹¹ Управа за ОП (Ј-3) ГШ ВС је, према одредбама Правила, а на основу примедби и предлога ОЈ ГШ ВС, команди оперативног нивоа и Гарде, као и ставова и закључака донетих на стручној расправи, била дужна да изради коначну верзију Правила до краја 2008. године. Коначна верзија Правила, из више објективних разлога, до сада није израђена. Управа за ОП (Ј-3) ГШ ВС је крајем 2008. године израдила измене и допуне Правила, које су разматране на седници Колегијума начелника ГШ ВС и прихваћене. Измене и допуне Правила достављене ОЈ ГШ ВС, командама оперативног нивоа и Гарди, чине његов саставни део. **Контроле свих нивоа у ВС, као и контроле које Инспекторат одбране врши у ВС, врше се и даље у складу са одредбама Правила и његовим изменама и допунама.**

¹² Постоји оправданост да се из реченице изоставе речи „по наређењу“ јер се све врсте контрола реализују по наређењу надлежног старешине, али су се ипак ове речи нашле у коначној верзији Правила.

- посматрање рада команде, јединице или установе;
- прегледа и анализе квалитета и реализације планова, наређења, упутстава, инструкција, оперативно-наставне документације и др. нормативних докумената;
- провере исправности, комплетности, начина одржавања и чувања покретних ствари;
- провере психофизичких способности;
- провере теоријског знања (усмено, давањем писаних одговора и решавањем теста);
- анкетирања и разговора и
- комбинације ових и других метода, техника и инструмената који су најпогоднији за објективну контролу стања.

Финансијска средства за извршење контрола планирају се у плановима рада, у складу са решењем о финансирању ВС за текућу годину.

ГШ ВС и команде које организују контролу, планирају и предузимају одговарајуће мере заштите тајних војних података, радњи и ресурса у току контроле. Извештаји са контроле степенују се са Војна тајна – строго поверљиво, а остала документа у складу са Правилном о службеној преписци и канцеларијском пословању у ВС.

У склопу контроле усаглашености обављају се контроле из надлежности организацијских јединица Генералштаба Војске Србије и надлежности организацијских јединица команди (установа)¹³ према следећем:

а) Здружена оперативна команда (ЗОК):

- организација и функционисање оперативног дежурства;
- извештавање, евиденција и анализа ванредних догађаја.

б) Управа за људске ресурсе (Ј-1):

- попуна команде, јединице–установе персоналом;
- статусна питања персонала;
- школовање и усавршавање персонала;
- нормативно-правна регулатива и контрола законитости;
- морално-психолошка припремљеност.

в) Управа за обавештајно-извиђачке послове (Ј-2):

- планирање и организовање обавештајног обезбеђења;
- извођење обавештајног обезбеђења и
- обрада и коришћење обавештајних података.

г) Управа за оперативне послове (Ј-3):

- смештај и ред;
- организација живота и рада;
- обезбеђење објеката, ПС и људства и
- остала питања из надлежности Управе за ОП (спровођење Наређења за организовање мера приправности ВС; анализа, процена и извештавање о оперативним или функционалним способностима; узбуне и употреба јединица и установа

¹³ Уместо наведене реченице могло се и на други начин да дефинише садржај контрола усаглашености (нпр. *Контрола усаглашености реализује се према садржајима питања из надлежности ОЈ ГШ ВС*) како би одговарао и поднаслову и што *de facto* и јесте регулисано у даљем тексту Правила, али исто није прихваћено од носиоца реализације задатка – Управе за ОП (Ј-3) ГШ ВС.

Војске у миру; оперативна евиденција; ешелонирање РМР; обезбеђење Војске од Н и Х удеса у миру и припремљеност команди и јединица за реализацију обавеза по Споразуму о подрегионалној контроли наоружања и „Бечком документу – 99“).

д) Управа за логистику (Ј-4):

– функционисање система логистичке подршке (оперативно-логистички послови, снабдевање, одржавање, општа логистика, транспорт, здравство и инфраструктура);

– заштита ресурса.

ђ) Управа за планирање и развој (Ј-5):

– усаглашеност, чување и заштита тајности планова употребе и планова превенције кризе и

– мобилизација.

е) Управа за телекомуникације и информатику (Ј-6):

– телекомуникационо обезбеђење;

– информатичко обезбеђење и

– заштита веза и информација.

ж) Управа за обуку и доктрину (Ј-7):

– функционисање система обуке.

з) Управа војне полиције:

– општебезбедносни послови и

– војнополицијски послови.

и) Одељење за финансије (Ј-8):

– организациона документа из области финансијског и материјалног пословања (наређења за организацију и функционисање планирања, финансијског пословања, контрола, материјалног пословања, пописа покретних ствари, преноса овлашћења);

– реализација финансијског плана (планирање, реализација, евиденције, ажурност, законитост, тачност, економичност, анализе пословања, извештавања, ликвидације);

– отворене ставке у главној књизи (основ и време настанка, правовременост решавања, предузете мере, наплата потраживања);

– материјално пословање (организациона структура, носиоци вођења, ликвидација, стање неовверених МЛ и прелазних књиговодстава, резултати пописа покретних ствари);

– стање мањкова и оштећења (решавање предмета мањкова из надлежности контролисане јединице, стање предмета мањкова и оштећења у потчињеним саставима, предузимање мера за решавање предмета мањкова и оштећења) и

– контрола (организација, спровођење и резултати контрола потчињених састава).

ј) Одељење за цивилно-војну сарадњу (Ј-9):

– усаглашеност и коришћење докумената прописаних за органе за цивилно-војну сарадњу.

Закључивање нивоа усаглашености

Ниво усаглашености са законима, правилима и прописима одређује статус јединице–установе¹⁴ који се базира на објективним методама контрола по датим питањима и параметрима и може бити:

- ниво 1 – усаглашен (Ус) и
- ниво 2 – неусаглашен (Ну).

Приликом закључивања нивоа усаглашености примењује се следећи критеријум:¹⁵

- команда, јединица или установа је усаглашена са законима, правилима и прописима (Ус) ако је средња оцена свих контролисаних питања 3,00 и више;
- команда, јединица или установа је неусаглашена са законима, правилима и прописима (Ну) ако је средња оцена свих контролисаних питања испод 3,00 и
- уколико је једно од питања из надлежности оцењено као неусаглашено, онда је закључна оцена усаглашености, из надлежности организацијске јединице, „неусаглашен“ (Ну).

Опис нивоа усаглашености са законима, правилима и прописима приказан је у табели 1:

Табела 1

Ус	Нормативна документа и функционисање војне организације усаглашени су са законима, правилима и прописима уз незнатна одступања
Ну	Нормативна документа и функционисање војне организације нису усаглашени са законима, правилима и прописима

Ако је команда, јединица или установа оцењена **Ну** (неусаглашена) од стране једне организацијске јединице (целине), закључна оцена је **Ну** (неусаглашена) и обавезно се обавља повратна контрола. Повратна контрола обавља се само по питањима и параметрима за које је стање оцењено **Ну** (неусаглашен).

Надлежности ГШ ВС и потчињених команди у реализацији контрола усаглашености

Контроле усаглашености обавља ГШ ВС, команде оперативног нивоа, команде бригада–база–центра и команде јединица ранга батаљона. Усаглашеност са законима, правилима и прописима у командама, јединицама и установама Војске Србије редовно се контролише по следећем:

¹⁴ Размишљања су да не постоји потреба одређивања нивоа (ниво 1 и ниво 2) када се већ определило за две „закључне оцене“ – „усаглашен“ и „неусаглашен“, као и скраћенице (Ус) и (Ну).

¹⁵ Критеријум да је средња оцена 3,00 најнижа како би закључна оцена била „усаглашен“ одређено је лично начелник ГШ ВС у смерницама које је добила радна група за израду Правила.

– ГШ ВС контролише: ОЈ ГШ,¹⁶ команде оперативних нивоа и бригаде–базе–центре;

– команде оперативног нивоа контролишу све непосредно потчињене јединице;

– команде бригада–база–центра контролишу све непосредно потчињене јединице и

– команде ранга батаљона контролишу све непосредно потчињене јединице.

Контроле се обављају на основу критеријума¹⁷ за контроле, које су израдиле ОЈ ГШ ВС из своје надлежности и саставни су део правила (прилози од броја 15 до броја 25).

Контрола усаглашености на свим нивоима командовања обавља се у складу са критеријумима, по питањима и параметрима **специфичним за ниво који врши контролу, уважавајући специфичности контролисаног састава.**

Рокови и планирање контроле усаглашености

Усаглашеност са законима, правилима и прописима у командама, јединицама и установама Војске Србије редовно се контролише у роковима прописаним у табели 2:

Табела 2

Носилац контроле Контролисани састав	Генералштаб Војске Србије	Команда оперативног нивоа	Команда бригаде–базе–центра	Команда ранга батаљона
ОЈ ГШ ВС ¹⁸	једном у две године			
команда оперативног нивоа	једном у две године			
бригада–база–центар–установа и јединица истог ранга	једном у три године	једном у две године		
јединице ранга батаљона			једном годишње	
јединице ранга нижег од батаљона				једном годишње

¹⁶ При контроли ОЈ ГШ од екипе ГШ ВС не контролишу се питања из функционалне надлежности контролисане ОЈ.

¹⁷ Критеријуми за контроле усаглашености прецизирају методологију и садржај контролних листова.

¹⁸ Организацијске јединице ГШ ВС које имају потчињене јединице и установе, контролу усаглашености реализују у роковима као ГШ ВС.

ГШ ВС израђује средњорочни и годишњи План контрола усаглашености са законима, правилима и прописима.¹⁹ Команде оперативног нивоа израђују средњорочни и годишњи План контрола усаглашености потчињених команди, јединица и установа, на основу извода из средњорочног и годишњег Плана контрола усаглашености Генералштаба Војске Србије. Команде бригада–база–центра и команде ранга батаљона израђују годишњи План контрола усаглашености на основу извода из средњорочног и годишњег Плана контрола усаглашености са законима, правилима и прописима претпостављене команде.

ОДОБРАВАМ:

Табела 3

СРЕДЊОРОЧНИ ПЛАН
контрола усаглашености са законима, правилима и прописима

(команда–јединица–установа)

Назив команде, јединице или установе која се контро- лише	ГОДИНА КОНТРОЛЕ											
	Година задње контроле		20__		20__		20__		20__		20__	
	ГШ ВС	Опер. саст.	ГШ ВС	Опер. саст.	ГШ ВС	Опер. саст.	ГШ ВС	Опер. саст.	ГШ ВС	Опер. саст.	ГШ ВС	Опер. саст.

ПОТПИС

¹⁹ Пример средњорочног и годишњег План контрола усаглашености – Табела 3 и Табела 4.

О Д О Б Р А В А М:

Табела 4

Г О Д И Ш Њ И П Л А Н
контроле усаглашености са законима, правилима и прописима

(команда–јединица–установа)

у _____ години

Назив команде, јединице или установе која се контролише	Врста контроле	Време контроле	Носилац контроле	Састав тима за контролу	Потребна финансијска средства

П О Т П И С

Сви нивои командовања, као анекс Плана контрола усаглашености израђују План контроле заштите ресурса.

При изради планова контрола усаглашености планира се најмање 1/3 ненајављених контрола и обезбеђује да сви састави буду преконтролисани у прописаним роковима.

Контроле усаглашености обављају се на основу наређења надлежног старешине, које садржи: време, врсту контроле, јединицу, циљ, задатке и садржај контроле, методе, податке о руководиоцу контроле, саставу екипе, обавезама контролисаних јединица према контроли, материјално-финансијским средствима, роковима за израду и достављање оцене и друга питања.

Старешина који нареди контролу усаглашености дужан је да обезбеди:

- стручно оспособљен састав екипе за контролу;
- правовремену израду елабората за контролу;
- припрему екипе за реализацију контроле;
- правилан и коректан однос органа контроле према контролисаним саставима;
- јединствену методологију и објективну контролу усаглашености са законима, правилима и прописима.

Саопштавање утврђеног стања усаглашености, израда и достављање оцене

У командама, јединицама (установама) у којима је извршена контрола усаглашености, на крају контроле врши се кратка претходна анализа са органима команде јединице или установе. На анализи контролори износе своја запажања о позитивним решењима – достигнућима, установљеним одступањима од извештаја, уоченим недостацима и проблемима усаглашености, који су у надлежности контролисаних команди, јединице (установе) и предлажу мере које треба хитно предузети за отклањање утврђених одступања. На крају анализе руководиоца контроле усаглашености износи закључак о нађеном стању и налаже мере које треба хитно предузети ради отклањања недостатака (ако их има). О изнетим запажањима и закључку руководиоца контроле не води се расправа.

За израду оцене усаглашености одговоран је руководиоца контроле. Надлежна команда која је вршила контролу израђује и доставља оцену контролисане команди, јединице (установе) по следећем:

- ГШ ВС најкасније 20 дана по завршеној контроли;
- команда оперативног нивоа 15 дана по завршеној контроли;
- команда бригаде–базе–центра 10 дана по завршеној контроли и
- команда ранга батаљона 5 дана по завршеној контроли.

Критеријуму за извршење контроле усаглашености са законима, правилима и прописима

Циљ Критеријума за контролу усаглашености (у даљем тексту: Критеријуми) је да се у ГШ ВС, командама, јединицама и установама, обезбеди јединствен приступ, критеријуми и методе извршења контроле усаглашености са законима, правилима и прописима, на свим нивоима командовања. Израђени су према прописаним надлежностима ОЈ ГШ ВС.²⁰

Критеријумима се регулишу:

- питања и параметри за контролу;
- методологија оцењивања нивоа усаглашености и
- закључивање оцене усаглашености.

Команде јединица и установа, приликом вршења контрола усаглашености у потчињеним саставима, у складу са специфичностима и условима у команди, јединици и установи конкретизују примену одредби Критеријума.

Професионални припадници Војске на служби у ГШ ВС, командама оперативног и тактичког нивоа дужни су да познају и примењују одредбе Критеријума, прате његову примену у пракси и своја запажања и мишљења, редовним путем, достављају Управи за ОП (Ј-3) ГШ ВС.

²⁰ Надлежности ОЈ ГШ ВС прописане су Наредбом министра одбране Републике Србије.

У складу са прописаним садржајима контроле усаглашености из т. 63 Правила, у Критеријумима су за сваку ОЈ ГШ ВС дефинисана питања и параметри.²¹

Из прегледа се може утврдити да ОЈ ГШ ВС при изради критеријума нису биле лимитиране бројем питања и бројем параметара у оквиру питања, па се тако из надлежности неке од њих (Управа за Оид (Ј-7), Одељење за финансије (Ј-8) и Одељење за ЦВС (Ј-9)) врши контрола само по једном питању.

За сваки параметар прописани су критеријуми за вредновање затеченог стања.

За прописивање Критеријума коришћена је табела по узору на решење из Правила о контроли и оцењивању борбене готовости Војске Југославије. Упоредјујући структуру табела, лако се може уочити да постоје две разлике – специфичности:

– прва, техничке природе, која се односи на то да у табели критеријума за контролу усаглашености предвиђену Правилном о контролама у Војсци Србије нема коефицијента релативне важности и

– друга, суштинске природе, која се односи на вредновање затеченог стања (у Правилу о контроли и оцењивању борбене готовости Војске Југославије предвиђене су четири оцене – од одличне до довољне, а у критеријумима за контролу усаглашености по Правилу о контролама у Војсци Србије предвиђени су бодови – од 5 (пет) до 0 (нула) бодова).

Табела 5

ПРЕГЛЕД
питања и броја параметара у оквиру питања за контролу и оцењивање
усаглашености из надлежности ОЈ ГШ ВС

НАЗИВ ОЈ ГШ ВС	ПИТАЊЕ	БРОЈ ПАРАМЕТАРА У СКЛОПУ ПИТАЊА
1	2	3
ЗОК	Организација и функционисање оперативног дежурства	5
	Извештавање, евиденција и анализа ванредних догађаја	4
Управа за ЉР (Ј-1)	Персонална функција	6
	Правна функција	5
	Морално-психолошка функција	8
Управа за ОИП (Ј-2)	Планирање и организовање обавештајног обезбеђења	4
	Извођење обавештајног обезбеђења	4
	Обрада и коришћење обавештајних података	4
Управа за ОП (Ј-3)	Смештај и ред	11
	Организација живота и рада	9
	Обезбеђење објеката, МС и људства	17
	Остала питања из надлежности Управе за оперативне послове (Ј-3)	14

²¹ Преглед питања и броја параметара у оквиру питања за контролу и оцењивање усаглашености из надлежности ОЈ ГШ ВС – Табела 5.

Управа за Ло (J-4)	Оперативно-логистички послови	4
	Снабдевање	4
	Одржавање	5
	Општа логистика	5
	Транспорт	5
	Здравство	3
	Инфраструктура	3
Управа за ПиР (J-5)	Усаглашеност, чување и заштита тајности Планава употребе и Планава превенције кризе	3
	Мобилизација	3
Управа за ТиИ (J-6)	Телекомуникационо обезбеђење	3
	Информатичко обезбеђење	4
	Заштита веза и информација	3
Управа за Оид (J-7)	Функционисање система обуке	3
Одељ. за фин. (J-8)	Материјално и финансијско пословање	6
Одељ. за ЦВС (J-9)	Усаглашеност и коришћење докумената прописаних за орг. за ЦВС	3
Управа ВП	Општебезбедносни послови	4
	Војнополицијски послови	4

Оцењивање стања усаглашености контролисане ОЈ ГШ ВС, команде, јединице или установе састоји се из три поступка:

- вредновања стања по параметрима;
- извођења оцене и
- израде описне оцене.

Вредновање стања по параметрима је поступак којим се упоређује затечено стање са прописаним Критеријумом. То је практично поступак бодовања, чији је коначан резултат уношење додељених бодова контролисаних параметара у Контролни лист.²²

²² Пример Контролног листа једног од питања за контролу усаглашености из надлежности Управе за ТиИ (J-6) – Табела 6.

Табела 6

КОНТРОЛНИ ЛИСТ²³
за контролу и оцењивање усаглашености по питању
„Телекомуникационо обезбеђење“ у

(команда–јединица–установа)

Ред. број	ПАРАМЕТРИ КОЈИ СЕ КОНТРОЛИШУ И ОЦЕЊУЈУ	Највећи број бодова који се може добити	Број бодова добијених оцењивањем	Коефицијент тежине	Могући број добијених бодова	Укупно освојено бодова
1	2	3	4	5	6	7
1.	ПЛАНИРАЊЕ И ОРГАНИЗАЦИЈА ТЕЛЕКОМУНИКАЦИОНОГ СИСТЕМА (ТкС)					
1.1.	Комплетност, ажурност и квалитет израде планова и докумената која регулишу област телекомуникација	5	4	3	15	12
1.2.	Организације ТкС	5	4	4	20	16
1.3.	Непрекидност, сигурност и еластичност ангажованих веза и веза у припреми	5	3	5	25	15
2.	ФУНКЦИОНИСАЊЕ ТкС					
2.1.	Организација и функционисање елемената ТкС (СЦВ, СЧВ, ПкЦВ, ПкЧВ и др.)	5	4	4	20	16
3.	БЕЗБЕДНОСТ У ТкС					
3.1.	Опште мере безбедности	5	4	2	10	8
3.2.	Контраобавештајне мере	5	4	1	5	4
3.3.	Физичке мере	5	3	2	10	6
3.4.	Техничке мере	5	3	1	5	3
	СВЕГА БОДОВА	-	-	-	110	80

²³ Коначан резултат поступка вредновања затеченог стања (упоређујући га са прописаним критеријумом) је уношење бодова контролисаних параметара у колону 4 Контролног листа.

Поступак извођења оцене отпочиње множењем додељених бодова из колоне 4 са коефицијентом тежине из колоне 5 и уношење производа у колону 7. Затим се врши сабирање резултата из колоне 6 (у могуће додељене бодове рачунају се бодови само оних параметара по којима је вршена контрола) и колоне 7.

Рубрике које се у овом Контролном листу попуњавају су, за потребе овог чланка, осенчене.

Извођење оцене²⁴ врши се поступно тако што се:

- број додељених бодова за сваки контролисани параметар множи са коефицијентом из Контролног листа, након чега се изврши сабирање броја могућих и броја додељених бодова за одређено питање;
- израчуна проценат (%) броја могућих и додељених бодова и коришћењем Табеле за одређивање оцене добије оцена за питање (бројчани израз од 0,00 до 5,00);
- оцене питања унесу у Контролни лист за КиО усаглашености из надлежности конкретне ОЈ ГШ ВС, а затим израчуна средња вредност оцене питања.

Табела 7

ТАБЕЛА²⁵
за добијање оцене из процента освојених бодова

оцена	% освојених бодова	оцена	оцена	% освојених бодова	оцена	оцена	% освојених бодова	оцена	оцена	% освојених бодова	оцена
Довољан	51	2,05	Добар	61	2,51	Врло добар	76	3,51	Одличан	91	4,51
	52	2,10		62	2,58		77	3,58		92	4,56
	53	2,15		63	2,65		78	3,65		93	4,61
	54	2,20		64	2,72		79	3,72		94	4,66
	55	2,25		65	2,79		80	3,79		95	4,71
	56	2,30		66	2,86		81	3,86		96	4,76
	57	2,35		67	2,93		82	3,93		97	4,81

²⁴ Поступак извођења оцене дат је и у фуснотама Табеле 6, као и у:

– Табеле за одређивање оцене за питање – Табела 7

– Контролни лист за КиО усаглашености из надлежности конкретне ОЈ ГШ ВС – Табела 8

²⁵ За израчунавање процента (%) броја могућих и додељених бодова и израчунавање бројчане оцене коришћени су подаци из Табеле 6 (додељено 80 од могућих 110 бодова = 72,7 %).

	58	2,40		68	3,00		83	4,00		98	4,86
	59	2,45		69	3,07		84	4,07		99	4,95
	60	2,50		70	3,14		85	4,14		100	5,00
				71	3,21		86	4,21			
				72	3,28		87	4,28			
				73	3,35		88	4,35			
				74	3,42		89	4,42			
				75	3,50		90	4,50			

КЉУЧ ЗА ОЦЕНУ					ОЦЕНА ДОБИЈЕНА НА ОСНОВУ БОДОВА
БОДОВИ					
91-100%	76-90%	61-75%	51-60%	<51%	
ОЦЕНА					
5	4	3	2	1	3,35 УСАГЛАШЕН

Поступак извођења оцене завршава одређивањем нивоа усаглашености. Ниво 1 – УСАГЛАШЕН (Ус) одређује се контролисаној ОЈ ГШ ВС, команди, јединици или установи уколико је средња оцена 3,00 и виша, под условом да ниједно од питања није оцењено оценом нижом од 3,00.

Табела 8

КОНТРОЛНИ ЛИСТ²⁶
за контролу и оцењивање усаглашености из надлежности
Управе за телекомуникације и информатику (Ј-6) у

(команда–јединица–установа)

Ред. бр.	ПИТАЊА ЗА КОНТРОЛУ УСАГЛАШЕНОСТИ	Укупан број освојених бодова	% освојених бодова	Оцена
1	2	3	4	5
1.	Телекомуникационо обезбеђење	80	73%	3,35
2.	Информатичко обезбеђење	172	80%	3,79
3.	Заштита веза и информација	188	68%	3,00
ПРОСЕЧНА ОЦЕНА ПО ПИТАЊИМА				3,38
ЗАКЉУЧНИ НИВО УСАГЛАШЕНОСТИ		НИВО 1 „УСАГЛАШЕН (Ус)“		

Описна оцена израђује се на прописаном обрасцу.

У рубрику позитивна решења образлажу се параметри који су вредновани са 4 или 5 бодова, при чему обавезно треба нагласити која позитивна решења могу да служе за пример осталим командама, јединицама или установама.

У рубрику пропусти и слабости образлажу се параметри који су вредновани са 0, 1 или 2 бода, уз обавезно навођење одредби закона, правила или прописа који нису примењени или су примењени неправилно.

Закључак се израђује у неколико реченица, у којима се наводи: да ли је стање сагледано потпуно, позитивни или негативни услови који су утицали на затечено стање и закључни ниво усаглашености (уколико је ниво усаглашености – НЕУСАГЛАШЕН (Ну), по којим питањима треба реализовати повратну контролу).

²⁶ Просечна оцена представља аритметичку средину оцена питања.

Рубрике које се у овом Контролном листу попуњавају су, за потребе овог чланка, осенчене. У конкретном случају закључни ниво је „УСАГЛАШЕН (Ус)“ не само због тога што је просечна оцена већа од 3,00, већ и због тога што ниједно од питања није оцењено оценом нижом од 3,00.

Предлог мера израђује се у форми конкретних задатака (садржај, ко сарађује и рок) које треба реализовати да би се стање усаглашености подигло на виши ниво. Групишу се по нивоима командовања (од контролисане команде, јединице или установе, закључно са ОЈ ГШ ВС).

Када је у питању оцењивање стања усаглашености постоји и једна специфичност која се односи на Критеријуме за оцењивање усаглашености из надлежности Управе за логистику (Ј-4) ГШ ВС. Полазећи од чињенице да се команде, јединице или установе у односу на функције и делатности логистичке подршке налазе у различитом стању (или је носилац ЛоПо или је подржавани састав, има или нема развијене управне органе и јединице за ЛоПо), прихваћено је да се оцењивање затеченог стања приликом извршења контроле усаглашености по питањима из функционалне надлежности Управе за логистику (Ј-4) ГШ ВС врши само параметрима и то оним параметрима који могу бити вредновани. У случају повратне контроле, контролишу се параметри вредновани са 0, 1 или 2 бода.

Контрола стања заштите ресурса

Како је већ наведено, у Правилу о контролама у Војсци Србије (привремено) покушано је да се све контроле које су се да тада реализовале у Војсци Србије сведу у две врсте контрола (контрола оперативних и функционалних способности и контрола усаглашености са законима, правилима и прописима).

Став Управе за логистику (Ј-4) ГШ ВС, која је носилац послова заштите ресурса у Војсци Србије, био је да контрола стања заштите ресурса по свом садржају припада контролама усаглашености са законима, правилима и прописима, али да у оквиру те врсте контрола мора да има специфично место из два разлога:

– прво, што је то једина контрола чији носилац није Управа за ОП (Ј-3) већ Управа за логистику (Ј-4) ГШ ВС и

– друго, што у контроли стања заштите ресурса, за разлику од контрола усаглашености из надлежности ОЈ ГШ ВС, учествује мешовита екипа (превасходно лица из Управе за логистику (Ј-4), Управе за ЉР (Ј-1), Управе за ОП (Ј-3), Управе за ОиД (Ј-7) и Управе ВП, а у зависности од команде, јединице или установе која се контролише и лица из других ОЈ ГШ ВС).

Како је током израде Правила о контролама у Војсци Србије (привремено) утврђено да у датом року није могуће квалитетно изградити Критеријуме за контролу и оцењивање стања заштите ресурса, Управа за логистику (Ј-4) ГШ ВС је предложила, а начелник ГШ ВС прихватио,²⁷ да се она врши у складу са Правилком о контроли ЗНР, ЗЖС и ЗОП у Војсци Југославије. То је био основ по коме се 2008. године контрола стања заштите ресурса реализовала по наведеном правилу.

У октобру 2008. године начелник ГШ ВС наредио је Управи за логистику (Ј-4) ГШ ВС да изради Критеријуме за контролу и оцењивање стања заштите ресурса у Војсци Србије до краја године и да они буду прилагођени вредновању затеченог стања као у контролама усаглашености.

²⁷ Нормативно уређено тачком 71, став 2. Правила о контролама у Војсци Србије (привремено).

Радни тим Управе за логистику (Ј-4) ГШ ВС извршио је задатак у наређеном року. Приликом израде Критеријума за контролу и оцењивање стања заштите ресурса преузета су готово сва решења из Правила о контроли ЗНР, ЗЖС и ЗОП у Војсци Југославије.²⁸ Чак и лицима који нису велики познаваоци проблематике заштите ресурса може из упоредног прегледа елемената и питања, односно питања и параметара, бити недвосмислено јасно да у Критеријумима није смањен, а ни повећан, обухват контроле.

Табела 9

УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД
елемената и питања односно питања и параметара
за контролу и оцењивање стања заштите ресурса
у Војсци Србије

Ред. бр.	ПРАВИЛО О КОНТРОЛИ И ОЦЕЊИВАЊУ ЗАШТИТЕ НА РАДУ, ЗАШТИТЕ ОД ПОЖАРА И ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ У ВОЈСЦИ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1997. година) елементи и питања	Ред. бр.	КРИТЕРИЈУМИ ЗА КОНТРОЛУ И ОЦЕЊИВАЊЕ СТАЊА ЗАШТИТЕ РЕСУРСА – Прилог 26 Правила о контролама у Војсци Србије (2008. година) питања и параметри
1	2	3	4
1.	КОМАНДОВАЊЕ У ОБЛАСТИМА ПОСЛОВА ЗАШТИТЕ	1.	ПЛАНИРАЊЕ, ОРГАНИЗОВАЊЕ, КОНТРОЛЕ, АНАЛИЗЕ И ИЗВЕШТАВАЊЕ О СТАЊУ ЗАШТИТЕ РЕСУРСА
1.1.	Планирање и програмирање послова заштите	1.1.	Планирање заштите ресурса
1.2.	Организовање и спровођење организацијско-планских мера заштите	1.2.	Организовање за извршавање задатака заштите ресурса
1.3.	Контроле и оцењивање стања заштите	1.3.	Контроле стања заштите ресурса
1.4.	Пропагандна делатност и информисање о пословима заштите у СМО и ВЈ	1.4.	Анализе и извештање о стању зашт. ресурса
1.5.	Анализе и извештање по пословима ресурса		
<i>Коментар: Прихваћена готово сва решења из претходног правила (изузев параметра 1.4.), уз усклађивање једног броја термина.</i>			

²⁸ Упоредни преглед елемената и питања односно питања и параметара за контролу и оцењивање стања заштите ресурса у Војсци Србије – Табела 9.

1	2	3	4
2.	ПРИМЕНА МЕРА ЗАШТИТЕ НА ОБУЦИ И ОСПОСОБЉЕНОСТ ЗА РАД НА БЕЗБЕДАН НАЧИН	2.	ОСПОСОБЉЕНОСТ ЗА РАД НА БЕЗБЕДАН НАЧИН И ПРИМЕНА МЕРА ЗАШТИТЕ РЕСУРСА НА ОБУЦИ
2.1.	Документи којима се регулише оспособљавање лица на служби у Војсци за рад на безбедан начин	2.1.	Оспособљеност стручних органа из области заштите ресурса
2.2.	Реализација мера заштите на обуци	2.2.	Оспособљеност састава јединице за примену мера заштите ресурса
2.3.	Оспособљеност за рад на безбедан начин	2.3.	Планирање и реализација обуке за рад на безбедан начин
		2.4.	Примена мера заштите на обуци
<p><i>Коментар: Прихваћена готово сва решења из претходног правила, параметри сложени од посебног (оспособљеност стручних органа) ка општем (примена мера заштите на обуци), уз усклађивање једног броја термина.</i></p>			
3.	ТЕХНИЧКО-ТЕХНОЛОШКЕ МЕРЕ ЗАШТИТЕ РЕСУРСА	3.	ТЕХНИЧКО-ТЕХНОЛОШКЕ МЕРЕ ЗАШТИТЕ РЕСУРСА
3.1.	Техничко-технолошке мере заштите (претходне, опште и посебне)	3.1.	Опште техничко-технолошке мере заштите
3.2.	Организационо-биолошке мере заштите	3.2.	Мере заштите у раду органа унутрашње службе и службе обезбеђења
3.3.	Заштитна средства и опрема	3.3.	Мере заштите у магацинима и складиштима
		3.4.	Заштитна средства и опрема
<p><i>Коментар: Прихваћена готово сва решења из претходног правила, питања 3.1. и 3.2. из претходног правила разрађена кроз три параметра у новом правилу, уз усклађивање једног броја термина</i></p>			
4.	САОБРАЋАЈНО-ТРАНСПОРТНЕ МЕРЕ ЗАШТИТЕ РЕСУРСА	4.	САОБРАЋАЈНО-ТРАНСПОРТНЕ МЕРЕ ЗАШТИТЕ РЕСУРСА
4.1.	Организационо-планске мере заштите	4.1.	Организационо-планске мере заштите
4.2.	Основне мере заштите у касарни и парку техничких средстава (ПТС)	4.2.	Мере заштите у касарни (војном комплексу) и парку техничких средстава
4.3.	Безбедност учесника у саобраћају и транспорту	4.3.	Безбедност у саобраћају и транспорту
<p><i>Коментар: Прихваћена готово сва решења из претходног правила, уз усклађивање једног броја термина.</i></p>			

1	2	3	4
5.	ЗДРАВСТВЕНА И ПСИХОСОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА РЕСУРСА	5.	ЗДРАВСТВЕНА И ПСИХОСОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА РЕСУРСА
5.1.	Хигијенско-профилактичке мере заштите	5.1.	Хигијенско-профилактичке мере заштите
5.2.	Здравствени прегледи	5.2.	Здравствени прегледи
5.3.	Повреде на раду и указивање прве помоћи	5.3.	Повреде на раду и указивање прве помоћи
5.4.	Примена мера психосоцијалне заштите		
5.5.	Анализе и извештаји	5.4.	Примена мера психосоцијалне заштите
<i>Коментар: Прихваћена готово сва решења из претходног правила, уз усклађивање једног броја термина. Садржаји питања 5.1. из претходног правила проверавају се у склопу параметра 1.4. новог правила.</i>			
6.	ЗАШТИТА ЕКСПЛОЗИЈА ЗАПАЉИВИХ ПАРА И ГАСОВА	6.	ЗАШТИТА ОД ПОЖАРА И ЕКСПЛОЗИЈА ЗАПАЉИВИХ ПАРА И ГАСОВА
6.1.	Документација за организовање и функционисање ЗОП	6.1.	Организовање и регулисање ЗОП на нивоу команде, касарне, гарнизона, издвојеног објекта
6.2.	Прописивање и спровођење општих и посебних пожарно-превентивних мера	6.2.	Прописивање и спровођење општих пожарно-превентивних мера
6.3.	Обука војника, старешина и ВЛ из ЗОП	6.3.	Прописивање и спровођење посебних пожарно-превентивних мера
6.4.	Контрола и анализа стања ЗОП	6.4.	Нормирање, руковање и одржавање ватрогасних средстава, контрола, анализа и предузимање мера
<i>Коментар: Прихваћена готово сва решења из претходног правила, уз дораду одређених параметара (пример – нормирање, руковање и одржавање ватрогасних средстава) и усклађивање једног броја термина. Питање 6.3. из претходног правила проверава се у склопу питања 2 новог правила.</i>			
7.	ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	7.	ЗАШТИТА ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ
7.1.	Регулисање животне средине у касарни – логорској просторији	7.1.	Планирање и организовање ЗЖС у војним објектима
7.2.	Уређење и одржавање касарнског круга	7.2.	Уређење и одржавање круга војног објекта
7.3.	Поступак са чврстим и течним отпадним материјалом	7.3.	Поступак са чврстим и течним отпадним материјалом
7.4.	Поступак са секундарним сировинама	7.4.	Поступак са секундарним сировинама
7.5.	Мере за спречавање аерозагађења	7.5.	Мере за спречавање аерозагађења
<i>Коментар: Прихваћена сва решења из претходног правила, уз усклађивање једног броја термина.</i>			

1	2	3	4
8.	МЕТРОЛОШКА ДЕЛАТНОСТ	8.	МЕТРОЛОШКА ДЕЛАТНОСТ
8.1.	Организовање и функционисање метролошке делатности	8.1.	Организовање и функционисање метролошке делатности
8.2.	Евиденција мерне опреме	8.2.	Евиденција мерне опреме
8.3.	Верификација мерне опреме		
8.4.	Преглед опреме у технолошком процесу	8.3.	Верификација мерне опреме
8.5.	Извођење прегледа мерне опреме		
<p><i>Коментар: Прихваћена готово сва решења из претходног правила, уз усклађивање једног броја термина. Садржаји питања 8.4. и 8.5. из претходног правила проверавају се у склопу параметра 8.1. новог правила.</i></p>			

У Изменама и допунама Правила о контролама у Војсци Србије (привремено) из децембра 2008. године регулисано је да се тачка 71, став 2. мења се и гласи: „Стање заштите ресурса контролише се у складу са Прилогом број 26“.

Прилог број 26 носи назив: Критеријуми за контролу и оцењивање стања заштите ресурса у Војсци Србије. По својој структури идентични су Критеријумима за контролу и оцењивање усаглашености за законима, правилима и прописима ОЈ ГШ ВС. Идентична је методологија оцењивања параметара, а и у овом случају Управа за логистику (Ј-4) ГШ ВС, у својству носиоца израде Критеријума, остала је при ставу да се не изводи оцена за питања већ да се закључна оцена изводи на основу оцена контролисаних параметара.

Став је практично исказан у текстуалном делу Критеријума и у Контролном листу који је јединствен (уносе се подаци за сва питања и параметре). Из параметара за контролу и оцењивање стања заштите ресурса може се сагледати колико је заштита ресурса комплексна и колико је нужно поштовање закона, правила и прописа у овој области.

Искуства из примене Правила о контролама у Војсци Србије

Бројна су искуства из примене Правила о контролама у Војсци Србије. За све оне који су дали допринос његовој изради и практичној примени, задовољство представља чињеница да је број позитивних искустава знатно већи од негативних, посебно што негативна искуства могу релативно лако бити решена.

Најзначајнија позитивна искуства:

– контроле усаглашености су веома брзо прихваћене на свим нивоима командовања, а разлог је свакако то да је у осмишљавању решења и давању ми-

шљења, сугестија и предлога на почетне верзије текста за ову врсту контроле био ангажован већи број лица;

– припреме за извршење контроле, на свим нивоима, подигнуте су на већи ниво, чиме је обезбеђено да лица – екипе које врше контролу буду потпуно упознати са актуелним законским и нормативним решењима у областима које контролишу, што само по себи позитивно утиче на подизање функционалних способности ОЈ ГШ ВС, команди оперативног и тактичког нива;

– ОЈ ГШ ВС добиле су могућност да провере у којој мери је одређена регулатива из њихове надлежности „спуштена“ до најнижег нивоа командовања, како је операционализована и заживела у пракси, и да ли су решења рационална и сврсисходна;

– ОЈ ГШ ВС добиле су могућност да се упознају са предлозима за покретање процедуре измене одређених прописа из њихове надлежности, са разлозима због којих се процедура покреће и утврде да ли је на одређеном нивоу командовања, без потребе и образложења, неки предлог „заустављен“;

– Колегијум начелника ГШ ВС на свакој другој седници у месецу анализира стање утврђено контролама и више пута је констатовао сврсисходност контрола усаглашености и проценио да су дале допринос општем повољном стању функционисања војне организације и спречавању настанка ванредних догађаја;

– контролисани састави позитивно оцењују вредновање затеченог стања по јединственим критеријумима са свих нивоа командовања, чиме су отклоњени неки негативни примери из прошлости, а посебно позитивно оцењују то што се приликом контроле позива на важећа законодавна и нормативна решења јер се у ранијем периоду у пракси дешавало да се захтева нешто што ниједним актом није регулисано;

– контролисани састави изразито позитивно оцењују начин израде оцене у делу који се односи на предлог мера који је потпуно јасан и конкретан, те указују да им је и током контроле и оцењивања било јасно на којим задацима треба да се ангажују, али да је то верификовано и у оцени и да у оваквим околностима не представља им посебан проблем да израде План мера за отклањање пропуста и слабости;²⁹

– контролисани састави позитивно оцењују садржај критеријума за вредновање стања и указују да им је њихов садржај помогао у припремама за контролу и да је утицао на објективност оцењивања;

– контролисани састави позитивно оцењују и начин достављања оцене, по коме се уз оцену као прилог достављају Контролни листови и описне оцене према извршеној контроли из надлежности ОЈ ГШ ВС, и на тај начин се избегава да у оцени руководилац контроле, сходно свом нахођењу, изостави нека значајна позитивна решења или утврђене пропусте и слабости;

– решењима у Правилу обезбеђена је аутономност лица која оцењују јер руководиоцу контроле није дато право да мења дате оцене параметара, питања или укупне оцене контроле по садржајима из надлежности конкретне ОЈ ГШ ВС;

²⁹ Отворено се говори о томе да је у ранијим контролама често било случајева да приликом наредних контрола, када се на почетку контроле прегледа степен реализације мера – задатака наређених након претходне контроле, констатовало да План „није добро“ урађен.

– повратна контрола врши се само по питањима која су оцењена „НЕУСАГЛАШЕН (Ну)“, што циљно усмерава обухват контроле и активности контролисаног састава на припреми за контролу.

Као позитивно искуство свакако треба навести и чињеницу да на оцене екипа ГШ ВС које су вршиле контроле усаглашености није дата ниједна примедба, иако је било случајева да је стање оцењено „НЕУСАГЛАШЕН (Ну)“.

Иако се очекивало да ће бити примедби на критеријум по коме се ново „УСАГЛАШЕН (Ус)“ одређује за оцену која је 3,00 и већа, на то није било примедби, што указује на свест припадника Војске Србије да се не задовољавају ниским оценама у садржајима које обухвата контрола усаглашености.

Најзначајнија негативна искуства:

– у почетном периоду примене Правила део лица – екипа које су вршили контролу није могао квалитетно да дефинише предлог мера (како по садржају, тако и по носиоцима и сарадницима у реализацији задатка, али и по роковима за реализацију), те је било нужно да се након стручне расправе у Управи за ОП (Ј-3) ова област уреди и прецизира да за сваки утврђени пропуст или слабост мора да „проистекне“ мера – задатак, јер би у супротном контрола била обесмишљена;

– недвосмислено је утврђено да један број нормативних докумената, пре свега докумената „новијег датума“, није достављен контролисаним саставима на извршење иако су рокови прошли, и у таквим случајевима, с обзиром на то да контролисани састав за исто није одговоран, донета је одлука да се у опшном делу оцене посебно нагласи да утврђена слабост и пропуст није у надлежности контролисаног састава, као и ниво у чијој је надлежности;

– команде батаљона нису у довољној мери стручно оспособљене да квалитетно изврше контролу у потчињеним јединицама;

– одређене команде јединица ранга батаљона, што се посебно односи на авијацијске јединице, нису развијене да могу да задовоље израду свих докумената прописаних за тај ниво командовања, а надлежностима о унутрашњој организацији и раду у В и ПВО за исте део докумената се израђује на нивоу авијацијске базе (сада авијацијске бригаде).

Једна од примедби на садржај Правила је решење по коме се врши шестостепено бодовање уместо оцењивања. Сматра се да за тим није било потребе и да се Критеријуми могу израдити у петостепеној скали и изразити оценама, што ће свакако морати бити предмет анализе и евентуалних измена и допуна Правила у наредном периоду.

Чињеница је да су коефицијенти тежине параметара искуствено одређени. У Критеријума су ОЈ ГШ ВС имале различит приступ (један број њих је коефицијенте одредио у распону 1–5, друге у распону 1–4, а треће у распону 1–3). То битно не утиче на суштину контроле, посебно ако се узме у обзир и то да се приликом одређивања коефицијента специфичне тежине у Правилу о контроли и оцењивању борбене готовости у Војсци Југославије нису вршила одређена истраживања. Уосталом, коефицијенти тежине могли би бити предмет сталних анализа и корекција – у зависности колико је одређени параметар у одређеном времену „значајнији“ или „мање значајан“ од другог.

Највеће примедбе односе се на решење у Правилу које се односи на Табелу за добијање оцене из процента освојених бодова (табела 7), по којој је за оцену 3,00 (која је практично граница нивоа „УСАГЛАШЕН (Ус)“ и „НЕУСАГЛАШЕН (Ну)“) потребно 68% бодова.³⁰ Такво решење практично доводи до апсурдне ситуације да контролисани састав, практично, може бити по свим параметрима бодован са 3 (три) бода (што представља ниво „УСАГЛАШЕН (Ус)“, а да коначна оцена буде „НЕУСАГЛАШЕН (Ну)“.³¹ Ово нужно захтева измену наведене табеле, по коме би за оцену 3,00 било потребно 60% бодова.

Табела 10

**КОНТРОЛНИ ЛИСТ
за контролу и оцењивање усаглашености по питању
„Обезбеђење објеката, МС и људства“ у**

(команда–јединица–установа)

Ред. број	ПАРАМЕТРИ КОЈИ СЕ КОНТРОЛИШУ И ОЦЕЊУЈУ	Највећи број бодова који се може добити	Број бодова добијених оцењивањем	Коефицијент тежине	Могући број добијених бодова	Укупно освојено бодова
1	2	3	4	5	6	7
1.	Нормативна документа којима се регулише рад на обезбеђењу објеката. Квалитет докумената и евиденције. Комплетност и ажурност докумената о обезбеђењу објеката.	5	3	5	25	15
2.	Квалитет извршених припрема људства за обезбеђење објеката. Ко, када и где је извршио припрему људства, стручну, здравствену, психолошку и безбедносну.	5	3	5	25	15
3.	Контрола обезбеђења објеката. Квалитет и број контрола, евиденција и отклањање нађених слабости – недостатака.	5	3	5	25	15
4.	Избор људства за обезбеђење објеката. Трајање дужности и здравствена способност људства за обављање дужности.	5	3	1	5	5
5.	Оспособљеност људства за обезбеђење објеката и познавање поступака у разним ситуацијама.	5	3	5	25	15
6.	Укљученост органа пријавне и унутрашње службе, дежурног парка техничких средстава, дежурног контролно-пропусне станице, противпожарца и других органа у систем обезбеђења.	5	3	4	20	12

³⁰ Истраживањем разлога оваког решења утврђено је да је носилац реализације задатка израде Правила – Управа за ОП (Ј-3) ГШ ВС наметнула коришћење једне табеле из Контролног листа за оцењивање стражарске, пријавне и чуварске службе, која се налази у Упутству за КиО снага које се ангажују по Наредбама о сталним и повишеним мерама б/г.

³¹ Пример Контролног листа у коме су сви параметри вредновани са 3 бода – Табела 10
За пример је узет Контролни лист из надлежности носиоца израде Правила.

1	2	3	4	5	6	7
7.	Комплетност, чистоћа, исправност наоружања и друге опреме, чување, кориш. оружја, опреме и муниције на обезб. објеката.	5	3	1	5	3
8.	Стање и исправност веза на обезбеђењу објеката	5	3	1	5	3
9.	Израда, чување и коришћење знакова за распознавање за обезбеђење објеката	5	3	1	5	3
10.	Спровођење хигијенско-техничких мера заштите у току вршења дужности на обезбеђењу објеката.	5	3	1	5	3
11.	Уређење простора меког појаса, рашчишћавање растиња и обезбеђење прегледности објеката који се обезбеђују.	5	3	2	10	6
12.	Интендантска подршка људства за обезбеђење објеката (стање инвентара, квалитет и редовност исхране).	5	3	1	5	3
13.	Унутрашњи ред и чистоћа у просторијама где је смештено људство за обезбеђење објеката.	5	3	1	5	3
14.	Обука службених паса, редовност и квалитетност исхране, здравствено стање, смештај и уређеност везова за псе. Редовност развода паса, реаговање паса на непозната лица, оцена паса од стране водича паса и комплетност прип. прибора.	5	3	3	15	9
15.	Стање ППЗ, комплетност, исправност и оспособљеност људства за обезбеђење објеката у руковању ПП средствима.	5	3	1	5	3
16.	Лични изглед људства за обезбеђење објеката и за рад на пријав., уредност, стање одеће, обуће, купање и пресвлачење.	5	3	1	5	3
17.	Стање техничких средстава заштите, жичане ограде, заклона, положаја за заседу и одбрану објекта, уређеност места где људство обавља дужност, стаза, постојања знакова упозорења и осветљеност рејона–праваца за обезбеђење објеката	5	3	2	10	6
СВЕГА БОДОВА					200	132

НАПОМЕНА:

$(100 : 200) \times 132 = 66 \% = 2,86$	НЕУСАГЛАСЕН (Ну)
А НИЈЕДАН ПАРАМЕТАР НИЈЕ ОЦЕЊЕН СА МАЊЕ ОД ТРИ БОДА	

Закључак

Генералштаб Војске Србије, у сарадњи са командама оперативног нивоа, у релативно кратком времену и у условима недовршене законодавно-нормативне области реформе система одбране успео је да осмисли и уреди систем контрола у Војсци Србије. Контроле усаглашености са законима, правилима и прописима су значајан део тог система и са контролама оперативних и функционалних способности обухватају све садржаје, па и неке друге који су били обухваћени контролом борбене готовости.

Овако осмишљен и уређен систем контрола успео је да сачува сва позитивна решења из нормативне регулативе у области контрола која је била на снази, као и бројна позитивна и негативна искуства у вршењу контрола стечена у претходном периоду, и све то заједно прилагоди новој организацији и потребама Војске Србије. Чињеница да је само годину дана након примене Правила о контролама у Војсци Србије (привремено), за који се може рећи и да је био период опитовања, председник Републике Србије донео наредбу по којој ће Инспекторат одбране примењивати Правило при извршењу контрола у ОЈ ГШ ВС, командама, јединицама и установама Војске Србије, довољно говори о његовом квалитету и сврсисходности.

Контроле усаглашености са законима, правилима и прописима уређене су према прописаним надлежностима ОЈ ГШ ВС. Овакво решење даје могућност начелнику ГШ ВС, као и командама оперативног и тактичког нивоа, да по својој процени и одлуци ванредном делимичном контролом у командама, јединицама и установама Војске Србије изврши контролу и оцењивање из надлежности једне или неколико ОЈ ГШ ВС, а у оквиру њих контролу конкретних питања, па чак и параметара који су у одређеном тренутку од значаја за командовање и руковођење. Практично, обухват контрола усаглашености са законима, правилима и прописима је такав да је престала потреба „измишљања“ разних врста контрола које су биле карактеристичне за претходни период. Критеријуми за контроле усаглашености су тако израђени да се могу, и морају, примењивати и код других врста обилазака и контрола, надзора ... (примери: контрола обезбеђења објеката, ПС и људства која се врши по Правилу службе Војске Србије, контрола и надзор материјално-финансијског пословања која се врши по прописима из те области и др.).

Решења прописана за контролу усаглашености са законима, правилима и прописима су била и остала отворена за предлоге, мишљења и сугестије свих нивоа командовања из најмање два разлога. Први је филозофско размишљање да ништа није тако добро урађено да се не може урадити и боље, а други што законодавно-нормативно уређење представља област у којој су промене и честе и нужне, и што то само по себи намеће потребу да Критеријуми за контролу усаглашености морају бити потпуно актуелни. Носиоци израде критеријума – ОЈ ГШ ВС – годину дана после његове примене у пракси и саме су иницирале одређене измене, а један број измена „чека“ прописивање Правилника о елементима, садржају и стандардима за оцену стања, оперативних и функционалних способности ВС и рада организацијских делова МО.

У решењима прописаним за контролу усаглашености са законима, правилима и прописима дата је могућност свим нивоима командовања у Војсци Србије да могу прилагођавати одредбе Правила које су специфичне за ниво који врши контролу, уз уважавање специфичности контролисаног састава.

Контроле усаглашености са законима, правилима и прописима су комплексније и сложеније од контрола оперативних и функционалних способности и њима се веома прецизно могу лоцирати субјективне слабости у контролисаном саставу (како по конкретном садржају, тако и по разлозима субјективних слабости – непознавање прописа или неправилна примена прописа, која може бити последица неадекватне примене прописа у конкретној ситуацији или намерно непридржавање прописа).

Трогодишње искуство у реализацији контрола усаглашености са законима, правилима и прописима, више него икада раније и више него било које друге контроле до сада, пружа помоћ контролисаном саставу. Са једне стране, помоћ се пружа на тај начин што је обавеза лица – екипе која врши контролу да укаже контролисаном саставу на који се пропис позива примењујући одређени критеријум, што има едукативну улогу. Са друге стране, конкретизација мера за отклањање утврђених пропуста и слабости активности контролисаног састава по извршеној контроли је циљно усмеравајућа.

Као и у свим контролама до сада, тако и у контролама усаглашености са законима, правилима и прописима, објективност оцењивања затеченог стања може бити проблематична. Први проблем је нормативне природе и представља захтев за јасним, прецизним и недвосмисленим критеријумима за вредновање затеченог стања, и опште је мишљење у Војсци Србије да је у решењима о контроли усаглашености са законима, правилима и прописима он готово превазиђен. Други проблем представља професионални однос лица – екипа која врше контролу да доследно примењују критеријуме, и како тај однос задире у област свести, савести, части и одговорности, што могу бити и те како променљиве категорије, на механизмима које стоје на располагању командовању и руковођењу је да непрекидно ради на његовом превазилажењу.

Контроле и оцењивање усаглашености са законима, правилима и прописима дале су значајан допринос прописном функционисању војне организације и извршењу других задатака команди, јединица и установа, те су као средство остваривања командне функције неопходне Војсци Србије, како би стицала увид у стварно стање и правовремено предузимала потребне мере и активности на одржавању и побољшању стања у областима које су предмет контроле и оцењивања.

Литература

1. *Правило о контролама у Војсци Србије (привремено)*, Београд, ГШ ВС, Управа за ОП (Ј-3), пов. број 02/371-3 од 01. 02. 2008.

2. *Упутство за оцењивање и извештавање о стању оперативних и функционалних способности Војске Србије (привремено)*, Београд, ГШ ВС, Управа за ОП (Ј-3), пов. број 02/29-7 од 28. 01. 2008.

3. *Закон о одбрани*, Београд, Службени гласник Републике Србије, бр. 115/07, 2007.

4. *Закон о Војсци Србије*, Београд, „Службени гласник Републике Србије, бр. 116/07“, 2007.

5. *Правило о контроли и оцењивању борбене готовости Војске Југославије*, Генералштаб Војске Југославије, Инспекција Војске Југославије, Београд, НИУ „Војска“ Југославије, 1997.

6. *Правило о контроли и оцењивању заштите на раду, заштите од пожара и заштите животне средине у Војсци Југославије*, Генералштаб Војске Југославије, Инспекција Војске Југославије, Београд, НИУ „Војска“ Југославије, 1997.

7. *Одлука о организацији система командовања у Војсци Србије*, Београд, Војни кабинет ПРС бр. 3–4 од 19. 03. 2008.

8. Управа за организацију, *Наредба о надлежностима организацијских јединица ГШ ВС*, Министарство одбране Републике Србије, Управа за организацију Сектора за политику одбране, Београд, 2007.

9. Минић С., Стјепановић Б., Николић В. и Ћирић С.: *Руковођење и командовање*, Београд, Центар војних школа ВЈ, Војна академија Војске Југославије, 1997.

10. *Правилник о елементима, садржају и стандардима за оцену стања, оперативних и функционалних способности ВС и рада организационих делова МО (нацрт)*, Београд, ГШ ВС, Управа за ОП (Ј-3), Радни материјал за разматрање на седници колегијума начелника ГШ ВС одржане дана 21. 12. 2010.

11. *Правило о изменама и допунама Правила о контролама у Војсци Србије (привремено)*, Београд: ГШ ВС, Управа за ОП (Ј-3), Радни материјал за разматрање на седници колегијума начелника ГШ ВС одржане дана 23. 12. 2008.

12. Defense et Securite nationale Le Livre Blanc; BOA, 2010.

13. Delivering Security in a Changing World – Defence White Paper; BOA, 2010.

14. Стратегијски преглед одбране ОС Хрватске и Дугорочни план развоја ОС, Хрватске, BOA, 2010.

САМОКОНТРОЛА КАО ВИД ДЕМОКРАТСКЕ ЦИВИЛНЕ КОНТРОЛЕ ВОЈСКЕ

Срђан Старчевић
Генералштаб Војске Србије – Кабинет начелника ГШ

Смисао демократске цивилне контроле војске је усклађивање војних активности са владајућим системом вредности у друштву, па питање усвајања друштвених вредности нужно избија у први план чим се успоставе основни институционални механизми демократске цивилне контроле војске. Војска је, по мишљењу неких аутора, „модел ауторитарне организације“. Ауторитарни обрасци, присутни у војсци која своју улогу остварује у демократском друштву, изазивају одређене недоумице у погледу демократске цивилне контроле војске и чине „цивилно-војни парадокс“.

Усвајање вредности је дуготрајан процес, при којем се не смеју потценити егзистенцијалне везе између војске и друштва. Свесни своје друштвене улоге, поштујући цивилизацијске норме устројства демократске власти, припадници војске у демократском свету прихватају потчињеност војске демократски изабраној цивилној власти. Тек када је то прихватање свесно, систем демократске цивилне контроле војске може се назвати стабилним и поузданим.

Демократска цивилна контрола војске почива на снази одређених уверења, карактеристичних за демократска друштва, које усваја целокупна војна хијерархија. Припадници војске у којој постоји самоконтрола, као вид демократске цивилне контроле војске, ова уверења и основне вредности демократије прихватају као део властитог погледа на свет и политичке процесе у њему као део свог односа према друштву.

Кључне речи: *демократска цивилна контрола војске, моћ, принуда, ауторитарност, организација, политичка култура, друштвене вредности.*

Увод

У савременим представничким демократијама воља грађана изражава се на слободним и демократским изборима са широким партиципацијом, спроведеним уз поштовање одговарајућих политичких процедура, грађанских права и слобода и демократских вредности. На основу гласова грађана, обрађених по усвојеном математичком моделу, конституишу се највиши државни органи.

За ефикасно функционисање државе, у складу са јавним интересом, неопходно је да, поред државних органа који се формирају на основу резултата избора, постоје и професионални државни органи који своје функције врше на основу специфичних знања. Професионални државни органи могу да поседују извештан степен аутономије или да стекну подршку јавног мњења за спровођење појединих активности, али с обзиром на чињеницу да своју функцију врше без верификације на изборима, неопходно је да буду потчињени представницима народа.

Једна од најважнијих професионалних институција јесте војска, која, уколико буде политички злоупотребљена или се осамостали („држава у држави“), може да постане значајан, па и пресудан актер у политичким догађајима. Зато се контроли или надзору над војском одувек посвећивала велика пажња, тим пре што држава треба да потчини војску не слабећи њену способност да одговори стратешким потребама.

Војсци је поверена једна од најзначајнијих друштвених улога: да вођењем оружане борбе или одвраћањем потенцијалног противника штити суверенитет државе и гарантује безбедност друштва. Безбедност има изузетан значај за друштво јер прожима сва поља друштвеног деловања. Значај безбедносне равни за сферу политике и економије можда је најбоље изразио некадашњи амерички министар финансија, Лоренс Самерс: „За државе и предузећа од исте важности је безбедност као и кисеоник: о томе се много не размишља, али када га нема, не може да се мисли ни на шта друго. Питајте предузећа у Заиру или Авганистану – ако их нађете“.¹

О значају друштвене улоге војске за свако друштво довољно говори податак да је човечанство, од 3200. године пре нове ере до данас, живело у миру само 292 године. Током преосталих миленијума вођено је више од 14.500 ратова, у којима је изгинуло 3,6 милијарди људи.² Мада је употреба силе у односима држава забрањена нормама међународног права и „сви унутрашњи правни системи забрањују употребу силе против (владиних) органа који обезбеђују принудно извршење права“,³ ратови се још увек догађају. Тофлер тврди да је после Другог светског рата беснело између 150 и 160 ратова и грађанских сукоба, у којима је страдало око 7,2 милиона војника и око 30 милиона цивила.⁴

Чињеница је да је савременим државама оружана сила потребна и да ће им, по свој прилици, бити потребна све док постоје различити степени „конфликтних и уопште рушилачких односа, трајно и неопозиво присутних у структури света таквог какав он јесте“.⁵ Та оружана сила треба да задовољи два захтева: да буде способна да изврши своју друштвену улогу и да буде потчињена цивилним органима власти, како не би угрозила демократски поредак.

Из првог захтева проистичу основна обележја војске (монистичност, јасна хијерархија, командни однос, строга дисциплина, друштвена затвореност, војничка солидарност и способност друштвеног осамостаљивања), као специфичног обли-

¹ Кремер, Ули, *Нови НАТО – нови ратови*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 77–78.

² Перазиф, Гавро, *Међународно ратно право*, Београд, 1963, стр. 18.

³ Сасоли, Марко; Бувије, Антоан, *Како право штити у рату?*, МКЦК, Београд, 2003, стр. 49.

⁴ Више о модерним ратовима у: Тофлер Алвин, *Рат и антират*, Paideia, Београд, 1998.

⁵ Милошевић Никола, *Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд, 2004, стр. 136.

ка друштвене организације.⁶ Њена основна обележја чине је супериорном организацијом, са централизованим управљањем, јасно утврђеним надлежностима, бесговорним извршавањем задатака и монополом над наоружањем, али и најауторитарнијом организацијом у демократски уређеној држави. Диференцију војске од осталих институција и организација у једном друштву увећава посебност војног позива, који је усмерен једино ка ономе што се опажа као национални циљ и државни интерес.⁷ Посебан етички кодекс и постојање реалних ризика повезаних са војним позивом утичу да се војници самоопажују као припадници посебне елите, спремне да се за више циљеве несебично жртвују. Друштвена затвореност војске имплицира смањену комуникацију са осталим субјектима друштва и нарушава процес реципрочне размене идеја и порука. Постоји могућност да, у посебним околностима, припадници војске, сматрајући да су најспособнији да дефинишу државни и национални интерес, узурпирају власт. Зато је важно да се испоштује други захтев, то јест да војска буде потчињена цивилним органима власти.

Овај проблем уочио је најзначајнији нововековни политички мислилац, Николо Макијавели. Он је писао да се свака владавина темељи на доброј војсци и добрим законима. Приметио је да војска има капацитете да утиче на стварање или дезинтеграцију политичке моћи, учвршћивање или губљење власти. Следећи траг Цицеронове мисли, према којој право ћути међу наоружанима (*silent enim leges inter arma*), Макијавели тврди да је „између наоружаног и ненаоружаног немогућно ... правити упоређења, а ван памети је да се онај ко је наоружан покорава ономе ко је ненаоружан и да ненаоружан живи безбрижно међу својим потчињенима који су под оружјем“.⁸ Зато он саветује владару да се сам посвети ратној вештини и увек буде на челу своје војске. Такав начин контроле војске може се назвати субјективном контролом са максимализацијом моћи владара, који обједињава највишу цивилну и војну власт.

Начин контроле војске који је предлагао Макијавели, са елементима апотеозе улоге владара, превазиђен је у савременој политичкој теорији и пракси. У модерним демократским државама постоје различити модели демократске цивилне контроле оружаних снага, чију суштину чине три нивоа контроле: вертикална, хоризонтална и самоконтрола. Вертикална контрола војске је високо институционализована и остварује је држава преко својих органа који се на хијерархијској лествици налазе изнад војске. Хоризонталну контролу војске, чији се значај увећава са „хоризонтализацијом“ друштва,⁹ остварују актери цивилног друштва (јавност, медији, невладине организације, истраживачке организације,

⁶ „Управо због посебности улоге коју војска остварује у друштву, она представља диференцирани социјални механизам који се одликује посебним правилима унутрашњег устројства и организације...“ Младеновић Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6, децембар 2001, стр 20.

⁷ „За разлику од других професија, у којима се одговорност сваког њиховог припадника посматра првенствено у односу према појединцима и групама (клијентима), код војника преовладава свест да њихова струка може служити само општедруштвеним циљевима.“ *Op.cit.*

⁸ Макијавели Николо, *Владацац*, Дерета, Београд, 2005, стр. 63.

⁹ Хоризонтализација друштва (умрежено друштво) означава појаву, карактеристичну за савремена демократска друштва, да не постоји само једна политичка институција која полаже право на апсолутну моћ, него је моћ расута на већи број институција друштва. Политичке институције државе све више су схваћене као једна врста у мноштву актера који својим деловањем утичу на друштвене процесе.

црква, друштвени покрети) који нису у хијерархијском односу са војском, али су суштински заинтересовани за њен рад. Самоконтрола војске, најсуптилнији ни-во демократске контроле над њом, постиже се интериоризацијом вредности демократског друштва у самој војсци, уз прихватање чињенице да принципи командовања захтевају постојање извесног степена ауторитарности у односима унутар војне организације. Без самоконтроле, демократска цивилна контрола војске није и не може бити ефикасна.¹⁰

Војску није могуће физички потчинити; њена послушност је културолошког, социолошког и психолошког порекла. Пошто је смисао цивилне демократске контроле војске усклађивање војних активности са владајућим системом вредности у друштву, питање усвајања друштвених вредности нужно избија у први план, чим се успоставе основни институционални механизми цивилне демократске контроле војске.

Домети професионализма

Од када је Семјуел Хантингтон, у свом сада класичном делу о цивилно-војним односима *Војник и држава*, описао војни професионализам као лек за појаву коју називамо преторијанским проблемом, професионализам је схваћен као основни услов демократске цивилне контроле војске.

Хантингтон сматра да се војна професија одликује стручношћу, одговорношћу и корпоративним карактером.¹¹ Због специфичних знања, неопходних да би одговорила захтевима своје друштвене улоге, војна професија треба да буде аутономна, али потчињена циљевима државне политике.¹² Одговорност према држави, према Хантингтоновом мишљењу, чини цивилну контролу над војском могућом. Та одговорност је трострука и огледа се кроз представничку, саветодавну и егzekутивну функцију официра. Официр представља захтеве војне безбедности у институцијама државе, анализира и извештава о војном аспекту различитих државних акција и извршава „државне одлуке које се односе на војну безбедност чак и кад је одлука у питању у оштрој супротности са његовом војничком проценом“.¹³ Он је, дакле, схваћен као стручњак у чијем је систему вредности лојалност изнад експертизе.

Хантингтон пише да је за било који систем цивилне контроле најбитнија ствар умањивање војне моћи. Објективна цивилна контрола, чији је заговорник,

¹⁰ Дал тврди да је „полиархија немогућа све док је војска склона веровању да њене вође имају право и дужност да пониште резултате избора, кад год исход, по њиховом мишљењу, слути на зло по земљи“. Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 61. Хејвуд пише да „уколико војска стекне искуство непосредног учествовања у политици, често се невољно за стално враћа у касарне“. Хејвуд Ендру, *Политика*, Слио, Београд, 2004, стр. 708.

¹¹ Хантингтон, Семјуел П., *Војник и држава*, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН, Дипломатска академија, Београд, 2004., стр. 13–20.

¹² „Цивилна контрола постоји кад постоји одговарајућа субординација једне аутономне професије у односу на циљеве политике.“ *Op. cit.*, стр. 80.

¹³ *Op. cit.*

ово умањивање постиже професионализацијом војске, мотивисањем њених припадника војничким идеалом лојалности, чинећи их „политички стерилним“ и неутралним.¹⁴

Озбиљну критику Хантингтоновог тумачења професионализма, као свеобухватног и коначног решења за цивилну контролу војске, написао је Семјуел Фајнер. Он уочава да снагу војске представљају: супериорна организација, високо емоционални симболички статус и монопол на оружје. „Зато, није чудо то што се она буни против цивилних господара, него што их икада слуша“, пише Фајнер.¹⁵

Фајнер тврди да професионализам, упркос Хантингтоновом настојању да га прикаже „политички стерилним“, често води колизији војске и цивилних власти. Његов први аргумент је да схватање војне професије као професије која служи само држави утиче на мистично поимање државе; из тог мистичног концепта развија се схватање да су припадници војске најкомпетентнији да одреде интересе државе којој служе и настају различите злоупотребе.¹⁶ Други аргумент односи се на опасност од „техничког“ схватања друштва, које би могао да проузрокује професионализам. У експертским прорачунима војних ресурса, друштвена заједница би за војног професионалца могла да постане резерва људских и материјалних ресурса који се из ње могу извући, па Фајнер поставља питање степена аутономије који се може допустити војном професионалцу.¹⁷

Фајнер закључује да професионализам није ни решење ни основно средство за спречавање укључивања војске у питања унутрашње политике. Да би се учврстио стабилан поредак у којем цивилне власти врше власт без бојазни од интервенције властите војске, потребно је да војска усвоји принцип супрематије цивилне моћи, што је битно различито од професионализма.¹⁸

Фајнеровој аргументацији може се додати и да некритичка лојалност може да претвори војску у слепо оружје политичара који злоупотребе свој руководећи положај. Такође, веома је тешко проценити како ће се понашати професионалци у време политичке кризе уколико, поред професионализма, нису усвојили одговарајуће друштвене вредности и образац понашања.

Анализирајући демократску цивилну контролу војске у Холандији, Ханс Борн указује на добру и лошу страну војног професионализма. Он пише да је „добро што официри нису заинтересовани за политику. Њих занимају само системи наоружања и оперативна страна посла који обављају. Но, у свему томе је лоше што официри, будући незаинтересовани за политику, бивају лак плен злоупотребе од стране политичара. То су, по нашем мишљењу, два лица исте медаље зване војни професионализам“.¹⁹

¹⁴ *Op. cit.*, стр. 82 и 93.

¹⁵ „The wonder, therefore, is not why this rebels against its civilian masters, but why it ever obeys them.“ Finer, Samuel E., *The Man on Horseback, The Role of the Military in Politics*, Transaction Publishers (US), New Jersey, 2002, стр. 6.

¹⁶ *Op. cit.* стр. 25–26.

¹⁷ *Op. cit.* стр. 27.

¹⁸ *Op. cit.* стр. 28.

¹⁹ Борн Ханс, „Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије“, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 220.

Цивилно-војни парадокс

Утицај војног организовања и војног ресурса на односе у друштву је већи него што на први поглед изгледа. Роберт Дал тврди да је, у току неких раздобља, „војна ... технологија јачала неједнакости, пружајући малој групи монопол над инструментима силе, као у добро познатом случају скупо наоружаних витезова на коњима, у односу на које је ненаоружана или слабо наоружана војска средњовековних сељака била релативно неефикасна. ... У другим периодима, војна технологија ојачава једнакост, распршујући најефикасније инструменте силе широко међу становништво, као у случају јефтених али ефикасних мускета и пушака у Америци осамнаестог и деветнаестог столећа“.²⁰ Он на примеру аграрних друштава објашњава да екстремне неједнакости у расподели земље и инструментима присиле, ојачане нормама које фаворизују класне, сталешке или кастинске неједнакости, производе екстремне неједнакости у политичким ресурсима, што води успостављању хегемонистичког политичког система и друштвеног поретка са централном доминацијом. Слично томе, значајна једнакост у расподели земље и инструментима присиле, ојачана нормама које дају предност друштвеној и политичкој једнакости, омогућава значајну једнакост у политичким ресурсима и води успостављању такмичарског политичког система и плуралистичког друштвеног поретка. „У Сједињеним Државама су, више од столећа, мускета, и касније пушка, омогућиле неку врсту једнакости присиле“.²¹

Далову тезу о утицају војне технологије треба употпунити разматрањем утицаја војног организовања на односе у друштву. Упечатљив пример су управо Сједињене Америчке Државе у XVIII и XIX веку, када су оружане снаге ове земље чинили грађани организовани по принципу милиције. Или, да понудим други пример, управо су промене војне организације у античкој Грчкој омогућиле развој демократије. Наиме, многи полиси су у VII веку пре н.е. развили масовне формације тешке пешадије. Ови тешко наоружани пешадинци, хоплити, регрутовани су из читавог средњег слоја слободних грађана, сељака и занатлија. У борби на копну, храброст и вештина хоплита била је кључна за победу. Зато су они, чинећи већину војске (а у војсци су били сви слободни грађани од пунолетства до старости), и примајући најтеже ударце у борбама, почели да очекују и веће уважавање и прихватање њиховог мишљења приликом политичког одлучивања. Из овога захтева за учешћем у политичком процесу родио се демократски дух.²²

²⁰ Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 65.

²¹ *Op. cit.*, стр. 66–7.

²² Карлтон Ерик, *Лица деспотизма*, Clío, Београд, 2001, стр. 92. Атињани су прешли дуг пут од аристократије до демократије. Пре Солонових реформи државом је, у име аристократије, управљало девет архоната и Сенат. Остали слободни људи нису имали политичка права. Солоновим реформама слободно грађанство подељено је на четири класе како би, сразмерно величини својих прихода, могло да учествује у управљању државом. Ова подела је била основа и за војну обавезу. Припадник сваке класе био је обавезан да учествује у одбрани државе, користећи оно средство које је могао да прибави. Прва класа, богата аристократија, опремала је и одржавала флоту од 48 бродова. Друга класа, мање имућни еупатриди, давала је коњицу. Трећа класа, коју је чинила половина слободних грађана, служила је као тешка пешадија. Четврту класу чинила је сиротиња која није имала средстава за набавку наоружања и опреме; у рату су добијали оружје од државе и били лака пешадија.

И односи у друштву могу да утичу на војно организовање. Поставља се питање да ли демократизација односа у друштву уводи демократију у војску.

Покушаји демократизације односа у војсци карактеристични су за револуције. Револуционари углавном истичу захтеве за стварање војске наоружаног народа,²³ чиме се у први план истиче јединство револуционара и народа, масовност револуционарног покрета, слобода и равноправност грађана. Наоружани народ представља најбројнију војску, али има два озбиљна недостатка са становишта револуционарне власти. Прво, револуционарима је потребна војска способна да ефикасно отклони опасност од армија других држава и, касније, крене у освајачки рат, а народна војска није добро обучена за извођење борбених дејстава нити је довољно дисциплинована. Њом је тешко командовати, јер јој недостају образовани и искусни официри. Уколико рат потраје, употреба овакве војске је штетна зато што војници народне војске нису ратници него сељаци, занатлије и радници, чије одсуство са њива, из радионица и фабрика тешко погађа привреду, изазива глад и незадовољство. Друго, наоружани народ који је већ збацио стари режим, може да развлости и револуционарну владу ако ова не успе да оствари обећања. Учвршћујући позиције власти, вође револуције са идеје наоружаног народа прелазе на опробани концепт строго контролисане стајаће армије.

За победу бољшевика у Октобарској револуцији од суштинске важности било је избијање Првог светског рата и стварање вишемилionске ратне армије. Да би се таквом армијом командовало било је неопходно ширење и попуњавање официрског кора интелектуалцима, студентима, војницима и козацима који су се доказали у борбама. Са таквим новим официрским кадром, војничке масе, радници и сељаци могли су да се осамостале у односу на племићки официрски кор и послушају Лењинов позив да сами пукови на фронту почну преговоре о примирју, у часу када је Главни штаб царске армије одбио да обустави ратне операције.²⁴

После револуције, у реалним безбедносним условима (грађански рат, интервенција западних сила, рат са Пољском) идеју о наоружаном народу потиснула је идеја о стварању ефикасне стајаће армије под партијском контролом. Већ на Другом конгресу Совјета одлучено је да се формирају револуционарни комитети у армијама, а јануара 1918. настала је радничко-сељачка Црвена армија, заснована на добровољачком принципу. Војском је командовао Револуционарни ратни савет Републике, који су чинили Врховна команда и Оперативни штаб, али је стварну власт имао Савет радничке и сељачке одбране, са Лењином на челу. Пракса одржавања војничких митинга и дискутовања о наређењима ускоро је напуштена као штетна, јер је нарушавала дисциплину оружаних снага и успоравала процес одлучивања.²⁵

Занимљив пример интеграције војске у демократско друштво је немачки *Innere Führung*²⁶ и концепт грађанина у униформи, развијен у другој половини XX века. По овом концепту, припадник немачке војске је пре свега грађанин, па тек онда војник. Припадници војске, без обзира на чин, уживају иста основна права као и други грађани.

²³ Ово је најбоље изразио Лењин речима: „Наша парола треба да буде: наоружање пролетеријата ... да би победио ... и разоружао буржоазију...“ Лењин, *Војна дела*, Војно дело, Београд, 1962, стр. 190.

²⁴ Медведов Рој, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд, 1986, стр. 62.

²⁵ Вјатр Јежи, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987, стр. 171–175.

²⁶ Израз је тешко преводив, али „руковођење и учествовање“ најбоље изражава суштину израза.

Полазиште овог концепта је идеја по којој војници, од којих се очекује да бране уставни поредак, морају да буду свесни значења и значаја заједничких вредности и да их прихвате као сопствене, док су у војној служби. Грађанин у униформи треба да буде политички информисан, заинтересован за свет у којем активно делује, да се непрекидно образује, да буде свестан нужности и сврхе своје службе у оружаним снагама, да прихвата обавезе на основу властитих погледа и убеђења, те да се поноси оним што ради. Војницима је гарантовано не само активно, него и пасивно бирачко право.²⁷ „Знатан број војника је на изборним функцијама у градским скупштинама, регионалним парламентима или федералном парламенту“.²⁸ Они, такође, могу да буду чланови политичких партија, синдиката и других друштвених организација. Свим припадницима војске омогућено је и учешће у радним саветима јединица, али иницијатива за формирање таквих савета мора да потекне од најмање пет запослених цивила. „Ову могућност су искористиле бројне јединице, што представља знатан проблем за команданте, нарочито борбених јединица, јер је тиме, по њиховом мишљењу, војни ред угрожен преговорима и процедурама карактеристичним за синдикалне организације“.²⁹

Концепт уважава специфичности војне професије, те ограничава нека права грађанина за време обављања дужности. Политичке активности припадника војске подлежу ограничењима, због њихове посебне лојалности према држави. То се, пре свега, односи на слободу говора, да би потчињени били заштићени од политичког утицаја, као и на слободу кретања, ако то нарушава оперативне и функционалне способности. Док су на дужности, војна лица не смеју да учествују у било каквој активности за или против ма каквог политичког покрета.

По мишљењу неких аутора, политичко и војно руководство министарства одбране Немачке је „склоно да користи сва законита и незаконита средства да би спречило изражавање критичких ставова војника...“.³⁰ Одмах после уједињења Немачке и рата у Заливу 1991. године, уочила се тенденција урушавања овог концепта. Припадници „тврде линије“ у војсци покренули су дебату тврдећи да поседују војни, а не цивилни етос. Њихова критичка оштрица усмерена је према ономе што, по њиховом мишљењу, нарушава принцип да једна војска мора, пре свега, да буде способна да води рат и да све треба да буде у функцији борбене спремности.³¹

Покушаји увођења неке врсте „демократских процедура“ у процес доношења војних одлука одбацивани су због неефикасности у условима извршавања мисија војске. Непожељно је све што нарушава командни однос, као однос функционалне ко-

²⁷ Полемика о учешћу војника у политичком животу и изборном процесу је стара и занимљива. Генерал Анри Жомини пише да војсци треба омогућити учешће у политичком животу, јер „официри неће бити најслабији међу посланицима“. Жомини Анри, *Преглед ратне вештине*, Војно дело, Београд, 1952, стр. 79–81. Други велики војни мислилац, Андре Гаве, сматра да војска у пословима државе учествује „само као сила“ и да се „војске и не тиче да ли управни државни органи рђаво врше своју дужност и да ли они уводе народ у неправедна предузећа“. Гаве Андре, *Вештина командовања*, ВИНЦ, Београд, 1993, стр. 105–106.

²⁸ Кулман Жирген, Калахан Жан, „Интегрисање војске у демократски поредак – искуства Немачке“, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 158.

²⁹ *Op.cit.*, стр. 161.

³⁰ *Op.cit.*, стр. 159.

³¹ *Op.cit.*, стр. 168–169.

ординације којим се: 1) право доношења одлуке даје једном лицу на једном нивоу руковођења, 2) повезују нивои руковођења непосредном личном одговорношћу командног лица нижег нивоа руковођења командном лицу вишег нивоа руковођења и 3) комуникација између претпостављеног и потчињеног обавља ауторитативним језиком, што изражава право претпостављеног да наређује и обавезу потчињеног да наређења извршава, али и потребу за кратком и јасном разменом информација³² и војном дисциплином, чија је суштина у потпуном потчињавању личних интереса извршењу борбеног задатка.³³ Без командног односа усклађивање дејстава различитих јединица и доношење брзих и рационалних одлука било би немогуће, а без строге дисциплине одлуке се не би спроводиле у дело.

Војску одликује пренаглашеност свих карактеристика организације – чврстине, затворености, строге хијерархије, неједнаких улога, централизације итд. Зато је она, по мишљењу неких аутора, „модел ауторитарне организације“.³⁴ Чињеница је да, због специфичности војне организације, потребе за њеном изразитом ефикасношћу, у војсци мора да постоји извештан степен ауторитарних образаца. То не значи да њени припадници не могу да уживају широк спектар грађанских права и слобода, уз нека ограничења.

Ауторитарни обрасци, присутни у војсци која своју улогу остварује у демократском друштву, изазивају одређене недоумице у погледу демократске цивилне контроле војске и чине „цивилно-војни парадокс“.³⁵ Како једна ауторитарна, дакле недемократска институција може да брани демократско друштво? Које су гаранције да друштво може да поседује велику војну силу без бојазни да та сила своју моћ не употреби као надмоћ и постане доминантна у друштву? Због чега припадници војске, који се унутар своје организације владају по ауторитарним обрасцима, прихватају демократски изабране представнике цивилне власти као своје претпостављене? Зашто војска, оличење моћи принуде, не намеће друштву своју вољу, зашто се не одупре демократској цивилној контроли и не следи партикуларни интерес, када је „ван памети ... да се онај ко је наоружан поковава ономе ко је ненаоружан“.³⁶

Кључ за решење поменутих проблема налази се у равни политичке културе. Да би припадници војске усвојили принцип супремације цивилне над војном моћи, они морају да поштују демократске вредности и политички систем. Усвајање вредности је дуготрајан процес, у којем цивилно друштво има важну улогу јер, својом функцијом социјализације и великим значајем у развоју демократске политичке културе,³⁷ цивилно друштво одлучујуће утиче на интериоризацију основних вредности демократског друштва у војним круговима и њихово прихватање међу припадницима војске. Зато је, поред успостављања институционалних механизма (вертикалне) цивилне демократске контроле војске, потребно развијати мање формалне, али не и мање

³² *Социологија за ВА*, Београд, 1981, стр. 385–387.

³³ *Op. cit.*, стр. 391.

³⁴ Чупић Чедомир, *Политика и зло*, Чигоја штампа, ФПН, Београд, 2001, стр. 31.

³⁵ Борн Ханс, „Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије“, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 192.

³⁶ Макијавели Николо, *Владалац*, Дерета, Београд, 2005, стр. 63.

³⁷ Поједини аутори истичу значај укључивања „друштвеног живота“, као могућег домена демократизације, у демократску политику. Видети: Кин Џон, *Цивилно друштво*, Филип Вишњић, Београд, 2003, стр. 16.

ефикасне начине цивилне демократске контроле (хоризонталну и самоконтролу). Не смеју се потценити егзистенцијалне везе између војске и друштва. „За једно демократско друштво је од суштинске важности да припадници војске не буду и сувише дистанцирани од друштва које су дужни да бране, које их финансира, из којег се регрутује персонал и којем се враћају да би наставили да раде као цивили“.³⁸

Политичка култура – решење парадокса

Потчињавање војске цивилним властима не може бити физичке природе. То је политиколошко-културолошки феномен.

Политичку културу чини испреплетана мрежа вредности, уверења и оријентација појединаца и група ка политичком систему, која пружа основу за политичко понашање чланова друштвене заједнице. Политичка култура се може дефинисати као „систем емпиријских уверења, изражајних симбола и вредности који дефинише ситуацију у којој се догађа политичка акција. Она одређује субјективну оријентацију у политици“.³⁹

Важно је знати да деполитизација војске не значи да њени припадници немају политичка уверења. Под деполитизацијом војске подразумева се да је успостављена аутономија војне професије у односу на политичке снаге у друштву, с једне, и да се војска као институција и струковна војна удружења не мешају у политику, с друге стране. Деполитизована војска остаје неутрална у политичким поделама и спорењима и ниједна политичка струја не располаже војском као средством за стицање политичке доминације у друштву. Међутим, војска је део друштва и остаје интегрисана у политику државе. Вероватно није могуће учествовати у спровођењу државне политике, а остати незаинтересован за суштину тих политичких процеса. Поред тога, војску чине конкретни људи, са својим врлинама и манама, различитим групним идентификацијама, интересима, ставовима и уверењима, а не апстрактни, безлични и идентични појединци. Они остварују своја политичка права у складу са позитивним нормама и нису вредносно неутрални када је реч о политичким решењима.

Деполитизација, такође, никако не значи да припадници војске треба да буду лишени политичких знања. „Тешко је и замислити лидера који предводи хиљаде људи у заштити општедруштвених интереса, а да не познаје суштину категорија као што су: слобода, суверенитет, друштво, држава, геополитика, идеологија, легитимност, плурализам, владавина, парламентаризам, и многе друге, које су, непрестано, саставни део његове непосредне процене“.⁴⁰ Без политиколошких, социолошких и антрополошких знања немогуће је схватити природу војске као друштвене институције и поуздано процењивати војно-политичку и безбедносну ситуацију на простору на којем се војно делује или се предвиђа такво деловање.⁴¹

³⁸ Кулман Јирген, Калахан Жан, „Интегрисање војске у демократски поредак – искуства Немачке“, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 142.

³⁹ Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 177.

⁴⁰ Младеновић Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6, децембар 2001, стр. 32.

⁴¹ *Op. cit.*, стр. 36.

Деполитизација војске је услов без којег демократија не може да постоји, јер политизована војска или поставља сопствене лидере на руководеће положаје у држави или њоме манипулишу лидери одређене политичке опције. У сваком случају, војска која је политизована онемогућава политичко такмичење и гаси плурализам. Степен деполитизације војске директно зависи од снаге одређених, у суштини основних политичких, уверења припадника војске.⁴²

Свака свесна и организована акција проистиче из уверења, не само зато што она утичу на наше циљеве и вредности, него зато што одређују наше претпоставке о стварности, начине и разлоге деловања. Она су „кључни стадијум у сложеном процесу путем којег историјски редоследи, или поткултурни расцепи, ... прелазе у подршку једној или другој врсти режима“.⁴³ Тешко да би војска остала с оне стране линија политичких подела и да би демократија могла да опстане када би већина припадника војске била уверена да је ауторитарни режим пожељнији и да га је могуће остварити политичком акцијом.

Уколико код припадника војске постоји снажно уверење да су демократске институције легитимне, једине позване да одлучују у оквиру својих надлежности и делотворне у решавању проблема, те да су политичко такмичење и партиципација политички стандарди испод којих се не може ићи у савременим друштвима, смањује се вероватноћа да ће војска употребити средства принуде против цивилних власти. Напротив, повећавају се шансе за прихватање принципа супрематије цивилне над војном моћи.

Битно је да припадници војске стварно буду део друштва и да себе доживљавају на такав начин. Грађанске врлине припадника војске умањују вероватноћу манипулације војском. Под грађанским врлинама подразумева се спремност чланова заједнице да уважавају своје, али и интересе других, да у релативно регуларној интеракцији са њима доносе битне одлуке, да поштују законе и буду спремни да активно бране јавни интерес, да поштују ауторитете, али да им не робују. Грађанин је свестан својих права, слобода и обавеза и спреман је да преузме свој део одговорности. „Прихватајући начело народног суверенитета, у савременим политичким системима војна власт, као и све друге професионалне институције друштва, потчињавају се телима која изражавају изборну вољу грађана. Принцип грађанства, с друге стране, захтева да се то потчињавање не претвори у стварање слепе војничке силе, која ће представљати оруђе у рукама владајуће елите, без свести о себи и друштвеној заједници у којој делује“.⁴⁴

Неки аутори наглашавају значај уверења у вези са ауторитетом и важност ставова према ауторитету. Демократија би могла да буде стабилнија ако би обрасци ауторитета у институцијама и удружењима били подударни са обрасцом ауторите-

⁴² „Тамо где је војска релативно велика, централизована и хијерархијски уређена, као што је у већини земаља данас, полиархија је, наравно, немогућа, осим ако војска није довољно деполитизована да дозволи грађанску власт. ... Очигледно је да су уверења суштински фактор који на то утиче. ...шансе за полиархију данас директно зависе од снаге извесних уверења, не само међу цивилима него и унутар целокупне војне хијерархије.“ Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, 60–61.

⁴³ *Op. cit.*, стр. 137

⁴⁴ Младеновић Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6, децембар 2001, стр. 32.

та демократске власти. У екстремном облику то значи да „ако већина становника земље верује да је једини исправан однос између народа и владе онај који је потпуно хијерархијски, однос владара и поданика, командовања и послушности, онда су шансе да ће режим бити хегемонистички сигурно велике“.⁴⁵

Људима је, свакако, тешко да помире изразито различита уверења о ауторитету. Ово се односи и на припаднике војске, који се свакодневно сусрећу са, да се послужи Даловим изразом, хегемонистичким ауторитетом у професионалним односима и демократским ауторитетом изабране власти. То појачава две основне бојазни због којих се успоставља демократска цивилна контрола војске: политичка елита на власти може да искористи став према ауторитету у војној организацији да манипулише војском и војска може да покуша да уверења према ауторитету, карактеристична за војну организацију, прошири изван ограда касарни.

Професионалци у војсци могу да буду само личности које прихватају ауторитет претпостављеног. Од њих се очекује да буду лојални, што може да буде привлачно за људе ауторитарног душевног склопа. Познато је да некритичка лојалност може да буде злоупотребљена. Зато професионализам, који би требало да буде политички неутралан, у себи садржи и заматак негације те неутралности.

Међутим, структура личности не одређује нужно и политичка уверења. „Психички елементи основе личности и уверења могу независно варирати“.⁴⁶ Политичка уверења се стичу на основу изложености одређеном политичком становишту, релативног угледа политичких идеја, утицаја који носилац уверења испољава на процес социјализације, конзистенције са претходним уверењима и склада са властитим искуством. Зато је прихватање основних политичких уверења, без којих демократија не може да опстане, међу припадницима војске, са аспекта демократске цивилне контроле војске, исто тако важно као деполитизација и професионализам. Прихватање уверења и поштовање демократских вредности не значи да су оне диктиране са врха, него да су их припадници војске усвојили као своје.

Када припадници војске интериоризују вредности демократског друштва, стекну основна политичка уверења карактеристична за демократију и поседују потребан степен знања из области друштвених наука, успостављена је самоконтрола, као део демократске цивилне контроле војске. Изграђена политичка култура омогућава свесни пристанак припадника војне организације да буду потчињени органима цивилне власти на начин који обезбеђује политичку неутралност војске, смањујући вероватноћу манипулације војском. Политичка култура, дакле, решава значајан проблем остваривања цивилне демократске контроле војске – проблем надмоћи над институцијом која је највећи носилац физичке силе у једном друштву.⁴⁷ Без те надмоћи демократска цивилна контрола војске не би ни била могућа.

Разматрајући самоконтролу војске у Холандији, Борн наводи неколико мера заштите које подстичу демократско понашање припадника војске.

Прво, приликом обуке кадета војне академије у Бреди много пажње посвећује се стварању официрског кадра са неспутаним креативним капацитетом, који ће бити свестан етичких норми.

⁴⁵ Роберт, *Политархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 153.

⁴⁶ *Op. cit.*, 177.

⁴⁷ Младеновић Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6, децембар 2001, стр. 36.

Друго, увођењем одређених правних норми код припадника војске спречава се стварање послушничког менталитета. Сваки војник има право да одбије наређење уколико га је добио од претпостављеног који није овлашћен или уколико наређење није везано за војну службу, а дужан је да одбије наређење уколико оно подразумева незаконито понашање, као што је, на пример, повреда међународног хуманитарног права. Борн истиче да је војник који одбије да изврши незаконито наређење изложен огромном притиску својих претпостављених и притиску војне организације у целини. То могу да учине само војници са развијеним системом моралних и етичких норми.

Треће, успостављени модел одлучивања у оружаним снагама је у складу са етичким нормама, а постоји и војни кодекс друштвено одговорног и етичког понашања војника.

Четврту меру заштите у оквиру демократске самоконтроле представља генерални инспектор холандских оружаних снага. Генерални инспектор је генерал који не чини део војног командног ланца и директно је одговоран министру одбране.⁴⁸

Дакле, успостављање самоконтроле као вида демократске цивилне контроле војске није у пракси немогућ задатак, али захтева време, учење и ангажовање целокупних људских ресурса. Самоконтрола је повезана и са процесима разумевања и стварања односа поверења између цивилних и војних структура. Развијена хоризонтална компонента демократске цивилне контроле војске може да буде од непроцењивог значаја за брже и лакше успостављање самоконтроле.

Закључак

Савремена политикологија војску третира као један од најзначајнијих политичких ресурса. Војска је нужно укључена у државну политику, јер је, у крајњем случају, спроводи. Ради опстанка демократског поретка, она мора да буде политички неутрална, то јест не сме да се сврстава на страну било које политичке партије, нити сме да користи своју позицију носиоца физичке принуде за уплитање у политички домен.

Али, њени припадници нису сведени само на једну димензију – професију, него су људи са својим потребама, интересовањима, врлинама, манама, групним идентификацијама и интересима. Они уживају грађанска права и слободе, укључујући и политичка права, само са извесним ограничењима која нису иста у различитим земљама. Није реално очекивати да припадници војске буду вредносно неутрални када је реч о политичким решењима.

То нипошто не значи да је војска политизована. Деполитизација војске је услов без кога демократија не може да постоји, јер политизована војска или поставља сопствене лидере на руководеће положаје у држави, или њоме манипулишу лидери одређене политичке опције. У сваком случају, војска која је политизована онемогућава политичко такмичење и гаси плурализам. Међутим, степен деполитизације војске директно зависи од снаге одређених, у суштини основних политичких уверења припадника војске. Грађанске врлине припадника војске, с друге стране, умањују вероватноћу манипулације војском.

⁴⁸ Борн Ханс, Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 220–222.

Свесни своје друштвене улоге, поштујући цивилизацијске норме устројства демократске власти, припадници војске у демократском свету прихватају потчињеност војске демократски изабраној цивилној власти. Тек када је то прихватање свесно, систем демократске цивилне контроле војске може се назвати стабилним и поузданим.

Демократска цивилна контрола војске, дакле, почива на снази одређених уверења, карактеристичних за демократска друштва, које усваја целокупна војна хијерархија. Припадници војске у којој постоји самоконтрола, као вид демократске цивилне контроле војске, ова уверења и основне вредности демократије прихватају као део властитог погледа на свет, а политичке процесе у њему као део свог односа према друштву. Они постају део једне демократске политичке културе и поштују њене вредности. Понашају се у складу са њеним обрасцима, осим у случајевима у којима војна професија налаже другачије владање ради успешног вршења друштвене улоге, али опет због одбране вредности те политичке културе.

Литература

1. Вјатр, Јежи, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987.
2. Гаве, Андре, *Вештина командовања*, ВИНЦ, Београд, 1993.
3. Дал, Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
4. Жомини, Анри, *Преглед ратне вештине*, Војно дело, Београд, 1952.
5. Карлтон, Ерик, *Лица деспотизма*, Слио, Београд, 2001.
6. Кин, Џон, *Цивилно друштво*, Филип Вишњић, Београд, 2003.
7. Кремер, Ули, *Нови НАТО – нови ратови*, Филип Вишњић, Београд, 2000.
8. Лењин, Владимир Иљич, *Војна дела*, Војно дело, Београд, 1962.
9. Макијавели, Николо, *Владацац*, Дерета, Београд, 2005.
10. Медведов, Рој, *Револуција 1917. године у Русији*, Рад, Београд, 1986.
11. Милошевић, Никола, *Најлепши есеји Николе Милошевића*, Просвета, Београд, 2004.
12. Младеновић, Мирослав, „Демократизација друштва и развој војске“, *Војни информатор*, 5–6. децембар 2001.
13. Перазиф, Гавро, *Међународно ратно право*, Београд, 1963.
14. Сасоли, Марко; Бувије, Антоан, *Како право штити у рату?*, МКЦК, Београд, 2003.
15. *Социологија за ВА*, Београд, 1981.
16. Тофлер, Алвин, *Рат и антират*, Paideia, Београд, 1998.
17. Finer, Samuel E., *The Man on Horseback, The Role of the Military in Politics*, Transaction Publishers (US), New Jersey, 2002.
18. Хантингтон, Семјуел П., *Војник и држава*, Центар за студије Југоисточне Европе, ФПН, Дипломатска академија, Београд, 2004.
19. Хаџић, Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001.
20. Хејвуд, Ендру, *Политика*, Слио, Београд, 2004.
21. Чупић, Чедомир, *Политика и зло*, Чигоја штампа, ФПН, Београд, 2001.

УДК:
32.019.5:355.087.2(497.11)
2007/2010¹;
316.774:355.087.2(497.11)

КОМУНИКАЦИОНА СТРАТЕГИЈА ЗА ПОПУНУ ВОЈСКЕ СРБИЈЕ ПРОФЕСИОНАЛНИМ ВОЈНИЦИМА

Хелена Милошевић
Министарство одбране Републике Србије,
Управа за односе са јавношћу

Стратегијом одбране Републике Србије професионализација ВС сврстана је у један од основних задатака политике одбране. Одвијала се кроз постепено смањивање броја војника на одслужењу војног рока, уз повећавање броја професионалних војника из чијих се редова регрутовао одговарајући кадар. Читав поступак професионализације требало је да изнесе и изузетно озбиљна PR кампања.

Овај рад бави се карактеристикама комуникационе стратегије која је требало да омогући јавности (интерној и екстерној) да се упозна са значајем професионализације, а затим и да мотивише циљну групу да позитивно одреагује.

Кључне речи: *комуникациона стратегија, професионализација ВС, кључне поруке, односи с јавношћу, PR кампања, медији, циљна група.*

Увод

Један од најважнијих сегмената, а свакако и врхунац вишегодишње реформе система одбране, јесте потпуна професионализација Војске Србије (ВС). Под професионализацијом се подразумева процес преласка са попуне јединица војницима на служењу војног рока (замрзавање обавезе служења војног рока и увођење принципа добровољног служења војног рока) на попуну професионалним саставом.

Стратегијом одбране Републике Србије професионализација ВС¹ сврстава се у један од основних задатака политике одбране. Одвијала се кроз постепено смањивање броја војника на одслужењу војног рока, уз повећавање броја професионалних војника, из чијих се редова регрутовао одговарајући кадар. Попуна ВС професионалним војницима пројектована је за прелазни период од 2007. до 2010. године и за период након потпуне професионализације.

¹ Стратегија одбране Републике Србије (2009), Београд, стр. 29.

Анализирајући претходно стање организације и функционисања ВС и упоређујући га са пројектованом бројном величином (жељеним стањем), која треба да се достигне до краја 2010. године, односно 2015. године, а имајући у виду искуства земаља које су прошле кроз тај процес, јасно је да је реч о веома обимном и озбиљном задатку. Осим нормативно-правне регулативе која је претходила читавој активности, у обзир су морала да се узму и материјално-финансијска ограничења, која је (непланирана) постојећа криза додатно увећала.

Разматрани су: постојећи услови; потреба за професионализацијом; начини мотивисања; извршена је процена могућности попуне професионалним војницима у условима одобрених буџетских средстава и, коначно, потреба за адекватном комуникационом стратегијом која ће омогућити попуну јединица ВС.

Не само да је требало јавност на прави начин информисати о значају професионализације, него и, пре свега, створити услове да се војска попуни адекватним кадром. Није смело да се дозволи да у неком међупростору систем одбране буде без довољног броја војника.

Пред Управом за односе са јавношћу МО нашао се тежак задатак, много тежи од задатка *Public Relations* (PR) кампање која очекује „продор до публике, сугерисање или наметање прихватања неког лица, производа, организације или идеје“.²

Циљ је јасно дефинисан – обезбеђење попуне ВС професионалним војницима у складу са израженим потребама јединица (установа) и афирмација војске у функцији пожељног послодавца.

Пошто је одређена комуникативна сврха, требало је одабрати комуникативну технику – пронаћи *праву стратегију*. При томе се морају имати, у виду следећи фактори окружења:

- квалитативни и квантитативни потенцијал циљне групе;
- незапосленост и понуда радне снаге (по регијама);
- социјални, демографски и економски параметри.

Ту су и субјективни фактори (организације):

- комуникацијска покривеност;
- компетенције и припремљеност носиоца комуникације;
- опремљеност инструментима комуникације;
- расположива средства (буџет).

Решено је да се крене са проактивном стратегијом, а да се потом пажљиво „ослушкује“ циљана јавност и „најшири социјални контекст“³ и да се правовремено реагује у складу са испољеним захтевима. Дакле, одабрана комуникациона стратегија је неизбежно комбинована, јер је веома битно да се правилно искористи свака створена прилика.

Управа за односе са јавношћу је, између више предлога и доста мимоилажења, за *мото кампање* одабрала слоган БУДИ ПРОФЕСИОНАЛАЦ, који је, заједно са већ формираним одликама визуелног идентитета МО и ВС, определио изглед промо и информативног материјала.

² Хабермас Ј. (1969): *Јавно мњење – истраживање у области једне категорије грађанског друштва*, Култура, Београд, стр. 245.

³ Радојковић М. Милетић М. (2008): *Комуникације, медији и друштво*, Учитељски факултет, Београд, стр. 92.

Циљеви као одредница стратегије

Професионализација војске је обиман процес који захтева свеобухватност и постепеност. Није могуће да се преко ноћи укине служење војног рока, уведе институција добровољности и професионална војска. Реч је о задатку који захтева синхронизовано смањење војника на служењу војног рока и постепено увођење професионалаца. Та чињеница обележила је *тајминг кампање* који „проистиче из садржаја кампање, социјалног контекста у којем се кампања реализује и сагласан је са циљевима кампање“.⁴

Дакле, кампања „Буди професионалац“ је нужно континуирана, али не би се могла назвати баш „пузајућом“, али ни „агресивном“, колико год се Управа за односе са јавношћу трудила да, након првог конкурса, „професионализације буде свуда“. Она је, свакако, перманентна, а интензитет зависи од периодике објављивања конкурса, али и од анализе добијених резултата.

Комуникациона стратегија требало је да омогући јавности да се упозна са значајем професионализације, а посебно да мотивише циљну групу да позитивно одреагује на појављивање конкурса. Јер, *промотивна кампања, детаљно информисање и селекција* оцењени су као пут до кандидата за професионалне војнике.

Промотивном кампањом и пласирањем слогана кампање привлачи се пажња потенцијалних кандидата из циљних група. Уз објављивање конкурса, *детаљним информисањем* поспешује се пријављивање кандидата. Након пријављивања и предаје потребне документације надлежној јединици која је расписала конкурс, за кандидате који задовољавају услове расписане конкурсом обавезна је *безбедносна и медицинско-психолошка селекција* кандидата: најпре она за коју је задужена Војнобезбедносна агенција, а затим она у војно-здравственим установама.

Најважније је било спремно дочекати први конкурс, јер је то био својеврстан тест успешности стратегије, али и смерница за даље. Сталне анализе (у сарадњи са Управом за људске ресурсе и Управом за обавезе одбране које су располагале подацима о броју пријављених и потребних кандидата) неопходне су ради евентуалне потребе за мењањем смера стратегије за наредне конкурсе.

Циљ који усмерава кампању „Буди професионалац“ је формулисан, а *димензионисани циљеви* према којима се стратегија управља односе се на:

– *циљеве МО и ВС:*

- адекватну попуу јединица;
- промоцију МО и ВС у функцији пожељног послодавца;
- промовисање војног позива у контексту савременог и реформисаног приступа организацији оружаних снага.

– *циљну јавност:*

- потпуно, лако доступно информисање о могућностима запошљавања у јединицама и установама МО и ВС;

⁴ Радојковић М. Милетић М. (2008): *Комуникације, медији и друштво*, Учитељски факултет, Београд, стр. 100.

- запошљавање и обезбеђивање материјалних и нематеријалних стимулативних фактора;
- могућност каријерног развоја, остварења потребног степена социјалне сигурности, предвидивост личног развоја и статуса.

– *најширу јавност:*

- позиционирање МО и ВС као друштвено одговорног субјекта, пожељног послодавца;
- МО и ВС пројектују савремени приступ организације, управљања људским ресурсима, менаџменту и односима са јавношћу.

Као *задатак* јасно је постављена потреба за анимирањем што већег броја кандидата из циљне групе, ради пријављивања за пријем у Војску Србије за професионалне војнике.

Идентификација циљног аудиторијума

Квалитетном стратегијом нужно је предвиђено усмеравање комуникације ка циљним групама које имају значаја и утицаја за постизање стратешких циљева система одбране. Стога је неопходно кључне поруке прилагодити одређеним интересним групама, ситуацији и конкретним околностима. Тако се спречава да поруке, које се преносе различитим циљним групама у различито време, буду распршене у погрешном правцу (како би се избегла забуна и ефекат разједињавања уместо сједињавања).

Циљне групе или циљне јавности јесу дефинисане интересне групе којима треба прилагодити информацију и пренети је с намером да се постигну дефинисани циљеви. Различите циљне групе имају различите интересе и различите потребе за информацијом, а истовремено и Министарство одбране има посебне потребе и циљеве комуникације за различите циљне групе. Подела и конкретизација циљних група, њихова сегментација, неопходни су да би се извршио сврсисходан избор порука, времена и канала преношења и прилагодиле промотивне стратегије и технике.

Интерна јавност

Интерну јавност чине запослени у МО и ВС (професионална војна лица, цивили), резервни састав и регрути, који треба да пренесу што позитивнији став према професионализацији и раду у војсци.

Потпуно информисање запослених у систему одбране требало је да буде увертира за кампању, будући да је интерна јавност носилац свих конкретних активности у процесу професионализације. У контакту са најширом јавношћу интерна јавност је непрекидни *директни комуникатор коме се верује*, а самим тим и најбољи промотер спроведене активности.

Реч је о непрекидној директној комуникацији на свим нивоима (регулисаној годишњим акционим плановима), али и о комуникацији путем интерних гласила

(посебно веб-сајтови МО и ВС и магазин *Одбрана*), која је текла у правцу разјашњења значаја професионализације.

Најбитније је било да запослени у систему одбране, пре свих, схвате значај професионализације. Чињеницу да је постојећи регрутни систем превазиђен и застарео: по одслужењу војног рока, војници се отпуштају из ВС, преводе у резервни састав и због недостатка новчаних средстава више се не позивају на обуку и вежбе. Тако новчана средства утрошена на војничку обуку бивају не-сврсисходно утрошена, а професионализацијом се пружа могућност да она буду уложена у савремено наоружање и војну опрему, унапређење обуке и подизање војничког стандарда. Резултат – ефикасна војска.

Екстерна јавност

Стратегија Управе за односе са јавношћу капању „Буди професионалац“ усмеравала је ка следећим *екстерним* циљним групама:

- популацији од 18 до 30 година коју треба мотивисати да се определи за војни позив;
- војницима на служењу војног рока који могу да изаберу војску за професију;
- најширој јавности у којој треба да се створи позитиван став о професионализацији као најбољем решењу за систем одбране и државу.

Имајући у виду да се до циљне јавности, најшире, долази преко средстава масовног комуницирања, *уредници* и *новинари јавних гласила* (који прате систем одбране) такође су означени као део екстерне јавности ка коме је усмерена *Public Relations* (PR) активност.

Пре самог почетка кампање, важност професионализације је, у зависности од ситуација – у неформалним разговорима и неком врстом брифинга, предочавана представницима медија са којима Управа за односе са јавношћу иначе сарађује.

Анкетирање репрезентативног узорка

Колико данас комуникативних порука у форми информација, упутстава, саопштења, тонских и видео записа „оде у празно“, јер не досегне комуникативне, социјалне, лингвистичке, културне и друге особине и способности реципијента,⁵ тешко је и претпоставити. Стога је неопходно знати које су одлике популације од које се очекује (позитивна) реакција на одаслану поруку.

Као својеврстан путоказ, претходило је анкетирање репрезентативног узорка војника на служењу војног рока и војника по уговору, како би се дошло до спознаје о адекватној циљној групи (могућим војницима-професионалцима), као и начинима мотивације. За те податке Управа за односе са јавношћу остала је ускраћена када су у питању жене, будући да их тада није било међу наведеном популацијом (а законском регулативом омогућено је њихово пријављивање на конкурс).

⁵ Поповић Н. (1994): *Комуникативне интеракције у плурализму*, Институт за политичке студије, Београд.

Највећи број анкетираних војника по уговору, односно 70%, има завршен трећи степен средње школе, а 26% четврти степен средње школе. По два посто је са завршеном основном школом, односно факултетом.

Једна трећина није имала никакво запослење пре доласка у Војску, трећина је била запослена у приватном сектору, али није била задовољна статусом. Процена финансијске ситуације војника по уговору показује да је више од 40% оцењује као осредњу, више од 45% као лошу и веома лошу, док само 10% има добру финансијску ситуацију у својој породици.

Мотивациони фактори који су утицали на тадашњу популацију војника по уговору да се одреде за ступање у радни однос у ВС били су: бенефициран радни стаж, здравствено и социјално осигурање и редовност плате. Мотивациони елементи који, такође, могу да утичу на повећано интересовање су: могућност продужетка уговора, обезбеђења бесплатног смештаја и исхране, плаћени путни трошкови за долазак и повратак са посла, за обилазак породице, могућност добијања потрошачких кредита код пословних банака, признавање завршеног курса у ВС по изласку из војне службе, похађања курса за подофицира по уговору и даљег напредовања у каријери, обуке у возњи моторних возила и полагања возачког испита у току првог уговорног рока, учешће у мировним операцијама, остали нематеријални елементи (препоруче послодавцима, признавање стечених знања и вештина, социјални програм, итд.).

Истраживања су показала да су војници по уговору свој професионални статус препознавали само када су примања и њихова права у питању, а на запослење у Војсци гледано је, углавном, као на прелазни период до проналаска бољег радног места. Релативно ниска месечна примања узроковала су слаб одзив на конкурсе. Попуњеност јединица војницима по уговору била је условљена степеном развијености региона, тако да је попуњеност у неразвијеним регионима била већа и квалитет војника по уговору бољи. У развијеним регионима био је слабији одзив, а самим тим и квалитет професионалних војника. Већина војника по уговору решавала је запослење у месту пребивалишта, чиме обезбеђује социјалну, здравствену и остале врсте осигурања, а у случају ситуација које захтевају посебно ангажовање – уговоре су раскидали или налазили могућности да их не изврше.

Циљна група је профилисана на средњи ниво образовања, релативно лоше усмерена на штампане медије (39% чита новине), уз преовлађујући утицај телевизије (мада је истраживање показало, углавном, заинтересованост за спортски и забавни програм, ређе информативни).

Узимајући у обзир апсолутне показатеље броја незапослених према годинама живота, полу, стручној спреми⁶ и регионалној подели (однос регионалне понуде радне снаге, просека примања, потребе и расположиви потенцијали војних обвезника који су служили војни рок са оружјем), димензионирани су следећи параметри:

1. потребан број професионалних војника (према регионалној распрострањености);

⁶ Коришћени су подаци Националне служба за запошљавање, Извештај за март 2008. године.

2. потенцијал циљне групе (војници на одслужењу војног рока и војни обвезници до 28 година старости);
3. потенцијал понуде радне снаге према регионалној заступљености (пол, годиште, стручна спрема) и
4. висина плате према регијама.

Кључне поруке

Стратегијска комуникација са проактивном употребом информација гради се као подршка кључним порукама.⁷ Велики број кључних порука не значи да сви комуникатори у својим наступима треба да истичу све поруке, већ да њихове поруке не смеју да буду у супротности са датим. Избор кључних порука зависи од конкретне теме, ситуације, догађаја и комуникатора, а исте кључне поруке се различитим циљним групама преносе у различитим облицима. Годишњим планом могу се дефинисати приоритетне поруке за одређени период, као што се и посебним медија плановима одређују нове кључне поруке за специфичне догађаје или активности.

Кључне поруке заснивају се на следећим принципима:

- морају бити истините;
- морају бити значајне за систем одбране и јавност;
- обавезујуће су за све комуникаторе;
- суштина је иста, али се форма прилагођава ситуацији и циљним групама;
- морају бити усаглашене на највишем нивоу;
- морају да произилазе из стратегијских циљева система одбране.⁸

Кључне поруке кампање „Буди професионалац“ наметнуле су се на основу анализа наведених у претходном поглављу. Присутне кроз све облике комуникације и током дужег периода, али истовремено прилагођене ситуацији, циљној групи и конкретним околностима, за кључне поруке одређене су:

• **Професионални војник бира сигуран посао и предвидиву каријеру.** Професионални војник ступа у уговорни однос са Војском Србије којим се међусобно прихватају прописани услови кроз које професионални војник остварује задовољство платом, радним окружењем и предвидивом каријером.

• **Професионална војска омогућава непрекидно професионално усавшавање и стицање јединствених искустава.** Више од 42% професионалних војника истакло је да сматра да своје професионалне циљеве може или углавном може да оствари у Војсци, више од 70% је веома или осредње заинтересовано да постане старешина, а 68% има веома велико или велико интересовање да се усавшава.

• Професионална војска је начин да се покаже патриотизам и одговорност према грађанској обавези одбране отаџбине. **Међу анкетираним професионалним војницима 15% је истакло да је мотивација за запослење у Војсци патриотизам.**

⁷ Смернице за стратегију комуникације Министарства одбране и Војске Србије, Управа за одnose са јавношћу, Београд, 2008, стр. 15.

⁸ Исто, стр. 15.

- Професионални војник, као припадник модерне и технички опремљене војске, има могућности да буде део међународних безбедносних снага.

Према подацима из наведених истраживања, већина војника по уговору, 60%, спремно је да узме учешће и мировним мисијама, али са унапред дефинисаним примањима.

- **Професионализација је пут за модерну, ефикасну и добро плаћену војску.** Модерна војска треба да одговара савременим безбедносним изазовима и потребама друштва и државе.

Методe и средства комуникације

Да би кључне поруке „пронашле“ циљну групу неопходно је одабрати праве канале и средства комуникације. Због тога је у кампању укључена *непосредна и посредна комуникација*, подржана *продукцијом информативног и пропагандног материјала*.

Непосредна комуникација односи се на комуникацију (информисања, популаризација и мотивација) носилаца процеса професионализације – из МО и ВС, са припадницима циљних група. Најважнији носиоци биле су надлежне Управе МО, центри за обуку војника, јединице у којима се врши пријем и војнотериторијални органи. *Планом комуникације* одређени су носиоци појединих активности непосредне кампање.

Посредна комуникација реализовала се преко средстава информисања, али и различитих манифестација (сајмови, берзе рада, спортске манифестације). Ради спровођења посредне комуникације неопходно је било изградити *план медијског ангажовања* и учешћа на манифестацијама.

Квалитетан *информативни и пропагандни материјал* (плакати, спотови, огласи, интернет презентација, мултимедијални материјал и сл.) био је неопходан за посредну и непосредну комуникацију.

Програм непосредне комуникације

Циљ непосредне комуникације био је одређен основним циљем кампање, а то значи да је било потребно непосредном комуникацијом убедити потенцијалне кандидате да се пријаве за пријем у службу у статусу професионалног војника ВС.

Пре реализације те активности било је важно да се одаберу прави људи који ће поспешити разумевање, а „пометњу свести на најмању могућу меру“, ⁹ односно комуникативно компетентни *носиоци непосредне комуникације*, који ће бити адекватно припремљени (да владају свим информацијама о конкурсима, али и карактеристикама циљне групе) и опскрбљени промотивним материјалом. Они су регрутовани из редова командних функција (са стручним сарадницима). То су, такође, припадници војнотериторијалних органа, центара за обуку војника и јединица у којима се врши пријем.

⁹ Бацлавик П. (1987): *Колико је стварно стварно*, Нолит, Београд, стр. 49.

Са њима сарађују команде гарнизона (гарнизонских места), јединице (установе) Војске Србије, али и општински органи за запошљавање, као и (колико је год могуће) руководиоци посебних форми организовања (извиђачи, планинари, стреличарски, рафтинг клубови, клубови техничара, и сл.).

Препоручене *методе* су:

- разговор (нпр. у војним одсецима, у дијалогу „као најузвишенијем виду међуљудског комуницирања“);¹⁰

- предавање (у средњим школама или спортским или карактеристичним друштвима);

- трибина о професији професионални војник (у домовима Војске Србије, домовима културе и другим прикладним просторима – у сарадњи са општинским органима за запошљавање);

- информисање (инфо пултови на сајмовима запошљавања);

- демонстрације (показне вежбе у јединицама за које се врши пријем) и комбинована метода (у јединицама са војницима на одслужењу војног рока и центрима за обуку војника) и

- „отворени дани“ (када је дозвољена посета касарнама за све грађане, а најчешћи посетиоци су баш млади).

Средства која се користе при непосредној комуникацији су:

- плакат (са конкурсом за пријем у војну службу или са позивом кандидата да се пријаве);

- летак (о погодностима које пружа пријем у професионалну војну службу, са пријавом);

- брошура (информатор) са материјалом који се уручује заинтересованима (са текстом конкурса, подробније објашњеним погодностима и перспективом, прецизније наведеним и описаним дужностима, местима службовања, другим информацијама значајним за придобијање кандидата, евентуално и пријавница);

- видео материјал (ЦД са садржајем као у брошури, ДВД са спотовима сачињеним од најатрактивнијих садржаја из обуке) и

- интернет презентација (интерактивна).

Време трајања непосредне комуникације у кампањи „Буди професионалац“ није ограничено, али ће се димензионирати у складу са динамиком и пројекцијом популе у односу на локалне потребе.

Програм посредне комуникације

Да би се остварио постављени циљ укупне кампање, *посредна комуникација* морала је да буде усаглашена и компатибилна са непосредним информисањем и пропагандним активностима.

Средства посредне комуникације су *јавна гласила*, али и *активности ВС* на којима је могуће говорити и о професионализацији – Дан Војске, дани родова и видова, дани појединих јединица.

¹⁰ Радојковић М. Милетић М. (2008): *Комуникације, медији и друштво*, Учитељски факултет, Београд, стр. 66.

Носилац реализације програма посредне комуникације је Управа за односе са јавношћу МО, која је при изради *плана медијског ангажовања* водила рачуна о:

- прилагођености кампање особеностима различитих средстава јавног информисања („Медиј је порука“¹¹) – штампи, радију, ТВ-у, интернету и осталим новим медијима, али и о резултатима спроведене анкете (међу телевизијским програмима најомилђени су спортски и филмски, док се нешто више од 25% војника изјаснило да прати информативне програме; од малог процента оних који читају новине, највише их чита *Блиц* и *Вечерње новости*¹²);

- широком деловању према националним и локалним медијима са уважавањем регионалне, социјалне и културолошке различитости (нпр. спотови и џинглови на језицима националних мањина);

- доследном коришћењу кључних порука у обраћању јавности и посебно циљној групи;

- континуитету;

- директној зависности посредне кампање од реализације правно-политичких, социјално-економских, финансијских и других претпоставки професионализације;

- потреби сталне процене (евалуације) успеха кампање;

- припремљености за евентуалне кризне ситуације.

Пре почетка *медијске кампање* (у почетној фази, пред први конкурс за пријем професионалних војника), у складу са кључним порукама, био је припремљен и урађен *промо материјал: брошуре* (за све регионалне носиоце – Београд, Нови Сад, Ниш, Врање, Краљево, Крагујевац, војне округе, војне одсеке и одељке, за заинтересоване кандидате, са нагласком на информативности, 6.000 комада); *флајери* (персуазивног садржаја, прилагођени комуникацији са циљном групом, више илустровани, око 50.000 комада); *плакати* (за јавна места у општинама и просторима где се окупљају припадници циљне групе, око 1.000 плаката¹³); *спотови* (израда *Застава филм*, 2–5 спотова дужине око 30 секунди, различите садржине и динамике); креирана је и *интернет презентација* (са основним подацима о курсу, статусу и стандарду професионалних војника, уз поменуће спотове).

У делу брошура (и флајера) оставља се форма писма адресираног на надлежну институцију, како би се што више поједноставила могућност директне пријаве или постављања питања. Водећи рачуна о начинима комуницирања блиским циљној (млађој) популацији, на пропагандном материјалу је, осим фиксног, и број мобилног телефона на који могу да се упуте и СМС поруке, односно питања.

Поруке промотивним материјалом

Брошура која је рађена као део промотивног материјала била је изразито информативног карактера (наравно, са препознатљивом војничком иконографијом), док су плакати и флајери мало више „подилазили“ циљној популацији. Пример за

¹¹ Маклуан, М.(1971): *Познавање општила – човекових продужетака*, Просвета, Београд

¹² Истраживање из 2007. године, преузето из подпројекта *Програмске основе кампање за популарност професионалним војницима* (Управа за обавезе одбране МО).

¹³ Поменуће количине припремљене су за почетни период кампање, уз могућност да се доштампају по потреби.

то је и идејно решење (прилог 1) којим комуникатор покушава да изазове реакције реципијента слично моделу који се користи у маркетиншким кампањама које имају за циљ продају нечега (*AIDA – Attention, Interest, Desire, Action*).

У овом случају *пажњу* за циљану популацију изазива само поглед на такво решење (жеља за изазовом, авантуристичком енергијом или патриотизмом – потпуно јасно је усмерена на војничку тему). *Интерес* је исказан у могућности младе особе да осигура себи сигурну будућност кроз стално запослење, а за то, наравно, треба да постоји жеља као позитивна реакција реципијента да се пријави на конкурс. Затим наступа и *акција* (пријављивање) да би се постало „део елитног строја у савременој војсци“.

Користи се јасна симболика, виртуалан и упадљив амбијент који лако привлачи пажњу. Поглед војника усмерен је директно у очи посматрача, искорак, односно корак у будућност, олако ношење тешке и савремене опреме, војник је у стању латентне приправности, али никако као претња посматрачу (цев оружја окренута надоле). Боја на лицу представља кокетирање са укусом циљне групе – младића „са Рамбо набојем“. И поред масивне шминке лик војника је лако препознатљив и без бруталности у изразу.

Порука је експлицитно представљена и даје „упутство“, односно решење, како реципијент треба да поступи кад је прими. Није апстрактна, ни неразумљива, већ је конкретизована, приближна циљној групи, прилагођена њеним потребама за кратком и прецизном (бројеви телефона и адреса сајта за све податке) информацијом.

Слика 1 – Један од првих плаката за кампању „Буди професионалац“

Осим јасних икониких порука, сав промотивни материјал морао је да садржи и обележја визуелног идентитета МО и ВС. То је, уједно, било и оправдање за мото кампање „Буди професионалац“, будући да је било много примедби на ту идеју. Опшност речи „професионалац“, која подједнако може да се употреби за сваку професију, оправдава се чињеницом да је овде већ на први поглед јасно о којим је професионалцима реч. Такође, на том слогану је инсистирано због тога што је служење војске, по први пут у Србији, постало професија и неком ко није официр или подофицир.

Наступи у медијима

Потпуна и јасна информација била је основно полазиште за наступе у медијима, који су испланирани у спровођењу кампање „Буди професионалац“.

У сарадњи са Кабинетом начелника Генералштаба ВС и Управом за обавезе одбране МО формиран је *тим за медијске наступе* (официри који располажу информацијама о професионализацији, статусу и стандарду професионалних војника, начину њиховог пријема и обуке и могућностима за напредовање у каријери), па је отпочело уговарање за наступе у медијима. Претходно су планирана и иступања највиших званичника МО у јавности, који су такве тренутке користили за придобијање јавности за процес професионализације, као један од најважнијих сегмената реформе система одбране.

Од значаја је била и чињеница да Управа за односе са јавношћу располаже кадром који је едукован за спровођење медија – тренинга.¹⁴ Настојало се да сви људи из тима за медијске наступе прођу одговарајућу обуку и искушају се у „наступу пред камерама“ како би најлакше овладали начином да својим порукама (вербалним и невербалним) допру до јавности.

Циљ је био сигурно овладати свим расположивим подацима битним за циљну јавност:

- информисање потенцијалних кандидата о конкурсима и другим подацима значајним за процес пријављивања за професионалну војску;
- афирмацију социјално-економских, каријерних, образовних и осталих погодности за професионалне војнике;
- обавештавање јавности о нужности, потребама и предностима професионалне војске;
- истицање професионализације као једног од најважнијих аспеката реформе ВС.

Такође, знати послати поруку ставом, држањем и целокупним изгледом било је једнако важно. Наиме, вештина невербалног комуницирања основна је претпоставка комуникационе компетентности.

Идеја је била да се води рачуна о моћи коју поседују медији приликом преношења садржаја комуницирања, те о чињеници да њихова улога није „ни неутрална, ни безлична“.¹⁵ Имајући у виду да иста порука пренета различитим каналима масов-

¹⁴ У систему одбране постоје четири медија-тренера (од тога троје у Управи за односе са јавношћу), обучена у Регионалном комуникацијском тренинг центру (Regional Training Communication Center) у Скопљу. Реч је о Центру који је настао донацијама Краљевине Норвешке и у њему се за послове медија-тренера образује кадар из региона Југоисточне Европе.

¹⁵ Радојковић М. Милетић М. (2008): *Комуникације, медији и друштво*, Учитељски факултет, Београд, стр. 100.

ног комуницирања производи различито дејство, и бирајући не само садржај, већ и облик и средство преноса различитим средствима комуникације, настојало се да у што већем обиму буду искоришћене предности појединих медија.

За отпочињање медијске кампање, у периоду од 1. октобра до 12. новембра 2008. године, објављена су укупно 44 прилога о конкурсима „Буди професионалац“, и то 29 у штампаним и 15 у електронским медијима.

Највише прилога у штампаним медијима објавили су: *Дневник*, *Грађански лист*, *Вечерње новости* и *Прес*. У електронским медијима по два прилога су објавиле агенције *Танјуг*, *Бета*, *Фонет*, као и телевизије *Панонија* и *Фокс*. По један прилог објавиле су *РТС*, *Телевизија Војводина*, *Пинк* и *Ентер*.

Значајну улогу одиграло је и емитовање промотивних спотова, али не постоје тачни подацима о томе у којој мери су они емитовани. Будући да попуна Војске Србије професионалним војницима има стратешки значај на државном нивоу, а порука коју шаљу спотови није комерцијалног карактера, спотови су достављани телевизијама уз молбу да их емитију, уколико могу, у зависности од њихове програмске шеме.

Сва гостовања и емитовања новинарских форми дозирају се у зависности од типа медија, њихових интересовања, али и потребе система одбране за представљањем појединих сегмената процеса професионализације. У складу с тим, синхронизовано је отпочело и *оглашавање*.

Оглашавање

Оглашавање као још један облик преношења информација у масовном комуницирању, једноставно али не и неделотворно, у великој мери је коришћено и у овој кампањи.

Од чисто рационалног и потпуно информативног карактера конкурса за запошљавање (који је уз то углавном имао и неко занимљиво дизајнирано графичко решење, ради визуелног привлачења пажње) до видео-спота и радиодинга који аудио-визуелним ефектима апелују на одзив циљне групе, спровођено је оглашавање прилагођено свим средствима масовног комуницирања:

Штампа – најважнији дневни листови у Србији, према читаности у делу циљне групе (консултовани подаци о читаности у односу на године, социјално порекло и ниво образовања), објављивање конкурса и инсерција флајера;

Телевизија – оглашавање се вршило на локалним ТВ у складу са потребама територијално надлежних војних органа, објављивани су конкурси и спотови (спотови су паралелно достављани свим националним и локалним ТВ уз пратеће писмо – молбу да се емитију без финансијске надокнаде, будући да нису комерцијални¹⁶);

Радио – установљена је регионална покривеност и утврђено које радио-станице имају највећу слушаност код циљне групе и прикладну уређивачку политику. Осим објављивања конкурса и услова конкурса за пријем ПВ, сарадња је проширена и на понуду динга са поруком;

Сајтови МО и ВС (али потом и постављање банера на сајтове дневних листова *Новости*, *Прес*, *Курир*), а такође и сарадња са сајтом за запошљавање

¹⁶ Уз сличну молбу агенције *Фонет* и *Инфобиро* су их поставиле на својим сервисима, како би електронски медији, по потреби, могли да их преузимају.

Инфостуд (изашли су у сусрет кампањи са попустом од 40% за месец и по дана објављивања у рубрици *Истакнути послодавац*);

Билборди – на територији целе Србије, у ударном делу кампање (распоред по местима зависио је од конкретних показатеља броја пријављених кандидата по гарнизонима, односно јединицама ВС, нпр. велики број пријављених кандидата на југу Србије, свакако је смањило потребу за обимним оглашавањем у том делу земље);

Плакати – на свим војним објектима и објектима где се окупљају лица из циљне групе.

Примера ради, на почетку кампање конкурс је, осим у магазину *Одбрана*, објављен у колору на целој страни дневног листа *Вечерње новости*, потом у *Грађанском листу* и *Народним новинама* (нишким).

У тираж дневног листа *Прес* (за територију Србије ван Београда), у ударном делу прве фазе кампање, уbacherено је 80.000 флајера, а на адресе 78 локалних телевизија (списак се налази у прилогу) послат је спот, као и део информативног материјала (брошура, флајери, конкурс).

Велики допринос кампањи дало је и учешће ВС на сајмовима запошљавања у Новом Саду, Шиду, Врању, Параћину, Панчеву, Сомбору и Пироту.

Финансијски показатељи

Финансијски показатељи су димензионирани на основу података и претпоставке да се комплетна кампања и продукција врши на основу тржишне реализације, што даје простора да се у складу са ресурсима укомпонује и ангажовање унутрашњих потенцијала и доведе до смањења трошкова. То је и учињено.

Програмом активности за припрему и реализацију кампање урађена је процена коштања активности на реализацији PR кампање за пријем кандидата за професионалне војнике (преглед планираних трошкова приказан је у прилогу 2).¹⁷ На основу података наведених у табели, а у односу на тадашњи курс динара, укупни трошкови кампање за прву попуну јединица професионалним војницима израчунати су на износ од око 150.000 евра.

За активности Управе за односе са јавношћу, као носиоца дела програмских активности за припрему и реализацију кампање, било је потребно обезбедити додатна средства. Међутим, велика финансијска олакшица било је постајање сопствених ресурса¹⁸ на које се та управа у потпуности ослонила (дизајнирање графичких решења за флајере, плакате, огласе, продукција спотова, писање промо текстова...) и тиме уштедела знатна средства. Та чињеница била је важан показатељ за планирање трошкова кампање за реализацију наредних конкурса.

Наиме, специфичност планирања финансија у овом случају свакако је у чињеници да у PR кампањи коју спроводи Управа за односе са јавношћу не постоји могућност да буџет буде одређен на крају процеса планирања, када су дефини-

¹⁷ Прорачун је преузет из потпројекта Програмске основе кампање за попуну ВС професионалним војницима, Управа за обавезе одбране.

¹⁸ Медија центар „Одбрана“, Војнофилмски центар „Застава филм“ и Војна штампарија су организационе целине Управе за односе са јавношћу МО.

сани циљеви, одобрене стратегије, средства и методе за њихову оптималну реализацију (метод циља и задатка). Будући да се МО финансира из републичког буџета јасно је да су средства лимитирајући фактор, те се PR програм израђује у оквирима већ одређених средстава. У пракси се стога обично полази од трошкова у претходном периоду, који се увећавају за неки договорени проценат, у зависности од очекиваних дешавања. У таквој ситуацији озбиљан проблем може да изазове евентуални поремећај (кризна ситуација) у односима на релацији јавност – организација, који би изискивао „појачање“ свих ресурса.

Будући да није постојала могућност додатног ангажовања средстава,¹⁹ у кампањи „Буди професионалац“, све активности су спроведене искључиво са сопственим ресурсима, без додатног ангажовања PR и маркетинг агенција. То је био и начин да се део средстава, са којима се располагало, преусмери на трошкове оглашавања.

У сваком случају, ограничена средствима, Управа за односе са јавношћу МО руководила се сазнањем да квалитетна промо активност може да произведе више ефекта него агресивна рекламна кампања. Зато се у PR активности определила за промоциони микс активности односа с јавношћу у офлајн и онлајн окружењу и интегрисане маркетиншке стратегије. То је подразумевало неопходност прецизног планирања и усаглашавања њиховог унакрсног деловања, ради синергије ефеката.

Ред. бр.	ВРСТА	Потребе	Јед. мере	ЦЕНА (у дин)	Примедба
1.	Истраживање и одређивање циљне групе			500.000	
2.	Креирање пропагандног материјала			200.000	летак, плакат, проспекат, оглас, фасцикла, рекламни материјал
3.	Производња спота			650.000	
4.	Израда мултимедијалног материјала			320.000	ДВД, ЦД, интернет презентација
5.	Трошкови Управе за односе са јавношћу			100.000	два медијска догађаја
6.	Емитовање спота на ТВ			8.000.000	за месец дана – ударни термин на националној ТВ и две регионалне
7.	Оглашавање у листовима			2.400.000	за месец дана – у по два национална дневника и два регионална листа
8.	ДВД	1.000	ком	250.000	
9.	ЦД	1.000	ком	200.000	
10.	Штампање плаката, летка и проспекта	2.000 2.000 1.000	ком	650.000	
11.	Остали трошкови			100.000	
У К У П Н О:				13.370.000	

Слика 2 – Почетна процена трошкова кампање

¹⁹ Највећи део трошкова за PR чине трошкови плата и хонорари стручњака, ангажованих на програму и реализацији програма (око 50 одсто, па и више од укупних трошкова).

Повратне информације и резултати

Након завршетка прве фазе (објављивања и закључења првог конкурса) кампање „Буди професионалац“, према подацима Управе за обавезе одбране МО, на 2.920 слободних места пријавило се 4.256 кандидата. То су охрабрујући резултати и својерестан путоказ.

Међутим, ваљало је доћи до прецизнијих повратних информације о домети-ма кампање за конкурс, који ће да послуже за даље усмеравање будућих промотивних активности. Стога је спроведена анкета међу кандидатима за професионалне војнике на обуци и новопримљеним војницима по уговору. Анкетирани су узорак од 1.476 лица.

Анкета је садржала три питања:

1. *Како сте сазнали за конкурс „Буди професионалац“?*
2. *Да ли су информације које сте добили на тај начин биле довољне?*
3. *Шта је највећа замерка када је реч о добијању информација о конкурсима?*

На прво питање највећи број испитаника (38,8%) одговорио је да је за конкурс сазнао *преко пријатеља, путем интернета (17%) и путем медија (14,5 %)*, а затим *на сајму запошљавања (10%), преко огласа у новинама (10%) и путем флајера (7,7%)*. Одговор *остало* заокружило је 2% испитаника.

Одговори на друго питање показали су да 94,5% испитаника сматра да су информације које су добили путем канала комуникације биле довољне.

Када је реч о замеркама на добијање информација показало се да 96% испитаника није имало замерке.

Предуго трајање безбедносне провере и целокупног процеса пријема навело је као замерку 19 испитаника (1,3%). Неравномерно информисање на целој територији Републике и недовољну медијску покривеност као основну замерку навело је 15 испитаника (1%). Следе замерке које се односе на недовољно информација о статусу и приманима професионалних војника (0,8%), непотпуна објашњења о току избора и начину обуке (0,7%), док је један испитаник навео да су у конкурсима наведена радна места која су већ попуњена.

Закључено је да наведени одговори показују да су сви одабрани канали комуникације били ефикасни, будући да ниједан од одговора није однео изразито велики проценат. Мишљење је да одговор *преко пријатеља* управо и потврђује наведено, мада је могуће да указује и на значај интерног информисања. Такође, веома је важно да већина испитаника сматра како су добијене информације биле довољне и на њих нису имали замерке.

На основу резултата истраживања међу млађом популацијом (до 28 година) закључено је да у наредном периоду треба наставити кампању са нешто ширим контекстом. Стога је одлучено да се у наредним фазама кампање (за промовисање наредних конкурса), избегне стереотипно приказивање војске и војника.

Слика 3 – Једна од фотографија које су коришћене (уз најосновније података) као решење за билборд

Уместо стереотипних војничких слика и приказа решено је да се наступа мање конвенционално. Наставак кампање „Буди професионалац“ обележила је другачија визуелна симболика у којој поруке шаљу насмејане, лепе девојке и младићи – заиста војници (слика 3), али и познате личности. Тако су настали и спотови (а потом и билборди и плакати са сценама из спотова) са познатим глумцима²⁰ који су изазвали велико интересовање јавности и успешно заокружили наставак кампање за професионализацију ВС.

Поред запажене промоције нових спотова и њихове дистрибуције свим националним и локалним телевизијама, организовано је и њихово јавно емитовање на местима са великом фреквенцијом посетилаца²¹. Такође, билборди са сценама из тих спотова били су постављени на 65 локација у Србији.

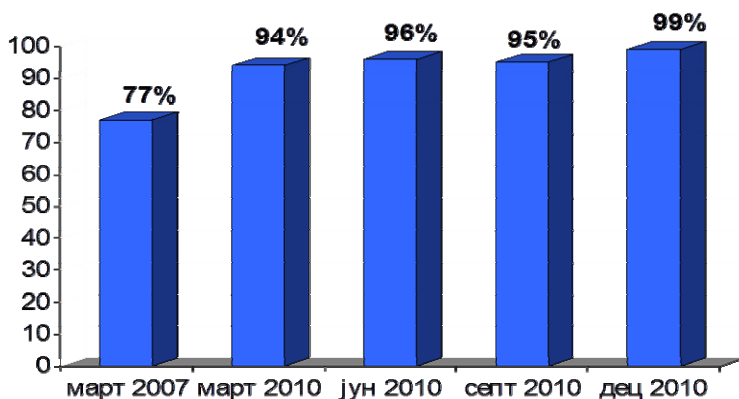
Истовремено се наставља и интегрисана маркетиншка стратегија, а у зависности од одзива на поједине конкурсе, средства се преусмеравају и оглашавању.

²⁰ Драган Бјелогрић, Иван Босилчић, Вук Костић, Тамара Крцуновић.

²¹ На пример, у Тржном центру „Ушће“ у Београду.

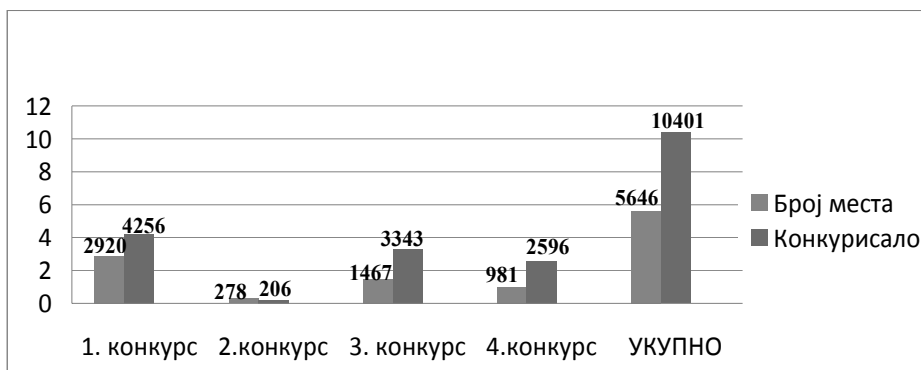
Значајан допринос кампањи дала је и израда засебног веб-сајта „Буди професионалац“ (www.budiprofesionalac.rs), који на једном месту сублимира целокупну кампању. На том веб-сајту садржане су све информације које могу да интересују евентуалног професионалног војника: од слободних радних места по конкурсима, до описа појединих занимања, потреба јединица за њима, до броја телефона кол-центра на којем може да се разјасни и још понека недоумица. Веб-сајт „Буди професионалац“, осим конкретних информација, садржи и обиље промо материјала, укључујући и видео спотове.

Интересантан је, такође, и податак да је, уз постојеће сазнање да служење војног рока више неће бити обавезно, одзив на служење у 2010. години бивао све виши (слика 4); што је, на неки начин, својеврстан одјек кампање за професионализацију.

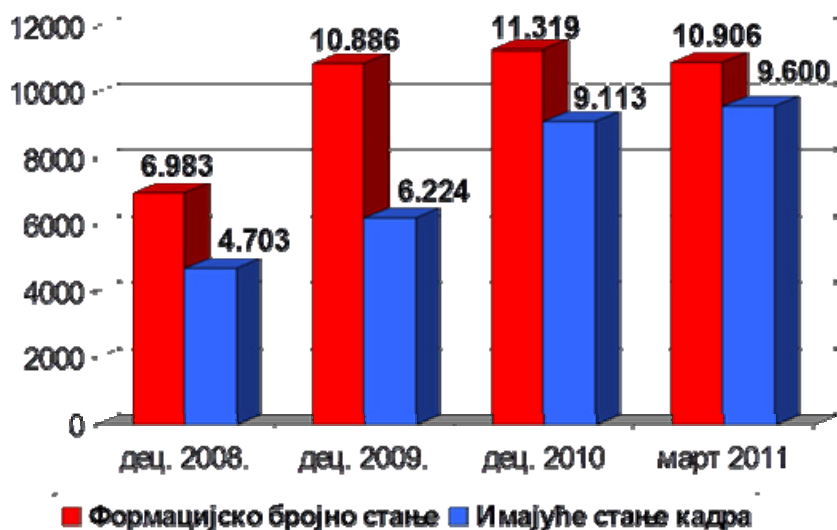
Слика 4 – Упут на служење војног рока пре кампање и у последњој години кампање за професионализацију

Међутим, најважнији показатељи успешности изабране комуникационе стратегије јесу подаци из Управе за обавезе одбране МО: на четири конкурса (од којих је један још у току) за 5.646 места пријавио се 10.401 кандидат.

Слика 5 – Одзив кандидата на конкурсе

Може да се констатује да је крајем 2010. године успешно окончана професионализација Војске Србије. Сада је састав ВС професионалан, без регрута (осим добровољаца) који се позивају на службу војног рока, а цео процес одвијао се одговарајућом динамиком (слика 6).

Слика 6 – Попуна професионалним војницима²²

Закључак

Кажу да један професионални војник вреди као четири регрута. Међутим, задатак Управе за односе са јавношћу МО није био да то проверава, већ да у то уверава²³ не само потенцијалне кандидате, већ и целокупну јавност наше земље, почевши (интерним информисањем) од припадника сопствених редова. Стратегија којом је професионализацију требало „искомуницирати са јавношћу“ није смела да дозволи погрешке које би угрозиле функционисање система одбране. Стога је одговорност била огромна.

Резултати наведени у претходном поглављу својеврстан су показатељ исправности одабране стратегије, али будући да је професионализација процес који траје, такође су и путоказ за даљи правац континуиране кампање.

²² *Анализа реализације кључних задатака у периоду мај 2007. – април 2011. године*, материјал коришћен на прес-конференцији 18.05.2011. године.

²³ „Убрзо је постало неопходно да се постави граница између уверавања, које подразумева поштовање другог, и манипулисања, при којем публика губи слободу и својеврсном принудом се обавезује да прихвати неко мишљење или усвоји неко понашање.“ Ф. Бретон (2000): *Изманипулисана реч*, Клио, Београд, стр. 10.

Наиме, подаци из наведених истраживања (о којима је било речи у претходним поглављима) указују на чињеницу да се професионални статус војника препознаје само кроз примања и бенефиције које се стичу војним позивом. На то може да указује и податак да је одзив за професију војника условљен степеном развијености региона, те је попуњеност у неразвијеним регионима већа и квалитет војника бољи. Из Града Београда и неких војвођанских општина одзив је знатно слабији. С обзиром на то да је реч о регионима са вишим просеком примања, то би могло да се схвати и као упозорење да оно што конкурс у војсци нуди ипак није довољна мотивација.

Размишљање о запослењу у Војсци само као прелазном периоду до проналазка бољег радног места, свакако не може да допринесе вишем квалитету професионалног кадра. Стога у даљем процесу популаризације позива професионалног војника треба још више да се инсистира на особеностима тог занимања. Део тих особености, ка потенцијалним интересентима, успешно је преносио постојећи промо материјал и, посебно, видео-спотови коришћени у кампањи. Стога може да се констатује да је у питању правац који би и даље требало да се следи.

Не треба да постоји бојазан да таква стратегија злонамерно може да буде сврставана у поступке који се предузимају „да би се персуазивно деловало на грађане, утицало на њихове ставове [...] тежило ка стварању трајних позитивних представа...“,²⁴ будући да то и јесте циљ сваке поруке коју одашиље било која PR активност. Уосталом, и сваки вид комуникације јесте нека врста уверавања околине у ваљаност сопствених полазишта.

Такође, оно на чему у наредном периоду треба још више да се инсистира, јесте ослањање на постигнути степен сарадње са медијима масовног комуницирања. Значај и улога коју средства јавног информисања имају у данашњем друштву, „посебно место у тоталитету људског комуницирања“,²⁵ учинили су успостављање добрих односа са медијима битним предусловом комуницирања са свеукупном јавношћу. О било којој комуникационој стратегији да је реч, непрекидно се мора имати на уму да је њихова улога једна од кључних у процесу формирања јавног мњења.

Све боља сарадња са новинарима, растерећена многих формалности, допринела је већој заинтересованости медија за питања одбране и свакако била од пресудне важности (а посебно имајући у виду лимитирајући финансијски фактор) у спровођењу кампање за професионализацију ВС. Наиме, саставни део квалитетног PR-а су добро припремане комуникационе кампање, а медији имају важну улогу у посредовању порука циљним групама и иницирању интерперсоналног комуницирања које за тему има вредност порука „понућених“ кампањом. С обзиром на то да кампање представљају координисани скуп информационо-комуникационих активности у одређеном периоду и подразумевају најшире посредовање порука, у случају квалитетне комуникације са медијима оне би требало да постижу циљеве и ефекте код релативно великог броја људи.

²⁴ Радојковић М. Милетић М. (2008): *Комуникације, медији и друштво*, Учитељски факултет, Београд, стр. 208.

²⁵ Исто, стр. 104.

Оно што је са аспекта изнете комуникационе стратегије посебно битно јесте чињеница да је Управа за односе са јавношћу МО успела да приближи јавности слику о војсци као значајном потенцијалу, својеврсном бренду који се сопственим реформама примакао жељеном стандарду. Таква војска требало би да буде привлачна и као евентуални послодавац, али сада остаје и озбиљан задатак да се очува и догради стечена позиција у јавном мњењу.

Литература

1. Блек, С.: *Односи с јавношћу*, Клио, Београд, 2003.
2. Бретон Ф.: *Изманипулисана реч*, Клио, Београд, 2000.
3. Бацлавик П.: *Колико је стварно стварно*, Нолит, Београд, 1987.
4. Дебре, Р.: *Увод у медиологију*, Клио, Београд, 2000.
5. Маклуан, М.: *Познавање општила – човекових продужетака*, Просвета, Београд, 1971.
6. Мејден, А. В. Д.: *PR – Увод у односе с јавношћу*, Прометеј, Нови Сад, 1993.
7. Пакард, В.: *Скривени убеђивачи*, Службени гласник, Београд, 2001.
8. Поповић Н.: *Комуникативне интеракције у плурализму*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.
9. Радојковић М., Милетић М.: *Комуникације, медији и друштво*, Учитељски факултет, Београд, 2008.
10. Томић З.: *Комуникологија*, Чигоја, Београд, 2003.
11. Филиповић В., Костић М., Прохаска С.: *Односи са јавношћу*, ФОН, Београд, 2001.
12. Хабермас Ј.: *Јавно мњење – истраживање у области једне категорије грађанског друштва*, Култура, Београд, 1969.
13. Стратегија одбране Републике Србије, Београд, 2009.
14. *Смернице за стратегију комуникације Министарства одбране и Војске Србије*, Министарство одбране РС – Управа за односе с јавношћу, Београд, 2008.
15. <http://www.vs.rs>
16. <http://www.budiprofesionalac.rs>
17. <http://www.ccmr-bg.org/Istrazivanja/1512/Javno+mnjenje+i+mediji+o+VSCG.shtml>

ПРОМЕНЉИВОСТ ФИЗИОНОМИЈЕ РАТА

Милољуб Сретеновић
Министарство одбране Републике Србије,
Војна академија

Евидентно је да се током протеклог такозваног постхладно-ратовског периода, који је трајао готово две деценије, много тога променило у међународним односима. Међутим, ишчезавањем биполарног света није створен нови поредак који би човечанство ослободио ризика и претњи по међународни мир и стабилност. Напротив, оружани сукоби остали су и даље део наше реалности. У новијој војној литератури често се може наићи на тврђење да је рат након завршетка хладноратовског периода променио своју физиономију, а пре свега своју природу. У раду се анализира променљивост физиономије ратова и изражавају ставови о континуитету природе рата и променљивости његовог карактера.

Кључне речи: *рат, физиономија рата, постмодерни рат.*

Увод

Рат као друштвена појава увек је био у фокусу истраживања међународних односа и представља њихов најгрубљи историјски практични аспект. Циљ овог рада је да анализира нека од основних питања које поставља савремени рат: ко су они који га воде, како се води, ради чега се води и шта се у свему томе мења, а шта наставља континуитет.

У новијој литератури често се може наићи на ставове да је рат променио своју природу. У условима глобализације, економске повезаности и ширења демократије, неке групе развијених држава формирале су безбедносне заједнице, унутар којих је рат готово немогућа појава¹ или је његова могућност минимална. Другде, међутим, рат и даље представља свакодневну реалност. За неке државе, пре свега САД, употреба савремених технологија довела је до такозване револуције у ратоводству. У другим деловима света оружани сукоби карактеришу се употребом слабије софистициране технологије које, углавном, обезбеђују недржавни актери, али у којим су ратна зверства уобичајена појава. Многи сматрају да су савремени ратови резултат процеса глобализације.

¹ „Либерална теорија међународних односа заступа став да је међусобни рат између демократских држава скоро немогућ у савременом свету. Стога би свет који би се састојао само од демократских држава био свет без рата”. *Џон Миршајмер, Трагедија политике великих сила, страна 39.*

Хладни рат је донео трку у наоружању какву свет раније никада није видео у историји. Од Арктика до северне обале Јадранског мора, и од Грчке границе с Југославијом до Босфора и Кавказа, с обе стране „гвоздене завесе“, стотине хиљада војника које су припадале најмоћнијим оружаним снагама у историји међусобно су се пажљиво посматрале. Две деценије касније, највећи део свега тога је, нестао. Варшавски пакт више не постоји. С њим, као и страхови које је инспирисао, нестао је хладни рат. Као што је и предвиђено, конвенционалне снаге у свету брзо су се смањиле: америчке са 2.118.000 на 1.200.000 људи, а бившег СССР са 4.000.000 на 1.004.000 људи. На Западу се данас налази мање од једне трећине трупа него што их је било 1989. године. Неки мањи чланови НАТО-а приближавају се тачки када ће тешко икада више имати оружане снаге; друге земље, као што је Турска, задржавају своје снаге и због унутрашњих и због спољашњих разлога.

Од завршетка хладног рата годишњи број ратова, број страдалих у борбама су осетно опали у поређењу са периодом до завршетка периода хладног рата. Између 1989. године и 1991. године велики број сукоба је окончан, и по питању страдалих у оружаног борби, деведесете су биле најмање насилна деценија од завршетка Другог светског рата.² Упркос тренду смањења ратних сукоба у многим регионима рат је веома присутан и испољава неке нове и неистражене особине у поређењу са типичним карактеристикама из периода до краја хладног рата.

У савременом свету постоје снажни процеси који узрокују промене у националним економијама и друштвима. Неки од тих процеса могу се огледати у утицају глобализације, други су резултат ширих ефеката постмодернизма, али њихов кумулативни ефекат доноси значајне политичке и социјалне промене, које се одражавају на промену схватања суштине долазећих претњи из спољног окружења. Овај заокрет је утицао на схватање о сврсисходности силе као инструмента политике, и облика и функција рата. У последња два века „модерне“ ере историје, рат је обично сагледаван као брутална форма политике и начин на који државе покушавају да поуздано реше спорна питања у међународним односима. Застрашујућа војна сила представљала је основну подршку спољној политици. Два светска рата двадесетог века су карактеристичан пример овом приступу инструментализације рата.

За неке посматраче тренутна ера је виђена као значајна за развитак међународних односа, са драматичним политичким променама које су пратиле завршетак хладног рата и распад СССР-а. Промене у међународном систему ових размера нису исте у историји и када се догоде може се очекивати да остваре значајан утицај на механизме помоћу којих се управља системом међународних односа. Крај хладног рата приметно је донео нове демократске системе кроз институцију стварања нових држава, али у исто време многе државе су управо и дезинтегрисане у грађанским ратовима и оружаним сецесионистичким побунама. Идентитет кључних чинилаца у међународним односима такође се променио после хладног рата. Процеси глобализације и снажан утицај САД за многе су представљали сигнал за културни и политички отпор.

² Универзитет Колумбија, Центар за људску безбедност, 2005.

Појмовно одређење рата

Рат као феномен историје људског рода генерисао је велики број понекад контрадикторних дефиниција, а многе од њих су толико опште да нису ни делимично од помоћи у разумевању суштине рата. Насилни злочини у свету однесу више жртава него тероризам, оружане побуне и други оружани сукоби. Међутим, да ли ти злочини са аспекта људске безбедности представљају рат? У дефинисању рата потребно је уважити битне услове, као што су: доктрина, природа бораца тј. страна у сукобу, циљеви, опасности и последице. Насилан злочин је важан аспект глобалне људске несигурности, убијајући више људи сваке године него рат и тероризам комбиновано, али то није рат. Термин *рат* се употребљава неконзистентно, како у широј јавности, тако, нажалост, и у научним и војним круговима. Стога је неопходно установити дефиницију која се може применити ради систематског изучавања свих аспеката рата.

Постоји много различитих интерпретација и дефиниција појма рат. За почетак је потребно кренути од његовог класичног значења.

Клаузевицева³ тврдња да је рат „акт силе намераван да принуди противника да испуни нашу вољу“ и „наставак политичког општења са мешавином других средстава“ најцитиранија је дефиниција рата у литератури. У Клаузевицевом приступу, значење рата је разјашњено у контексту претпоставке да читалац разуме да он говори о војним сукобима великих размера између представника државе. Дакле, Клаузевиц дефинисање рата темељи на постојању модерне државе. Модерна држава ствара се након Вестфалског мира и базира се на три основна принципа: територијалности, суверенитету и аутономији. Клаузевиц у контексту модерне државе дефинише рат у тројству државе, тј. владе, војске и становништва. Клаузевицевски универзум почива на претпоставци да рат започињу превасходно државе или, прецизније, владе. Тек после вестфалског мира 1648. године држава је постала доминантан облик политичке организације и из тог разлога од тог времена, говоримо као о „модерном добу“, наспрот оном што је пре тога било. Већина неевропских држава никада није познавала државу док се није појавила у току колонизације и деколонизације у деветнаестом и двадесетом веку. Могло би се рећи да тамо где не постоје државе, трострука подела на владу, војску и народ не постоји у истом облику. Не би било исправно говорити да у таквим друштвима до рата доводе владе користећи војску на рачун или у име народа. Такође, не може се сматрати да чак и у цивилизованим друштвима, као што је била Периклова Атина, због тога што није било државе, да се сукоби тог времена не могу назвати ратом. Да ли држава или неко други доводи до рата зависи од времена које се посматра.

Вебстеров речник оснажује ову позицију дефинишући рат као „облик уобичајно отвореног и објављеног непријатељског сукоба између држава или нација“. Нажалост, у садашње време то није нешто што се може просто претпоставити,

³ Карл фон Клаузевиц рођен је 1780, а умро 1831. године. Његове способности дошле су до изражаја већ на војној академији. С могућим изузетком Сун Цуа, ниједан аутор није био ни издалека толико утицајан као Клаузевиц, па његово дело представља камен темељац модерне стратешке мисли.

због недржавних група које су постале истакнути актер у савременом рату. Прикладнија дефиниција у овом смислу је она од Хедли Була: „организовано насиље спровођено од стране политичких јединица, једне против других“. Бул инсистира да насиље није рат уколико није спроведено од стране политичких јединица и уперено на једне против других. Могуће је тврдити да је рат просто било који облик оружаног насиља између група људи, али је исправно питати које врсте циљева су укључене и колико је насиља потребно за оружани сукоб да би га назвали ратом. Да ли је сукоб између две уличне банде у којој неколико људи погине заиста исти феномен као и војни сукоб између две или више држава у којем су милиони људи прорачунато погинули. Избор одређеног прага сукоба такође делује арбитрарно, као у познатој Синтеровој и Смоловој дефиницији рата по којој у борбама изгуби живот најмање 1.000 људи годишње. Према том обележју рат у Фокландима/Малвинама из 1982. године, између Аргентине и Уједињеног Краљевства једва би се могао назвати ратом, иако неки тврде да тај сукоб није био рат. Нека представа о размерама је очигледно потребна, али можда Квинси Рајтова мање специфична формулација је још увек разумна, да је рат „сукоб између политичких група, посебно суверених држава, спроведен оружаним снагама разумне јачине, у разумном временском периоду“.

Такође, потребно је овај појам ближе одредити у односу на временску димензију, односно одредити шта се подразумева под појмом *савремени рат*.

Иако је рат добро познати феномен, стални пратилац судбине човечанства током читаве историје, евидентно је да не постоји једна општеприхваћена дефиниција.

Хуго Гроцијус (холандски филозоф, теоретичар права и државе и песник, познато дело: О законима рата и мира), да би дефинисао термин рат цитирао је Цицерона: „Цицерон је описао рат као сукоб уз примену силе“.

Чувени пруски војни теоретичар Карл фон Клаузевиц (1827) у својој познатој књизи „О рату“⁴ наводи: „Рат је акт силе, да противника принудимо на потчињавање нашој вољи“ и „рат је само продужење политике другим средствима“.

Сем политичке, рат има још многе друге димензије. Међутим, његова вечита суштина, по мишљењу Колина Греја, професора на универзитету у Великој Британији, садржана је у дефиницијама Клаузевица. Ако насиље није примењено у политичке сврхе, онда то није рат. Рат је инструмент политике!

У складу са овим класичним дефиницијама, које су, очигледно, довољно универзалне да и данас нису изгубиле ништа од своје актуелности, најзначајнија карактеристика рата је систематска примена оружаног насиља. Исто тако, најмање две стране морају бити укључене у овај сукоб. Но, поред тога што о томе постоји општа сагласност, конфузија са дефинисањем рата тек почиње.

Основни проблем који се јавља при идентификацији рата добро је илустровао Милтон Лајтенберг. Он је 2003. године, у истраживању које је обухватило око 90 студија о рату, указао на проблеме са којима се суочио у покушају да извуче закључке на основу великог броја истраживања и података о ратовима после Другог светског

⁴ Дело „О рату“ (Vom kriege) Клаузевиц је писао дванаест година. Дело је остало недовршено и постхумно су га објавили његова жена и шурак. До данас се сматра највећим делом о рату и стратегији које је икада написано у западној цивилизацији.

рата: „Тешко да су било која два аутора користила исте дефиниције, критеријуме или податке. Категорије и фразе за описивање употребљаване су на случајан начин“.

Ова конфузија резултат је утицаја више фактора. Пре свега, „класични“ рат у значењу дефиниције Хуга Гроцијуса или Клаузевица или чак у оквирима онога што се под њим подразумева у Повељи Уједињених нација поново се мења, те доминантни постају „нови“ типови рата.

Ако кренемо од његовог класичног разумевања, рат укључује две суверене државе, те је он међународни. Он има јасну тачку где почиње, а то је објава рата, а такође и јасну тачку где се завршава, а то је потписивање предаје или заједничког мировног споразума између две државе.

Ове значајне правне претпоставке постављају временски оквир ратног стања, а такође и за примену специфичних правила понашања која су пројектована тако да се смање губици у људству, борба води праведним средствима и борци заштите од прекомерног „непотребног“ насиља.

Та правила су, сем тога, могла да се додају искуствима из окротног тридесетогодишњег рата (1618–1648) који је инспирисао писце попут Хуга Гроцијуса да размишљају о праведном вођењу рата и понашању у рату, као и о оправданости рата.

Мир у Вестфалији 1648. године донео је одлучујућу промену у погледу начина вођења рата. То би се могло описати као професионализација или формализација рата и то захваљујући монополу моћи који је додељен националним државама.

Велике стајаће војске и све скупља ратна технологија учинили су рат непрофитним за приватни сектор. Само је држава била у позицији да води рат и сноси трошкове, али је истовремено имала и интерес да смањи трошкове кроз формализоване механизме. Пре ове фазе размишљања о часном понашању у рату, оружани сукоб је био често неформализован и препуштен најамницима, милицији, чак и бандама које су зарађивале свој новац тргујући насиљем.

Сада, стотинама година након тога, те неформалне структуре се враћају. Међутим, по мишљењу многих савремених теоретичара, такозвани „нови“ ратови не уклапају се више у шему класичних формализованих ратова. Они су неформални, без објаве и најчешће укључују недржавне стране које су опоненти влади, и већином су то унутрашњи ратови, тј. воде се у оквиру извесне територије које је дефинисана као држава у смислу међународног права.

Чак и када укључују две суверене националне државе, они почињу без објаве, а понекад се чак и не називају ратовима него „интервенцијама“ без обзира на то што они у ствари јесу ратови – на пример НАТО кампања бомбардовања Савезне Републике Југославије. Поред тога, многи теоретичари, разумљиво, примењују своје сопствене дефиниције рата које су усвојили како би реализовали своје истраживачке циљеве.

Да би се решила ова конфузија око тога шта се под појмом рат данас подразумева, потребно је изабрати дефиницију која је довољно обухватна да покрије многе аспекте и форме данашњих ратова, али и довољно искључива да га одвоји од случајева масовног насиља у оквиру, на пример, нерета (Лос Анђелес 1992) и масовних насилних обрачуна мафије и банди (као што је то био случај 20-тих година 20-тог века у Њујорку) или масовних демонстрација цивилне популације (масакр на Тиенанмену у Кини 1989).

Провером многих различитих дефиниција коначно је одабрана дефиниција коју користи Институт за истраживање мира из Осла. Она је довољно обухватна и довољно искључива, а укључује значајне квалитативне, као и квантитативне елементе.

Важно је уочити да овај институт прави разлику између оружаног сукоба и рата, а она се односи на интензитет сукоба. Међутим, и даље се наилази на случајеве где се ова два термина користе као узајамно заменљива.

Популарни пример овакве праксе су Женевске конвенције где се употребљавају оба термина, а дистинкција се своди на то да је рат стање којем претходи објава, док термин „оружани сукоб“ покрива остале масовне спорове (члан 2. Женевске конвенције).

Сходно Институту за истраживање мира из Осла: „оружани сукоб је спорна неусаглашеност која се односи на владу и/или територију где употреба оружане силе између две стране, од којих је најмање једна влада неке државе, као резултат има најмање 25 губитака у људству који су се догодили у борби.“

Узимајући у обзир конститутивне елементе ове дефиниције, може се прецизирати следеће:

- термин „оружана сила“ односи се на употребу оружја ради побољшања генералног положаја страна у сукобу, а која резултује губицима у људству,
- термин „оружје“ односи се на било која материјална средства за борбу,
- праг (ограничење) који је употребљен и укључен у дефиницију оружаног сукоба је 25 погинулих (губитака у људству) у борби, а јавља се у току једне године за одређени оружан сукоб,
- термин „страна“ обухвата владу државе или било коју опозициону организацију или савез опозиционих организација,
- термин „влада“ усвојен је тако да обухвата и концепт слабих влада и стога се односи на страну која контролише државни капитал,
- сходно томе, дефиниција „државе“ је довољно широка да укључује и квазидржаве са квазивладама. Она укључује међународно признату независну државу која контролише одређену територију или међународно непризнату владу која реално ефикасно контролише одређену територију,
- коначно, термин „неусаглашеност“ односи се на узроке сукоба, укључујући контролу територије (промена државе у погледу контроле над одређеном територијом, сецесија или аутономија) или борбу за власт (промена политичког система, замена постојеће владе или промена њеног састава).

Концепција скупа података укључује потподелу с обзиром на три различита интензитета оружаног сукоба:

- мањи оружан сукоб: више од 25 губитака у људству у борби годишње за сваку годину у том периоду,
- средњи оружан сукоб: више од 25 губитака у људству у борби годишње и укупан број од више од 1.000 губитака у људству у читавом сукобу,
- рат: више од 1.000 губитака у људству годишње за сваку годину током тог периода.

С обзиром на то да праг (ограничење) представљају борбени губици у људству, ове разлике су потпуно вештачке. Лако се може замислити да група од неколико наоружаних припадника полиције може да узрокује велики број

губитака у људству међу цивилном популацијом. Драматични примери могу се наћи у случају геноцида у Руанди или у текућим оружаним сукобима, или чак и у рату против цивила у Суданском региону Дарфур.

Дефиниција коју примењује Институт за истраживање мира из Осла довољно је добра да обухвати и ове случајеве, али она донекле чини тривијалним многе случајеве.

Лајтенберг је изнео ову чињеницу, наводећи: „сукоби који као последицу имају релативно мали број губитака у људству на борбеном простору, али стотине хиљада, па чак и милион или више погинулих цивила, изгледају као тривијални догађаји, ако се рачуна само смртност у борби.“

Конечно, оперативна дефиниција треба да укључи разлику између различитих типова рата. То је нарочито значајно у разматрању утицаја специфичних структура рата које преовлађују само у извесним типовима рата. Поново, дискриминација коју употребљава институт довољна је да покрије овај аспект. Укључивањем следећих категорија могућа је анализа преовлађујућих типова сукоба, као што је могућа и категоризација ратова обрађених у овој студији:

- вансистемски оружани сукоби: јављају се између државе и недржавне групе изван властите територије ових држава (у пројекту корелације ратова, вансистемски ратови су подељени на колонијалне ратове и империјалне ратове, али та подела се овде не користи),

- међудржавни оружани сукоби: јављају се између две или више држава,

- унутрашњи оружани сукоби: јављају се између владе неке државе и унутрашњих опозиционих група без интервенције других држава,

- интернационализовани унутрашњи оружани сукоби јављају се између владе неке државе и унутрашњих опозиционих група уз интервенцију других држава.

Први тип је заоставштина из прошлости, пошто је у вези са процесом деколонијализације који је до сада формално завршен, иако многи насилни сукоби имају своје корене у наслеђу колонијалних система.

Други тип се, у основи, односи на класично и евроцентрично разумевање рата, како је то већ описано, иако чак и велике силе, као што је САД, ретко објављују ратове. Ипак, две стране укључене у сукоб могу бити идентификоване у оквирима међународног система као две независне и суверене државе.

Трећи тип је „прототип“ већине „нових“ или „постмодерних“ ратова који су преовлађујући.

На крају, четврти тип обухвата трећи тип, с тим што бивају укључене и стране које су ван територије државе где се оружани сукоб јавља. То могу бити једностране мере од стране једне силе, као и колективне мере о којима одлучује Савет безбедности Уједињених нација са свим међуфазама (регионалне организације као што је Европска унија или Афричка унија задужене за наметање мира или чак ад-хок коалиције држава као што је нечасна „коалиција вољних“ у „рату против тероризма“ који се води након инцидената у САД 11. септембра 2001. године.

Дакле, разлика између оружаног сукоба и рата изводи се на основу интензитета сукоба, те се може закључити да је рат: „спорна неусаглашеност која се односи на владу и/или територију где употреба оружане силе између две стране, од којих је најмање једна влада неке државе, као резултат има више од 1000 борбених губитака у људству годишње за сваку годину током периода трајања“.

Што се тиче временског одређења шта се подразумева под појмом „савремени рат“, постоје два могућа приступа. По једном, можемо се везати за историјске епохе, па савремени рат везати за почетак савременог доба које почиње после Вестфалског мира.

Али, када је рат у питању, много је сврсисходније држати се неких година које су у историји означиле прекретницу у начину вођења ратова. Година која је битно утицала на равнотежу моћи у свету, а тиме свакако и на карактер ратова вођених после ове године, јесте 1989. година, која означава завршетак периода хладног рата.

Познато је да се рат води на стратегијском, оперативном и тактичком нивоу.

Међутим, постоји још једна класификација нивоа, наравно по другом критеријуму класификације, на којима се рат води. То су морални, ментални и физички ниво. Ове нивое први је помињао пуковник Џон Бојд када је говорио о интеракцијама и изолацији противника физички, ментално и морално од његовог спољашњег окружења, уништавајући њихов поглед на свет или његову оријентацију.

Морални ниво рата је вероватно један од најзначајнијих аспеката у савременом рату, односно у рату четврте генерације. Неуспех на моралном нивоу рата може да има катастрофалне последице.

Ментални ниво рата на изванредан начин представља везу између моралног и физичког нивоа. Он означава интелектуалну активност за савладавање физичког нивоа рата и за процењивање утицаја физичких акција на морални ниво.

Можда је најомиљенији, али најмање значајан ниво рата физички ниво. Он даје мерљиве резултате, бројеве и статистику. Међутим, број убијених побуњеника, такође, није знак за успешно противпобуњеничко деловање. Уколико сваки убијени противник у рату четврте генерације произведе два нова, резултат је чак контрапродуктиван.

Ратови, али и оружани сукоби уопште посматрано, могу бити симетрични, дисиметрични, асиметрични или комбинација ова три облика. Симетрични рат је сукоб два супротстављена противника која располажу оружаним снагама које су сличне по свим аспектима, као што је састав снага, доктрина и материјални ресурси и имају сличне тактичке, оперативне и стратегијске циљеве. Дисиметрични рат је сукоб у којем је једна од снага у сукобу супериорна у погледу средстава или структуре снага, доктрине и материјалних ресурса, али обе стране теже истим политичким и војним циљевима. Асиметрични рат је сукоб у којем један од противника није у стању, или не жели, да води рат са сличним саставом снага, доктрином и материјалним ресурсима и има другачије политичке и војне циљеве него његов противник.

Мир у Вестфалији 1648. године представља прекретницу у начину вођења ратова. Од тада држава добија монопол у вођењу рата и настају ратови прве генерације, а нешто касније ратови друге, треће и четврте генерације. Следећу прекретницу представља 1989. година, односно пад СССР-а, када се битно мења равнотежа моћи у свету, што доводи до развоја нове епохе за коју многи тврде да представља прелазну фазу између четврте и пете генерације ратова. Ратови прве генерације су Наполеонов ратови које су карактерисале масовне армије, линеаран метод борбе живе силе са центром гравитације⁵ у физичкој снази противника. Ратови

⁵ Центар гравитације представља вредност из које војне снаге, држава или нација црпи слободу деловања, физичку снагу и вољу за борбу.

друге генерације су ратови на крају 19. века и почетку 20. века. Први светски рат је типичан представник друге генерације ратова који карактеришу: масовне армије, ватрена моћ, стационарна артиљерија против живе силе и линеаран метод борбе. Други светски рат је ера ратова треће генерације коју и даље карактерише масовност страна у сукобу, али метод борбе постаје нелинеаран са изразитим маневарским карактером и значајнијом улогом ваздухопловне компоненте.

Еру ратова четврте генерације карактеришу ратови са потпуно нелинеарним методом борбе која дезоријентише непријатеља и усмерава се на његову менталну и морално-психолошку парализу, а његов циљ је да изазове колапс непријатеља изнутра, а не да физички уништи његове оружане снаге. Борбени простор четврте генерације не укључује само оперативни простор оружаних снага, већ обухвата мање-више читаво друштво непријатеља. Услед тога што модерна друштва зависе од нафте, електричне енергије, технолошке опреме и комуникација, она постају веома рањива. Циљеви асиметричног учесника сукоба у рату четврте генерације нису ограничени на војне циљеве, већ укључују политичке, социјалне, економске, па чак и психолошке аспекте. Оно што је, међутим, евидентно, јесте да се и даље против противника који примењују рат четврте генерације води борба применом техника својствених ратовима друге или треће генерације.

Рат четврте генерације фокусиран је на морални ниво рата, при чему његови актери настоје да убеду све стране и оне неутралне и стране у сукобу, да је циљ за који се они боре морално супериоран и да тако политичке калкулације на менталном нивоу учине ирелевантним. Стога, рат четврте генерације постаје логичан избор за терористичке групе и остале асиметричне учеснике.

Суштина рата

Британски стратегист Бејзил Лидл Харт једном је рекао: „Уколико желите мир, схватите рат“, док је револуционарни марксиста Леон Троцки изјавио: „Можете бити незаинтересовани за рат, али је рат заинтересован за вас“. Ове констатације остају прикладне и у савременом свету. Историја је забележила око 14.000 ратова, који су утицали на животе 3,5 милијарди људи. Од 1815. године било је између 224 и 559 ратова, у зависности од дефиниције рата коју прихватамо. Рат није ишчезао као облик друштвеног понашања и не показује знаке скоријег нестанка.

Ако је, као што неки тврде, рат заиста попримио нове облике у доба по завршетку хладног рата, или је можда дошло до промене његове саме суштине, онда је потребно упоредити скорашње примере рата са традиционалним облицима и интерпретацијама рата како би се одредило шта је промењено и шта су савремене манифестације овог древног феномена. Рат је облик организованог људског насиља, и када је диригован од стране држава, уз коришћење значајних људских ресурса и наоружања, то је лако препознати. Али, на једном делу спектра насиља рат се преплиће са другим облицима сукоба, као што су тероризам, побуна и криминал, и јасније разлике и дефиниције постају теже одрживе. Рат увек укључује насиље, али не може се свако насиље окарактерисати као рат. Насиље је потребан, али не и довољан услов да би се сукоб окарактерисао као рат.

Ратови се воде са разлогом. Схватање рата, према Клаузевицу, по којем он представља облик социјалног и политичког понашања је истинит и на почетку 21. века, али само ако се служимо ширим и флексибилним схватањем о томе шта чини политику. Као што се наше схватање политике, и облика које може имати, развило у постмодерном добу, требало би очекивати да то буде особина и рата, пошто је и сам рат облик политике. Политичка суштина рата развијала се у последњим деценијама под утицајем глобализације, која је убрзано релативизовала економску, политичку и културну аутономију државе. Савремени рат одвија се у локалном контексту, али се, такође, одиграва у ширим пољима и под утицајем невладиних организација, међувладиних организација, регионалних и глобалних медија. На више начина савремени ратови су делимично вођени и у медијима који имају снажну улогу у преношењу оквира разумевања конфликта код грађана. Један ефекат константног преношења међународног насиља путем глобалних медија може постепено ослабити легалне, моралне и политичке притиске против употребе силе, тиме што ће их представити као рутинске, и зато преокренути морално питање рата које је било особена црта друге половине XX века. Напредак таквог „ратног премора“ може постати уточиште за рат представљен као нормална особина међународних односа.

Рат је екстремно парадоксална активност. Људска бића имају капацитет за спровођење насиља, али су, такође, способна за свестрану сарадњу. У сваком смислу рат је веома јасно „усмерен за акте непријатељстава, пре него поступке сарадње, поступке принуде пре него поступке договора, деструктивност пре него креативност.“⁶ Рат је истовремено високо организован и високо организујући феномен. Социолог Чарлс Тили сматра да је рат као феномен допринео стварању државе, али са друге стране највећи творац рата је управо држава. Интензитет војног сукоба интензивирао се порастом и развојем величине војски. Потреба за опстанком у тако такмичарском и насилном амбијенту ишла је наруку већим, више централизованим политичким творевинама које су биле способне да контролишу територије, високо комплексне војне технологије и мобилишу огромне људске ресурсе потребне за успех у борби.

Значајна временска епоха овог развоја био је тридесетогодишњи рат, који је истрајивао Европу од 1618. године до 1648. године. После овог сукоба Европа је ушла у нову фазу историјског развоја, модернизације, која је доминирала у међународној заједници наредних три стотине година, пре него што је попустила пред постмодернизмом с краја 20. века. Модернизам је имао типичне особине које је Клаузевиц забележио и образложио да свако доба има своје доминантне облике рата.

Период модернизма био је окарактерисан порастом национализма и растућим централизованим и бирократским државама са убрзано растућим популацијама, уз факторе научне и индустријске револуције и уз пораст секуларних идеологија. Рат, карактеристичан за тај период, одражавао се на снаге модернизма и њихове енормне трансформационе ефекте. Државе су мобилисале велике војске кроз централизоване бирократије снагом национализма. Оне су их наоружавале и опремале средствима индустријализације и очекивале од популације да се жр-

⁶ Michael Sheehan, *The changing character of war*, pg 6.

твужје за државу и да не покаже милост према противничким популацијама, које су, такође, позиване на жртвовање за своју отаџбину. Резултат је био индустријализовани рат широких размера, у којем је цивилна популација исто као и непријатељски војници представљала легитимну мету. Кулминација овог начина ратовања догодила се нуклеарним нападима на Јапан 1945. године.

У исто време, једна друга карактеристика рата током периода модернизма била је да се понајмање у сукобима између развијених држава поступа по правилима. Цело стабло међународног права развијено је да задржи и регулише употребу насиља у време рата. Квинси Рајт тврди да рат увек укључује легалну везу која га раздваја од потпуне борбе, чак организоване борбе. То су „временске прилике у којима посебна правила која допуштају и регулишу насиље између влада имају превагу“. Такође, то је битна карактеристика која раздваја рат од осталих облика насиља и нарочити тип везе између политички мотивисаних група. Рајт због тога инсистира да се не може рећи да се рат догађа када противници не препознају једни друге као учеснике, али виде противнике као једну препреку ка остваривању сопствених циљева.

Интензитет рата често ослобађа или убрзава бројне покретачке факторе, трансформацију индустрије, друштва и влада на начин који је темељан и трајан. Слабљењем или уништавањем традиционалних структура, или изнуђивањем унутрашњих реформи, рат може створити услове за социјалне промене и политичку модернизацију. Императив победе у рату и остварења ратних циљева често је доводио до напретка у технологијама као што су транспорт, храна, комуникације, и тако даље, које имају примену далеко изван војне сфере. У том смислу, за древног грчког мислиоца Хераклита рат је био „отац свих и краљ за све“.

Историјски гледано, током периода модернизма, вођење рата приморало је власти држава да централизују снаге ради мобилизације ресурса неопходних за победу. Бирографија и пореска оптерећења повећавана су ради подршке ратним напорима. Али, напори који су усмерени на припреме за рат могу, такође, довести до слабљења или распада државе, као што се догодило са Јужним Вијетнамом 1975. и у извесној мери Совјетским Савезом 1991. године.

Ипак, рат, како у смислу припрема и његовог савременог вођења, може бити снажан катализатор промена, с тим да технолошки или чак политички напредак не морају нужно да подразумевају и морални напредак. Еволуција у рату, укључујући и његове савремене облике, може обухватити промене које су морално проблематичне, као што је уосталом случај са снагама глобализације уопште. Рат је катализатор историјских промена, али то није основна покретачка снага историје. Постоји широк избор фактора који могу да допринесу избијању рата, као што су национализам, класни сукоб, људска природа, итд. То су главни покретачи промена, а не рат сам за себе. Спремност да се иде у рат долази од држава и друштва изнутра.

За многе аналитичаре, природа рата, као употреба организованог насиља у остваривању политичких циљева, увек остаје иста, и неизмењена чак и услед радикалних промена у политичким оквирима. Према Колину Греју, промена природе рата значи да то више није рат већ нешто друго и он, као и Клаузевец, инсистира на томе да сви ратови имају исту природу, фундаментално засновану на идеји да је рат политички акт и коришћење силе за свесне политичке ци-

љеве. За Клаузевица и Греја постоји важна разлика између природе и карактера рата. Природа се односи на сталне, универзалне и инхерентне карактеристике. Карактер се односи на пролазне, стицајем околности, адаптивне функције које рат развија. Клаузевиц, такође, прави и разлику између објективне и субјективне природе рата; прва се састоји од елемента заједничких за све ратове, а друга од оне карактеристике које сваки рат чини јединственим.

Бројна питања проистичу из истраживања променљивости физиономије рата у односу на савремене и будуће облике:

– Да ли тренутно доба постмодернизма има доминантан облик рата и, ако га има, који је?

– На који начин процеси повезани са глобализацијом утичу на промене савременог ратовања?

– На који начин се карактеристике постмодернизма одражавају према савременим начинима ратовања?

Револуција у ратоводству

Иако се многи аналитичари слажу да се карактер рата значајно мења, њихова објашњења тог закључка често су сасвим различита. Једна школа мишљења фокусира се на такозвану револуцију у ратоводству. Концепт револуције у ратоводству постао је актуелан после америчке победе у заливском рату 1991. године и представља претпоставку да су супериорна технологија и модерна војна доктрина одлучујући фактор победе. Иако се аналитичари слажу да је револуција у ратоводству испољила радикалне промене или неке облике дисконтинуитета у историји ратовања, постоји неслагање у вези с питањима како и где се те промене или дисконтинуитети дешавају и шта су њихови узроци. Међутим, популарност концепта револуције у ратоводству није произвео консензус по питању шта је то тачно и какав утицај може имати.

Бивши секретар одбране САД Вилиам Коен дефинисао је „револуцију у ратоводству“ као националне услове за промену стратегије, војне доктрине, обуке, образовања, организације, опреме, операција и тактике за достизање војних циљева на потпуно нов начин.

Пропагандисти револуције у ратоводству сматрају да будуће предности у војној технологији значе да ће војне операције бити извођене таквом брзином, прецизношћу и селективном деструкцијом и да ће то знатно утицати на промену комплетне физиономије ратова. Литература која се односи на револуцију у ратоводству већином се фокусира на развој војних технологија. У сукобима у Кувајту 1991. године, у СРЈ 1999. године и Ираку 2003. године америчка војна технологија била је апсолутно супериорна. То је омогућило снагама САД доступност информација о противнику у обиму који до тада никада раније није виђен и веома прецизно дејство система оружја. Брзина, моћ и прецизност оружја омогућила је дејство и уништавање виталних објеката на селективан начин.

Опоненти концепта револуције у ратоводству, међутим, стварају нову слику која представља феномен у којем неки други фактори могу имати одлучујући

утицај на исход рата. Према њиховим ставовима, актуелан концепт заснован је на америчком моделу ратовања и може бити алат само у добро дефинисаној и предвидљивој ситуацији. Овај концепт није довољно анализирао могућности супротстављања моћној технологији коришћењем неконвенционалних и асиметричних одговора у борби против технолошки софистицираног противника.

Асиметрични сукоби од 1990. године, посебно у Ираку и Авганистану, представљају одговор на концепт револуције у ратоводству. Спретан противник увек ће тежити да материјализује своју снагу и предност, а да то истовремено минимизира на другој страни.

Присталице концепта револуције у ратоводству су своје ставове превише фокусирали према Вестфалском државноцентричном моделу који подразумева традиционални сукоб међу државама и не може да буде нарочито релевантан у унутрашњим државним побуњеничким ратовима који су доминирали после 1990. године.

Конфликт у Ираку од 2003. године отворио је многа питања у вези са концептом рата после револуције у ратоводству: Ко је највероватнији будући противник држава способних да изграђују технологије према концепту револуције у ратоводству? Да ли овај концепт утиче на све облике рата или једноставно на конвенционалне ратове? Шта је са сукобима у урбаној средини или са нуклеарним оружјем? Шта је одговор терористима, побуњеничким снагама које не могу поседовати модерне технологије? Исходи ратова условљени су широм скалом фактора и технологија и у већини делова савременог света тренутни и потенцијални ратови неће бити под пресудним утицајем технологија концепта револуције у ратоводству, које поседује мали број држава.

Пораст важности информација у ратовању потврда је Клаузевицевих аргумената да облик рата одржава култура и технологија тог времена. Алвин и Хејди Тофлер сматрају да је у информативној ери информација централни ресурс за достизање моћи.

Највећи део апела концепта револуције у ратоводству у развијеним земљама сугерише могућности употребе такозваног паметног оружја за постизање брзе и чисте победе у рату, чиме би се и физиономија рата променила. Међутим, савремене технологије омогућавају контролу сукоба, што раније није било могуће, тако да рат може бити добијен без масовних људских губитака. Међутим, чак и употреба модерног (паметног) оружја не мења суштину рата, јер он и даље остаје брутални подухват где се политички циљеви остварују кроз насиље и људску патњу.

Постмодерни рат

Ако рат одражава своје време, као што је Клаузевиц сматрао, онда савремени рат рефлектује кључни аспект постмодерног времена. Бројни аутори слажу се да свет подноси драматичну еволуцију у оквиру постмодернизма и да ће то захтевати неминовно редефинисање рата.

Глобално друштво креће се од модернизма ка постмодерном добу. То је процес који се одвија неколико деценија и резултат је великих промена у економији, култури, друштву и политици, мењајући значај државе и нације. Овај

процес је оцењен као промена парадигме људског друштва од производње као императива у доба модернизма, ка информацијама у доба постмодернизма, као суштини савремене економије. Овај процес неминовно оставља последице и на карактер савремених ратова. У неким деловима света државе преносе своје функције, укључујући војне послове, приватним фирмама и организацијама. У исто време глобализација слаби националне форме идентитета које су доминирале у последња два века у међународним односима.

Велики утицај медија још је једна важна карактеристика те еволуције. Медији постају много значајнији за разумевање ратова. Медијско ратовање је учинило рат много транспарентнијим. Свака страна чини све да манипулише (управља) медијима у конфликту, па се новинари лако трансформишу од посматрача у активне учеснике, сусрећући се са истим опасностима као и војници и помажући да обликују ток рата кроз своје извештаје.

Значајно обележје постмодернизма представља ослонац војски на разне приватне организације. Све више држава ангажује приватне фирме и агенције које врше услуге у области логистике, обезбеђења, па се чак и директно ангажују у борбеним дејствима. Стотине ових организација било је ангажовано у више од 50 држава после завршетка хладног рата. Пораст ових организација одржава глобални тренд приватизације делокруга војне делатности. Кроз учешће у обуци, опремању и другим облицима подршке, приватне организације су утицале на исходе ратних сукоба као што су они у Анголи, Хрватској, Етиопији и Сиера Леоне. Ове организације имале су велики значај и 2003. године у Ираку.

Неки аутори, пре свега присталице концепта револуције у ратоводству, каких деведесетих година прошлог века, видели су могућност вођења виртуелног рата, са минимумом људских жртава. За њих је то важан фактор који савремене демократије траже, јер велики губици неће имати подршку јавног мњења у тим земљама. Из њихове перспективе рат НАТО-а против СРЈ 1999. године представљао је виртуелни рат у којем је технолошка предност и начин употребе војних снага редуковао људске жртве. Пораст важности информација и потреба за доминацијом у сајбер простору такође потврђује идеју да би рат могао постати виртуелни и изгубити своју традиционалну везу са дејствима. Можда је рат у СРЈ са аспекта присталица концепта револуције у ратоводству био виртуелни рат, али за српске жртве од НАТО авијације свакако није. Предвиђање виртуелног рата за сада је утопија. Такав закључак потврђују сукоби у Руанди, Сијера Леонеа и актуелни сукоби у Либији. Управо ти ратови са високим степеном насиља одражавају континуитет суровости рата, али не у оној мери која се може мерити са баченим бомбама на Хирошиму и Нагасаки, као и масовних убистава у логорима смрти током Другог светског рата.

Бруталност и етничко чишћење карактеристика су многих савремених сукоба и, у већини случајева, представљају варијанту тоталног менталитета који је доминирао у западним међудржавним ратовима током ере модернизма. У међудржавним сукобима модерног доба, као што пише *Фоукаулт*, ратови су вођени у име егзистенције свих. Оружани и ратни сукоби имали су превише суровости и зато што се стране у сукобу нису придржавале међународних одредби хуманитарног права. Такви сукоби могући су још увек са правилима које успостављају локални системи понашања и

вредности, игноришући међународно право. Многи овакви сукоби вођени су у последњој деценији између економски сиромашних и технолошки неразвијених страна у сукобу, али довољно опремљених за масовне злочине.

Политичка природа рата има свој континуитет упркос утицајима глобализације. Глобализација је нарушила економску, политичку и културну аутономију држава у последњој деценији. Као комплекс транснационалних веза развоја и пораста протока знања, технологија, људи и новца, глобализација постаје форма у којој ратови имају повећан глобални утицај. Савремени ратови су локалног карактера по месту и времену дешавања, али њихов утицај има широку лепезу у међународним глобалним мрежама актера, као што су невладине организације, медији, стране војне снаге и дипломатија.

Према Мери Калдор покретачки фактор нових ратова је глобализација. Као што су раније ратови били повезани са појавом и стварањем државе, нови ратови су повезани са дезинтеграцијом и распадом државе, и већина притиска на такве државе је дошла од ефеката глобализације међународног система. У последње две деценије, 95% оружаних сукоба десило се унутар држава, а не између њих. Нови ратови јављају се и у ситуацијама када је економија државе врло лоша, или чак пропада, тако да порески приходи и моћ државе драматично опадају, производећи пораст корупције и криминала.

За Калдорову значајну карактеристику нових сукоба представља фокус бораца на питања идентитета, који као резултат намеће глобализација. У постмодерном свету дошло је до слома традиционалних подела на основу класе и идеологије, а веће је тежиште на идентитету и култури. У мери у којој је рат наставак политике, он покреће и питања културе и идентитета. Главни узрок ратова вођених деведесетих година прошлог века јесу захтеви разних група за национално самоопредељење. Питања идентитета у ширем смислу такође су подржана у последњим ратовима. Може се тврдити да се исламски фундаменталисти не боре за контролу територија или политичку моћ у традиционалном вестфалском смислу, али се боре како би одбранили или проширили одређену културну аутономију против глобализацијских притисака вестернизације и секуларизма.

Однос између идентитета и рата такође се мења у погледу пола и старости бораца. „Феминизација“ рата је допринела да су жене почеле да играју уочљиве и важне улоге, од помоћника у касном модерном периоду до улоге на директној линији фронта у постмодерном периоду, од униформисаних војних лица до женских бомбаша самоубица.

Уочљиво је да су деца све чешће учесници у рату. Деца војници могу се наћи на сваком континенту, али је овај феномен посебно изражен у недавним афричким сукобима. У грађанском рату у Сијера Леонеу, скоро 70 одсто бораца било је старости испод 18 година. Деца се боре у око три четвртине данашњих оружаних сукоба, и чине до 10 одсто наоружаних бораца. Скоро једна трећина војски које користе децу војнике имају жене у својим редовима. Такође, један од ефеката промена у новим ратовима јесте да је традиционална разлика између војника и цивила постала мање уочљива.

Многе од карактеристика нових ратова нису нове у смислу да нису постојале у ранијим периодима историје етничких и верских ратова. Пљачкање и оти-

мање су карактеристика већине ратова у историји. Сукоби малог интензитета су, у ствари, били најчешћи облик оружаног сукоба од касних педесетих година 20. века. Међутим, може се рећи да су покретачи нових ратова оснажени новим условима које производи глобализација, који су ослабили државе и створили паралелне економије и наоружане групе које су учиниле многе владе неспособним за вршење државних функција у вези са традиционалном вестфалском државом. Такви сукоби обично се јављају у пропалим државама, земљама у којима је влада изгубила контролу над значајним деловима националне територије и нема средстава да поново уведе контролу. Стивен Мец назвао је земље које спадају у ову категорију трећеразредним државама глобалног политичког система. Ова слабост државе ствара значајне разлике у економској подршци за „нове ратове“ у поређењу са њиховим „модерним“ претходницима. Нова глобализована економија потпуно је другачија од централизоване економије која је била типична за време до краја хладног рата. Наоружане групе ових неуспешних држава се саме финансирају кроз криминалне активности, узимање талача, трговину оружјем, дрогом и људима, пљачку и црно тржиште, или кроз спољну помоћ, а не преко државних пореза као у случају „стarih“ ратова.

За неке посматраче су економски разлози, пре него политички, они који покрећу нове ратове, тако да је рат постао наставак економије другим средствима. Он мотивише борце потрагом за личним богатством, а не политичком моћи. У неким конфликтима, дакле, рат је постао циљ пре него средство.

Клаузевиц је закључио да су основни принципи природе рата непроменљиви. Карактеристике или облик рата типични за одређено доба подложни су промени, али суштина природе рата није. За Клаузевица нове карактеристике нису резултат нових изума, већ нових идеја и социјалних услова. Због тога се може приметити да је процес постмодернизације и глобализације међународног покрета окарактерисан константним и чак убрзавајућим променама.

У ери телекомуникационих технологија без преседана ратовање је добило нове димензије. Дакле, поред физичке димензије простора, тежиште у постхладноратовском периоду сели се у сајбер простор и глобалне медије.

Тродимензионално бојно поље⁷ из прошлости, кроз актуелну информациону димензију, постало је у савременим условима неограничено, тј. вишедимензионално.

У исто време развију се и материјални ресурси ратовања. Војна технологија са енормним деструктивним капацитетима постала је приступачна за све више држава. Ово је важно не само због технологије производње и испоруке оружја за масовно уништење која се шири, већ и због високо унапређене „конвенционалне“ војне технологије која постаје све шире доступна недржавним елементима и групама. Такође, један од ефеката по завршетку хладног рата јесте да се догодио масовни процес разоружања од стране бивших „непријатеља“ из хладног рата. Тај вишак наоружања преплавио је глобално тржиште оружја, по веома ниским ценама, што је утицало на доступност наоружања и опреме ширим круговима.

„Данас се не налазимо на крају историје, него на историјској прекретници. Да би се разумела будућност, треба познавати прошлост. На почетку трећег

⁷ Под тродимензионалним бојним пољем подразумева се копнени, ваздушни и водени простор.

миленијума, настојање државе да монополизује насиље је уздрмано. Суочене са претњом тероризма, најјаче државе почињу да падају једна другој у загрљај. Ако се садашња кретања наставе онда изгледа да се о врсти рата који је заснован на подели између државе, војске и народа више не може говорити. Пре постојања модерне државе ратове су водили кнезови, републике, градови, религијска удружења, пљачкаши итд.⁸

Ако су државе све мање у међусобном сукобу, поставља се питање ко ће водити будуће ратове и како ће они изгледати. Без обзира на могућа исходишта будућег рата, он ће, као и до сада, пре свега бити практична активност. Не може се постати добар возач ако се седи у библиотеци и проучавају приручници, ма колико они били добро написани, нити је могуће научити свирати виолину или клавир, проучавајући теорију музике. Слично томе ни један број књига, ни теорија, неће помоћи политичким вођама и генералима да победе у асиметричној, нетројственој врсти сукоба. Ипак, као што је рекао командант немачких снага током Вајмарске републике, генерал Ханс фон Сикт: „Велики је корак од знања до стручности а још већи од незнања до знања“.⁹

Закључак

Крај хладног рата није значајно изменио доминантне обрасце оружаних сукоба, који су постојали у претходној епохи. Претпоставка да је рат нешто што подразумева сукоб између држава заснивала се на прихватању „вестфалског“ државног система као норме. То је био случај за време „модерног“ периода историје, од средине осамнаестог до краја двадесетог века. То је био период када је „државни систем“ најјасније дефинисан и историјски је постојала моћна веза између природе постојећих „међународних“ односа и система, и преовлађујућих начина ратовања. Међудржавни рат у модерно доба стога је типичан за одређени историјски период.

Рат је у доба модернизма био оружани сукоб између супротстављених држава, који су водиле униформисане и организоване групе људи, а постојали су формални акти, укључујући и декларације о рату, законе о неутралности и мировне споразуме.

Као што се државни систем развија као одговор на постмодернизам и глобализацију, логично је очекивати да се и нови ратови развијају као одговор на феномен глобализације. Глобализација је као процес наметнула стандарде које велики број економски неразвијених земаља не може или не жели да достигне. Економска доминација богатих држава је кроз процес глобализације учинила националне привреде неразвијених земаља високозависним од променљивог интереса страног капитала. Није случајно што се економска зависност неразвијених земаља од светских економских сила назива новом колонизацијом. Један од одговора у супротстављању процесу глобализације кроз арогантан утицај

⁸ Трансформација рата, Мартин ван Кревелд, стр. 184.

⁹ Исто, стр. 10.

развијених земаља представљају и неки облици тероризма. Са друге стране, развијене земље, пре свега САД, своје ратне циљеве према неразвијеним, неуспешним и „пропалим“ државама и њиховим економијама обликују кроз хуманитарне интервенције са јасним ратним циљевима.

У периоду после хладног рата, врсте претњи које су довеле до акумулације војне снаге у развијеном свету нису попримиле облик међудржавног војног ривалитета, али су биле одговор донекле више безличним и мање предвидљивим претњама, као што су: тероризам, побуне и унутрашње кризе у другим земљама које су захтевале употребу војне силе да би се те кризе решиле.

Иако је постмодерни рат ређе и мање смртоносна појава него у претходним епохама, он је задржао своју непроменљиву природу: средство политике, насиље, неизвесност и опасност. Промењени карактер постмодерног рата донео је нове карактеристике: асиметричност и нелинеарност, повећан утицај недржавних актера, значајније учешће цивила, посебно деце и жена, утицај медија и др.

Литература

1. Biddle, S.: *Military Power: Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*, Princeton University Press, Princeton, 2004.
2. Лукић-Поткоњак, Б.: Ауторизовано предавање, ШНО, Београд, 2008.
3. Cheehan, M.: *Changing character of war*, www.oxfordtextbook, London, 2007.
4. Blank, S. J.: 'Preparing for the Next War: Reflections on the Revolution in Military Affairs', *Strategic Review*, 24:17–25, 1996.
5. Brocklehurst, H.: *Whose Afraid of Children? Children, Conflict and International Relations*, Aldershot, Ashgate, 2006.
6. Cohen, E. A.: Change and Transformation in Military Affairs, *The Journal of Strategic Studies*, 27(3): 395–407, 2004.
7. Gray, C. S.: *Strategy for Chaos: Revolutions in Military Affairs and the Evidence of History*, Frank Cass, London, 2002.
8. Record, J.: *Dark Victory: America's Second War Against Iraq*, US Naval Institute Press, Washington, DC, 2004.
9. Van Creveld, M.: *The Transformation of War*, Free Press, New York, 1991.
10. Клаузевиц, К.: *О рату*, Војна библиотека, Београд, 1951.
11. Миршајмер, Џ.: *Трагедија политике великих сила*, превод, Удружење за студије САД У Србији, Београд, 2009.

КОМЕНТАР ОДРЕДАБА ЗАКОНА О ПЕНЗИЈСКОМ И ИНВАЛИДСКОМ ОСИГУРАЊУ КОЈЕ СЕ ОДНОСЕ НА ПРОФЕСИОНАЛНА ВОЈНА ЛИЦА

Милош Милетић¹

Генералштаб Војске Србије, Одељење за финансије (Ј-8)

У раду су дати коментари пензијског и инвалидског осигурања професионалних војних лица по садашњим нормативним решењима која су дефинисана одредбама Закона о Војсци Југославије и Закона о Војсци Србије у односу да будућа нормативна решења дефинисана Законом о изменама и допунама Закона о пензијском и инвалидском осигурању који се на професионална војна лица примењује од 01. 01. 2012. године. Посебна пажња посвећена је начину обрачуна висине пензије по садашњој и новој нормативној регулативи.

Кључне речи: *пензијски основ, пензијски стаж, укупна годишња зарада, укупна зарада у привреди, лични коефицијент, отпремнина, стаж осигурања са увећаним трајањем, вредност општег бода.*

Увод

Систем пензијског и инвалидског осигурања је врло битан систем за сваку земљу, а самим тим и за систем одбране и за све кориснике тог система. По постојећој нормативној регулативи професионална војна лица право на пензијско и инвалидско осигурање остварују преко Министарства одбране, конкретно преко Фонда за пензијско и инвалидско осигурање војних осигураника (у даљем тексту Фонд СОВО), који је организацијски део Министарства одбране. У Републици Србији од 2002. године спроводи се реформа пензијског и инвалидског осигурања. Том реформом све до 2010. године нису била обухваћена професионална војна лица. Међутим, Закон о изменама и допунама Закона о пензијском и инвалидском осигурању (у даљем тексту Закон о изменама и допунама Закона о ПИО) („Службени гласник РС“, бр. 101/2010), који је ступио на снагу 30. 12. 2010. године, а на професионална војна лица се примењује од 01. 01. 2012. године, у потпуности мења досадашњи систем пензијског и инвалидског осигурања професионалних војних лица. Наведеним Законом, поред

¹ Пуковник доц. др Милош Милетић је начелник Одељења за финансије (Ј-8) ГШ ВС, био је и члан радне групе из Војске Србије за реформу Система пензијског и инвалидског система.

осталих промена, укида се постојећа нормативна регулатива по питању пензијског и инвалидског осигурања за професионална војна лица, укида се и Фонд СОВО, који се бавио пословима пензијског и инвалидског осигурања војних осигураника. Послове Фонда СОВО у вези пензијског и инвалидског осигурања професионалних војних лица од 01.01.2012. године преузима Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање (у даљем тексту Републички фонд ПИО).

У овом раду обрађена је постојећа и нова нормативна регулатива, промене које настају од 01.01.2012. године, након ступања на снагу Закона о изменама и допунама Закона о ПИО. Наводи се шта добијају, а шта губе професионална војна лица по питању права из пензијског и инвалидског осигурања.

Нормативна регулатива пензијског и инвалидског осигурања професионалних војних лица

Постојећом нормативном регулативом пензијско и инвалидско осигурање војних осигураника је регулисано одредбама чл. 240–260, чл. 262–272, чл. 274. и 275. и чл. 276. и 277, Закона о Војсци Југославије („Службени лист СРЈ“ бр. 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02 и 37/02 и „Службени лист СЦГ“, бр. 7/05 и 44/05), као и одредбама члана 192. ст. 1, 2, 3. и 4. Закона о Војсци Србије („Службени гласник РС“, бр. 116/07, 88/09). Постојећа нормативна регулатива, сходно члану 82. став 1. и 2. Закона о изменама и допунама Закона о пензијском и инвалидском осигурању примењује се до 31.12.2011. године, осим одредби члана 192. став 1. Закона о Војсци Србије које се примењују до 31.12.2014. године.

Новом нормативном регулативом, пензијско и инвалидско осигурање професионалних војних лица је регулисано одредбама чл. 1, 10, 15, 20, 21, 23, 26, 31, 54. и 64. Закона о изменама и допунама Закона о ПИО. Нова нормативна регулатива сходно члану 84. Закона о изменама и допунама Закона ПИО на професионална војна лица примењује се од 01.01.2012. године.

Послове који су везани за пензијско и инвалидско осигурања војних осигураника – професионалних војних лица, које сада обавља Фонд СОВО, сходно члану 79. Закона о изменама и допунама Закона о ПИО, од 01.01.2012. године преузима Републички фонд за ПИО. Поред послова Републички фонд за ПИО преузима имовину, обавезе и запослене од Фонда СОВО. Преузимање послова, имовине и обавеза Републичког фонда за ПИО од Фонда СОВО регулисаће се актом Владе Републике Србије у року од шест месеци од дана ступања на снагу Закона о изменама и допунама Закона о ПИО.

Здравствено осигурање

Здравствено осигурање војних осигураника одвијаће се на досадашњи начин регулисан чл. 211. до 239. Закона о Војсци Југославије. С обзиром да Фонд СОВО преко кога су до сада војни осигураници остваривали право на здравствено осигурање престаје са пословањем крајем 2011. године, намеће се потреба да се на нивоу Ми-

нистарства одбране у овој години формира организацијска целина која би се бавила пословима здравственог осигурања војних осигураника.

Права професионалних војних лица из пензијског и инвалидског осигурања по Закону о изменама и допунама Закона о пензијском и инвалидском осигурању

Права професионалних војних лица из пензијског и инвалидског осигурања утврђена су чланом 79. став 2. Закона о изменама и допунама Закона о ПИО, а односе се на:

- право на пензију,
- право на додатак за помоћ и негу,
- право на новчану накнаду за телесно оштећење и
- право на накнаду погребних трошкова.

Право на накнаду погребних трошкова, по постојећој нормативној регулативи, професионална војна лица остварују из Здравственог осигурања по члану 227. Закона о Војсци Југославије, који остаје на снази и након ступања на снагу одредаба Закона о изменама и допунама Закона о ПИО. То указује на потребу измене постојеће нормативне регулативе, конкретно члана 227. Закона о Војсци Југославије, у којем би се брисало право на накнаду погребних трошкова, пре ступања на снагу одредаба Закона о изменама и допунама Закона о ПИО у делу која се односе на професионална војна лица.

Законом о изменама и допунама Закона о ПИО није обухваћено право пензионисаних професионалних војних лица без стана на Накнаду дела трошкова за становање. Ту накнаду пензионисана професионална војна лица по постојећој нормативној регулативи остварују на основу Правилника о употреби, условима и начину коришћења средстава за побољшање материјалног положаја корисника војних пензија без стана („СВЛ“, бр. 32/2010), Скупштине фонда СОВО. Престанком пословања Фонда СОВО са 31.12.2011. године престаје постојање и Скупштине фонда СОВО и свих аката које је Скупштина донела. У току ове године ту накнаду треба нормативно уредити, јер ће у противном настати проблем око остваривања и исплате накнаде, како за постојећа, тако и за будућа пензионисана професионална војна лица без стана.

Престанак професионалне војне службе и право на пензију

Разлози и поступак за престанак професионалне војне службе за официре односно подофицире, прописани чл. 110. до 119. Закона о Војсци Србије, остају на снази и након ступања на снагу Закона о изменама и допунама Закона о ПИО.

Сходно члану 110. став 1. под 9) Закона о Војсци Србије, официру, односно подофициру престаје служба у Војсци Србије по сили закона када наврши 40 година пензијског стажа и:

1. 53 године живота – подофицир и официр до чина потпуковника;
2. 54 године живота – официр чина пуковника;
3. 55 година живота – официр чина бригадног генерала;
4. 56 година живота – официр чина генерал-мајора;

5. 57 година живота – официр чина генерал-потпуковника;

6. 58 година живота – официр чина генерала.

Изузетно од одредбе става 1. тачка 9. овог члана, официри, односно подофицири, уз његову сагласност може се продужити служба у Војсци Србије до две године.

Право на старосну пензију професионално војно лице, по члану 21. став 4. Закона о изменама и допунама Закона о ПИО, стиче:

– подофицир и официр до чина пуковника кад наврши 40 година пензијског стажа и најмање 53 године живота;

– официр чина пуковника кад наврши 40 година пензијског стажа и најмање 54 године живота.

Право на превремену старосну пензију, сходно члану 243. Закона о Војсци Југославије, са наврших најмање 35 година пензијског стажа и 55 година живота (за војне осигуранике – мушкарце), односно са навршених најмање 30 година пензијског стажа и 50 година живота (за војне осигуранике – жене) престаје да важи са 31. 12. 2011. године.

Право на пензију – по потреби службе, услед организацијско-мобилизацијских промена у Војсци Србије, сходно члану 192. став 1. Закона о Војсци Србије, које официри, односно подофицири, остварив пре испуњења општих услова за стицање старосне пензије ако су навршили најмање 20 година пензијског стажа, од чега најмање 10 година у својству професионалног војног лица, остаје на снази до 31. 12. 2014. године.

Обрачун висине пензије за професионална војна лица која остварују пензију по члану 192. став 1. Закона о Војсци Србије врши се:

– до 31. 12. 2011. године на начин прописан у Закону о Војсци Југославије и Закону о Војсци Србије, а

– од 01. 01. 2012. године на начин прописан у Закону о изменама и допунама о пензијском и инвалидском осигурању.

Право на старосну пензију – по потреби службе услед престанка запослења, сходно члану 21. став 1. и члана 73. став 1 подтачка 5) до 11) Закона о изменама и допунама Закона о ПИО, професионално војно лице стиче ако је навршило:

– у 2015. години, најмање 53 године и десет месеци живота и 21 годину и осам месеци стажа осигурања, од чега најмање 11 година и осам месеци ефективно проведених на радним местима на којима се стаж осигурања рачуна са увећаним трајањем;

– у 2016. години, најмање 54 године живота и 22 године стажа осигурања, од чега најмање 12 година ефективно проведених на радним местима на којима се стаж осигурања рачуна са увећаним трајањем;

– у 2017. години, најмање 54 године и два месеца живота и 22 године и шест месеци стажа осигурања, од чега најмање 12 година и шест месеци ефективно проведених на радним местима на којима се стаж осигурања рачуна са увећаним трајањем;

– у 2018. години, најмање 54 године и четири месеца живота и 23 године стажа осигурања, од чега најмање 13 година ефективно проведених на радним местима на којима се стаж осигурања рачуна са увећаним трајањем;

– у 2019. години, најмање 54 године и шест месеци живота и 23 године и шест месеци стажа осигурања, од чега најмање 13 година и шест месеци ефективно проведених на радним местима на којима се стаж осигурања рачуна са увећаним трајањем;

– у 2020. години, најмање 54 године и осам месеци живота и 24 године стажа осигурања, од чега најмање 14 година ефективно проведених на радним местима на којима се стаж осигурања рачуна са увећаним трајањем;

– у 2021. години, најмање 54 године и десет месеци живота и 24 године и шест месеци стажа осигурања, од чега најмање 14 година и шест месеци ефективно проведених на радним местима на којима се стаж осигурања рачуна са увећаним трајањем и

– у 2022. години, најмање 55 година живота и 25 година стажа осигурања, од чега најмање 15 година ефективно проведених на радним местима на којима се стаж осигурања рачуна са увећаним трајањем.

Отпремнина за престанак професионалне војне службе

Износ отпремнине за престанак професионалне војне службе, прописан чланом 88. Закона о Војсци Србије, остаје на снази, након ступања на снагу Закона о изменама и допунама Закона о ПИО.

Сходно члану 88. став 1. Закона о Војсци Србије, професионалном војном лицу коме престане служба у Војсци Србије због стицања права на пензију у складу са законом, припада отпремнина у висини петоструког износа бруто плате која би му припадала у последњем месецу пре престанка службе.

Сходно члану 88. став 2. Закона о Војсци Србије, официру у радном односу на одређено време, подофициру у радном односу на одређено време и професионалном војнику коме престане служба у Војсци Србије истеком уговореног рока, због тога што је оглашен неспособним за дужност за коју је примљен на одређено време или ако му служба у Војсци Србије престане због укидања формацијског места, припада отпремнина у висини до троструког износа бруто зараде која би му припадала у последњем месецу пре престанка службе, зависно од времена проведеног у служби на одређено време.

Стаж осигурања са увећаним трајањем

Стаж осигурања са увећаним трајањем припада професионалном војном лицу сходно члану 23. став 1 и 2. Закона о изменама и допунама Закона о ПИО, сваких 12 месеци ефективно проведених на тим пословима рачуна се највише као 16 месеци стажа осигурања, а изузетно као 18 месеци стажа осигурања у зависности од тежине тих послова.

Акт којим се утврђују радна места односно послови на којима се стаж осигурања рачуна са увећаним трајањем и степен увећања стажа осигурања за цивилна лица на служби у Војсци Србије и професионална војна лица према прописима о Војсци Србије, сходно члану 75 Закона о изменама и допунама Закона и ПИО требало је да се донесе најкасније у року од 30 дана од дана ступања на снагу Закона о изменама и допунама Закона о ПИО.

Начин обрачуна пензије по постојећој нормативној регулативи

Обрачун пензије, по постојећој нормативној регулативи, регулисан је чл. 244. и 245. Закона о Војсци Југославије и чл. 81. до 87, чл. 110, чл. 191. и 192. Закона о Војсци Србије. Висина пензије професионалног војног лица зависи од пензијског основа и пензијског стажа који се рачуна до дана престанка професионалне војне службе.

Пензијски основ за обрачун висине војне пензије професионалном војном лицу коме престане служба са правом на пензију, чини месечни износ плате без пореза и доприноса, за пуно радно време, која професионалном војном лицу припада у месецу у којем му престаје служба.

Висина пензије се утврђује од пензијског основа и она за професионално војно лице са 20 година пензијског стажа износи 55% за мушкарца, односно 57,5% за жену (табела 1).

Табела 1 – Начин обрачуна висине пензије по постојећој нормативној регулативи

Навршене године пензијског стажа	Висина пензије од пензијског основа	
	МУШКАРЦИ	ЖЕНЕ
20	55%	57,5%
30	80%	82,5%
35	82,5%	85%
40 и више година	85%	–

За сваку навршену годину пензијског стажа преко 20 година пензија се повећава за 2,5% од пензијског основа до навршених 30 година пензијског стажа. За сваку навршену годину преко 30 година пензијског стажа пензија се повећава за 0,5% од пензијског основа, с тим што може износити највише 85% од пензијског основа.

На основу изнетог може се закључити да по постојећој нормативној регулативи висина пензије професионалног војног лица зависи од висине његове плате у месецу у којем му престаје професионална војна служба и од навршених година пензијског стажа. Највећи износ пензије може износити 85% од висине плате (пензијског основа) у месецу у којем му престаје служба професионална војна.

Начин обрачуна пензије по новој нормативној регулативи

Обрачун пензије по новој нормативној регулативи регулисан је чл. 61. до 70. и чл. 79. Закона о ПИО („Службени гласник РС“, бр. 34/2003, 84/2004, 85/2005, 101/2005, 5/2009, 107/2009 и 101/2010).

По новој нормативној регулативи висина пензије професионалног војног лица израчунава се на потпуно другачији начин у односу на постојећу нормативну регулативу и она зависи од:

- годишњег личног коефицијента,

- личног коефицијента,
- личних бодова и
- вредности општег бода.

Годишњи лични коефицијент (табела 2, редни бр. 1) представља однос укупне зараде професионалног војног лица, односно основице осигурања почев од 01.01.1996. године до дана пензионисања, посебно за сваку календарску годину и просечне годишње зараде у Републици за исту календарску годину.

Ако су зараде, односно основице осигурања, унете у матичну евиденцију у нето износу доводе се у однос са просечном нето зарадом запослених у Републици, а ако су унете у матичну евиденцију у бруто износу доводе се у однос са просечном бруто зарадом запослених у Републици.

Табела 2 – Начин обрачуна пензије по Закону о ПИО

Ред. бр.	Елементи за обрачун	НАЧИН ОБРАЧУНА
1.	Годишњи лични коефицијент	= $\frac{\text{Укупна годишња зарада}^2}{\text{Укупна зарада у РС}}$
2.	Лични коефицијент	= $\frac{\text{Годишњи лични коефицијент}}{\text{Период обрачуна}}$
3.	Лични бодови	= Лични коефицијент х пензијски стаж
4.	Износ пензије	= Лични бодови х Вредност општег бода х 1,2 ³

Укупна зарада – на име плате професионалног војног лица на којој је плаћан допринос за пензијско осигурање – основица осигурања, за период од 01. јануара 1996. године до 31. јула 2004. године, нормативно је регулисана чл. 71, чл. 244. и 245. Закона о Војсци Југославије. За наведени период основицу осигурања чине следећи елементи плате:

- плата по чину,
- плата по положају,
- плата према стажу,
- војни додатак и
- посебни део плате (летачки, падобрански, ронилачки, за уништавање неексп. убој. сред.).

Укупна зарада – на име плате професионалног војног лица на којој је плаћан допринос за пензијско осигурање – основица осигурања, за период од 01. августа 2004. године до 31. децембра 2007. године, нормативно је регулисана чл. 71., чл. 244. и 245. Закона о Војсци Југославије и чланом 2. Уредбе о изменама и допунама Уредбе о платама и другим новчаним примањима професионалних војника и цивилних лица у Војсци Југославије („Службени лист СЦГ“, бр. 35/2004). Основицу осигурања за наведени период чине следећи елементи плате:

² Укупна годишња зарада обрачунава се за сваку годину посебно почев од 01.01.1996. године до дана пензионисања професионалног војног лица.

³ Види члан 79. Закона о пензијском и инвалидском осигурању.

- плата по чину,
- плата по положају,
- плата према стажу,
- војни додатак (трупна служба, регрес и топли оброк 340 бодова) и
- посебни део плате (летачки, падобрански, ронилачки и за уништавање не-експ. убој. сред.).

Укупна зарада – на име плате професионалног војног лица на коју је плаћан допринос за пензијско осигурање – основица осигурања, за период од 01. јануара 2008. године до данас, нормативно је регулисана чл. 81. до 87, чл. 110. чл. 191. и 192. Закона о Војсци Србије. Основицу осигурања за наведени период чине следећи елементи плате:

1. Основни коефицијент:
 - коефицијент плате по чину,
 - коефицијент плате по положају
1. Додатни коефицијент:
 - коефицијент за посебне услове службе (25% + 15–25%),
 - коефицијент за специфичну војну службу (летачки, падобрански, ронилачки и за уништавање неексп. убој. сред.).
3. Увећање плате по основу:
 - положајне групе на име службене оцене и
 - минули рад.

У укупну годишњу зарату рачунају се елементи плате, накнаде плате, односно основице осигурања, као и уговорене накнаде (хонорари и друге зараде) на које је обрачунат и плаћен допринос за пензијско и инвалидско осигурање и које су утврђене у матичној евиденцији.

Годишњи лични коефицијент може износити највише пет.

Податак о просечној годишњој нето заради у Републици, односно просечној годишњој бруто заради у Републици, објављује орган надлежан за послове статистике.

Табела 3 – Преглед годишњих нето и бруто зарада у Републици Србији за период од 01. јануара 1996. године до 31. 12. 2010. године⁴

Година	Годишњи износ нето зарада (у динарима)	Година	Годишњи износ	
			нето зарада (у динарима)	бруто зарада (у динарима)
1996.	7.896	2003.	138.000	1996.
1997.	9.576	2004.	169.296	1997.
1998.	12.624	2005.	209.316	1998.
1999.	15.132	2006.	260.484	1999.
2000.	28.668	2007.	333.108	2000.
2001.	70.080	2008.	392.952	2001.
2002.	110.496	2009.	380.796	2002.
-	-	2010.	409.704	-

⁴ Извор података: Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање.

Лични коефицијент (табела 2, редни бр. 2) утврђује се тако што се збир годишњих личних коефицијената подели са периодом (године, месеци и дани) за који су обрачунати, с тим што се свака година рачуна као 1, сваки месец као 0,0833, а сваки дан као 0,00278. Као један месец рачуна се календарски месец, односно 30 дана. Лични коефицијент не може износити више од четири.

Пензијски стаж до 40 година исказан у годинама, месецима и данима. Свака година рачуна као 1, сваки месец као 0,0833, а сваки дан као 0,00278. Као један месец рачуна се календарски месец, односно 30 дана.

Пензијски стаж изнад 40 година рачуна се: година као 0,5, месец као 0,0417, а дан као 0,00139.

Пензијски стаж највише може износити 45 година.

Лични бодови (табела 2, редни бр. 3) утврђују се множењем личног коефицијента и пензијског стажа.

Вредност општег бода (табела 4), усклађује се на начин који је прописан за усклађивање пензија. Усклађену вредност општег бода објављује Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање.

Табела 4 – Проценти усклађивања пензија и вредност општег бода⁵
(Влада утврдила вредност општег бода 01. 04. 2003. године)

Година	Месец	Процент усклађивања	Износ општег бода (у динарима)
2003.	Април	-5,60%	218,30
	Јул	7,69%	235,09
	Октобар	2,97%	242,07
2004.	Јануар	12,28%	271,80
	Април	-4,57%	259,38
	Јул	5,13%	272,69
2005.	Октобар	5,06%	286,49
	Јануар	11,64%	319,84
	Април	-1,71%	314,37
2006.	Јул	6,82%	335,81
	Октобар	3,56%	347,76
	Април	8,34%	376,76
2007.	Октобар	5,83%	398,72
	Април	3,75%	413,67
2008.	Октобар	7,78%	445,85
	Јануар	11,06%	495,16
	Април	6,97%	529,67
2010.	Октобар	14,13%	604,51
	Децембар	2,00%	616,60
2011.	Април	5,50%	650,51

На основу изнетог може се закључити да по новој нормативној регулативи висина пензије професионалног војног лица зависи од укупне годишње зараде у коју се рачунају – елементи плате, накнаде плате, односно основице осигура-

⁵ Извор података: Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање

ња, као и уговорене накнаде (хонорари и друге зараде) на које је обрачунат и плаћен допринос за пензијско и инвалидско осигурање и које су утврђене у матичној евиденцији Републичког Фонда ПИО, почев од 01.01.1996. године до дана пензионисања и пензијског стажа. Што је већи пензијски стаж већа је и пензија, а пензијски стаж се рачуна до 45 година.

Усклађивање пензија

Усклађивање пензија (редовно усклађивање) прописано је чл. 33. Закона о изменама и допунама Закона о ПИО. „Пензија се од 1. априла текуће године усклађује са кретањем потрошачких цена на територији Републике Србије у претходних шест месеци.

Изузетно, ако бруто домаћи производ у претходној календарској години реално порасте изнад 4%, пензија се усклађује од 1. априла текуће године у проценту који представља збир процента раста, односно пада потрошачких цена на територији Републике Србије у претходних шест месеци и процента који представља разлику између реалне стопе раста бруто домаћег производа у претходној календарској години и стопе од 4%.

Пензија се од 1. октобра текуће године усклађује са кретањем потрошачких цена на територији Републике Србије у претходних шест месеци. Исплата усклађене пензије тече од исплате априлске односно октобарске пензије.

Усклађивање пензије врши се на основу података републичког органа надлежног за послове статистике о кретању потрошачких цена за период октобар претходне године – март текуће године, односно за период април – септембар текуће године, као и о кретању бруто домаћег производа.

Поред редовног усклађивања пензија, чланом 77. Закона о изменама и допунама Закона о ПИО прописано је и изузетно усклађивање пензија, и то:

- од 1. априла 2011. године са кретањем потрошачких цена на територији Републике Србије у претходна три месеца;

- од 1. октобра 2011. и од 1. априла 2012. године у проценту који представља збир процента раста, односно пада потрошачких цена на територији Републике Србије у претходних шест месеци и процента који представља половину реалне стопе раста бруто домаћег производа у претходној календарској години уколико је тај раст позитиван.

Прерачунавање остварених пензија којима је висина права одређена по Закону о Војсци на пензије по Закону о пензијском и инвалидском осигурању

Прерачунавање остварених пензија којима је висина права одређена по Закону о Војсци на пензије по Закону о ПИО прописано је чланом 257. Закона о ПИО. Након ступања на снагу одредаба Закона о изменама и допунама Закона о ПИО од 01.01.2012. године, која се односе на професионална војна лица, а која су остварила право на пензију по Закону о Војсци, затечени износ пензије своди се на личне бодове (табела 5).

Табела 5 – Свођење остварених пензија по Закону о Војсци на пензије по Закону о ПИО

Ред. бр.	ЕЛЕМЕНТИ СВОЂЕЊА	НАЧИН СВОЂЕЊА
1.		Лични бодови = $\frac{\text{Износ остварене пензије по Закону о ВС}}{\text{Вредност општег бода}}$

Свођење пензије на личне бодове корисника врши се на тај начин што се остварени износ пензије подели са усклађеном вредношћу општег бода, који сада износи 650,51 динара. На пример, ако је професионално војно лице остварило пензију по Закону о Војсци у износу од 58.600,00 динара, остварени износ пензије дели се са усклађеном вредношћу општег бода, а добијени резултат од 90,08 представља личне бодове корисника пензије ($58.600,00:650,51 = 90,08$).

Овако добијени лични бодови накнадно се коригују оствареним стажом осигурања, зарадама, накнадама зараде, као и основицама осигурања и уговореним накнадама на које је плаћен допринос, а у складу са одредбама Закона о ПИО. Лични бодови утврђени на овакав начин представљају основ за одређивање новог износа пензије професионалног војног лица.

Ако је након корекције личних бодова износ пензије по Закону о ПИО мањи или већи од оствареног износа пензије по Закону о Војсци, професионално војно лице има право на повољнији (већи) износ пензије.

Закључак

Право на превремену старосну пензију, сходно члану 243. Закона о Војсци Југославије, са наврших најмање 35 година пензијског стажа и 55 година живота (за војне осигуранике – мушкарце), односно са навршених најмање 30 година пензијског стажа и 50 година живота (за војне осигуранике – жене) престаје да важи са 31. 12. 2011. године.

Право на пензију – по потреби службе, услед организацијско-мобилизацијских промена у Војсци Србије, сходно члану 192. став 1. Закона о Војсци Србије, које официри, односно подофицири, остварују пре испуњења општих услова за стицање старосне пензије ако су навршили најмање 20 година пензијског стажа, од чега најмање 10 година у својству професионалног војног лица, остаје на снази до 31. 12. 2014. године.

Висина пензије професионалног војног лица по Закону о ПИО зависи од укупне годишње зараде (плате, накнаде плате, хонорари и других зарада), односно основице осигурања, на које је обрачунат и плаћен допринос за пензијско и инвалидско осигурање и које су утврђене у матичној евиденцији Републичког Фонда ПИО, почев од 01. 01. 1996. године до дана пензионисања и пензијског стажа. Закон стимулише пензијски стаж; што је већи пензијски стаж већа је и пензија.

На основу одабраног узорка професионалних војних лица за које је Одељење за финансије ГШ вршило обрачун висине пензије, може се закључити да је превремена старосна пензија и пензија због престанка запослења (по потреби службе) за официре са пензијским стажом од 35 до 40 година и положајном групом 01 до 08 повољнија по Закону о Војсци него по Закону о ПИО.

Пензионисање због престанка запослења са пензијским стажом испод 35 година за официре и подофицире повољнија је по Закону о Војсци него по Закону о ПИО.

Право на накнаду дела трошкова за становање пензионисаним професионалним војним лицима без стана није прописано Законом о изменама и допунама Закона о ПИО. У току ове године ту накнаду треба нормативно уредити, јер ће у противном настати проблем око њеног остваривања и исплате.

Добијање чина или повећање – смањење положајне групе у години пре престанка професионалне војне службе нема утицаја на висину пензије по Закону о ПИО.

Литература

1. Закон о Војсци Југославије, *Службени лист СРЈ* бр. 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02 и 37/02 и *Службени лист СЦГ*, бр. 7/05 и 44/05.

2. Закон о Војсци Србије, *Службени гласник РС*, бр. 116/07, 88/09.

3. Закон о изменама и допунама Закона о пензијском и инвалидском осигурању, *Службени гласник РС*, бр. 101/2010.

4. Закон о пензијском и инвалидском осигурању, *Службени гласник РС*, бр. 34/2003, 84/2004, 85/2005, 101/2005, 5/2009, 107/2009 и 101/2010.

5. Уредба о изменама и допунама Уредбе о платама и другим новчаним примањима професионалних војника и цивилних лица у Војсци Југославије, *Службени лист СЦГ*, бр. 35/2004.

6. Правилник о употреби, условима и начину коришћења средстава за побољшање материјалног положаја корисника војних пензија без стана, *СВЛ*, бр. 32/2010.

УПРАВЉАЊЕ ОРГАНИЗАЦИОНИМ
ПРОМЕНАМА*Ранко Л. Лојић*

Војна академија, Катедра менаџмента

Ненад Ђурић

Војномедицинска академија

Промене су постале стил и начин живота скоро сваке данашње организације, па тако и војне. Организационе промене означавају процес мењања, односно модификовања постојеће организације и њених компоненти. Најзначајнију улогу у спознаји неопходности промена, дефинисању фаза процеса промена и њеној имплементацији, има руководство организације. За њега је од суштинске важности да овлада способностима управљања променама. Оно мора имати довољно не само знања, него и вештина вођења организационих промена.

Процес управљања организационим променама није једноставан чин, већ увек представља сложен поступак који се састоји из више фаза, које су објашњене у овом раду. Транспарентно је приказана класификација организационих промена и анализирани су теорије и перспективе промена.

Кључне речи: *промене, класификација, процес.*

Увод

Вредност организација данас не огледа се у њиховој дуговечности, већ у способности да се мењају. Само промене омогућавају да се створи нешто ново и нешто различито. Постоји једна изрека која је у пракси применљива и која гласи: „Ништа није вечно осим промене“. Организовање и промене карактеришу савремене организације и њихов су стални пратилац.

Организационе промене означавају процес мењања и имају свој темпо и динамику развоја. И у теорији и у пракси данас се сматра да су промене, а не стабилност, природно стање организације. Промене су узрок развоја, а понекад и узрок пропадања. Људи су склони да се опиру променама, желећи да сачувају рутине у понашању и поступцима.

Класификација организационих промена

Организационе промене су посебна област истраживања, која садржи мноштво различитих теорија и концепата. Класификација организационих промена према природи и садржају омогућиће нам да боље разумемо поделу теорија организационих промена.

Класификација организационих промена према циљу (узроку)

Циљ промена и узрок промена су два критеријума који се међусобно преклапају, а у њиховом одређењу полази се од питања: зашто се организација мења? Према овом критеријуму класификације, постоје две основне врсте организационих промена: организациона адаптација и организациони развој.¹ Основне разлике између организационе адаптације и организационог развоја приказане су у табели 1.

Табела 1 – Разлике између организационе адаптације и организационог развоја (извор: Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић Миликић, Б.: *Организација*, Економски факултет, Београд, 2008, стр. 508)

КРИТЕРИЈУМ	ОРГАНИЗАЦИОНА АДАПТАЦИЈА (ЕКСТЕРНИ МОТОР)	ОРГАНИЗАЦИОНИ РАЗВОЈ (ИНТЕРНИ МОТОР)
СВРХА ПРОМЕНА	Прилагођавање окружењу	Развој (иновирање) компетенција
ЦИЉ ПРОМЕНА	Побољшање перформанси	Развој компетенција
ИЗВОР ПРОМЕНА	Окружење	Организација, менаџмент
МОТОР ПРОМЕНА	Екстерни: промене у окружењу	Интерни: креативност постигнуће
УЛОГА РУКОВОДИОЦА	Пасивна, мала дискреција	Активна, велика дискреција

Организациона адаптација има за циљ прилагођавање организације променама у окружењу, са основним узроком који је екстерне природе. Организације су отворени системи за чији је развој неопходна усклађеност организације и њеног окружења. Промене у окружењу су свакодневне и оне угрожавају склад између организације и окружења. Да би организација успоставила тај склад,

¹ Robertson, P., Porras, J.: *Organization Development Theory: A Typology and Evaluation*, Research in Organizational Change and Development, 1997, p. 54.

она мора да се промени и прилагоди окружењу и на тај начин обезбеди жељени ниво перформанси. Адаптивне промене су наметнуте и не постоји много простора за испољавање иницијативе, дискреције и иновативности руководства. Руководство треба да на време уочи потребу за променама, реагује и спроведе промене. Најуспешнији руководиоци мењају своју организацију и пре него што се појаве узроци промена.

Организациони развој има за циљ унапређење компетенција организације, са основним узроком који је интерне природе. Основни покретачи ових организационих промена су идеје, знање, мотивација и иницијативе запослених у самој организацији. Промене се дешавају не онда када је организација принуђена на адаптацију средини, већ онда када се идеје или међусобни односи запослених у организацији промене и као такви захтевају промену и саме организације. Креативност и потреба за постигнућем у организацији натерала је запослене да мењају организацију. Променом организације запослени задовољавају своје потребе за развојем и исказивањем својих способности и потенцијала. На тај начин ствара се виши ниво компетенција (способности) организације. Ова врста промена у потпуности зависи од руководства и запослених у организацији.

Класификација организационих промена према карактеру процеса

Основно питање које се поставља при класификацији промена према карактеру процеса јесте: како се организација мења? Према овој класификацији, организација се може мењати према: 1) дубини, 2) ширини и 3) брзини промена.²

1) Према *дубини промена* разликују се инкременталне или плитке промене и радикалне или дубоке промене. *Инкременталне или плитке промене* су оне организационе промене у којима се не мењају кључне компоненте организације. Овим променама мењају се периферне компоненте организације које нису кључне за њен идентитет, опстанак и развој. За разлику од плитких, *дубоке промене* означавају промену кључних компоненти организације. Ове промене уносе висок степен новитета, што представља промену културе (идентитета) организације.

2) Према *ширини промена* разликују се уске или парцијалне и широке или свеобухватне промене. *Уске или парцијалне промене* обухватају промене појединих делова организације, док *широке или свеобухватне промене* обухватају промене већих или свих делова организације. Ширина и дубина промена су у узрочно-последичној вези. Радикалне или дубоке промене захтевају истовремено промену већих или свих делова организације, док плитке промене се могу вршити парцијално и изоловано од промена у другим деловима организације.

3) Према *брзини или интензитету промена* разликују се еволутивне, споре, односно промене ниског интензитета и револутивне, брзе, односно промене високог интензитета. *Еволутивне промене* су промене које се дешавају са значајним

² Robertson, P., Porras, J.: *оп. цит.*, 1997, p. 56.

временским размацима. Промене се дешавају секвенцијално једна за другом и међу њима постоји врло мало преклапања. Свака промена надовезује се на претходну. Због тога је потребно много времена да би се у организацији десиле значајније промене. *Револутивне промене* имају висок интензитет и дешавају се у веома кратком времену. Истовремено се мења више организационих компоненти и после релативно мало времена уочавају се значајне промене у организацији. Ове промене не надовезују се на претходне промене у организацији.

Класификација организационих промена према садржају

У односу на то шта се у организацији мења, разликују се промене које полазе од садржаја компоненте и промене које полазе од дихотомије између статичких и динамичких компоненти организације. Полазећи од *садржаја компоненти*, организационе промене могу да буду формалне или тврде и неформалне или меке. Други критеријум је дихтомија између *статичких и динамичких компоненти*. Статичке компоненте организације су структуре, и то формалне и неформалне, а динамичке компоненте су процеси, и то формализовани и неформализовани. Комбиновањем подела у овој класификацији добијају се четири основна елемента организације који могу да буду објект организационих промена (табела 2).

Табела 2 – Класификација промена према садржају
(извор: Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић Миликић, Б.: *оп. цит*, стр. 513)

	ФОРМАЛНЕ, ТВРДЕ КОМПОНЕНТЕ	НЕФОРМАЛНЕ, МЕКЕ КОМПОНЕНТЕ
СТАТИЧКЕ ВАРИЈАБЛЕ СИСТЕМИ И СТРУКТУРЕ	ДИЗАЈН: Организациона структура, системи	ПОНАШАЊЕ: Култура, неформалне групе, структура моћи
ДИНАМИЧКЕ ВАРИЈАБЛЕ ПРОЦЕСИ	ПОСЛОВНИ ПРОЦЕСИ	ИНТЕРПЕРСОНАЛНИ ПРОЦЕСИ: Групни процеси, вођство, конфликти, политички процеси, комуникација

1) *Статичке формалне компоненте* организације су организациона структура и системи који се заједно називају *организациони дизајн*. *Организациона структура* обухвата стабилан модел интеракција и односа појединаца и група у организацији. Формална организациона структура је прописана и обично се представља организационом шемом. За познавање организационе структуре битни су: груписање јединица, подела рада, делегирање ауторитета и координација. *Организациони системи* садрже формално прописане односе између јединица организације. Они прописују улоге и задатке које појединци и групе имају у организацији. Најзначајнији организациони системи су: систем планирања и контроле, информациони систем и група система у управљању људским ресурсима.

2) *Неформалне статичке компоненте* организације представљају све оне интеракције запослених које нису формално регулисане. Немогуће је прописати нити контролисати све међусобне интеракције у које ступају запослени у организацији. Неформалне статичке компоненте организације су: структура моћи, организациона култура и неформалне групе у организацији.

3) *Динамичка компонента* организације обухвата процесе. *Процеси* се дефинишу као след активности, корака или фаза кроз који се одређени инпути трансформишу у одређене аутпуте.³ Ова компонента може се поделити на формалну и неформалну димензију. *Формалну динамичку компоненту* организације чине пословни процеси, а неформалну чине персонални и интерперсонални процеси. *Пословни процеси* креирају аутпуте и представљају скуп међусобно повезаних активности иницираних одређеним догађајем. Промена организације и њеног аутпута брже ће се постићи редизајном пословних процеса него њеним реструктурирањем, због тога што пословни процеси креирају аутпуте, док структура и системи представљају само оквир кроз које ти процеси теку.

4) *Неформална динамичка компонента* организације обухвата процесе који настају као резултат интеракције чланова организације. Ти процеси могу да буду персонални, интерперсонални и организациони, као што су: мотивација, учење, конфликти, комуникације, вођство итд. Пословни процеси у значајној мери зависе од неформалних процеса. Често се у организацијама дешава да одређени пословни процес буде угрожен због тога што у њему треба да сарађују два човека или две групе које се међусобно не трпе.

Иако смо овде приказали четири основне компоненте, у наредним класификацијама организационих теорија биће коришћене само три, што је и уобичајено у литератури везаној за организационе промене. Као садржај организационих промена издвајају се три компоненте: организациони дизајн (структура и системи), организационо понашање и пословни процеси.

Класификација организационих промена према осталим критеријумима

Према осталим критеријумима организационе промене можемо класификовати према: 1) детерминисаности, 2) времену у коме се дешавају, 3) нивоу на коме се дешавају и 4) стилу вођења.

1) Према *детерминисаности* промене могу да буду спонтане и планиране. *Спонтане* промене настају као реакција организације на промене у окружењу. Оне се дешавају несвесно и без воље руководства организације. *Планиране* промене дешавају се свесно и њих планира руководство организације.

2) Према *времену у коме се дешавају*, организационе промене се деле на антиципативне и реактивне. *Антиципативне* промене су планиране и дешавају се без (реалне) кризе. Оне промене се догађају пре него што је наступило дејство узрока промена. Њих планира и унапред изводи руководство организа-

³ Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић Миликић, Б.: *оп. цит*, стр. 514.

ције и пре него што се појаве узрочници промена. *Реактивне* промене настају као реакција организације на кризу коју је изазвала неусклађеност саме организације и окружења или организације и неке друге компоненте организације. Ове промене могу да буду и спонтане и планиране.

3) У односу на *ниво дешавања*, организационе промене могу да буду на нивоу: појединца, групе, организације и групе (популације) организација. На нивоу појединца у организацији, организационе промене могу обухватити формалне компоненте (дизајн радног места) и неформалне компоненте (мотивација, учење). На нивоу групе организационе промене укључују једну групу, било формалну (служба, сектор) или неформалну. Организационе промене могу обухватити целу организацију и читаву популацију у више организација.

4) Класификација организационих промена према *стилу вођења* промене дели на директивне и партиципативне. Подела је извршена на основу улоге коју у процесу промена има лидер и чланови организације (табела 3).

КРИТЕРИЈУМ	ДИРЕКТИВНЕ	ПАРТИЦИПАТИВНЕ
Правац промена	Одозго на доле	Одоздо на горе
Улога лидера	Визионар и планер	Ментор, мотиватор и фацитилитатор
Улога запослених	Извршиоци	Креатори и извршиоци
Садржај	Статички и формални: структура, системи, пословни процеси	Динамички и неформални: култура и интерперсонални процеси
Фокус	Задатак	Људи
Улога консултанта	Експерт	Фацитилитатор

Табела 3: Класификација промена према садржају
(извор: Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић Миликић, Б.: *оп. цит.*, стр. 517)

Директивни стил вођења промена указује да се промене дешавају одозго на доле. Лидер планира, води промене и фокусиран је на задатак, а запослени само слепо спроводе његове замисли. Екстерни консултанти у оваквом процесу промена само нуде знања и информације које лидер и запослени немају. Директивни стил промена брже спроводи промене, али се могу очекивати отпори и проблеми у њиховом спровођењу. Треба га примењивати само у недостатку времена, снажне и дубоке кризе и у случају изразито непријатељског окружења. *Партиципативни стил вођења* промена у фокусу има људе, а не задатке. Запослени су укључени не само у спровођење промена, већ и у њихово планирање. Лидер има улогу ментора и мотиватора.

Теорије и перспективе организационих промена

Управљање организационим променама је млада дисциплина, у којој постоји више лабаво повезаних концепата и теорија. Свака од њих посматра и објашњава организационе промене из посебног угла. Различите теорије организационих промена су заправо теорије различитих врста организационих промена. Свака од тих теорија даје своју, специфичну димензију промена.

Организациони развој

Организациони развој је први теоријски оквир за проучавање организационих промена у модерном менаџменту, настао 40-их година XX века. Један од његових најзначајнијих утемељивача је Курт Левин. Организациони развој је скуп теорија, вредности, стратегија и техника базираних на науци о људском понашању и усмерених на планиране промене у организацијама, са циљем да се омогући индивидуални развој чланова организације, као и повећање перформанси организације и то кроз промену понашања чланова организације на радном месту.⁴ Према овој теорији, социјалне норме и навике људи могу се мењати у три фазе: 1) одмрзавање, 2) покрет и 3) замрзавање.

1) *Одмрзавање* је прва фаза у којој је потребно припремити промене, односно повећати мотивисаност актера да изврши промене, као и његову способност да то учини. Актер промене може да буде појединац, група или организација.

2) Фаза *покрета* подразумева извршење ефективне промене кроз спровођење одређене интервенције.

3) У фази *замрзавања*, систем који се променио поново се стабилизује како би могао да буде ефикасан. Ефикасни могу да буду само стабилни системи.

Најзначајнију активност организационог развоја представљају интервенције. *Интервенције* су скуп структурираних активности које агенти промена предузимају како би изазвали жељене промене у организацији. До сада је развијен велики број различитих интервенција за чију је примену потребно да агент промена располаже одговарајућим знањима и вештинама, посебно у области интерперсоналних односа. Интервенције организационог развоја могу се поделити у четири велике групе:⁵

- интервенције изградње тимова и интергрупне интервенције (промене у међуљудским процесима на групном и интергрупном нивоу);
- интервенције у људским ресурсима (промене у системима управљања људским ресурсима кроз измене система награђивања, планирања каријере и слично);
- техноструктуралне интервенције (промене формалних компоненти организације, као што су редизајн радних места, редизајн организационе структуре, социотехнички системи, кругови квалитета);
- системске интервенције (промене у међуљудским процесима на нивоу организације, као што су: састанци конфронтације, повратна информација о резултатима упитника, позитивно истраживање итд).

Теорија стратешких промена организације

Ова теорија представља највећу и најважнију теорију организационих промена. Теорија стратешких промена састоји се од низа концепата стратешких промена. У оквиру ње се организациона трансформација третира као средство

⁴ Robertson, P., Porras, J.: *оп. цит.*, 1997, p. 42.

⁵ French, W. L., Bell, C. H.: *Organization Development: Behavioral Science Interventions for Organization Improvement*, NJ: Prentice Hall, 1999, p. 28.

адаптације организације окружењу. Адаптација се врши кроз свеобухватне, радикалне и револутивне промене стратегије организације. Радикалне и свеобухватне промене могу се десити у организацији једино када њени чланови промене начин на који разумеју свет око себе. Перцепцију, интерпретацију и стицање знања о свету око себе омогућавају когнитивни процеси. У концепт радикалних и револуционарних организационих промена укључене су интерпретативне шеме. Организациона трансформација врши се тако што промене у окружењу изазивају промене интерпретативних шема чланова организације, из којих онда проистичу промене њиховог понашања, а затим и промене структуре. Стратешке промене подразумевају промену свих компоненти и делова организације одједном и истовремено. Међусобна повезаност компоненти организације условљава да промене буду радикалне и свеобухватне.

Основне карактеристике програма организационе трансформације одређене су: 1) садржајем, 2) активностима, 3) процесом и 4) последицама промена.⁶

1) *Садржај* организационе трансформације обухвата промене свих компоненти организације: структуре, културе и процеса. Као свеобухватна организациона промена, трансформацијом се редефинише све постојеће у организацији и креирају нови садржаји.

2) *Активности* трансформације су креирање визије, прихватање визије и институционализација промена. Руководство организације има велику одговорност у креирању визије због тога што је нова визија основ за редефинисање мисије и стратегије организације.

3) *Процес* је начин на који руководство организације остварује трансформациону промену, или модел према којем се одвија процес организационе трансформације. Процес организационе трансформације, према Котеровом моделу, укључује осам корака:⁷

- изградњу осећаја хитности (изградњу свести да су промене потребне и хитне);
- изградњу моћне водеће коалиције (креирање групе врло утицајних људи који су делили заједничку визију промена);
- креирање визије;
- комуницирање визије (креирану визију треба да прихвате сви запослени);
- укључивање других да раде на визији;
- планирање и креирање краткорочних успеха (креирање у року од годину дана одређених видљивих унапређења);
- консолидовање успеха и произвођење нових промена;
- институционализацију новог приступа (укључење новог начина рада у организациону културу).

4) *Последице промена* или последице организационе трансформације тешко је предвидети. Трансформација је успела када организација преброди кризу и почне да се опоравља.

⁶ Петковић, М., Јовановић Божинов, М.: *Организационо понашање*, Мегатренд универзитет, Београд, 2001, стр. 446.

⁷ Kotter, J. P.: *Leading Change*, Boston arvard Business Schol Press, 1999, p. 41.

Према концепту Роберта Милса, лидери организационе трансформације имају четири групе задатака:⁸

- генерисање енергије за трансформацију кроз конфронтирање запослених са реалношћу и моделирање жељеног понашања;
- развој визије и модела пословног успеха уз фокусирање на само неколико најважнијих иницијатива;
- усклађивање организације и културе које ће обезбедити да се учињене промене легитимишу;
- креирање планова промена, као и тимова и структура које ће те промене извести.

Пропадање, смањивање и заокрет организације

Узроци пропадања, смањивања и заокрета организација далеко су мање истраживани. *Пропадање организације* представља смањење ресурса организације, које настаје као последица слабљења њене адаптације сегменту окружења у коме послује. Узроци пропадања организације могу да буду интерни и екстерни. Најзначајнији интерни узроци пропадања организације су: ауторитарна владавина једног човека, лоше оперативно управљање, високи трошкови, велики пројекти итд. Међу екстерним узроцима најзначајнији су: промене у економији, промене технологије, промене на тржишту итд. Организације које су у кризи престају са дугорочним планирањем и стратешким размишљањем, повећава се отпор променама, тензије расту, а најбољи запослени одлазе из организације. У таквим условима лидери прибегавају аутократском вођству. Долази до појаве негативних реакција, повећања нивоа стреса, пада морала и других нежељених манифестација.

Стратегија заокрета може се дефинисати као скуп руководилачких активности и одлука којима се уводе промене у правцу заустављања процеса пропадања и опоравка организације.⁹ Стратегије заокрета деле се на: предузетничке и стратегије ефикасности. Предузетничке стратегије су екстерног карактера и обухватају стратегије генерисања прихода и стратегије рефокусирања производа и тржишта. Стратегије ефикасности су интерног карактера и укључују стратегије смањења трошкова и стратегије редукације имовине.

Смањивање организације подразумева планско смањење величине организације кроз смањење радних места и/или броја запослених. Кроз процес пропадања организација губи ресурсе и нема више потребе да има онај број радних места и запослених које је имала у време нормалног развоја. Смањење организације је шири појам од отпуштања радне снаге, јер се поред смањења броја запослених смањује и број радних места, као и организационих јединица и броја хијерархијских нивоа. Мањи број радних места, мањи број запослених, једноставнија и квалитетнија организациона структура је резултат успешно спроведеног смањивања организације.

⁸ Milles, R. H.: *Leading Corporate Transformation: Are You Up to the Task?*, San Francisco, 1999, p. 32.

⁹ Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић Миликић, Б.: *оп. цит*, стр. 534.

Снаге које доприносе ширењу смањивања организације су:

- концепт компетентности (велике организације у којима је било све и свашта окрећу се својој базичној компетентности);
- мода у менаџменту (имитирање других да би се било у тренду и на тај начин се спроводе промене и тамо где нису неминовне);
- притисци из окружења;
- интерорганизационо учење (учестале интеракције између руководства и консултаната који сличним организацијама намећу исти модел за смањивање организација).

Институционална теорија организационих промена

Институционална теорија организационих промена подразумева да организовање и начин функционисања организације одражава идеје и правила настале ван саме организације, у њеном институционалном окружењу.¹⁰ Ова теорија разматра специфичан вид радикалних организационих промена које су настале у институционалном окружењу организације. Институционално окружење обухвата све институције и организације које учествују у креирању и структурирању компоненти организације. Ове институције и организације креирају *идеалне обрасце* или моделе организовања и функционисања организација које припадају том сектору. Обрасци постају институционализовани и обавезни за све организације у одређеном сектору.

Променама у институционализованом окружењу организација, мења се идеални образац организовања и функционисања, чему се морају прилагодити све организације у том сектору. За спровођење промена треба да постоји:

- интерес за промене;
- реформска вредносна оријентација;
- моћ за промене;
- знање какав модел организације се жели.

Теорије животног циклуса организације

Теорије животног циклуса организације објашњавају организационе промене тако што сматрају да организација као човек пролази кроз своје развојне фазе. Ове теорије укључују инкременталне и радикалне промене као компоненте природног процеса развоја организације. Претпоставке теорије животног циклуса организације су следеће:

- организационе промене су проузроковане интерним узроцима (проласком кроз фазе у животног циклусу промене су природне и неминовне, јер организације сазревају и расту као човек);
- ток организационих промена током животног циклуса је унапред задат (слично као што су код човека промене његовог развоја задате неким генетским кодом);

¹⁰ Meyer, J. W.: Rowan, B.: *Institutionalized organizations: formal structure as myth and ceremony*, American Journal of Sociology, 1997, p. 347.

- све организације пролазе кроз сличне развојне фазе, суочавајући се са сличним проблемима и доживљавајући сличне промене;
- фазе у животном циклусу су секвенционалне (фазе се одвијају једна након друге и не могу се прескакати);
- промене током животног циклуса су кумулативне (наредна фаза се наслања на промене остварене у претходној фази).

Теорије организационе адаптације

У фокусу теорије организационе адаптације су континуелне промене организације у циљу њихове адаптације окружењу. Ове теорије настоје да објасне процес промена много више него да пруже практичне савете како да се тим процесом управља. Намењене су истраживачима и студентима пре него руководиоцима.

Организационе промене кроз импровизацију посматрају се услед спонтаног и свакодневног прилагођавања чланова организације променама у окружењу. Процес спонтаних и постепених промена најчешће се дешава као последица неких промена у окружењу и рационалне жеље чланова организације да се прилагоде измењеним условима на најбезболнији начин. Ове промене су увек инкременталне јер само омогућавају запосленима да лакше и брже обаве своје задатке у новим условима. Уноси се само један степен новитета у односу на постојеће стање. У складу са одређеном унутрашњом логиком промена, руководиоци постепено предузимају одређене активности и адаптирају своје организације окружењу.

Управљање тоталним квалитетом

Управљање тоталним квалитетом (Total Quality Management – TQM) подразумева континуелно унапређење организације кроз постепене, парцијалне и еволутивне промене.¹¹ Основа TQM је јапанска пословна филозофија Каизен, која означава постепено, свакодневно и континуелно унапређење у малим корацима. Концепт квалитета ослања се на бихевиористички приступ менаџменту и тежиште његових активности треба да буде на обликовању понашања запослених. Ово није концепт радикалних, свеобухватних или револутивних промена. У овом концепту сви запослени су укључени у процес унапређења квалитета и дају свој допринос у решавању проблема и унапређењу процеса. Носиоци задатака у TQM су топ и средњи менаџмент, стручњаци за квалитет и посебно креирани тимови.

Култура која подржава систем квалитета заснива се на следећим претпоставкама:

- претпоставке о квалитету (трошкови лошег квалитета су много већи него трошкови развојног процеса који обезбеђује бољи квалитет);
- претпоставка о људима (уместо претње и казне потребно је афирмисати иницијативу, учење и промене);

¹¹ Петковић, М., Јанићијевић, Н., Богићевић Миликић, Б.: *оп. цит.*, стр. 539.

- претпоставка о организацији (организација треба да буде као систем међу-функционалних тимова са отвореним границама и интеракцијама интерно и екстерно);

- претпоставке о менаџменту (претпоставке о квалитету, људима и организацији морају бити укључене у вредносни систем и менталну мапу руководиоца).

У управљању укупним квалитетом користе се одређене технике унапређења процеса:

- бенчмаркинг (поређење квалитета процеса са процесима у најбољим организацијама и унапређење процеса по том основу);

- брејнсторминг (генерисање креативних решења проблема);

- дијаграм рибље кости (утврђивање узрока проблема или недостатка процеса).

TQM је сличан реинжињерингу, али се од њега разликује у томе што не претиспитује исправност онога што организација ради, него се бави питањем може ли оно што организација ради бити боље урађено и како?

Реинжињеринг пословних процеса

Реинжињеринг пословних процеса (Business Process Reengineering – BDR) настао је почетком деведесетих година XX века. У почетку је доживео велики успех, да би затим доживео велики пад. Данас је неизвесно у ком правцу ће се даље овај концепт промена развијати с обзиром на то да се налази у фази слабе еволуције. *Реинжињеринг пословних процеса* је фундаментална промена у схватању и редизајну пословних процеса у циљу постизања драматичних унапређења у критичним мерилима перформанси, као што су трошкови, квалитет, услуга и брзина.¹² Овај програм промена фокусиран је на пословне процесе а не на структуре. Базира се на концепту процесне оријентације, према којем се конкурентска способност организације креира кроз адекватне пословне процесе. *Пословни процес* представља скуп активности у којима се користе различите врсте инпута да би се креирао аутпут који представља одређену вредност за кориснике.

Реинжињеринг пословних промена је приступ радикалних и револуционарних организационих промена, са циљем радикалних побољшања параметара пословних процеса као што су брзина, трошкови и квалитет. Пословни процеси могу бити непотребно испресецани, некомплетни, дуплирани, загушени итд. То их чини неефикасним и скупим. Редизајном пословних процеса долази се до промене структуре, система и културе. У редизајну пословних процеса полази се од потреба корисника, са питањем: ко су корисници процеса и шта они очекују од њега.

Информациона технологија има кључну улогу фактора који омогућује да се процеси радикално редизајнирају. Само применом информационе технологије могуће је радикално и драматично унапредити квалитет, брзину и трошкове процеса.

¹² Hammer, M., Champy, J.: *Reengineering the Corporation*, London, 1993, p. 16.

Процес реинжињеринга пословних промена обухвата следеће фазе:

- визионирање;
- иницирање промена;
- дијагнозе процеса који се редизајнира;
- редизајн;
- реконструкције;
- праћење новог процеса.

Процес управљања организационим променама

Организационе промене не долазе саме по себи, нити их је могуће уводити аутоматски. Промене се могу остварити тек када су испуњени потребни услови. Свако понашање у организацији резултат је равнотеже између покретачких снага и снага отпора. *Процес управљања организационим променама* састоји се од десет фаза: 1) иницирање промена, 2) дијагноза стања организације и узрока промена, 3) креирање визије и планирање нове организације, 4) планирање и организовање процеса промена, 5) мотивисање за промене, 6) спровођење промена, 7) управљање структуром моћи и политичким процесима, 8) управљање персоналном транзицијом, 9) стабилизација промена и 10) праћење и контрола организационих промена.¹³

Према концепту Курта Левина, ових десет корака може се груписати у три основне фазе:

- фаза одмрзавања;
- фаза мењања;
- фаза замрзавања.

Фаза одмрзавања представља скуп активности припрема за промене. Ова фаза обухвата: иницирање промена, дијагнозу стања и узрока, креирање визије и планирање нове организације, планирање и организовање процеса промена и мотивисање за промене. Запослени, као и организације, поседују одређену инерцију која их одржава у постојећем стању које не погодује променама. У овој фази потребно је савладати отпор променама и напустити постојеће идеје, навике и методе рада. Често је процес одвикавања од постојећег знатно тежи и траје дуже него усвајање нових навика, знања, идеја и метода рада.

Фаза мењања означава промену стања која потпуно тек када се у потпуности обави фаза одмрзавања. Ова фаза обухвата: спровођење промена, управљање структуром моћи и персоналном транзицијом. Фаза мењања или промене означава проналажење и прихватање нових ставова, вредности и решења. Промене се обављају уз помоћ обученог појединца или тима за промене, који усмеравају или воде целокупан процес промена у организацији. Промене су процес који траје одређени временски период, у којем често долази до конфузија, дезоријентисаности и незадовољства запослених. Истовремено, овај процес улива наду и открива нове могућности организације.

Фаза замрзавања представља стабилизовање организације на новом стању. Она обухвата: стабилизацију промена, праћење и контролу организационих промена. За-

¹³ Јанићијевић, Н.: *Организационо понашање*, Дата статус, Београд, 2008, стр. 407.

мрзавање подразумева претварање новог понашања у норму, правила и процедуре, путем различитих организационих метода и механизма. Ова фаза омогућава да оно што је научено, постављено и пројектовано, буде и практично реализовано. Није довољно само познавати нове радне процедуре, методе и поступке, већ је неопходно да се организационе промене интегришу у свакодневно и рутинско понашање. Руководиоци морају наћи начина да убеду неповерљиве у позитиван ефекат промена.

Између ових фаза или корака постоје велика преклапања. Лидер промена треба да зна да редослед, трајање, као и садржај наведених фаза. Садржај може да буде различит, у зависности од тога да ли су промене континуалне (организациони развој) или дисконтинуалне (организационе трансформације). Разлике између развојних и трансформационих промена приказане су на табели 4.

Табела 4 – Разлике у управљању променама у организационом развоју и организационој трансформацији
(извор: Јанићијевић, Н.: *оп. цит.*, стр. 409)

Модел управљања променама	Организациони развој: еволутивне, парцијалне, инкременталне промене	Организациона трансформација: радикалне, свеобухватне, револутивне промене
Иницирање промена	Кратка инкубација, нема кризе или је слаба, агент промена консултант	Дуготрајна инкубација, дуготрајна и дубока криза, агент промена лидер организације
Дијагноза стања	Формална, дуготрајна и развијена, значајнија од визије	Неформална, краткотрајна и неразвијена, мање значајна од визије
Креирање визије и планирање нове организације	Планирање важније од визије која не постоји или је мање значајна и слабо комуницирана	Визија важнија од планирања, веома значајна, комуницирана свима у организацији, често претходи дијагнози
Планирање и организовање промена	Детаљно, развијено и формално, структуре слабо развијене	Уопштено, неразвијено и неформално, структуре бројне и развијене
Мотивисање за промене	Мање значајно и интензивно	Веома значајно, дуготрајно и интензивно
Спровођење промена	Краткотрајно, у једном циклусу	Дуготрајно, у више циклуса, почетни успех важан
Управљање структуром моћи	Мање значајно и мање често	Веома значајно и често
Управљање персоналном транзицијом	Мање значајно и мање развијено	Веома значајно, развијено и интензивно
Стабилизација промена	Краткотрајна, често изостаје	Дуготрајна, увек присутна
Контрола промена	Детаљна, формализована	Уопштена, неформална

Иницирање промена је први корак у процесу управљања организационим променама. Да би организационе промене могле да започну, руководство организације треба да:

- препозна узроке промена;
- развије сопствену свест о неопходности промена;

- изгради жељу да се промене изведу;
- донесе одлуку да започне процес промена;
- нађе и ангажује агента промена;
- дефинише задатак агенту промена и изгради продуктивне односе са њиме.¹⁴

Промене у окружењу или у самој организацији могу да буду узрок организационих промена. Промене које настану у окружењу или екстерни узроци организационих промена могу да изазову екстерну неравнотежу организације. Перформансе организације су угрожене због неусклађености са окружењем. Промене у самој организацији које могу да доведу до унутрашње неравнотеже организације називају се интерни узроци организационих промена.

Након деловања узрока промена долази до појаве отпора према променама од запослених и саме организације, што доводи до настанка кризе. За извођење промена криза је неопходна, али не превише дубока. Појавом кризе ствара се свест о неопходности отклањања узрока кризе и покретања енергије за извођење промена. На основу формалне или неформалне одлуке руководства организације, започиње процес промена. Руководство својом одлуком дефинише: узроке промена, област промена, ширину и дубину промена, време промена и агента промена.

Процес промена води *агент промена*, који може да буде руководилац јединице у којој се промене спроводе или експерт изван организације. Агент промена може да буде једно лице или тим.

Дијагноза организације започиње након покретања организационих промена и доношења одлуке да се промене изврше. Ова активност има за циљ да утврди стање организације и узроке промена. Утврђивање недостатака постојеће организације или проблема и шанси које долазе из окружења доприноси повећању свести о неопходности промена и мотивисању запослених на промене.

За успостављање дијагнозе организације потребни су подаци који се могу прикупити помоћу следећих метода: интервјуи, упитници, опсервације и прикупљање секундарних података.

Интервју карактерише двосмерна комуникација између агента промена и чланова организације. Оваквим начином прикупљања података обезбеђује се опис стања, доношење закључака и изражавање емоција. Интервјуисање пружа обиље података и омогућује дубинско истраживање организације, што представља основне предности ове методе. Основни недостаци ове методе су у томе што спровођење интервјуа захтева одређено време и што су интервјуисани често неискрени.

Упитници су намењени за прикупљање података од већег броја запослених у исто време. Предност упитника је у томе што је могуће у исто време прикупити већи број информација, а недостатак је у ограничениости одговора и у давању одговора који се од њих очекују.

Опсервација или посматрање је метод прикупљања података који се много користи и који је комплементаран са упитницима и интервјуима. Овај метод се

¹⁴ Јанићијевић, Н.: *оп. цит.*, стр. 411.

врло ретко користи на систематски начин. Само присуство посматрача утиче на понашање посматраног, што је и основни недостатак опсервације. Резултати посматрања зависе и од посматрача и његове перцепције понашања посматраног. Предност опсервације је у томе што се може доћи до одређених информација којих ни испитаник није свестан.

Прикупљање *секундарних података* обавља се преко објективних података о функционисању организације. Објективни подаци, као што су подаци о продаји, броју запослених, одсуствовању са посла и слично, постају секундарни зато што су намењени за друге потребе, а не за организациону дијагнозу.

За валидну дијагнозу стања и узроке промена најчешће је потребно комбиновати више метода прикупљања података. Након прикупљања података, они се обрађују и подвргавају различитим методама анализе.

Креирање визије и планирање жељеног стања организације је трећа фаза у процесу управљања организационим променама. На основу дијагнозе стања и идентификованих узрока организационих проблема потребно је донети одлуку шта, како и када мењати у организацији и планирати жељено стање. Промене и жељено стање организације прецизирају се кроз следеће активности: креирање прелиминарних препорука, давање повратне информације руководству, доношење одлуке руководства о променама, креирање визије нове организације и ширење визије у организацији.¹⁵

Креирањем прелиминарних препорука о потребним променама у организацији и циљног стања организације након промена, дефинише се опис нове организације, шта је потребно променити, како, када и ко ће то спровести.

Давање повратне информације руководству о дијагнози стања и препорукама о потребним променама је друга активност у креирању визије и планирања жељеног стања организације. Овом активношћу приказују се резултати дијагнозе о узроцима промена и предложени правци промена.

Доношење одлуке руководства о променама заснива се на предлозима које је дао интерни или екстерни консултант. Одлука је обавезујућа ако се њом формално дефинише шта ће се променити, рок и ко је задужен за спровођење промена.

Креирање визије нове организације има за циљ да мотивише запослене у организацији да прихвате и спроведу промене. Захваљујући визији, која треба да буде пожељна, кратка и јасна, запослени у организацији разумеју и прихватају промене.

Ширење визије у организацији подразумева да са визијом буде упозната већина запослених. За ширење визије потребно је користити све облике комуникације у организацији.

Планирање и организовање промена има функцију да објасни члановима организације шта се од њих очекује и на тај начин да се смањи неизвесност у току промена и отпор према променама. У току планирања процеса промена потребно је одредити:

- активности које ће се обавити;
- редослед активности и фазе процеса;
- носиоце активности;

¹⁵ Jick, T., Peiperl, M.: *Managing Change: Cases and Concepts*, Boston, 2003, p. 41.

- време обављања активности;
- ресурсе потребне за обављање активности;
- параметре контроле процеса и његове успешности.

У фази планирања промена потребно је дефинисати:

- ко шта треба да уради;
- ко о чему одлучује;
- ко је за шта одговоран у процесу промена;
- како се у том процесу међусобно усклађују напори више учесника.

Спровођење промена могу да обављају запослени у оквиру својих редовних обавеза, или се за ту намену могу формирати четири врсте тимова: водећи комитет, експертски тим, тим за подстицање промена и тим за подршку.¹⁶

Водећи комитет састављен је од највиших руководилаца организационе целине у којој се врше промене. Основни задатак водећих комитета јесте да на стратешком нивоу воде целокупан процес организационих промена.

Експертски тим чине стручњаци који својим знањем могу допринети решавању проблема. Овај тим решава проблеме и обавља сложене задатке у току процеса промена.

Тим за подстицање промена треба да буде састављен од 4 до 7 чланова са високим интерперсоналним способностима. Они треба да подстичу идеје и иницијативе, прикупљају мишљење, мотивишу на промене, решавају проблеме и конфликте итд.

Тим за подршку формира се само ако постоји потреба за њим. Постоји више врста тимова за подршку, а најчешћи су: комуникациони тим, тим за тренинг и финансијски тим. Основни задатак ових тимова јесте извршавање одређених задатака којима се даје подршка учесницима процеса промена.

Мотивисање запослених за промене је веома важан задатак, без чијег обављања није могуће успешно извести промене. Неопходно је да пре почетка промена и запослени буду мотивисани за промене, а не само руководиоци. Свака организациона промена подразумева и промену понашања запослених у већем или мањем обиму. Да би та промена понашања уследила, односно да би запослени прихватили и спровели те промене, они морају да буду заиста уверени да ће промене донети нешто добро и њима лично и организацији у којој раде. Мотивација за промене не може се наметнути или наредити, она се мора стварати.

Основне стратегије мотивисања запослених на промене су: стварање незадовољства постојећим стањем и развој позитивних очекивања од промена.¹⁷

Незадовољство постојећим стањем може се изазвати на следеће начине: информисање о реалној ситуацији и перспективама организације, постављање високих стандарда перформанси и дисконфирмација постојећег понашања, као и развој осећаја кривице за одсуство промена.

Информисање о реалној ситуацији и перспективама организације подразумева информисање запослених о свему што упућује на могуће узроке промене.

¹⁶ Јанићијевић, Н., *оп. цит.*, стр. 415.

¹⁷ Hayes, J., *The Theory and Practice of Change Management*, New York, 2002, p. 32.

на. Уколико су запослени боље информисани о реалном стању и перспективама организације, биће мотивисанији да прихвате и спроведу промене.

Постављање високих стандарда перформанси је други начин да се развије незадовољство постојећим стањем у организацији. Променом критеријума у односу на које се постојеће стање оцењује подиже се ниво очекивања од перформанси.

Дисконфирмација постојећег понашања и развој осећаја кривице за одсуство промена подразумева мотивацију запослених за промене повезивањем њиховог рада и понашања, с једне, те (неприхватљивих) резултата организације, с друге стране.

Позитивна очекивања од промена стварају се приказивањем визије нове организације и развојем позитивних очекивања од нове организације. Основне технике мотивисања запослених на промене су:¹⁸

- комуницирање са запосленима;
- излагање запослених објективним информацијама;
- тимови и учешће запослених у њима;
- промене система награђивања и оцене учинка;
- промене система планирања;
- промене система контроле.

Спровођење промена представља кључну фазу управљања променама, у којој се доносе и у праксу спроводе одлуке, креирају и спроводе решења проблема или усвајају и спроводе иницијативе за унапређење. Процес спровођења промена одвија се у шест основних корака или активности.¹⁹

- планирање спровођења промена;
- спровођење промена у првом циклусу;
- остваривање и коришћење почетних успеха;
- спровођење следећих циклуса промена;
- праћење промена;
- подршка и убрзавање промена.

Спровођење промена може да се одвија у циклусима од неколико дана до неколико месеци. Циклус промена може да обухвати све потребне промене у једном организационом делу, најчешће у форми тзв. пилот пројекта, или промене само једне компоненте организације, али у целој организацији.

Уколико се врши спровођење промена тако да сваки циклус обухвати једну компоненту организације коју треба мењати у целокупној организацији, потребно је одредити компоненту организације коју треба мењати у првом циклусу промена. У првом циклусу промена треба мењати компоненту организације у којој се преламају њене основне карактеристике. Значајно је да се на крају првог циклуса оствари брз и очигледан успех, јер се на тај начин повећава мотивација за промене, слаби отпор променама и слично. Први циклус промена усредсређен је на само неколико врло важних компоненти организације, док следећи циклуси промена постају све шири и у њих се укључује све већи број запослених и руководилаца. У следећим циклусима промене се разбијају на више појединачних пројеката, који се изводе истовремено у целој организацији.

¹⁸ Јанићијевић, Н.: *оп. цит.*, стр. 417.

¹⁹ Carnal, C.: *Managing Change in Organizations*, Englewood Cliffs: Prentice Hill, 2003, p. 23.

У току процеса спровођења промена руководиоци морају, плански и организовано, да прате тај процес, анализирају, контролишу и обавештавају запослене о резултатима остварених промена.

Управљање структуром моћи је следећи корак у процесу управљања организационим променама. У току промена значајну улогу има моћ, било као последица тих промена, било као средство промена. Организационе промене доводе до промене структуре моћи, што доводи до појаве одређених проблема које руководство организације треба да решава. Међутим, руководиоци могу користити структуру моћи за ефикасније спровођење организационих промена. Извори моћи могу да проистичу из контроле ресурса и контроле интерпретативних шема чланова организације.

Управљање структуром моћи у току организационих промена обухвата:²⁰

- процену индивидуалних и организационих извора моћи у организацији;
- предвиђање структуре и извора моћи у новој организацији;
- развој стратегије деловања на учеснике у променама (веома је битно да знамо да ли су моћни појединци или групе за или против промена);
- примена политичке стратегије деловања на учеснике промена.

Управљање персоналном транзицијом. Сваки члан организације који је укључен у промене пролази кроз једну врсту персоналне транзиције. Персоналну транзицију запослени доживљавају кроз различите емоције, психолошке реакције и одређена емотивна стања, као што су: шок, одбијање да се прихвати стварност промена, признавање стварности и депресија, напуштање претходног стања свести, тестирање и испробавање нове реалности, консолидација учињених промена и интернализација односно усвајање промена.²¹ Руководство организације и агент промена имају значајну улогу у пружању подршке члановима организације у њиховој персоналној транзицији, утичући на њихове емоције, да би промене биле ефикасније. Најефикаснији начин да се запослени убеди да прихвате и спроведу промене јесте партиципација у променама. Најчешћи метод за обезбеђење партиципације су тимови.

Организационе промене ће успети само уколико запослени усвоје нове облике понашања. Сигуран начин усвајања новог облика понашања постиже се обуком и саветовањем запослених како да уче нове способности и понашања.

Током процеса промена долази до појаве отпора запослених, који руководиоци не могу никада у потпуности елиминисати, али могу да га задрже на нивоу који не угрожава промене. Отпор променама је природна и очекивана појава у организацији. Организационо стање пре промена за запослене представља познату и сигурну ситуацију и амбијент, са утврђеним позицијама, утицајем и функцијама у организацији. Након увођења промена у организацији наступа стање које је углавном непознато за већину запослених и изазива осећај несигурности. Природна реакција запослених на такву ситуацију је пружање отпора променама. На тај начин запослени се штите од непознатог, поготово ако се променама угрожавају личне позиције.

²⁰ Salancik, G., Pfeffer, J.: *Who Gets Power and How They Hold on to it: A Strategic Contingency Model of Power*, *Organizational Dynamics*, Winter, 1997, p. 16.

²¹ Јанићијевић, Н.: *оп. цит.*, стр. 419.

Отпор променама може да буде имплицитан, тренутан и одложен.²² *Имплицитан отпор* препознаје се тако што топ менаџмент јавно промовише промену, а затим својим понашањем остаје на старом курсу, тако да долази до раскорака између речи и дела. *Тренутни отпор* најчешће се огледа у губљењу мотивације за рад, повећању грешака при раду, опадању продуктивности итд. *Одложени отпор* може бити замагљен у односу на сам извор отпора. Може се десити да се незадовољство кумулира и да у једном тренутку дође до експлозије, која на први поглед није у складу са величином промене.

Руководиоци најпре треба да открију и препознају отпоре променама, да би могли да раде на њиховој елиминацији. Извори отпора променама могу да буду индивидуални и организациони.²³

Индивидуални отпори променама потичу од појединаца, као што је:

- несигурност (запослени се плаше несигурности које доноси промена);
- навика, рутина (чланови организације не желе да мењају своје навике и рутине без обзира на одређене добитке);
- страх од непознатог (људи се плаше новог и непознатог што са собом доносе промене);
- страх од некомпетентности (плаше се да ли ће имати способност за посао у новој организацији);
- страх од губитка посла, позиције или моћи;
- недовољно информација (у недостатку информација, промене нису познате и запослени их се плаше);
- повећање обима посла (промене најчешће доносе више посла и тога се запослени плаше);
- убеђење да промене нису добре за организацију.

Организациони извори отпора променама везани су за организацију. Такви су:

- структура моћи (промене најчешће угрожавају оне који имају моћ, те они настоје да зауставе промену);
- структурална инерција (инертност организације огледа се у томе што отпор променама пружају и они који нису непосредно под ударом промена јер претпостављају да ће се и они наћи у истој позицији);
- организациона култура (дешава се да руководство организације превиди значајне промене у окружењу или у организацији које утичу на промене организације).

За превладавање отпора променама постоји више различитих стратегија. Која ће се стратегија применити зависиће од врсте и извора отпора, као и од ситуације у којој се организација налази. У организацијама се најчешће примењују следеће врсте стратегија:²⁴

- стратегија информисања и индоктринације (информисање запослених о променама, да би се убедили у потребу и корисност промена);
- стратегија образовања, учења и обуке (стицање потребних способности за нову организацију);

²² Петковић, М., Јованвић Божинов, М.: *оп. цит.*, стр. 433.

²³ Robbins, S.: *Organizational Behaviour*, NJ: Prentice Hall, 2003, p. 562.

²⁴ Јанићијевић, Н.: *оп. цит.*, стр. 421.

- стратегија партиципације (укључивање запослених у процес промена у што ранијој фази);
- стратегија комуницирања (неизвесност, као један од главних извора отпора променама, смањује се сталним информисањем путем сталног комуницирања);
- стратегија подршке и награђивања (награђивањем и подршком запосленима који су већ спровели промене смањује се отпор променама од осталих запослених);
- стратегија кооптације (укључивање моћних у процес промена и оних за које се претпоставља да могу да угрозе тај процес);
- стратегија преговарања и компромиса (давање уступака моћнима у циљу добијања сагласности за промене);
- стратегија манипулације (промишљено изношење или прикривање неких информација да би убедили запослене да прихвате промене);
- стратегија принуде (претња санкцијама уколико се не прихвате промене).

Стабилизација промена одвија се тако што промене постају део организационе културе. Одређене културне претпоставке и вредности карактеришу сваку организацију. Запослени усклађују своје понашање са вредностима и ставовима. Да би промене понашања запослених биле трајне, оне треба да буду праћене променом културних вредности и ставова, односно у складу са општеприхваћеним вредностима и ставовима. Уколико промене понашања нису у складу са општеприхваћеним вредностима и ставовима, запослени ће промене опструирати и настојати да се врате претходном облику понашања.

Контрола успешности промена представља последњу фазу у управљању организационим променама. Организационе промене, као и све друге активности и процесе у организацији, потребно је пратити и контролисати да би се утврдило да ли су промене реализоване како је планирано и да ли су постигнуте планирани ефекти промена. За ефикасно праћење и контролу промена потребно је у организацији изградити систем за устаљено, систематско и редовно прикупљање података о променама, њихову анализу и коришћење за кориговање процеса промена.

Од вештине и мудрости руководиоца зависи како ће се извести све фазе процеса промена и обезбедити смањивање и елиминисање отпора променама. Подржавање промена биће свестраније уколико запослени активно учествују у планирању и имплементацији промена. Руководилац треба да слуша савете запослених и мења своје планове ако они нису делотворни или су за већину неприхватљиви.

Закључак

Процес управљања организационим променама је веома сложен процес, који се састоји из више фаза и не може се препустити вољи појединаца, а посебно уколико нису за то оспособљени.

Организационим променама не може се сматрати промена назива организације или то што ће поједини организациони делови бити премештени и хијерархијски везани за неку другу организацију, односно успостављањем нове организационе шеме. Пре свега потребно је дијагностиковати постојеће стање, от-

крити узроке организационих проблема, креирати визију, мотивисати запослене, планирати и спровести промене. Готово свака организациона промена подразумева и промену понашања запослених, њихових способности и вештина. За те промене они морају да буду довољно мотивисани, а мотивација се не може наметнути или наредити, она се мора стварати.

Организационе промене, као и све друге управљачке активности и процеси у војним организацијама, морају да се прате и контролишу. Праћењем и контролом организационих промена у војним организацијама треба утврдити да ли су промене изведене како је планирано и какви су њихови ефекти. Да би се процес промена контролисао, потребно је изградити систем за његово праћење, оцену и контролу. Систем контроле подразумева да постоји устаљено, систематско, редовно прикупљање података о организационим променама, њихова анализа и коришћење у доношењу одлука за евентуално кориговање промена.

Литература

1. Carnal, C.: *Managing Change in Organizations*, Englewood Cliffs: Prentice Hill, 2003.
2. French, W. L.; Bell, C. H.: *Organization Development: Behavioral Science Interventions for Organization Improvement*, NJ: Prentice Hall, 1999.
3. Hammer, M.; Champy, J.: *Reengineering the Corporation*, London, 1993.
4. Hayes, J.: *The Theory and Practice of Change Management*, New York, 2002.
5. Јанићијевић, Н.: *Организационо понашање, Дата Статус, Београд, 2008.*
6. Jick, T.; Peiperl, M.: *Managing Change: Cases and Concepts*, Boston, 2003.
7. Kotter, J. P.: *Leading Change*, Boston Harvard Business School Press, 1999.
8. Meyer, J. W.; Rowan, B.: *Institutionalized organizations: formal structure as myth and ceremony*, American Journal of Sociology, 1997.
9. Milles, R. H.: *Leading Corporate Transformation: Are You Up to the Task?*, San Francisco, 1999.
10. Петковић, М.; Јовановић Божинов, М.: *Организационо понашање*, Мегатренд универзитет, Београд, 2001.
11. Петковић, М.; Јанићијевић, Н.; Богићевић Миликић, Б.: *Организација*, ЦИД Економски факултет, Београд, 2008.
12. Robbins, S. P.: *Organizational Behaviour*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall Inc, 2003.
13. Robertson, P.; Porras, J.: *Organization Development Theory: A Typology and Evaluation, Research in Organizational Change and Development*, 1997.
14. Salancik, G.; Pfeffer, J.: *Who Gets Power and How They Hold on to it: A Strategic Contingency Model of Power*, *Organizational Dynamics*, Winter, 1997.

СТРЕС И ПОСЛЕДИЦЕ СТРЕСА НА РАДНОМ МЕСТУ

Бранко Бабић
Министарство одбране, Управа за обавезе одбране

Стрес је снажно, интензивно, негативно искуство, било која битна промена (позитивна или негативна) у животу која нарушава равнотежу и поставља нове захтеве за прилагођавањем. Испољава се као осећање узнемирености, а погађа и наизглед најсмреније људе. Сви га доживљавамо – у породици, на радном месту, током испита, спортских такмичења, у свађи са пријатељима, али и са онима који то нису. Зашто настаје и шта изазива овај непријатан осећај? Има ли од њега користи? Шта се дешава када се ствари поремете?

Кључне речи: *стрес, стресори, последице, радна ефикасност.*

„Човека не угрожавају догађаји, већ начин на који их он доживљава“.

Епиктет

Увод

Термин стрес је, како у науци тако и у свакодневном животу, био у толико широкој употреби да је попримио велики број значења и облика. Многе научне дисциплине проучавале су различите аспекте стреса, од биолошких наука (физиологија, биохемија и неурофизиологија), преко психологије (клиничка психологија, ментална хигијена, развојна психологија, социјална психологија) до друштвених наука као што су антропологија и социологија. Појам стрес у овим научним дисциплинама коришћен је у различитим значењима, што је допринело конфузији око његове дефиниције. Стрес, ипак, усмерава пажњу научника на одређен број интересантних и важних феномена и представља тачку у којој се сусреће велики број научних дисциплина и обезбеђује изванредну прилику за интердисциплинарност и интегрисање.

У формалној и неформалној комуникацији међу стручњацима може се уочити да се стрес најчешће схвата на један од два начина, са по две варијанте дефинисања. Прво схватање одређује стрес као *догађај* у спољашњој средини, и то: (1) као догађај који за *већину људи* представља претњу или губитак (или, ређе,

изазов); или (2) као догађај који за одређену *индивидуу* представља претњу или губитак (или изазов). Друго схватање је да стрес представља *реакцију* на догађај у спољашњој средини, и то: (1) активацију интензивних осећања (најчешће непријатних); и/или (2) скуп карактеристичних телесних реакција. Дефиниција коју предлажу Lazarus i Folkman (1984) и Aldwin (1994) обухвата оба наведена гледишта, при чему се из оквира првог одређења стреса (као догађаја) посебно истиче субјективна процена, захваљујући којој неки догађаји бивају окарактерисани као претња, губитак или изазов. Овако схваћен стрес је *однос између особе и околине, у оквиру којег особа процењује да неки аспект околине укључује претњу, губитак или изазов за њене снаге, при чему се јављају карактеристичне промене психофизиолошке равнотеже*.¹ Претња се овде схвата као објективна опасност, тј. директна претња животу, али и претња за друге значајне особе, за значајне ослонце у животу, устаљени начин живота, уверења и сл. Исто важи и за губитак, јер он не значи само смрт значајне особе, већ се може односити на прекид везе са пријатељем који се одселио, прекид партнерског односа, итд.

Проблем дефинисања појма стреса јесте у томе што он представља сложен однос између одређеног догађаја (у одређеним ситуацијама) са животним искуствима и особинама одређене особе. Пуно одређених варијабли доводи до врло неодређене ситуације у којој ће један те исти догађај неком од нас представљати нормалну свакодневницу, а другоме непремостив извор страха, анксиозности² или фрустрацију.

Стрес не утиче само на нашу психу, већ се на пуно различитих начина уплиће и утиче на функционисање организма.

Поставља се питање шта изазива стрес? То могу да буду бриге, жалост, љутња, несрећа, разочарање, незадовољство, брз животни темпо – осећај да немамо времена, осећај да не можемо – не знамо да ли је нешто добро, нећемо, али морамо – хтели бисмо, али не смемо, преоптерећени смо... Једном речју, то су стресори.

Стрес, стресори, последице по личност и здравље

Стрес је тешко описати. У литератури се могу наћи многе дефиниције, као што су: „Стрес представља несклад између онога шта тело и мозак очекују и онога са чиме је човек стварно суочен“; „Стрес је унутрашње, субјективно, односно интрапсихичко стање које представља реакцију на стресор, односно стресни догађај“; „Стрес је стање мобилисаности психофизичких подсистема организма“; „Стрес је стање душевне, односно емоционалне неравнотеже“; „Стрес је стање у коме се тело спрема на борбу или бег, почиње да излучује хормоне и ензиме за одбрану и налази се у сталном стању напетости и неопуштености“.

¹ Марија Зотовић, Стрес и последице стреса: приказ трансакционистичког теоријског модела, Филозофски факултет у Новом Саду, Психологија, 2002, Vol. 35 (1-2), 3-23 UDK 616.89 : 615.851

² Анксиозност (lat. anxius) јесте осећајна реакција на неку ситуацију која је процењена фрустрирајућом или претећом, а огледа се у непријатном осећају забринутости, напетости и страха. Основна разлика између анксиозности и страха јесте што анксиозност најчешће није изазвана познатим, одређеним узроком, већ појединач има такав осећај због нејасне представе нечега што би се могло догодити.

Стрес може да буде начин на који одговарамо на догађаје у нашој свакодневици. Дакле, под стресом можемо да будемо стално, а да тога нисмо свесни (окривљујемо лош дан, време, друге људе, околности...). Многи изазови са којима се суочавамо су **психички** – што је одраз тешкоћа које имамо при комуникацији са другима, у тежњи ка личном успеху, када се боримо за посао, итд. Постоји велики број покушаја да се у разматрања феномена стреса унесе ред и укаже на разлике између категорија стреса које се могу формирати по одређеним критеријумима. Једна од класификација која је заступљена у литератури је подела стресова на *физичке* и *социокултурне*. Категорија физичких стресова има широк распон, обухвата стресове повезане са догађајима који укључују непосредну опасност по живот (попут пожара, аутомобилске несреће, итд.), па све до неповољних услова животне средине, као што су загађеност, бука и сл. Категорија социокултурних стресова је још комплекснија, погодује појави других стресних догађаја или појачавању стресогености постојећих услова. Структура социјалних улога такође може погодovati појави стреса. То се дешава када социјална улога подразумева превелики број обавеза или када постоји конфликт међу различитим улогама (нпр. родитељском и професионалном), интерперсонални конфликти у оквиру исте улоге (сукоби међу колегама, супружницима и сл.), немогућност промене социјалне улоге када је она непожељна или, супротно томе, присилно напуштање жељене улоге.

Психолог Richard Lazarus стрес дефинише као „стање у коме појединац не може испунити превелике захтеве које околина пред њега поставља.“ Стрес је, дакле, све што од нас захтева прилагођавање, свака промена у нашим животима (повољне или неповољне). Већ и сама помисао или предосећање промена (емоције) стварају стрес. Може се рећи да стрес представља и напор, попут дугог ходања, ношења тешких предмета, нагле промене температуре, па чак и преобиман оброк.

Према Pearlin-у (1989) стрес је функција дистрибуције социјалних ресурса и положаја и улога појединаца у друштву. Недостатак социјалних ресурса повећава вероватноћу појаве других стресних догађаја или појачава стресогеност постојећих. Осим тога, често један стресни догађај социокултурне природе провоцира појаву другог стресног догађаја или више њих (нпр. развод може да води погоршању материјалне ситуације, она да услови прихватање запослења под неповољним условима, што даље може да води погоршању односа са децом и проблемима у дечјем понашању).

Стресни догађаји се разликују по *временским карактеристикама*, које могу имати велики значај за ток и последице деловања стреса. Једна од најважнијих је трајање стресора који могу да буду веома дуготрајни. Aldwin (1994) наводи пример ветерана Другог светског рата који је као морнар провео пет година на броду под сталном претњом напада немачких подморница. Стресори, такође, могу бити веома краткотрајни, као што је то нпр. аутомобилска несрећа. Следећа важна димензија је *изненадност*, односно очекиваност појаве стресног догађаја који утиче на јачину негативних ефеката (Parkes & Weiss, 1983). Стресор може бити различитог *обима*, може имати ограничене и јасно видљиве ефекте или може покренути и ланчану реакцију догађаја у различитим доменима живота. Најважније врсте стресора према *интензитету* претње су:

- *трауме* – веома опасни, угрожавајући догађаји, који излазе из домена уобичајених људских искустава (ратови, природне и технолошке катастрофе, саобраћајне не-

среће и сл.), при чему постоји директна претња за живот особе или њених ближњих и/или виђење различитих страхота (погибије, унакажених људских тела и сл.). Трауме могу бити и индивидуални догађаји, као што су силовање и друге врсте напада;

- *животни догађаји* – ситуације чији је интензитет угрожавања мањи него код траума, не спадају ситуације које представљају непосредну опасност по живот (смрт блиске особе, развод, дијагностиковање тешке болести и сл.);

- *хронично оптерећење* – интензитет претње је мањи него код претходна два, то су догађаји чије је трајање по правилу дуже, немају јасан почетак и крај (брачни проблеми су, нпр. хронично оптерећење, а развод је животни догађај; проблеми на послу, проблеми у родитељству, проблеми у усклађивању већег броја социјалних улога, итд.);

- *дневни микростресори* – догађаји веома малог интензитета претње, у односу на остале стресогене услове, много су учесталији (свакодневне гужве у аутобусу, гужве у саобраћају, чекање у реду и сл.). Учесталост, тј. понављање оваквих догађаја даје им стресогени потенцијал.

Према поменутим категоријама стресних догађаја могуће је разликовати следеће категорије стреса:

- трауматски стрес,
- стрес повезан са животним догађајима,
- стрес повезан са хроничним оптерећењем социјалним улогама, и
- свакодневне микростресове (*daily hassles*).

Савремени концепт стреса развијао се током два и по миленијума. Започео је запажањем да су сви живи организми приморани да штите своју сложену и хармоничну унутрашњу равнотежу (бројним специфичним одбрамбеним механизмима са улогом да штите али и да поново успостављају нарушену унутрашњу равнотежу), неопходну за одржавање живота, од непрекидног утицаја разноврсних чинилаца. Организам је тада приморан да користи све своје адаптивне, односно одбрамбене механизме, те говоримо о тзв. „општем адаптационом синдрому“.

Hans Selye је тридесетих година XX века преузео термин *стрес* (енгл. – велики притисак, напрезање, напор) да би њиме објаснио ефекте дуготрајног деловања разних чинилаца на живе организме. Чиниоце који озбиљно ремете и угрожавају равнотежу у организму назвао је *стресорима*. Они могу да утичу на физички, психички и социјални интегритет јединке, те могу бити биолошке, психолошке или социјалне природе. С обзиром на то да је разликовање социјалних и психолошких стресора често врло тешко, уобичајено је да се они обухватају заједничким именом – психосоцијални стресори.

У психологији се стрес као посебна независна варијабла појављује поприлично касно. Његов значај и улога у клиничкој психологији, нарочито у области психопатологије, а касније и здравствене психологије, дуго је био имплицитан. Већ се у теоретизирању Фројда називу феномени који се повремено скоро у потпуности могу изједначити са појмом стреса. Међутим, он је имао незгодну и збуњујућу склоност да разне блиске, али ипак различите појмове подводи под исти назив: „анксиозност“. Слична је била ситуација и код осталих аутора. Реч „стрес“ појављује се у индексу *Психолошких сажетака* (*Psychological Abstracts*) тек 1944. године (Lazarus, Folkman, 2004).

Други светски рат деловао је врло стимулативно на истраживања стреса. Интензивније интересовање јавило се првенствено због честих „сломова живаца“ током борбе, који су постали познати под називом „ратне неурозе“. Стрес је представљао велику бригу и потенцијалну опасност за војску: повећавао је рањивост војника и слабио је борбени потенцијал групе и ефикасност у акцијама. Војници су у критичним моментима крвавих битака неретко испољавали разне конверзије попут кочења или су доживљавали врло интензивне облике паничних напада (Lazarus, 1993). Симптоми су покривали све могуће форме психопатолошких манифестација, од неуротских тегоба, па све до психотичних шубова, а главни кривац је дефинитивно био стрес.

Након Другог светског рата за научнике је постајало све евидентније да разна стања и процеси из свакодневног функционисања – нпр. брак, одрастање, суочавање са испитима и болести – могу произвести ефекте врло сличне онима из битака. Доминантан стрес-модел састојао се од два елемента: инпута (тежина, спољашњи или унутрашњи захтев) и аутпута (напор, слом, деформација).

У новијој литератури се појам стресора све чешће замењује појмом *значајног животног догађаја* који доводи до стресне реакције.

Интензитет стресне реакције као и њен исход условљени су, поред осталог, и карактеристикама *стресора*. Изразито неповољно делује оно што раније није доживљено, као и оно што је неочекивано. Стресори високог интензитета и дугог трајања делују, такође, неповољно зато што изазивају јачу стресну реакцију и лакше доводе до слома адаптивних снага. Посебно стресогено делују оне ситуације чију је еволуцију и дужину трајања тешко или немогуће предвидети. Важну улогу има и то да ли је је могуће деловање стресора неутралисати или, бар, ублажити.

Стресори делују појединачно, али, у већини случајева, и удружено. Истовремено деловање већег броја стресора брже исцрпљује адаптивне механизме и доводи лакше до штетних последица. Различите ситуације могу да представљају стресоре, па наводимо неке примере психосоцијалних стресора који у организму покрећу стресну реакцију:

- брачни и партнерски – забављање, брак, неслагање, одвајање, смрт партнера;
- родитељство – (не)постојање родитељства, болест и смрт детета, проблеми са дететом;
- проблеми са пријатељима, комшијама, породицом, сукоби са послодавцем или колегама на послу, болест пријатеља и рођака;
- радни – на радном месту, у школи, незапосленост, пензионисање, итд.;
- животне прилике – промена стана, претње личној безбедности, пресељење;
- финансијске – мањак средстава за живот, промена финансијског статуса;
- законски – хапшење, истрага, суђење;
- развојни – пубертет, прелазак у одрасло доба, менопауза;
- соматске болести и повреде – болест, саобраћајна несрећа, операција;
- други психосоцијални стресори – силовање, рат, тероризам ...

Током процењивања тежине стресора користимо се одређеним инструментима, односно скалама процене. Најпознатија је Скала социјалног прилагођавања коју су конструисали Holmes i Rahe 1967. године и састоји се од 43 животна догађаја. Wolfe-ова Листа животних стресора (LSC – Life Stressor Checklist) која

је конструисана 1993. године мери појаву потенцијалних трауматских догађаја у току протеклог живота и колики је њихов утицај на живот и здравље испитаника у току протекле године. LSC мери тежину поремећаја и заснован је на когнитивно-бихевиоралној оријентацији.

Личност сигурно представља једну од значајних компоненти које одређују ток и исход стресне реакције. Под личношћу се подразумева склоп психолошких особина (афективно реаговање, мишљење, интелигенција, понашање и др.), социјалних и биолошких карактеристика који припада групи холистичких³ схватања. Познато је да вулнерабилност⁴ личности зависи и од њених когнитивних и афективних карактеристика, као и њене психолошке организације. Friedman⁵ је у новије време развио појам „личности склоне оболевању“. Доказана је веза између тзв. „типа А личности“ и оболевања од коронарне болести. Особе овог типа личности су нестрпљиве, такмичарски настројене, амбициозне, пуне енергије, увек у журби, окренуте само успеху, темпераментне и агресивне. У сталном су сукобу са собом и својом околином. Постоји и „тип Б личности“ који је супротан претходном и главне карактеристике су му лежерност и релаксираност, не раде ништа у журби, прихватају „лепшу страну живота“. То су особе које господаре ситуацијом зато што су њихове реакције угрожене и прилагођене. Код особа типа Б инциденција акутног инфаркта миокарда је два пута мања од оне у типу А⁶. Када су особе типа А изложене дејству менталних стресора, оне реагују израженијом тахикардијом, знатно већим повећањем крвног притиска, већим излучивањем катехоламина⁷ него што то чине особе типа Б.

Шта се заправо дешава у стресу?

Човек податке о спољашњој и унутрашњој средини добија путем рецептора који се налазе у чулним органима. Различитим подражајима стварају се нервни сигнали који се одводе до одређених области у мозгу где се ти подаци обрађују. Ако се процене као реметећи и опасни по организам започиње читав низ реакција. Укључене су две осовине – кортикотропна осовина, коју сачињавају хипоталамус, хипофиза и кора надбубрежне жлезде, и осовина симпатикус – медула надбубрежне жлезде⁸. Кортикотропна осовина представља велики ендокрини систем чији је извор у хипоталамусу. Крајњи исход овог система је лучење глукокортикоида (кортизола и кортикостерона) који су одговорни за успоставање физиолошког стања организма које је оптимално у одговору на стрес.

³ Холистика - (грч. Holos - сав, потпун, читав). а.) Теорија да организам као целина усмерава физичко-хемијске процесе у живом бићу; б.) У психологији начело да се поједине психичке појаве увек морају проматрати у склопу психичке целине.

⁴ Вулнерабилност – рањивост, осетљивост према повредама или заразама

⁵ Friedman, M., Rosenman, R.H.: *Type A Behavior and Your Heart*, New York: Alfred A. Knopf. 1974.

⁶ Rosenman, R.H., Chesney, M.A.: *Psychological profiles and coronary heart disease*, у књизи Kielholz, Siegenthaler, Taggart, Zanchett (eds.): *Psychosomatic Cardiovascular Disorders – When and How to Treat*. Bern: H. Huber Publ. 1981: 37-50.

⁷ Катехоламин - хемикалија која се јавља кад је човек изложен јаком стресу. Адреналин, ендегени хормон или катехоламин, јесте супстанца коју излучују надбубрежне жлезде. Делује на крвоток и рад мишића, изазивајући велико узбуђење и ненормалан рад срца.

⁸ Verrier, R.L. Et.al.: *Autonomic nervous system and coronary blood flow changes related to emotional activation and sleep*, *Circulation* 1991, 83 (suppl II): II-81-9.

Друга осовина је осовина симпатикус – медула надбубрежне жлезде. Током стреса долази до појачане активности норадренална на неуронским завршецима, као и хормона медуле надбубрежне жлезде (адреналин и норадреналин).⁹

Социолози су развили релативне скале вредности ради одређивања како одређени догађаји провоцирају стрес. На врху стресогених догађаја налази се смрт супружника (100), потом следе развод (73), одлазак у затвор (63), пожар (47), проблеми са шефом (23), алтерације¹⁰ у навикама спавања (16), итд. Стресни догађаји се, наравно, не дешавају изоловано већ најчешће удружено и више пута, што сасвим логично, увећава осећај несигурности у ионако стресном животу. Уобичајени симптоми стреса могу се поделити у четири групе:

1. **физички** – замор, умор, главобоља, поремећај сна, болови и укоченост у мишићима (нарочито врата, рамена и у слабинском пределу, „прескакање“ срца, болови у грудима, абдоминални грчеви и болови, мука, дрхтање, хладни екстремитети, топли или хладни „таласи“);

2. **ментални** – снижење концентрације и памћења, неодлучност у доношењу одлука, конфузија, губитак осећаја за хумор;

3. **емоционални** – анксиозност, нервоза, депресија, љутња, фрустрација, забринутост, страх, иритабилност, нестрпљивост, ниска фрустрациона толеранца;

4. **понашајни** – нервозно ходање, врпољење, нервозне навике (грицкање ноктију, лупкање ногом о под), појачан унос хране, интензивирање пушења и пијења, плакање, викање и драње, пребацивање кривице на друге, физичка агресивност, бацање ствари.

Превентивно деловање, лечење стреса и последица стреса

Данашњи темпо живота и услови у којима живимо обилују стресорима и стресним ситуацијама. Свуда у свету тежиште је на превентиви, односно спречавању развоја стресних реакција које могу имати негативне последице. Ако до тога и дође, најважније је терапију започети на време не би ли се последице дејства стреса спречиле или бар ублажиле. У принципу, ми можемо деловати на два нивоа – на сам стресор и стресну ситуацију или на личност и последице (емоционалне, физичке, социјалне) претрпљеног стреса. Најбоље је ако стрес можемо избећи или га неутралисати, али када је то немогуће настаје „борба“ против стреса или ублажавања његових последица. Посебно треба истаћи да стил живота и исхрана има веома важну улогу, а веома је корисно да особа има и адекватну психосоцијалну помоћ (имати и бити са пријатељима и другим особама и поделити нарасле

⁹ Henry, J.P. Stephens, P.M.: *Stress, Health, and the Social Environment*, New York: Springer Verlag, 1977: 176.; Burg, M.M. Et al.: *Role of behavioral and psychological factors in mental stress-induced silent left ventricular dysfunction in coronary artery disease*, J. Am Coll Cardiol 1993; 22:440-8.

¹⁰ Алтерација - (nl. alteratio), мењање нагоре, промена, измена, преобраћање, преиначење; погоршање, оштећење; узбуђивање, узбуђење, ужасавање, гнев; муз. акорд или тон повишен или снижен хроматским знаком.

проблеме). Да би се смањила вулнерабилност особе на стрес постоје бројне психотерапијске методе које помажу да се поврати (или стекне) самопоуздање и врати вера у сопствене снаге, да се особа научи да решава проблеме на најадекватнији начин, да планира кораке унапред и да научи да планира време (избећи закашњење са роковима, што подиже тензију и делује стресогено).

У литератури се могу наћи две категорије стреса: акутни и хронични. За стање **акутног** стреса карактеристичан је *доживљај* емоционалне патње. Особа је свесна своје „нервозе“, узнемирености, туге, потиштености, беса према себи и другима, претеране употребе алкохола, цигарета или кафе, слабе концентрације, растрешености, заборавности, „опседнутости“ истим мислима, те забринутости за своје психичко стање. Све се то негативно одражава на квалитет живота, односе са људима и на сан, те доводи до интензивирања стања стреса, јер – све су то нови стресори. Ако се особа на време не ослободи стања акутног стреса, онда се оно развија у стање хроничног стреса. За стање **хроничног** стреса карактеристично је *одсуство доживљаја* емоционалне патње, настаје тако што особа временом развија толеранцију на манифестације акутног стреса и навикава се на њих, игноришући их или негирајући. Пошто тај процес одвлачи енергију личности, особа се у све већој мери емоционално дистанцира од других људи, избегава интимне социјалне контакте и сексуалне односе, те све теже проналази задовољство у свакодневним активностима у садашњости, фокусирајући се на циљеве у будућности. Типично размишљање особе у стању хроничног стреса је: „Док завршим још ово...“. Препознаје се, пре свега, по томе што компулзивно-присилно ради, стално мора бити активна, око нечега заузета и не може се опустити, евентуално уз употребу алкохола, дрога... Поред компулзивног рада присутни су умор, хронични недостатак времена, мањак мотивације, цинизам, негативизам, иритабилност и претерана критичност према другима, импулзивно понашање, несаница, компулзивно бављење проблемима са посла изван радног времена, дужи опоравак од болести, чак и од безазлених као што је прехлада. Такво стање коначно доводи до физичког колапса (интензиван бол, премор, малаксалост, често падање у несвест, итд.).

Која су штетна дејства стреса?

Уколико је наш организам дуже време изложен стресу и ако се он јавља често, дешава се да системи који су подложни реакцијама које изазива стрес задобијају трајна оштећења. Нека од најопаснијих здравствених проблема који настају услед превеликог излагања стресу су срчани и мождани удар. Наиме, кардиоваскуларни систем под стресом пролази кроз низ промена, убрзава се рад срца, диже се крвни притисак, сужавају се вене и крв постаје лепљивија, што може да доведе до стварања угрушака који могу изазивати срчани и мождани удар. Стрес у већим количинама, такође, изазива и пад имунолошког система, чинећи организам подложним многобројним инфекцијама. Осим тога, могу да се јаве и разни проблеми са дигестивним трактом, запаљење желуца, чир на желуцу и дванаестопалачном цреву, запаљење са чиревима на дебелом цреву, надражено дебело црево. Чест проблем су и главобоље, несаница, губитак концентрације – слабљење памћења, нервоза, раздражљивост, депресија, незадовољство и анксиозност. Разне промене на мозгу (душевни и емоционални поремећаји), устима (афте, ранице), плућима (астматични напади, отежано дисање), срцу (напади ангине пекторис, срчане сметње – аритмије), мишићима (тикови – трзање,

затегнутост неких мишића – леђних и у раменима), кожи (кожне болести – екцем, перутање) и полним органима (аменореја – губитак менструације, импотенција и прерана ејакулација), као и честа потреба за мокрењем, губитак косе, нагле промене у телесној тежини, такође могу бити последица великог излагања стресу.

Пушење, прекомерно испијање алкохола и кафе, узимање дроге, слаб апетит, велика потреба за храном, физичка пасивност, претерана полна или спортска активност, радохолизам – последица су погрешне реакције на стрес.

Како се носити са стресом?

Свака околина може бити узрочник стреса, неки нивои стреса део су свакодневног живота и нису само последица односа и прилика на радном месту. Многи покушавају последице стреса ублажити на непримерен или чак штетан начин. Никотин, алкохол, кофеин, шећер, средства за умирење и опијати најчешћа су средства којима се стрес покушава смањити. Средства која нас подстичу на акцију узрок су великих успона и падова енергије и расположења. Организам се временом на њих привишава, тако да треба повећавати дозу стимуланса за постизање истог учинка.

а) Уместо узимања стимуланса и средстава за смирење савремени човек би требало да научи методе за избегавање стреса и смањивања штетног деловања. Неке може спроводити сам: смањење обима дневних обавеза (радних, породичних, друштвених); увођење правилне исхране с много витамина и минерала; избегавати стимулансе и седативе; увести уредан ритам спавања и рада; редовно вежбати уз технике опуштања и медитације, итд.

б) Треба бити свестан упозоравајућих физичких симптома нагомиланог стреса, као што су: главобоља, укочен врат и рамена, убрзано дисање, знојење, болови у желуцу и мучнина, психичких – појачана иритабилност и нетолеранција, нервоза, потешкоће са концентрацијом и негативне мисли.

в) Треба преиспитати живот, реорганизовати га и боље контролисати, сами или уз помоћ стручњака. Стресни доживљај учинити предвидљивим тако што би се разјаснио, испланирао, увежбао, смањила његова важност или се једноставно избегао.

г) Унапредите међуљудске односе на начин да што више будете с онима које волите, дружите се с пријатељима и повремено одржавајте квалитетне друштвене контакте. Препознајте и избегавајте особе које вас искоришћавају, особе које стално стварају проблеме и траже од вас превише саосећања. Сваку нерешену ситуацију или сукоб с било киме и у вези било чега одмах рашчистите.

д) Заузмите се за себе јачајући своје самопоуздање на начин да постанете свесни и својих позитивних и негативних страна; изборите се за своје ставове, али их не намећите другима по сваку цену; препознајте и остварите све своје оствариве жеље, а оне неоствариве свесно одбаците. Научите рећи „не“ у случају да вас други оптерећују обавезама којима не можете или не желите удовољити.

ђ) Мислите рационално и позитивно, јер чак и негативна искуства имају позитивне елементе. Рационално анализирајте сваки проблем (бригу, страх) на начин да га прво дефинишете, затим утврдите шта га је изазвало, пронађете сва могућа решења и, на крају, изаберите оно најбоље. Рационалним и позитивним приступом сазнаћете да ниједан проблем није нерешив, да неки проблеми и не постоје, да се могу избећи, да многи нису тако велики као што нам се чини, да се многи реше сами од себе и да се сваки проблем може умањити.

е) Свакодневно одвојите тридесетак минута за опуштање у миру и тишини. Тренутке самоће и доколице претворите у свакодневни ритуал који ће вас опустити и годити вашем телу и души. Корак даље у опуштању чине вежбе које обједињују вежбе за мишиће, срце, дисање.

ж) Победите стрес физичком активношћу која, без сумње, представља један од најбољих начина спречавања негативних учинака стреса. Већ и 30 минута свакодневне вечерње шетње или десет минута пењања степеницама чине чуда. Корисно је три или више пута недељно трчати, брзо ходати, возити бицикл, пливати или планинарити.

з) Здравно се храните, јер правилна исхрана доприноси и заштити организма од штетног утицаја стреса. Предност дајте исхрани базираној на производима од целих житарица, воћу, поврћу и риби, умереној количини млечних намирница и белом месу, маслиновом уљу, те на мало/нимало масти и шећера. Посебну пажњу посветите намирницама које су богате угљенохидратима, витаминима Б, есенцијалним аминокиселинама и магнезијумом. У случају сталне изложености стресу препоручује се и унос додатне количине витамина Б комплекса, витамина Ц и Е, магнезијума, цинка и селена, искључиво у договору са лекаром. Пијте довољно квалитетне воде, смањите или укините конзумирање алкохола, газираних пића и кафе.

и) Смејте се што чешће. Ако је потребно, поново научите да се смејете, јер је смех најбоља превентивна метода, као и најбољи лек. По мишљењу стручњака смех опушта цели организам, опушта мишиће, побољшава дисање и циркулацију, умирује нервну напетост и тера црне мисли.

Стрес на радном месту

Највећи могући стрес доживљавају људи који немају посао. Запослени, посебно они који трпе утицај стреса на радном месту, најчешће немају одговарајућу перцепцију ни уобичајену емпатију за људе који немају посла („сит гладноме не верује“). Према истраживању Европске агенције за безбедност на раду и заштиту здравља, стрес на радном месту присутан је код сваког трећег запосленог Европске уније¹¹ Најчешћи узроци стреса на радном месту су: страх од

¹¹ Стресом на послу у ЕУ обухваћено је 28% запослених или 41,2 милиона. Последица стреса на послу је 50-60% свих изгубљених радних дана, али и око 5.000.000 несрећа на послу и губитак најмање 20 милијарди € годишње. У ЕУ се 12 милиона људи жали да их вређа управни кадар; 6 милиона (4%) жали се на физичко насиље, а 3 милиона (2%) на сексуално злостављање. Због стреса на послу у ЕУ се догоди 48.000 извршених и скоро пола милиона покушаја самоубиства. Немогуће је бројчано показати директну везу између стреса на послу и оболевања од рака и других психосоматских болести. У европским земљама 28% запослених изјављује како њихов посао код њих изазива стрес и како то негативно утиче на њихово здравље.

Истраживање Европске конфедерације независних синдиката (CESI) 2009. године показало је да око 22 % запослених Европљана (око 45 милиона) пати од стреса који је у директној вези с послом који обављају; 28 % радника (50–55 милиона) имају болове у мишићима и леђима, као и друге мишићно-скелетне проблеме (изјава генералног секретара CESI Helmut Milers на крају скупа посвећеног здрављу и превенцији на радном месту).

У САД током 90-тих година XX века 29–40% запослених свој посао карактерише стресним или врло стресним. У европским земљама 28% запослених изјављује како њихов посао изазива стрес и како то негативно утиче на њихово здравље.

губитка посла; премореност; кратки рокови; недостатак подршке руководиоца; осећај да запослени не може да влада својим временом ни учинком; немогућност да запослени утиче на начин рада; осећај отуђености од менаџмента фирме; осећај претеране експлоатисаности или неискоришћености; „празан ход“; монотонија; бројни физички, биолошки и хемијски утицаји.

Проблем стреса на радном месту не може се одвојено разматрати од појаве психичког злостављања на радном месту (мобинга). Стање стреса на радном месту може се дефинисати као низ штетних физиолошких, психолошких и бихевиоралних реакција у којима захтеви посла нису у складу са способностима, могућностима и потребама појединца (Sauter и Murphy, 1999). Синдром сагоревања на послу један је од најнеповољнијих последица дуготрајне изложености професионалном стресу. Стрес на послу резултат је интеракција запослених и карактеристика посла. Психичко злостављање представља сложен социјално-медицински проблем моралног злостављања на послу који оставља последице на психичко и физичко здравље.

Познато је да је посао са људима изразито сложен и представља значајан извор стреса. Брига за ментално здравље запослених није луксуз већ професионална обавеза послодавца. У организацији која се брине о својим запосленима истакнуто место мора имати планирање и спровођење организационих мера за спречавање психичког злостављања и смањивање радног стреса.

У земљама са високо развијеном индустријом све је више присутна појава да врло развијена и савремена здравствена служба не може битије смањити болести становништва. Неке болести се чак све више шире. Ту појаву узрокује стрес који све више постаје права социјална болест данашњице.

Савремени човек улази у разноврсне, врло сложене међуљудске односе и често ризичну сарадњу са људима. Из тих односа произлазе понекад задовољства, али и до напетости, свађа и сукоба који, код једних, повећавају унутрашњу конзистенцију, појачавају отпорност и храбре га, а код других штетно утичу на здравље и нарушавају га.

Од индивидуалних карактеристика сваког појединца и његовом реаговању на неповољне спољне и унутрашње утицаје зависи да ли ће свако стресно стање произвести неповољан учинак на здравље или не. Савремено друштво карактеришу бројне промене, све је већа употреба информационих и телекомуникационих технологија, изражен је раст услужних делатности, канцеларијских послова, рад са разним информацијама и многим клијентима, тимски рад, рад на даљину, те флексибилност послова. Долази до значајних промена у старосној, полној и образовној структури радне снаге и безбедности запослења. Рад у таквом друштву поставља одређене менталне и емоционалне захтеве који су у нескладу са способностима, могућностима и потребама радника, те се код све већег броја јавља стање стреса. Истраживања спроведена 20-их година XX века у САД наводе да 29%–40% радника сматра свој посао стресним или врло стресним (Sauter и Murphy, 1999). У истраживању у 15 земаља Европске уније 28% радника наводи да посао код њих изазива стрес и тако делује на њихово здравље (Paoli и Merlie, 2001). Велика конкуренција на тржишту, организацијске промене (приватизација, спајање, реструктурирање), економска криза, несигурност радних места довели су до повећања учесталости психичког злостављања. Оно је постало уочљивије више него икад.

Досадашња истраживања довела су до различитих теорија и модела стреса на послу. Према моделу Hurrell i McLaney (1988) стрес на послу резултат је интеракције запослених и карактеристика посла, где се већи значај при настанку стреса придаје организацијским факторима, док стратегију за превенцију стреса чини преобликовање посла. Међу факторима који су извор стреса на послу могу се издвојити фактори радне околине (опасни или непријатни услови рада: бука, загађење ваздуха, неприлагођени радни услови, преоптерећеност, итд.).

Извори професионалног стреса могу бити:

а) унутрашњи – првенствено зависе од појединца, особине личности, претходног искуства, стила рада, система вредности и од слике коју појединци имају о себи. Изражавају се као: нереална очекивања од посла и од себе која прелазе радни реалитет; потреба за сталном и потпуном контролом ситуације; претерана везаност за посао и осећај појединца да сноси сву одговорност; идентификација са послом у толикој мери да он постаје главни или једини садржај и смисао живота, једино подручје потврђивања; непрепуштање делова послова другима; претерана упорност, ригидност и тврдоглавост у постизању циља по било коју цену;

б) спољашњи – повезани су са радним условима, организацијом рада и извиру из односа са другим људима.

У савременим условима рада, у неким пословима, јављају се нови стресори, а неки мењају значење услед промена карактеристика рада. Такви стресори су: злостављање на послу, злоупотреба овлашћења и дужности, фаворизовање запослених само мушког или женског пола, страначке припадности и по рекла, контаминација рачунара вирусима, електронско снимање рада и сл.

Синдром „сагоревања“ на послу један је од најнеповољнијих последица дуготрајне изложености професионалном стресу. Најчешћи знаци су: осећај физичке и емоционалне исцрпљености; губитак осећаја личне вредности; негативизам како везан за себе тако и за циљеве посла или организације; губитак занимања за сараднике, цинизам и неосетљивост за друге; осећај беспомоћности; песимизам често праћен реченицом: „Ионако се ништа не може учинити“; раздражљивост и ниска толеранција на фрустрацију; непријатељство; неприлагођивост; повлачење у социјалним односима; учесталији сукоби и агресивни испади; повећана употреба алкохола, цигарета, стимулативних средстава и лекова; изостајање са посла; осећај опште слабости; учестало разбољевање; преосетљивост на надражаје (звукове, мирисе, топлоту и сл.); комуникацијске потешкоће; губитак сексуалног интереса и настанак сексуалних проблема; физички симптоми: главобоље, болови у леђима, потешкоће при дисању, спавању и исхрани, гастро поремећаји, итд.

„Сагоревање“ на послу одвија се постепено. Прво се јављају превелика очекивања и идеализација посла. Манифестује се као ентузијазам везан за посао, потпуна посвећеност послу, висок степен енергије, позитивни и конструктивни ставови, добри резултати. Затим се јавља почетно незадовољство послом, први знаци „сагоревања“, први знаци физичког и менталног умора, фрустрираности и губитка неких идеала; смањује се радни морал, а повећава досада, тешкоће у комуникацији са колегама. Долази до повлачења, изолације и интензивнијих знако-

ва стреса. Јавља се избегавање контакта са другим сарадницима; веће комуникацијске тешкоће, бес и непријатељство; негативизам; депресивност и друге емоционалне потешкоће; неспособност да се мисли и концентрише; физичка и ментална исцрпљеност; већи број психосоматских тешкоћа. На крају долази до апатије и губитка интереса уз озбиљно продубљивање знакова стреса. Јавља се ниско лично и професионално самопоштовање, хронично изостајање са посла, хронично негативни осећаји везани уз посао, потпуни цинизам, неспособност комуникације са другим особама, депресија и напуштање посла.

Психичко злостављање на радном месту

Мобинг (енгл. *work abuse, employee abuse*) јесте специфичан облик понашања на радном месту, када једна особа или група особа психички (морално) злоставља и понижава другу особу, ради угрожавања њеног угледа, части, људског достојанства и интегритета, све до елиминације са радног места. Злостављана особа је беспомоћна, у немогућности да се одбрани. Енглески термин *mobbing* најчешће се користи у шведској, немачкој и италијанској литератури, док се у земљама енглеског говорног подручја наилази на термин *bullying*; у САД су најчешћи термини *work abuse* или *employee abuse*. Пуно је термина којима се покушава превести *mobbing*: психолошко злостављање, психолошко малтретирање, психолошки тероризам, морално малтретирање, морално злостављање и сл. Реч *mobbing* долази од енглеског глагола *to mob*. Први који је почео да истражује овај феномен био је немачки психолог Heinz Leymann (1996). Он је први употребио назив *mobbing* за одређена понашања на радном месту, одредио његове карактеристике, последице по здравље, а позајмио ју је из етиологије Konrada Lorenza који је тако називао понашање неких врста животиња које, удружујући се против једног свог члана, нападају га и истерују из заједнице, а понекад и усмрћују. Слично понашање људи у радној средини Leymann је назвао *mobbingom*, тј. психичким злостављањем у пословном животу које се односи на непријатељску и неетичку комуникацију, која је на систематичан начин усмерена од једне или више особа према појединцу, који је стављен у позицију беспомоћности и не може се одбрани. Врло је често (најмање једном недељно) и траје дужи период (најмање 6 месеци). Због високе учесталости и дугог трајања непријатељског понашања то малтретирање доводи до значајне менталне, психосоматске и социјалне патње.

Жртва психичког злостављања може постати било ко без обзира на животну старост, пол, изглед, социјални статус, степен образовања, радну или професионалну позицију. Психичко злостављање на послу нешто чешће се догађа женама. Жртвом може постати свако, чак и способан, беспрекорно стручан, марљив и савестан појединац. Истраживања¹² показују да се на сплеткарење, поткопавање и понижење са циљем елиминисања непожељног из колектива троши много више енергије него на сам рад за који се прима плата.

¹² Истраживања спроведена у САД 1999. године наводе податак према којем је 1 од 4 радника изложен психичком злостављању, док је тај број у Великој Британији 1:8 радника.

Које се активности предузимају у циљу напада и злостављања радника:

1) надређени и/или колеге ограничавају могућност изражавања жртве; жртва се прекида у разговору; одбијају се невербални контакти са жртвом: избегавају се погледи, не примећују се знакови: дизање руке за укључивање у разговор и сл.;

2) жртва се стално изољује, нико јој се не обраћа, сви се понашају као да је нема, не позива се на састанке и неформална дружења колега;

3) напади на личну репутацију – измишљања прича о жртви и њеном приватном животу; оговарање; исмејавање; негативни коментари личних карактеристика жртве и сл.;

4) напади на квалитет професије – сталне критике и приговори; вређања; претерана контрола; ниске оцене рада; појава да се жртви не дају радни задаци и одузимају јој се основна средства за рад: радни простор, телефон, рачунар (синдром „заданог стола“); задају јој се задаци неприлагођени професионалној квалификацији (задаци су или преједноставни или претешки и захтевају од жртве способности које нема, с циљем да натера жртву да погрешни); затрпавање задацима и одређивање кратких рокова – синдром „претрпаног стола“; стално мењање радних задатака;

5) напади на здравље (жртва се присиљава да обавља задатке који нарушавају њено здравље; не допуштају се слободни дани и годишњи одмор; прети се физичким нападима; жртва се сексуално злоставља и сл.).

Према Leymann (1996) сваки радник током радног века има 25% шансе да буде бар једном жртва психичког злостављања. Психичко злостављање више је од повремених конфликта или канцеларијских свађа. Ко практикује такво понашање има свесну намеру да нашкоди раднику и/или да га на крају примора да напусти радну средину. Осећај угрожености, љубомора и завист могу подстаћи жељу да се елиминише неки колега поготово ако постоји уверење да његова елиминација води напретку у каријери. Већа група запослених, због унутрашњих проблема напетости и љубоморе, може изабрати једног радника као „жртвено јагње“ на којем ће доказати да су снажнији и способнији.

Као карактеристичне жртве психичког злостављања могу се навести:

- „поштењаци“ – лица која су уочила и пријавила неправилност у раду;
- инвалиди;
- млађа лица која су се тек запослила, као и старија лица пред пензијом;
- лица која траже више самосталности у раду или боље услове рада;
- лица која би могла постати вишак;
- врло креативна лица које предлажу промене и тиме „нарушавају“ постојеће стање;
- лица која су се запослила међу последњима;
- лица другог етничког и/или религијског порекла;
- болесне и ексцентричне особе, итд.

Психичко злостављање се, најчешће, одвија у неколико фаза: прво настаје сукоб који озбиљно нарушава међуљудске односе и тако постаје темељ каснијег развоја mobbinga; друго, агресивне тежње постају све убојитије и усмеравају се ка будућој жртви док агресивност не ескалира у праву психолошку тортуру. Уз много понижавања, претњи, злостављања, мучења и гласина жртва развија осећај мање вредности и губитак људског и професионалног достојанства. Када жртва постане „дежурни

кривац“, већ је обележена и изолована, непрекидно је злостављана, постала је већ „жртвено јагње“, односно „врећа за ударање“. Следећа фаза је очајничка борба жртве за опстанак, где се појављују и озбиљни психосоматски поремећаји и болести. Након вишегодишњег злостављања жртва болује од неке озбиљне хроничне болести; не може више издржати, напушта посао или (ређе) покушава самоубиство.

Последице психичког злостављања могу бити катастрофалне за колектив, а посебно за жртву. Психолошки терор може врло озбиљно угрозити психичко и физичко стање жртве: учестале су главобоље, поремећај спавања, вртоглавица, осећај притиска у прсима и недостатак ваздуха, честа промене расположења, анксиозност, присуство туге, плач, стално размишљање о проблемима, осећај социјалне изолације, недостатак интереса за чланове породице и друге људе, емоционална отупљеност, пасивност, смањење или повећање апетита, учестало коришћење алкохола, цигарета, лекова и сл.

Психичко злостављање већ је законски кажњиво у многим европским државама, а најбоље законе налазимо у Шведској, Норвешкој, Француској и Швајцарској. Психички злостављач (енгл. *mobber*) кривично је одговоран, а жртва може затражити одштету за нанесену „биолошку штету“. Злостављање на радном месту у Србији¹³ је законски регулисано тек од септембра 2010. године, када је почео да се примењује Закон о спречавању злостављања на раду и Правилник о понашању послодавца и запослених. Циљ закона је обезбеђивање целовитог система заштите радника. Правилником су регулисана општа правила понашања међу колегама, а већина су из области лепог васпитања. И, свако одступање од овог обрасца може да се тумачи као мобинг. Ускоро следе детаљна упутства, као и коме могу да се обрате запослена лица ако сматрају да су жртва мобинга. Тужба против онога ко злоставља може се поднети најдуже шест месеци након последњег конфликта. За време трајања поступка, жртва и сви сведоци заштићени су од отказа, премештаја са радног места и све време имају право на пуну плату. Понашања од којих се „треба уздржавати“ су све врсте игнорисања, викања, претњи, вређања, узнемиравања ... Тужбу због мобинга могу добити и они који воле да исмевају, оговарају, измишљају приче и ругају се колегама. А, у нарушавању професионалног интегритета убрајају се и неоправдане критике и омаловажавања резултата рада, додељивање изузетно тешких или, пак, потпуно понижавајућих радних задатака, непримерени рокови, неоствариве норме, непримерени сексуални коментари... Списак пожељних и непожељних понашања је подгачак, а на послодавцу је да своје запослене детаљно упозна са свим што могу да очекују на послу. У супротном, очекује га казна и до 800.000 динара, судски трошкови, а можда и плаћање одштете.

Министарство рада и социјалне политике је, уз подршку Канцеларије УН за женска права, обучило инспекторе широм Србије да примењују нови Закон о равноправности полова и Закон о забрани злостављања на раду. Инспектори ће контролисати документацију предузећа како би открили да ли су запослени већином мушкарци, али и међуљудске односе. Провераваће и да ли су за исти

¹³ Према подацима Института за јавно здравље „Милан Јовановић Батут“, у Србији је 1999. било 271.944 случајева менталних болести, а 2002. године тај број се попео на 309.281. Ментално здравље становништва Србије је све лошије, при чему стрес узима данак, тако да је уочено да сваки четврти грађанин болује од депресије.

посао у некој фирми жене мање плаћене или на други начин дискриминисане. Када се уче неправилности послодавцу ће стићи решење које га обавезује да грешке исправи. Ако одбије, биће покренут поступак.

Закључак

У Србији је једноставно отпустити радника, јер радно законодавство још није довољно усклађено са свим позитивним европским правима радника. Уз то, злостављање подређених од стране надређених присутно је у великој мери. Након приватизације у многим подuzeћима било је одмах јасно да постоји вишак радне снаге и да је потребна реорганизација и модернизација. Нови власници често нису желели, нити су имали средстава за потребна улагања. Њихов је једини циљ био што већи профит у што краћем времену. Одговорне особе биле су овлашћене да користе сва средства за остварење постављених циљева. Вређање, критиковање радника, преоптерећеност радним задацима, ускраћивање слободних дана или годишњих одмора су свакодневница. Присутна жеља за бржом и успешнијом каријером, љубомора и завист према успеху колега доводе до психичког злостављања између радника на истом положају. Проналажење „жртвеног јагњета“ само је један од начина одбране од фрустрација и напетости проузрокованих лошим условима рада.

Рађамо се, живимо и умиремо са стресом; он је присутан у свим областима живота и рада. Морамо схватити, али да не буде касно, да не можемо да изменимо свет око нас, али можемо предузети мере да се ми изменимо и прилагодимо наша реаговања на њега, да га боље упознамо. У својој радној средини морамо научити да га контролишемо, да елиминишемо све узроке настајања, да га сведемо на најмању могућу меру, да спречимо неповољне последице. Свакако да то не може да уради сам појединац, па је потребно мобилисати све снаге, напоре и активности целе организације и руководећег кадра.

Уколико приметите да имате проблем са стресом и да нисте у стању да се самостално суочите с њим, неопходно је да се обратите некоме за помоћ. Ако вам стрес ствара озбиљне, како физичке, тако и психичке проблеме, немојте се надати да ће сам нестати и немојте покушати да га игноришете. Врло је важно да будете свесни проблема који имате и да будете довољно снажни да потражите помоћ професионалца. То је понекад тешко јер је код нас распрострањено врло погрешно веровање да је срамота ићи код психолога или психијатра, као и да самим одласком поручујемо осталима да је наше ментално здравље нарушено. Треба имати на уму да признавање проблема и тражење помоћи за његово решавање није знак слабости, већ разборитости.

Литература

1. Лојић, Р.: Управљање стресом и спречавање мобинга, Војни гласник, Београд, 2010.
2. Гринберг, Џ., Барон, Р. А.: Понашање у организацијама: разумевање и управљање људском страном рада, Желнид, Београд, 1998.

3. Јовановић-Божинов, М., Живковић, М., Цветковски, Т.: Организационо понашање, Мегатренд универзитет, Београд, 2002.
4. Kostelić-Martić, A.: Mobing – psihičko maltretiranje na radnome mjestu, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
5. Михаиловић, Д.: Психологија у организацији, ФОН, Београд, 2008.
6. Зотовић, М.: Стрес и последице стреса, Филозофски факултет у Новом Саду, Психологија, 2002, Вол. 35 (1–2), 3–23 УДК 616.89 : 615.851
7. Адамовић, В. Емоције и телесне болести, Нолит, Београд, 1953.
8. Нововић, З., Зотовић, М., Дубовска, М., Ђурђевић, О., Биро, М.: Етиолошки и феноменолошки чиниоци синдрома ратног стреса. Часопис за Клиничку психологију и социјалну патологију, 1, 285–289, 1994.
9. Светска здравствена организација, ИЦД-10 Класификација менталних поремећаја и поремећаја понашања, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1992.
10. Зотовић, М.: Компаративна студија психотрауматизованих, телеснотрауматизованих и нетрауматизованих учесника рата, Дипломски рад, Филозофски факултет, Нови Сад, 1993.
11. Зотовић, М.: Ратни стрес. Постоје ли отпорна деца?, Задужбина Андрејевић, Београд, 1999.
12. Cannon, WB., De La Plaz, D.: Emotional stimulation of adrenal sekretion. Am J Physiol 1911; 27: 64–70.
13. Friedman, M., Rosenman, RH.: Type A Behavior and Yor Heart,; Alfred A. Knopf, New York, 1974.
14. Rosenman, RH., Chesney, MA.: Psychological profiles and coronary heart disease, у књизи Kielholz, Siegenthaler, Taggart, Zanchett (eds): Psychosomatic
15. Cardiovascular Disorders – When and How to Teat. Bern: H. Huber Publ. 1981: 37–50.
16. Verrier, RL. Et. al.: Autonomic nervous system and coronary blood flow changes related to emotional activation and sleep. Circulation 1991, 83 (suppl II): II-81–9.
17. Henry, JP. Stephens, PM.: Stress, Health, and the Social Environment, New York: Springer Verlag, 1977: 176.
18. Kaplan, H. I., Freedman, A. M., Sadock, B. J. (1980). Comprehensive textbook of psychiatry (3rd edn). London: Williams & Wilkins.
19. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, appraisal, and coping. New York: Springer.
20. Lazarus, R. S. (1991). Emotion and adaptation. New York: Oxford University Press. Macksoud, M. S., Dyregrov, A., Raundalen, M. (1993). Traumatic war experiences and their effects on children. In: Wilson, J. P., Raphael, B. (Eds.), International Handbook of Traumatic Stress Syndromes. New York: Plenum Press.

ПРОЦЕНА РИЗИКА У ЗАШТИТИ ЛИЦА, ИМОВИНЕ И ПОСЛОВАЊА – ОПАСНОСТИ ОД ПРОТИВПРАВНОГ ДЕЛОВАЊА И НЕПОСТОЈАЊА АДЕКВАТНЕ НОРМАТИВНЕ РЕГУЛАТИВЕ

Младен Милошевић,
Универзитет у Београду – Факултет безбедности¹

Зоран Кековић
Универзитет у Београду – Факултет безбедности

Чланак је посвећен разматрању правне димензије процеса идентификовања, класификације и оцене ризика у домену заштите лица, имовине и пословања. Аутор износи тезу о потреби увођења нормативне равни у процесе анализе и процене ризика и расправља о значају и могућностима инструментализације правних норми за остваривање циљева менаџмента ризика. Нарочита пажња придаје се важности интерне организацијске регулативе (тзв. аутономно право) као средства за нормативизацију мера и процедура у домену приватног обезбеђења и конституисање интегрисаног система правне заштите од ризика по безбедност, имовину и пословање организације. Резултат ауторове анализе је постављање критеријума за стварање јединствене класификације ризика, који имају претежно правни карактер. Након успостављања типологије правних ризика, аутор расправља о ризицима од противправног деловања екстерних и интерних субјеката и указује на могућности њиховог идентификовања и категоризације. У раду се разматра и значај познавања и имплементације правних прописа у фази процене ризика, а посебна пажња посвећена је проблему одговорности правних лица за кривична дела, као специфичној врсти ризика насталој деловањем одговорних лица и запослених?

Кључне речи: *процена ризика, заштита лица, имовине и пословања, правни аспекти, нормативизација мера и процедура у заштити лица, имовине и пословања, правни ризици, ризици од противправног деловања.*

¹ milosevic@fb.bg.ac.rs

Увод

Менаџмент ризика представља делатност превенције, идентификовања, приоритетизације, процене и управљања ризицима који могу да доведу до настанка кризних ситуација у привредним и ванпривредним организацијама.² Менаџмент ризика је део редовних пословних операција сваке савремене организације, без обзира коју врсту делатности она обавља. Суочавање са хазардима (потенцијалним изворима ризика), њихова идентификација, оцена и категоризација саставни су делови процеса руковођења. У зависности од природе и степена опасности које производе одређени ризици, субјекти менаџмента ризика израђују стратегије и планове за спречавање, елиминисање или редуковање штетних последица по пословање, имовину и безбедност дате организације.

У том смислу, управљање ризицима, након претходног идентификовања, приоритетизовања и коначне процене, основни је предуслов ефикасног кризног менаџмента. Кризни менаџмент је активност специфичног карактера која се дефинише на различите начине. Сам термин настао је у сфери политике. У литератури налазимо податак да је тај израз први употребио амерички председник John F. Kennedy током тзв. кубанске кризе 1962. године, описујући њиме управљање ванредно озбиљном и компликованом ситуацијом. Касније се термин кризни менаџмент користи првенствено у пословној сфери, задржавајући слично значење, пренесено у контекст управљања пословним операцијама предузећа.

Glaesser одређује кризни менаџмент као скуп стратегија, процедура и мера које се планирају и примењују ради спречавања и суочавања са кризом. Он прави јасну разлику између менаџмента ризика, који је део редовног процеса управљања пословима и менаџмента кризе, који се односи на снажање у ванредним ситуацијама које су се већ отргле контроли. Строго гледано, његово резонување је исправно јер постоји суштинска разлика између делатности усмерене на разрешавање настале кризе и процеса усмерених на управљање ризицима како не би прерасли у ванредну ситуацију, попут кризе или катастрофе (Glaesser, 2006, 21–22).

И у домаћој литератури наилазимо на теоријска одређења појмова ризика, кризног менаџмента и менаџмента ризика. Кековић појам ризика одређује као „продукт вероватноће појављивања акцидента и консеквенција акцидента“, а анализу ризика као „идентификовање потенцијалних акцидента, предикцију фреквенције појаве и калкулацију појава које ће резултовати акцидентом“ (Кековић, Николић, 2006, 343). Кешетовић и Кековић карактеришу кризни менаџмент као облик апликативног менаџмента, који се пре може окарактерисати као „пракса руковођена теоријом“ него егзактна наука (Кешетовић, Кековић, 2008, 82).

Ипак, чини се да су менаџмент ризика и кризни менаџмент неодвојиви процеси. Идеалан метод кризног менаџмента био би онај који би подразумевао

² Термин „организација“ користимо да означимо различите колективитете који су, по природи ствари, субјекти менаџмента ризика и кризног менаџмента. То су, првенствено, правна лица, али и други субјекти пословања, попут предузетника и ентитета који немају статус правног субјекта по одредбама позитивног права, уколико се, због врсте пословних операција које предузимају или сопствене унутрашње структуре, баве делатностима управљања ризицима и кризама.

управљање кризом пре него што она заиста и наступи. Криза се може унапред контролисати једино путем објективне, трезвене и систематичне процене ризика са којима се организација среће у свакодневном пословању. Када се ризик оствари, за кризни менаџмент је већ касно. Тачније, једини ефикасан кризни менаџмент је онај који се реализује унапред, предвиђајући далекосежне последице које постојећи ризици могу произвести.

Дакле, појам ризика повезује међузависне активности субјеката менаџмента – анализу и оцену ризика, те управљање њима, са једне стране, и планирање и реаговање у непредвиђеним, комплексним и ургентним ситуацијама проузрокованим остварењем ризика, са друге стране. У оквиру тако одређених активности менаџмента ризика важно место заузимају процедуре приоритетизације и процене унапред идентификованих ризика. Процена ризика је процес који захтева примену посебних техника и процедура, а самим тим и адекватан методолошки приступ.

Сектор приватне безбедности подразумева обављање делатности везаних за заштиту личне безбедности припадника организације, њене имовине и процеса пословања. Обављање послова ове врсте нужно укључује процес управљања ризиком (првенствено у смислу превенције криза) и кризног менаџмента. Могло би се тврдити да поменути процеси представљају најважнију димензију рада сектора приватне безбедности. Следствено, домен приватне безбедности обухвата процедуре процене ризика који могу угрозити лица, имовину и пословање организације.

Уосталом, природа пословања је таква да подразумева свесно прихватање ризика. У том смислу важност домена приватне безбедности за процес процене ризика (посматрано из другог угла у односу на поменути) је велика, јер организација која не придаје значај изградњи и примени мера и процедура за заштиту лица, имовине и пословања ствара значајан ризик по свој пословни опстанак. Исто тако, може се рећи да организација која не узима у обзир проблем сопствене безбедности превиђа једну од основних компоненти менаџмента ризика. Дакле, гледано у оба смера, приватна безбедност и процена ризика су међузависни.

Ми се овде фокусирамо на један специфичан аспект поступка процене ризика, примарно везан управо за домен заштите лица, имовине и пословања, то јест за домен приватне безбедности. Ради се о правној димензији процене ризика, чија је важност неспорна из неколико разлога.

Прво, нормативизација мера и процедура за процену ризика уноси у њу свим нову димензију. Када поменуте мере постану правна обавеза, а не само ствар добре воље или пословне дисциплине задужених лица, вероватноћа да ће оне бити поштоване и примењиване се повећава, те се њихова нормативизација показује као још једна, и то врло битна активност менаџмента ризика.

Друго, познавање прописа који регулишу питања из домена безбедности и пословања предузећа представља вид менаџмента ризика, јер утиче на смањење вероватноће од незаконитог рада припадника организације (који је, сам по себи, веома велик ризик), али и на процес ефикасног остваривања законских права и заштите од екстерног противправног деловања.

Коначно, процена ризика укључује и анализу, категоризацију и оцену ризика који имају правни карактер. Непостојање одређених организацијских правних аката у домену приватне безбедности представља озбиљан ризик, као и пропуштање вр-

шења интерне контроле законитости пословања, закључивање штетних уговора или неадекватно вођење правних поступака у којима се организација налази. Исто се може рећи и за државну правну регулативу, као спољни фактор који у битној мери детерминише пословно и безбедносно окружење организације.

Сматрамо да је значај увођења метода за процену правних ризика у овај процес једна од кључних стратегија успешног менаџмента ризика, који је, у смислу превенције криза, најбоље оружје и кризног менаџмента јер може да води ка његовом оптималном виду – савладавању неочекиваних ризика захваљујући дугорочном планирању. Наравно, не постоји идеалан метод менаџмента ризика, који би гарантовао да у већини случајева до криза неће ни доћи ако се придржавамо прописаних процедура и техника, али мислимо да се ефикасним може назвати сваки онај облик управљања ризицима који у значајнијој мери смањује могућност да реализација ризика изазове кризу или, у још бољој варијанти, знатно смањује вероватноћу да ће се одређени ризик остварити. Мислимо да успешног менаџмента ризика, па самим тим и добре основе кризног менаџмента, не може бити без разматрања правне димензије ризика и примене методологије за процену нормативне равни рискантних ситуација.

Значај правне регулативе за менаџмент ризика највише долази до изражаја у фазама идентификације и процене ризика, мада није занемарљива ни његова „употребна вредност“ у осталим фазама. Када надлежни субјект у оквиру организације одређује категорије и степене ризика, неизбежно се суочава са ризицима који су везани за нормативну сферу, или за чију је контролу неопходан неки правни инструмент. Мислимо да се анализа правног аспекта процеса процене ризика може поделити на два дела (нивоа). Први део (ниво) анализе обухватио би класификацију и оцену ризика који се могу карактерисати као нормативни. Други део анализе, пак, сводио би се на проучавање ризика који настају као последица противправног понашања екстерних и интерних субјеката. Обе поменуте категорије имају не само теоријски већ и практичан значај, јер је поступак процене ризика без њиховог укључивања непотпун.

Правни ризици по лица, имовину и пословање организације

Закони, прописи и други општи правни акти сачињавају нормативно окружење у којем свака организација обавља своје делатности. Адекватност нормативних решења је важан фактор пословања организације, на који оне не могу да утичу, али којем ипак морају да се прилагоде. Значај квалитетних законских (и уопште нормативних) решења огледа се у свим сферама деловања организације. Међу њима посебно место заузима домен безбедности.

Уколико, рецимо, не постоји законски оквир који ствара основ за системско спречавање или ублажавање последица природних катастрофа, елементарних непогода (поплава, земљотреса, клизишта, пожара итд.) и осталих ванредних ситуација, нити омогућава јединствен, правовремен и организован одговор на њих, много су мање шансе да ће самоиницијативно, ситуационо и несинхрони-

зовано деловање дати одговарајуће резултате. Ако нема чврстог нормативног оквира којим се надлежним субјектима налаже систематско, организовано и уједначено деловање и утврђују санкције за непоштовање прописаних процедура и мера, могућност да одређени хазард, ризик или група везаних ризика прерасту у катастрофу свакако се вишеструко повећава.

Увиђајући ту чињеницу, наш законодавац је почетком ове године коначно усвојио Закон о ванредним ситуацијама и цивилној заштити, који предвиђа образовање адекватног система правовременог реаговања на кризне ситуације на националном, регионалном и локалном нивоу. Уосталом, тешке последице неких скорашњих елементарних непогода могу се приписати, и то у великој мери, неажурности и неприпремљености државних органа и локалне самоуправе, која је, опет, узрокована и застарелим и некавалитетним законским решењима. Према томе, сектор безбедности умногоме зависи од државне правне регулативе.

Аргумент у прилог хипотези о значају нормативног окружења односи се и на проблем криминалне политике државе, пре свега у домену прописивања казни за кривична дела којима се непосредно угрожавају живот и телесни интегритет људи, имовина или привредна делатност. Уколико држава прописује релативно благе и несразмерне казне, потенцијални извршиоци кривичних дела, рецимо против имовине или лица одређене организације, биће мање застрашени евентуалним ефектима кривичних санкција и тиме склонији вршењу кривичних дела.

У криминолошкој литератури већи се значај придаје неефикасној примени законских прописа него прописаном распону казне, јер ће потенцијални извршилац пре бити одвраћен већом вероватноћом откривања него висином казне. Ако се споји благост запрећених казни са некавалитетним радом полиције, тужилаштва и истражних судија, па се томе дода чињеница претерано благог поступања суда према учиниоцима кривичних деликата, која се испољава у изрицању благих казни, као и околност да грађани све поменуте државне органе, по свим истраживањима, доживљавају као високо корумпиране, као резултанту добијамо потенцијалног извршиоца који рационално сагледава ризик од укључивања у криминалну делатност као низак. Са таквим резултатом „cost–benefit“ анализе у описаном правном окружењу, повећаће се број рационалних актера који сматрају да се криминал у датим околностима „исплати“. Коначно, можемо додати да би многи идентификовали претходни опис са нашим тренутним окружењем.

Слично резонување можемо употребити код проблема кривичних дела против привреде. У државама са слабо регулисаном тржишном утакмицом, у којима се толерише, или чак посредно охрабрује нефер деловање, могућности за заснивање монопола, кршење права конкуренције, злоупотребе стечаја, прање новца, пореске утаје и извршење сродних кривичних дела многоструко се повећавају, чиме је и свака привредна организација потенцијално угроженија од противправног деловања. Све то важи и за земље у којима регулатива постоји, али се примењује крајње селективно и неадекватно.

Примера учинака које на организације остављају правне норме и њихова примена (или, другим речима, опште правне норме и појединачне норме које се доносе ради примене општих) свакако има још. Међутим, сматрамо да је јасно и из до сада изнетих аргумената колики је утицај нормативне сфере, у овом случају

екстерног типа, на безбедност и делатност сваке организације и зашто је неопходно унети је као фактор од ког зависи процена ризика по дату организацију.

Међутим, државна регулатива није једини нормативни феномен који се мора узети у обзир приликом процене ризика. Организације имају права и дужности да стварају интерно обавезујуће правне прописе којима регулишу бројна питања, између осталог и у доменима управљања ризицима у области приватне безбедности. Под правним актима привредних друштава и других организација подразумевају се општи правни акти донети од органа правног лица на основу законских овлашћења, а у циљу регулисања одређених правних односа унутар предузећа (Кошутић, Лукић, 2007, 176). У категорију интерних правних аката спадају: статут, оснивачки акт, правилници (нпр. правилник о раду или правилник о дисциплинској одговорности), пословник надзорног и управног одбора итд.

Сви интерни правни акти спадају у домен тзв. недржавног или аутономног права. Унутрашња правна регулатива представља моћно оружје у области менаџмента ризика. Предузеће путем унутрашњих аката самостално уређује питања процене, превенције и контроле ризика која нису регулисана државним правним актима или примењује законске норме, прилагођавајући их специфичностима сопствене организације, структуре, делатности и система пословања. На тај начин унутрашњи акти могу надоместити бар неке недостатке екстерне регулативе и створити оптималан систем за спровођење законских обавеза у домену управљања кризама.

На пример, и када екстерне правне норме не стварају добар основ за превенцију криза, предузеће или друга организација могу да пропишу интерне процедуре које ће смањити вероватноћу наступања кризне ситуације. Овде се, у ствари, ради о процесу инструментализације правних овлашћења организације за сврхе менаџмента кризе. Исто тако, чак и у ситуацији у којој је примена кривичних санкција на државном нивоу незадовољавајућа, те је већа вероватноћа од извршења кривичних дела против имовине организације, она може путем унутрашње регулативе да створи добар систем процедура и мера за сопствену заштиту, чијим би остварењем одвратила потенцијалне извршиоце.

Ако предузеће, примера ради, успостави адекватан систем физичко-техничке заштите и интерним правним нормама пропише обавезе свих запослених у вези са поштовањем безбедносних правила, као и санкције за њихово непоштовање, а уз то их редовно и неселективно спроводи и кажњава свако кршење радне дисциплине у овом домену, те развије ефикасан систем брзог правног реаговања ради очувања својих права и интереса, она постаје, иако „заробљена“ у неповољно спољашње окружење, добро организован ентитет који се може, бар релативно ефикасно, супротставити безбедносним претњама од појава попут имовинског криминалитета. Стога мислимо да би се непостојање адекватне унутрашње нормативне регулативе могло окарактерисати као важан правни ризик. Назив правни ризик користимо јер је карактер ризика правни, пошто је сама чињеница непостојања одређених норми фактор ризика. Према томе, оправдано је такве ризике назвати именом правни ризици.

У претходним примерима, пак, нисмо као рискантне навели само ситуације везане за непостојање регулативе, већ и оне које произилазе из њеног непримењивања. Суштински, ту се ради о сличном проблему као и код државне регу-

лативе. Готово да је подједнако ризикантно немати регулативу и имати је, погрешно је примењивати или је не спроводити уопште. Тако ризик представља и неспровођење адекватних нормативних регулатива.

Опет, ризик је и имати регулативу у области заштите имовине, лица и пословања, али је немати у повезаним доменима од којих и он зависи. Рецимо, организација је нормирала процедуре и мере приватне безбедности, али нема правилник о систематизацији радних места, којим уводи одговарајуће позиције задужене за њихово спровођење, затим нема правилник о пословној тајни, а бави се делатностима у којој је тајност података важан елемент пословања, или нема правилник о дисциплинској одговорности којим санкционише кршење интерних прописа. Слична ситуација настала би и у случају ако организација нема ефикасно организоване службе за брзо правно реаговање у кризама, које укључују нормативне аспекте.

Мислимо да би се, водећи рачуна о различитим безбедносним претњама, могла направити следећа класификација правних ризика који потенцијално угрожавају лица, имовину или пословање организација. Наиме, свака организација приликом процене ризика у сектору безбедности мора да утврди да ли у њеним оквирима постоји.³

– унутрашња нормативна регулатива, којом се предвиђа процедура проглашавања одређених докумената за пословну тајну и уводе адекватне методе за заштиту тајности пословних података;

– правилник о систематизацији радних места, који прописује одговарајућа радна места у чијем се делокругу налазе послови везани за чување пословне тајне и заштиту корисника од индустријске шпијунаже и других ризика пословања;

– унутрашња регулатива, којом се предвиђа дисциплинска одговорност лица због несавесног пословања и/или непоштовања интерних процедура у области безбедности лица, имовине и пословања које су проузроковале или могле да проузрокују негативне имовинске или неимовинске последице по корисника;⁴

– интерна регулатива, којом се предвиђа надлежност у области надзора и контроле законитости пословања, поштовања интерних процедура од запослених и одговорних лица и спровођење мера за превенцију и третирање ризика;⁵

– интерна процедура за мониторинг реализације пословних уговора и превенција настанка имовинске штете услед закључења неповољних пословних аранжмана;

– адекватно праћење судских, управних и других спорова и поступака које корисник води;

– адекватан систем унутрашње заштите од ризика криминалног деловања и ризика нелојалне пословне конкуренције, који се огледа у ангажовању стручних сектора са задатком праћења и брзог правног реаговања у случају појављивања ових ризика;⁶

³ Класификација која следи део је радне верзије *Стандарда за процену ризика у заштити лица, имовине и пословања* која је у процедури усвајања у Институту за стандардизацију Републике Србије и треба да послужи као практичан методолошки инструмент за примену српског стандарда СРПС А.Л2.002 из 2008. године. Аутор текста је члан Комисије која је израдила радну верзију стандарда, а на класификацији правних ризика радио је у сарадњи са мр Катарином Иванчевић.

⁴ Ова материја може да буде регулисана Правилником о раду или посебним правилником.

⁵ Регулисање тих питања може да буде предмет Статута, Правилника о раду и интерних процедура.

⁶ Систем унутрашње заштите може да буде конституисан и регулисан у оквиру Правилника о унутрашњој контроли и унутрашњих процедура за савладавање ризика.

– регулатива којом се конституише адекватан систем унутрашње контроле над радом запослених задужених за безбедност лица, имовине и пословања и уводи обавеза подношења редовних извештаја о свим инцидентима и акцидентима који су угрозили пословање, лица или имовину организације.⁷

Анализа и оцена наведених категорија ризика и инструментализација унутрашње правне регулативе за потребе превенције и сузбијања ризика су захтевни задаци. Ипак, дата класификација представља солидан оријентир за процену потенцијалних последица и вероватноће њиховог остваривања. Мислимо да би организација која у знатној мери испуни стандарде постављене овом класификацијом могла реално да смањи вероватноћу наступања одређених ризика.

Такође, чини се да су правни ризици категорија ризика која прожима све остале, јер се друге врсте ризика увек могу, макар и делимично, изразити у правној равни. На пример, ризици од пожара или ризици од угрожавања здравља на раду имају нормативну димензију јер су процедуре за њихову превенцију предвиђене државном регулативом, а могу се прописати и конкретизовати и унутрашњим правним нормама. Ризици од противправног деловања, опет, везани су за правне прописе који се таквим актима крше. Стога је јасно да недостаци у правној димензији организационог деловања сами по себи представљају категорију ризика чији се значај огледа у свим преосталим групама ризика.

Ипак, нормативни акти предузећа морају да задовоље строге критеријуме и стандарде у домену процене и превенције ризика како би постали адекватан инструмент организацијског менаџмента. Мислимо да се њихова правилна израда и примена „исплате“ свакој организацији, из више разлога.

Прво, имплементација стандарда, тј. правила и процедура за процену ризика путем њихове унутрашње нормативизације, оптималан је начин за предупређивање безбедносних ризика. Затим, примена стандарда олакшава процес спровођења законских обавеза предузећа. Коначно, стандардизација мера и поступака контроле ризика у оквиру нормативних аката производи правне обавезе за све чланове организације, повећава степен одговорности и подиже ниво безбедносне културе у предузећу.

Резултат процеса нормативизације стандарда у области превенције и контроле ризика треба да буде конституисање интегрисаног система правне заштите, који би се огледао у постојању адекватне регулативе и на њој засноване организације сектора и служби са задатком вршења надзора над процесом имплементације норми. Тим путем могу се спречити и сузбити бројни безбедносни ризици и остварити следећи циљеви: јасна расподела надлежности, процеса и радних задатака, ефикасна организација правних служби, координација правних служби и сектора безбедности и унутрашња правна контрола над радом сектора безбедности, ефикасан надзор над применом закона, унутрашњих нормативних аката и процедура у области кризног менаџмента. Такође, нормирањем обавезе подношења редовних извештаја о стању безбедности предузећа и догађајима који су је угрозили створио би се оквир за континуирано прилагођавање регулативе у складу са потребама предузећа.

⁷ Радна места систематизују се Правилником о раду, а интерним процедурама одређује се надлежност појединих лица у оквиру радних процеса.

Процена ризика од противправног деловања екстерних и интерних субјеката

Ризици од противправног деловања одређених субјеката спадају у групу прворазредних претњи безбедности сваке организације. Противправно деловање је широк појам којим су обухваћена разнолика кршења правних диспозиција распоређених по хетерогеним правним установама и гранама. У правној теорији је прихваћена категоризација деликата на кривичноправне, грађанскоправне, административне и дисциплинске. Узимајући у обзир да се овде фокусирамо на анализу противправних аката који угрожавају безбедност организација, јасно је да главни ризик по организацију у том смислу представљају кривичноправни деликти, затим управноправни (административни), па дисциплински.

Грађанскоправни деликт (проузроковање штете) нема принципијелан значај за анализу безбедносних ризика. Материјалне штете које настају кршењем грађанскоправних диспозиција пре могу бити процењене и анализирани у оквиру претходне категорије ризика – правних ризика, јер најбољи инструмент за њихово превазилажење јесте систем адекватне унутрашње правне заштите и брзог правног реаговања.

Криминална понашања, пак, носе са собом највиши степен ризика по организацију. Прекршаји и привредни преступи (управноправни деликти) имају, због нижег степена друштвене опасности, мањи степен ризика, али се и они морају узети у обзир у мери сразмерној њиховој штетности и учесталости. Коначно, дисциплински деликти имају значај због своје природе – они представљају кршења службене дужности и радне дисциплине у организацијама, па су самим тим у извесној мери ризик за организацијску безбедност.

Сви набројани облици кажњивог понашања могу се поделити на две велике групе, с обзиром на критеријум врсте извршиоца. Прву групу чине деликти које су учинили екстерни субјекти, а другу они које извршавају субјекти из саме организације.

Уколико хоћемо да категоризујемо ризике од различитих врста деликата, морамо узети у обзир колика је тежина њихових потенцијалних последица и вероватноћа њиховог остваривања. Спајањем ова два фактора добијамо величину конкретног ризика. Рецимо, јасно је да претња остварењем кривичног дела разбојништва против имовине организације носи потенцијално врло тешке последице и да је вероватноћа његовог наступања, у просечно заштићеној организацији која је, у замишљеном примеру банка, релативно висока, те као резултат добијамо висок ризик од криминалног деловања у овом облику.

Или, ако замислимо било које предузеће које се бави привредном делатношћу и, у складу са пословном логиком савременог доба, користи информационе технологије, претња остварењем дела компјутерског криминала је озбиљна јер последица може да буде онемогућавање или знатно отежавање поступка електронске обраде и преноса података у оквиру организације, што следствено доводи до угрожавања целокупног пословања. Вероватноћа наступања последице, пак, на високом је нивоу због софистицираности рачунарског криминала, лаке доступности средстава извршења и постојања лица која су уско специјализована за ову противправну делатност, посебно у односу на компјутерске мреже пословно успешних предузећа.

Слична логика може се применити и на остале облике криминалног деловања. Чињеница је да су предузећа и остале организације у сфери привреде подложнија одређеним кривичним делима у односу на друга. Овде пре свега мислимо на кривична дела из области имовинског, привредног и компјутерског криминала, али и на она везана за општу сигурност људи и имовине и интелектуалне својине. Неспорно је да предузеће може да буде објект и других кривичних дела, али би било готово немогуће проценити све потенцијалне ризике од криминалног деловања, посебно оне чија је вероватноћа наступања у односу на предузеће мала. Мислимо да процес процене ризика, стога, треба да обухвати анализу и оцену ризика од извршења кривичних дела која се најфреквентније дешавају организацијама, а могу оставити тешке последице по њену имовину и пословање.

Такође, у обзир би требало узети она кривична дела која имају непосредне везе са делатношћу организације, а не оне чији објект организација постаје стицајем околности, јер је и предвидивост потоњих објективно веома мала. На пример, шанса да лице запослено у одређеном предузећу постане жртва кривичног дела убиства или силовања није у значајној мери ни већа ни мања у односу на лица која са предузећем немају везе. Зато и не постоји индикатор који би могао указати на повећану опасност од наступања ових кривичних дела. Али, са друге стране, јасно је да малопродајни објект или банка (и запослени у њима) пре могу постати објект кривичног дела крађе или разбојништва него просечан грађанин. Стога је имовински криминалитет ризик који је, код поменутих организација објективно већи од просечног, те је логично укључити га у процес анализе ризика, за разлику од убиства или силовања, јер је ризик од њиховог остварења просечан.

Даље, потребно је водити рачуна и о чињеници да јавна предузећа, установе, па и државни органи, имају потребу за менаџментом ризика, посебно у ситуацијама када обављају пословне делатности (ми се првенствено бавимо таквим феноменима). Примера ради, и државни органи могу да ангажују (то редовно и раде) приватно обезбеђење и затраже услуге консалтинга у области процене ризика од угрожавања имовине која им је дата на располагање и лица која за њих раде. Према томе, анализа и оцена ризика у њиховом случају мора да обухвати и криминалне феномене карактеристичне за домен у којем се налазе, па тако у категоризацију треба додати и кривична дела против уставног уређења и безбедности земље.

Као и код кривичних дела, која су најважнији облик угрожавања безбедности организације, код дисциплински деликата и прекршаја морају се узети у обзир тежина и вероватноћа последица, као и њихова учесталост. Ниједан од ових облика противправног понашања, ипак, нема значај нити тежину као криминално деловање.

Не може се, рецимо, ризик од извршења прекршаја против предузећа ставити у исти ранг са ризицима од криминалних аката или од елементарних непогода и пожара. Стога у оквиру категорије ризика од противправног деловања они заузимају само споредно место у односу на криминалне ризике и везују се искључиво за деликте интерних субјеката.

На основу реченог сматрамо да при процени ризика од противправног деловања екстерних субјеката организација мора да утврди да ли постоји опасност да она постане објекат:⁸

- кривичних дела против уставног уређења и безбедности – тероризма (члан 312), диверзија (члан 313), шпијунаже (члан 315);
- кривичних дела против опште сигурности људи и имовине – изазивања опште опасности (члан 278), уништења и оштећења јавних уређаја (члан 279);
- кривичних дела против имовине – крађе (члан 203), разбојничке крађе (члан 205), разбојништва (члан 206);
- кривичних дела против безбедности рачунарских података – оштећења рачунарских података и програма (члан 298), прављења и уношења рачунарских вируса (члан 300);
- кривичних дела против интелектуалне својине – неовлашћеног искоришћавања ауторског дела или предмета сродног права (члан 199), повреде проналазачког права (члан 201).

Ако ризицима од криминалног деловања екстерних субјеката додамо и оне који потичу од унутрашњих извора, без обзира да ли су то по својој природи кривична дела или други облици кажњивог понашања, добијамо комплетну слику од опасности која организацији прети од ове категорије ризика.

При процени ризика од противправног деловања интерних субјеката организација мора да утврди да ли постоји опасност да корисник, услед незаконитог деловања запослених или руководилаца, постане објект следећих деликата (у загради дати чланови Кривичног законика којима су прописана дотична дела):

- кривичних дела против уставног уређења и безбедности – саботаже (члан 314);
- кривичних дела против опште сигурности људи и имовине – изазивања опасности необезбеђењем мера заштите на раду (члан 280);
- кривичних дела против привреде – прања новца (члан 231) и одавања пословне тајне (члан 240);
- кривичних дела против имовине – крађе (члан 203), преваре (члан 208);
- кривичних дела против службене дужности – проневере (члан 364), одавања службене тајне (члан 369);
- кривичних дела против безбедности рачунарских података – рачунарске саботаже (члан 299), рачунарске преваре (члан 301);
- кривичних дела против права по основу рада – повреде права по основу рада и социјалног осигурања (члан 163), непредузимања мера заштите на раду (члан 169);
- прекршаја против безбедности и здравља на раду – непредузимања превентивних мера за заштиту живота и здравља запослених;
- дисциплинских деликата у области кршења радних обавеза везаних за датке обезбеђивања лица, имовине и пословања.

Последњи од ових ризика уско је везан за претходну категорију јер се односи на интерна понашања учињена у супротности са организацијским актима, и то

⁸ И ова класификације је део радне верзије *Стандарда за процену ризика у заштити лица, имовине и пословања*. У загради су дати чланови Кривичног законика (*Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09) којим су прописана бића поменутих кривичних дела.

управо у сегменту заштите њене безбедности. Ризик од прекршаја у области безбедности и здравља на раду, пак, важан је због чињенице да постоји државна регулатива која недвосмислено прописује обавезе у датом домену, те је прекршај законских одредби директан ризик како за запослене, тако и за предузеће.

Што се тиче наведених кривичних дела, како у категорији екстерних, тако и интерних ризика, навођена је група кривичних дела са заједничким заштитним објектом којој по КЗ Србије припада одређено кривично дело које карактеришемо као посебно ризикантно за организације са становишта приватне безбедности.

Наравно, и поред наведених образложења може се упутити замерка да ова класификација није обухватила сва кривична дела из КЗ и споредно кривичног законодавства која задовољавају *критеријуме фреквентности, релативно високог степена предвидивости, тежине и вероватноће остваривања последица по предузеће*. Такође, могло би се тврдити да ни сва поменута дела не испуњавају те критеријуме, као и да је погрешан приступ створити ограничену и затворену листу кривичних дела које треба укључити у процес анализе ризика. Да бисмо оставили простор за овакво резонување, мислимо да је упутно као ризик о ком организација мора да води рачуна одредити и сва кривична дела која се, на основу ранијих искустава дате организације и других организација које послују у сличној делатности, могу сматрати фреквентним, опасним са становишта тежине и вероватноће реализације последице и релативно предвидивим од субјеката менаџмента ризика у организацији.

Мислимо да уз ову формулацију категоризација ризика од противправног деловања екстерних и интерних субјеката задовољава потребе проценитеља ризика у организацијама. Треба водити рачуна и о томе да се, у зависности од врсте и делатности организације, ризици од противправног деловања који се морају анализирати и оценити разликују од случаја до случаја. Следствено томе, процес процене ризика у овом домену је прилагодљив и променљив, те се ризици важни у једној индустријског делатности или грани пословања не морају посебно процењивати у другој, у којој је вероватноћа од њихове реализације минимална. На пример, ризик од имовинског криминалитета је свакако примаран ризик ове категорије ако посматрамо из угла банака и других финансијских институција, али је ризик од од непредузимања мера заштите на раду неупоредиво већи у басену или руднику, где је ризик од имовинских кривичних дела далеко мањи. Стога је процена ризика делатност која се не ради искључиво по унапред припремљеним формулама, већ се конкретизује у складу са карактеристикама анализираних организација.

Осим наведених аргумената који подупиру идеју о потреби увођења анализе ризика од противправног деловања у процес процене ризика у домену заштите лица, имовине и пословања, постоји још неколико важних разлога који говоре у прилог тези о значају познавања и примене правних норми у оквиру менаџмента ризика. Познавање законских прописа којима се предвиђају облици криминалног понашања и прописују казне и друге санкције за извршиоце кривичних дела може бити важан елемент менаџмента ризика и кризног менаџмента.

Лица задужена за стварање и примену безбедносних мера у оквиру предузећа (руководиоци и запослени) морају бити упозната са извесним бројем кривичноправних норми из неколико разлога. Прво, криминална активност екстерних субјеката један је од главних безбедносних ризика по предузеће. Учесталост одређених видова криминалитета указује да вероватноћа да ће предузеће постати жртва кривичног де-

ла није нимало занемарљива. Штетне последице тих дела могу бити огромне (посебно у случајевима разбојништава, крађа, компјутерског криминала, тешких дела против опште сигурности, саботажа, диверзија итд.), како по имовину и људске ресурсе, тако и по имиџ правног лица. Друго, запослени који присуствују извршењу кривичног дела или руководиоци који су упознати са околностима тог дела постају драгоцени сведоци у каснијем судском поступку уколико, захваљујући познавању неких кривичних норми, умеју да процене на које конкретне околности везане за извршење дела треба обратити пажњу. Детаљи који су наизглед мање значајни или измичу просечном посматрачу могу бити од кључног значаја за правну квалификацију кривичног дела. Самим тим поменуте околности су од пресудног значаја у процесу доказивања злочина и доношењу одлуке о кривици и казни. Познавањем тих детаља, лица одговорна за безбедност директно помажу у заштити легитимних интереса предузећа и отклањају насталих штетних последица. Правни појмови одређених кривичних дела унеколико се разликују од значења која им придајемо у свакодневном говору. На пример, понашање које просто називамо крађом у правном смислу може да представља радњу неког сасвим другог кривичног дела (нпр. одузимање туђе ствари, неовлашћено коришћење туђег моторног возила, утаја, разбојничка крађа итд.). Свакодневни говор не познаје ни нијансиране разлике које су у праву основ за различито кажњавање (нпр. крађа, тешка крађа, ситна крађа или утаја и проневера). Треће, пропуштања законских обавеза везаних за пријављивање извршења или припремања кривичних дела, као и учиниоца, или пак лажно пријављивање, повлаче за собом кривичну одговорност одређених физичких лица унутар предузећа.

Коначно, постоји још један веома битан аспект ризика од противправних аката интерних субјеката који их чини посебно интересантним за ову анализу. Наиме, акт којим се наноси штета делу организације или њој самој од стране интерних субјеката оставља директне материјалне последице, са једне стране, али ако је тај субјекат одговорно лице или лице под његовом контролом, а деликт чини у интересу организације, она може трпети и озбиљне правне последице, са друге стране. По Закону о одговорности правних лица за кривична дела (*Службени гласник РС*, бр. 97/08), правно лице одговара за кривично дело које у оквиру својих овлашћења или послова изврши одговорно лице, као и за дело које изврши друго физичко лице које делује под контролом одговорног лица, уколико је оно последица недостатка надзора и контроле одговорног лица (члан 6, став 1–2). У оба наведена случаја услов за заснивање одговорности је да је кривично дело извршено ради стицања користи за правно лице.

Веома је интересантна и одредба члана 7 став 2. ЗОПКЛД, којом се прописује могућност кажњавања правног лица и у случају да је кривични поступак против одговорног лица обустављен или је оптужба одбијена. Ситуације у којима се може применити одредба овог става везане су за постојање процесних и стварних сметњи које искључују могућност отпочињања или даљег вођења кривичног поступка против правног лица. Примери препрека процесноправног карактера су имунитет, амнестија и помиловање, а стварних смрт, процесна неспособност или немогућност идентификације конкретног учиниоца (Илић, 2009, 27; Ђурђевић, 2003, 753).

Одговорност правних лица за кривична дела уведена је током последњих неколико деценија у велики број европских законодавстава. Србија је доношењем предметног закона стала у ред законодавстава која су кренула путем прилагођава-

ња класичних инструмената кривичног права новим криминално-политичким изазовима. Иако се о постојању ваљаних теоријскоправних аргумената који подупиру увођење кривичне одговорности правних лица може расправљати, неспорно је да се под окриљем привредних друштава и других организација врше криминалне делатности. Такође, јасно је да је степен друштвене опасности њихових деликата веома висок, као и да су сразмере овог облика криминалитета транснационалне и трансрегионалне, што је логична последица глобалне економске повезаности и све већег утицаја мултинационалних корпорација (Mokhiber, 2007).

Са становишта менаџмента ризика, ипак, нису толико интересантне тешке последице које по економију и друштво оставља криминалитет корпорација, колико консеквенце које трпи сама организација којој се, по одредбама о одговорности правних лица за кривична дела, урачунава кривична радња одговорног лица. Домаћим законом предвиђен је систем санкција које привредно друштво или друго лице може да трпи ако се утврди постојање законског основа за његово кажњавање. То су: казна, условна осуда и мере безбедности. Постоје две врсте казни које се могу изрећи правном лицу – новчана казна и престанак правног лица. Потоња се, према одредби члана 18 став 1 ЗОПЛКД може изрећи ако је делатност правног лица у целини или знатном делу била у функцији вршења кривичних дела. Након изрицања ове казне спроводи се, по ставу 2 истог члана, поступак стечаја, ликвидације или престанка правног лица на други начин, а оно престаје да постоји брисањем из одговарајућег регистра (члан 18, став 3).

Новчана казна изриче се у распону од сто хиљада до пет стотина милиона динара. Мере безбедности које се могу изрећи осуђеном правном лицу су: забрана обављања одређених регистрованих делатности или послова, одузимање предмета и јавно објављивање пресуде (члан 23 ЗОПЛКД). Члан 20, став 2 ЗОПЛКД предвиђа могућност изрицања условне осуде правном лицу уколико је утврђена новчана казна у износу до пет милиона динара. Притом суд одређује време проверавањ, које може да траје између једне и три године. Закон овлашћује суд да изрекне и једну или више обавеза осуђеном правном лицу у оквиру тзв. заштитног надзора, који се може поставити уз условну осуду.

Кратак опис позитивноправних прописа који регулишу кривичну одговорност правних лица показује колико су озбиљне последице које предузеће или друга организација могу да трпе због незаконитог понашања својих чланова. Тежина потенцијалних последица је толика да нам се уврштавање ризика од противправних деликата одговорних лица којима се заснива кривична одговорност организације чини неопходним за исправну и потпуну анализу ризика. Мере које предузеће може да предузме ради предупређивања ових ризика су управо оне које су поменуте у оквиру правних ризика – успостављање и одржавање редовне, систематичне и интегралне контроле законитости рада свих органа предузећа и ефикасан рад служби за правну заштиту интереса организације. Доследно спровођење контрола једини је расположив начин да се превенира евентуална кривична одговорност предузећа због пропуштања надзора или контрола одговорних лица због којих је дошло до извршења криминалног акта запосленог или представника организације.

Уосталом, ЗОПЛКД у својим одредбама предвиђа погодности за правно лице које предузме мере усмерене на откривање и кажњавање физичког лица које је извршило кривично дело. Тако у члану 15. стоји да се у олакшавајуће околности

убрајају и мере које је правно лице предузело у циљу спречавања и откривања кривичног дела, као и мере које је предузело према одговорном лицу. Члан 19 став 1 тачка 2 предвиђа откривање и пријављивање кривичног дела од стране правног лица као основ за ослобађање од казне, под условом да је оно учињено пре него што је правно лице сазнало за покретање кривичног поступка (институт аналоган тзв. стварном кајању, предвиђеном у Кривичном закону, с тим што овде нема законског ограничења примене института на дела за која је забрањена казна до пет година затвора). Члан 20 став 3 предвиђа да се приликом одлучивања о изрицању условне осуде узимају у обзир и мере које је правно лице предузело према одговорном лицу, као и мере предузете у циљу откривања и спречавања дела.

Према томе, значај менаџмента ризика у овом домену испољава се како у фази превенције, тако и у периоду након извршеног кривичног дела. Правно лице које има развијене механизме унутрашње контроле и систем служби чији је задатак обезбеђивање законитости и етичности пословних активности организације под мањим је ризиком од наступања кризних ситуација услед противправног деловања одговорних лица и запослених који делују под њиховим надзором.

Коначно, сматрамо да целокупна анализа правних аспеката процена ризика у домену заштите лица, имовине и пословања јасно показује како менаџмент ризика недвосмислено има нормативну раван и да свако занемаривање правног карактера бројних ризика замагљује њихову суштину и отвара нове хазарде.

Литература

1. Glaesser, D.: *Crisis management in the tourism industry*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2006.

2. Ђурђевић, З.: „Kaznena odgovornost i kazneni postupak prema правним особама у Republici Hrvatskoj“, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, vol. 10, 2/2003, Zagreb, 2003.

3. Илић, Г. П.: *Одговорност правних лица за кривична дела*, Билтен Округног суда у Београду, Intermex, Београд, 2009.

4. Кековић, З., Николић, В.: „Управљање ризицима као предуслов ефикасног кризног менаџмента“, у: З. Кековић, Ж. Кешетовић, *Кризни менаџмент I – превенција кризе*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Београд, 2006.

5. Кешетовић, Ж., Кековић, З.: *Системи кризног менаџмента*, Универзитет Синергија – Факултет за безбедност и заштиту, Бања Лука, 2008.

6. Кошуткић, Б., Лукић, Р.: *Увод у право*, двадесет пето издање, Службени гласник, Београд, 2008.

7. Luecke, R.: *Crisis Management: Master the Skills to Prevent Disasters*. Boston, USA: Harvard Business School Publishing Corporation, 2004.

8. Mokhiber, R.: „Twenty things you should know about corporate crime“, *Corporate Crime Reporter*. 2007, June 9; Retrieved 02. 06. 2010, from: <http://www.alternet.org/story/54093/>

9. Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/05, 88/05, 107/05, 72/09.

10. Закон о одговорности правних лица за кривична дела, *Службени гласник РС*, бр. 97/08.

МЕТОДОЛОГИЈА ПРОГЛАШЕЊА НЕКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ТЕРОРИСТИЧКОМ

Радослав Гаџиновић¹

Институт за политичке студије у Београду

Најновији облици испољавања савременог тероризма дају садашњем друштвеном тренутку једну сасвим нову димензију, због битних разлика, како у облицима испољавања (који су условљени развојем науке, технике и технологије), тако и различитошћу друштвених, економских, политичких и историјских корена настанка. Сваки терористички акт је политички мотивисан и негација је демократије. Због тога у овом раду аутор даје методологију – поступни систем утврђивања и проглашења неке организације терористичком. То је веома значајно, јер ако се од најнижих локалних нивоа до ОУН поступи по предлогу аутора овог текста отклонити се могућности примене двоструких стандарда када је у питању како дефинисање тероризма, тако и проглашење неке организације терористичком. То ће умногоме олакшати супротстављање савременом тероризму на локалном и на глобалном нивоу.

Кључне речи: *тероризам, герила, диверзантска активност, криминална активност, полиција, суд, ОУН.*

„Спас народа нека буде највиши закон“
(*Salus populi suprema lex esto*)
Латинска изрека

Увод

Савремени тероризам, као један од видова насиља, постао је најзначајнији изазов, како за државу и њене органе заштите, тако и за ОУН. Терористичке активности су у 20. веку биле енигма и велики проблем за интегралну безбедност, али ће бити још већи у 21. веку, па је сваки помак у изналажењу метода, идентификације и садржаја тероризма значајан напредак ка стварању претпоставки за успешно супротстављање том виду насиља. Значи, неопходна је интензивна припрема свих, а не само неких држава кроз повезивање резултата теорије и праксе у препознавању и супротстављању све чешћем и опаснијем насиљу. Проучавањем политичког насиља долази се до сазнања да је про-

¹ Проф. др Радослав Гаџиновић је научни саветник.

блем тероризма био заиста један од водећих проблема 20. века, развијајући се на основама отуђености појединаца и група, националним сукобима, тензијама, злоупотреби власти у земљама под влашћу диктатора и нефункционисању правних држава. Због тога је усвајање методологије проглашења неке организације терористичком веома значајан и, могло би се рећи, неизбежан процес.

Дефинисање савременог тероризма

Савремена наука улаже велике напоре да понуди општеприхватљиву дефиницију тероризма. Међутим, и поред тога што тероризам представља праву пошаст савремене цивилизације, политика многих моћних држава одлаже дефинисање савременог тероризма, првенствено због примене двоструких стандарда. Дакле, неприхватљива је подела на добре и лоше терористе, праведни или неправедни тероризам (сви терористи су лоши и неправедни), без обзира што некада велике силе својим непринципијелним тумачењем тих појава доводе у заблуду јавно мњење приликом дефинисања савременог тероризма. У појмовном одређењу савременог тероризма присутне су академске и административне дефиниције.

Академске дефиниције тероризма потврђују да су најчешћи елементи дефиниције тероризма насиље као *метод*, грађани и влада као *мете*, изазивање страха и изнуђивање политичких или социјалних промена као *циљеви*, а велики број жртава коме теже терористи указује на *спектакуларност* као дефинициони елемент тероризма.²

Академске дефиниције су засноване на научном тумачењу проблема савременог тероризма. Анализом академских дефиниција о мотивима може се потврдити сагласност аутора по питању да ли је тероризму иманентан искључиво политички циљ. Међутим, под тероризмом се не могу подразумевати понашања чији су циљеви дубоко лични, себични. Увек иза вредности стоје циљеви, а иза циљева интереси, не само појединца, већ и држава.

Проф. др Војин Димитријевић сматра да је сваки акт тероризма политички мотивисаних извршилаца одређен односом према власти и да је „према томе политички“. Ако политичку суштину може понекад замаглити разноликост, тиме се суштина неће променити.³

Тероризам је, дакле, „посебан правни појам“ (*delictum sui generis*), а његова историја је тесно везана за историју политичког деликта.

Дакле, политички мотив извршиоца је услов да би се нека радња означила као терористичка, јер је то једина дефиницијска компонента која раздваја тероризам од обичног криминала. Будући да се значење речи тероризам кроз историју мењало како би се прилагодило политичком ризику сваког наредног периода, није никакво изненађење што је веома тешко одредити једну трајну дефиницију тероризма.

Званичне или административне (*дефиниције по наређењу*), односно службене дефиниције тероризма, иако су многе у научном смислу суштински неприхватљи-

² Радослав Гаћиновић, *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Evro-Giunti, Београд, 2010, стр. 45.

³ Војин Димитријевић, „Тероризам“, Радничка штампа, Београд 1982, стр. 37.

ве, једино нажалост егзистирају у пракси. Тако, на пример: *US State Department FBI (Federal Bureau of Investigation)*, Тим потпредседника САД, Обавештајна агенција Министарства одбране САД, Закон САД и Приручник америчке војске имају различите дефиниције тероризма. Дакле, тзв. административне дефиниције тероризма су оне које су производ одређених државних или међудржавних институција.

Међутим, кад је дефинисање тероризма у питању, „проблем је у дефиницији проблема“, истиче Џонатан Р. Вајт.⁴ Тероризам као инструмент спољне политике Цинди Комбс (*C. C. Combs*) назива тајним тероризмом (*covert terrorism*), а у оквиру њега она разликује тајни државни тероризам (*clandestine state terrorism*) који је, у ствари, директно прикривено учешће државних агената (обавештајних служби или специјализованих снага) у терористичким активностима. Друга врста тајног тероризма јесте државно спонзорисан тероризам који подразумева ситуацију у којој су државе или приватне групе унајмљене да за рачун државе извршавају терористичке акције. У тој ситуацији једна држава је наручилац, али не и увек директни учесник акција.⁵

Дакле, тероризам је тешко дефинисати из више разлога. Првенствено, препреку чине политички, методолошки и правни разлози. *Политички разлози* били су препрека усаглашавању ставова поводом тероризма кад год би се у Уједињеним нацијама повела расправа о неком терористичком акту. Сваки будући покушај дефинисања тероризма у оквиру ОУН вероватно ће наилазити на политичке отпоре као и до сада. Веома тешко би се могао успоставити споразум између САД и ЕУ, с једне стране, и исламских земаља, са друге стране, око јединственог става по питању тероризма, јер ће свака страна кроз евентуалну дефиницију тероризма покушати да наметне своје политичке ставове и да покуша остварење својих циљева. Такође, постоје и *методолошки проблеми* приликом дефинисања савременог тероризма.

У другој половини 20. века тероризам се често и радикално мењао, тако да је веома тешко одредити његове сталне одлике и елементе бића тероризма као кривичног дела. *Правни проблеми* који се постављају пред сваког ко покуша да предложи дефиницију тероризма која ће, с једне стране бити *легална*, односно усклађена са позитивним међународним правом, а са друге *легитимна*, односно која ће пружити правни оквир за ефикасну и делотворну реакцију против носилаца терористичких активности, изгледају као непремостива препрека. Без усаглашавања темељних питања реформе међународног права установљеног Повељом ОУН, није реално очекивати доношење општеприхватљиве дефиниције тероризма, јер таква дефиниција без правног основа не може да производи никаква дејства, што је у крајњој линији основни циљ њеног доношења.

Тероризам је тешко дефинисати и због тога што је „контекстуалан концепт“, па се политичке, правне и друштвене науке често разилазе у самом приступу дефинисању тог проблема, због тога што се питање дефиниције везује за (де)легитимизацију и криминализацију, због тога што постоји много (више значајних) облика и врста тероризма са различитим појавним манифестацијама, због тога што је термин подлегао разликама у поимању тероризма током протеклих 200 година колико егзистира.

⁴ Исто. стр. 22.

⁵ Combs C. C., *Terrorism in the Twenty-First Century*, Prentice Hall Inc, Upper Saddle River, New Jersey, 1997.

За непостојање општеприхватљиве дефиниције тероризма треба истаћи и следеће разлоге:

а) појава великог броја некомпетентних људи који сами себе проглашавају експертима за теоретско тумачење савременог тероризма,

б) двоструки стандард великих сила, посебно САД и Велике Британије о појмовном одређењу и дефинисању тероризма. Дакле, они догађаје исте садржине тумаче различито, зависно од њихових тренутних политичких интереса, што је и највећи проблем за отпочињање дефинитивне свеобухватне међународне антитерористичке активности, како би се тероризам у 21. веку макар држао под контролом;

в) дефинисање тероризма по наређењу. Свако ко поседује политичку моћ да дефинише „леgitимитет“ има и моћ да дефинише тероризам. На пример, у Америци постоје различите дефиниције тероризма у *State Department*-у, *FBI*-у, Тиму потпредседника Америке, Министарству одбране САД, Обавештајној агенцији министарства одбране и *CIA*.

Терориста, по правилу, мисли да сам није крив за злочин који је починио, него онај који није испунио његов захтев, па је зато злочин настао. Нажалост, апсолутни заштитни систем против тероризма не постоји. Он је феникс феномен. Лако се обнавља, односно регенерише ако његов један део остане жив. Приликом одређивања дефинисања тероризма мора се узети у обзир чињеница да је терориста обавезно интризично мотивисан.

Иако тероризам сви у свету формално осуђују, у пракси се потврдила чињеница да ипак представља ефикасно оружје за остваривање политичких циљева одређених националних заједница. Историја подсећа да је организација УН формално осуђивала деловање многих терористичких организација у свету, али велике силе нису увек уважиле међународно право, јер су у одређеном тренутку подржали и оснажили деловање терористичких организација у многим регионима. Терористичке организације неправедно третирају као ослободилачке, уз масовни публицитет креира се искривљено мишљење јавног мњења у свету. На тај начин пружа се конкретна помоћ терористичким организацијама, а земља жртва насиља се проглашава као творац терора. Тиме јој се одузима легално и легитимно право да се на својој територији бори против тероризма.

Међународни систем безбедности у наредном периоду је пред великим изазовима, како очувати колективну безбедност становништва и заштитити грађане од те тешко контролисане пошасте. То се, поред осталог, може постићи кроз: организовање; врхунску обуку и савремено опремање јединица за противтерористичка дејства; сталним праћењем научних достигнућа из области војних, друштвених и техничких наука; анализом досадашњих искустава у антитерористичкој делатности; унапређењем система мера за одвраћање терористичких активности и тиме јачати унутрашњу снагу и способност друштва за наставак демократских процеса. Поред тих предуслова, основни услов за успех је одлучна опредељеност јавног мњења за супротстављање савременом тероризму. Стављање савременог тероризма под контролу био би велики успех Организације УН, јер искорењивање тероризма у свету за сада је само жеља већине човечанства.

Страх је незаобилазни и централни елемент терористичке стратегије, која постаје све тајанственија за органе државне заштите. Тероризам је, дакле, насиље

усмерено на посматраче. Страх је жељени и намеравани ефекат, а не споредни производ тероризма.⁶ Он је психолошки феномен који може изазвати дубоке социолошке последице у друштву, а појединачно његова мета је психа човека. Тероризам не изазива природан већ ирационалан страх, а терористи сматрају да је преплашеном човеку лако наметнути своју вољу, па на томе граде своју стратегију.

Приликом дефинисања тероризма треба обавезно узети у обзир:

- терориста врши насиље или прети насиљем, неизбежно је политички мотивисан (*animus terrorandi*) и припада некој организацији;
- акције терориста усмерене су ка далекосежним психолошким последицама (терористи није важна сама мета напада колико политички одјек акције);
- тероризам никада не подржава већина становништва, а ако конкретну врсту насиља подржава већина становништва то више није тероризам већ герила или масовни устанак;
- захтеви терориста никада нису реални нити су на закону утемељени, они су увек плод политичких мотива – сепаратизам или пак ослобађање њихових чланова из државних затвора;
- терористи сматрају да је преплашеном човеку лако наметнути своју вољу и на тим премисама граде своју стратегију, држећи стало тензију у јавном мњењу јер нико се не боји онога што је прошло већ неизвесности која долази;
- тероризам – тај опасни феномен увек је за корак испред органа државне заштите, поред осталог и зато што државни службеници размишљају о том проблему само за време радног времена, а терористи 24 часа, што потврђују многи примери из прошлости;
- терористи се некада спремају и годинама за акцију која може да траје само неколико минута;
- терористи су у предности у односу на органе државне заштите. Они се спремају колико треба, сами бирају мету напада, бирају време напада. Нападају онда кад обично постижу изненађење, нападају обично тзв. меке мете.

Веома је битно при том знати да захтеви терориста никада нису реални нити на закону утемељени и да терористичку активност никада не подржава већина.

Тероризам се не сме делити на мали или мегатероризам, јер се тиме оставља слободан простор за деловање „малих“, али веома опасних терористичких организација.

Приликом дефинисања тероризма веома је битно утврдити разлику између терористичке организације и терористичке групе. Терористичка организација се не ствара на одређено време, већ на неодређено време, тј. док се њени политички циљеви не остваре или док јој се корени не униште, а то је веома дуг период и тежак процес. Дакле, терористичка организација формира терористичке групе у свом саставу и њихово је трајање условљено извршењем задатка. Такође, веома је битно уочити да је терористичка акција ужи појам од терористичке активности. То је у ствари један од битних елемената терористичке активности, интензивнији, наглашенији, одређенији, који у ствари краће траје и у суштини је део остварива-

⁶ Brian M. Jenkins, *International Terrorism a New Mode of Conflict; International Terrorism and World Security*; David Carlton and Carlo Schaerf, Croom, Helm London, 1975, p. 14.

ња укупне терористичке активности. Свака акција, па и терористичка, као и активност, има одређену структуру, субјекте, циљеве, методе и средства која примењује ради постизања одређених резултата, ефеката и последица. Поред наведених битних одредаба терористичке акције, она је и одређено циљно-рационално, свесно, сврсисходно понашање појединаца и група, скуп одређених радњи, чињења одређене усмерености, интензитета, претежно са циљем да се промени постојеће политичко стање. Терористичке акције су подсистеми и конкретизације терористичких активности, које могу бити појединачне, групне, одређеног трајања и распрострањености, у неком времену и које треба остварити сагласно постојећој оријентацији. Битно својство сваке терористичке акције јесте њен утицај на одређене појаве и процесе, пре свега на политичке процесе, политичку ситуацију у земљи или региону где се изводе.

Дакле, све досадашње дефиниције тероризма имају свој квалитет, али ниједна још увек није општеприхватљива у Организацији УН. Има за то оправдања, јер су многе дефиниције проткане политичким мотивима онога ко дефинише тероризам, или пак нису убедљиве у дефинисању терористичких радњи, па се тако добија простор за примену двоструких стандарда и одлаже почетак дефинитивног обрачуна са тероризмом на глобалном нивоу. На основу дугогодишњег научноистраживачког рада, аутор овог текста даје своју дефиницију тероризма: „*Тероризам је организована примена насиља (или претња насиљем) од стране политички мотивисаних извршилаца, који су одлучни да путем страха, зебње, дефетизма и панике намећу своју вољу органима власти и грађанима*“.⁷

Дистинкција терористичких од привидно сличних активности

За разлику од терориста, герилци носе исте униформе и формацијско наоружање; јавно се појављују – никада се не крију. У Женевској конвенцији од 12. августа 1949. године герилска дејства су дефинисана у члановима 4, 1 и 13, а герилци морају испуњавати и услове из члана 1. Хашког правилника, и то: морају на челу имати лице одговорно за своје потчињене; морају имати одређени знак распознавања – амблем који се може уочити са растојања; морају се придржавати одредаба међународног ратног права. Дакле, герила је много виши ниво насиља од тероризма и у борбу против ње укључују се масовније снаге државне заштите.

Веома је битно разликовати терор од тероризма. Терор је насиље државе и њених институција према својим грађанима. У недемократским друштвима држава примењује терор према својим грађанима ради насилног утицаја на јавно мњење ради изнуђивања неких политичких одлука које у демократским околностима грађани те државе не би прихватили. Некада држава примењује терор и против сопствене опозиције, тј. када у њој постоје довољно јаке политичке личности које би у датим политичким околностима за режим представљале политичке проблеме. Треба разликовати две основне врсте терора: геноцидни терор и терор као начин

⁷ Радослав Гађиновић, „Савремени тероризам“, Графомарк, Београд, 1998, стр. 31.

владања. Геноцидни терор има за циљ потпуну ликвидацију једне националне, етничке или верске групе. За разлику од геноцидног терора, терор као начин владања је рационалнији, јер уништење и није циљ владања људима, јер када актер терора све уништи онда нема над ким да влада. Круг жртава је ужи од укупног становништва, док се под ширу мету може подвести манипулација и застрашивање.

Веома је значајно да се систематски терористичке активности разликују од радњи криминалаца и патолошких убица. Криминалац, као и терориста, користи насиље као средство за постизање сопственог циља. Без обзира на то да ли криминалац користи насиље као средство за стицање новца или материјалног богатства, или убија или наноси повреде одређеној жртви за новчану накнаду, увек делује првенствено из себичних (личних) разлога. За разлику од тероризма, насилни чин обичног криминалца није срачунат на изазивање последица – нарочито не психолошких – изван самог чина. Зато се под активношћу криминалца не подразумева изазивање ефеката према маси или околини, па је најзначајнија разлика између терористе и криминалца у томе што криминалац није заинтересован за утицај на јавно мњење – једино жели да узме новац и побегне, и да, при томе, буде што мање запажен.

Терористичка активност се разликује и од активности патолошког убице који може да примени истоветну тактику. Међутим, док тактика терористе и патолошког убице може бити иста, сврха њиховог насиља није иста. Циљ терористе је политички мотивисан (*animus terrorandi*), а циљ патолошког убице је потпуно егоцентричан и дубоко личан. На пример, Џон Хинки је 1981. године покушао да убије тадашњег председника САД Роналда Регана само да би импресионирао глумицу Џуди Фостер. Такође, треба разликовати терористичко убиство од политичког убиства. Политичко убиство обично „нема аутора“. Он се не оглашава јер је посао завршен тиме што је убијена нека важна личност, док се терориста јавно оглашава након извршеног злочина.

Такође, мора се разликовати тероризам од диверзантских активности. Диверзантске активности су легалне активности које су саставни део борбених дејстава сваке армије. Диверзије изводе припадници војске у униформи са наоружањем, са амблемом и признате су у међународном ратном праву као легитимне борбене активности сваке армије, а тероризам је организована примена насиља или претња насиљем од стране политички мотивисаних извршилаца који су одлучни да кроз страх, зебњу, дефетизам и панику намећу своју вољу органима власти и грађанима.

Процедура проглашења неке организације терористичком

Прогласити организацију која примењује насиље терористичком организацијом веома је одговоран посао институција државе. То је процес поступности и аргументованости, уз уважавање Повеље Уједињених нација, међународних конвенција и постојећих правних аката државе. Да би нека организација званично била проглашена терористичком, државне институције то морају доказати методолошки, поступно и организовано. Прво се морају усвојити дефиниције појмова

које су утврђене на основу рада признатих научних институција, као што се морају дефинисати и појмови који наизглед личе на тероризам, како би се наука ослободила притиска некомпетентних људи и како се не би додатно замагљивао проблем савременог тероризма. Таквом методологијом створили би се услови за успешно и општеприхватљиво дефинисање тероризма, што је предуслов за почетак антитерористичког деловања. Ради тога, савремене облике међународног и унутрашњег тероризма треба појмовно разликовати од других, наизглед сличних активности, као што су герила, терор, диверзантске активности, политичко убиство, класични криминал, акције патолошких убица и сл.

Када полиција, уз сарадњу са обавештајном службом, уважавајући научно прихваћен став о томе шта представља тероризам, процени да је присутан тероризам у држави, тј. када на основу прихваћених званичних ставова искључи класични криминал, диверзантску активност, деловање патолошких личности, герилу, терор, политичко убиство, онда на основу постојећих правних аката та активност прелази у надлежност органа државе, тј. у надлежност тужилаштва које у сарадњи с полицијом подноси пријаву надлежном суду од кога се очекује да правоснажном пресудом озваничи терористичку делатност наведене организације, тј. да је прогласи терористичком.

Након тога судска пресуда се може послати председнику државе. Председник, после консултација са стручњацима и научним институцијама, пресуду може доставити парламенту и предложити да се она ратификује. Парламент је анализира, потврђује или одбија. Уколико је парламент потврди, онда се надлежни одбори парламента састају и састављају документ (у виду конвенције или резолуције) који достављају председнику на потпис. Након тога влада државе обавештава Савет безбедности Уједињених нација и са свим документима упућује захтев да се усвоји предлог државе, тј. да се та организација прогласи терористичком. Ако Савет безбедности Уједињених нација оцени да је поступак државе исправан, он припрема резолуцију којом потврђује предлог државе и подноси је на усвајање Генералној скупштини Уједињених нација. Када се резолуција усвоји, доставља се свим чланицама на ратификацију. Тек онда поменута организација постаје званично терористичка и од тада је на удару закона свих држава чланица Уједињених нација. Тиме свака држава стиче овлашћење да се свим дозвољеним средствима на својој територији бори против те терористичке организације, а у случају потребе, земљи у којој је та терористичка организација настала и у којој она делује, стиже помоћ и од Уједињених нација.⁸

Ако држава није способна (кадровски, материјално и организационо) да спроведе ту процесуру, тражи помоћ Уједињених нација. Тада Старатељски савет у сарадњи са Саветом безбедности Уједињених нација има одлучујућу улогу у пружању помоћи држави у супротстављању терористичким активностима. Међутим, ако пак нека земља подржава тероризам на својој територији, наведену процедуру треба да спроведе Савет безбедности Уједињених нација на предлог једне државе или групе држава које су постале жртве терористичких активности с простора оне која подржава тероризам.

⁸ Радослав Гађиновић, *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Euro-Giunti, Београд, 2010, стр. 73–74.

Терористичка организација би под таквим условима имала минималне изгледе да постигне циљ. Што је најбитније, после те процедуре био би забрањен приступ члановима те организације на територије оних земаља које су ратификовале конвенцију, инкриминисала би се свака активност банака и других институција које са члановима терористичке организације склапају пословне и друге уговоре или улазе у финансијске трансакције. Такође, члановима терористичке организације би се забранило политичко деловање, као и кандидовање за државне, научне и друге функције. Истовремено би се забранила обука терориста на територији држава чланица Уједињених нација, а свака држава чланица би била у обавези да спречи трговину свим врстама наоружања, муниције, војне и полицијске опреме, као и било какав пословни однос с терористичком организацијом и њеним члановима, односно с државом у којој таква организација делује.

Закључак

Наведени поступак проглашења неке организације терористичком услов је да се отпочне стварна антитерористичка активност на глобалном нивоу, а предуслов за то је истинска одлучност, пре свега великих сила. Јер, сви докази су узалудни ако се неко насиље не тиче великих и моћних, с једне стране, и ако неке велике силе као и досад буду користиле тероризам у остваривању сопствених политичких интереса у датом тренутку. Ко не разуме проблематику настајања и ширења тероризма, може рећи да је овакав поступак дуг. Међутим, овом методом би се решио проблем, а без ње проблем једне терористичке организације никада се неће решити јединствено, на глобалном плану. То потврђују досадашње активности савременог тероризма у свету.

Да би се терористичка активност држала макар под контролом на глобалном плану, пресудан елемент за то је реакција друштва, а не само реаговање државних органа. Треба посебно истаћи да је полиција главни носилац борбе против тероризма у свакој држави. Војска се у антитерористичку борбу укључује само у неким ситуацијама, и то у случају НХБ (нуклеарних, хемијских и биолошких) акцидената, у случају талачких ситуација које сама полиција не може да реши и када терористичка активност прерасте у веће видове насиља, као што је масовна герила или устанак.⁹

Ако се у будућности не буде ефикасно примењивала методологија проглашења неке организације терористичком и ако након тога не буде уследила свеобухватна антитерористичка активност, свет ће запасти у велике проблеме. Тероризам тада може доживети експанзију на глобалном плану, а то ће изазвати турбулентно стање које лако може измаћи свакој контроли.

⁹ Исто, стр. 74–78.

Литература

1. Dennis, A. Pluchinsky: *Европски тероризам*, Brasseys, Washinton, D. C. 1992.
2. Димитријевић, В.: *Тероризам*, Радничка штампа, Београд 1982.
3. Димитријевић, В.: *Страховлада*, Рад, Београд, 1985.
4. Hoffman, В.: *Унутрашњи тероризам*, превод и штампа 5. „Народна књига“ и „Алфа“, Београд, 2000.
5. Horowitz Leonard G.: *Death in the Air: Globalism, Terrorism, and Toxic Warfare, sandpoint*, Tetrahedron, 2001.
6. Гађиновић, Р.: *Тероризам*, Драслар, Београд, 2005.
7. Гађиновић, Р.: *Антитероризам*, Драслар, Београд, 2006.
8. Гађиновић, Р.: *Тероризам у политичкој и правној теорији*, Evro-Giunti, Београд, 2010.
9. Јаковљевић, Д.: *Тероризам с гледишта кривичног права*, „Службени лист СРЈ“, Београд, 1997.
10. Џонатан Р. Вајт, *Тероризам*, Алехандриа Пресс, Београд, 2004.
11. Taylor, Max. I Horgan, John (ur): *Terorizam i budućnost*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
12. Wilkinson, P.: *Terorizam protiv demokratije*, Golden marketing, Zagreb, 2002.

ЕКСТРЕМИЗАМ У ИМЕ ЖИВОТИЊСКИХ ПРАВА

Марија Ђорић

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука

У раду се анализира појава екстремизма у име заштите животињских права (*ARE – animal rights extremism*), која је све више заступљенија у развијеним западним друштвима. Прави се дистинкција између сродних феномена као што су добробит животиња и животињска права, како би се на прави начин схватила идеологија тих екстремистичких група. Осим генезе у односима између човека и животиња током историје, истраживане су, кроз релевантне примере, најактуелније екстремистичке групе које се боре за заштиту животињских права и које често представљају опасност за државу и друштво. Оно по чему се *ARE* приближава терористичким актима јесте сличан модус операнди под којим подразумевамо употребу импровизованих експлозивних направа (*IEDs*) и импровизованих запаљивих уређаја (*IIDs*). Посебна пажња усмерена је на појмовно одређење екстремизма и тероризма у име животињских права, као и на њихово међусобно разликовање.

Кључне речи: *животињска права, људска права, тероризам, екстремизам, насиље,*

Животињска права и добробит животиња

Однос човека према животињама кроз историју био је претежно антропоцентричног карактера. Човек је, као једино биће које поседује *ratio*, имао неприкосновену доминацију над целокупном флором и фауном. Са развојем цивилизације људи су почели да воде рачуна не само о заштити угрожених мањина своје врсте (расе, нације, хомосексуалци, имигранти, итд.) већ и о целокупној природи. Посебно место у заштити животне средине припада *AR (animal rights)* активистима или *анималистима*. *AR* активизам подразумева све активности и радње које се од људске врсте спроводе са циљем заштите животиња. Под термином *заштита животиња* подразумевају се „активности (нормативне и практичне), које човек предузима да се спречи суровост према животињама, да се поправи хумани третман према животињама, да се смањи стрес и напор животиња, и да се ставе под контролу и мониторинг, експериментисање, односно истраживање са животињама“¹.

¹ Пауновић, Милан, *Права животиња: савремени међународни стандарди*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004, стр. 157.

У разјашњењу широког спектра појмова који се тичу животињских права најпре треба разликвати феномен *добробити животиња (animal welfare)* од феномена *животињских права (animal rights)*. Поборници *animal welfare* концепта сматрају да људи морају да се хумано односе према животињама и брину о њима. Дакле, они се противе злостављању животиња, њиховом занемаривању, нехуманим условима у којима живе и сл., али немају ништа против тога да људи користе животиње за своје потребе. Друга идеја која се тиче животињских права (*animal rights*), и која данас чини својеврстан филозофски систем, усмерена је, заправо, против било какве експлоатације животиња од стране човека. Управо у тој идеји имамо клицу могућег екстремизма у име заштите животињских права. Понашање активиста који се залажу за радикално остваривање животињских права често прелази у оне облике понашања које можемо оквалификовати не само као екстремизам, већ и као тероризам.

У етичкој полемици око права животиња издвајају се два морална становишта: антропоцентрично и биоцентрично. Анималисти се држе биоцентричног моралног принципа, сматрајући да сва жива бића знају за бол и патњу и да човек по том питању не представља ексклузивитет у живом свету, па самим тим и не може одлучивати о осталим нељудским бићима. Из овог става произилази закључак да су и животиње морална бића и да као такве могу имати одређена права, па се предлаже да се третирају као субјекти права, а не као објекти, што је било уобичајено у досадашњој пракси. Неки истраживачи сматрају да се залагање за остварење животињских права може одредити као „заштита животиња од патње“.²

Екстремна струја *AR* активиста сматра се да су животиње у зоолошким вртovima, циркусима, лабораторијама, пољопривредним добрима и сл. злоупотребљене, те да стога морају на неки начин бити „ослобођене“.³ Наиме, иде се ка томе да се покаже како и животиње морају да имају своју аутономију, што непосредно кореспондира са слободном вољом, тако да их људска врста не може присиљавати на оне радње које су против њихове воље. Та струја полази од кантовског принципа аутономије, који је нераскидивим карикама повезан са принципом слободе или слободне воље. Неки, попут аболициониста, сматрају да је чак узгајање животиња на фармама облик злоупотребе, па се противе свакој користи коју човек може имати од животиња. По тој аналогiji, све животиње имају право на аутономију, тј. слободну вољу.⁴ У многим земљама донети су закони који експлицитно штите животиње од злостављања. На пример, у Њујорку власници који транспортују животиње друмским и железничким саобраћајем морају да стану на сваких пет сати да би се животиња одморилa, нахранила и извела на чист ваздух. Власници који напусте кућног љубимца могу се кривично гонити, као и они који излажу животиње физичком напору, уколико оне нису способне за то.⁵

² Nussbaum Craven Martha, Sunstein Cass, *Animal rights: current debates and new directions*, Oxford Univ. Press, Oxford, 2006, стр. 5.

³ Такве идеје подржавају организације попут *The American Society for the Prevention of Cruelty to Animals*.

⁴ Видети опширније: Regan, Tom, *The case for animal rights: updated with a new preface*, University of California Press Berkeley [Calif.], 2004.

⁵ Према: Nussbaum Craven Martha, Sunstein Cass, *Animal rights: current debates and new directions*, Oxford Univ. Press, Oxford, 2006.

Европска унија је на основу *Статута о окрутности према животињама* заштитила рибе, а Норвешка је пример земље која је затворила неке рибље фарме због окрутности према бакаларима. Све те законске одредбе у позадини имају једну претпоставку, а то је да и рибе осећају бол. Иако рибе имају неуротрансмитере који ублажавају бол, то не значи да не пате, наглашавају поједини научници⁶ и активисти за заштиту животињских права.

Још је Чарлс Дарвин у својим истраживањима приметио да и животиње имају емоције, а оно што је заједничко и код човека и код животиња јесте да обе врсте скоро идентично реагују на страх: „Од свих емоција страх је најпознатији по томе што може да изазове дрхтање; али то се повремено дешава и приликом великог беса и радости“.⁷ Интересантан је пример да и мајмун, попут човека, често поцрвени у лицу услед јаких емоција, док је, како даље наводи Дарвин, забележено да и неке животињске врсте могу да плачу.

Најновија истраживања која су објављена у научном часопису,⁸ показују да су чак и октоподи (*Enteroctopus dofleini*), на којима су се вршила истраживања, способни да препознају људе који су их неколико недеља проучавали и хранили, јер су на сваког од њих другачије реаговали, што указује на постојање примитивног облика интелигенције.

Етички однос према животињама бележи се најпре у осамнаестом веку, да би се још више развио у деветнаестом и двадесетом, а пун замајац остварује се данас, када се иде ка томе да се антропоцентрични став у потпуности супституише биоцентричним приступом. До седамдесетих година двадесетог века сматрало се моралним коришћење животиња зарад људске добробити, с тим што се тежило законској заштити животиња од злостављања и осталих врста злоупотреба. Од седамдесетих година долази до значајног преокрета у вези са идејом животињских права. Наиме, тада се оформио став да је неморално користити животиње због људске користи, па се у складу са том идејом појављују адвокати који заступају интересе животиња и боре се за њихова права. Такви помаци у заштити животиња кореспондирају са **веганским** начином живота, који данас постаје својеврсна филозофија живота.⁹ Вегани не једу месо, млеко, мед, јаја и прерађевине, не носе кожу, перје, крзно, вуну и свилу и критикују мултинационалне хемијске концерне и фармацеутске компаније јер злоупотребљавају животиње. Њихови ставови, обојени јаким емоцијама, често су неприхватљиви за остатак друштва: „Зоолошки вртови су мучилишта за животиње, где се оне држе ван својих природних окружења, заточене горе од затвореника у затворима, под нехуманим условима живота! Већина њих, осим тешких здравствених тегоба, пати и од ужасних психолошких поремећаја“.¹⁰ Због свих тих разлога вегани се залажу за стварање зоолошких вртова. Иначе, први зоолошки вртови настали су крајем

⁶ Dr Donald Broom у Великој Британији је дошао до тих закључака.

⁷ Дарвин, Чарлс, *Изражавање емоција код човека и животиња*, Досије студио, Београд, 2009, стр. 107.

⁸ Видети: Anderson, Roland C.; Mather, Jennifer A.; Monette, Mathieu Q.; Zimsen, Stephanie R. M., „- Octopuses (Enteroctopus dofleini) Recognize Individual Humans“, *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 2010, Vol. 13 Issue 3.

⁹ Постоји чак и дан веганизма – 1. новембар.

¹⁰ <http://www.veganizam.com/>, 05.08.2010.

осамнаестог века у Европи, и то у Бечу, Паризу и Мадриду, док се нешто касније, у деветнаестом веку, јављају у Америци.

Осим веганске идеолошке школе, у погледу заштите животињских права интересантна је и **еко-феминистичка филозофија**. Та феминистичка струја полази од претпоставке да мушкарци дискриминишу жене и да теже потчињавању целокупне природе. Поједини аутори, као што је то случај са Марком Бекофом (*Marc Bekoff*), сматрају да је западна цивилизација типичан пример шовинистичко-дискриминишуће цивилизације, тако да је логично што су се у њој врло лако развиле појаве попут расизма, сексизма и експлоатације животиња.¹¹ Неретко, екофеминизам иде ка томе да животиње сведе на ниво човека, из чега им, логично, припадају сва права као људској врсти. Такви пренаглашени ставови могу се сврстати у својеврстан фанатизам јер занемарују врло битну ствар, а то је да постоји једна непремостива разлика између животиња и човека – *ratio*.

Конзумирање меса, против чега су поједини екофеминисти, често се доводи у везу са мачо принципом. Реч је о томе да су кроз историју само „мушкарци моћи“ имали могућност да конзумирају месо, док су жене као грађани другог реда ређе користиле месо у исхрани. „Људи моћи су од вајкада конзумирали месо“,¹² сматра Керол Адамс (*Carol Adams*). Ту феминистичку теорију поткрепљује чињеница да се у Етиопији обично припремају два obroka – један за мушкарце који обавезно садржи месо, и други који се сервира женама и који је обично вегетаријанског типа.¹³ Таква појава се може објаснити културолошким разлозима, по којима је мушкарац у патријархалним друштвима доминантнији, па му сходно томе и следује бољи оброк, али и тиме што месо утиче на повећање физичке енергије, која је мушкарцима потребнија због тога што се баве физичким пословима.

Конзумирање меса у исхрани је у многим културама представљало табу који се првенствено односио на жене, док су мушкарци били поштеђени те забране. Рецимо, у Екваторијалној Африци жене не смеју да конзумирају пилеће месо, што није случај са мушкарцима. У модерној науци, која кроз етичко становиште посматра однос човека према животињама, еко-феминистичка струја сматра да је вегетаријански начин исхране често синоним за женски принцип, док је, насупротив томе, употреба меса у исхрани својствена мушкарцима и „мачо-култури“. Такве врсте симплификација не могу се сматрати научно валидним у савременим научним истраживањима, јер уско сагледавају проблеме којима се баве, не обраћајући пажњу на различите културе, морална, религијска становишта и на крају материјалне могућности човека приликом куповине и употребе хране.

Феминистичка теорија сматра да је вегетаријанизам симбол женског принципа, позивајући се, између осталог, на Хегелову компарацију мушкарца и жене, по којој је мушкарац симбол животиње која је активна, док је биљка наличје жене и представља пасивност. Често се избацивање меса из исхране, по фе-

¹¹ Видети: Bekoff, Marc, *Encyclopedia of animal rights and animal welfare*, Greenwood Press, Santa Barbara, Calif. 2010.

¹² Adams, Carol, *The sexual politics of meat : a feminist-vegetarian critical theory*, Continuum, New York, 2004.

¹³ Prema: Adams, Carol, *The sexual politics of meat: a feminist-vegetarian critical theory*, Continuum, New York, 2004.

министкињама, сматра обликом супротстављања мушкој доминацији и патријархалној култури, што је, по нама, слаб научни аргумент. Иначе, такво поређење мушкарца са животињом а жене са биљком срећемо још код америчких Индијанаца из племена Апача, с тим што су они сматрали и то да је мушкарац симбол сунца, а жена симбол месеца.¹⁴

Можемо резимирати да се све актуелнија расправа о савременој експлоатацији животиња креће у два главна смера, која се међусобно не искључују: „у етичком/правном, у борби за поштовање права животиња, и у онтолошко-моралном, у борби против искоришћавања животиња у производњи хране (месо)“.¹⁵

Однос човека према животињама кроз историју

Најстарије записе о човековом односу према животињама можемо наћи још у првим хришћанским књигама. У *Старом завету* се експлицитно истиче да је Бог дао право човеку да господари над свим биљкама и животињама. Та врста антропоцентризма је евидентна не само у хришћанству, већ и у јеврејству. Код старих Грка, у античком периоду, имамо оне који су се залагали за животињска права, попут Питагоре, док је Аристотел сматрао да је човек господар целе природе и да је тиме потврђена његова супремација.

За Римљане је убијање животиња, па и људи, представљало својеврсну забаву, о чему сведочи велика популарност гладијаторских игара. Чак је из тога доба поникла изрека *Panem et circenses* (Хлеба и игара), коју је први изрекао Јувенал. Када је римски император Трајан освојио Румунију, наредио је да се 123 дана у аренама одржавају борбе са животињама као знак славља. Сматра се да је током императоровог тријумфа побијено на хиљаде животиња. Француска је, пак, у петом веку имала двадесет и шест арена у којима је чувала животиње због људске разоноде, а тако је остало све до осмог века.¹⁶ Данас смо сведоци потпуно другачије перцепције о експлоатацији животиња у забавне сврхе. Корида, која традиционално постоји у Шпанији од седамнаестог века и која је симбол модерних гладијаторских борби, укинута је у Каталонији одлуком парламента 2010. године јер се сматра нехуманом забавом.

Многи значајни филозофи бавили су се односом човека према животињама. Ставови неких од њих били су доста напредни за време у којем су живели, а неки су предсказујуће гледали на животињска права, попут Леонарда да Винчија који је тврдио да ће доћи време када ће људи гледати на убиство животиње као на убиство човека.¹⁷

Ханс Јонас (*Hans Jonas*), као представник тзв. „филозофијске биологије“, који се бави, између осталог, и питањем животињских права, истиче да животиње

¹⁴ Baker, William, *Playing with God: religion and modern sport*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2007, 7.

¹⁵ Јановић, Никола, *Биополитика, животиње, месо, храна*, Филозофија и друштво, бр. 2, 2009, стр. 46.

¹⁶ Према: Singer, Peter, *In defense of animals: the second wave*, Blackwell Publ., Malden, 2006, стр. 132.

¹⁷ Видети: Singer, Peter, *In defense of animals: the second wave*, Blackwell Publ., Malden, 2006.

од биљака разликују следеће карактеристике: „мотилитет, перцепција и емоција“.¹⁸ Јонас сматра да је Аристотел први писао о филозофској биологији, али се, за разлику од њега, залаже за тзв. биоцентрични принцип, у чијем је центру живот уопште, а не антропоцентрични, у којем је човек најзначајније живо биће. Иначе, у духу свога времена, Аристотел је правио компарацију између робова и питомих животиња, сматрајући да се и једни и други искључиво воде својим нагонима, те да међу њима практично и нема неке разлике.¹⁹

Тома Аквински је сматрао да окрутност према животињама може довести до окрутности према људима, док је Декарт истицао да су животиње врста машина, а не живих бића, јер немају душу. За Декарта је једино човек поседовао душу, што га је издвајало из природе и чинило посебним бићем. Пошто су, по његовом мишљењу, животиње само машине, оне нису способне ни за каква осећања, укључујући бол и задовољство. Френсис Бејкон је истицао да и животиње имају душу, али само у форми *anima sensibilis*. Џереми Бентам, вођен утилитаристичким принципом, писао је да је циљ човековог делања остваривање добити не само за појединца, већ и за друштво као целину. Он је разматрао могућност животињске патње и наглашавао како и животиње морају имати своја права.²⁰

У прошлости су били познати, уистину, необични па и гротескни случајеви процесуирања животиња пред судом, о чему сведочи запис енглеског правника Е. О. Еванса. Прва забележена пресуда те врсте донета је 1266. године против једне свиње, а последња 1692. године, када је процесуирана кобила.²¹ У средњем веку су чак спровођене смртне казне над животињама за које би се доказало да су убиле човека. Тиме се животињама, додуше нехотице, давао статус субјекта права, што данас није прихваћено. Животиње се третирају као објекти права, иако најрадикалнији *AR* активисти претендују да им омогуће статус правних субјеката.

Покрети за заштиту животиња најпре су оформљени у англосаксонским системима, па зато није ни чудно што су САД прве усвојиле закон против окрутног поступања према животињама – 1641. године, под утицајем пуританаца у Масачусетсу, под називом *The Body of Liberties*.²² Тај закон садржао је сто принципа слободе, а двадесет и друга слобода је забрањивала злостављање животиња и укључивала кривично гоњење. Прво организовано друштво за спречавање злостављања животиња настало је у Великој Британији у деветнаестом веку, под називом *Краљевско друштво за превенцију окрутности према животињама*.

У седамнаестом веку квекерске религиозне групе жустро су се бориле за животињска права, а међу њима се посебно истицао Џорџ Фокс (*George Fox*).²³

¹⁸ Jonas, Hans, *The Phenomenon of Life: toward a philosophical biology*, Northwestern Univ. Press, Evanston, 2001, стр. 99.

¹⁹ Према: Regan, Tom, *Defending animal rights*, Univ. of Illinois Press, Urbana, 2001, стр. 7.

²⁰ Видети: Edwin, Burt, *The English philosophers from Bacon to Mill*, The Modern Library, New York, 1939.

²¹ Табори, Пол., *Историја људске глупости*, Чачак–Београд, 2002, стр. 183–193, наведено према: Пауновић, Милан, *Права животиња: савремени међународни стандарди*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004, стр. 31.

²² Према: Пауновић, Милан, *Права животиња: савремени међународни стандарди*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2004.

²³ Према: Ryder, Richard, *Animal revolution: changing attitudes towards speciesism*, Berg, Oxford, 2000.

Касније, 1821. године, Алдерман Смит (*Alderman Smith*) предложио је британском парламенту да се донесе закон који би штитио коње од злостављања.²⁴

Многе организације које се боре за заштиту животиња и остваривање њихових права користе нелегалне методе и криминална средства за реализацију својих циљева. Такви покрети су своје родно тле најпре нашли у Великој Британији. Још 1800. године организација младих која се популарно називала *The Band of Mercy* уништила је имовину оних института који су користили животиње у експерименталне сврхе.²⁵

Иако наведена генеза догађаја указује да су се људи кроз историју систематски све више залагали за заштиту животиња, тек у двадесетом веку дошло је до озбиљних помака у тој области. Радови Питера Сингера (*Peter Singer*) и Тома Регана (*Tom Regan*), седамдесетих година двадесетог века, без премца су најзаслужнији за појаву идеја које су пре тога биле на друштвеним маргинама. Питање животињских права поставило се не само као друштвено, већ и као политичко питање, али и проблем. Док су Сингерови радови указивали на човекову обавезу да брине о правима животиња, Томас Реган одлази за корак даље и закључује како животиње заслужују да буду једнако третиране као и људи. Иначе, Реган је сматрао да се та права првенствено односе на сисаре и кичмењацима.²⁶

Временом је дошло до озбиљнијих активности, па *ALDF (Animal Legal Defense Fund)*, организација саставља „Животињску повељу слободе“ (*Animal Bill of Rights*), која имплицира следећа права животиња:

1. да не буду експлоатисане, злостављане и занемариване;
2. да се не користе у нехуманим и суровим експериментима;
3. да живе у окружењу које одговара њиховим физичким и психичким потребама;
4. да буду са својом врстом и добију потребну медицинску негу и склониште, по потреби;
5. да живе у природном станишту;
6. да им се омогући заштита права и интереса пред законом и судом.²⁷

Брига за животиње све више се интензивира у двадесет и првом веку, о чему сведочи интересантан случај из Аустралије. Током 2008. године целокупна јавност у тој земљи учествовала је у решавању случаја шимпанзе који је остао без склоништа у којем је живео годинама, јер више није било материјалних услова за његово одржавање. То је подразумевало усрђење те животиње, тако да су се око његовог опстанка и права на живот ангажовале многобројне организације за заштиту животиња, међу којима је била најгласнија *AAAG (Association Against Animal Factori-*

²⁴ Према: Owen, Marna, *Animal rights : noble cause or needless effort?*, Twenty-First Century Books, Minneapolis, MN, 2010.

²⁵ Према: Liddick, Don, *Eco-terrorism: radical environmental and animal liberation movements*, Westport, Conn.: Praeger, 2006.

²⁶ Таквом „дискриминацијом“ Реган је свесно издвојио поједине животињске врсте, што уноси додатну конфузију у области животињских права, јер се логично поставља питање по чему су једне животиње привилегованије од других уколико свако живо биће доживљава бол и патњу?

²⁷ Liddick, Don, *Eco-terrorism: radical environmental and animal liberation movements*, Westport, Conn.: Praeger, 2006, стр. 26–27.

es). Та организација имала је толико радикалан захтев да је чак инсистирала да се том шимпанзи додели статус детета, како би се омогућило његово збрињавање и усвајање. Са друге стране, да куриозитет буде већи, у аустралијским радњама са сувенирима могу се наћи препарирани делови тела кенгура, које туристи купују за поклон. Контрадикторност савременог друштва у погледу *AR* активизма указује на недовољно испрофилисан став о животињским правима.

Човеков став о животињама је у великој мери био предиспониран религиозном припадношћу, што се може видети и у савременом друштву. Католичка црква је у свом катихизису 1994. године истакла: „Животиње, као и биљке су нехумана бића и по природи су намењене човеку зарад његовог општег добра у прошлости, садашњости и у будућности“.²⁸ Са друге стране, источњачке религије, на првом месту будизам, сматрају да се у сваком живом бићу, била то животиња, биљка или човек, налази душа и да се може реинкарнирати из једног облика у друго, у зависности од моралног понашања за живота. Са будистичке тачке гледања, главни разлог за убијање је лоша кармичка веза између животиње и човека. Интересантна је мисао да душа животиња престаје да егзистира након седам дана (што се може повезати са сакралношћу броја седам), па је конзумација меса дозвољена након тог периода. Хиндуси, слично као будисти, верују у бесмртност душе и променљивост тела путем реинкарнације. Религиозни хиндуси су обично вегетаријанци. С обзиром да верују у реинкарнацију, циљ је досећи мокшу или сједињење с Брамом (Створитељем). Притом се реинкарнација може пролонгирати на дужи временски период и трајати стотинама година у разним животним облицима, те стога није дозвољено убијати животиње. То правило се посебно односи на краву, која се у Индији третира као света животиња. Ислам сматра да је убијање животиња дозвољено ако постоји потреба за храном, одећом, обућом, уништавањем штеточина, или из неког другог оправданог разлога. Уколико се убијање животиња чини из чисто спортских мотива или из хобија, онда је то, по исламу, табу. Правила убијања животиња се могу најбоље видети у Курану из суре *El-Bekare* и 173. ајета, који каже да је забрањена стрв и крв и свињско месо, као и оно што је заклано у нечије друго име, а не у Алахово.

У муслиманским земљама покрети за заштиту животињских права из религиозних разлога нису много популарни. О томе говори и уредба министарства културе иранских власти да се забране све рекламе за кућне љубимце, продају хране и друге производе за њих. Та одлука је уследила након што је ајатолах Насер Макарем Ширази бацио фатву на кућне љубимце. Сматра се да је такав анимозитет према животињама настао из страха да Иран не поприми навике Запада, који превише брине о животињама, запостављајући породицу и децу. У Ирану је држање кућних љубимаца постало веома популарно упркос ставу исламске традиције да су животиње, конкретно пси, „нечисти“.

Данас се друштвени покрети за заштиту животиња све више трансформишу у политичке покрете, јер су њихови циљеви често политички и остављају политичке последице. Идеја о томе да и животиње имају своја права, која се морају штитити, најдубље је утемељена у англосаксонској култури, али је пронашла значај-

²⁸ Singer, Peter, *In defense of animals: the second wave*, Blackwell Publ., Malden, 2006, стр. 69.

но место и у у скандинавским земљама. Евидентно је да се у политичким системима са високим животним стандардом води већа брига о заштити природе, животиња и целокупне планете, из простог разлога што су сиромашне земље окупирани неким елементарним егзистенцијалним проблемима савременог човека.

Екстремизам у име животињских права

Појам екстремизма није лако дефинисати из више разлога. На првом месту, реч је о појави која се може јавити у различитим сферама друштва. Рецимо, екстремизам постоји у свету спорта и манифестује се у неколико видова: најпре се може јавити у форми насилног понашања одређених група у публици, тј. хулигана на спортским приредбама; потом у виду екстремних спортова који су карактеристични по томе што су високоризични по живот (алпинизам, спортско пењење, рафтинг, банџи-џампинг, брдски бициклизам, параглајдинг итд.). Екстремизам је појава која може бити својствена и религији, па тако комбинован са верским заносом може родити насиље у форми религијски фундираног тероризма, као што је то био случај са нападом на Америку 11. септембра. О политичком екстремизму може се говорити тек када постоји политички мотив и политичка последица.²⁹

Према Драгану Симеуновићу, може се говорити о три врсте екстремизма:

1. када се остварују умерени циљеви екстремним средствима;
2. када се екстремни циљеви остварују умереним средствима;
3. када се екстремни циљеви остварују екстремним средствима.³⁰

Екстремизам је понашање на граници дозвољеног, са тенденцијом да се та граница пређе. Када говоримо о границама, обично под тиме подразумевамо законске норме, мада оне могу имплицирати и обичајна, морална права и сл. Нешто што је у једном друштву неприхватљиво понашање често може бити окarakterисано као екстремизам, иако то није законом забрањено. Тиме долазимо до другог проблема у одређењу екстремизма, а то је културолошка-религијска и територијална условљеност. Рецимо, у неким муслиманским земљама је каменовање за одређена кривична дела законом прописано, док је у европској традицији такво понашање неприхватљиво, директно крши сва људска права и сврстава се у екстремне методе.

Са друге стране, оно што се у далекој прошлости сматрало уобичајеним понашањем, за тековине модерне цивилизације представљало би екстремизам. Дакле, одређење екстремизма је и временски условљено. Под тиме подразумевамо да се неке појаве из прошлости у данашње време могу окарактерисати као непожељне, и обратнo.³¹

²⁹ Видети опширније: Симеуновић, Драган, *Тероризам*, друго издање, Правни факултет, Београд, 2009.

³⁰ Према: Симеуновић, Драган, *Тероризам*, друго издање, Правни факултет, Београд, 2009.

³¹ Рецимо, у средњем веку у хришћанској култури инквизиција је била институционализована и имала је легалитет, а данас бисмо о томе могли говорити као о употреби екстремних метода да би се дошло до одређеног циља.

Следећа компликација у одређењу екстремизма је поистовећивање екстремизма са појмовно сродним облицима, као што су тероризам и организовани криминал. Најопасније је када екстремисти непосредно угрозе државу, што може водити ка томе да их власт оквалификује као терористе. Иако није свака врста екстремизма тероризам, битно је нагласити да је сваки тероризам увек и екстремизам. Проблем настаје када екстремисти спроводе насиље у виду терористичког акта, а не континуираног процеса који се квалификује као терористичка активност: „Терористички акт је само краткотрајни, мада садржајно најнасилнији, највиолентнији, најстрашнији сегмент укупног терористичког деловања. Терористичка активност као појам обухвата, поред терористичког акта, и низ других радњи, почев од планирања до припреме извршења тог акта, закључно са пропагандом и мобилизационом експлоатацијом његових ефеката“.³² Када екстремисти пређу са речи на дела и када је у то деловање инкорпориран политички мотив са политичким последицама, онда је реч о тероризму.

Што се тиче сличности са организованим криминалом, треба рећи да и екстремизам, попут организованог криминала, може као метод деловања користити различите врсте насиља, у широком опусу од физичког до психичког. Међутим, суштинска дистинкција је у циљу који се тежи остварити. Док је примарни циљ организованог криминала стицање профита, екстремизам има другачије циљеве, у зависности од тога који облик екстремизма у питању. Екстремисти се обично везују за идеале за које су спремни да жртвују и свој живот, док је највећи идеал криминалних група – профит.

Предмет нашег истраживања је *ARE (Animal Rights Extremism)*, илити екстремизам у име животињских права. Он је подврста еко-екстремизма, а у случајевима када за то постоје релевантни елементи, може прећи и у еко-тероризам. Дакле, однос еко-екстремизма и екстремизма у име животињских права (*ARE*) је однос општег и посебног.

Еко-терористи за основни циљ имају заштиту животне средине и свих облика флоре и фауне, тако да су њихове мете сви они који нарушавају природну равнотежу. По Џону Такраху (*John Thackrah*), пример већих еко-терористичких напада имамо 1996. у Америци, када је *Earth Liberation Group* нанела материјалну штету скијашким комплексима у износу од дванаест милиона долара.³³ Идеја је била да се уништавањем ски-центра омогући очување шуме, која је, пак, била примарно становиште риса. Такрах такође истиче да је историја „радикалног еко-тероризма“³⁴ зачета осамдесетих година двадесетог века, када су неке еколошке милитантне групе у САД одлучиле да по сваку цену спрече уништење планете Земље. Таква квалификација која указује на „радикалне еко-терористе“ представља својеврстан плеоназам и површно дефиниционо одређење појма, јер је свака врста тероризма радикална и деструктивна.

Прихватљиво одређење еколошког тероризма дао је Роџер Чепмен (*Roger Chapman*), који каже да „еко-тероризам имплицира насиље које спроводе

³² Симеуновић, Драган, *Тероризам*, друго издање, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 70.

³³ Према: Thackrah, John, *Dictionary of Terrorism*, Routledge, New York and London, 2003.

³⁴ Исто.

радикални еколози против власти или приватних предузећа у циљу смањења штете која се наноси природној средини и животињама³⁵. Нешто другачије - мишљење има Гус Мартин (Gus Martin), који каже да „еколошки терористи, као и они који врше терористичке акте у име заштите животињских права, под изговором да штите планету од људске злоупотребе, примењују нихилистичко дисидентску стратегију борбе“³⁶.

Често се употреба насиља над природом, у политичке сврхе, од државних власти, сматрала еко-тероризмом. У том контексту Џорџ Буш старији оптужио је Садама Хусеина за еколошки теоризам, због последица које су настале изливањем нафте у Персијски залив током 1991. године. У том случају боље је говорити о еколошким последицама рата него о тероризму, јер као што каже Драган Симеуновић, „Тероризам за разлику од терора и неких других облика политичког насиља, није насиље власти у смислу инструмента владања“³⁷ и додаје да је тероризам увек насиље против неке или нечије власти и да сваки тероризам, као искључиво политичка појава, мора да има политички мотив и политичке консеквенце.³⁸ ФБИ је непосредно после 11. септембра установио једну од најпознатијих административних дефиниција по којој је еко-тероризам „претња насиљем или његова употреба против недужних жртава или имовине од стране еколошки оријентисаних субнационалних група из политичко-еколошких разлога“³⁹.

Еко-терористи су опасни као и свака врста терориста, јер су искључиви у својим ставовима. Нарочито фанатичном може се сматрати њихова идеја да тек са уништењем индустријског комплекса може доћи до очувања живота на Земљи. Такви планови еко-терориста директно се супротстављају држави и њеним интересима, јер јој могу нанети не само материјалне штете, већ и људске жртве и окрњити њен ауторитет.

У ситуацији када деловање еколошких активиста не производи политичке последице и насиље, већ се базира на пукој реторици или понашању на граници дозвољеног, онда обично се говори о еко-екстремистима. Пример еко-екстремизма је, рецимо, протестовање нагих *PETA*-активиста испред Цркве Светог Павла у Лондону 2009. године, како би указали на мучење медведа, јер се њихово крзно користи за одевне предмете за краљевску стражу у Великој Британији. Спаљивање бунди од животињског крзна и напади на продавнице које продају одевне предмете од животињске коже и крзна такође су облици екстремизма.

AR екстремизам је појава која је кулминирала у двадесет првом веку. Реч је о активистима који се боре за животињска права користећи насиље као основни метод борбе. Екстремизам у име животињских права имплицира претње,

³⁵ Chapman, Roger, *Culture wars: an encyclopedia of issues, viewpoints, and voices*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 2010, стр. 148.

³⁶ Martin, Gus, *Understanding terrorism: challenges, perspectives, and issues*, Sage, Los Angeles, 2010, стр. 228.

³⁷ Симеуновић, Драган, *Тероризам*, друго издање, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 68.

³⁸ Видети: Симеуновић, Драган, *Тероризам*, друго издање, Правни факултет, Београд, 2009.

³⁹ Chapman, Roger, *Culture wars: an encyclopedia of issues, viewpoints, and voices*, Armonk, N.Y.: M.E. Sharpe, 2010, стр. 149.

уцене, вербално и физичко насиље које може резултирати материјалном штетом, па чак и људским жртвама. Од метода које користи у својим нападима, најкарактеристичнија за ту врсту екстремизма је *метода директне акције*, која је у прошлости била препознатљива претежно код анархистичких група.

Извештај Европола⁴⁰ за 2010. годину показује да су *AR* екстремисти присутни у одређеном броју земаља Европске уније. У Аустрији је запаљена кућа извршног директора фармацеутске компаније, материјална штета је процењена на 400.000 евра, а тај напад је сврстан у класични терористички акт. Одговорност за тај напад преузела је група *MFAH (Militant Forces Against Huntingdon Life Sciences – Austria)*. Највећи број насилних акција од стране *AR* активиста у Европи забележен је на територији Белгије, Немачке, Аустрије, Швајцарске и Француске, а на мети напада су претежно биле фармацеутске компаније које врше експерименте на животињама.

Најактивније *ARE* групе на територији Велике Британије су *SHAC (Stop Huntingdon Animal Cruelty)* и *ALF (Animal Liberation Front)*. Њихове мете су не само фармацеутске компаније, већ и институти за истраживање животиња, фарме, циркуси, ловачка друштва, *fast-food* ресторани и сл. Током 2009. године седморо чланова екстремистичке групе *SHAC* осуђено је због разних противзаконитих дела (отмице, уцене), за које им следује затворска казна између четири и једанаест година затвора. Исте године у чак 11 земаља ЕУ забележено је дејство екстремистичких група које се боре за заштиту животиња. На основу Европоловог извештаја може се закључити да постоји добра интернационална повезаност екстремиста, у чему главну улогу имају интернет и комуникацијске мреже (*Facebook, Myspace* и сл.).

Екстремизам у име животињских права обично се своди на деловање индивидуалних екстремиста јер се сваки појединац који дели исте вредности и циљеве екстремистичких организација тога типа може прикључити групама попут *ALF* и без претходног договора и координације са осталим члановима кренути у акцију. Оно по чему се *ARE* приближава терористичким актима јесте сличан *modus operandi*, под којим подразумевамо употребу импровизованих експлозивних направа (*IEDs*) и импровизованих запаљивих уређаја (*IIDs*). Блискост *ARE* са тероризмом огледа се и у заједничкој идеолошкој подлози.

Тероризам, као и свако друго политичко насиље, укључивши и екстремно понашање, може да стоји у извесној вези са неком идеологијом, и то најмање на три начина:

1. у смислу постојања система оријентационих вредности које подстичу на (неку) терористичку радњу;
2. идеологија делује усмеравајуће код избора циљева, метода и садржаја терористичког, као политичког деловања (нпр. нису дозвољени сви облици деловања);
3. идеологија оправдава учињено – интерпретативна функција идеологије (свака друштвена ситуација условљава одређен ниво оправдавајућих садржаја).⁴¹

⁴⁰ <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/TE-SAT%202010.pdf>, 20. 08. 2010.

⁴¹ Симеуновић, Драган, *Тероризам*, друго издање, Правни факултет, Београд, 2009, стр. 123.

По својој идеолошкој провенијенцији *ARE* се, из више разлога, може сврстати у левицу. Пре свега, левица се увек бори за заштиту угрожених група. То могу да буду националне мањине, сексуалне мањине, имигранти, затвореници, а када је реч о екстремизму који се врши у име заштите животињских права, онда су угрожена категорија – животиње.

Друга карактеристика која *ARE* сврстава у леву идеолошку провенијенцију је борба против неједнакости, што се види из биоцентричног етичког становишта. Левица је позната и по томе што „саосећа“ са проблемима група којима не припада, али инсистира да помогне у решавању њихових проблема. Етички гледано, левица је увек имала морал који је гледао унапред и био спреман за радикалне друштвене резове, и то све са циљем друштвеног прогреса. Ипак, морамо имати у виду да нису све нове и модерне идеје прогресивне, исто као што не морају ни проверене традиционалне вредности увек да буду најбоље решење за савремено друштво. Радикални рез којем теже *AR* активисти, као представници модерне левице, јесте да вековима форсиран и прихваћен антропоцентризам супституишу биоцентризмом. Са тим идејама иде се толико далеко да се тежи изједначавању човека и животиња, што је, сложићемо се, нереално јер се човек, као што смо већ напоменули, својим интелектом издваја од осталих бића. То, међутим, не значи да он може своју интелигенцију да користи како би злостављао друга нељудска бића.

Правда или привид правичности је још једна у низу левичарских вредности. Заправо, кад боље зајемо у суштину питања званог животињска права, видећемо да је срж проблема неправедан однос према животињама. Борећи се за животиње, *AR* екстремисти сматрају да доприносе већем степену правичности на овоме свету.

Перцепција о томе шта је правда, а шта не, често је пренаглашена и вулгаризирана код многих екстремистичких организација које штите животиње. Можемо поставити и филозофско питање: шта је правда за саме животиње? Да ли је правда уколико страдају невини људи да би се нанела штета фармацеутским компанијама, фармама или зоолошким вртovima? Са друге стране, животиње су често зависне од човека. Човек је управо тај који им обезбеђује храну, простор за становање, лекове. Не можемо спорити да постоје и они који се на нехуман начин односе према животињама, што је у савременим демократијама кажњава и као кривично дело.

Док су некадашњи левичарски екстремисти и терористи били инспирисани ликом и делом Че Геваре и марксистичко-лењинистичком идеологијом, данашња левичарска идеологија чини неконзистентан систем идеја које су најпривлачније обесправљеним и угроженим групама. И циљеви су се променили, тако да више не сањају сви левичари, укључивши и оне најекстремније, о „диктатури пролетеријата“ и „антиимперијализму“. Њихови циљеви постали су компатибилни савременом друштву, у којем осим радника и незапослених постоје и друге угрожене категорије, као што су, на пример, животиње. Па ипак, не можемо а да не приметимо како су се и екстремна левица и екстремна десница сложиле око заједничког непријатеља, а то је капитализам у руху глобализације.

Активности *AR* екстремиста, као и њихова идеологија, најбоље се могу разумети на основу анализе неких од најпознатијих екстремистичких организација. Седамдесетих година двадесетог века, под утицајем Ронија Лија (*Ronie Lee*), почиње да се организује *ALF* (*Animal Liberation Front*) – најпознатија екстремистичка

организација која се бави заштитом животиња. Иницијатор *ALF* покрета у затвору се боље упознао са принципима рада и методама борбе етно-сепаратистичке терористичке организације *ИПА*, коју је у појединим сегментима опонашао. С обзиром на то да је *ALF* не само уништавао имовину својих прокламованих „непријатеља“, већ је почео да подмеће бомбе испод кола неких личности које су, по критеријумима *ALF*-а, угрожавале животињска права, Скотланд Јард (*Scotland Yard*) уврстио ју је у терористичке организације, изједначивши је са Иром и ПЛО-ом. Џон Такрах (*John Thackrah*) чак поистовећује припаднике *ALF*-а са урбаним герилцима,⁴² што је неприхватљиво јер да би се нека организација профилисала као герила мора задовољавати неколико критеријума. Пре свега, герилци држе под контролом одређени део територије, јавно носе оружје и имају подршку становништва,⁴³ што свакако није случај са активистима *ALF*-а.

Свака екстремистичка или терористичка организација најлакше се одређује на основу циљева којима тежи. Да бисмо боље разумели активности *ALF* екстремиста, размотрићемо њихове краткорочне и дугорочне циљеве. Краткорочно гледано, *ALF* има за циљ да омета компаније или појединце који учествују у убијању и злостављању животиња. Дугорочни циљ им је да окончају све животињске патње и разним компанијама забране да профитирају од животиња. Иначе, да би неко постао члан *ALF* организације, мора задовољити један врло битан услов, а то је да буде веган или вегетаријанац.

Пошто су свесни да је њихов рад илегалан и да чине кривична дела, чланови *ALF*-а на свом сајту имају читав низ савета у вези са политиком безбедности коју би требало да воде. Један од савета односи се на одабир сарадника: „Никада не сарађујте са наркомањима или алкохоличарима. Поред тога што постоји могућност да будете ухапшени, познато је да су овисници од наркотика и алкохола нестабилне личности и да представљају безбедносни ризик.“⁴⁴ Забрањује се препричавање изведених акција, поготово пред новопривођеним члановима, као што се не препоручује ни стварање масовних група за акције. *ALF* делује по принципу ћелија које су изграђене од малог броја људи, а неретко су то појединци. Тако се чува анонимност те екстремистичке групе. На својој интернет страници *ALF* истиче како постоји могућност да се за активности које спроводе чланови може добити затворска казна између пет и десет година, те да они који нису спремни на ту врсту ризика нису ни пожељни.

ALF није хијерархијски уређена организација јер функционише по принципу ћелија и тзв. *отпора без вође* (*leaderless resistance*). Та идеја их приближава неким десничарским екстремним организацијама, као што је код нас *Национални stroj*, који у свом статуту истиче *отпор без вође* као фундаментални принцип организације. *ALF* добија посебну подршку од међународних организација које су противници дисецирања животиња (*anti-vivisection*).

Данас су екстремистичке групе које се боре за заштиту животињских права распрострањене широм света, а *ALF* има огранке у више од 40 земаља. Аме-

⁴² Видети: John Richard Thackrah, *Dictionary of Terrorism*, Routledge, New York and London, 2003.

⁴³ Према: Симеуновић, Драган, *Тероризам*, друго издање, Правни факултет, Београд, 2009.

⁴⁴ <http://www.animalliberationfront.com/ALFront/Activist%20Tips/Security/CellSecurity.htm>, 22. 08. 2010.

рички ФБИ је активисте ALF-а сврстао у тзв. домаћи или „*homegrown*“ тероризам левичарске оријентације. ФБИ је идентификовао „домаће терористичке групе“ и направио петочлану класификацију, која је применљива још и данас. То су следеће групе:

1. белци левичари;
2. десничарски екстремисти;
3. левичари порториканског порекла;
4. црначки милитанти;
5. јеврејски екстремисти.⁴⁵

Нешто касније та класификација је измењена, па су „домаће“ терористе чиниле следеће групе: „бели расисти, црни расисти, милицијске групе, десничарски екстремисти, левичарски екстремисти, екстремисти у име заштите животињских права и животне средине“.⁴⁶ Видимо да су се из левичарске организације постепено издвојили екстремисти који се боре за животињска права, што указује на то да су развили посебну идеологију, која је још увек аксиолошки гледано најближа левичарским идејама.

Насупрот борцима за права животиња, стоје и они који заступају супротне ставове. На пример, по мишљењу *Интернационалне асоцијације за едукацију и дебате*, активисти који се боре за животињска права су „хипократе, екстремисти и терористи који не маре за људске животе“.⁴⁷ Због тога је, по њима, „добробит животиња разумна идеја, док је тежња за реализацијом животињских права показатељ екстремизма и ирационалности“.⁴⁸ Та критика се посебно односи на ALF, која користи методе преузете од терористичких организација.

Из ALF организације изродило се мноштво подгрупа и нових покрета, међу којима је најпознатија ARM (*Animal Rights Militia*), која је настала 1982. године у Великој Британији и која се залагала за проактивнији приступ у односу на ALF. Они су претили смрћу неколицини научника који су спроводили експерименте над животињама. Прве акције ти екстремисти су извели 1987. године у Сан Хозеу у Калифорнији, када су *San Jose Valley Veal Inc.* нанети губици од преко сто хиљада долара. Током 1997. године ARM су фабрикама за производњу одеће и обуће од коже у Енглеској нанели штету од четири милиона долара.

The Justice Department је, такође, чувена екстремистичка организација која је препознатљива по писмима-бомбама, поникла на тлу Велике Британије деведесетих година двадесетог века. По многим, вероватно најмилитантнија и највиолентнија организација ове врсте је SHAC (*Stop Huntingdon Animal Cruelty*), која је почела као кампања 1999. године, да би временом прерасла у праву организацију. Њени оснивачи су Грег Ајвери (*Greg Avery*) и Хитер Џејмс (*Heather James*). Њихова прва и главна мета били су HLS (*Huntingdon Life Sciences*), једна од највећих лаборато-

⁴⁵ Ronczkowski, Michael, *Terrorism and Organized Hate Crime: Intelligence Gathering, Analysis and Investigations*, CRC Press, Florida, 2004, стр. 28.

⁴⁶ Hess Karen, *Introduction to private security*, CA: Cengage Learning, Belmont, 2009, стр. 378.

⁴⁷ *The debatabase book: a must-have guide for successful debate*, International Debate Education Association, New York, 2004, стр. 37.

⁴⁸ *The debatabase book: a must-have guide for successful debate*, International Debate Education Association, New York, 2004, стр. 37.

рија у свету, са седиштем у Великој Британији. SHAC је позната по следећим методама борбе: хакерски упади у рачунаре, телефонска узнемиравања, застрашивање запослених у HLS, њихових породица, клијената и сл. Осим тих уобичајених метода, екстремисти SHAC-а сексуално узнемиравају запослене у HLS, прате их од посла до куће, а чак су помоћу подметнутих бомби у колима убили неколико послодаваца и чланова њихових породица. Кампање које организује SHAC добијају значајну медијску пажњу широм света, а до сада су прикупили око два милиона потписа за петицију у којој траже затварање лабораторије HLS.

На крају, важно је констатовати да је често веома тешко одредити да ли се активности организација које се виолентним методама боре за права животиња могу сврстати у екстремизам или и тероризам. Сматрамо да је, са научне стране гледано, најбоље посматрати сваки случај засебно. Могуће је говорити о терористичким актима у оквиру екстремистичких организација, али то још увек није довољно да се оне оквалификују као терористичке организације. Активисти ALF-а, за разлику од Ал Каиде, претежно нападају само непосредно одговорне појединце, али својим активностима, попут тероризма, шире страх код челника фармацеутских компанија, лабораторија и свих установа и појединаца који су одговорни за, како они кажу, патњу животиња.

Чињеница је да су човеком немарношћу угрожене не само биљне и животињске врсте, већ и читава планета. Разумљиво је да због тога долази и до пренаглашеног револта одређених група или појединаца, који своје незадовољство постојећим стањем исказују у виду екстремизма, а у тежим случајевима и у виду тероризма. Организације које се боре за заштиту животињских права имају племенит циљ, али је проблем у средствима које користе за реализацију датих циљева. Ако се животињска права штите тако што се убијају, злостављају, уцењују људи и њихове породице, или уништава приватна или државна имовина, онда се поставља питање у чему је разлика између AP екстремиста и оних против којих се они боре.

Литература

1. Adams, C.: *The sexual politics of meat: a feminist-vegetarian critical theory*, Continuum, New York, 2004.
2. Anderson, R. C.; Mather, J. A.; Monette, M. Q.; Zimsen, S. R. M.: „Octopuses (Enterocarpus doleini) Recognize Individual Humans“, *Journal of Applied Animal Welfare Science*, 2010, Vol. 13 Issue 3.
3. Bekoff, M.: *Encyclopedia of animal rights and animal welfare*, Greenwood Press, Santa Barbara, California, 2010.
4. Chapman, R.: *Culture wars: an encyclopedia of issues, viewpoints, and voices*, Armonk, N.Y: M. E. Sharpe, 2010.
5. Дарвин, Ч.: *Изражавање емоција код човека и животиња*, Досије студио, Београд, 2009.
6. Edwin, B.: *The English philosophers from Bacon to Mill*, The Modern Library, New York, 1939.

7. Hess K.: *Introduction to private security*, CA: Cengage Learning, Belmont, 2009.
8. Јановић, Н.: „Биополитика, животиње, месо, храна“, *Филозофија и друштво*, бр. 2, 2009.
9. Jonas, H.: *The Phenomenon of Life: toward a philosophical biology*, Northwestern Univ. Press, Evanston, 2001.
10. Liddick, D.: *Eco-terrorism: radical environmental and animal liberation movements*, Westport, Conn. Praeger, 2006.
11. Martin, G.: *Understanding terrorism: challenges, perspectives, and issues*, Sage, Los Angeles, 2010.
12. Nussbaum, C., M.; Sunstein, C.: *Animal rights: current debates and new directions*, Oxford Univ. Press, Oxford, 2006.
13. Owen, M.: *Animal rights: noble cause or needless effort?*, Twenty-First Century Books, Minneapolis, MN, 2010.
14. Пауновић, М.: *Права животиња: савремени међународни стандарди*, Правни факултет, Универзитет у Београду, Београд, 2004.
15. Regan, T.: *The case for animal rights: updated with a new preface*, University of California Press Berkeley, California, 2004.
16. Regan, T.: *Defending animal rights*, University of Illinois Press, Urbana, 2001.
17. Ronczkowski, M.: *Terrorism and Organized Hate Crime: Intelligence Gathering, Analysis and Investigations*, CRC Press, Florida, 2004.
18. Ryder, R.: *Animal revolution: changing attitudes towards speciesism*, Berg, Oxford, 2000.
19. Симеуновић, Д.: *Тероризам*, друго издање, Правни факултет, Београд, 2009.
20. Singer, P.: *In defense of animals: the second wave*, Blackwell Publ., Malden, 2006.
21. Thackrah, J.: *Dictionary of Terrorism*, Routledge, New York and London, 2003.
22. *The debatabase book: a must-have guide for successful debate*, International Debate Education Association, New York, 2004.

ДРЖАВНИ СУВЕРЕНИТЕТ И БЕЗБЕДНОСТ
ДРЖАВЕ ОД ВЕСТФАЛСКОГ СИСТЕМА
ДО ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ

Мирјана Јовановић

Министарство одбране Републике Србије, Војнообавештајна агенција

У тексту се разматра теоријско схватање државног суверенитета од најранијих дана међународне заједнице до данас и кретања у међународној заједници која су утицала на њега, место где се државни суверенитет данас налази, у расцепу између потребе и нужности да држава заштити саму себе и своју безбедност, те неминовних кретања у односима држава која јој за то остављају све мање простора.

Кључне речи: *државни суверенитет, међународно право, безбедност, глобализација.*

Увод

Постоје отворени проблеми око схватања карактера међународног правног поретка, светског друштва, светског система и међународне заједнице, како год то звали. Неки теоретичари светско друштво сматрају оличењем процеса уједињавања човечанства, други га виде као израз нових темељних подела у међународној заједници. У истој мери у којој постоји разликовање око светског друштва, постоји и разликовање око карактера државе, односно њене суверености. За једне, полако нестаје национална држава, одлази у музеј историје и замењује је наднационална држава, или супер држава. Самим тим и суверенитет националне државе је доведен у питање, јер права одлучивања о свим виталним питањима у оквиру опште међузависности прелазе у руке наднационалног поретка – супер државе. За друге, нестајање националне државе је само привид, јер нестаје власт слабијих националних држава а јача власт јаких сила, које помоћу супер државе спроводе своју владавину. Исто је са суверенитетом – слабији губе свој суверенитет и њихове територије постају власништво богатих, док суверенитет богатих, снажних сила, само јача и спроводи се, опет преко суверенитета супер државе, која је држава само једног дела јаких држава.

Све ове дилеме показују да се отворило питање како устројити постхладноратовски поредак, назван и постидеолошким. Како уредити свет у којем су све идеологије превазиђене? То су данас фундаментална и отворена питања, у којима се питање суверенитета државе намеће као посебно, јер га међународно право дефинише као врховну власт над државном територијом и над становништвом, независну од било које друге власти, ограничене правилима међународног права.

Појам државног суверенитета

До појма суверенитета као врховне власти над државном територијом и над становништвом, независном од ма које друге власти, ограничене правилима међународног права, дошло се кроз дуг историјски процес. Он је резултат победе схватања да се највиша власт – *suprema potestas* – налази у држави, а не изнад ње нити било где другде у међународној заједници.

Када су у питању међународни односи, који су пре свега били односи између суверених држава, њихова најстарија дефиниција је да су то друштвени односи између потпуних друштвених заједница, насталих политичким заузимањем простора и његовим разграничењем са другим тако заузетим простором.¹ При томе их карактеришу, пре свега, две особине: међузависност и неједнакост. Између друштава најпре постоје сукоби, а потреба за сарадњом настаје међународном поделом рада, развојем робне производње, специјализацијом у производњи те потребом за међународном разменом и стварањем светског тржишта.² Друга особина, неједнакост, резултат је различитих услова материјалне производње, а затим и индустријализације, технолошке развијености која доводи до јаза између друштвених заједница те јачања државне организације и стварања нације.

Између 8. и 14. века, у доба феудализма, систем владавине који је постојао био је расцепкан у много малих, аутономних делова. Политичка власт је била локалног и личног карактера, са мрежом краљевстава, кнежевина, војводства и других центара моћи. Свето Римско царство, које постоји од 8. до 15. века, представља покушај да се под патронатом католичке цркве уједине и централизују уситњени центри моћи у политички јединствено хришћанско царство. Суштина политичке теорије средњовековне Европе је теократска позиција папе и Светог Римског царства. То је „међународно хришћанско друштво“. Бог је ауторитет који решава спорове и сукобе. Религиозна доктрина је његов главни политички оквир.

Тек под утицајем реформације рађа се идеја модерне државе и тло за стварање националног идентитета.³ Апсолутизам ступа на историјску позорницу након тога, као државни облик заснован на претварању мањих и слабијих политичких јединица у веће и сложеније политичке структуре, на већој способности владања над јединственом територијом, строжем систему закона и реда. Апсолутистички владари сматрају да имају легитимно право да одлучују о државним пословима и да њихов легитимитет почива на „божјем праву“.

Идеја безличног и сувереног политичког поретка, односно законом ограничених структура политичке власти, није могла да се превлада све док су политичка права, обавезе и дужности биле тесно повезане с религијском традицијом и својинским правима. Исто тако, тек када се људска бића нису више сматрала само послушним поданицима Бога, цара или монарха, могла је да се устолличи идеја о „личностима“ или „народима“.⁴ Тада се рађа идеја да је решавање грађанских и религиозних сукоба у 16. веку могуће само успостављањем врховне власти.

¹ Радослав Стојановић, *Међународни односи*, Савремена Администрација, Београд, 1996, стр. 22.

² *Исто*, стр. 89.

³ Радослав Стојановић, *исто*, стр. 86.

⁴ *Исто*, стр. 89.

Средишња идеја модерне државе је безлични и привилеговани правни или уставни поредак који ограничава заједничку структуру власти и одређује природу, облик и контролу управљања заједницом. Најавили су је многи, пре свих Жан Боден и Томас Хобс, као својеврстан облик јавне власти одвојен од владара и поданика. Боден је развио једну од најпознатијих дефиниција државног суверенитета, који по њему значи неограничену и недељиву моћ доношења закона. То је „врховна власт над поданицима“. Сагласно томе, закони нису ништа друго него „заповест суверена“ у вршењу суверене власти. Суверен не може да буде подвргнут законима других јер он „доноси законе за поданике“, суверен је поглавар државе, али због свог положаја, а не због своје личности.⁵

Међутим, Хобс је први у потпуности схватио природу јавне власти као посебне врсте установе „вештачког човека“. По њему, индивидуе откривају да је живот „усамљен, сиромашан, гадан, суров и кратак“, те да би се избегло зло потребно је да се поштују извесни природни закони и правила. Ти закони се, у најкраћем, састоје у максими: „Не чини другоме оно што не желиш да други чине теби“. Због тога он сматра да појединци треба добровољно да се одрекну својих природних права и пренесу их на самоуправу у корист једног јаког ауторитета, који након тога има право да делује у њихово име. Он се залагао да суверенитет мора бити самообнављајући, недељив и апсолутан. О власти се може судити, с обзиром на то у којој мери остварује „мир и безбедност народа“.⁶

Иако Боден, кога сматрају зачетником идеје суверености, заступа став о ограничениости државног суверенитета, као и много других теоретичара, током 18. и 19. века развијена је теза о неограниченом апсолутном суверенитету, који на међународном плану значи неограничену слободу акције и право на интервенције у другим државама.

Ова теорија била је прихваћена у политици империјалистичких сила и била је основ „поробљивачке“ политике осовинских сила између два светска рата. Зато се може рећи да је идеја апсолутног суверенитета супротна идеји организоване међународне заједнице, што су живот и време и потврдили.⁷

Савремене теорије и пракса прихватају концепт ограниченог државног суверенитета на међународном плану. У вези са тим значајно је истаћи и прво изјашњавање о овом питању, у виду саветодавног мишљења Сталног суда Међународне правде из 1931. године о царинском режиму између Немачке и Аустрије, где суд констатује да „држава не би била независна и у правом смислу те речи уколико би била доведена у услове зависности од стране друге силе, уколико престане да врши унутар своје територије – *summa potestas* – или суверенитет, што ће рећи уколико изгуби право да сама доноси суд о одлукама које налаже владавина над њеном територијом“, а свако конкретно ограничење суверенитета „мора бити засновано, било на уговору или међународном обичајном правилу“.⁸

⁵ Роско Паунд, „Јурисподенција“, *Службени лист СРЈ*, Београд, 2000, стр. 21.

⁶ Исто, стр. 35.

⁷ Миленко Крећа, Смиља Аврамов, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1997, стр. 103.

⁸ Исто, стр. 104.

Ограничења државног суверенитета

Посматрајући међународну заједницу може се рећи да је она, што се тиче правне регулативе и успостављања међународног правног поретка у њој, прошла кроз две фазе, у којима су изграђена два правна система: систем Друштва народа и систем Уједињених нација.

У сваком случају, утемељивање територијалног суверенитета везује се за Вестфалски мир, те период од 1648. до 1915. године у којем суверене државе успостављају дипломатске односе али минимално сарађују, а своје несугласице решавају најчешће силом.

Јаз који постоји између начелног признања да су државе једнаке пред законом и стварне асиметрије моћи подстакао је стварање разних савеза и уговора између сила које су тежиле да обликују међународни поредак у своју корист. Овај „систем споразумевања“ после Наполеонових ратова јесте покушај да се створи нови систем безбедности, да се успостави „равнотежа моћи“. Равнотежа моћи, уграђена у систем споразумевања, тежила је да одржи мрежу великих држава и царства.⁹

Велике силе одређивале су судбину мањих држава искључиво према начелу сопствених интереса. Моћ суверенитета једне државе зависила је од ресурса којима располаже, али колико може да их мобилише зависи од њеног положаја у хијерархији држава. То значи да суверенитет *de facto* не значи и суверенитет *de iure*.

После Првог и Другог светског рата сазрева схватање о нужности промене међународног управљања, како би се најекстремнији облици насиља против човечанства ставили ван закона и како би се уважила растућа међуповезаност држава. Организација Уједињених нација пројектована је тако да се превазилазе слабости Друштва народа, које је створено након Првог светског рата мултиреталним уговорима да би се очували мир и безбедност и унапредила економска сарадња његових чланица, а које је уништено услед нарастајућих тензија тридесетих година и Другог светског рата, али и услед тога што је мали број држава био вољан да се одрекне суверенитета.

У систему Уједињених нација значајан појам у функционисању свакако је колективна безбедност, која значи не само спречавање рата забраном силе, већ и омогућавање несметаног развоја чланица међународне заједнице. Силу која је имала огромну улогу кроз историју човечанства систем је покушао да стави под контролу, ограничавајући је само у случају самоодбране и у случају да је примењује Савет безбедности Уједињених нација против државе која је извршила акт агресије или на други начин нарушила светски мир. Саме Уједињене нације замишљене су као организација која координира политику својих чланова, али не само на војном пољу, већ и на дипломатско-политичком и економском. Зато се каже да из колективне безбедности израста „економска колективна безбедност“, која значи сарадњу свих чланова међународне заједнице на решавању нагомиланих економских проблема, због спознаје колика су претња и опасност по светску безбедност.¹⁰

⁹ Дејвид Хелд, *Демократија и глобални поредак*, „Филип Вишњић“, Београд, 1997, стр. 224.

¹⁰ Миленко Крећа, Смиља Аврамов, *исто*, стр. 175.

Политичка колективна безбедност остварује се кроз заштиту територијалног интегритета, обезбеђење постојећег стања дипломатским, политичким и војним средствима. Разлика између појма политичке колективне и економске колективне безбедности превазилази се, како је наведено, кроз свеопшту сарадњу на добровољној основи.

Зато се може рећи да је Повеља, као „устав“ Организације Уједињених нација, и са њом повезани документи, пројектовала модел међународне регулативе у којој су „државе још увек љубоморно суверене“.¹¹ Међутим, сувереност државе свакако је пољупљана и с обзиром на створену могућност да појединци могу да заштите своја права и потраже их непосредно на светској позорници, мимо и независно од воље своје државе. Најзад, претварање националних и међународних организација у субјекте међународног права делује „субверзивно“ у односу на систем суверених држава.¹¹

Сама структура Уједињених нација подешена је према међународној структури моћи, како се схватала 1945. године. Велике силе добиле су привилегован положај, што је повећало њихову легитимност и ауторитет. Иако им је забрањена употреба силе, оне су у начелу заштићене од осуда и санкција.

Подложност Уједињених нација циљевима најмоћнијих држава појачана је и чињеницом да она зависи од финансијских средстава које обезбеђују њене чланице. Свакако да је овај систем, ипак, створио форму у којој су све државе у извесном смислу једнаке, као и оквир за деколонизацију и за реформу међународних институција.

Може се, дакле, рећи да у савременој међународној заједници „сувереност представља правило, [а] ограничење суверенитета изузетак“.¹² И поред бројних ограничења, сувереност још увек представља једно од основних начела међународног права. Собзиром на то да држава постоји у систему правно једнаких себи, појам суверенитета и посматрамо под тим углом, што укључује забрану мешања једне државе у унутрашње послове других, као и забрану интервенције. И у самој Повељи Уједињених нација истакнуто је да Организација почива на начелу „суверене једнакости свих њених чланова“ и поред значајних ограничења која се односе, како је истакнуто, пре свега на неопходне инструменте међународне заједнице за обезбеђење свеопштег мира у свету.¹³

Међународно право и ограничење суверенитета

Класично међународно право посматрало је рат као правну установу, као неку врсту суда који је спорове између држава решавао у зависности од исхода битке. Правила ратног права налазе се у међународним обичајним правилима, која су дугим понављањем стекла опште признање и у међународним уговорима.

Гроцијус у делу *De Jure Belli ac Pacis* истиче да постоје обичајно право, које регулише питање рата и односе у рату (*ius ad bellum*) и правила о вођењу рата (*ius in bello*). Кроз цео 18. и 19. век тежиште међународне заједнице било је

¹¹ Дејвид Хелд, *исто*, стр. 278.

¹² Дејвид Хелд, *исто*, стр. 278.

¹³ Миленко Крећа, Смиља Аврамов, *исто*, стр. 254.

усредсређено на доношење правила о начину вођења рата. Међутим, по завршетку Првог светског рата тежиште је пребачено на ограничење права на вођење рата. Прва конвенција о мирном решавању спорова донета је на Хашкој конференцији мира 1899. године. Хашке конференције из 1907. године, те организација Друштва народа, дале су свој допринос правном регулисању сукоба.

И док су се кроз Пакт Друштва народа државе вољно ограничиле право на вођење рата, кроз Повељу Уједињених нација унеле су у међународни поредак забрану претње или употребе силе супротно циљевима Уједињених нација. Забрањен је рат, али нису, разуме се, укинута и правила о начину вођења рата. Усклађивање правила ратног права може се видети као последица сложених друштвено-историјских услова: успостављање великих европских држава са националним армијама, унутар којих су се могли развити војна традиција, наднационална солидарност, снажан хуманистички покрет почетком 18. века, најпре у Француској, а затим и у другим деловима Европе. Али свакако значајан утицај има и економски развој: масовна производња новог ефикасног оружја, развој саобраћаја, те проширење ратног попришта и временско продужење операција.

Током 19. века међународно право се схватало као право које регулише одnose између држава – државе су били субјекат, индивидуе објекти. Међутим, почев од Споразума о мањинама, повезаног са Лигом нација успостављеном после Првог светског рата, па све до Универзалне декларације о људским правима коју су донеле Уједињене нације, као и каснијим конвенцијама из 1966. године, признаје се да појединци имају права и обавезе изнад оних успостављених у њиховом националном поретку.

Може се чак рећи да се временом створио јаз између права и дужности које појединци имају као грађани једне земље и нових облика слобода, права и обавеза створених посредством међународног права. Тако су пресуде Суда у Нирнбергу и Токију одбациле одбрану окривљених држављана, која се темељи на обавези послушног извршавања наредби власти државе, када су у питању злочини против мира и човечности.

Посебно је значајна Европска конвенција за заштиту људских права и темељних слобода, која се определила да учини пуне кораке према „колективној принуди“ у примени извесних права садржаних у Универзалној декларацији. Новина је и то што се, у принципу, грађанима дозвољава и да се петицијом директно обрате Европској комисији за људска права, која може случаје да упути министарској комисији Савета Европе, а затим и Европском суду за људска права. Очигледно је да се држави више не оставља слобода „да са својим грађанима поступа како нађе за сходно“.¹⁴

Ова кретања представљају доказ о постепеном одступању од принципа према којем државни суверенитет треба да буде очуван независно од последица које има за појединце, групе или државе.

Међутим, чињеница је, такође, да су последњих деценија оспорени предмет, протор и извори и самог међународног права и отворило се питање да ли оно јесте и треба да буде „искључиво право које уређује односе између суверених држава“.¹⁵

¹⁴ Јордан Алексић, *Међународна заједница*, „Савремена Администрација“, Београд, 1980, стр. 193.

¹⁵ *Исто*, стр. 231.

Глобализација и безбедност државе

Растућа глобална међузависност, како је истакнуто, доводи до опадања или „кризе“ ауторитета држава и до захтева да националне државе још интензивније сарађују једна са другом. Од ситуације у којој је држава била темељна јединица светског поретка, долазимо до ситуације у којој мноштво међународних организација, група за притисак и социјалних покрета врши све већи и значајнији притисак на државе.

Многе традиционалне активности држава (одбрана, управљање привредом, комуникације, административни и правни систем) не могу се вршити а да се не прибегне међународним формама сарадње у међуповезаности коју је створио глобални поредак. У складу са тим, државе повећавају ниво политичке интеграције са другим државама стварањем унија или пак проширивањем мултилатералних уговора и споразума. То има за последицу огроман пораст броја установа и организација које су положиле темеље управљању глобалним пословима.

Држава и даље обавља читав низ функција које се више не могу остваривати у изолацији од глобалних и регионалних односа и процеса. Тиме је модерна држава ухваћена у замку глобалне међуповезаности и у немогућности је да одређује сопствену судбину.

У новије време, међутим, није дошло до смањења нације-државе и национализма, територијалне независности и жеље да се успостави или очува суверенитет, што показују проблеми Западне обале, територија бивше Југославије, појаса Газе. „Нуклеарна пат позиција“ или „равнотежа“ коју су постигле велике силе, створила је парадоксалну ситуацију да се државе доказују без нуклеарног наоружања, знајући да је нуклеарна опција великих сила готово неостварива, а да конвенционална војна интервенција због високе цене представља огроман ризик.

Осим тога, глобализација у области комуникација и информација не доприноси само уклањању сукоба интереса и идеологија, већ открива сукобе интереса и идеологија које већ постоје.

Исто тако, упркос укључивању људских права у међународне и регионалне споразуме, покушаји да се они уграде у глобални систем и форме његовог деловања постигли су, у најбољем случају, ограничени успех. Противљење држава да спорове са другим државама проследи арбитражи „више инстанце“ јасан је доказ истрајности држава за очувањем свог суверенитета. Излазак пред Међународни суд правде је ретко доступан и често укључује велике трошкове и неизвесну корист. У садашњем тренутку чланица Уједињених нација аутоматски је страна потписница Статута суда, али није обавезна да прихвати његову надлежност уколико се на то посебно не обавезе.

Јасно је да утицај глобалног процеса у различитим међународним и националним околностима варира у зависности од места нације-државе у међународној подели рада, њеног места у појединим међународним организацијама, али и од њеног односа према међународном правном систему и главним међународним организацијама.

Осим тога, захтеви за регионалном и локалном аутономијом могу се појавити када се друштвене групе нађу под ударом глобалних сила и непримерених и неефикасних политичких режима. Убрзани раст транснационалне повезаности стимулише

нове облике колективног одлучивања држава, међудржавних организација и међународних група за притисак и ширење транснационалних система комуникација.

На повезаност држава утичу и настанак горућих траснационалних проблема, еколошки изазови као што су киселе кише, оштећење озонског омотача и „ефекат стаклене баште“, који не признају националне границе.¹⁶

Распао се међународни поредак – хладноратовски систем који је доминирао светском политиком више од четири деценије. До сада се није појавила ниједна алтернатива. Свакако да постоји раст сложене међуповезаности и међуодноса држава и друштва – процес „глобализације“ и укрштање националних и међународних снага.

Обично се сматра да решавање различитих проблема, као што су инвестиције и набавка оружја, спадају у легитимне сфере власти националне државе. Међутим, може се поставити питање одрживости и одговорности самих националних ентитета који доносе одлуке. Одлуке Европске уније, НАТО-а, Међународног монетарног фонда, смањују распон одлука које могу да доносе „већине“ унутар националних држава.¹⁷

Дакле, идеја заједнице која легитимно влада собом и одређује сопствену будућност пољубана је новим тенденцијама, а самим тим и теоријска поставка да су политички односи „асиметрични“ и „подударни“.¹⁹ Постоји један парадокс савременог доба, од Африке до Источне Европе, од Азије од Латинске Америке – све више држава заступа теорију владавине народа, а то се чини у тренутку када је сама ефикасност демократије као националног облика политичке организације доведена у питање; то пре свега што се значајни простори људске активности све више организују на глобалном нивоу, а самим тим је и судбина демократске државе суочена са многим искушењима.

На међународном плану данас постоје супротности између идеја о држави као институцији, која је у начелу способна да одлучује сама о сопственој будућности, с једне, и идеја о светској економији, међународним организацијама, регионалним и глобалним институцијама, међународном праву и војним савезима, који обликују и ограничавају појединачне нације-државе, с друге стране. Процеси економске, политичке, правне, војне и културне међуповезаности мењају природу, домашај и способност суверене државе, оспоравајући и умањујући њену моћ „регулације“ у појединим подручјима.

Такође, регионална и глобална међузависност ствара ланац повезаних одлука чије последице утичу на односе између држава, грађане и мењају саме националне политичке системе. Исто тако утицај имају и локалне групе, покрети, национализми који доводе у питање нације-државе, као представнички и одговоран систем власти.

Јасно је да постојећи системи глобалног управљања нису успели да пруже делотворне демократске механизме политичке координације и промена. Вестфалски модел, утемељен на принципу делотворне моћи – принципу у којем у крајњој линији сила одређује право у међународној заједници, у потпуној је несагласности са потребом демократског преговарања између чланова међуна-

¹⁶ Милорад Печујлић, *Глобализација – два лика света*, Рад, Београд, 2002, стр. 49.

¹⁷ Владимир Милић, *Социологија наука друштвене кризе*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 189.

родне заједнице. Уједињене нације представљају потенцијални форум за разматрање горућих међународних проблема, али су често биле поткопаване као самостална, аутономна институција.

Ера после Хладног рата, која је најавила могућност „новог међународног поретка“ заснованог на проширивању демократије широм планете и на новом духу сарадње и мира, није испунила очекивања. Кризе у Ираку, Босни, Сомалији, Руанди, бившој Савезној Републици Југославији, Републици Србији и на многим другим местима показале су да је уместо реда завладао неред. Било би погрешно оспорити значај мировних мисија које су Уједињене нације имале у постхладноратовском периоду; ипак се може рећи да на територији бивше Југославије нису испуниле очекивања, као ни у Републици Србији на територији Аутономне покрајине Косова и Метохије.

И поред свега, много је теорија које заступају тезу да је примарна улога државе била и остала безбедност. Према неким од њих, прва улога државе јесте да штити себе од напада споља. И у теоријама западноевропских држава такође преовлађује гледјште да је држави њена безбедност остала једини циљ управљања због које је допуштена могућност државне интервенције. Али, исто тако, констатује се и то да је она све мање способна да својим грађанима гарантује ту безбедност. При томе се има у виду да су се у међународним односима, поред држава, појавили и други субјекти моћи, попут међународних организација, невладиних организација и мултанационалних корпорација.

Наиме, смањивање надлежности државе, као последица глобализације, свакако доводи до неефикасности државе. Све то води закључку да глобализација не води глобалној интеграцији, односно светком поретку – хомогеног јединственог друштва.

Закључак

Организација Уједињених нација налази се на преломној тачки, између измене Повеље и озакоњења своје праксе или строгог поштовања њених изричитих одредаба, као и међународна заједница, која је на раскршћу да ли ће бити раздирана мноштвом различитих идентитета, јер се међународни односи претварају у стални сукоб нација и група, или ће се створити једна демократска политичка и културна заједница.

Први корак у правцу стварања демократске међународне заједнице свакако морају учинити Уједињене нације. То значи, између осталог, спровођење кључних елемената конвенција организације о људским правима, забрану дискреционог права употребе силе, активирање колективног система одбране. Потребно је да оне постану независтан центар одлучивања.

Даље, потребно је успоставити обавезну надлежност Међународног суда правде или оснивање нових међународних судова, али искључиво у складу са Повељом. Модификација вето система, као и поновно разматрање представничког принципа на коме почива Савет безбедности, како би постојала примеренија регионална заступљеност.

Такође, Уједињене нације мораће да се ослободе многих оптужби да примењују „двоструке стандарде“, који иду у прилог Северу и Западу (заштита суверенитета Кувајта, дозвољавање распада Босне), нарочито јер владе многих зе-

маља сматрају да се Сједињене Америчке Државе поистовећују са овом организацијом и да су оне „међусобно заменљиве“.

Очигледно је да се очекивања да ће после нестанка комунизма доћи до идилличног светског поретка нису испунила, јер је подела на капитализам и комунизам била идеолошка подела и њу је било лакше уклонити од оне озбиљније поделе која прати светску историју, а која дели свет на јаке и слабе, богате и сиромашне, развијене и неразвијене.

Јасно је да ове поделе, као и светска кретања, који сужавају простор за деловање суверене државе, имају пресудан утицај на слабљење одбране и безбедности државе, јер је основни принцип деловања у међународној заједници „не мешања у унутрашње послове других“ релативан. „Мешање“ у унутрашње послове других држава под разним видовима нужности сарадње, као што смо видели, стварност је садашњости међународне заједнице. Све наведено показује на дубоку поделу света, која још није у правом смислу човечанство, светско друштво и светска заједница.

Иако светско друштво није јединствено, оно је на путу уједињења, које ће вероватно бити и дуго и тешко, али тај пут је трасиран и назад се више не може јер су створени многи елементи заједништва, ма колико они били неједнаки.

Много ће још времена проћи да се створи један праведнији и универзалнији свет. Наравно да то не значи да тај процес није отворен. Напротив, сви смо на том путу!

Литература

1. Радослав Стојановић, *Међународни односи*, Савремена администрација, Београд, 1996.
2. Миленко Крећа, Смиља Аврамов, *Међународно јавно право*, Савремена администрација, Београд, 1997.
3. Јордан Алексић, *Међународна заједница*, Правни факултет, Београд, 1980.
4. Дејвид Хелд, *Демократија и глобални поредак*, „Филип Вишњић“, Београд, 1997.
5. Роско Паунд, *Јурисподенција*, Службени лист СРЈ, Београд, 2000.
6. Владимир Милић, *Социологија наука друштвене кризе*, Правни факултет, Београд, 1997.
7. *Сл. гласник Републике Србије*, бр. 18/2007.
8. В. Landheer, *О социологији међународног права и међународном друштву*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
9. Владимир Милић, *Социологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998.
10. Милорад Печујлић, *Глобализација – два лика света*, Рад, Београд, 2002.

ГРАЂАНСКИ РАТ У СРБИЈИ И ЦРНОЈ ГОРИ ОД 1941. ДО 1945. ГОДИНЕ У СВЕТЛУ ВЕРСКЕ ПАРАДИГМЕ – ОДНОС ДВА АНТИФАШИСТИЧКА ПОКРЕТА, ЧЕТНИЧКОГ И ПАРТИЗАНСКОГ, ПРЕМА РЕЛИГИЈИ И ЦРКВИ

Јован Глигорич*

У сагледавању карактеристика антифашистичког рата у Југославији од 1941. до 1945. године, аутор сматра да, и након 70 година од његовог почетка и 20 година напуштања атеистичког концепта изградње српског друштва, још увек није разјашњена његова „идеалистичка“ – верска парадигма, без које није могуће до краја разумети његову суштину, посебно његову најтрагичнију чињеницу – димензију масовног грађанског братоубилачког рата, појаву дотад непознату у историји српског народа. Тај став заснива се на две непобитне истине из историје ратова од самих почетака прихватања хришћанства да „нема већег и опаснијег беснила од оног које долази од вере, ни мрачнијег убице од оног који носи Божју буктињу...“ (Ј. Дучић), и да нигде тако људи не исказују тврдокорност и равнодушност у чињењу и осуди најсвирепијих злочина као у одбрани вере и Спаситеља. У том светлу аутор из супротстављеног односа два антифашистичка покрета у Србији и Црној Гори према догми, односно Цркви и њеном свештенству, објашњава обострану емоционалну острашћеност, жестину и бруталност у злочинима њихових припадника, као и разлоге њиховог потпуног разилажења и повремене колаборације са окупаторима, уз убеђење да је комунизам у главама водећих комунистичких следбеника, такође, био најјача религија. Износећи на видело неке досад мање познате чињенице о четничком покрету Драже Михаиловића, као настављачу српске верске борбене традиције из ранијих ратова, аутор показује да су организација антифашистичког покрета и прве оружане акције у Србији и другим српским просторима у знатној мери носиле печат црквене активности и предвођачке улоге свештенства Српске православне цркве, што се не може прихватити за партизански покрет, који карактерише јак дисконтинуитет у односу на српску веру и традицију уопште. Узроке, наоко, различитог односа комуниста према религији и Цркви током рата аутор са-

* Др Јован Глигорич је пуковник у пензији.

гледава у функцији неопходних потреба партизанског покрета за религијом у његовом најкритичнијем периоду рата, с једне, и природи његове атеистичке оријентације, с друге стране. Из тог амбивалентног односа и дубоке конспирације партијске организације проистекао је својеврсни комунистички верски уникум – начело на које упућује аутор: да је религију и све у вези с њом током ратног и послератног социјалистичког периода неопходно сагледавати сасвим супротно од онога што су комунисти о њој званично говорили и писали. Наиме, чињеница је да религија, посматрано формално-правно, нигде није строго оспоравана и забрањивана, иако је то, према неким правилима која се нигде нису могла видети и прочитати, свуда било присутно. Из анализе ратних извора и садржаја проистиче да, иако би се из неких чињеница могло закључити да се тај однос у једном периоду рата, у позитивном смислу, знатно променио, у суштини је увек био исти, како се показало – крајње недоследан и циничан и може се објаснити и разумети једино у светлу комунистичке атеистичке идеологије у оквиру које је Комунистичка партија Југославије организовала и водила рат, култом комунистичког вође и сервилном оданошћу српских комуниста.

Кључне речи: *комуникациона стратегија, професионализација ВС, кључне поруке, односи с јавношћу, PR кампања, медији, циљна група.*

Увод

Од самог избијања рата јасно се видело да своју страдалничку судбину Српска православна црква и њено свештенство поново, по ко зна који пут у историји, не могу избећи. Немци су 12. јула 1941. године ухапсили владика Николаја и пребацили га у манастир Љубостињу, где је био у заточеништву до 3. децембра 1942, када је пребачен у манастир Војловицу, где су крајем маја 1943. довели и патријарха Гаврила Дожића, а затим су их 15. септембра 1944. године пребацили у злогласни концентрациони логор Дахау у Немачкој. Настојању Немаца да целокупно свештенство стави у борбу против покрета отпора наилазило је на сталан и јак отпор вођства СПЦ. Током целог рата Немци и Италијани су покушали да за то придобију ухапшеног патријарха Дожића и епископа Велимировића. Када у томе нису успели, Немци су отпочели са пљачкањем и скрнављењем српских манастира.¹

И поред невиђеног терора, руковођени видовданском етиком, црква и свештенство остали су доследни себи, верни својим идеалима и савезницима из Првог светског рата, који су се први нашли на удару фашизма. Напуштање савезника и приклањање Хитлеру и нацистима који су уништавали једну по једну др-

¹ Током своје окупације Талијани су у Албанију интернирали многе и стрељали укупно девет свештеника, од којих и четворицу који су заробљени у партизанској војсци. Високи Комесаријат за Црну Гору забранио је прославу Видовдана 1941. и служење парастоса погинулим Србима. Тачан број свештеника које су Немци мучили и убили у логорима се не зна. Постоји податак да је укупно 21 православно свештено лице, од којих 14 Срба, било заточено у злогласном Дахау.

жаву, рушили слободу и разарали њихова добра и културне тековине, наша црква и народ су схватили као нечасну, неправедну и непоштену ствар која се коси са њиховим освештаним принципима. На самом почетку, пред потписивање тројног пакта, српски патријарх Гаврило Дожић, док трају демонстрације на улицама Београда, заједно са Светим архијерејским синодом преко радија упућује проглас народу, у којем, поред осталог каже: „Пред нашу нацију у ове дане судба је поново била ставила питање коме ћемо се приволети царству. Јутрос у зору на то питање дат је одговор: приволели смо се царству небеском, то јест царству Божје истине и правде, народне слоге и слободе. Тај вечни идеал ношен у срцима свих правих Срба и Српкиња, чуван и разгореван у светилиштима наших православних храмова и исписан на нашим народним крсташима баријацима, јутрос је освануо чист и светао као сунце, очишћен и опран од прашине навејане на њега и од сваке мрље. Провиђење нас је управило на прави пут који је Свети Сава давно указао српском народу. Бог правде који нас је до сада чувао од пропасти чуо је глас и молитве наше и поново нас је спасао од странпутице и скретања са нашег непроменљивог историјског пута“². Проглас патријарха резултат је општег става Светог Архијерејског Сабора СПЦ са мартовског заседања. На Сабору је договорено да, без обзира на време, прилике и тешкоће, архијереји Цркве остану са паством до крајњих могућности и са њом поделе добро и зло. Пророчке слутње да се архијереји, „уколико настану тешке прилике по народ и Цркву управљају по својој савести“, брзо су се, нажалост, обистиниле.

У свеопштем друштвеном хаосу у земљи, поруке Синода и реч српског патријарха, понављане по храмовима широм земље, знатно су допринеле да опште расположење српског свештенства и народа у пролеће 1941. године буде патриотско и антифашистичко. У тешкој и општој душевној депресији народ је тражио прилику и личност која ће стати на његово чело, организовати га и дати му могућност да опет покаже оне врлине које су га током његове целокупне историје красиле. Због тога се свештенство са народом у великом броју одазивало на свако војно организовање и акцију. Нажалост, на самом почетку сукобила су се два антифашистичка, идеолошки потпуно супротна покрета, посебно по питањима циљева борбе и политичког уређења земље након ослобођења. Један, национално-демократски, са тезом да се народ уједини и ослободи земљу, а затим на слободним демократским изборима определи за облик власти, са чврстим обећањем да ће та власт у демократском смислу, у односу на претходну, значити много више. Други, интернационално-комунистички (антирелигијски), са наглашеним класно-револуционарним програмом, што је значило да борба против окупатора од самог почетка мора представљати уједно и социјалну (социјалистичку) револуцију, односно борбу против свега што је представљало и што жели да очува претходни режим. Символично, на самом почетку, отвореним нападом на Немце у окупираној Лозници, њеним освајањем и славном погибијом потпуковника Веселина Мисите, представио се први, а пуцањем од стране Србина у груди Србину, „класном непријатељу“ полуписменом жандарму – чувару реда и оличењу режима у Белој Цркви код Крупња, представио се други.

² Преузето из: Живановић С., *Трећи српски устанак*, НИУП Нови погледи, Крагујевац, 2000.

Однос четника Драгослава Михаиловића према религији и Цркви

На самом почетку војног организовања народ је масовно почео да приступа покрету Драже Михаиловића. То се одмах показало на појединачним и заједничким зборовима четника и партизана у бројним местима Србије, о чему постоје поуздани записи. Исто тако, руководећи се патриотском и слободарском традицијом, највећи део црквене хијерархије и свештенства СПЦ на почетку рата је због своје антикомунистичке и проенглеске оријентације стао уз монархију, подржао равнороски покрет и представљао његову моралну снагу до краја рата³. Поред непосредне подршке и помоћи, знатан број свештеника директно је учествовао и заузимао најодговорније командне положаје (Перишић, Ђујић, Божић и др.). Масовно приступање народа и свештенства четницима плод су велике народне жеље да се настави славна борбена четничка традиција, заклетве коју су појединачно приликом служења војске и у другим приликама полагали краљу и отаџбини и посебне одбојности сељака према колективизацији земље и „храни из једног казана,“ по узору на Совјетску Русију. Приступајући колони која је прва пролазила, један део свештенства прикључио се партизанском покрету који је организовала и предводила Комунистичка партија Југославије на челу са Јосипом Брозом Титом, што је имало трагичне последице по јединство Цркве. У оквиру оба, испочетка наоко јединствена покрета, посебно у четничком, сходно времену и датим околностима, свештенство је поново испољило живу активност у припреми, организовању и наоружавању народа за устанак. Поред историчара равнороског покрета, поуздане чињенице о томе могу се наћи и у делима историчара комунистичке оријентације, када осветљавају њихов заједнички период антифашистичке борбе у Србији.

Из *Дневника* најкомпетентнијег историчара народноослободилачког рата Владимира Дедијера, личног биографа Јосипа Броза Тита, односно његових дневничких белешака о казивању успомена попа Владе Зечевића из првих дана рата (његовог преткомунистичког/четничког периода), види се како је поп Владо на св. Илију одржао службу у манастиру Троноши, „на којој је било хи-

³ Због вишедеценијског скривања истине о почетној снази тог покрета, неопходно је истаћи да је Равнороском покрету масовно приступила сеоска, средњошколска и студентска омладина (један цео разред алексиначке гимназије) и сам врх српске интелигенције. Наводимо само нека позната имена: Драгиша Васић, књижевник, адвокат, члан Краљевске академије наука, оснивач Српског културног клуба у Београду, заменик генерала Д. Михаиловића, др Никола Поповић, ректор Београдског универзитета, др Драгослав Страњаковић, познати историчар и професор Теолошког факултета, др Стеван Мољевић, познати адвокат и један од истакнутих вођа Равнороског покрета, др Војин Андрић, најмлађи доктор наука у земљи, вођа равнороске омладине, др Коста Кумануди, професор и бивши министар, краљевски намесник др Раденко Станковић, др Милан Жујовић, професор и бивши декан Правног факултета, Мустафа Делалић, публициста из Добоја, представник муслимана у Централном комитету Д. Михаиловића, др Драгић Јоксимовић, истакнути адвокат и бранилац Д. Михаиловића у монтираном судском процесу, др Драгољуб Јовановић, председник земљорадничке странке, др Лазар Марковић, професор и министар правде, Методије Милосављевић, професор и теолог, др Ђура Виловић, књижевник из Загреба, Милан Рапајић, професор и припадник Батаљона 1.300 каплара, Борислав Пекић, књижевник, академик и многи други.

љаду присутних“ и како је тада „... јасно и гласно позвао на устанак“. Затим, „... на дан 19. августа (св. Преображење, прим. аутора) одржали смо састанак у Троноши са резервним официрима Лознице и околних места. На том састанку положило је заклетву 1.200 наоружаних бораца“.⁴ Евоцирајући касније своје успомене Дедијеру, члан Народноослободилачког одбора за Србију (рас) поп Владо Зечевић, каже: „... издао сам наређење свим командирима чета да све борце који славе Ђурђиц и Аранђеловдан пусте на петодневно одсуство, и тако сам ја без договора са Мартиновићем распустио пола одреда“.⁵ Слично стање било је у Црној Гори и у другим српским крајевима. У допису цетињској митрополији из тих дана, од јеромонаха Гаврила Дабића, в. д. настојатеља манастира Мораче, пише: „Гледао сам понизне резервисте, све старије људе, који крећу са својих огњишта, остављајући своју фамилију, многи ни без зрна жита. Препоручују ми и моле да им фамилију не упуштам, да им помажем у невољи. Обећавам да ћу учинити све што могу. После извршеног благодарења, коме су позвати резервисти, расанак је био дирљив. Сваки иде радије у војну јединицу, на фронт, него својој кући. Клицању нема краја“.⁶ Цркве и манастири су попут ранијих устанака и ратова поново постајали зборна места јединица и штабова, а позиви за мобилизацију и прве оружане акције против окупатора оглашаване су црквеним звонима. Тако су поменути, прву највећу акцију против Немаца у покороној Србији – заузимање и ослобађање Лознице, означила звона лозничке цркве око 9 часова 30. августа 1941. године. Наиме, командант четничког одреда потпуковник Веселин Мисита наредио је свом парламентару да уколико Немци одбију ултиматум да предају оружје и град да се огласи црквено звоно, што ће бити општи знак за напад, што се и догодило.⁷

Поред организационе, забележени су бројни примери предвођачке/командне улоге свештенства. Легендарном храброшћу у нападу на Лозницу и Бању Ковиљачу истакао се калуђер Георгије Бојић Џица, старешина манастира Троноше, потоњи командант Јадарске бригаде Церског корпуса. Након заузимања града и погибије потпуковника Мисите, преузео је командовање устаничком војском и послао извештај пуковнику Михаиловићу о ослобођењу првог града у покороној Европи, Миситиној храброј погибији, општем антифашистичком расположењу народа и одлучним намерама да се цело Подриње очисти од окупатора. Према тврђењу историчара равногорског покрета, та акције већег обима и храбра Миситина смрт натерале су пуковника Михаиловића да своја првобитна стратегијска схватања о датуму почетка општег устанка промени и 6. септембра 1941. године нареди општи напад на Немце – Трећи српски устанак, како се често у војноотац-

⁴ Дедијер В.: *Дневник I*, Просвета, Београд, 1970, стр. 47

⁵ У заједничкој припреми напада четника и партизана на Крупањ 30. августа, у кући Божића Вујића на Мачковом камену, одржан је заједнички састанак, када је, поред осталог, договорено да четничка група поручника Мартиновића и попа Владе Зечевића ојача Ваљевски партизански одред. Они су тада заврбовани од комуниста и прешли у партизане. Тако је поп Владо Зечевић међу првима издао властиту заклетву краљу и отаџбини. (Живановић С., нав. дело, стр. 252)

⁶ Џомић В., *Голгота митрополита црногорско-приморског Јоаникија 1941–1945*, Светигора, Цетиње, 1996, стр. 48.

⁷ Живановић, С., нав. дело, стр. 242.

бинској терминологији означава тај ратни период. Поред Лознице убрзо су ослобођена и друга места. Блокадом Зајаче од стране калуђера Мандарија са 40 четника повукла се немачка посада без борбе, а у даљој мобилизацији бораца за устанак, захваљујући свештенику Ђури Вучковићу и осталом свештенству, почетком септембра, у општини Горња Бадања, формирана је највећа борбена јединица у Србији – Јадарски четнички одред са око 5.000 људи, који је одиграо пресудну улогу у даљем ослобађању места у Подрињу, Рађевини и Мачви, где се у том делу Србије спонтано нашао круг људи који су снажно веровали у васкрс отаџбине и слободе и који је снажно осећао потребу да пружи отпор окупатору.

Сличне акције предводило је свештенство са народним првацима у другим српским крајевима. У селу Казанцима, у срезу гатачком, услед усташког терора, свештеник Радојица Перишић организовао је и наоружао своје сељаке и 12. јуна напао и разоружао жандармеријску станицу у селу. После тога напао је и отерао Хрвате –усташе и муслимане из суседних села и са осталим народним првацима договорио општи напад на Хрвате и Италијане, уколико они крену да бране усташе. Иако је брижљиво скриван, тај датум је током социјалистичког периода потајно слављен од стране народа источне Херцеговине као општи дан устанка у том крају. У одлучан бој против усташког терора, још у априлу, повео је и предводио Србе Книнске крајине поп, потоњи војвода Никола Ђујић, у Лици свештеник Илија Родић, у Требави прота Сава Божић и др. Након организовања јединица и првих акција свештеници су своју командну улогу препуштали школованим официрима, мада је било више примера да су појединци, због својих изразитих војничких способности, жртвујући црквене каноне, на командним функцијама остали до краја рата и добили највише војне чинове.

Због заплене архиве равногорског покрета од стране Одељења за заштиту народа (ОЗНА), њеног до данас држања у тајности и несрећености неких архивских фондова, није могуће доћи до конкретних наређења и докумената којима је регулисана верска служба, мада се поуздано зна да су у одредима и вишим формацијама постојали војни свештеници и да су обављали све послове, попут ранијих ратних периода у српској и југословенској војсци, како би се развијало и очувало борбено расположење војске и народа. У обраћању архијерејских намеништава свештенству, захтева се да свештеници повећају своју активност, „више него икад, до врхунца своје моћи“ и саветује да у појединачном додиру „свештеници морају поучавати верне, саветовати, тешити и помоћи. Заблудело исправити, болесно лечити, посрнуло и пало укрепити“. Нека поузданија сведочанства о томе како је Црква и овог пута сву своју моћ ставила у функцију ослобађања отаџбине могу се пронаћи у записима мемоариста равногорског покрета, кад говоре о молитвама, заклетвама и другим верским скуповима и обредима. Њихова сећања посебно су везана за прославе рођендана краља Петра Другог (6. септембар) и верски протокол Светосавског отаџбинског конгреса у селу Ба на Рајцу, на Савиндан 1942. године. Присећајући се те атмосфере, др Живко Топаловић каже: „Био је то заиста величанствен догађај, какав човек само једном у животу доживи, па онда он у њему светли све док му се мозак смрћу не загаси“, и наставља: „Рано, мрачно јутро у планинској котлини убацивало је слабу светлост кроз отворене прозоре школске зграде. Унутра је стајало три стотине људи, голо-

глави и тесно прибијени један уз другог. Око малог стола на који је положен крст, колач, кољиво и свећа сабраше се десетак свештеника и калуђера. Отпеваше пуним гласовима црквени обред. Један од њих је све црквене песме и молитве изговорио не на старословенском већ на чистом српском књижевном језику. Дође ред на химну Светог Саве. Знали су је сви присутни напамет“. Колико је Конгрес био посвећен „војничкој ствари“ и вера стављена у функцију ослобођења народа од окупатора сведочи осврт мемоаристе на садржај изговорених беседа, кад каже: „... На крају богослужења узме реч једно чудо од калуђера, др Глиша Рапајић, јеромонах из манастира Љубостиње. [...] Саву као црквеног човека оставио је по све по страни, приказао га је као државника и вечитог бунтовника. [...] Калуђер је говорио из душе, лепо и складно, мушки и јуначки. Дао нам је визију старих теških борби да се држава створи, очува и народ ослободи. Нисмо ли се ми за тај исти посао на овај Конгрес окупили?“⁸

Поред наведених доказа о позитивном односу равногорског покрета према СПЦ, односно њеној борбеној традицији као извору морала војске, говори још једна веома релевантна чињеница: да су вредности српског православља – Цркве, представљали, не само идеологију покрета, већ и најјачи ослонац властите и разобличавању морала и пропаганде противничких страна. Из анализе садржаја црквених посланица, мемоарске литературе, извештаја, дописа, летака и другог материјала војсци и народу, види се да су поруке о заштити српске вере и њених традиционалних вредности најучесталије. У њима се непрекидно указује на безбожнички и антицрквени однос партизанске војске и предочава народу о каквом се „злу“ ради. Каже се да *Комунистички манифест*, како га српски/југословенски комунисти схватају, није приручник нове социјалне доктрине, већ „катехизис нове пролетерске религије“ и да ће његова псеудореволюционарна и атеистичка позадина имати, попут Русије, крвави пир и у Југославији. Настоји се доказати да су комунисти својеврсни „превратнички секташи“, заљубљеници у своје идеје, „некритични и себични“ као сви секташи, којима циљ није народ, већ њихова безбожна странка и власт; да је реч о поражавајућем „открићу новог потенцијала зла“ и новој историји која се прави средствима бруталне силе; да у борби за политичку предност „комунисти желе да униште Бога, српску веру, традицију, обичаје и прошлост српског народа уопште“; да је на ратној сцени борба Бога и мамона-човека „бога“ Карла Маркса против Богочовека Исуса Христа, која је постала суровија него икад раније; да српски народ никада није доживео такав бездан који је у сваком тренутку спреман да прогута све чиме се одувек дичио и да се због тога комунистичка „неман“ посебно устремила на цркву, свештенство, српске домаћине и све вредно на чему православље одувек почива. Народу је стално потенцирана вековима посведочена истина, по којој се одувек сматрало да ако је неко против вере он је и окорели непријатељ народа и државе. Из коментара и анализе трагичних догађаја на терену и доказа о стању народа на територијама под „усретитељском“ влашћу, стално се упозорава да је безбожничка идеологија КПЈ и њена пракса политичког рата у приграбљивању монопола политичке власти главни узрок крвавог братоубилачког рата; свештенство и народ се позивају да верно следе Светосавски програм Српске цркве; подсећају „да су векови

⁸ Топалоић, Ж., На Равној Гори, *Погледи*, Крагујевац, 1999, стр. 200–201.

пролазили, разни господари се мењали над српским народом, али се Светосавски програм није мењао“ и да „пишући своју славну историју крстом и мачем, српски архијереји туђу идеологију, туђу веру, име и језик никада нису примали“. У саопштењима се посебно осуђују свештеници који су „плънули на свој Олтар“ и питају да ли онај свештеник који пева: „Не верујем у Небеса, већ у Маркса и Енгелса“, и „Устај сељо, устај роде да се браниш од господе, од жандарма батинаша, од попова мантијаша“, може бити проповедник Христове науке.

Кад се шире сагледају, наведене поруке упућују на закључак да се, поред рушења постојеће власти, у атеистичком/ безбожничком односу комуниста према српској вери и Цркви налази један од главних узрока непомирљивог односа два покрета. Конкретније речено, новоформирани народнослободилачки одбори и уведени политички (црвени) комесари у партизанске одреде представљали су клице нове и оличење карактера будуће власти у политичком и идеолошком смислу, а јуриш партизана на катастарске управе, легално изабране органе локалне власти и богомоље био је очита потврда за то, посебно кад се знало чија је то директива и из које земље је долазила. Дакле, није се могло предвидети у шта ће тај покрет прерасти након рата, чији крај није био ни на виду, али се зато на самом почетку могла уочити његова антирелигијска безбожничка природа, да за њих не постоји: „Бог и душа“, православна светост, крштење, опело, молитва, слава, крст, панаија, пост, свето кумство и други обичаји. С тим у вези, неуспешни преговори комуниста са четницима, у вези са расподелом командних функција у заједничкој војсци, будућег политичког устројства државе, начина заједничке борбе, расправа ко је крив због сталних чарки и несугласица на терену и сл., представљали су само борбу за време и најобичнију фарсу. У спирали међусобних оптужби и насиља између комуниста и Цркве преломни значај имале су одлуке митрополије у Црној Гори, касније и епископија у Србији о забрани свештенодејства свештеницима који су одбацили крст и Јеванђеље, ставили петокраку на чело и приступили партизанима. Казна због (немогућности) „настојања да се истовремено служи Богу и мамону“, наговештавана у посланицама за Васкрс 1942, проистекла је из ескалације насиља кад су комунисти почели убијати свештенике и монахе, отимати црквену имовину, скрнавити богомоље, верске објекте претварати у магацине реквириране хране, забрањивати да се оглашавају црквена звона током литургије у појединим парохијама, насилно одвајати омладину од Цркве и родитеља и подвргавати је суровој атеизацији и чинити друга бешчашћа. Тада је свима постало јасно да се у Србији и Црној Гори пред очима народа одвија безбожнички сценарио Октобарске револуције. Посматрајући тужне слике закрвљеног народа, руководићи се предањем да су се страни господари над Србима мењали, али је Српска црква и вера опстајала, увидело се да је, по СПЦ и народ, зло комунизма опасније од зла фашизма, из чега је проистекао кључни идеолошки и војнодоктринарни став Цркве, равногорског покрета и националних одреда у Црној Гори – да циљ борбе треба да буде да се прво уништи комунистичко, а затим, заједно са савезницима, фашистичко зло. Посматрано у светлу каснијих ратних последица, нема сумње да је такво мишљење, у односу на почетно, у извесном смислу слабило антифашистички ослободилачки карактер оба покрета и значајно представљало „благослов“ повремениој колаборацији са окупаторима. Истовремено, рашчињавање „свештеника“– партизана, односно „забрана свештеницима да се заједно са својим народом боре против

окупатора“, како су ту меру Цркве „разумели“ комунисти, послужило је да се СПЦ пред народом прогласи издајничком организацијом, која се ставила на страну окупатора и домаћих издајника и поведе отворена борба ради њеног уништења.

Однос комуниста/партизана према религији и цркви

Како је текао однос комуниста према цркви, религији и верској традицији, зашто су, поред страних утицаја, КПЈ, њене партијске ћелије и појединци тако немилосрдно утицали на дезинтеграцију СПЦ током целог рата и послератног периода, још увек није у нашој историографији темељито и објективно истражено. Из домена неких општих питања важних за СПЦ посебно би било значајно да се зна зашто је социјалистичка теорија прве и водеће земље социјализма, за разлику од неких других источноевропских, и посебно западних земаља, заузела тако негативан став према религији; шта је утицало на Лењинов пресудни став који се често наводи у црквеној литератури: „да социјализам у Србији неће успети све док се не уништи Српска православна црква“. Откуда такав став кад је поуздано доказано да је идејни творац комунизма Карл Маркс био потомак јеврејског свештеника (рабина) и да је целу есхатологију хришћанства пресликао у теорију научног социјализма,⁹ те бројних тврдњи да се комунизам баш захваљујући неким догматским карактеристикама православља тако здрушно „примио“ у словенским земљама. Са извесном вероватноћом могу се прихватити тврдње појединих аутора да су Лењинову бољшевичку кампању из изгнанства најиздашније финансирале Немачка и Римокатоличка црква и да је његовом концепту устројства партије битно опонирала организација Руске православне цркве. Потврда за прву тврдњу најчешће се изводи из истоветности Хитлеровог односа током рата према СПЦ, а друга из Лењиновог признања да су му као највећи узор из западне цивилизације могли да послуже Бизмарков апсолутизам и крута хијерархија Римокатоличке цркве. Када је о Југославији и Србији реч, верске аналитичаре, и поред релативно кратке временске дистанце и великог броја живих протагониста ратних збивања, посебно изненађује тако мали фонд научне грађе о тој појави током рата. Као узрок томе наводи се чињеница да су ратне монографије партизанских јединица и друге публикације о рату писане након његовог завршетка, када је атеистички концепт постао снажан елеменат друштвене идеологије, што је утицало да су аутори верску димензију рата скоро редовно изостављали у својим радовима, а из многих докумената уништавали све оно што би могло да компромитује комунистички покрет. И поред тога, у њима је остало много доказа о томе како су се комунисти

⁹ Ту чињеницу потврдио је један од највећих теолога православља Сергиј Булгаков у свом делу *Православље*, упоређујући комунистичку есхатологију са библијском: Бог – Маркс, апостоли – Лењин, Роза Луксенбург, Георги Димитров ..., *Библија – Капитал* К. Маркса, Страшни суд – Коминтерна, деца Божија – радничка класа, Царство небеско – комунизам/комунистички рај и сл. Познати светски митолог Мирча Елијаде, проучавајући комунистички мит, каже да снажне емоције и транс које прате посетиоце током проласка поред Марксовог, Лењиновог и Стаљиновог гроба ни су слабије од масовних екстаза ходочасника у Јерусалиму.

током рата различито понашали према Цркви и религији. Посматран у континуитету трајања рата, тај однос се, условно, може поделити на три периода.

Први период се поклапа са припремама за устанак и оружане борбе током 1941. године. Карактеристичан је по изразито непријатељском „класно-револуционарном“ ставу према цркви и религији, са честим појавама тзв. „ултралевих“ схватања и скретања, у којима се црква, у духу вулгарног Фојербаховог и Лењиновог учења приказује као изразити непријатељ човека и социјализма: „ослонац угњетачких режима“, „опијум за народ“, „лажна илузија“ која „заглуљује“ човека, због чега је револуционарни покрет неспојив са религијом и веровањем у Бога. У *Прогласу КПЈ народима Југославије за устанак* фашизам се не приказује као основни узрок пропасти Краљевине Југославије, већ је то, пре свега, бивши „ненародни“, „угњетачки“ режим, оличен у „великосрпској буржоазији“, као „главном непријатељу и угњетачу других народа“ у бившој државној заједници. Битно је напоменути да су ти ставови о угњетачком српству и ретроградној српској Цркви остали доминантни у свим уцбеницима историје током целокупног социјалистичког периода и послужили као основна изворишта мржње, освете и сецесионистичке политике против српског народа до данас. У односу комуниста према цркви и религији неки аутори, попут З. Милошевић, не наводећи извор, тврде да се ишло толико далеко да је Јосип Броз Тито средином 1941. године потписао једно наређење којим се на ослобођеној територији забрањују верски скупови, али је због великог отпора у народу одмах повучено.

Други период (1942–1943) поклапа се са комунистичком тзв. Другом фазом револуције и, наоко, представља значајан позитиван преокрет према Цркви и религији у партизанским јединицама. Такав однос проистекао је из анализе властитих негативних искустава из прве и почетка друге године рата. Наиме, руководство покрета је увидело да су партизани, због своје малобројности, једномесечног кашњења у отпочињању устанка, огорчења народа због паљења катастарских управа и богатих архива из петовековног ропства, мало познатих и анонимних вођа, безбожничке екстремности и неукорењености атеистичке идеологије на српском тлу, слабо прихваћени у народу, због чега су били принуђени да се у придобијању маса за устанак, поред осталог, ослане на ауторитет Цркве и њеног свештенства. Да се „смело погледа истини у очи“, како се често цитира у социјалистичкој литератури, посебно су утицале тешке грешке/последнице екстремних „скретања“, односно „доследне“ примене партијске директиве од стране „истакнутих“ комуниста у Црној Гори и Херцеговини, које су имале трагичне последице по народ.¹⁰

¹⁰ Након одласка Врховног штаба из Ужица, крајем 1941. године остале су две масовне гробнице. Само у две ноћи пред беганију убијено је више десетина људи. У Црној Гори и Херцеговини злочини су били још стравичнији. Број побијених се ни до данас не зна. У писму Јована Тодоровића, свештеника из Пиве (рас) попу Јову Радовићу, верском референту у покрајинској комунистичкој Влади за Црну Гору, каже се да је од 13. јула 1941. године до 30. децембра 1943. у Црној Гори убијено преко 40.000 становника, а преко 20.000 домова уништено. Вршећи помен жртвама братоубилачког рата у Беранама, како наводи А. Ђурић, изговорена су имена око 4.000 убијених. Поименице се зна да су партизани крајем 1941. и почетком 1942. године само у Колашину, на месту звано „Пасје гробље“, под командом Ј. Капичића, маљевима и секирама убили 373 жртве, а њихова тела разнели и побацили у јаме да се никоме не зна гроб. Том приликом, пошто му је један син био у четницима, на Бадњи дан 1942. убијен је познати домаћин – барјактар Михајло Мандић са своја три сина.

И поред сазнања у СПЦ и народу о трагичном искуству сестринске Руске православне цркве чији се број од 80.000 храмова, колико је имала 1917, свео на око стотину 1939. године, о страдалничкој улози руских свештеника од којих је велики број нашао ухлебљење у оквиру братске Цркве у Југославији, о вапају Мершековског (*Исус незнани*) о „секири која сече корење“, како је назвао болшевичку „неман“, комунисти су у српском народу успевали, све до почетка 1942. године, да прикривају своју атеистичку образину идеалом „новог поретка“ људског друштва, непознатог у историји, обећањима чаробног устројства комунистичког раја. Поред дубоке конспирације и веште пропаганде, на руку им је ишла дубока социјална и морална криза у Европи и Југославији између два светска рата, као и морална порочност у времену пред рат. Међутим, када је отпочео вртлог крвавог братоубилачког рата, када су непријатељства партизана према Цркви и свештенству учестала, а „црвена куга“ у кратком „усретитељском“ периоду своје владавине затрла целе породице и места, иза себе оставила сирочад, бројне јама и стратишта (Крчагово у Ужицу, Пасје гробље код Колашина, Куново Присоје у Ђештанској нахији, Павлов бунар на Беришиној луци, Радовче у Пиперима и др.), са више хиљада жртава, Црква и народ су јасније увидели о чему се ради. Врхунац у разобличавању комуниста, односно прва и најтемељитија написана анализа њихове атеистичке природе јесте *Резолуција свештенства архиепископских намјесништава никшићког, шавничког и колашинског*, донесена на састанку у Никшићу, 29. децембра 1943. године. Написана у осам тачака и исто толико закључака, коју су потписала 23 свештеника, *Резолуција* представља једну од најштријих и најтемељитијих критика комунистичке идеологије и политичке праксе током рата у Југославији.¹¹

Када је руководство покрета увидело да је народу прекипело, да се масовно дигао против њих и да постоји опасност да покрет буде потпуно уништен, одлучено је да се „класна полуга рата утаји пригуши и потисне у други план, а да се пред народ изађе са причом о народноослободилачком рату“. Од тада се, уместо искључивог присуства и заслуга комуниста за покрет, наглашава „да комунисти, иако су у првим борбеним редовима, нису једини у партизанској војсци која води рат“. У извештају са саветовања партијског актива Главног штаба Народноослободилачког покрета за Србију, у Фочи, 10. марта 1942, каже се: „Ми не смемо дозволити да нам се натура класни рат. То окупатор и жели. Он хоће да нас оголи. Ми водимо и морамо да водимо народноослободилачки рат“.¹²

¹¹ Каже се да је узрочник свему данашњем злу и страдању српског народа рушилачки, безбожнички и крволочни комунизам, пропагиран од „белосветских скитница, друштвеног олоша, прихваћен од наших народних одрода“; да комунисти, као најефикасније средство своје политичке борбе користе лаж, уцене и насиље, што је потврђено животима најбољих и најистакнутијих народних људи; да је комунизам најактивнији и најсуровији практични атеизам и да Црква у својој историји није имала већег, огорченијег и крволочнијег непријатеља; да комунизам руши морал, проповеда лажне идеале; огњем и мачем хоће да спроведе своју језуитску паролу: циљ оправдава средство; потпуно жели да затре православну свест народа. У *Резолуцији* се и најодлучније осуђују издајници Христове вере и светосавске идеје: располи и раскалуђери који су се ставили на страну „народним убицама и рушиоцима вјере и морала, [...] те држе молепствије за победу оружја гробара српског народа и Српске цркве“. На крају се позива народ да остави по страни партијску мржњу и личне зајевнице и крене у „заједничку борбу против комунизма, да би се већ једном учинио крај разбојницима и јамарима, и заведе жељени ред, рад и мир“. (Џомић В., нав. дело, стр. 259–265)

¹² Дедијер В., нав. дело, стр. 112.

Дедијер истиче како је то мишљење (Милована Ђиласа, прим. аутора) било да-лековидије од ултралевог мишљења које је заступао он и неки други чланови на Седници и како је оно касније постало водеће и доминантно. Од тада су, према тврђењу неких учесника рата, познатији комунисти ретко користили из-разе: „мантијаши“, „кулаци“, „народни непријатељи“, „буржуји“, „опортунисти“ и сл., а према религији почиње да се заузима помирљивији став и поступа оба-зривије. У бригаде су уведени верски референти за све три конфесије,¹³ дозво-љено је да се борци сахрањују по верским обичајима, да, у предању борби, мо-гу да упражњавају богослужења и друге верске обреде, а свештеницима све три конфесије је наређено да у јединицама и народу на територији где бораве све верске услуге морају обављати бесплатно. Од тада су неки обреди и свет-ковине поводом значајних верских празника на терену у знатној мери поштова-ни, а присуство партизанске војске на тим скуповима постала је уобичајена по-јава. О томе су сачувани поједини записи, посебно из 1942. године. У наведе-ном делу Владимир Дедијер каже: „Био је пре неки дан поп Владо у Устиколи-ни. Крстио је 38 деце. Мушка су скоро сва добила имена Ратко и Слободан [...] То је записао данас и мајор Атертон“.¹⁴ Затим, у Калиновику: „Поп Владо кр-стио 18 деце, дао и прилог за сиромашни народ тога краја. Крштење у кући у којој се налази НОО (народноослободилачки одбор, прим. аутора), испод Ста-љинове слике. Деца пиште, а поп их полива. Чизме, само епитрахил пребачен. За појасом му револвер“.¹⁵ Аутор посебно детаљно описује прославу Ускрса априла 1942. године, када је на Пазаришту у Фочи одржана велика народна светковина, на којој је „... поп Зечевић одржао велики проглас народу српске вере“. Из описа трајања веселја види се да је прослави присуствовао скоро цео Главни штаб, са Јосипом Брозом Титом на челу. Као израз врхунске потре-бе комуниста да успоставе сарадњу са Црквом представља одлука Главног штаба да се из Фоче упути Проглас српским свештеницима, што је и учињено. Као потврда да се део свештенства одазвао партизанском прогласу, у литера-тури се, поред скупа који описује Дедијер у Фочи, помиње и Колашинска резо-луција (свештеника партизанске оријентације, прим. аутора), Жупска и, посеб-но, Јесеничка посланица из друге половине новембра 1942. године.

Трећи период (1944–1945) обележен је постепеним смањивањем верских активности и јачањем атеизма у јединицама. Посебно је обележен бруталном осветом према заробљеним, проказаним и оклеветаним свештеницима. На по-степено замирање верске праксе, поред јачања народноослободилачке војске и њене идеологије, утицала је и екстериторијална попуна главнине партизан-ских јединица и њихов одлазак са хомогених православних простора Србије и Црне Горе у западну Босну, у крајеве где верска борбена традиција није у толи-

¹³ Верски референти у бригадама били су: прота Блажо Марковић у Првој пролетерској, јеромо-нах Руфим Жужић у Другој; прота Јевстахије Караматијевић и хоџа Сеад Мусић у Трећој санџач-кој, прота Јагош Симовић у Четвртој црногорској ударној, прота Видак Дракић у Десетој херцего-вачкој ударној бригади и др. Многи од њих су током рата и након ослобођења активно учествова-ли у власти и били носиоци значајних државних функција.

¹⁴ Исто, стр. 123.

¹⁵ Исто, стр. 127.

кој мери била укореењена у народу. Формално посматрано, било је и даље приметно да су до краја рата партизани и даље у многим местима учествовали у обележавању школске славе – Св. Саве, да су погинулим борцима давани помени и вршена опела, уз присуство војника и старешина у униформама и упражњаване друге верске активности. Непосредно пред завршетак и после рата посебно је био устаљен обред паљења бадњака уочи Божића у касарнама, а бадњак на централној прослави испред Народне скупштине Југославије, 1946. године потпалио је лично Јосип Броз Тито.

Међутим, када се однос према религији и верској борбеној традицији страније и дубље сагледа у светлу комунистичке идеологије у оквиру које је КПЈ организовала и водила рат, као и догађајима који су следили након њега, добија се сасвим друга слика. Наиме, овде се речитије него игде потврдило правило да некад само генерални поглед који не полази од фрагмената у стању је да се издигне у раван схватања и разумевања истине. Према казивањима бораца, након одласка бригада Оперативне групе из Србије и Црне Горе верских обреда је било све мање, тако да се о верској пракси у војсци не може ни говорити. Да комунисти религији и верској борбеној традицији нису поклањали већи значај у изградњи морала војске може да потврди било која озбиљнија анализа комунистичких војних ратних садржаја: прогласа, наређења, закључака са саветовања, дневних заповести, војничких беседа и других прикладних обраћања борцима и народу, у којима се оне и не помињу. У *Прогласу* КПЈ за устанак потпуно је изостављен верски чинилац. Мада у њему пише „... да светле слободарске традиције наших славних предака не смеју бити изневерене“, Бог и вера се директно нигде не помињу. Исто тако, верска служба током целог рата нигде није била нормативно регулисана и системски постављена. Нигде нису истакнути њени циљеви и задаци, где би се могао потврдити њен значај. Када су познатији свештеници доведени у Главни штаб они нису позвани да успоставе верску службу, већ су као личности од народног угледа постављани на друга значајнија места и положаје (Владо Зечевић, на пример, на место министра за шумарство и водопривреду) и узгред да обављају верске обреде.

На познатом Саветовању о устројству народноослободилачких одреда, одржаног 17. септембра 1941. у Столицама код Крупња, вера се нигде не помиње. У познатим говорима и беседама највиших војних руководилаца приликом обраћања јединицама, о вери и верској традицији нема ни речи. У њима се никад, попут уобичајене вековне праксе, не призивају светоузори, митске и легендарне војсковође и јунаци било којег југословенског народа, нити практикује верска симболика, на основу које би се могло закључити о ослањању војне организације и руководства на верско надахнуће и мотивацију као извор морала партизанске војске. Насупрот светозорима и националним херојима, борци се, попут често истицањег говора Јосипа Броза Тита Четвртој црногорској народноослободилачкој ударној бригади, позивају да следе интернационалне узоре: париске комунаре, шпанске борце и руске пролетере. Ако је којим случајем верских елемената на терену у било ком облику и било, комунисти су то по сваку цену гушили. Тако је на Озрену 1941. дошло до непремостиве поделе међу устаницима због неслагања око садржаја устаничке заклетве, јер су комунисти избацили верски садржај из ње-

ног текста. Насупрот томе, од самог почетка и након 1941. године, негована је пракса да се у местима нове власти неки традиционални обреди обављају без уобичајеног верског чина и присуства свештеника. Заправо, у години значајнијег (привида) помирења (1942), стављање звезде петокраке на капе и других комунистичких обележја, давање бригадама назив „пролетерска“, што је „љутило“ и самог Стаљина, значило је и најрадикалнији раскид с религијом.¹⁶ Из казивања бораца верника, који су у својој побожности остали верни цркви и након рата, види се да се од средине 1943. године у јединицама религијској пракси све више прилазило на омаловажавајући начин, а борци верници извргнути поругама својих „свеснијих“ другова, да би она у потпуности замрла. Кад је у питању допринос победи у рату, у војним историјама и бројној литератури социјалистичког периода, нигде се не помиње допринос цркве, свештенства, религије – макар као психолошке чињенице – личне вере, нити као било каквог фактора у победи над окупаторима. Социјалистичка власт, чак, никада није обелоданила да је у партизанској војсци узело учешћа, претпоставља се, неколико стотина свештеника, ученика и студената богословије, као и чињеницу да је у другој половини новембра 1942. године у судбоносним тренуцима по партизански покрет, одржана скупштина православних свештеника, верских службеника и теолога у српској Јасеници, где је донет патриотски документ – *Посланица*, који је имао велики значај за партизански покрет у том региону. У њему се наводе разлози због којих би наши народи и народности требало да се уједине у борби против фашизма; позивају се православни свештеници и теолози да се укључе у народноослободилачки покрет и сл.

Дакле, друго лице партизанске војске изгледало је сасвим другачије. Безбожнички однос према СПЦ и њеном свештенству посебно се показао у Црној Гори, након великог пораза партизана приликом неуспелог напада на Пљевља.¹⁷ У својој бестијалности и бруталности нису заостајали ни србијански нови „бого-

¹⁶ Комунистима у Југославији вероватно није било познато или су у свом додвориштву хтели да буду већи од „комунистичког папе“, да се Стаљин, иначе „пропали богослов“, када се у јеку Другог светског рата присећао двојековне улоге пуковског свештенства Руске православне цркве у критичном моменту по „родину“ обратио свештенству, обећавајући му све раније привилегије. Обратио се народу, не са другови и другарице, већ са браћо и сестре. Московској ударној оклопној дивизији доделио је црквени барјак, дозволио ношење црквених обележја, реликвија и одржавање верских обреда. Невероватно, али је истинито, да су се тада у срцу болшевичке државе огласила црквена звона, заорили молебани и покренуте иконе, чије је благотворно дејство руски војник одувек познавао. Тешко је поверовати коју је улогу одиграла чувена Казанска икона пред којом су се разбежали Немци у бици код Вороњежа и неким другим местима.

¹⁷ Током 1941. године партизани су убили: игумана манастира Жупе Никодима (Јањушевића), архимандрита, јереја Богдана Церовића, пароха жабачко-језерског са сином Драгутином, планино-пивног пароха јереја Нова Делића (избеглог испод усташке каме из НДХ, али је нашао смрт од комунистичке руке), пароха рогањско-ђурковичког јереја Василија Божарића и архимандрита Серафима (Џарића) из Манастира св. Тројице код Пљеваља. Покушали су да побију и многе друге, али у томе нису успели. Партизани нису лишавали живота само богослове, већ и све оне који су им се у том сулудом односу супротстављали. Међу првима је убијен, 22. новембра 1941. Филип Кешељевић, одборник из Грахова, добровољац из Америке, солунац, ратни инвалид, један од преживелих код Медове када је брод Бриндизи доживео хаварију, којом приликом се утопило 380 добровољаца. Убили су га, када је као одборник, гледајући како скрнавце Цркву, рекао да ће им се за то после рата судити (Ђурић А., нав. дело, стр. 298–299).

ви“ с комунистичким знамењем.¹⁸ Многи архијереји су мучени и уморени на најбруталнији начин, а да се њихов тачан број поуздано још не зна. Према тврђењу др Душана Патаковића, током рата убијено је укупно 213, а непосредно након ослобођења још 62 свештеника Српске православне цркве.¹⁹ У једном реферату са марксистичких расправа каже се да су „од фашистичког терора нарочито тешко страдали православни свештеници (убијено их је 291, од тога један митрополит и два епископа)“,²⁰ иако се зна да митрополит и епископи нису страдали од фашистичке већ комунистичке руке. Према истраживањима протојереја В. Џомића, објављеним у његовим књигама, комунисти су убили 482 свештеника и монаха Српске православне цркве. По подацима Балканолошког института у Паризу тај број износи више од пет стотина. Вероватно су у ту бројку урачунати и губици свештеника у партизанској војсци, па су нажалост, као жртве, занемарени и од једне и од друге стране. Само средином 1945. године у Словенији су убијена 73 свештеника СПЦ, углавном из Црне Горе, међу којима и митрополит црногорско-приморски Јоаникије Липовац. Из оптужнице Дражи Михаиловићу (на страни 189) види се да су комунисти дошли до решења митрополита Јоаникија, којим је забранио свештенодејства свештеницима који су приступили комунистима, због којег су многи касније скинули мантије или су их формално носили као државни чиновници. Крст и панагију са владикиних груди лично је покидао генерал Пеко Дапчевић, отпремио митрополита, претпоставља се, на Букљу код Младеновца, где је убијен да му се гроб не зна. Након ликвидације, генерал Пеко Дапчевић, иначе син свештеника, вратио је цетињском манастиру владичанско знамење, уз речи: „Враћамо вам панагију оног разбојника“. Међу заробљеним свештеницима био је и Лука Вукмановић, доктор теолошких наука, писац и рођени брат Светозара Вукмановића Темпа, одаог Брозовог следбеника. Кад су Темпу телефоном саопштили да су заробили 73 свештеника међу њима и Луку, питајући га, узгред, шта да раде с њим, Темпо их је питао шта ће са осталима. Рекли су му да ће остале да побију, на шта је он додао: „Што са осталима то и са мојим братом“.²¹ Заправо, наведени и други примери библијске жртве и следе фанатичне оданости новом „богу“ потврђују да је комунизам, како су га схватили српски комунисти, за њих представљао, ако не секту, онда најачу религију.

¹⁸ Због сумње да је сарађивао са четницима, сурово је лишен живота прота Душан Пријовић из Пријепоља, игуман манастира Чокешине Митрофан (Матић), млади богослов Сретен Цветић из села Висибабе код Пожеге, свештеник Божидар Јовановић из Шиљеовца. Иако осуђен на робију, одлуком војног суда, без могућности да се жали, убијен је на свиреп начин са групом грађана чачански прота Милан Туцовић, уочи Васкрса 1945. године. Изводећи га из затворске ћелије рекли су му: „Излази, попе, идеш да се сретнеш са тим твојим Богом!“ У пролеће 1945. убијен је синђел Јован Рапајић, најближи сарадник владике Николаја Велимировића, докторант и предавач на течајевима за младе богослове. Убијен је зато што је фашизам дефинисао као „тешку упалу плућа и слепило, а комунизам као неизлечиву упалу мозга“. Проти Добросаву-Добру Поповићу наложили су ватру на голим грудима, не би ли изнудили признање да је тих дана у брдима изнад Пријепоља причестио ђенерала Дражу Михаиловића. На свиреп начин усмрћен је свештеник села Средњева код Пожаревца прота Војислав Стојиљковић и др.

¹⁹ Податак је преузет је из емисије „Црвено доба“ на Другом каналу РТС, 06. 03. 2006.

²⁰ Податак је преузет из реферата Павића Костића, из Зборника радова са научног скупа „Религија и друштво данас у свету и код нас“, одржаног 5. и 6. јуна 1986. године.

²¹ Ђурић А., нав. дело, стр. 110.

Поред многих, још увек није разјашњен један од највећих грехова комуниста – најжешћа бомбардовања српских градова што су чинили савезници 1944. године, у договору са комунистима, баш на православне празнике, док је народ био масовно окупљен у богомољама. Никшић је бомбардован на Цвети, а Београд, поново, као и 1941, на Ускрс. Лесковац је савњен са земљом 6. септембра, на рођендан краља Петра, док је народ био на молитви. Тај злочин савезничке авијације посматрао је, касније признао и описао, и сам актер тих догађаја генерал Меклејн, са којим су комунисти та дејства уговарали и планирали. Меклејн каже: „... то је било мучно посматрати и самим комунистима са којима сам био“.²² Поред убистава и ликвидација, своје непријатељство према Цркви партизани су исказивали у пљачки и отимању црквене имовине, нецивилизованим односом према светињама и другим видовима бешчашћа, о чему постоје непобитни докази.²³ У немоћи и бесу против групе четника Баја Станишића и Блажа Ђукановића, партизани су средином октобра 1943. године, под командом Блажа Јовановића, покушали да запале Горњи острошки манастир. Чести су случајеви да су светиње пљачкане и одношени скупочени предмети и инвентар. У свом извештају Митрополији од 4. априла 1942. године, парох бољевско-лимњански Мило Пламенац пише да су партизани, почетком фебруара у Бољевићима, организовали партијски скуп у цркви, како је црква послужила за „безбожнички циркус“ и како су мештани уз помоћ Талијана из Вира богомољу поново ослободили.²⁴

Када у светлу таквог односа поново сагледамо наведене чињенице о „верској служби“ у партизанској војсци и, још, од стране рашчињених „свештеника“ – верских референата, преко којих се, канонски, није ни могла пренети било каква снага/милост Божија (што су и они сами били свесни, али су често били принуђени да то чине, о чему такође постоје непобитни докази), као и истина да је таквих обреда било махом у форми присуства обредима са народом, а не у јединицама, онда се о партизанској верској служби може говорити само у смислу „верског декора“, „религији великих тренутака“ (А. Месер), у оквиру оног аспекта војне делатности који се у војсци везује за питање односа војске и народа, него о некој планској и организованој активности. Наиме, комунисти су били свесни чињенице да су непријатељства према Цркви и свештеницима претерано ескалирала и да је то посебно негативно утицало на мобилизацију маса за партизански покрет крајем 1941. и почетком 1942. године. Стога је појављивање свештених лица у мантијама било неопходно да се предупреди противничка пропаганда и покаже народу како комунисти генерално немају ништа против цркве и свештенства, већ против неких њених припадника који су се ставили на страну окупатора и домаћих издајника.

²² Глобаревећ С., Настић А., *Четници*, штампарија С. А. КОНА, Београд, 2004, стр. 85.

²³ Из извештаја настојатеља манастира Косијерева, од 15/18. јуна види се да су партизани до „танчина“ опљачкали манастир и да су одвели и погубили оца Теофана, мада, како каже настојатељ, „о. Теофан седам месеци није никуда пошао из своје ћелије“. Настојатељ каже да је двадесет петог манастир поново опљачкан и отеране су манастирске краве, које су враћене доласком четничке војске. Наводи да су мукотрпним инсистирањем за однете ствари добијени реверси, а да су „два вола и три телета заклана без да је Управа Манастира на то добила реверс“. На крају, настојатељ моли, да због несигурности Митрополија преузме сачуване папире и турске манастирске тапије на земљу, јер, како каже, „времена су тешка“.

²⁴ Џомић В., нав. дело, стр. 103.

На крају, оправдано се може поставити питање: да ли се од врховног вође, генералног секретара Партије и команданта, „бога“ – лумперпролетера Јосипа Броза, рочног потчасника (подофицира), припадника 25. регименте озлоглашене 42. врашке дивизије у Првом светском рату, бравара, неукорењеног у српској вери и традицији, чију снагу није могао ни наслутити, могао очекивати другачији однос?²⁵ Према томе, замирање верске праксе у јединицима није била жеља бораца, већ за Јосипа Броза Тита и њему до краја одане сервилне српске југословенске комунисте погодна прилика за смишљену атеизацију, која је, из војничких разлога, морала само неко време да подноси свештенике у јединицама. То је, свакако, умањивало укупну моћ религије, али ниуком случају не може се негирати њен огроман значај и као шире – социолошке и уже – психолошке чињенице. Када неки историчари величају начин на који су комунисти средином 1942. године „погледали истини у очи“ и снагом партијске самокритике расуло и пропаст устанка претворили у снажан успон, „заборављају“ да су то у великој мери, поред осталих околности које су им ишле наруку, постигли захваљујући (како-таквој верској пракси) Цркви и религији. Како су сами говорили, народ је у тој војсци поново препознао ширину и оне највредније традиционалне вредности и радије ступао у њене редове. Наравно, које су то вредности које су комунисти увели и препородили покрет, никада није отворено речено. Каснији догађаји су показали да се радило о најгрубљој манипулацији и злоупотреби цркве и вере, али, дакле, и као таква, она је била истински прихваћена од патриота и произвела одређене позитивне учинке. Посебно се не сме негирати њен сотериолошки (спасењски) значај за борце партизанског покрета да, гајећи веру, наду и уздајући се у помоћ Спаситеља, поднесу све страхоте петогодишњег рата. О четничком покрету да и не говоримо. О томе је доста писано. Бројни искази партизанског покрета најбоље казују како су „другови“, пред политичким комесарима говорили да су „рашчисти“ с Богом, а како су се, попут оних Андрићевих јунака, који зазиру једни од других, у тешким искушењима „крст(или)е у себи“ или, попут познате анегдоте, испричане од партизанског борца познатог диригента Оскара Данона, како су се новопечени атеисти разбежали, кад се он из самртне контузије „раздужен“ од обуће и одеће, из капеле појавио пред њих. И најповршније познавање науке о религији у то време говорило би да такву атеизацију преко ноћи заиста није могуће постићи. Када се узме у обзир чињеница да је религијски архетип најстарији и најукорењенији у човеку, да човек метафизички део своје природе мора задовољити, да у нешто мора веровати и побожност српског сељака, који се, како су запазили и страни антрополози, „крсти и када волове у јарам хвата“, онда се намера комуниста, да за најкраће време Бога замене новим „богом“, што су на тој намери и након рата истрајавали, у најмању руку, показује као наивна и трагична морна. Таква осиноност може се објаснити и разумети само у познатој психологији *пребега* из једне вере у другу. У том смислу, као и остали секташи, у многе

²⁵ Брозов командант батаљона Славко Штанцер, према сведочењу Алчибарада Рајса, непристрасног истраживача злочина против Срба у Првом светском рату, утврдио да је Штанцер био један од најкрволочнијих Хрвата у западној Србији и Мачви. Рајс наводи како је војник Брозове дивизије однео са српског фронта прегршт одсечених прстију са златним прстењем, говорећи да је то „ратни плен“ из Србије. (Станић Ђ, *Верници српства и отаџбине*, ВИЗ, Београд, стр. 131)

подсећају на онај Андрићев/Омерпашин сабласни *муртад табор*, настао *данком у крви*, чији припадници, у покиданим везама са својим коренима, сами испишују властите биографије.

Рат се завршио поразом окупатора и победом класно револуционарних снага. Са слободом, као и у Првом светском рату, дошла/победила је још једна „велка идеја“ – идеја комунизма, како се показало, поред југословенства, најпугубнија по српски народ у његовој историји. Раније пропагирана, силом наметана у рату, оживотворила се, поред осталог, захваљујући борби и тенковима братског православног, али увелико атеистичког народа. Након тога, све је потекло непредвидивим колосеком који је омогућио још већу освету над српском Црквом, традицијом, културом и српским народом.

Закључак

Период Другог светског рата и социјалистичке револуције у Југославији карактерише велики дисконтинуитет у односу на веру и традицију уопште. Због трагичног раскола и подела српског народа до којег је дошло унутар два најбројнија антифашистичка покрета, одмах на самом почетку рата, не може се говорити о јединственом покрету борбе и отпора, па самим тим ни јединственом схватању улоге вере као средству утицаја на његов исход. Поред народних жртава и осталих трагичних последица, ти сукоби нанели су несагледиве штете интегритетом национално-религијском осећању свести српског народа. У двоструком сукобу, с једне стране иноверних окупатора, изузев Бугара, и друге која је у складу са својим револуционарним опредељењем фаворизовала атеизам и интернационализам, слабила је укупна интегративна улога СПЦ, што је поред окупације највише утицало на сложеност ситуације на српском простору током рата.

Искривљујући њену патриотску природу, комунисти су СПЦ покушали да прикажу као издајничку непријатељску организацију која се ставила на страну окупатора и домаћих издајника. Чињенице показују да су се у тој намери показали крајње лицемерни, невешти и, поврх свега, као велики непознаваоци природе и снаге религијских идеја. У својој атеистичкој осиноности, никада се нису запитали како то да Црква у чијем је предању утиснут неизбрисив траг слободарства и ратовања једног народа, одједном замре и да ли уопште постоји иједна озбиљнија студија о било којем српском рату, а да се у њој макар и делимично не говори о значају улоге СПЦ и њеног свештенства. Заправо, народна трагедија је и настала у негирању такве њене улоге. У природи словенског и српског народа је његов, како многи виде, урођени патриотизам и чврста непоколебљива побожност изражена у снажном синкретичком јединству вере и традиције. Покушај да се ратна несрећа српском, као и руском народу, искористи за наметање стране антихришћанске идеје комунизма, ради преуређења друштва, имало је све одлике крстоносног рата. Цепане органског јединства Цркве неминовно је водило кидању светосавске братске љубави и прелазило у пагански, крвождерни братоубилачки рат, односно у њен исто тако снажан, али супротан пол – пол мржње, казано језиком савремене психологије.

Стога се присуство и подношење свештеника СПЦ од стране комуниста у својим редовима најбоље може објаснити у духу познате народне пословице, која је, уосталом, често и у другим приликама и временима пратила српску Цркву и војску: о „јунаку“ када треба „љути бој водити“ и „незном делији“ када треба „дарове делити“, само што је то одбацивање и Цркве и традиције од стране комуниста извршено радикално, са крвавим и трагичним последицама по цео српски народ.

Када је владика ваљевски рукоположио знаменитог проту Јакова Ненадовића, његова беседа народу, како су тврдили очевици, свела се на две поуке: „Народе“! рекао је владика, „Ко на небо пљује на образ му пада“, а „Ко је на Бога лајо он се увек кајо!“ Када аналитичар, руковођен истинским хуманим поривом, осветљава мрачне јаме и поноре, он то треба да чини како у њих више никад нико не би зашао. Стога се не сме прећутати истина да атаковање на Небо никоме није тако срамно пало на образ као српским комунистима. Зато не чуди што је народ, након пада социјализма, док су се рушили кипови самопрокламованих комунистичких богова, масовно клицао: Има Бога! Има Бога!

Литература

1. Група аутора: *Јагње Божје и звијер из бездана*, Светигора, Цетиње, 1996.
2. Дедијер В.: *Дневник I*, Просвета, Београд, 1970.
3. Ђурић А.: *Црвена куга*, књига друга, ман. Милешева, Пријепоље, 2010.
4. Елијаде М.: *Свето и профано*, Замак културе, Врњачка Бања, 1980.
5. Живановић, С.: *Трећи српски устанак*, НИУП Нови погледи, Крагујевац, 2000.
6. Поповић Ј.: *Истина о Српској православној цркви у комунистичкој Југославији*, ман. Ћелије, 1974.
7. Слијепчевић Ђ.: *Историја српске православне цркве*, I-III, БИГЗ, Београд, 1991.
8. Топаловић, Ж.: *На Равној Гори, Погледи*. Крагујевац, 1999.
9. Цомић В.: *Голгота митрополита црногорско-приморског Јоаникија 1941–1945*, Светигора, Цетиње.
10. Џонстон Д.: *Сулуди крсташи*, ИГАМ, Београд, 2005.

Реаговање на текст „О једном уџбенику Националне безбедности“ и одговор на то реаговање публикују се истовремено, с намером да се читаоцима *Војног дела* пружи могућност да у континуитету прате полемику, који би умногоме био нарушен чињеницом да ће следећи број *Војног дела* бити тематски – у потпуности посвећен научно-стручном скупу „Науке одбране – 2011“.

Уредник

КРИТИЧКИ ОСВРТ ИЛИ „КРИТИЗЕРСКИ ИНЖЕЊЕРИНГ“

Андреја Савић

Академија за дипломатију и безбедност, Београд

Рад представља реаговање на критички осврт „О једном уџбенику Националне безбедности“ Предрага Илића са Правног факултета Универзитета Синергија из Бијељине (Република Српска, Босна и Херцеговина), објављеног у *Војном делу* из Београда (2010, вол. 62, бр. 3, стр. 232–242). На основу анализе примедби методолошког и техничког карактера, датих у приказу уџбеника, износе се аргументи са становишта актуелности приказа, компетентности и научне заснованости.

Кључне речи: *критички осврт, методолошка структура, технички пропусти, критизерство, приказ, приказивач, спиновање, критизерски инжењеринг.*

Основна грешка коју лако може учинити свако ко пише приказ неке књиге је у томе да ли се, у психолошком и професионалном смислу, може издићи на ниво објективности и стручности или не. Односно, да ли су побуде ауторског „критичког осврта“ засноване на професионалној посвећености одређеној теми (области) или (ти) релевантној компетентности. Да ли се кроз „критички осврт“ крије, у позадини, став институције којом се аутор приказа „покрива“ или његових истомишљеника у односу на институцију (издавача) и аутора књиге? Или је, можда, све то у функцији личног анимозитета према аутору књиге или издавачу.

Чини ми се да овде, у овом приказу, има од свега помало. Пошто је његов потписник са једног приватног универзитета из Републике Српске за мене, у први мах, био потпуни „анонимус“ у области којом се ја бавим, упустио сам се у интернет претраживања (маја 2011, када је часопис изашао). Увидом у званични сајт овог универзитета из Бијељине у списку наставног особља нисам нашао име потписаног аутора „критичког осврта“. Даљим претраживањем сам нашао на име Предраг Д. Илић на списку наставника приватног Интернационалног универзитета из Новог Пазара, департамент у Панчеву, за „обавештајне предмете“, а на актуелном званичном сајту поменутог универзитета из Новог Пазара,

установио сам да је то исти Илић из Панчева од пре 3–4 године, који је у 2010. години акредитован за предмет „Савремени обавештајни системи.“

Из упитника наставника Интернационалног универзитета из Новог Пазара види се да је др П. Илић биран у звање ванредног професора, при чему је наведено 10 репрезентативних референци, од којих је само једна давна монографија, преточена из његове докторске дисертације одбрањене на Правном факултету БУ под насловом „Ватикан и слом Краљевине Југославије у Другом светском рату“, у издању Графомаркета, Београд, 1996, 5 чланака искључиво у часопису *Безбедност*, једна интерна публикација Института безбедности 1998. године (која је наведена као његова књига, мада је он само један од три коаутора) и један новински чланак. Његов списак репрезентативних референци завршава се са два приказа књига других аутора, једног који се односи на коришћење интелектуалне својине (Милан Милошевић, „Систем државне безбедности, или(ти) кићење туђим перјем“, *Безбедност*, 5/2001, стр. 685–699) и другог, који се односи на предмет овог рада, али без навођења броја *Војног дела*, ни страница, што указује на то да је приказано пре објављивања.

Интересантно је да П. Д. Илић у упитнику уопште не наводи своју контроверзну књигу „Српска православна црква и тајна Дахау: мит и истина о заточеништву патријарха Гаврила и епископа Николаја у концентрационом логору Дахау“ (издавач аутор, 2006, ИСБН: 86–908927–0-2), која је доживела карактер националне афере уз, малтене, плебисцитарну осуду и стручне и лаичке јавности у Србији и дијаспори.¹ Што се тиче других података, упитник наставника је потпуно празан – без радова са *SCI* листе, без цитираности, без учешћа у пројектима, без менторства. Дакле, без испуњавања законских услова за избор у звање ванредног професора. Исто тако, може се уочити и просто поставити следеће питање: Зашто се, ако је већ приказао рад „О једном уџбенику националне безбедности“ у упитнику приватног новопазарског универзитета, чији је председник муфтија Муамер еф. Зукорлић, није у часопису потписао као њихов акредитовани наставник, него је навео универзитет Синергија из Бијељине где га нема на списку наставног особља?

И тако, интернет претраживањем, од Бијељине, Панчева, Новог Пазара, даљим ишчитавањем схватио сам, на своје људско разочарење, да је аутор приказа, у ствари, мој бивши дугогодишњи колега, пензионисани доцент са Криминалистичко-полицијске академије из Београда коме сам, стицајем животних прилика, сада већ давних 90-тих година прошлог века био и непосредни руководилац у Институту безбедности. Тај Институт помињем и из других разлога, јер је у последњим деценијама заједничке државе, па и у Милошевићевој ери, дао значајан допринос изучавању теоријске мисли у области безбедности на экс-југословенском простору и битно утицао на концепирање високошколских институција у Земуну, Скопљу, Загребу, Љубљани и другде, а 90-тих и Полицијске академије, која је пре 4–5 година – спајањем са ранијом Вишом школом за унутрашње послове – преименована у Криминалистичко-полицијску академију.

¹ О овој књизи П. Илића објављено је много текстова у часописима и медијима, па чак и једна студија: Владимир Димитријевић, „Оклеветани светац/Владика Николај и србобобија“, ЛИО, Горњи Милановац, 2007. У овој студији су изнете суштинске научне (не техничке) примедбе на резултате Илићевих истраживања. У то се нећу упуштати, јер нисам експерт за религију.

Тих неколико констатација о аутору приказа представљају и део мог одговора на изношење неких података о мојој радној биографији, јер се у приказу, на неколико места, нека његова закључивања о деловима уџбеника повезују и са мојим личним референцама.

Др П. Илић најпре говори да до сада није износио своје мишљење о уџбенику (подсећам да је рукопис дат у штампу 2006, а објављен и распродат 2007) у очекивању да ће то „учинити неко од формално позванијих аутора“. Пошто се то није догодило, аутор приказа сматра „да је то потребно учинити, макар и са извесним закашњењем“. Ово појашњење је подупрто и тврдњом да је исти издавач 2009. објавио књигу другог аутора под истим насловом, што се може тумачити „као фактичка критика Савићевог уџбеника“.

Може се уочити неколико битних полазних теза у приказу др П. Илића. Први се односи на актуелност приказа, што је реално слаба тачка, чега је и сам аутор свестан. Од 2007, када се књига појавила, није било реаговања стручне јавности, а пред аутором приказа је искрсао проблем како објаснити разлоге о писању приказа после толико година. Други се односи на питање компетентности. Аутор приказа признаје да има „формално позванијих“ од њега, али у одсуству реаговања позванијих, дакле стручнијих од њега, сматра да фактички и он (као теоретичар религије, прим. А. С.) може да приказује проблематику националне безбедности. Питање компетентности је, у ствари, главни проблем аутора приказа. То што је он у једном периоду радио у специјализованој државној установи у области безбедности не значи и личну компетентност да о њој теоријски просуђује.

Али, пошто су трендови у домаћој јавности такви да се, после 2000, срећемо у медијском простору са (псеудо)експертима и тзв. „енциклопедистима“ за безбедност, дозвољавам себи примисао да можда и аутор приказа размишља на сличан начин. Дакле, (не)успешни теоретичар религије улази у област националне безбедности, сматрајући да изношењем свог мишљења о овој књизи као „првенцу“ у својој области испуњава личну научну мисију. Претпостављам да је аутору приказа, који је тада био доцент на предмету Међународно јавно право (и ако није дипломирани правник) то било познато, јер се у једном ранијем периоду бавио и полицијским школством у својству помоћника министра унутрашњих послова. Свесним прећуткивањем тог периода, он извлачи закључке који за неупућене могу бити прихватљиви, јер (не)адекватном композицијом уџбеника, студенти су, како каже, „...ускраћени чак и за елементарна сазнања о већини других, исто тако важних категорија и области националне безбедности.“ Нигде ни речи о комплементарном садржају сродних дисциплина и избегавања подударности и преплитања садржаја са становишта целокупног наставног плана и програма, који је био у настанку и који је требало да премости старо и ново, пре акредитације установе и програма по новим прописима.²

² Исте 2007. године исти издавач објавио је уџбеник мог бившег сарадника, сада врло запаженог и перспективног теоретичара, ванредног професора др Младена Бајагића под називом „Основи безбедности“ (Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2007), коме сам имао част да будем у комисији за одбрану докторске дисертације и био први рецензент ове књиге која је, својим садржајем, била комплементарна мом уџбенику „Национална безбедност“ и представљала један од извора са списка литературе.

Тврдња да је издавач после две године, објављивањем уџбеника другог аутора под истим насловом,³ по његовом мишљењу, „фактичка критика Савићевог уџбеника“ дата је само у једној реченици, без ширег образложења, јер требало је следити генералну критичку линију приказа. Дакле, субјективна и неутемељена оцена, а у стварности је истина сасвим другачија: аутор тог новијег уџбеника био је мој дугогодишњи асистент, који ме је након тадашњег избора у звање доцента „наследно“ на неким безбедносним предметима. Наравно да је његов уџбеник настао према новом акредитованом силабусу, уз моју подршку и, без лажне скромности, на матрици научне мисли коју сам све време промовисао у „транзицији“ безбедносних дисциплина од традиционалних, идеолошки обојених ка савременим, модерним приступима у домаћој теорији. Сваки професор је срећан ако остави достојне и перспективне „наследнике“, а у овом случају ја се, субјективно, тако и осећам.

У приказу уџбеника се, такође, уз констатацију да „појава и коришћење те књиге не само да заслужује пажњу и наше научне и стручне јавности...“ дају, по принципу вруће-хладно, примедбе које се односе на методолошку структуру и оне техничког карактера у оквиру 6 тачака. У одговору ћу настојати да, следећи методолошку конструкцију аутора приказа, укажем на (не)оправданост, односно на (не)објективност у закључивању.

Исто тако, др П. Илићу морам честитати на огромном труду, утрошеном времену и усмеравању своје енергије на ту књигу која је једна од мојих петнаестак књига у земљи и иностранству, било ауторских било коауторских. Таква посвећеност мени је, у најмању руку, чудна. Или, како наводи аутор приказа, „... чудно да аутор бројних уџбеника из области безбедности кога неки сматрају најпознатијим теоретичарем националне безбедности не само у Србији, већ и њеном ширем окружењу може да начини толико пропуста,“ односно да би питање одговорности за то проширио и на издавача (рецензенте, уредника, лектора и коректора). Др П. Илић се овде поставља и као врховни научни ауторитет, али и као пресудитељ и аутору књиге и издавачу. То не може да сакрије ни његово невероватно „брушење“ и нијансирање реченица у дисквалификацији аутора књиге и издавача, како би се његов приказ задржао на нивоу културе дијалога и учинио текст теоријски подобним за објављивање. У супротном, била би то само још једна од „пашквила“ по којима др П. Илић све више постаје препознатљив у јавности. То је, наравно, једна хипотетичка могућност, али је – по мишљењу не само аутора књиге – она, нажалост, и вероватна. Јер, за своје скромне теоријске дomete и завршетак радне каријере у полицијском школству у звању доцента не треба да тражи кривце ни у институцији нити у појединцима.

Осим бављења општим флоскулама о овој првој књизи у нашој теорији под насловом „Национална безбедност“, аутор приказа обраћа пажњу на њену методолошку структуру, или на „план и композицију, као и сам садржај овог уџбеника.“ Мада признаје да је реч о „првенцу“, аутор приказа одмах улази у контрадикцију тврдећи да то није „пионирски подухват у правом смислу те речи, јер по садржини и концепцији подсећа на један ранији уџбеник истог аутора...“. Др П. Илић је овде у праву, јер је мој ранији уџбеник „Увод у државну безбедност“ (ВШУП, Београд, 1. издање, 1994, и 2. издање, 2000) послужио као окосница „Националне безбедности“.

³ Саша В. Мијалковић, Национална безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2009.

Пошто се овде не види образложење разлога, дужан сам да кажем да је, трансформацијом полицијског школства, а на основу теоријских достигнућа у свету, извршено преименовање дотадашњег предмета „Систем државне безбедности“ у предмет „Национална безбедност“.⁴ Из тих разлога је актуелизовани садржај у највећем делу пребачен из старе у нову наставно-научну дисциплину, уз додату потпуно нову 1. главу под називом „Теоријски оквири националне безбедности“ (стр. 13–73).⁵ Друга глава под називом „Обавештајна служба – основна категорија изучавања“ представља актуелизовану и проширену верзију ауторских дугогодишњих истраживања, а иновацију представља трећа глава под називом „Савремени национални обавештајно-безбедносни системи“ (стр. 169–328) која се бави националним системима безбедности релевантних држава са становишта наше националне безбедности. Овде морам да напоменем да је она плод истраживачког пројекта после 2000. године, чији сам био предводник, која је преточена у монографију „Безбедност света – од тајности до јавности“,⁶ која је послужила као теоријска подлога трансформацији бившег Ресора државне безбедности МУП-а у Безбедносно-информативну агенцију. Примедба др П. Илића да, рецимо, тој глави није било места у уџбенику „Национална безбедност“, не стоји јер су системи националне безбедности, поред изучавања изазова, ризика и претњи, упоришна тачка у теоријском изучавању сваке националне безбедности. Мој методолошки приступ био је на линији савремене теоријске мисли у свету и, за разлику од његових схватања, покушај да се направи радикалан отклон у домаћој теорији у односу на традиционална интерпретирања безбедности из друге половине 20. века, укључујући и бившу концепцију општенородне одбране и друштвене самозаштите у некадашњој заједничкој држави.

Следећа група оспоравања у приказу односи се на „питање јасноће и разумљивости садржаја...“. Користећи се окошталом фразом да има бројних примера, а да због недостатка простора износи само карактеристичне, уз дидактичка подучавања шта се од аутора очекује, др П. Илић полази од цитирања ауторске дефиниције „националне безбедности“. Он оцењује ту дефиницију као „лоше срочену, лоше изведену...“ али не даје ни један аргумент због чега и шта је то са чиме се не слаже? Једноставно, цитира дефиницију, изнесе своје мишљење, а не наведе ни један аргумент у прилог свом мишљењу.⁷

У литератури је, иначе, присутно мноштво дефиниција националне безбедности, при чему је пут у раскривању битних елемената појма доста компликован и, не ретко, подложен странпутицама и нејасноћама. Исто тако, отвара се и дилема

⁴ Исто тако, треба истаћи да је у спајању бивше Више школе унутрашњих послова и Полицијске академије у једну нову високообразовну институцију - Криминалистичко-полицијску академију, са процесом конституисања и њеног уласка у акредитацију у том периоду, силабус програма предмета „Национална безбедност“, у контексту других безбедносних дисциплина, био верификован и на катедри и на већу.

⁵ Напомињем да је овај део публикован и у коауторској књизи: Андреја Савић, Љубомир Стајић, Основи цивилне безбедности, УСБЕ, Нови Сад, 2006), што је наведено у фусноти.

⁶ Др Андреја Савић, Милан Делић, мр Младен Бајагић, Безбедност света – од тајности до јавности, Институт безбедности, Виша школа унутрашњих послова, Полицијска академија, Београд, 2002.

⁷ Сличан стил у закључивању већ је био виђен у поменутој књизи П. Илића *Српска православна црква и тајна Дахау: мит и истина о заточеништву патријарха Гаврила и епископа Николаја у концентрационом логору Дахау*, она је препуна израза типа „можда је“, „по свему судећи“, „изгледа“, „мада нема довољно података“ и сл.

како унутар безбедносних дисциплина прићи интердисциплинарној разради тог феномена. На то је и указао аутор књиге који је, на бази анализе бројних теоријских школа и мноштва теоретичара, дао један могући приступ националне безбедности са становишта стратегија безбедности савремених националних држава.

У делу који се односи на теоријска схватања националне безбедности и на основу чега је аутор уџбеника извео своју дефиницију националне безбедности, наведени су бројни аутори и дела у око осамдесетак фусота, као и у одабраној литератури уџбеника.⁸ Др П. Илић у свом „критичком осврту“ уопште не улази у третирање бројних теоријских праваца који су класификовани на ограничене државно оријентисане приступе и неограничене државно оријентисане приступе.⁹ У оквиру првих анализирао сам теоријске правце реализам/неореализам и неолиберализам/неоинституционализам, као и ране варијанте студије мира које имају своје корене у идеализму. У оквиру других разматрао сам теоријске правце који потврђују утицај других нивоа и јединица анализе на државу и због тога шире одређују како би држава требало да буде обезбеђена (у њих можемо убројати неке касније варијанте студија мира и делове политички оријентисаних корпуса аргумената). Мој приступ у уџбенику се, у одсуству валидне домаће научно утемељене безбедносне доктрине, у време када је писан, ослонио на изворне радове претежно англосаксонске теорије, која у највећој мери прати процесе глобализације и глобализма у области безбедности. У таквом методолошком приступу, од дефинисања опште безбедности и система безбедности дошао сам до теоријских схватања националне безбедности у проширеном значењу, које сам поткрепио анализом односа националне безбедности према глобалној и међународној (регионалној), односно према друштвеној и појединачној (људској) и приватној безбедности.

У оквиру „критичког осврта“ не наводе се ни теоријски правци ни релевантни теоретичари из те области, нити др П. Илић показује разумевање за свуда прихваћену парадигму изазова, ризика и претњи безбедности са становишта државних и националних интереса, која се налази у свим стратегијама националне безбедности савремених држава. Аутору књиге су се, овде, отвориле неке дилеме, пре свега, да ли је приказивачу књиге познат спектар теоријских праваца и школа на основу чега је рађен овај део у уџбенику? Очигледно да није, јер у ономе што је он селектирао, укључени су ставови и тезе еминентних светских теоретичара и праваца, које је аутор уџбеника са дужним методолошким поступком користио у личном теоријском промишљању и обликовању уџбеника. Да их је др П. Илић проучавао не би ушао у овакву „замку“ и себе довео у позицију филолога који то није, и теоретичара области који то није, да на нивоу приказа просуђује о материји која му је недовољно позната.

⁸ Ако аутору приказа већ нису били познати светски признати аутори као што су Buzan, Baylis, Morghentau, Teririff, Krasner, Kegly, Vitkof, Clark, Jervis, Brouwn и многи други, могао је да се информисе у једној од сјајних домаћих студија у протеклој деценији (Драган Симић, Наука о безбедности – савремени приступи безбедности, Београд, Службени лист, 2002).

⁹ Ради се о идеје групе аутора (Terriff, Tery, Croft, Stuart, James, Lucy, Morgan, Patrik, M., Security Study Today, Cambridge, Polity press, 1999, pp.10-28, 168-189) коју сам на модификован начин третирао у поимању националне безбедности. Наравно да у теорији има и других идеја, али сам се определио за ауторски приступ о „безбедности оријентисаној на државу“.

По овој матрици аутор приказа даље износи истргнуте цитате из текста, чиме се губи смисао целине контекста, са цитирањем конкретне странице и болдовањем оних речи за које сматра да су нејасне. Из бројних цитата које по личном нахођењу наводи, а без икаквог конкретног анализирања, он ставља примедбу на јасноћу излагања у првих стотину страна, да би констатовао да се након тога „нагло смањује број конфузних и нејасних реченица и формулација...“

У завршном делу приказа, под тачкама 4–6, аутор посвећује пажњу техничким примедбама (словне и бројчане грешке у неким именима и датумима, „стилске одлике и граматичку и правописну (не)коректност“ и сл.). Осим тих техничких грешака, као разлоге за његов осврт, наводи и „неке крупне грешке у цитирању коришћене литературе и у употреби фуснота“. При том користи изразе као што су „катастрофално парафразирање“, „кап у мору сличних грешака“, „непажљиво“, „несавесно“, „нестручно“. Основни извор за илустрације својих тврдњи аутор приказа је нашао у поглављу „Историјат обавештајних служби“ (стр. 95–106, или на 11. страница од укупно 336). Интересантно је да др П. Илић овде улази у контрадикцију у односу на своју тврдњу да том поглављу није место у књизи, али очигледно не може да одоли, а да не „поентира“ у навођењу грешака техничке природе.

У анализи пропуста техничке природе, уз пропратну констатацију да „има много материјалних грешака и пропуста“, која се као „поштапалица“ протеже од почетка до краја текста у „обрушавању“ на аутора, др П. Илић дозвољава могућност да аутор можда и није одговоран за то, јер „... иду на душу лектора“. Добро је познато да у сваком издавачком подухвату постоји подела одговорности између аутора и издавача и да је сваки аутор, пре свега, одговоран за теоријски допринос са становишта интелектуалне својине и оригиналности, а не за пропусте техничке природе. У том „кризерском инжењерингу“, вештим „спиновањем“ (не)оправданих примедби, све се, ипак, сваљује на аутора, чиме се враћамо на почетак овог реаговања и идејну замисао аутора тог приказа.

Шта, после свега, рећи на крају?

Чини ми се да се објављивањем оваквог текста отварају нека питања више димензионалног карактера: са становишта уређивачке политике, (зло)употребе права на јавну реч и слободу објављивања, временске дистанце од објављеног дела, (не)компетентности оних који нуде своје или „наручене“ приказе теоријским часописима и публикацијама, неетичким и субјективним побудама таквих приказивача, до евентуалне манипулације према циљним метама.

У контексту једне специфичне атмосфере у савременом медијском простору, са разним „спиновањима“ информација, изражавам бојазан да се таква „таблоидна“ атмосфера не прелије и у до сада незагађени научнотеоријски простор, у којем „критички осврт“ прераста у „критизерски инжењеринг“. То је и разлог што сам се одлучио на ово реаговање. А место и допринос сваког од нас који се бавимо науком неће мерити овакви прикази, нити појединци, већ најшира и компетентна научна јавност.

КРСТАРЕЊЕ ИНТЕРНЕТОМ И СПИНОВАЊЕ

Предраг Илић

Правни факултет Интернационалног универзитета
у Новом Пазару

Одговор на реаговање проф. др Андреје Савића у тексту „Критички осврт или 'критизерски инжењеринг'“ а поводом чланка „О једном уџбеника Националне безбедности“ објављеног у *Војном делу* јесен/2010, стр. 232–242.

Када сам пре скоро две године написао критички осврт на уџбеник проф. др Андреје Савића „Национална безбедност“ и када сам га понудио редакцијама неких наших часописа из области безбедности, претпоставио сам да ће реаговање критикованог аутора бити жестоко и да ће неминовно водити у нашу оштру полемику. Извесност те полемике и одбијање неких редакција да објаве мој осврт нису ме поколебале у намери да га, ипак, објавим. Пре свега зато што верујем у значај јавних расправа и полемика, не само у науци, него и у другим областима људског деловања и стваралаштва.

Моја претпоставка о жестоком реаговању др Савића се показала као тачна, али, нажалост, није се испунило моје очекивање да ће то бити озбиљна и права полемика. Уместо аргументованих одговора на моје јасне, конкретне и, чини ми се, коректне примедбе на његов уџбеник, др Савић је своје реаговање отпочео и завршио читавим низом сумњичења, оптужби и инсинуација на мој рачун. Због претежне употребе аргумената *ad hominem*, који немају никакве везе са предметом наше расправе, закључио сам да би наша полемика могла да падне на ниво недостојан професора високошколских установа, и да је, можда, боље и не упуштати се у њу. Зато сам најпре одлучио да свој одговор др Савићу срочим само у следеће две реченице: „Пошто нисте успели да обеснажите ниједну од мојих битних примедби на рачун свог уџбеника (наведене од 2. до 6. тачке мог осврта) и пошто не показујете намеру да о њима озбиљно расправљате, сматрам да је наша даља полемика бесмислена. На читаоцима *Војног дела* је да пресуде ко је овде у праву – Ви или ја!“ После другог читања реаговања др Савића схватио сам, међутим, да је оно тако срочено да нужно тражи нешто дужи одговор, и то више због јавности коју је аутор уџбеника вешто заинтригирао, него због мене самог.

Иако је, у целини гледано, др Савић покушао да омаловажи, игнорише и неутралише све моје примедбе на његов уџбеник и да нашу полемику пребаци са теоријског на лични план, он се, ипак, некако одредио према тим примедбама, па ћу се ја, прво, осврнути на тај део његовог реаговања.

У вези са примедбама које сам, у свом критичком осврту, изнео **на план, композицију и садржај његовог уџбеника** (под тачком 2), треба констатовати да овај аутор **не негира** да је $\frac{3}{4}$ свог уџбеника посветио обавештајним службама и обавештајним системима, већ то покушава да оправда комплементарношћу, односно усклађивањем наставног плана и програма предмета „Национална безбедност“ са сродним му дисциплинама на КПА. Међутим, **и даље сма-трам да су такав план и садржај потпуно погрешни** и да је то студенте који су по њему упознавали националну безбедност ускратило за елементарна сазнања о већини других садржаја и „категирија“ националне безбедности. Чак и да је све друго у том уџбенику добро, а много тога је далеко од доброг, због тог тешког промашаја није смело да се деси да добије позитивну рецензију и да угледа светло дана.

Одговарајући на моје примедбе на рачун **јасноће и разумљивости садржаја** изложеног у поменутом уџбенику (тачка 3), његов аутор се брани следећим речима: „Користећи се окошталом фразом да има бројних примера, а да због недостатка простора износи само карактеристичне, уз дидактичка поучавања шта се од аутора очекује, др П. Илић полази од цитирања ауторске дефиниције 'националне безбедности'. Он оцењује ову дефиницију као 'лоше срочену, лоше изведену...' , али не даје ни један аргумент због чега и шта је то са чиме се не слаже? ...“ Пребацујући ми, затим, непотребно опширно, да ми није познат „спектар теоријских праваца и школа“ на основу ког је он дошао до поменуте дефиниције, др Савић сматра да сам ушао у „замку“ и себе довео „у позицију филолога који то није, и теоретичара области који то није, да на нивоу приказа просуђује о материји која му није довољно позната“. На крају резимира: „По овој матрици, аутор приказа даље износи истргнуте цитате из текста, чиме се губи смисао целине контекста, са цитирањем конкретне странице и болдовањем оних речи за које сматра да су нејасне. Из бројних цитата које по личном нахођењу наводи, а без икаквог конкретног анализирања, он ставља примедбу на јасноћу излагања у првих стотину страна...“

За оне који нису прочитали мој текст ова одбрана, односно контраприговор на мој рачун, изгледа прилично уверљиво. Али, они који су га прочитали сигурно ће се сетити да сам уместо „окоштале фразе“, изнео чак 25 конкретних цитата из Савићевог уџбеника који илустрјују моју примедбу да је **тај уџбеник препун „компликованих и конфузних, а често и контрадикторних тврдњи и формулација“**, које јадним студентима који то морају да науче могу да створе само главобољу и апатију. Овако олако прелажење преко 24 (од укупно 25 наведених) еклатантна примера нејасности указује на потпуну небригу аутора за кориснике уџбеника или он заиста не разуме шта је нејасно у њима. Зар, рецимо, он не схвата колико је нејасна реченица: „Могуће је и схватање безбедности као **границе процеса промена у политичком систему у складу са идеолошком пројекцијом** која даје вредностима идеологије облик вредности-норме, а самим тим безбедност постаје **супстрат** основних друштвених норми.“ (моје наглашавање.) Или: „Већина других **нивоа-јединица** анализе фокусира се на различите **нивое** и референтне објекте..., које се, **са становишта теориј-**

ских основа различитих гледишта, углавном уклапају у ове јединице анализе.“ Да не бих понављао све оно што сам већ цитирао у свом првом тексту, подсећам аутора „Националне безбедности“ да је он писао о друштву као о **сувереној категорији, о стању толерантности** између безбедности и небезбедности, о **отклањању одсуства страха**, о представљању глобализације **„као права за степен повезаности међу државама“**, о диференцирању обавештајних служби на спољне и унутрашње **у спољним и унутрашњим условима**, итд. Све сам „бисер до бисера“ у једном високошколском уџбенику, које ја јесам по „личном нахођењу“ навео, јер они (и, нажалост, не само они) довољно „речито“ говоре сами за себе, па и не заслужују ништа више од „голог“ цитирања. Сем, наравно, закључка да **уџбеник са тако великим бројем нејасних и конфузних реченица и читавих пасуса није смео да добије позитивну рецензију**, па макар да је све остало у њему било у реду.

Што се тиче Савићеве дефиниције националне безбедности, није сасвим тачно да нисам дао ниједан аргумент за своју оцену да је она „лоше срочена и лоше изведена...“, јер сам написао да је она у суштини кружна („национална безбедност (је) [...] унутрашња и спољна безбедност...“). У дубљу анализу те дефиниције нисам се упуштао због тога што ми се чини да је и у њеном случају довољно да је само цитирам, због очигледних огрешења о нека основна логичка правила дефинисања. На њу, као и на неке друге дефиниције националне безбедности, осврћем се, иначе, детаљније у тексту који ће ускоро, надам се, бити објављен у *Војном делу*, па ћу др Савићу пружити и друге аргументе за ту моју оцену.

На сличан, омаловажавајући, начин др Савић је покушао да неутралише и моје примедбе под тачкама 4, 5. и 6, с тим што се овде огрешило и о елементарна правила коректне интерпретације неистомишљениковог, тј. мог текста. Он, наиме, **тврди да сам ја у тачкама 4-6 посветио пажњу „техничким примедбама** (словне и бројчане грешке у неким именима и датумима, 'стилске одлике и граматичку и правописну (не)коректност' и сл. [...] и 'неке крупне грешке у цитирању коришћене литературе и употребу фуснота.“ . Иако већ оно што је навео у загради и непосредно иза ње сведочи о томе да **ту није реч само о техничким примедбама**, овакав приступ др Савића заслужује нешто дужи коментар од оног који је он, очигледно, очекивао.

Некоректним спајањем мојих примедба под тачкама 4, 5. и 6. и њиховим подвођењем под „анализу пропуста техничке природе“, др Савић је најпре покушао да забашури и минимизира моје примедбе под тачком 4, тј. моју тврдњу да у његовом уџбенику има **„много материјалних грешака и пропуста“**, коју сам аргументовао са неколико сасвим јасних и упечатљивих примера. У вези с тим, морам да питам др Савића да ли се само бројчаним и случајним грешкама могу назвати његове тврдње да најстарији писани извор о постојању обавештајних активности „датира из периода **4.000 година пре нове ере**“, да је чувени шпански инквизитор Томас де Торкемада деловао почетком 16. века (иако је умро у претходном веку), да је Византија настала 385. (а не 395) и да је чувени француски краљ Луј XIV („Краљ Сунце“) живео од 1214. до 1270, иако се родио тек 1638. Зар се, уз то, само на словне грешке може свести прекрштавање већ поменутог Торкемаде у Томаса де Торквеа, Ханана у Какан и др.?

Што се мене тиче, чак и да се ради само о словним и бројчаним грешкама, како жели да их прикаже др Савић и да одговорност за њих пребаци на друге, ипак их је много за један високошколски (и не само високошколски) уџбеник. А да се сасвим сигурно **не ради о техничким и случајним грешкама** говори чињеница да су грешке везане за Банумов извештај, за Томаса Торкемаду и Луја XIV биле присутне и у оба издања његовог ранијег уџбеника под називом „Увод у државну безбедност“ (1994. и 2000). То значи да он своје студенте погрешно учи већ пуних 17 година. Седамнаест година ??

Сличну „технику“ минимизирања мојих примедби на његов уџбеник овај аутор је применио и у вези са тачком 5, у којој сам се осврнуо на неке **крупне грешке у цитирању** коришћене литературе и у употреби фуснота. Он је тиме покушао да избегне разговор о заиста бројним грешкама које је начинио у том важном сегменту свог уџбеника, а посебно да избегне објашњење како је дошло до онако катастрофалних грешака само у једној јединој фусноти, као што је то био случај са фуснотом бр 40. на страни 99. (мешање Мојсија и Исуса Навина, Ханана и „Какана“, прекрштавање Исуса Навина у Јошуу, а Раве у Рахаб и потпуно некритичко **цитирање ненаведеног аутора** који је написао да је, наводно, сам Господ Бог послао Мојсију 12 шпијуна, преко којих му је „наложио [...] да их пошаље у земљу Какан“?!?).

Не желећи да и овај текст оптеретим навођењем стварно бројних примера ове врсте, поменућу још само неке од њих, са самог почетка тог уџбеника.

Већ у првој фусноти, на 13. стр. (цитирајући један од својих бројних коауторских уџбеника), др Савић **меша ћирилицу и латиницу**: „1. Упореди: Андреја Савић, Љубомир Стајић, *Основи цивилне безбедности*, USEE, Нови Сад, 2006, стр. 21-27.“. У другој фусноти (стр. 16) позива се на два извора, **од којих један пише обичним словима** (Војни лексикон), **а други италиком** (*Мала политичка енциклопедија*), **не наводећи ни у једном случају број страница на које се позива**. Да ствар буде још гора, **цитирани текст се не налази ни у једном од два наведена извора**, већ у сасвим трећем. У 5. фусноти, на стр. 19, Савић показује **неадекватну употребу латинске скраћенице „ор. cit“**, наводећи уз то, **опет, пуно име и презиме** оба раније поменута аутора: „5. Упореди: Андреја Савић, Љубомир Стајић: *Основи цивилне безбедности*, оп. cit., стр. 57-64.“, уместо: Савић А., Стајић Љ., оп. cit., стр... У 6. фусноти он **по трећи пут наводи своје пуно име и презиме** и име и презиме свог коаутора, са поновљеним мешањем ћирилице и латинице из 1. фусноте, а уз изостављену употребу италика у наслову цитираног дела, итд., итд.

Иначе, већ само **сврставање документарне подлоге једног уџбеника у тзв. техничка питања** говори довољно о томе колико један доктор наука и редовни професор на неколико наших и страних универзитета познаје методологију научног рада.

Слично се може рећи и о Савићевом багателисању мојих примедба на рачун **стилских одлика и граматичке и правописне (не)коректности његовог уџбеника**. Подсећајући и њега и читаоце *Војног дела* на примере које сам већ навео у свом критичком осврту, под б. и 3. тачком, и даље тврдим да су нејасан и конфузан стил и језик изражавања велика мана тог уџбеника и да он, уз то,

не би смео да садржи и потпуно недовршене реченице, попут оне о Александру Македонском, нити тако **много реченица са погрешном употребом падежа**, интерпункцијских знакова и сл. Писмено уобличавање рукописа једног уџбеника није нимало безначајан посао, већ стваралачки чин у правом смислу речи, па се ни оно не може подводити под техничка питања израде уџбеника, како покушава да нас убеди аутор „Националне безбедности“.

Пошто је, иначе, у овом свом реаговању, неколико пута инсистирао на неактуелности мог критичког осврта, подсећам писца реаговања да сам то већ објаснио у другом пасусу тог осврта и у првом пасусу овог одговора. Као аутор близак уредништву часописа коме сам најпре упутио овај свој приказ, он зна за њега већ годину и по дана и могао је – да је хтео – да допринесе његовом ранијем објављивању. Али, није хтео, а сада се чуди што је прошло толико времена. Будући, иначе, да је то приговор формалне природе, ја држим да у вези са њим важи она народна: „Боље икад него никад!“.

Дакле, ни после реаговања др Савића ја нисам променио своје мишљење о његовом уџбенику, као **великом научном и издавачком промашају**. Не зато што сам тврдоглав и сујетан човек, већ због тога што **аутор тог уџбеника**, ни мени ни нашој научној јавности, **није понудио ниједан озбиљан, тј. ваљан аргумент против тог мишљења**. При том ми не пада на памет да се постављам „као врховни научни ауторитет [...] и као пресудитељ и аутору књиге и издавачу“, како ми то пребацује др Савић. Ја сам само изнео своје мишљење о његовом уџбенику. Он је, такође, изнео своје. Та мишљења су сада јавна, као што је јавна и књига око које се споримо, па је на нашој научној јавности да „пресуди“ ко је у овом случају у праву.

II

Да је среће и памети, овде је могао да се заврши мој одговор на реаговање др Савића и да буде пуно краћи од тог реаговања. Али, мој сабеседник се добрано потрудио и, нажалост, успео да нашу полемику продужи, пребацујући је и на лични план, иако му ја, чини ми се, нисам дао повода за то. Осврћући се, наиме, на књигу „Национална безбедност“, сматрао сам да је потребно да читаоцима *Војног дела* дам и неколико основних информација о њеном аутору, па сам то и учинио, али врло кратко, у свега четири реченице. На њих је др Савић одговорио са преко тридесет (30) реченица о мојој маленкости. Иако сам ја 99% свог осврта посветио његовој књизи, он је нашао да је потребно и коректно да преко 50% свог реаговања посвети мени. Чак и да су то биле све саме похвале на мој рачун, било би то превише, неукусно и евидентно непропорционално. Ако се он заиста зачудио мојој наводно превеликој посвећености њему – а ја **понављам да сам говорио о његовој књизи, а не о њему лично** – онда је више него чудно, тј. потпуно неоправдано, што је он толико простора у свом реаговању „посветио“ мојој личности.

Иако су и поменути статистички подаци прилично индикативни за Савићево гледање на научну полемику, много је, наравно, важније то шта је он рекао о мени, **пре него што је било шта рекао о мом критичком осврту**.

Своје реаговање аутор „Националне безбедности“ је, наиме, започео читавим низом сумњичења и инсинуација на мој рачун: да ли се ја могу „издићи на ниво (?!? – моја прим.) објективности и стручности, или не“, те да ли су моје побуде „засноване на професионалној посвећености одређеној теми (области) или (ти) релевантној компетентности“, те да ли се „кроз“ (?!?) мој критички осврт (који он, од почетка, ставља под наводнике) „крије, у позадини став институције“ којом се „покривам“, или мојих „истомислјеника (?!?) у односу на институцију (издавача) и аутора књиге“. „Или је“, пита се он, на крају свог првог пасуса, „све то у функцији личног анимозитета према аутору књиге и издавачу“ (без знака питања у оригиналу – моја прим.).

Ни после очигледне журбе да, без икаквих аргумената, наведе да му се чини „да овде, у овом приказу, има од свега помало“, др Савић није сматрао за потребно да почне да пише о меритуму ствари, тј. о мом критичком осврту на његову књигу. Не, он се, после тога, упушта у једно, наизглед напорно, али, за њега, веома значајно и узбудљиво, крстарење интернетом, и да би тако утврдио који се то потпуни „анонимус“ крије **иза пуног имена и презимена и адресе аутора критичког приказа његове књиге** (моје наглашавање.). Када је, коначно, у томе успео, он се, за неко чудо, није обрадовао, него је, „на своје људско разочарење“, схватио да је реч, у ствари, о његовом дугогодишњем колеги (кога, иначе, познаје још са студија, тј. преко четири деценије – моја прим.). И тек тада, када је схватио са ким има посла, он је одлучио да проговори и неку реч „о конкретном садржају његовог приказа“.

Потпуно игноришући моје објашњење о релативном кашњењу приказа, др Савић одмах после тога пише: „Овде се уочавају **неколико битних полазних теза** у приказу др П. Илића. **Први** (теза ? – моја прим.) се односи на **актуелност приказа** [...] **Други** (такође, теза) се односи на **питање компетентности...**“. Пошто сам његов приговор на неактуелност мог приказа већ коментаришао, морам да се осврнем и на оно што он назива другом полазном тезом мог приказа, иако је очигледно да је то, у ствари, његова основна теза у покушају да одговори на моје примедбе на рачун његове књиге.

Уместо концентрисања на те примедбе, др Савић је, дакле, одлучио да постави питање моје компетентности за писање критичког осврта, јер је, по њему, то питање „**у ствари, главни проблем аутора приказа**“. Као да је важније то ко сам ја, него шта сам написао? Због тога се тим питањем, што у континуитету, што успут, он бави од почетка до краја свог реаговања. Посвећујући му више од половине свог реаговања, он је тај простор искористио за изношење читавог низа вешто гарнираних полуистина, неистина и оптужби на мој рачун са, очигледно, двоструким циљем. Прво, да покуша да ме потпуно дискредитује, не само на стручном, него и на моралном и политичком плану. И, друго, да скрене пажњу читалаца *Војног дела* и наше научне и стручне јавности са централног питања нашег спора, тј. питања квалитета његовог уџбеника.

Згрожен масом инсинуација и чистих лажи којима се послужио један доктор наука и професор универзитета и, уз то, бивши шеф СДБ-а и БИА-е, радо бих прескочио овај део наше полемике, када се то не би тумачило као моје признање тих инсинуација и лажи. Зато ћу, не правдајући се било коме, а поготову не једном таквом човеку као што је др Савић, укратко одговорити на његове најважније инсинуације и оптужбе.

(1) Није тачно да сам се лажно представио као наставник Универзитета „Синергија“ у Бијељини, јер сам у време завршетка свог критичког осврта на Савићеву књигу био наставник на том универзитету, у звању ванредног професора (што он врло добро зна и што се да лако проверити). (2) Иако сам у исто време радио, а и сада радим и на Интернационалном универзитету у Новом Пазару, то нисам навео у својој адреси, јер сматрам да би то било сувишно и неукусно. (3) Нисам незадовољан „својим скромним теоријским дометима и завршетком радне каријере у полицијском школству у звању доцента“, као што то мисли др Савић, па немам разлога да кривце за то тражим у другим појединцима и институцијама. (4) Никада се нисам представљао као „теоретичар религије“, јер не знам шта то значи, иако сам написао десетак радова из области социологије и политикологије религије. Како, иначе, др Савић зна да сам ја „неуспешни теоретичар религије“, ако је изјавио да није експерт за религију? (5) Тачно је да нисам дипломирани правник и да сам предавао, и још увек предајем, међународно јавно право; ја сам дипломирао на међународно-политичком смеру Факултета политичких наука у Београду, а магистрирао и докторирао на међународно-правном смеру Правног факултета у Београду, стекавши титулу доктора правно-политичких наука. (6) Није тачно да су моји чланци из поменутог (иначе, непотпуно урађеног) упитника објављени искључиво у часопису *Безбедност*, већ и у часописима *Наука*, *полиција*, *безбедност*, *Војно дело* и у једном зборнику радова САНУ. (Један број радова објавио сам и у *Међународним проблемима*, *Међународној политици*, *Идејама*, *Безбедности и друштвеној самозаштити*, *Државној управи*, *Перјанику* (Подгорица), *Ревизији Сингидунум* и зборницима радова ВШУП у Београду и Бања Луци, у *Синергији 2010* (Бијељина) и др.). (7) У поменутом упитнику нису (стицајем околности) наведени подаци о неколико пројеката у којима сам учествовао, као ни о мојим менторствима и учешћу у комисијама за оцену докторских, магистарских и дипломских радова. (8) Нисам само „у једном периоду“ радио у „специјализованој државној установи у области безбедности“ (тј. у СДБ-у), већ пуне три деценије. (9) Материју националне безбедности предавао сам и у Школском центру СДБ-а, одн. ОИЦ-у РДБ-а, и на ВШУП у Земуну пре него што је др Савић уопште почео да се бави теоријом безбедности. (10) Реалистичке, либералистичке и друге теорије међународних односа и безбедности темељно сам проучавао и познавао пре него што је данашњи аутор „Националне безбедности“ дипломирао и пре него што је уопште за њих и чуо. (11) Школски пример инсинуирања и спиновања демонстрирао је аутор „Националне безбедности“ увођењем моје књиге „Српска православна црква и тајна Дахауа“ у нашу полемику. Како та књига нема баш никакве везе ни са његовим уџбеником, ни са мојим критичким освртом, он остаје дужан да објасни читаоцима *Војног дела* зашто ју је уопште споменуо. (12) А кад ју је већ споменуо, морам да нагласим да није тачно да је она доживела „карактер националне афере“ (лепог ли српског језика једног доктора наука!?!?) „уз, малтене плебисцитарну осуду и стручне и лаичке јавности у Србији и дијаспори“. Ту књигу су рецензирала и препоручила за штампу три реномирана професора БУ, а добила је пуно веома позитивних критика у српској штампи и публицисти-

ци. Напали су је само најконзервативнији и најекстремнији кругови у Српској православној цркви, којима се овом приликом придружио и др Савић. Ту своју књигу никада нисам крио. Напротив, веома сам поносан на њу. (13) Не знам шта су то „пашквиле“, јер их ни код Вујаклије нема. Ако др Савић мисли на пашквиле, ружна је лаж да ја по њима „све више постаје(м) препознатљив“, јер своје полемичке текстове потписујем пуним именом и презименом, што није случај са ауторима пашквила. (14) Лаж је да мрзим било аутора књиге, било њеног издавача. Према аутору сам потпуно равнодушан, а КПА волим, јер сам један од њених оснивача; у њој сам провео много лепих година свог живота; њеној сам библиотеци поклатио много својих књига и часописа и спремам јој још поклана. То што сам критиковао овај уџбеник одраз је моје бригае за углед КПА и за њене студенте, а не мржње према њој.

Др Савић на крају свог реаговања тврди да се објављивањем мог критичког осврта на његов уџбеник „отварају нека питања вишедимензионалног карактера“, па набраја: „са становишта уређивачке политике, злоупотребе права на јавну реч и слободу објављивања, временске дистанце од објављеног дела, (не)компетентности оних који нуде своје или 'наручене' приказе теоријским часописима и публикацијама, неетичким и субјективним побудама таквих приказивача, до евентуалне манипулације према циљним метама.“(?!?).

Остављајући уредништву *Војног дела* да растумачи на које то питање уређивачке политике мисли др Савић и шта може да значи та његова претња, констатујем да је он и овим својим пасусом наставио да инсинуира на мој рачун и да ме вређа, па морам да га питам следеће: Како сам то ја **објављивањем** свог **потписаног и аргументованог критичког осврта** (зло)употребио право на јавну реч и слободу објављивања, тј. да ли се то он, у ствари, залаже за забрану научне и друге критике уопште или само критике на свој рачун? Чиме може да докаже да је мој критички приказ наручен (и то не под наводницама)? Шта је неетичко у објављивању мог критичког приказа? И, на шта то мисли кад говори о „евентуалној манипулацији према циљним метама“?

На крају свог реаговања на мој критички осврт, велики теоретичар и етичар, професор на више домаћих и страних универзитета, уредник, бивши шеф СДБ-а и БИА-е, итд. благоизволео је да у нашу научну и другу јавност лансира следећу поруку: „У контексту једне специфичне атмосфере у савременом медијском простору, са разним 'спиновањима' информација, изражавам **бојазан да се таква 'таблоидна' атмосфера не прелије и у досада незагађени научно-теоријски простор**, у коме 'критички осврт' прераста у 'критизерски инжењеринг'.“ (моје нагл.)

Дакле, да није жалосно, било би смешно! Човек који избегава праву, аргументовану полемику о свом делу, који безочно изврће истину, инсинуира и вређа свог критичара, који спинује на куб, а за спиновање оптужује свог критичара, који се отворено хвали својим, наводно, револуционарним доприносом развоју српских наука о безбедности, а познат је по томе што туђе текстове преписује и представља као своје, а своје објављује у књигама под различитим насловима, дакле, један такав „лик“, што би рекла деца, брине за наводно незагађени научно-теоријски простор и денунцира свог критичара због тог загађивања, одн.

због некаквог преливања „таблоидне“ атмосфере у тај простор и „критизерског инжењеринга“ (који, због нечега, сам ставља под наводнике)?!? Толико је то жалосно, јадно и бедно да бих волео да то нисам морао да констатујем, одн. да напишем. Одлучио сам се, ипак, на то не само зато што ме је аутор „Националне безбедности“ испровоцирао својим реаговањем, него и зато што мислим да није нимало неважно како „водећи теоретичар наука безбедности у Србији“ (како дословце пише у једном његовом коауторском уџбенику) гледа на научну полемiku и како је води. Пошто је он уверен да његову „матрицу научне мисли“ прихвата и следи велики број посленика српских безбедносних наука, мислим да, једноставно, није добро затварати очи пред том чињеницом. Ако нам је, наравно, уопште стало до правог развоја тих наука.

УДК: 341.76(049.32);
316.77:327(049.32);
316.485.6(049.32)

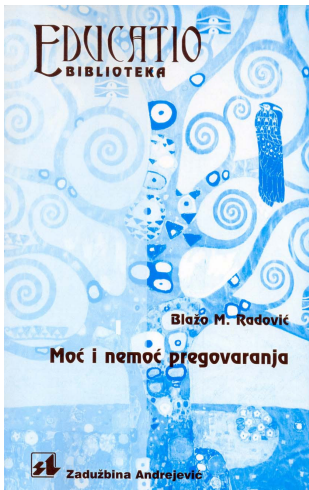
ПРИКАЗ КЊИГЕ БЛАЖЕ М. РАДОВИЋА „МОЋ И НЕМОЋ ПРЕГОВАРАЊА“

Раша Р. Лазовић

Министарство одбране Републике Србије

Монографија „Моћ и немоћ преговарања“ аутора Блажа М. Радовића настала је на темељу специјалистичког рада „Преговарање као средство решавања међународних сукоба изазваних тероризмом“, који је аутор одбранио на Факултету безбедности Универзитета у Београду 2007. године. На 28. конкурс Задужбине Андрејевић, у јануару 2010. године, рад је, као најбољи у својој научној дисциплини, изабран за објављивање у библиотеци *Educatio*.

Не треба посебно истицати важност теме коју монографија обрађује. Дешавања с краја двадесетог века подсећају нас да живимо у „балканском олујном троуглу, где се историја не пише мастилом већ крвљу“.¹ Тему посебно актуелном чини одређење Републике Србије да на основама развоја демократских процеса, европске спољнополитичке оријентације и политике сарадње и јачања поверења у региону сва спорна питања решава мирним путем и дипломатским средствима.² У овом историјском тренутку чини се да нам је, више него икад, потребна елита свесна реалне моћи и немоћи преговарања у међународним односима.

Блажо М. Радовић: *Моћ и немоћ преговарања*,
Задужбина Андрејевић, Београд, 2010.

Структуру рада аутор је поставио методолошки добро, систематично и прегледно. Монографија садржи седам основних поглавља: 1) Две линије одговорности као две линије одбране; 2) Парадигматичке матрице; 3) Спор, криза и сукоб као усуд; 4) Комуникација као потреба; 5) Преговарање кроз време; 6) Утврђивање еластичне структуре преговарача и 7) Моћ и немоћ преговарања. Кључна поглавља свог рада аутор је разрадио кроз више потпоглавља. Садржај рада допуњују: предговор, сажетак (на српском и енглеском језику – *Abstract*), увод, литература, индекс појмова и резиме (на енглеском језику – *Summary*). Обим монографије износи 104 странице, а штампу и повез урадио је

¹ Симо Ц. Ђирковић, *Књаз Михајло Обреновић живот и политика*, Дерета, Београд, 2011, стр. 17.

² Стратегија националне безбедности Републике Србије, Београд, 2009, стр. 7.

Apollo Graphic Production из Београда у тиражу од 500 примерака. Каталогски број монографије је ISBN 978-86-7244-900-6. Рад је уврштен у категорију монографија од националног значаја под ознаком ISSN 1452-242X.

У уводу, након што је дефинисао преговарање као комуникацијски процес, аутор је ближе одредио предмет свог истраживања: преговарање у међународним односима са нагласком на решавању спорова, криза и сукоба. Приликом истраживања проблема преговарања аутор се сконцентрисао на анализу великог броја различитих примера из праксе. Посебно интересантни за читаоца могу да буду примери преговарања са терористичким организацијама. Монографија нуди могућност читаоцима да, користећи методу аналогije, обрасце и закључке искористе и за друге прилике. У том смислу, може се рећи да је основни циљ монографије да се сазнања из праксе искористе за усавршавање постојећих вештина и допуне теоријска знања о предмету истраживања. При томе, аутор посебно наглашава превентиву као врховни принцип у областима као што су политика, међународни односи, дипломатија и безбедност.

Прво поглавље монографије сагледава главне одлике савремених међународних односа. Аутор истиче да динамика међународних односа, подстакнута процесом глобализације, упућује субјекте међународних односа једне на друге више него икада пре. Наглашена међузависност ствара могућности за сарадњу, али и за међусобне сукобе. Неуједначена расподела и концентрација моћи у свим сферама живота и свеопшта неуравнотеженост односа указује на настајак новог поретка у међународним односима. У таквим условима јасно се издвајају две линије одбране сваког друштва. Као прву линију одбране аутор види елиту и интелигенцију, док под другом сматра све припаднике једног народа и грађане. При томе, аутор наглашава опасност коју носи пасивност појединца утопљеног у информативно поље креирано под геслом слободе информација „у условима савршено спроведених илузија и манипулација“ које су створене „(не)деловањем владиних, невладиних институција, међународних, мултинационалних, наднационалних и супранационалних колективитета.“³

Посебну пажњу аутор је посветио архипојмовима савременог друштва: комуникацији и тржишту. Посвећујући им засебно поглавље аутор се труди да их сагледа критички, бацајући на њих светло из угла из којег се ређе посматрају. На самом почетку тог поглавља аутор наглашава: „Медијским спиновањем, интелектуалном и академском подршком они (комуникација и тржиште) постају не само дискурси нашег времена који се састоје од бескрајно много значења, тврдњи и догађаја, од којих ниједан није стабилан нити суштаствен, већ парадоксално постају својеврсне парадигматичке матрице и полазни квазионтолошки погледи на свет.“⁴ Аутор истиче потребу да се ти појмови „препарадигмирају“ као први корак на путу ка отвореном и стваралачком преговарању.

У складу са одређењем предмета монографије, аутор је треће поглавље рада посветио узроцима избијања спорова, криза и сукоба, као и различитим приступима њиховом спречавању. Узроке избијања сукобних феномена (како аутор обједињено назива спорове, кризе и сукобе) аутор анализира полазећи

³ Блажо Радовић, *Моћ и немоћ преговарања*, Задужбина Андрејевић, Београд 2010, стр. 14.

⁴ Исто, стр. 15.

од бихевиористичке школе међународних односа, а затим их сагледава из угла цикличне теорије мира и рата, деформација у комуникацији и разумевању, социолошких теорија сукоба и друштвеног инжењеринга. Након што је сагледао могуће узроке, аутор је у три потпоглавља: Спор или одраз застоја, Криза или статична агонија и Сукоб или катарза, теоријски одредио различите облике сукобних феномена. На крају, аутор се осврнуо на два приступа спречавању и решавању спорова, криза и сукоба: репресивно-интервенционистички и превентивно-преговарачки. Опредељењем за превентивно-преговарачки модел аутор истиче да се на тај начин „умањује могућност стварања рецидива спорова, криза и сукоба односно увећава се могућност стварања предуслова трајне климе поверења, правичности и безбедности“.⁵

Имајући у виду да је преговарање дефинисао као комуникацијски процес, аутор је наредно поглавље посветио комуникацији. У том поглављу хронолошки се сагледавају промене у комуникацији (узроковане развојем технологије) које су доводиле до друштвених промена. „У савременом свету, препуном информација различитих по садржају и облику, присутна је општа визуелизација информација која нас све више претвара у визуелну (под)културу што доводи до револуције самог корена комуникације Западног света, метафорично речено од ‚И би реч‘ у ‚И би слика‘“.⁶ Посебну пажњу аутор посвећује врстама и одликама комуникације које су од посебног значаја за успешно преговарање.

У петом поглављу монографије аутор је изнео кратак преглед историје преговарања од времена пре нове ере до данашњих дана. Након тога, пажњу је усмерио на чиниоце и субјекте преговарачког процеса, при чему је дефинисао њихове главне одлике, циљеве, интересе и мотиве у процесу преговарања. Указао је и на различите врсте преговарања које је класификовао користећи следеће критеријуме: време отпочињања, начин вођења преговора и број учесника. Осим тога, изнео је и карактеристике преговарања у посебним случајевима, као што су сајбер-преговарање и преговарање са терористима.

Шесто поглавље рада представља централни део монографије. То поглавље је посвећено теоријској анализи преговарачког процеса. Стандардни модел преговарачког циклуса обухвата три фазе: фазу припреме разговора, фазу формулисања општег оквира споразума и фазу усаглашавања детаља споразума.⁷ Аутор је, међутим, одабрао иновативан шири приступ који је условљен временом као чиниоцем динамике преговарања и ризицима који представљају предмет самог преговарања. Модел који аутор нуди разликује: превентивно преговарање, ситуационо (оперативно-тактичко) преговарање и постконфликтно преговарање. У складу са понуђеним моделом аутор у посебним потпоглављима детаљније разрађује претпреговарачки, преговарачки и постпреговарачки процес. При томе, сам преговарачки процес по аутору представља динамичну и вишедимензионалну целину која обухвата девет фаза, од изношења свих битних аспеката проблема до предвиђања механизма за реализацију договореног.

⁵ Исто, стр. 25.

⁶ Исто, стр. 27.

⁷ Џ. Бериц, *Дипломатија – теорија и пракса*, ИП Филип Вишњић, Београд 2008, стр. 57.

Монографија „Моћ и немоћ преговарања“ одражава ауторово гледиште на структуру и значај преговарања као комуникацијског процеса у решавању спорова, криза и сукоба. При томе, аутор је опредељен да се превентивном деловању, а самим тим и преговарању, уступи првенство у односу на реактивно деловање, које је тако карактеристично за наше друштво. Ипак, као што сам аутор истиче, немогуће је да се једном монографијом обухвате сви аспекти преговарања као средства за решавање сукоба. Стога, надамо се да ће она послужити другим ауторима као инспирација за духовни, интелектуални и делатни напор у потрази за одговорима у овој области друштвене делатности.

S U M M A R I E S

New United Nations' Institutional Mechanism for Gender Equality and the Empowerment of Women – Establishment, Importance and Historical Mission

Danijela Spasić and Slađana Đurić

The paper analyzes the United Nations' system of entities founded with a purpose of protecting and improving the rights and position of women and of promoting the gender equality, putting special emphasis on their activities promoting the role and position of women in the security sector. It discusses models, principles, and standards of their functioning; points to practical problems, deficiencies and weaknesses over their several-decade existence; and interprets objective circumstances which led to the establishment of a new entity – *UN Women*, on 2 July 2010, as an institutional mechanism of the United Nations dedicated to gender equality and the empowerment of women. This entity will connect four UN systems which have formerly addressed gender issues and position of women in different ways – *DAW (Division for the Advancement of Women)*, *INSTRAW (Institutional Research and Training Institute for the Advancement of Women)*, *OSAGI (Office of the Special Adviser on Gender Issues)*, and *UNIFEM (United Nations Development Fund for Women)* – and will focus its work exclusively towards achieving the goals of gender equality and the empowerment of women in all aspects of their life and work. Functionally, this UN entity becomes operational on 1 January 2011. The paper analyzes legal documents regulating the establishment and functioning of this organization, in particular the provisions of the *Resolution A/64/L.56* related to the establishment of this entity.

Key words: United Nations, women, gender equality, UN WOMEN.

Shanghai Cooperation Organization

Miroslav Mladenović and Zoran Kilibarda

Shanghai Cooperation Organization was founded in 2001 under a Declaration signed by the leaders of five independent states from the territory of former Soviet Union and the President of the People's Republic of China. The Charter, adopted by the organization's member states as their basic document, emphasizes their commitment to strengthen their mutual trust and good-neighborliness and friendly cooperation; to keep and maintain the peace, stability and security of the region; as well as to fight together against all forms of terrorism, separatism and extremism.

Although there are significant differences between the member states in almost all matters of social and governmental organization, over its ten-year existence the Shanghai Cooperation Organization has proved its vitality and has become respectable entity not only of the regional but also of international cooperation on the whole. In recent years all main actors of contemporary international relations have tried to establish and develop the cooperation with this important intergovernmental association.

What the further development of the Shanghai Cooperation Organization will be like and where the organization will be positioned within the future world order is difficult to be definitely determined. Apart from the role of the two leading states of this organization – Russia and China, its eventual position will be greatly influenced by other major international factors as well, which, in the era of unstable energy and other forms of security, find the area of Central Asia ever more significant and attractive.

Key words: organization, cooperation, partnership, security, terrorism, extremism, region.

Assessment of Challenges, Risks and Threats to the Security of the Republic of Serbia in Support of Planning the Use of the Army of Serbia

Dragan Tatomir

Contents, scope and probability of occurrence of challenges, risks and threats to the security and defense of the Republic of Serbia have a direct effect on determining the defense policy and on building the capabilities of the defense system and the Army of Serbia, as its vital part, aimed to protect the defense interests.

The Army of Serbia's assigned missions include also a possibility that future Army activities in its operation areas may occur simultaneously at a number of different points and in high tempo, which calls for clear and predictable planning of its use, with timely and objective assessment of challenges, risks and threats to the security and defense of the Republic of Serbia being a basis of such planning.

The topic of this paper is one view of the contents of the assessment of challenges, risks and threats to the security and defense in support of planning the use of the Army of Serbia.

Key words: challenges, risks, threats, security, defense planning, planning of use, the Army of Serbia.

Private Security in the Light of the Draft Law on Private Security in Serbia

Ivan Joksić

For the second time in the preceding decade, Serbia developed a Draft Law on Private Security for the purpose of legally regulating the area of private security. The proposed draft law was developed by the Serbian Ministry of Internal Affairs and representatives of legal entities involved in business of providing private security services to legal and natural persons. Although it is useful to consider the Draft Law on Private Security from the standpoint of security and the possibility of its achievement in the present situation of the state and the society, one should not forget that this is primarily a legal document and deserves a detailed legal analysis. In this sense, the intention of the author of this paper is to provide a legal overview, a review, and an aspect of the proposed draft law in order to point to its specific legal features and possible deficiencies.

A part of the paper discusses legal regulation of private security in the neighboring countries, i.e. the former Yugoslavia's member republics. To this end, the presentation includes theoretical and practical aspects of private security, and/or the issues of applying the said laws in practice. At the same time, it points to the specifics of legal regulation of private security in some EU member states. In doing so, it examines legal requirements related to the establishment and operation of legal entities that provide private security services, as well as the prescribed competence and procedures required for monitoring their performance.

Key words: private security, public safety, physical protection, technical protection, license.

Crime of Genocide in Theory and Practice – International and National Criminal Law

Dragan Jovašević

After its long historical development, a new, youngest branch of criminal law – international criminal law, was finally instated in the second half of the 20th century, which by its legal nature and characteristics comes between national criminal law and international public law, preserving its uniqueness and independence. International criminal act clearly represents a basic and most important notion and institute of this law branch.

There is a number of different viewpoints on the notion and scope of an international criminal act, but it can nevertheless be concluded that this term means a socially dangerous, illegal act committed by a guilty person, which is qualified as a criminal act and certain punishment is prescribed for the doer thereof. So defined notion of an international criminal act comprises its basic elements, such as: 1) an act of a person (involving an action of a major, which may occur in three forms as doing, non-doing, and omission of due supervision), consequence, and relation of cause and effect, 2) threat to the society, 3) illegality, 4) definition of the act in regulations, and 5) guilt of the doer. There are two types of international criminal acts – in a narrow sense (true or clear), and in a broader sense (non-true or mixed). Clearly the most important are international criminal acts in a narrow sense directed to a violation or endangering of universal, general civilization values – international law and humanity – which in fact represents the protection object of these criminal acts.

Among these acts, the most serious act of the kind stands out for its nature, character and significance – the crime of genocide, by which the right of survival is denied to some national, racial, religious, or ethnic groups. Criminal legislation of some countries imposes for this crime the severest type and measure of punishment – long-term imprisonment. The basis of this incrimination is the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. This criminal act may be committed in two ways: 1) by ordering it, and 2) by directly performing the activities taken with certain intention (genocidal intent), an intent to fully or partly destroy a national, racial, religious, or ethnic group. The paper examines the notion, elements and basic characteristics of the crime of genocide as the most serious criminal act of the present time.

Key words: international legal documents, criminal act, genocide, responsibility, court, sanction.

Inflation – Burning Problem of National Economies

Nikola Petrović, Slavoljub Vujović and Dragana Petrović

Inflation is a persistent, continuous increase in general level of prices. It equally occupies the attention of economists, businessmen, citizens, and the state. It has been a topic often examined, but never sufficiently explored, because there is no country worldwide which may boast of having permanently eradicated the causes of price increase. Governments and central banks are, almost with no exception, under a test of accountability to establish controlled inflation and sustainable economic growth and development, as crucial prerequisites of economic and overall stability.

Apart from the manifestation forms of inflation, the paper examines also the causes of inflation. The emphasis is put on the demand-pull inflation, within the scope of which the monetary theory of inflation, developed on the quantity theory of money, is analyzed. Further on, the paper points to the consequences of inflation, and then to programs of measures applied to combat the hyperinflation: an orthodox stabilization program, as the most favorable for curbing the standard hyperinflation, and a heterodox program that proved well in the countries with a newer-type hyperinflation.

Key words: inflation, deflator of gross domestic product, monetary theory, demand-pull inflation, cost-push inflation, combined inflation, orthodox stabilization program, heterodox stabilization program.

Gender Equality in the Army of Serbia – Between Dictates of the Past and Challenges of the Future

Jovanka Šaranović

Accepting the gender equality concept as one of its strategic commitments, the Army of Serbia has undertaken to make efforts, in line with its potentials, to reach the highest standards in this area, taking into consideration its own experience, specifics of the inherited conditions, and trends manifested in the countries that in this respect may serve as an example which is worth following and which can be followed. The implementation of this undoubtedly ambitious endeavor requires a synchronized action of a broad range of competent entities, which has from the very start brought up the gender equality implementation concept in a number of interconnected and mutually conditioned steps. With no intention to undervalue the initial steps in this path, it may be said that the largest and the most decisive step forward to higher standards of gender equality in the Army of Serbia has been made by intensifying the admission of women to professional military service and by enrollment of girls in the Military Academy. The recent adoption of the National Action Plan for implementation of the SC Resolution 1325 represents an added incentive to these efforts.

Key words: Army of Serbia, gender equality, women.

Defense System Integrity Building and Corruption Risk Combating – Experiences of NATO and Partnership for Peace Member Countries

Vanja Rokvić and Kristina Radojević

Corruption is a complex social, political and economic phenomenon, affecting the society on the whole. It undermines democratic institutions, decelerates the economic development, and contributes to the destabilization of the society. All spheres of the society may be affected by corruption, and numerous studies have showed that the defense and security sector is among the sectors which are the most susceptible to corruption. Fight against corruption is a true necessity of any democratic society and it is, at the same time, a prerequisite of reform changes, and building of transparent and accountable institutions. That is why the fight against corruption and the integrity building in the defense sector have found their place within NATO and partner countries. For these reasons, NATO partnership program has been developed, aiming to find optimal models of building the integrity and defense institutions, with reducing the corruption to minimum, and of maintaining or increasing the efficiency and the effectiveness of collective security.

Key words: corruption, integrity, defense sector, integrity building, fight against corruption, self-assessment questionnaire, the best practice manual.

Space Planning and Development for Defense Purposes Under the Republic of Serbia Spatial Plan and Protection of Military Complexes

Zoran Papić and Maja Krga

The Republic of Serbia Spatial Plan, a basic planning document referring to spatial planning and development, under its section of National Defense, covers space planning and development for defense purposes. A need is stated for measures to be taken of spatial and urban planning for purposes of developing the spatial defense infrastructure systems within military complexes. All planning documents are to be harmonized with the Republic of Serbia Spatial Plan. For the purpose of protecting the military complexes and providing the conditions required by a modern defense system, reliable functioning in security-threatened situation, and undisturbed functioning of military complexes and facilities of special importance for homeland defense, the planning documents (spatial and urban development plans) define the protection zones (zones of prohibited, restricted and controlled building). For building any type of structures in the defined zones, provision of an approval by the Defense Ministry for the Final Design is mandatory. Legalization of buildings, in compliance with the Law on Planning and Construction, involves subsequent issuance of a building permit. The structures constructed illegally within the protected zones around military complexes cannot be legalized without the consent of the Defense Ministry. Military complexes are endangered by illegal building, but also they endanger the environment, particularly in the areas of storages, firing ranges, airfields. This is a highly intricate problem. Accidents may occur in peacetime, and consequences may be severe. It is necessary to pass an appropriate by-law (a Rulebook), which would be binding for all entities in-

involved in the spatial and urban planning activities. Prior to adopting the Rulebook, it is necessary to make a new pyrotechnical-ballistic assessment of future storages, firing ranges, airfields and other military complexes, and identify the protection areas.

Key words: spatial plan, planning documents, military complex protection zones, legalization of buildings.

English Language Learning in the Context of Preparing the Army of Serbia Members to Take Part in Peace Support Operations

Marin Markoš

Once the contribution to peace support operations has been defined as another mission of the Army of Serbia, the issue of reaching a required interoperability level by its members has become topical. Since the linguistic interoperability is a requirement of any international-level action, proper attention need to be addressed to learning the English language as a basic medium of international communication. Former experiences in achieving the linguistic interoperability have produced significant results, but in the light of the rearrangement of priorities, they have also opened a question of a more precise definition of educational requirements and teaching subject-matter aimed to successful adaptation to the complex peace operations environment. To this end, it is necessary to define the target situations and translate the presupposed soldierly tasks involved into communication tasks, for the performance of which special knowledge and skills are to be mastered. This knowledge and skills represent either a part of general competences or of communication and language (linguistic, sociolinguistic and pragmatic) competences. Developed competences enable the desired linguistic behavior, manifested through effective use of communication strategies and linguistic skills in limited operational context of language use. That is why the identification of priorities in the development of particular competences and specific linguistic micro-skills, and placing the language learning into reasonably expected context of peace operations, become integral parts of preparations for deployment to missions. Developing the linguistic skills through processes of education, advanced training and direct teaching is not an aim in itself, but this should prepare the Army of Serbia members to perform complex communication and linguistic tasks in a socio-culturally little known environment. Combining the professional military knowledge and skills with capabilities to communicate and use the language functionally is the key to success of the Army of Serbia members in future peace operations.

Key words: peace operations, English language, interoperability, analysis of requirements, competence, skill, communication-linguistic tasks, operational context, learning system

Impact of Human Resources Recruiting and Selection on Personnel as an Element of Functional Capability

Milan S. Kankaraš, Ranko L. Lojić and Nenad Đurić

Providing a sufficient number of qualified candidates (recruiting) and electing the best candidates (selection) make a starting base for achieving a goal – an efficient and effective professional unit, qualified to execute its assigned missions and tasks.

That is why the study of the impact of human resources recruiting and selection on the quantity, quality, psycho-physical readiness and moral-psychological preparedness of the Army of Serbia professional members, i.e. the level of personnel as an element of functional capability, is important due to the possibility to forecast the personnel element level and to further plan and develop the human resources.

Regression and correlation analyses provide an answer to the question as to what extent the human resources recruiting and selection affect the personnel and what level of personnel, as an element of functional capability, may be expected once the recruiting and selection processes are completed.

Key words: recruiting, selection, personnel.

Control and Assessment of Compliance with Laws, Rules and Regulations in the Army of Serbia

Dragomir Đurić

Control of the compliance with laws, rules and regulations in the Army of Serbia is an important part of the defense system reform, and in addition to the control of operational and functional capabilities, this involves all matters formerly comprised by the combat readiness inspection, but now adjusted to the new organization and needs of the Army of Serbia. The paper discusses the need for the control of the compliance with laws, rules and regulations, and analyzes the criteria and other provisions of the Army of Serbia Inspection Manual in reference to this control. The paper also points to the issues that should be resolved in the subsequent period through amendments to the Army of Serbia Inspection Manual, in order to help make the compliance control ever more useful, high-quality and objective.

Key words: military organization inspections, control of operational and functional capabilities, compliance control, criteria of the inspection in military organizations.

Self-control as a Form of Democratic Civilian Control of the Military

Srđan Starčević

The meaning of the democratic civilian control of the military is the harmonization of military activities with the ruling value system of the society, and so the matter of adopting the social values necessarily comes into the foreground immediately after the basic institutional mechanisms of the democratic civilian control of the military are established. According to some authors, the military is "a model of authoritarian organization". Authoritarian patterns, existing in the military exercising its role in a democratic society, cause certain confusions about the democratic civilian control of the military and make a "civil-military paradox".

Adoption of values is a long-lasting process, where existential links between the military and the society must not be underestimated. Aware of their social role, and respecting the civilization norms of the democratic government organization, the members of the military in a democratic world accept the subordination of the military to the elected civilian government. Only when this is consciously accepted, the system of the democratic civilian control of the military may be considered stable and reliable.

The democratic civilian control of the military rests on the power of certain beliefs, characteristic of democratic societies, which are adopted by overall military hierarchy. The members of the military, where self-control exists as a form of the democratic civilian control of the military, accept these beliefs and basic democratic values as a part of their own view of the world, and the political processes in it as a part of their relation towards the society.

Key words: democratic civilian control of the military, power, coercion, authoritarianism, organization, political culture, social values.

Communication Strategy for Manning the Army of Serbia with Professional Soldiers

Helena Milošević

The Republic of Serbia Defense Strategy classifies the professionalization of the Army of Serbia as one of the basic tasks of the defense policy. It has been done through gradual reduction of the number of soldiers doing their compulsory military service, and an increase in the number of professional soldiers from among whom adequate personnel has been recruited. The overall professionalization procedure has been supported by extremely serious PR campaign.

This paper deals with characteristics of communication strategy that was to make it possible for the public (internal and external) to get informed about the importance of professionalization, and then also to motivate the target group to respond positively.

Key words: communication strategy, professionalization of the Army of Serbia, key messages, public relations, PR campaign, media, target group.

Changing Physiognomy of War

Miloljub Sretenović

It is evident that during the former so-called post-Cold War period, lasting for almost two decades, much has changed in international relations. However, with disappearance of the bipolar world, a new order that would free the mankind from risks and threats to international peace and stability has not been created. On the contrary, armed conflicts and wars have continued to make a part of our reality. In recent military literature, one can often find an assertion that, after the Cold War period, the physiognomy of war has changed, and its nature in particular. The paper analyzes the changing physiognomy of war and presents views on the continuity of the nature of war and the volatility of its character.

Key words: war, physiognomy of war, post-modern war.

Comments on Provisions of the Law on Pension and Disability Insurance Referring to Professional Military Members

Miloš Miletić

The paper presents comments on pension and disability insurance of professional military members according to current normative solutions which are defined by the provisions of the Law on the Army of Yugoslavia and the Law on the Army of Serbia in reference to the future normative solutions defined by the Law on the Amendments of

the Law on Pension and Disability Insurance to be applied to professional military members as of 1 January 2012. Special emphasis is put on the manner of accounting the amount of pension according to the current and new normative regulations.

Key words: pension base, length of service for pension, gross annual earnings, gross earnings of the economy, personal coefficient, terminal gratuity, extended-duration service for insurance, general point value.

Organizational Change Management

Ranko L. Lojić and Nenad Đurić

Changes have become a style and a mode of living of almost all present day organizations, and thus the military one as well. Organizational changes reflect a process of altering, i.e. modifying the existing organization and its components. The most important role in comprehending the necessity of change and in defining the phases of the change process and their implementation, is played by the management of the organization. It is essential that the management acquire the abilities to manage the changes. The management must have enough of both knowledge and skills for managing the organizational changes.

The organizational change management process is not a simple act, but it is always a complex procedure involving a number of phases, as explained in this paper. The paper transparently presents the classification of organizational changes and analyzes the theories and prospects of changes.

Key words: changes, classification, process.

Stress and Consequences of Stress in the Workplace

Branko Babić

Stress is powerful, intensive, negative experience, any major change (positive or negative) in life, which disturbs the balance and imposes new demands for adjustment. It is manifested as a feeling of anxiety, and affects even the seemingly most composed people. Everyone experiences stress related to family, workplace, exams, sport competitions, fight with friends, and with those who are not friends. Why does it occur, and what causes this unpleasant feeling? Is there any use of it? What happens when things become disordered?

Key words: stress, stressors, consequences, work efficiency.

Risk Assessment in Protection of Persons, Property and Business Affairs – Risks of Illegal Behavior and Lack of Adequate Normative Regulations

Mladen Milošević and Zoran Keković

The article deals with legal dimensions of the process of identification, classification and assessment of risks in the domain of protection of persons, property and business affairs. The author provides various arguments in favor of introducing the normative

level into the risk analysis and assessment process, and highlights the significance and possibilities of using legal regulations as an instrument for achieving the risk management objectives. Special emphasis is put on the importance of internal organization regulations (so-called autonomous law) as an instrument of regulating the measures and procedures in the domain of private security and of establishing an integrated system of legal protection against risks for persons, property and business affairs of the organization. The author's analysis results in setting up the criteria for creating a unique classification of risks, which are predominantly of a legal character. Having established a legal risks typology, the author discusses the risks of illegal behavior of external and internal subjects and points to the possibilities of their identification and categorization. The paper also focuses on the importance of having the knowledge of legal regulations and their implementation in the risk assessment phase, and in particular addresses the issue of criminal liability of legal entities as a special kind of risk resulting from illegal acts of responsible persons and employees.

Key words: risk assessment; protection of persons, property and business affairs; legal aspects; regulation of measures and procedures in the protection of persons, property and business affairs; legal risks; risks of illegal behavior.

Methodology of Declaring An Organization as Terrorist

Radoslav Gaćinović

The most recent manifestation forms of contemporary terrorism give a completely new dimension to the present point of time of the society, due to essential differences in manifestation forms (resulting from scientific and technological developments), and differences in social, economic, political and historical origins. Any terrorist act is politically motivated and is a negation of democracy. That is why the author of this paper presents a methodology – a system of gradual establishing and declaring an organization as a terrorist one. This is very important because if the author's suggestions are followed by the lowest local levels up to the UN Organization, the possibilities of applying double standards will be removed as regards both the definition of terrorism and the declaration of an organization as a terrorist one. This will to a great extent facilitate the fight against contemporary terrorism locally and globally.

Key words: terrorism, guerilla, subversive activity, criminal activity, police, court, UN Organization.

Animal Rights Extremism

Marija Đorić

The paper analyzes the phenomenon of animal rights extremism (ARE), which is ever more present in developed western societies. A distinction is made between related phenomena such as animal well-being and animal rights, so that the ideology of these extremist groups could be correctly understood. Apart from the genesis of relations between the man and animals over the history, the most current extremist groups are observed, through relevant examples, which fight for animal rights protection and which often pose a threat to the state and the society. What makes ARE close to terrorist acts is

a similar modus operandi involving the use of improvised explosive devices (IEDs) and improvised incendiary devices (IIDs). Special attention is addressed to a notional definition of animal rights extremism and terrorism, as well as to their respective differences.

Key words: *animal rights, human rights, terrorism, extremism, violence.*

State Sovereignty and State Security from the Westphalian System to Globalization

Mirjana Jovanović

The paper examines theoretical understanding of state sovereignty from the earliest days of the international community until nowadays and the developments in the international community by which it was influenced; the position of the state sovereignty today split between the necessity and the imperative of the state to protect itself and its security; and inevitable developments in relations between states, which leave it with ever less room for that.

Key words: *state sovereignty, international law, security, globalization.*

Civil War in Serbia and Montenegro from 1941 to 1945 in the Light of Religious Paradigm – Relation of Two Antifascist Movements, of Partisans and Chetniks, Towards Religion and Church

Jovan Gligorić

In contemplating the characteristics of 1941-1945 antifascist war in Yugoslavia, the author believes that, even 70 years after its beginning and 20 years of abandoning the atheistic concept of the Serbian society building, its “idealistic” – religious paradigm has not been clarified yet, without which it is not possible to fully understand its essence, in particular its most tragic fact – a dimension of mass civil fratricidal war, a phenomenon formerly unknown in the history of the Serbian nation. This view is based on two irrefutable truths of the history of wars from the earliest acceptance of the Christianity that “there is no greater and more dangerous fury than that coming from the faith, nor a more ominous assassin that the one carrying God’s torch ...” (J. Dučić), and that nowhere people manifest such obstinacy and indifference in doing and judging the most brutal crimes as in defense of religion and the Savior. In this light, from the opposed relation of the two antifascist movements in Serbia and Montenegro towards dogma, i.e. the Church and its clergy, the author explains both sides’ emotional passionateness, vehemence and brutality in crimes committed by their members, as well as the reasons of their total split up and occasional collaboration with the occupation forces, with a conviction that the communism in the minds of the leading communist followers was the strongest religion as well.

Bringing to light some formerly less known facts about Draža Mihajlović’s Chetnik movement, as the one continuing the Serbian religious fighting tradition of former wars, the author shows that the antifascist movement organization and the first combat actions

in Serbia and other Serbian areas were marked by church activity and the leading role of the Serbian orthodox church clergy, which cannot be accepted for the partisan movement that was characterized by strong discontinuity as regards the Serbian religion and tradition in general.

The causes of seemingly different relation of the communists towards religion and the Church during the war are viewed by the author as vital needs of the partisan movement for the religion in its most critical period of war, on one side, and the nature of its atheistic orientation, on the other side. This ambivalent relation and deep secrecy of the party organization resulted in a specific communist religious *unicum* – a principle pointed to by the author: that religion and all about it during the war and post-war socialist period needs to be viewed as being completely contrary to what communists officially spoke and wrote about it. Namely, it is a fact that religion, as viewed formally and legally, was nowhere strictly denied and prohibited, although this was, according to some rules that could nowhere be seen or read, omnipresent. Even though some facts could lead to a conclusion that during one period of the war this relation underwent a significant positive change, the analysis of war sources and subject-matters shows that it essentially was, as demonstrated, always the same – extremely inconsistent and cynical, and can be explained and understood only in the light of the communist atheistic ideology within the framework of which the Communist Party of Yugoslavia organized and waged the war, under the cult of the communist leader and the servile loyalty of Serbian communists.

Key words: war, church, religion, priests, chetniks, communists, partisans.

Critical Review or “Condemnatory Engineering”

Andreja Savić

The paper represents a response to the critical review “On a Textbook of the National Security” by Predrag Ilić of the Law Faculty, Sinergija University of Bijeljina (Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina), published by *Vojno delo*, Belgrade (2010, Vol. 62, No. 3, pp. 232-242). Based on an analysis of methodological and technical observations given in the textbook review, the paper presents arguments in terms of relevance, competence and scientific foundation.

Key words: critical review, methodological structure, technical failures, criticism, reviewer, spinning, condemnatory engineering.

„Војно дело“ је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије и представља отворени форум за публикавање и стимулисање иновативног промишљања и критичку размену искустава о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране, у националном и међународном домену.

Чланци „Војног дела“ фокусирају се на компаративне и мултидисциплинарне теме које обрађују кооперативну националну, регионалну и глобалну безбедност, демократско управљање одбраном, цивилно-војне односе, формулисање стратегије безбедности и планирање одбране, тероризам, контролу наоружања, управљање кризама и чување мира.

Чланци, обима до 1,5 ауторски табак (24 странице формата А4 са по 1.800 карактера, са белинама између речи), достављају се Редакцији „Војног дела“ електронском поштом на адресу vojno.delo@mod.gov.rs (формат А4, фронт – *Times New Roman*, величина 12, проред – један ред). Чланак треба да садржи: наслов, име аутора, назив установе аутора, сажетак, кључне речи, увод, разраду, закључак, списак литературе и резиме.

Наслов треба да одражава тему чланка, а речи које га чине треба да буду прикладне за индексирање и претраживање. Ако таквих речи нема у наслову, пожељно је да се придода и поднаслов.

Име аутора и електронска адреса. Наводи се пуно име, средње слово, презиме аутора и лична интернет адреса у институцији у којој је аутор запослен. Уколико има више аутора, наводи се само електронска адреса једног, обично првог аутора.

Назив установе аутора. Наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија (на пример, Војна академија, Катедра друштвених и економских наука, Београд). Бар једна организација у хијерархији мора бити правно лице. Назив установе испишује се иза имена аутора. Функција, чин и звање аутора се не наводе.

Сажетак представља кратак информативан приказ садржаја чланка који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Треба да садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Саставни делови сажетка су: циљ истраживања, методи, резултати и закључак. Сажетак треба да има од 100 до 250 речи и треба да се налази између заглавља (наслов, име аутора и назив институције) и кључних речи, након којих следи текст чланка.

Кључне речи јесу термини или фразе које адекватно представљају садржај чланка за потребе индексирања и претраживања. Треба их додељивати ослањајући се на неки међународни извор (попис, речник или тезаурус) који је најшире прихваћен унутар да­те научне области (за науку уопште то је листа кључних речи *Web of Science*). Број кључних речи не може бити већи од 10, а учесталост њихове употребе треба да буде што већа. У чланку се пишу непосредно након сажетка, односно резимеа.

Захвалница. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која је финанси­рала пројекат или програм, наводи се у посебној напомени на сталном месту, по правилу при дну прве стране чланка.

Претходне верзије рада. Ако је чланак у претходној верзији био изложен на званичном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве стране чланка. Чланак који је већ објављен у неком иностраном часопису одговарајућег реномеа може се публиковати у „Војном делу“ једино у преводу на српски језик, уколико се тиме обогаћује национални академски корпус текстова.

Текст и језик чланка. Текст чланка мора да садржи увод, раз­раду и закључак. Текући наслови у тексту се не нумеришу. Рад може бити написан на српском, енглеском, немачком, француском или руском језику. Текст мора бити језички и стилски дотеран, систематизован и без скраћеница (осим стандардних).

Табеларни и графички прикази. Фотографије, цртежи, гра­фи­кони и табеле треба да буду јасни, прегледни и погодни за ре­про­дукцију. Треба их радити у програмима *Word*, *Corel* или *Excel* и поставити на жељено место у тексту. Уколико графички и табеларни прикази нису оригинално ауторово дело потребно је навести извор из којег је преузимање извршено.

Навођење (цитирање) у тексту. Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити једнообразан. У самом тексту, на месту на којем се врши позивање, односно цитирање, у угластим заградама обавезно треба написати редни број извора из одељка литература.

Напомене (фусноте) пишу се при дну стране на којој се налази текст на који се односе. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима (на пример, научној гра­ђи, приручницима), али не могу бити замена за цитирану литературу.

Листа референци (литература). Цитирана литература обухвата, по правилу, библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и наводи се искључиво у засебном одељку на крају текста чланка,

у виду листе референци. Референце се набрајају редоследом којим се наводе у тексту и не преводе се на језик рада. Библиографски податак за књигу садржи презиме и иницијале имена аутора, назив књиге, назив издавача, место и годину издања. Библиографски податак за часопис садржи презиме и име аутора, наслов чланка, назив часописа, број и годину издања, као и број странице. Наслови цитираних часописа наводе се у оригиналном, пуном или скраћеном, али никако у преведеном облику. При навођењу интернет сајта као литературе наводи се пуна електронска адреса странице која се цитира и датум када се последњи пут приступило тој страници. Обавезно је позивање на литературу у самом тексту, навођењем броја у угластим заградама. Бројеви треба да одговарају списку литературе који је дат у засебном одељку, при крају чланка.

Резиме. Ако је рад написан на српском језику пожељно је да се, поред сажетка на српском, даје и сажетак у проширеном облику на енглеском језику – као тзв. резиме (*summary*). Он се наводи на крају чланка, након одељка литература. Потребно је да буде у структурираном облику, а његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка (опширнији је од сажетка на српском језику). Почетак резимеа може бити преведени сажетак на српском језику (са почетка чланка), а затим треба да следе преведени главни наслови, поднаслови и основе закључка чланка (литература се не преводи). Потребно је да се преведе и део текста испод наслова и подналова, водећи рачуна да он буде пропорционалан њиховој величини, а да одражава суштину. За резиме на енглеском језику Редакција обезбеђује лектуру.

Категорија (тип) чланка. У „Војном делу“ публикују се научни чланци који се разврставају у категорије:

- оригиналан научни рад (у којем се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања научним методом);
- прегледни рад (који садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у којем је аутор остварио одређени допринос, видљив на основу аутоцитата);
- кратко или претходно саопштење (оригинални научни рад пуног формата, али мањег обима или прелиминарног карактера);
- научна критика, односно полемика (расправа на одређену научну тему, заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти.

Изузетно, у неким областима, научни рад у часопису може имати облик монографске студије, као и критичког издања научне грађе (историјско-архивске, лексикографске, библиографске, прегледа података и сл.), дотад непознате или недовољно приступачне за научна истраживања. Радови класификовани као научни морају имати бар две позитивне анонимне рецензије.

Такође, у „Војном делу“ се публикују и прилози ваннаучног карактера, уколико пружају информацију значајну за академску заједницу. То могу бити:

- стручни рад (прилог у којем се нуде искуства корисна за унапређење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу);

- информативни прилог (уводник, коментар и сл.);

- приказ (књиге, рачунарског програма, случаја, научног догађаја, и сл.).

Сви радови подлежу анонимној стручној рецензији, а објављени радови и стручне рецензије хоноришу се према важећим прописима Министарства одбране Републике Србије.

Подаци о аутору. Аутор је, приликом достављања чланка Редакцији, дужан да достави и пропратно писмо у којем треба да наведе:

- о којој врсти чланка се ради,

- податке о аутору: име, средње слово, презиме, чин, звање, и-мејл адреса, адреса послодавца (или војна пошта), ЈМБ грађана, кућна адреса, општина становања, телефонски број на радном месту и код куће, број мобилног телефона, жиро рачун и назив банке.

Уредник

МЕДИЈА ЦЕНТАР „ОДБРАНА“

- Браће Југовића 16, 11000 Београд •
- Телефон: (011) 3201-995, војни 23-995 •
 - Телефакс: (011) 3241-009 •
- Текући рачун: 840-312849-56 • ПИБ: 102116082 •
- Број потврде о евидентирању за ПДВ: 135328814 •

ПОЗИВ НА ПРЕТПЛАТУ ЗА 2010. ГОДИНУ

Претплаћујемо се на часопис:

бр. примерака

1. „Војно дело“

Годишња претплата 1.400,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923051

2. „Војнотехнички гласник“

Годишња претплата 896,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923054

3. „Нови гласник“

Годишња претплата 1.600,00 динара

Приликом уплате позвати се на број: 122742312923053

Претплатне цене важе до 31. 12. 2010. године.

Број примерака издања која се наручују уписати у наруџбеницу, а примерак наруџбенице са доказом о извршеној уплати на горе наведени текући рачун послати на горе наведену адресу.

Купац тел.:

Место

Улица бр.

Потпис наручиоца

М. П.

ИСПРАВКА:

У Војном делу зима/2010, на страни 146, у чланку **НОВИ СТРАТЕГИЈСКИ КОНЦЕПТ НАТО-а И РУСКА ИНИЦИЈАТИВА ЗА ПРОМЕНУ АРХИТЕКТУРЕ ЕВРОПСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ**, који су написали Зоран Јефтић, Мирослав Младеновић и Горан Мандић, у дну странице треба да стоји фуснота везана за наслов чланка:

Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта број 47029, под називом „Рентабилни избор нових технологија и концепција одбране кроз друштвене промене и стратешке оријентације Србије у 21. веку“. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије у периоду 2011–2014. Руководилац пројекта је проф. др Момчило Милиновић.

Ликовно-графички уредник
мр *Небојша* Кујунџић
nebojsa.kujundzic@mod.gov.rs

Језички редактор
Добрила Милетић, професор

Техничко уређење
Звезда Јовановић

Преводиоци:

на енглески језик
Душанка Пивљанин, професор

на немачки језик
Гордана Богдановић, професор

Тираж 900 примерака

Штампа: ВОЈНА ШТАМПАРИЈА БЕОГРАД, Ресавска 40Б

УДК – Народна библиотека Србије

ВОЈНО ДЕЛО је општевојни научно-теоријски часопис Министарства одбране Републике Србије који излази тромесечно. Представља отворени форум за презентовање и стимулисање иновативног промислања о свим аспектима и нивоима безбедности и одбране. Гледишта и ставови аутора изложени у ВОЈНОМ ДЕЛУ не одражавају нужно званичну политику или став Министарства одбране Републике Србије и Владе Републике Србије. Сви текстови у овом издању смеју се репродуковати, у делу или целини, без претходног тражења одобрења. Редакција ВОЈНОГ ДЕЛА задржава право редиговања текстова.

